

M
A-23781

ח. נ. ביאליץ

ספר האגדה

יה

מזכרת אהבה וידידות

לנדיב אהובי המאד

מר

מאיר בן-מנחם

לאה בן-מנחם עם אהבה וידידות

חנה כ"ס

מאיר בן-מנחם
1663 222

1663, סן חנה

ספר האגדה

מבחר האגדות שבתלמוד ובמדרשים

סדרות לפי הענינים ומפרשות

על-ידי

ח. נ. ביאליק וי. ח. רבניצקי

מהדורה חדשה, מושלמת ומתיקנת

„והישר בעיניו“ – אלו אגדות משבחיות
הנשקעות באזני כל-אדם. (מכלתא, בשלתא)

כרך ראשון. ספר ראשון

הוצאת מ. בירי, תל-אביב
תרצ"ו

Copyright 1936 by the "DVIR" Co. Ltd., Tel-Avia

Printed in Palestine

נדפס בארץ-ישראל

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

נדפס מאמהות בדפוס הקואופרטיבי 'הפועל הצעיר', ת"א.

ת כ ן :

ל	יט.	ק-קה	קין והבל
לב	כ.	קו	קלקול הדורות
"	כא.	קז-קח	נח
לג	כב.	קט-קמז	דור המבול
לה	כג.	קיז-קלג	נח והמבול
לח	כד.	קלד-קמא	נמרוד ודור הפלגה

פרק א

פתיחה

א.	א-יב	האגדה והמשל	ג
ב.	יג-כו	אגדה והלכה	ד

פרק ב

מעשה בראשית ודורות הראשונים

א.	א-יב	בריאת העולם	ז
ב.	יג-כ	שמים וארץ	י
ג.	כא-כה	האור	יב
ד.	כו-לא	המים	"
ה.	לב-לה	דשאים ואילנות	יד
ו.	לו-לח	ירח	"
ז.	לט-מג	בריות	טו
ח.	מז-סד	אדם	טז
ט.	סה-מו	העליונים וההחתונים	כ
י.	סז	דברים שנבראו בערב	

שבת בין השמשות כא

יא.	סח	מדרי בראשית ושנוייהם	"
יב.	סס	מעשה ידיו של	

הקדוש-ברוך-הוא כב

יג.	ע-ענ	שכחו של עולם	כד
יד.	עד-פא	חוה	כה
טו.	פכ-פח	הנחש והחטא	כו
טז.	פט-צ	עץ החיים ועץ הדעת	כז
יז.	צא-צב	נחש הקדמוני	כח
יח.	צג-צט	אדם לאחר החטא	כט

פרק ג

מעשי אבות

א.	א-כו	אברהם אבינו	ם
ב.	כח-לה	תפלת אברהם	
ג.	לו-מג	זרעו של אברהם	מט
ד.	מד-מח	עקדת-יצחק	נב
ה.	מט-ג	פטירתו של אברהם	נו
ו.	נא-ס	יצחק, רבקה וזרעם	"
ז.	סא-סו	ברכת יצחק	נח
ח.	סז-עד	יעקב אבינו ביציאתו	
ט.	עה-פה	יעקב ועשו והמלאכים	סג
י.	פו	חלוקת יעקב ועשו	סה
יא.	פז	מיתת רבקה וקבורת רחל	"
יב.	פח	בית יעקב ובית עשו	סו
יג.	פט-צא	יוסף ואחיו	"
יד.	צב-צג	ירידת יהודה	סז
טו.	צד-צח	יוסף במצרים	סח
טז.	צט-קב	יוסף לפני פרעה	סס
יז.	קג-קו	אחי יוסף במצרים	ע

יה. קז יוסף מתדע אל אחיו עב
 יט. קח-קט ירידת יעקב למצרים עד
 כ. קי-קינ מיתתו וקבורתו של יעקב "

פרק ד

ישראל במצרים ויציאת מצרים

א. א-יב שעבוד מצרים עו
 ב. יג-יט לדתו וגדולו של משה עט
 ג. כ-כד משה יוצא אל אחיו פ
 ד. כה משה במדין טא
 ה. כו-לו נאקת בני-ישראל
 ו. לז-מז ושלחותו של משה פב
 ז. מז-מח משה חוזר למצרים פד
 ח. מז-מז משה לפני פרעה פה
 ט. מז-מז קשי השעבוד פו
 י. מז-מז האותות והמוצאות פז
 יא. עז-עז קדם יציאת מצרים צב
 יב. עז-עז בזת מצרים צג
 יג. עז-עז ארונו של יוסף "

יד. עז-עז יציאת מצרים צד
 יז. עז-עז קריעת ים-סוף ובזת הים צו

פרק ה

ישראל במדבר

א. א-ב סמצרים למדבר צט
 ב. ג-יב המן "

ג. יג-יד הבאר קא
 ד. טו ענני כבוד "

ה. טז-כד מלחמת עמלק "

ו. כה-נה מתן תורה קג
 ז. נו נדב ואכיהוא קט
 ח. נז-סח חטא העגל קי
 ט. סט-פא חטאן וכליו קיג
 פ. פב-פג נסיעתם וחייתם של ישראל במדבר קטז

י. פד-צב מרגלים קיט
 יא. צג-צט מחלוקת קרח ועדתו קכ
 יב. קד-קא מי מריבה קכב

יג. קב-קג טרחנים קכג
 יד. קד-קז אהרן "

טו. קז-קט מיתתו של אהרן קכד
 טז. קי הנסים על נחל ארנון קכה
 יז. קיא עיג מלך הכשן קכו
 יח. קיב-קיג בלעם "

יט. קיד-קיו בנות צלפחד קכח
 כ. קיח-קכ מלחמת מדין קכט
 כא. קכא-קכב ספוק צרכיהם של ישראל במדבר "

כב. קכג-קכו מופ ארבעים שנה במדבר קל
 כג. קכז-קלא נבואתו של משה קלא
 כד. קלב-קלג אלדד ומידד קלב
 כה. קלד-קלו משה ויהושע קלב
 כו. קלז-קמ מיתתו של משה קלד
 כז. קמא-קמב קברו של משה קלט

פרק ו

שופטים, מלכים ונביאים

א. א ארץ הבחירה קט
 ב. ב-יב יהושע "

ג. יג-יח בימי שמוט השופטים קמג
 ד. יט-כג דבורה הנביאה קמד
 ה. כד יפתח ובתו קמה
 ו. כה-לכ שמשון "

ז. לג-לח פסל מיכה קמו
 ח. לט-נב מגלת רות קמז
 ט. נג-נז אלקנה וחסנה קמט
 י. נח בני עלי קנא
 יא. נט-סב שמואל קיב
 יב. סג-סח תורבן שילה "

יג. סט-ע בני שמואל "

יד. עא-עז שאול המלך קנג
 טו. עח-ס מיתתו של שאול קנד
 טז. פא-פב דוד הרועה קנה
 יז. פג-פד דוד ומעשי ה' "

יח. פה-פח כנוויו של דוד קנז
 יט. פט-צא חטא דוד ותשובתו "

קצו	על נהרות כבל	ט. יו-יח
קצח	געזעיעס	י. יט
קצט	נחמה	יא. כ-כא

פרק ח בין בית לבית

ר	דניאל והחנין ככבל	א. א
"	מתים שהחיה יחזקאל	ב. כ-ג
רא	חנניה, מישאל ועזריה	ג. ר-ח
רב	עזרא	ד. ט-י
"	אנשי כנסת־הגדולה	ה. יא
"	בימי מרדכי ואסתר	ו. יב
רג	דבורה ואסתר	ז. יג
"	סעודת אהשורוש	ח. יד-יז
רד	בגתן ותרש	ט. יח-יט
רה	גדולת המן	י. כ-כא
"	מחשבת המן	יא. כב
"	מלשינות המן וגזרת	יב. כג-כד
"	אחשורוש	
רי	מפלת המן וגדולת מרדכי	יג. כה-כו
ריב	תלית המן	יד. כז

פרק ט

בית שני בבנינו ובעבודתו

ריג	המקדש בתפארתו	א. א-י
ריו	גניזת הארון	ב. יא-יג
רשז	כתר כהונה	ג. יד-טז
"	שמעון הצדיק	ד. טז-יז
ריו	מקדש חוניו	ה. יח
	דיופלוסטון של	ו. יט

אלכסנדריא ריח		
"	משפחות־כהנים	ז. כ-כח
רכא	אלכסנדרוס מוקדון	ח. כט-לה
רכד	שעבוד יון ומרשיעי ברית רכד	ט. לו-לט
רכו	אם הכנים	י. מ
"	בית חשמונאים	יא. מא-ג
רכט	בנין הורדוס	יב. נא
רלא	העבודה בבית־המקדש רלא	יג. נב-סב

קנח	ענותותו של דוד	כ. צב
"	דוד ואכנר	כא. צג
קנס	דוד ושונאי ישראל	כב. צד-צה
"	דוד ואבשלום בנו	כג. צו-צט
קס	דוד וישבי כנב	כד. ק
קסא	מיתתו של דוד	כה. קא-קד
	חכמתו וגדולתו של	כו. קה-קי

קסב	שלמה המלך קסב	
קסד	קיוא-קיו בנין שלמה	כז. קיא-קיו
קסז	כסא שלמה	כח. קיח
קסח	קיש-קבא שלמה ומלכת שבא	כט. קיש-קבא
קעא	קכב-קכד שלמה - מלך והדיוט	ל. קכב-קכד
קעג	קכה-קל ירבעם	לא. קכה-קל
קעד	קלא-קלט עמרי ואחאב	לב. קלא-קלט
קעת	קמ-קמא אליהו ועובדי הבעל	לג. קמ-קמא
קעו	קמב יונה	לד. קמב
קעז	קמג-קמט גלות עשרת השבטים	לה. קמג-קמט
קעה	הכותים	לו. קנ
קעט	קנא-קסה חזקיהו ומפלת מנחריב	לז. קנא-קסה
קפג	קסו-קסח חזקיהו וישעיהו	לח. קסו-קסח
	שכר שלש פסיעותיו	לט. קסט
"	של מרדך־בלארן	

קפד	קע-קעג מנשה	מ. קע-קעג
קפה	קעד צדקיהו המלך	מא. קעד
"	קעה-קעז נבוכדנאצר	מב. קעה-קעז
"	קעז-קעה יהויקים ויכניה	מג. קעז-קעה

פרק ז

חורבן בית ראשון

קפז	חורבן הבית	א. א-ו
קפט	תשעה באב	ב. ז
"	על חרבות ירושלים	ג. ח-ט
קצב	סלוק שכניה	ד. י
"	הקדוש־ברוך־הוא כוכה	ה. יא
קצג	אבל אבות	ו. יב
קצו	דמו של זכריה	ז. יג
"	ימורי הגולים	ח. יד-טז

פרק י חורבן בית שני והארץ

א. א.	א	קודם החורבן	רנר
ב. ב-	ח	על מה חרבה הארץ?	"
ג. ג.	ט-י	רשעת אדרינוס	רסב
ד. ד.	יא-טז	בני ציון היקרים	רסג
ה. ה.	יז-יט	הקדוש-ברוך-הוא מתאבל רסח	
ו. ו.	כ	מנחם	רסו
ז. ז.	כא-כח	אבלי ציון	רסז
ח. ח.	כט-ל	מיום שחרב בית-המקדש רסח	
ט. ט.	לא-לב	תגותמים	רסט

י.ד. סג-מו	נסים בבית-המקדש	רלד
טו. סז-מח	כהנים ורזנים	"
טז. סט-עא	קרבן פסח	רלה
יז. עב-עג	העוסר	רלו
יח. עד	הבאת בכורים	רלז
יט. עה-פא	עבודת יום-הכפורים	רלח
כ. פב	נטילת לולב	רמג
כא. פג-פר	גפוך המים	רמד
כב. פה-פט	שמחת בית-השאובה	"
כג. צ	פרשת המלך	רמו
כד. צא-צב	שמיני-עצרת ומוצאי-החג	"
כה. צג-צה	עליה לרגל	"
כו. צו-צז	עליה בשעת הגזרה	רסז
כז. צח-קת	חכמתם של בני ירושלים	רסח

הקדמה

האגדה היא התבנית הספרותית העקרי, ששלטה כמה מאות שנים בעולם היצירה החפשית, העממית והאישית, של האומה הישראלית.

על פי מהותה אין האגדה חיון ספרותי עראי ועובר, אלא היא יצירה קלאסית של רוח עמנו, יצירה שיש לה פירות לשעתה וקרן קימת לדורות. בעקרה ובכללה הרי היא אחד מן הגלויים הגדולים של רוח האומה ואישיה. כמה דורות ואישים שקעו בה, מדעת או שלא מדעת, את כח יצירתם המעולה ואת כל עשר רוחם; כמה דורות טפלו בבנינה ובשכלולה עד שנעשתה לעולם מלא בפני עצמו, עולם נפלא ומיוחד, עם חנו שלו ועם יפיו שלו. ויצירה כזו – אי-אפשר שלא יהא בה הרבה מן הנצחי והעולמי, שצריך להשאר קרן כמו שהוא, בצלמו ובדמותו, כיצירת-מופת לדורות עולם.

מצד התכן – כוללת האגדה הרבה ענינים מהשקפות העם ואישיו על האומה הישראלית וקניינה הלאומיים, על חייו-עולם וחייו-שעה שלה, על מאורעותיה ועתידותיה, על גדולי האומה, קורותיהם ומעשיהם, דרכיהם ומדותיהם, על האדם והעולם, על הדעות והאמונות, על חכמת החיים ועל כבשונו של עולם. (או השאלות הנצחיות, כלשון האחרונים), על מלכותא דארעא ועל מלכותא דרקיעי וכו' וכו' – סוף דבר, אין לך מקצוע של הנש והמחשבה, מאלו שהגיע להם, כמוכן, כח הדעת והדמיון בימים ההם – שלא ננעה בו האגדה מצד שהוא.

ומצד הצורה – באו באגדה כמעט מכל הסוגים הספרותיים שהיו נוהגים בישראל במקצועות האמורים באותם הימים: ספורי מעשים ושיחות, ציורים ממשים ודמוניים, דרשות ומאמרים, משלים וחדודים, רברי פיוט ושיר, נזמאות, רברי הבאי ורברי בדיחות, לשון חכמה וחסידות וכו' וכו'.

וסגנון הלשון של האגדה הגיע אף הוא – במבחר הדוגמאות, כמוכן – לשלמות גדולה. והו סגנון בהיר ופשוט, קל ונובע, נוח ומקור, הרבה יש בו מן הקביעות והריוק של לשון ספרותית מפותחת, הרבה – מן החמימות הפנימית, הכבושה והנאמנה של לשון-הלב, הרבה מן הציוריות וההפלה של כח הדמיון העממי והרבה מן הצמצים והתריפות של לשון חכמים ומשליעם. במקצת מחלקי האגדה העתיקים ביותר (במשניות ובכיתות) נשחמר עדין גם הרבה מן הלחלוחית החיונית והבריאות הרעננה של לשון-עם ממש, לשון שלא נדף עדין מתוכה כל ריח הא-מהי ושהקשר הטבעי שבינה ובין עמה עדין עומד וקים במדה ידועה.

מי שרוצה איפוא להביר את האומה הישראלית מן הצדדים האמורים – על-כרחו, ילך אצל אנדה, מקצוע ספרותי זה הגדול בכמות ובאיכות, רבי-הפנים ורבי-

הנניס, שהיא חטיבה מיוחדת לעם ישראל ובמשך כמה מאות שנים אחרי, חתום חזון נתלבש בה רוח עמנו וכתיצירתו בדרך מיוחדת כל-כך ובאופן מקורי שאין דוגמתו בדורות הבאים.

על-ידי האגדה ארס נכנס לבית-חיה הגמורים של האומה הישראלית ומסתכל בלפני ולפניי שלה, מכיר הוא את רבונה של האומה ומציץ בעולמה כמו שהוא, במנהגו ובצביונו שלו, באורו ובאורו המיוחד, כפי שהוא בנוי ומשוכלל בלב כל האומה, מקטניה ועד גדולה. מפני שהאגדה בכללותה אינה נחלת יחידים, אלא היא יצירה משותפת של כל האומה והכל שותפים בכריאות עולמה.

אמנם יש באגדה הרבה מן הטפל והעראי – אבל אלה אינם עולים בחשבון. בכל מקצוע של יצירה ספרותית, בשעת שלטונו, מתבצר מקום גם לבינונים ולקטני כשרון, עדת מחקים ומרדפי אמרים, שיש אולי לפרי רוחם ערך כל שהוא לשעשם, ועל זה אנו מזכירים אותם לשבח, אבל אין ערכם מרובה לדורות. ולעולם אין ה"עקר" הקנס שביצירה בא אלא עם הטפל. אף האילן יש לו סך קים, פירות נאכלים – ועלים נושרים.

המעולה והמשובח שבאגדה – זה סדנה הקים, סדן שכל דור הוסיף עליו קלפה חדשה – והוא הוא החלק הנצחי שבחוכה, שאין לו נניזה עולמית, אלא עובר ומתנחל כ, נכסי צאן ברזל, מדור לדור ומאבות לבנים.

ובהיות האגדה כאמת חביבה בשעתה חבה מיוחדת על אבות ובנים, לפיכך היו הרבה ידים מצויות אצלה ונתהכרו בה – למטרות שונות ובאופני סדור שונים – ספרים למאות, הם וסרוסיהם וסרוסי-סרוסיהם, כצורתה ובשנוי צורה, בארמית ובעברית וכו' וכו' – עד אין סוף.

ערכם הספרותי של אותם הקבצים ושל מה שבתוכם אינו שווה. האגדה, ככל מקצוע של יצירה ספרותית – היו לה שעות של עליה ושעות של ירידה, פעמים שהיה מקורה כרוך ומעינה מתנכר ופעמים שהיה שותת ומטפטף טפין טפין. יש ששמשו בהיכלה כהנים גדולים ויש ששמשו בו כהנים הרוטים. על כל פנים, הקבצים הללו, אף-על-פי שאי-אפשר ל"מדרש" בלא חרוש כל שהוא, בכל זאת לא כולם העשירו את אוצר האגדה עושר ממשי אפילו בזמנם. הרבה מהם לא היו אלא חזרה על הראשונות בחלוף הסדר, בסרוס הלשון וגם בערבוב הענינים; עקר בטפל וחשוב בשאינו חשוב.

בזמן חיותה ושלטונה של האגדה – הפזור המרובה היה יפה לה, רבוי הספרים והקבצים, מכיון שנתפשטו בעם – היו לה לסמן כח וברכה, ואם יש כזה מה שיש כזה, ואם העקר המועט מתערבב בטפל מרובה – מה בכך? כך דרכה של כל ספרות חיה בשעתה: ענינים חביבים או חשובים ביותר – נדרשים בכמה פנים, הופכין ומהפכין בהם ולא במהרה יהיו למשא על הצבור.

ואפילו משנסתם מעינה ויבש מקורה לנמרי בתור כח של יצירה מקורית – מכל-מקום, כל-זמן שלא פסק כח-כחה בחיי האומה, כל-זמן שאותו העולם המיוחד שנתנה בלב האומה עדין היה בכללו קים – אף היא היתה עדין חשובה כחיה. ובאמת, אפילו בדורות האחרונים, ימים רבים אחרי, סתימת המעיין – השפעתה לא פסקה וכתיכחה לא חשש. כל העם בקטניו ובגדוליו היה מתפרנס עדין ימים רבים מקרנה ומפירותיה ושותה מבארה בכלי ראשון ובכלי שני, הפלשין הנאה

שכנתה ושכללה האגדה בכת יצירה של כמה דורות – לא היה בעיני העם כבית־שכיות של עתיקות, שהארם נכנס בו לשעה, מסתכל – ויוצא, אלא היה משמש כעין דירת קבע לרוחה ולנשמתה של האומה. מערכי הפלסין, תכניתו וצורותיו – הן היו נופי החיים הרוחניים של האומה, סררי עולמה הפנימי וציורי מחשבותיה ורנסנותיה על כל מעשה ועל כל חיון שבעולם.

אין תימה אפוא אם גם כוּמָן הוא קמו הרבה סדרנים, שהיו מרכים להפוך באגדה כמו שהיא¹ על פי דרכם הם. עבודה זו היתה בעקרה עבודה של לקוט מתוך הישן עם סדור הדברים וצירופם באופן מתאים לצרכי דורם (עין יעקב, הילקוטים), וגם ספרי לקוטים אלו היו תולכים ומתפשטים בישראל ונעשו ל־ספרי עם במלוא משמעם.

אבל אותו ה־פזורי ורכוי הספרים שהיה יפה לאגדה בשעת חיותה ושלטונה – עכשו, כבוא חליפתה בתור צורה ספרותית שלטת, נעשה קשה לה והביא לידי תוצאות הפוכות.

בימינו לא כל אדם מצוי אצל ספרים עתיקים ולא כל אדם יכול ורוצה לחטט בתוך תליתלים שנצברו כהררים במשך כמה דורות – על מנת למצוא מרגליות תחתם. וכל שכן שלא כל אדם יכול לצרף קרעים וטלאים לטלית שלמה, ושברי אבנים מפוזרות לבנין. האגדה, כמקצוע חפשי של יצירה, היתה כל ימיה כעין שדה של הפקר וחורשה עוובה, שנידוליה־בר והספחים פרים ורבים בהם מאליהם. ואדם בן זמננו שרניל לבקש סדר, שטה ושלמות אפשרית בתלמודו, כשיכנס לתוך חורשה עוובה זו – לא ימצא בה את ידי ואת רגליו ולעולם תהא יניעתו מרובה משכרה. האגדות שבשני התלמודים באות קרעים קרעים, מין בשאינו מינו סמוכים זה אצל זה בדרך ארעי ואין כל סדר להם. רוב המדרשים והילקוטים סדורים על־פי פרשיות כתבי־הקדש בלא כל יחס וקשר פנימי בין נופי האגדות. הצד השווה שבכל אותם הספרים, שלעולם לא תמצא בהם ענין שלם במקום אחד, צרף לזה ערוב העקר בשפל וחשוב בשאינו חשוב, ערבוב הסגנונים והלשונות, סרוסים וסתירות, הכפלות והשמטות, שבושי לשון ונוסחאות וכו' וכו' – כל אותם הדברים שספרים עתיקים מצוינים בהם – ותבין מיד עד כמה קשה על אדם בזמננו ללמוד עקר האגדה מתוך נופי המקורות.

קושי זה שבא מחמת פזור, נרם לידי כך, שאף האגדה, המעולה ושאינה מעולה, כמעט שנרונה לננייה על־ידי החיים, וככל מקצוע שנתישן ונגנו – יצאה אף היא מרשות הספרות העממית החיה ועברה לרשות אנשי המדע וסופרים, "מעבירים", והללו, כידוע, רואים אותה לא כעולם קָנָם וכנוף חי, אלא כעולם בשל ונוף מת, שצריך להעשות מדרס לחקירה וכמין חמר ל־עבדרי. במקום נופי הענינים והמקורות של האגדה – באו אפוא הספרים על אגדות אותם הענינים והמקורות; ובמקום עצם היצירות של האגדה, כצורתן וכלשונן – באו מיני "עבודים" שונים כשנוי צורה ולשון – "יצירות" מחודשות כביכול מעין אותן האגדות. והיוצא מזה – שהאגדה בהיותה הולכת ונעשית כמין, אור הננוי ליחיד סגולה בלבד, והעם בכללו אינו זוכה אלא לשביריה המועטים, שמניעים אליו בדרך עקיפים על־ידי ציטוטים שונים.

¹ כמו שהיא – מפני שכמים ההם נתפשטה ידיעת האגדה גם ע"י "ספרי דרוש" – צורה ספרותית חדשה שנשתקע בה כח החדוש של אותם הדורות; אבל אלו אינם מעניננו.

אמנם גם בדורות האחרונים ובימינו נתחברו בלעז ובעברית כמה ספרים – ומהם חשובים – שכונתם לעזור לאלו שרוצים להכיר את האגדה; אבל עם כל חשיבותם של אלו לצורך מטרות שונות – מדעיות, שמושיות, חנוכיות ופרדגניות – סוף-סוף אין בכלם עד היום ספר אחד של „כנוס“ בשביל כל העם, ספר שיהא כולל ומקיף את כל המקצועות החשובים של האגדה המעולה כצורתם וכלשונם ועם זה יהא מסודר בסדר הראוי לספר עממי בזמננו, באופן שיקום לעיני המעיין כל ארמון האגדה בנוי בנין שלם כפי האפשר, ערוך ונצב במלא קימתו ותכניתו, בפרטותיו ובכללותיו מן המסד ועד הטפחות.

ולמלאות כפי האפשר את החסרון הזה נתכוננו מסדרי „ספר האגדה“, רוצים היו שספר זה יתן את היכלת לכל אדם יודע ספר מישראל „לילך אצל אגדה“ בדרך ישרה ומתוקנת, כלומר: דרך שיש בה הכרת עקר העניין על בריו מצרי צרדיו החשובים, בכללותיו ובפרטותיו ומתוכו נופו, מכלי ראשון, ועם זה לא יהא בה אבוד זמן ויניעה לבטלה.

רוצים היו המסדרים, שהקירא והמעיין היהודי ימצא בספרם זה את כל „האגדה“ המשובחות הנשמעות באוזני כל אדם מכל אוצרות האגדה באשר הם – התלמודים, הבריתות והמדרשים – אבל בלא אותו ה„יתר כנטולי“, שברובו אינו מעלה, אלא מוריד, כל המשוכח והמעולה שבאגדה, כל מה שיש בו, לדעת המסדרים ולפי טעמם, גרעין של מחשבה ורנש מצד התכן או קורטוב של נוי מצד הצורה והפננון או שאר חשיבות מצד שהוא (כנון פרסום באומה) ועם יש בו כדי להצטרף לענין שלם – אותו השתלדו המסדרים לאסוף לתוך ספר זה.

והאגדות הבאות בספר זה – באות כמו שהן, כצורתן וכלשונן, בלא „עבורי צורה שיש עמו גם אבוד צורה וזיופה ובלא הוספת פוך של שוה פרוטה מצד המסדרים. מלבד תקוני הנוסחאות והלשון על פי נופי המקורות ולפי השערה מתונה, תקונים מוכרחים למטרת הספר וסדרו ולתועלת נוף הענין, כמו שמבואר עוד בפרוטרוש להלן – לא התירו לעצמם המסדרים לשנות כלום מן המטבע שבבע רוח העם לאגדותיו. האגדה המעולה, ככל יצירה עממית קלסית, שהגיעה במבחר דוגמאותיה לידי שלמותה האפשרית, אינה זקוקה לשום מיני פרכוס „שלנו“, פרכוס כזה לעולם שבחו ספק ופנמו ודאי. נאה האגדה ויעלת-יחן כמו שהיא דוקא וטבעיותה ומקוריותה – הן כל שבה ובה, אדרבה, „האמנים והיוצרים“ שבדורנו הרבה יש להם ללמוד ב„סוד היצירה“ הישראלית מן האגדה, ולא להפך – וגם זו היתה אחת מכוונת המסדרים. והכנוס עצמו שב„ספר האגדה“ – אינו כנוס של גבוב או של סדר חיצוני וארעי, מעין זה של ספרי השמוש (כנון על-פי א"ב או על-פי שמות החכמים בעלי האגדה, וכדומה לזה מן הסדרים הטכניים והמכניים) – אלא הריהו סדר שיש עמו בלין. והוא הוא עקר העבודה שבספר האגדה.

ואיזהו סדר שיש עמו בנין? כל שיע בו צירוף חוליות לפרקים, ופרקים – לנוף אחר בעל דמות שלמה, כל שיש בו התאמה פנימית ואחדות בין החלקים וכל שאפשר על ידו לעמוד מתוך הפרטים על הכלל כלו.

ולסדר כנון זה שאפו בעלי „ספר האגדה“

כל החמר האגרי המרובה, הצבור תליתלים כחרבות היכל עתיק בתלמודים, בבריתות ובמדרשים וכו'; כל אלפי המאמרים והספורים, השיחות והשמועות, הפתגמים

והמשלים וכו' וכו' המפורים כ, אבני ניר מנפצות במקומות שונים – כל אלה נחלקמו ברוב יניעה דבר דבר ממקומו, אנדה לאנדה, מאמר למאמר, נתנקו ונתנפו תחלה מן הפסלת והטפל, נחלקו אחר-כך על-פי עניניהם ונושאים, הכל לפי טיב המאמר הנישלי, ולבסוף חזרו ונסדרו שוב לפי הענינים והנושאים על-פי שטה מסיימת ערכה מראשי, כמבואר להלן – שטה שיש בה, מוקדם ומאוחר, הנינו והתאמה פנימית בין החלקים ושנותנת להקורא את האפשרות לא רק להכיר בדרך מתוקנת את פרטי האנדה, אלא גם – מה שחשוב ביותר – לעמוד מתוך הפרטים על הכלל כלו ולתפוס בסקירה אחת את כל עולם האנדה העברית במלוא שעור קומתו והיקפו ומצרי צדדיו העקריים. שברי אבנים נצטרפו על-ידי סדור כזה לנדבכים, נדבכים לכתלים וכתלים – לבירה שלמה, בירה שכל הנכנס לתוכה מוצא כל דבר ערוך ומתוקן במקומו, ענין ענין שלם במדור מיוחד לו, חלקי הענינים ערוכים אף הם כזה אחר זה בסדר מסוים, באופן שהקורא יעלה לו מתוך עינו השנה מלאה וברורה כפי האפשר על כל ענין בפני עצמו, ומתוך כל הענינים – יעמוד לבסוף גם על איתה השקפת העולם והסתכלות החיים, שברוחה נוצרה ונתפתחה האנדה כתור חשיבה מיוחדת לעם ישראל. ומפני שהוכנס לתוך ספר זה גם הרבה מן האנדה ההלכית, שברובה היא כוללת, בפירוש או מכללא, ציורים יפים מן החיים הממשיים של ישראל בימים ראשונים ותאור מנהגיהם ודרכיהם בחול ובקידוש – ממילא יקנה לו הקורא דרך-אצב גם מושג ידוע ע"ד עולמם וחייהם החיצוניים של אותם הדורות יוצרי האנדה. לבסוף יש להטעים שוב את האמור כבר מכללא, שספר האנדה בעקרו לא נועד להיות ספר שמושי, שצריך לנצל את כל אוצרות האנדה עד תמס; הוא אינו גם ספר, מדעי במשמעו הרחב, שדורש ומציץ באנדה מצד הנינויסי שלה או מצד התפתחותה ההסטורית במקום, בזמן ובאישים; ואין צריך לומר, שאינו, מדעי במשמעו המצימצם, הארכיאולוגי, שעוסק בדקדוקי סופרים ובבדיקת נוסחאות וכדומה. מבחינה ידועה, יש אמנם בספר האנדה ממה שיש בכלם – אבל לפי שלא מטרתם מטרתו ממילא לא דרכיהם דרכיו, לצורך משרתו שלו חשוב לא ה"מתי" וה"מי" שבאנדה, אלא ה"מה" וה"איך", לו אין בעולם האנדה אלא ענינים ספרותיים שונים בצורות שונות, שעולות כלן לצורה אחת כללית ומסוימת ששמה אנדה. כל ימי יצירת האנדה הרי הם לפנינו כיום אחד ארוך, ששמו, תקופת האנדה וכל יוצריה – שם אחד להם: בעלי האנדה. ומתוך השקפה זו – שהיא באמת יותר, עממית או ספרותית משהיא, מדעית – דנו המסדרים על כל החמר האנדי שהיה בידיהם בשעת הלקוט והסדור.

ספר האנדה הוא לפי זה בעקרו מעין אנתולוגיא ספרותית נדולה ומלאה, הכוללת בסדר נאה את הטוב והמוכר ואת כל האיפיי והטפוסיי מכל המקצועות החשובים של האנדה, וזהו כל מה שרצו המסדרים לברר כאן.

וכעין מלואים לכל האמור למעלה – על המסדרים לבאר עוד ביתר פירוט את עקרי הכללים שאחזו בהם בבחירת החמר וסדורו, ואלו הם:

א) המקורות. מקורות החמר שנכנס לספר האנדה אלו הם: משנה, תלמוד בבלי וירושלמי, מסכתות קטנות, אבות דר' נתן, מכילתא, ספרא, ספרי, תוספתא, מדרש רבה (על התורה וחמש מגלות), מדרש תנחומא, תנחומא הקדום.

פסיקתא דרב כהנא, פסיקתא רבתי, פרקי דר' אליעזר, שוחר-מטב, מדרש משלי, מדרש שמואל, אנדרת אסתר, ספר יצירה, תנא דבי-אליהו, תרגום-שני, עין יעקב, ילקוט שמעוני ושאר מדרשים קטנים וספרים קדמונים.

יצאו מהם אלה הספרים שלא נמצא בהם דבר חשוב למטרת המסדרים, או אלו שבאו בהם האגדות לא בצורתן הראשונה, הטבעית, אלא מעוכרות ובשנוי צורה (כגון ספר הישר, יוסיפון, ספר המעשיות לרבנו נסים וכדומה). לאגדות מלוקטות מן המין האחרון מקוים המסדרים לקבוע ספר מיוחד, שיבוא כעין תוספת לספר האגדה. (ב) מהות החמר. מן האגדות הבאוריות, העוסקות בפירושי פסוקים של כתבי-הקדש¹, לא נכנסו ל. ספר האגדה² אלא אלו שיש בהן חרוש אנדי חשוב בפני עצמו. משאר האגדות השתדלו המסדרים ליטול כל מה שיש בו, לפי דעתם וטעמם, ערך חשוב מצד החכין והצורה לענין עקר מטרתם המבואר למעלה.

ג) הסדור. האגדות שנאמרו על מאורעות ואישים הסטוריים, נמורים או מדומים, סדורות ברוכ³ לפי סדר הזמנים של „נושאים“, שאר האגדות – סדורות לפי הענינים, כגון אגדות על ישראל לבר, על התורה לבר וכו'.

אלו מן האגדות ההסטוריות, שבמקומן הן פוגמות את שלמות הפרקים ואחרותם הכללית, וכן אגדות בודדות על דבר חכמים שאין בהם כדי צירוף דמות שלמה, או אגדות אפוקוריפיות ביותר, או אגדות „יתומות“, שאין להן „נושא“ וזמן מסוים, וכן אגדות של תערובת – מקצתן, אלו שאפשר להן בכך, נתפזרו בין האגדות הסדורות לפי הענינים, ומקצתן – אלו שאי-אפשר להן – באות בפרקים מיוחדים לכך.

אגדות שקולות, השיכות לפי תכנן לכמה מקומות – נקבעו על-פי רוב רק במקום אחד, ובלוחות-הצינונים, הנספחים לסוף הספר, ימצא הקורא „מראי מקומות“ לכל המאמרים המפוזרים בכמה מקומות ושיכים לענין אחד. ואולם יש מהן כאלה – והן מעטות – שהוכפלו בשני מקומות, הכל לפי הצורך.

מקצת אגדות שסותרות זו את זו – נתנו זו בצד זו, לפי שברברי אגדה אין מקום ל„ורמינהו“, כידוע.

בהסכם עם סדור זה של החמר – נחלק „ספר האגדה“ לשלשה כרכים וכל כרך לשני ספרים. בכרך הראשון באות האגדות על נושאים תולדהיים (ספר אחד – לאגדות מבריאית העולם ועד תרבין בית שני, ואחד – למעשי חכמים, אגדות על ראשי התנאים והאמוראים), בכרך השני – על נושאים לאומיים ודתיים (ספר לאלה וספר לאלה), ובכרך השלישי – על נושאים כלליים (ספר אחד לאגדות על האדם והחברה, ואחד – על עולם ומלואו), בספר האחרון הוקצה מדור מיוחד גם לאגדות מן הסוג הנקרא „פולקלור“ (עניני נחוש ורפואות, משלים ופתגמים וכו') וכן לאגדות בנות תערובת, אלה שבאו בהן ענינים שונים מעורבים יחד, ומצד מיבן לא נתנו להתחלק לפי הענינים. כל ספר נחלק אף הוא לשערים, השערים – לפרקים, ואלו – לסעיפים; כל סעיף הוא מאמר בפני עצמו, שמקורו רשום בצדו בתוך שני חצאי-עגולים.

ד) זקוק החמר ותקונו. האגדה יש שהיא עניה במקום זה ועשירה במקום אחר; וכן יש הרבה אגדות שניות בכמה מקומות בנוסחאות אחרות, בחסר וביתיר

¹ „ברוכי“ – מפני שיש אגדות נסמכות על נושא היסטורי אבל מרכו הכובד שבהן הוא ענין אחר, מוסרי וכדומה.

וכדומה. ובאנדרות ממין זה – השתדלו המסדרים לתפוס מכל הנסחאות את השלם והיפה שבהן, ובמקום שיש צורך ותקנה בכך – גם להרכיב כמה נוסחאות זו בזו ולמזגן יחד או לצרף שכרים מפורים של אנדה אחת לדבר שלם. המסדרים כבורים, שלנבי ספר עממי אין בזה משום „שליחת ירי בנוף האנדה. אדרבה, אם הדבר נעשה כתקונו ובוהירות הראויה, פעמים שיש בזה משום „החזרת עטרה ליושנה“; כי כידוע, הרבה נשתבשו ונסתרכו האנדרות על-ידי לבלרים ומעתיקים בומנים שונים וכל המתקן ומשלים בוהירות ובטעם הרי זה משובח¹.

ומטעם זה עצמו, שהספר נועד לכל העם, התירו המסדרים לעצמם „לכנות“ לפעמים „מפני הכבוד“ או להשמיט בטוי שפוגע יותר מדי ברנש הצניעות של הקורא בן זמננו, וסמן להשמטה כזו – שלשה קוים רצופים.

במקום שהיה הכרח מיוחד להוסיף, לשם הבהירות, מלה אחת או יותר בנוף הפנים – נסגרת ההוספה בשני אריחים כזה [] .

ה) הלשון. האנדרות שהן עבריות במקורן – ואלו הן הרוב הנדול – כאות ב„ספר האנדה“ בלשון ממש, בלא שנוי כל שהוא; ושהן במקומן ארמיות – ואלו הן המועט – באות בו מתורגמות ללשון האגרית העברית כצורתן ממש, מלה במלה, באופן שיעמדו בהן כל טעמן ורוחן ובוהירות שלא לשמש מהן אפילו כקוצו של יוד. הלשון האגרית העברית, כידוע, נסתלה בשעתה כל כך אל אחותה הארמית שבימיה ונעשתה כל כך קרובה ודומה לה בתוכה ובכרה, בכל בנינה ורכי שמושה, עד שאפשר לכל מתרגם בדרך לעמוד באותו נסיון. ואף כאן סבורים המסדרים, שיש בכך משום „החזרת עטרה ליושנה“², על כל פנים, תקנה גדולה הוא וצורך השעה נמור. בימינו לשון סורסית לאנדה ישראלית בספר עממי למה? ומה צורך ומה טעם בערבוב שתי לשונות בספר אחד? בלא כך מטופלים רוב בני ישראל בימינו בכמה לשונות, ולא כל לב פנוי גם לסורסית. העקר הוא שלא יהא בתרגום משום „עבוד“ ושנוי צורה – וזוהי נשמרו המסדרים כפי האפשר להם³.

ובנוגע לאחדות הלשון מן הצד הרקרוקי – השתדלו המסדרים לתקן את כל השבושים שנשתרבבו באשמת מעתיקים ומדפיסים שונים וקבעו לעצמם שטה אחת תדירית לענין ה„כתיב“ (טרנסקריפציון) והתמונה הרקדוקית של המלים⁴. כל הלשון שבספר זה תצא על-ידי כך מתוקנת ומדוקדקת ולא משובשת ומרושלת, כמו שהיא ברוב ספרי אנדה.

המלות שאפשר לשעות בקריאתן. וכן המלות הלועזיות ורוב שמות עצם פרטיים, מנוקדים נקוד מספיק, שמוציא מדי טעות הקריאה.

ו) הפירוש. דברי אנדה, או מלים בודדות שבהם, הצריכים באור – נתפרשו בשולי הגליון פירוש קצר ומספיק, בלשון מצומצמת אבל קלה ומובנת לכל אדם

¹ טחך מראה-המקומות שכסוף כל פעיף ולפי סדרם – אפשר לעמוד על הנסחאות שהשתמשו בהן המסדרים.

² הרבה אנדרות ארמיות נמצאות עוד בסדרשים ומפרים קדמונים גם בעברית.

³ אלו מן המאמרים שאינם מתרגמים כצורתם בשום פנים או שהם מפורסמים באומה ושגורים על הפה בלשונם הארמית – הניחו המסדרים כמו שהם ונתנו את תרגומם האפשרי בצדם.

⁴ פרטי הכללים יבואו בכללי הלשון האגרית שיסופחו אל הספר, לאחר יציאת כל חלקיו.

יודע ספר. כל עקרו של הפירוש אינו אלא לבאר את האגדה לפי פשוטה, על דעת האומרה, ולא להכניס לתוכה כוונות שאין בה.

(ז) מראי מקומות. בסוף כל מאמר ומאמר באים מוקפים בשני חצאי עגולים ציוני המקורות שנשתמשו בהם המסדרים; ובשולי הגליון רשומים באותיות רשי" מקומות הפסוקים המובאים בנוף הספר מתוך התיק¹.

(ח) נספחות. בראש ספר האגדה ובסופו, לאחר יציאת כל חלקיו, ימצא הקורא: מבוא כללי לכל האגדה; ראשי פרקים ברקדוק הלשון האגדית ודרכי שמושה; מלון מפרט של הלשון האגדית, ולבסוף, לוחות שמושיים, רשימות שונות וציונים לפי הענינים, השמות וכו' בסדר אי"ב לתועלת המעיינים.

מכל האמור – אפשר שיעמוד המעיין על טיב העבודה של המסדרים. אפשר – לפי שלעבודת הסדר יש, כמאמר חכם אחד בזמננו, תכונה מיוחדת: יותר שתגדל היניעה בה – יותר יסתתרו עקבותיה. וכל-שכן במקצוע עזוב ונטוש, מפורד ומפורד כאגדה, שפעמים היו המסדרים נופס רואים בה את עצמם בבחינת, אפשרילו לי חבל מפארי (בכורות ח:). בכל אופן אין זו עבודה של מלאכה נרדא, כמו שהיא נראית לכאורה. הרבה מן המאמרים – והם מניעים לאלפים – היו טעונים לפני נטילה ולאת נטילה נקוד וחטוט עם עיון וקריאה, בדיקה וחפוש עם הבחנה והבדלה, ברור ותקון עם שקול דעת והכרעה. המסדרים היו צריכים להכנס שוב לאותה, חורשה של קנים ששמה אגדה, שכל הנכנס לתוכה טועה, להכנס ולעביר על פני כלה עם המגל ביד, מכסה ונכנס, מכסה ויוצא, ואם נכנסו ויצאו – אין זאת אלא מפני שהיתה כונה רצויה בלכם: להשיב את האגדה העברית לעם העברי, והיא שהוקה את ידיהם בכניסתם, ובשתתקים תהא למיטב שבהם ביציאתם.

¹ פקנים שהשמינו המסדרים משעמים שונים, כגון לשם קצור והשבה וכוונתה, את המסכים מתוך גוף המאמרים.

הקדמה למהדורה החדשה

מיום שיצא „ספר האגדה“ במהדורתו הראשונה עברו עשרים ושנים שנה. בתוך הזמן הזה חזר הספר ויצא בשמונה עשרה הוצאות סטיראוטיפיות כמעט בלי שנים ונתפשת בכל העולם ברכבות קפסים. ספר האגדה נעשה לספר-עם במיטב משמעו של השם הזה. תמיהנו, אם יש בית עברי יודע ספר בישראל שלא נאסף אל תוכו ספר האגדה. חבה יתרה זו שנודעה ל„ספר האגדה“ מצד העם כלו לכל פלגותיו, היא שהיכה את מסדריו לעבור שוב על פני הספר מתחלתו ועד סופו בעיון הראוי, לתקן את פגמותיו, למלאות את חסריו ולהביאו לידי שכלול אפשרי.

ואת פרי עמלם בתקון הספר ובשכלולו מביאים עתה המסדרים לפני הקהל במהדורה החדשה היוצאת עתה לאור על-פי סדור חדש בדפוס. מהדורה זו נבדלת מן הקודמות לה לא בתלוקת החומר וסדרו בתוך הספר ולא בשנוי תכניו ומערכת בנינו, בנוגע לזה לא שנו המסדרים הרבה מן הטבע שטבעו לספר בתחלה. במה היא נבדלת? – בשפע החומר האנדי החדש שנאסף אל תוכה. בספר הראשון הזה בלבד, היוצא עתה, ימצא הקורא חומר חדש נוסף על זה הקודם יתר מכרי שליש. וכשעור זה, הן פחות הן יתר, יבואו מלואים והשלמות גם ביתר חלקי הספר. מלואים מרובים אלה יש שהצריכו, כמוכן, גם תוספת פרקים וסעיפים חדשים בפנים הספר. ואולם תוספת זו אף היא אינה אלא של הרחבה ושכלול פנימי, בלי שנוי עצם הצורה מבחוץ. בלשון אחרת: עם הרחבת החומר והתרכותו הנקרת במהדורה זו לא נשתנתה בכל זאת צורת סדרו וחלוקתו לפי הענינים כמו שהיתה תחלה, על-פי הכללים והיסודות שנקבעו במהדורה הראשונה. ברם, חדוש אחד חיצוני יש במהדורה זו: שהיא יוצאת כפולה, אחת מנוקדת נקוד מקוטע, כזו הקודמת, ואחת מנוקדת נקוד שלם. אל החידוש הזה הגיעו המסדרים לא רק בהשמעם לבקשת רבים ולעצתם, אלא גם מתוך הכרעת דעתם הם. המסדרים חשבו, כי ספר-עם כספר האגדה, המיועד לכל איש מישראל קורא עברית, שהוא, חוץ מזה, גם כולל בתוכו תמצית נבחרת של דברי ספרות לאומית, פרי רוח הקדש של העם כלו ושל בחירי אישיו ומוריו הגדולים בפת

היצירה החפשית בתקופות הקרובות לכתבי הקדש, דברי ספרות שזכו להעשות לנחלת האומה הישראלית כלה וכל הדורות התחנכו, ועדיין מתחנכים, עליהם – ספר כזה לפי ערכו ומקומו בשורת ספרי האומה המקובלים ביותר – הניעה שעתו להרמות גם בצורתו הקתבית אל ספרי המופת ההם ולכסות סוף-סוף כמוהם את מערומי אותיותיו במחלצות הנקוד השלם. עם זה, אין ספק בדבר, כי הנקוד השלם יוסיף עוד להרחיב נבולות התפשטותו של הספר גם בין המתקשים בקריאת ספר בלתי מנוקד – וכאלה רבים – ויועיל הרבה לתקון הקריאה בכלל, זו שהולכת ומשתבשת על-ידי „מסורת” ושגרה רעה גם בפי „לומדים”.

ודבר שאין צורך לומר, כי במהדורה חדשה זו נברק שוב בדיקה מעולה גם כל החומר הקודם, הושה שנית אל גופי המקורות הישנים, וגם החדשים שנודמנו בינתיים לפני המסדרים¹, הוחלף נוסח פגום בשוב ממנו, הוסרו שבושי הדפוס ופליטות הקולמוס שנפלו בנוף הפנים ובתוך הפירוש, באופן, שמהדורה חדשה זו היא לא רק ממולאת ומושלמת, אלא גם מתוקנת ומשוכללת מן הקודמת.

ואף זה מובן מאליו, כי כל ההשמטות, התיספות והמלוואים שבאו במהדורה הקודמת כנספחות בסוף הספר – הוכנסו עתה כלם אל הפנים, דבר דבר במקומו הראוי לו לפי ענינו.

ובתת המסדרים בזה את תודתם הנאמנה לכל אלה שסיעו בידם לשכלול הספר ולתקנתו על-ידי הערותיהם הנכונות – הם מודיעים מראש כי גם מכאן ולהבא יקבלו בתודה ובברכה כל הערה נכונה, תבוא ממי שתביא, בניגע לתקנתה של המהדורה החדשה.

מרחשון תרע"ק, תל-אביב.

¹ ביחוד נבדק שוב החומר הלקוח מבראשית רבת וחוקן על-פי ההוצאה המדעית שנתפרסמה הוברות חוברות על-ידי האקדמיה למדעי היהדות בברלין (בראשית רבה, צירוף ומוזקק וכו' ומפורש על-ידי יהודה תיאודור ז"ל).

ספר ראשון

א.

פתיחה

א. האגדה והמשל

א דורש-רשמות אומרים: רצונך שתפיר מי שאמר וזהו העולם, למור אגדתו, שמתוך כך אתה מכיר את הקדוש-ברוך-הוא ומדבק בדרכיו. (ספרי, עקב).

ב אל זהו המשל הזה קל בעיניך, שעל-ידי המשל אדם יכל לעמוד על דברי תורה. משל למלך שאבד זהוב מביתו או מרנלית טובה. — לא על-ידי פתיחה באסר הוא מוצא אותה? כך המשל הזה לא זהב קל בעיניך, שעל-ידי המשל אדם עומד על דברי תורה. (שהש"ר א).

ג ייתר שהיה להלל חכם עוד למד דעת את העם ואנו וחוקר תנן משלים הרבה. — רב נחמן אמר: לפלטין גדולה שהיו בה פתחים הרבה, וכל מי שהיה נכנס לתוכה היה טועה. מה עשה פקח אחר? נטל פקעת של גמי וקשרה כנגד הפתח, ונכנס דרך הפקעת ויצא דרך הפקעת: התחילו הכל נכנסין ויוצאין דרך הפקעת. כך עד שלא עמד שלמה לא היה אדם יכל להשפיל דברי תורה, ובנו שעמד שלמה התחילו הכל סוברין תורה. דבר אחר: לחרשה של קנים. שלא היה אדם יכל לבנס לתוכה, שכל מי שהיה נכנס לתוכה היה טועה. מה עשה פקח אחר? נטל את הפל, כסח ונכנס, כסח ונכנס, כסח ונכנס, ויצא דרך הפסח: התחילו הכל נכנסין ויוצאין דרך הפסח. רבי יוסי אמר: לקחה גדולה מלאה פרות ולא היו לה אוננים, ולא היתה יכלה להטלטל, וקא פקח אחר ועשה לה אוננים והתחילה להטלטל על גבי אונניה. כך עד שלא עמד שלמה לא היה אדם יכל להשפיל דברי

י קבלת י"ב, ט.

א רצונך — רוצה אתה. ב לעמוד על — להבין, זהוב — מטבע של זהב. פתיחה באסר — פתילת גר שזה פרומות (אסר — מטבע של שמונה פרושות). ג לפלטין — משל לפלטין, וכן "לחורשה", "לקפה" וגו' שלהלן; ופלטין פ' היכל, ארמון. פתחים הרבה — כעין הלבריונט. פקעת של גמי — כריכה של חוטי גומא (מין עשב שעושים ממנו חושים). וכו' — בה בשעה. סוברין — מכניסים. לחרשה של קנים — ליער של שיחים. כסח — כרת את הקנים. לקפה — לסל. להטלטל — להנשא בידים ממקום למקום.

תורה, וכן שַׁעֲמַד שְׁלֹמֶה הִתְחִילוּ הַכֹּל סוֹבְרִין תּוֹרָה. רַבִּי שִׁילָא אָמַר: לְקִיתוֹן גְּדוֹל שֶׁהוּא מְלֹא רוּחַחִים וְלֹא הֵיחָה לוֹ אֵן לְהַטְלִיט, וְכֹא אֶחָד וְעָשָׂה לוֹ אֵן, וְהִתְחִיל לְהַטְלִיט עַל יְדֵי אֲנָנוּ. רַבִּי הִנְיָא אָמַר: לְבָאָר עֲמָקָה מְלֵאָה מִיָּם, וְהָיוּ מִיָּמֶיהָ צוֹנָנִים וּמְתוּקִים וְשׂוֹכִים, וְלֹא הֵיחָה בְּרִיָּה יְכוּלָה לְשַׁחֵט מִמֶּנָּה. כֹּא אָדָם אֶחָד וְקָשֶׁר הִבֵּל בְּחִבָּל, מִשִּׁיחָה בְּמִשִּׁיחָה וְהָלָה מִמֶּנָּה וְשָׂתָה: הִתְחִילוּ הַכֹּל דּוֹלִין הֵימָנָה וְשׂוֹתִין. בְּדִ מְדַבֵּר לְדַבֵּר, מִמֶּשֶׁל לְמֶשֶׁל עֲמַד שְׁלֹמֶה עַל סֻדָּה שֶׁל תּוֹרָה. (ספ: ב"ר יב, שם צג: קה"ר ב).

- ד עֲשִׂיר וְכִסִּים, עֲשִׂיר פּוֹמְבִי — זֶה בַּעַל־אַנְדוֹת. (ב"ב קמא:).
- ה אִישׁ אֲשֶׁר יִתְּנוּ לָוִי הָאֱלֹהִים עֶשֶׂר... וְלֹא יִשְׁלִיטוּ הָאֱלֹהִים לְאֹכַל מִמֶּנּוּ¹ — זֶה בַּעַל־אַנְדוֹת. שְׂאִינוּ לֹא אוֹסֵר וְלֹא מְתִיר, לֹא מְטַמֵּא וְלֹא מְטַהֵר. (ירוש' הור' ג).
- ו כִּי לֹא יָבִינוּ אֶל פְּעֻלָּתָּהּ, וְיִ וְאֵל מַעֲשֵׂה יָדָיו² — ר' יְהוֹשֻעַ בֶּן לֵוִי אוֹמֵר: אֵלֹהֵי הָאֲנָדוֹת. (שו"ט כח).
- ז וּבְקִצָּה תִּבְלֵ מְלִיכָהּ³ — אֵלֹהֵי הָאֲנָדוֹת, שֶׁמְקַדְּשִׁים שְׁמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא בְּהֵן. (תדב"א פ"ב: ילק"ש תהל').
- ח וְהוּא בְּזָרַע גֶּד לְבָנוֹ⁴ — אֲתֵרִים אוֹמְרִים: "גֶּד" — שְׂדוּמָה, לְאַנְדוֹת, שֶׁמוֹשְׁכָת לְבוֹ שֶׁל אָדָם בְּמִיָּם. (יומא עה).
- ט וְתַעֲנִנּוֹת בְּנֵי הָאָדָם⁵ — אֵלֹהֵי הָאֲנָדוֹת שֶׁהֵן עֲנִינוֹת שֶׁל מִקְרָא. (קה"ר ב).
- י שִׁפְתוֹתָיו שׁוֹשְׁנִים⁶ — אֵלֹהֵי הָאֲנָדוֹת. (ילק"ש ש"ש).
- יא וְהִישֵׁר בְּעֵינָיו⁷ — אֵלֹהֵי אֲנָדוֹת מְשַׁבְּחוֹת, הַנִּשְׁמָעוֹת בְּאֲזְנֵי כָל אָדָם. (מכילתא, בשלח ויסעא).
- יב בְּרִית בְּרוּתָהּ הִיא — הַלּוֹמֵד אֲנָדָה מִתּוֹךְ הַסֵּפֶר לֹא בְּמִכְרָה הוּא מְשַׁבַּח. (ירוש' בר' ט).

ב. אֲנָדָה וְהִלְכָה

- יג יַעֲרָף כַּמֶּטֶר לְקַחֲיו⁸ — מִה מֶטֶר זֶה אֶחָד הוּא וְיִזְרַד עַל הָאֵלִילוֹת וְנִתְּן בָּהֶם מִטְעָמִים לְכָל אֶחָד וְאֶחָד לְפִי מַה שֶּׁהֵם: בְּנֶפֶן לְפִי מַה שֶּׁהֵן, בְּנִית לְפִי מַה שֶּׁהֵם, בְּתִאנָּה לְפִי מַה שֶּׁהֵן — כִּד דְּבַרֵּי תּוֹרָה כָּלֵם אֶחָד וְיֵשׁ בָּהֶם מִקְרָא וּמִשְׁנָה, הִלְכוֹת וְאַנְדוֹת. (ספרי, האזינו).
- יד "כִּי לֹא דָבָר בֶּקֶה הוּא מִקָּם⁹ — דָּבָר שֶׁאֵתָם אוֹמְרִים רִיק הוּא, לֹא רִיק הוּא אֲלֵא מִקָּם. כִּי הוּא חֵיבִים וְאֶרֶץ יִמִּיכָם — שְׁלֹא תֵאֵמַר: לְמַדְתִּי הִלְכוֹת — דִּי לִי, תִּלְמוּד־לּוֹמֵר: "כִּי אִם שֹׁמֵר תִּשְׁמְרוּן אֶת־כָּל־הַמִּצְוָה הַזֹּאת"¹⁰ — כָּל־הַמִּצְוָה, לְמַד מִדְּרַשׁ הִלְכוֹת וְאַנְדוֹת: וְכֵן הוּא

¹ קהלת ו', כג, ² תהלים כ"ח, ³ שם י"ט, ⁴ שם ט"ז, ⁵ לא, ⁶ קהלת כ', ח. ⁷ שיר-השירים ס', יג. ⁸ שם ט"ז, כו. ⁹ דברים י"ב, כ. ¹⁰ שם שם, מז. ¹¹ שם י"א, כב.

לְקִיתוֹן — לִכְר. רוֹתְחִין — מִים רוֹתְחִים. צוֹנָנִים — קָרִים. בְּרִיָּה־בְּרִיאַת, יציר, אדם. מִשִּׁיחָה — חִבָּל. (ד) פּוֹמְבִי — פּוֹסוֹם. זֶה בַּעַל אֲנָדוֹת — שְׂדוּשׁ בְּרִכִּים וְהַכֵּל רָצִים לְשׁוּמֹעַ דְּבָרֵינוּ. (ה) שְׂאִינוּ לֹא אוֹסֵר וְגו' — שְׂאִין לְמַדֵּן הִלְכוֹת מִן הָאֲגָדָה. (ו) אֵלֹהֵי הָאֲנָדוֹת — הַמְדַּבְּרוֹת בְּגִדּוֹלָתוֹ שֶׁל הַקְּבִיָּה וְמִי שְׂמוֹלֵל בָּהֵן הוּא בְּכָלֵל "לֹא יָבִינוּ וְגו'". (ח) גֶּד — דֶּרֶשׁ, גֶּד־נֶגֶד, שְׁפִירוּשׁוֹ "מִשְׁךָ" בְּאַרְמִית. (ט) עֲנִינוֹת שֶׁל מִקְרָא — שֶׁהָאֲנָדוֹת מִמְּתִיקוֹת וְנִתְּנוֹת טַעַם לְמִקְרָא. (י) אֵלֹהֵי הָאֲנָדוֹת — שְׂרִיחַן נָעִים כְּשׁוֹשְׁנִים. (יא) מְשַׁבְּחוֹת — נִבְחָרוֹת. (יב) בְּרִית בְּרוּתָהּ — כָּלִי כִּד הוּא טַבֵּעַ הַדְּבָר. (יג) תִּלְמוּד לּוֹמֵר — נֶאֱמַר בְּמִקְרָא לְלַמְּדוֹ. מִדְּרַשׁ — דֶּרֶשׁת הַכְּתוּבִים לְהוֹצִיא מֵהֶם הִלְכָה.

אומר: למען הדיעוד פי לא על הלחם לבדו יתיה האדם¹ — נה מדרש. כי על כל מוצא פי
ה יתיה האדם² — אלו הלכות ואגדות. (ספרי, עקב).

סו מגדלות מרקחים³ — אמר ר' תנחומא: מה מגדלות הרקת בזה ויש בו מכל מיני
בשמים, כך תלמיד חכם צריך להיות מלא מקרא, משנה ותלמוד, והלכות ואגדות. (שח"ר ה).

סו ר' אלעזר בן שמוע אומר: שלש מדות בתלמידי חכמים: אבן גזית, אבן פנה, אבן
פסיפס. אבן גזית כיצד? זה תלמיד ששנה מדרש, בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו שואלו
במדרש אומר לו — זהו אבן גזית, שאין לה אלא פה אחד. אבן פנה כיצד? זה תלמיד ששנה
מדרש והלכות, בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו שואלו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו —
זהו אבן פנה, שיש לה שתי פיות בלבה. אבן פסיפס כיצד? זה תלמיד ששנה מדרש והלכות
ואגדות ותוספות, בשתלמיד חכם נכנס אצלו שואלו במדרש אומר לו בהלכות — אומר לו
בתוספות — אומר לו באגדות אומר לו — זהו אבן פסיפס, שיש לה ארבע פיות מארבע
רוחותיה. (אדר"ג כח).

יו לעשות לרוח משקל ומים חבן במדה⁴ — אמר ר' יודן בר' שמואל: אפלו דברי
תורה שנתנו מלמעלה לא נתנו אלא במדה, ואלו הן: מקרא, משנה, תלמוד, הלכות ואגדה.
יש זוכה למקרא, ויש למשנה, ויש לתלמוד, ויש לאגדה, ויש זוכה לכלן. (ויק"ר טו).

יח רבי שמלאי בא אצל רבי יונתן, אמר לו: למדני אגדה. אמר לו: מסרת בידי מאבותי
שלא ללמד אגדה לא לבבלי ולא לדרומי, שהם גפירות ומעושי תורה, ואחיה נהרדעאי
ודר בדרום. (ירוש' פסח ה).

יט פנים בפנים דבר יי' — פנים שנים, בפנים שנים — דברי ארבעה פנים: מקרא,
משנה, תלמוד ואגדות. פנים של אימה — למקרא, פנים בינוניות — למשנה, פנים מסבירות —
לתלמוד, פנים שוחקות — לאגדה. (ספרי טז, פס' דר"ב).

כ סמכוני באשיות⁵ — אלו הלכות המאששות. רפדוני בתפוחים⁶ — אלו האגדות,
שריחן וטעמן בתפוחים.

כי חולת אהבה אני⁷ — שנה, עד שלא יחלה אדם אוכל מה שמוצא, כן שחלה
מבקש לאכול כל מיני תענוגים.

אמר ר' יצחק: לשעבר היתה התורה כלל והיו מבקשין לשמע דבר משנה ודבר
תלמוד, ועכשו שאין התורה כלל מבקשין לשמע דבר מקרא ודבר אגדה.

אמר ר' לוי: לשעבר היתה הפרושה מצויה והיה אדם מתאיה לשמע דבר משנה

¹ דברים ח', ג. ² שיר-השירים ה', יג. ³ חז"ל כ"ח, כ"ה. ⁴ דברים ה', ד. ⁵ שיר-השירים ג', ה.

(טו) אבן גזית — שמשמין אותה בנדיב הכתל, והיא חלקה מצד אחד בלבד. אבן פנה —
שהיא חלקה משני צדדים. אבן פסיפס — אבן משכית (מוזאיק), שהיא חלקה מכל
רוחותיה. (יח) מסורת — קבלה. לדרומי — לבן דרום איי. נהרדעאי — בא מנהרדעא שבבבל.
(יט) פנים שנים — שמעוט רבים שנים. ארבעה פנים וגו' — כל אחד מסוגי הלמודים המנויים
למטה פנים אחרות לדרך למוד, הכל לפי מדרגת חשיבותו. אימה למקרא — שנאמר
מפי הגבורה. בינוניות למשנה — שהיא מדה ואינה מדה. מסבירות לתלמוד — שלמודו קשה
וטעון הסבר טרובה. שוחקות לאגדה — שהיא נעימה ומושכת את הלב. כ) המאששות —
המחזקות והמיוסדות על כתובי התורה והקבלה. כלל — כללות כללות קצרים ומסודרים
ונוחים ללמוד. מצויה — בידו של אדם.

נהלכה ותלמוד, ועכשו שאין הפרוטה מצויה, וביותר שאנו חולים מן השעבוד—אין אדם מבקש לשמע אלא דברי ברכות ונתחמות. (שהש"ר ב: סופר' טו).

כא רבי אבהו ור' חניא בר אבא נזדמנו למקום אחד. ר' אבהו דרש באגדה, ור' חניא בר אבא דרש בהלכה. הניחו הכל את ר' חניא בר אבא ובאו אצל ר' אבהו. חלשה דעתו של ר' חניא בר אבא. אמר לו ר' אבהו: אמשל לך משל, למה הדבר דומה? לשני בני אדם שנכנסו לעיר אחת. אחד מוכר אבנים טובות ומרגליות ואחד מוכר מיני סרקית—על מי קופצין? לא על זה שמוכר מיני סרקית? (סוטה מ: ע"י).

כב דרש ר' שמיאל בנו של ר' יוסי בי רבי בון: "הכם בעיניו איש עשיר וכל מבין יחקרנו". "הכם בעיניו איש עשיר"—זה בעל-נמרא. "כל מבין יחקרנו"—זה בעל-אגדה. לשנים שנכנסו לעיר, ביר זה עשתות של זהב וביר זה פרוטרוט. זה שביר עשתות של זהב אינו מוציא וזה שביר פרוטרוט—מוציא וזה. (ירוש' הוריות).

כג ישב רב אמי ורב אסי לפני רבי יצחק נפחא. זה אמר לו: "אמר מר הלכה, וזה אמר לו: "אמר מר אגדה. פתח לומר אגדה ולא הניח זה. פתח לומר הלכה ולא הניח זה. אמר להם: אמשל לכם משל, למה הדבר דומה? לאדם שיש-לו שתי נשים, אחת ילדה ואחת זקנה; ילדה מלקטת לו לבנות, וזקנה מלקטת לו שחורות—נמצא בבת מבאן ומבאן. (ב"ק סז).

כד כל משעני-להם¹—אלו בעלי-תלמוד, וכל משעני-מים²—אלו בעלי-אגדה, שמושכין לבו של אדם כמים באגדה. (תנ' יד).

כה מטל השמים³—זה מקרא, ומשמני הארץ⁴—זו משנה, דגן⁵—זה תלמוד, תירוש⁶—זו אגדה (ב"ר סז).

כו תלב בליות חטה⁷—אלו הלכות, שהן גופה של תורה: ידם ענב תשתה חמר⁸—אלו הנרות שמושכות לב אדם בגין. (ספרי, האזינו).

כז יתני דגן⁹—בתלמוד, ויפרחו בגפן¹⁰—באגדה. (ויק' פ' א').

¹ משלי כ"ח, וי. ² ישעיה ג', א. ³ בראשית כ"ז, כח. ⁴ דברים ל"ב, יד. ⁵ חושע י"ד, ח.

חולים מן השעבוד — ואין הלב פנוי ורחב ללמוד דברים שיש בהם יגיעה. (כא) נזדמנו — נועדו, נקרו. חלשה דעתו — נפלה עליו רוחו, נצטער. מיני סרקית — כלים קבנים, כגון מחסין וכיוצא בהם, שדמיהם מועשים והכל צריכין להם. קופצין — ממהרים לקנות. (כב) לעשתות — ר' מן עשת; כלומר חתיכות גדולות. פרוטרוט — פרושות, מעות קטנות. אינו מוציא וחיה — אינו יכול להוציא למחיתו ולמזוננו. (כג) נפחא — הנפת. מר — רב, אדון, כנוי כבוד לאמורא. פתח — התחיל. ילדה — בחורה. מלקטת לו לבנות — תולשת את שערותיו הלבנות, שיהא נראה כבחור. מלקטת לו שחורות — שיהא נראה זקן. מבאן ומבאן — מצרי צדדים.

ב.

מעשה-בראשית ודורות הראשונים.

א. בריאת-העולם.

א שני חקמים : "כי שאלוּנָא לַיָּמִים רִאשֹׁנִים"¹ — וְכָל, יִשְׁאֵל אָדָם לָדָם שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם, תִּלְמוּד־לוֹמַר : "לִמֵּן הַיּוֹם אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים אָדָם עַל־הָאָרֶץ". וְכָל לֹא יִשְׁאֵל אָדָם מִשֶּׁשֶׁת יָמֵי בְרֵאשִׁית, תִּלְמוּד־לוֹמַר : "לַיָּמִים רִאשֹׁנִים אֲשֶׁר הָיוּ לַפָּנִיָּה". וְכָל, יִשְׁאֵל אָדָם מִה־לְמַעַלָּה וּמִה־לְמַטָּה, מִה־לְפָנִים וּמִה־לְאַחֹר, תִּלְמוּד־לוֹמַר : "וּלְמַקְצֵה הַשָּׁמַיִם וְעַד קֶצֶה הַשָּׁמַיִם"² — מִלְּמַקְצֵה הַשָּׁמַיִם וְעַד קֶצֶה הַשָּׁמַיִם" אֵתָּה שׁוֹאֵל, וְאִין אֵתָּה שׁוֹאֵל מִה־לְמַעַלָּה וּמִה־לְמַטָּה, מִה־לְפָנִים וּמִה־לְאַחֹר. (חג' יא.).

ב לָמָּה נִבְרָא הָעוֹלָם בִּ"ב" ? — מַה בִּ"ב" ? הֵן כִּתְּוִים מִצְדָּרֵיו וּפְתִית מִלְּפָנָיו — כִּךְ אֵין לָךְ רְשׁוּת לְדַרוֹשׁ מִה־לְמַעַלָּה וּמִה־לְמַטָּה, מִה־לְפָנִים וּמִה־לְאַחֹר, אֲלֹא מִיּוֹם שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם וּלְהַבֵּא. (ב"ר א.).

ג "הַחֲכָם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ"³ — וְהָיָה דוֹרֵשׁ מִרְאֵשׁוֹ שֶׁל עוֹלָם, מִשֶּׁשֶׁת יְמֵי־בְרֵאשִׁית וְאֵילָךְ, "וְהִכְסִיל בַּחֲשָׁךְ הוֹלֵךְ"⁴ — וְהָיָה מְנִית בְּרִיתוֹ שֶׁל עוֹלָם וְדוֹרֵשׁ מִן הַחֲשָׁךְ, מַה הָיָה. (פדה"ג בראשית).

ד "וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֵּהוֹ וְחָשָׁךְ עַל־פְּנֵי תְהוֹם"⁵ — ר' אֶלְעָזָר בְּשֵׁם בֶּן־סִירָא : פְּלִיאָה מִמָּד מִה־תִּרְעָה ? עֲמָקָה מִשְׁאוֹל מִה־תַּחֲקֹר ? בְּמָה שֶׁנִּרְשִׁית הַתְּבוּנָה. אֵין לָךְ עֶסֶק בְּנִסְתָּרוֹת. לְמַלְךְ שְׂבָתָה פִּלְשִׁין בְּמָקוֹם בִּיבִין, בְּמָקוֹם אֲשֶׁפּוֹת, בְּמָקוֹם סְרִיוֹת, כָּל מִי שֶׁהוּא בָּא

¹ וְכָל יְדֵי, לֵב. ² קֶלֶת כִּי, יֵד. ³ בְּרֵאשִׁית א', כ. ⁴

א) יָכוֹל וְגו' — שְׁמָא יֵאמֵר אָדָם שֶׁאִפְשָׁר לִשְׁאוֹל וּלְחַקֹּר בְּמָה שֶׁקָּדַם לְבְרִיאַת הָעוֹלָם. תִּלְמוּד לֹמַר — נֹאסֵר מִקְרָא לְלַמְּדוֹ, מִשֶּׁשֶׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית — מִיּוֹם הָרֵאשִׁית לְבְרִיאַת הָעוֹלָם עַד בְּרִיאַת הָאָדָם. מַה לְמַעַלָּה וְגו' — מַה לְמַעַלָּה מִן הַרְקִיעַ וּמִה לְמַטָּה מִן הָאָרֶץ, מַה לְפָנִים וְגו' — כְּלוּמַר מַה בְּסוֹף רוֹחוֹת הָעוֹלָם. ב) וְלִהְבֵּא — בּוֹמֵן שְׁלֹאחֵר כִּךְ. ג) מִן הַחֲשָׁךְ — שֶׁקָּדַם לְבְרִיאַת הָעוֹלָם, מַה הָיָה — קוֹדֵם לְבְרִיאַת. ד) לְמַלְךְ — מִשְׁל לְמַלְךְ, פִּלְשִׁין — אֲרָמוֹן, בִּיבִין — תַּעֲלוֹת שֶׁל שׁוֹפְכִין וְטִים רַעִים, סְרִיוֹת — סֶרְחוֹן.

ואומר: פלטין זו בניה במקום ביבין, במקום אשפות, במקום סריית—אינו פוגם? קד קל מי שהוא בא ואומר: העולם הזה נברא מתוך תהו ובהו—אינו פוגם?

רב הונא בשם בריה דרבא אמר: אלולי הדבר פתיב אי-אפשר לקמרו—בראשית ברא אלהים¹, מניין? והארץ היתה תהו ובהו². (ירוש' חג' ב, ב"ר א).

פילוסופוס אחר שאל את רבן גמליאל, אמר לו: ציר גדול הוא אליהם, אלא שמצא סמנים טובים שסיעו אותו, אמר לו: ומה הם? אמר לו: תהו ובהו וחשך ומים ורוח ותהומות. אמר לו: תפח רוחו של אותו האיש! כלם נאמר בהם בריאה: תהו ובהו, שנאמר: עושה שלום ובורא רע³: חשך—יוצר אור ובורא חשך⁴: מים—הללוהו שמי השמים והמים⁵, למה? כי הוא צנה ונבראוי: רוח—כי הנה יוצר הרים וברא רית⁶: תהומות—באין תהומות חוללתי⁷. (ב"ר א: מדה"ג בראשית).

ברא אלהים¹—מעשה שבא מין ואמר לר' עקיבא: העולם הזה מי ברא? אמר לו: הקדוש ברוך הוא. אמר לו: הראני דבר ברור. אמר לו: למחר תבוא אלי. למחר בא אצלו. אמר לו ר' עקיבא: מה אתה לובש? אמר לו: בגד. אמר לו: מי עשאו? אמר לו: האורג. אמר לו: איני נאמין לך, הראני דבר ברור. אמר לו: ומה אראה, ואין אתה יודע שהאורג עשאו? אמר לו: ואתה איך יודע, שהקדוש ברוך הוא ברא את עולמו? נפטר אותו המין, אמרו לו תלמידיו: מהו הדבר ברור? אמר להם: בני, בשם שהפית מודיע על הבנאי, והבגר מודיע על האורג, ונודלת על הנצר, כך העולם מודיע על הקדוש ברוך הוא שהוא ברא. (מד' תמורה).

ברש ב' יורה בן פוי: בתחלה הנה העולם מים במים, שנאמר: ורוח אלהים מרחפת על פני המים⁸, חור ועשאו שלג, שנאמר: משליך קרחו כפתים⁹, חור ועשאו ארץ, שנאמר: כי לשלג יאמר הוא ארץ¹⁰. (ירוש' חג' ב).

אמר ר' יהודה בר סימון: מתחלת בריתו של עולם, הוא נלא עמיקתא ומסתתא¹¹, שנאמר: בראשית ברא אלהים את השמים—ולא פרש, היכן פרש? להלן: הנוטה בראש שמים ונמתחם פאהל לשבת¹²: ואת הארץ¹³—ולא פרש, היכן פרש? להלן: כי לשלג יאמר הוא ארץ¹⁴... בצקת עפר למוצק¹⁵: ויאמר אלהים יהי אור—ולא פרש, היכן פרש? עמה אור בשלמה¹⁶. (ב"ר א).

ששה דברים קדמו לבריאת העולם, יש מהם שנבראו ויש מהם שעלו במחשבה

¹ בראשית א', א. ² שם שם, ב. ³ ישעיה מ"ה, ז. ⁴ תהלים קמ"ח, ד. ⁵ שם שם, ה. ⁶ עמוס ד', יג.
⁷ משלי ח', כד. ⁸ בראשית א', ב. ⁹ תהלים קמ"ז, יג. ¹⁰ חזקוני ל"ז, ו. ¹¹ דניאל ב', כב. ¹² ישעיה מ', כב. ¹³ חזקוני ל"ח, לח. ¹⁴ תהלים ק"ה, כב.

אי אפשר לאמרו—שנראה כאלו לא נברא העולם מאין, אלא מדבר שקדם לו, מתהו ובהו. (ה) סמנים טובים—צבעים טובים; כלומר מיני חומר קדום, והעולם לא נברא מאין נמור. שסיעו—שעורו, תפח רוחו—תצא נשמתו; ולי קללה היא, נאמר בהם בריאה—במקומות אחרים במקרא, ע"ד דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר. (ו) מין—אחד מכת הכופרים, דבר ברור—ראיה ברורה, הבנאי—בונה, אומן, הנגר—חרש עץ. (ז) מים במים—כלו מים, והוא גם דעת כמה מן הפילוסופים הקדמונים. (ח) מתחלת ברייתו וגו'—כלו דברים שהיו מתחלת ברייתו של עולם, עמוקות ונסתרות ולא נהפרשו במקום בתורה בתחלת הבריאה, חזרו ונהפרשו בפרטיהם במקום אחר, בדברי גביאים וכתובים, ולא פרש—כיצד היתה בריאתם. (ט) ששה דברים וגו'—כלם יש להם סמוכים במקרא;

להבראות: התורה וכסא הכבוד נבראו: האבות וישראל ויבית המקדש ושמו של משיח עליו במחשבה להבראות. ר' אהבה בר' עזרא אמר: אף התשובה: ויש אומרים: אף ונערך וניהגם.

אמר ר' בשם ר' שמואל בר' יצחק: מחשבתם של ישראל קדמה לקל דקר, שאלולי שצפה הקדוש-ברוך-הוא שאחר כיו דורות ישראל עתידין לקבל את התורה לא היה כותב בתורה: "עו את בני ישראל" דבר אל בני ישראל.

אמר ר' בנאי: העולם ומלואו לא נבראו אלא בזכות התורה. (ב"ר א: פסח' נד).

ר' הושעיא רבה פתח: וְאֵהִיָּה אֶצְלוֹ אִמּוֹן¹ — אמן. התורה אומרת: אני היתי כלי-אמנותו של הקדוש-ברוך-הוא. בנהג שבועלם, מלך בשד-יגד בונה פלטין, אינו כינה אותה מדעת עצמו, אלא מדעת אמן: והאמן אינו בונה אותה מדעת עצמו, אלא דפתראות ופנקסאות יש לו, לידע היאך הוא עושה תורים, היאך הוא עושה פשפושין — קד היה הקדוש-ברוך-הוא מביט בתורה ובנרא את העולם. (ב"ר א).

אמר ר' זוטרא בר טוביא אמר רב: בעשרה דברים נברא העולם: בחכמה ובתבונה וברצות, בלב ובנערה ובנבירה, בצדק ובמשפט, בחסד וברחמים. (חג' יב).

ביום עשות יי אלהים² — למלך שהיו לו כוסות דקים. אמר המלך: אם אני נותן בהם חמין הם מתבקעים, צונין — הם מקריסים. ומה עשה? ערב חמין בצונין ונתן בהם וצמרו. קד אמר הקדוש-ברוך-הוא: אם בורא אני את העולם במדת הרחמים — יהיו חמאי מרבים, במדת הדין — היאך העולם יכול לעמוד? אלא הרי אני בורא אותו במדת הדין ובמדת הרחמים — ונהליא יצמור. (ב"ר יב: ילק"ש בראשית).

¹ מכוני ח', ל. ² נחשית כ', ד.

התורה — ה' קנני ראשית דרכי (מש' ח', כב); כסא הכבוד — נכון כסאך מאז וגו' (תהלים צ"ג, ב); האבות — ככורה בתאנה בראשית ה ראיתי אבות יכסי (הושע ט', י); ישראל — זכור עתך קנית קדם (תהל' ע"ד, ב); בית המקדש — מרומ מראשון מקום מקדשנו (ירמיה י"ז, יב); שמו של משיח — לפני שמש יגון שמו (תהל' ע"ב, יז); תשובה — בטרם הרים... תשב אנוש עד דכא ותאמר שובי (שם צ', ב-ג); נן ערן — ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם (בראשית ב', ח); גיהגם — כי ערוך מאת מול תפתה (ישעיה ל', לג). קדמה לכל דבר — אפילו לתורה. (י) דפתראות ופנקסאות — יריעות של קלף וספרים שיש בהם ציורים לתכנית הבנין. פשפושין — שערים קטנים, (יא) בעשרה דברים וגו' — וכולם יש להם סמכים במקרא: בחכמה ובתבונה — ה' בחכמה יסד ארץ, כונן שמים בתבונה (מש' ג', יא); בדעת — בדעתו תהומות נבקעו (שם שם, ה); בכח וגבורה — מכין הרים בכחו נאזר בגבורה (תהל' ס"ה, ז); בגערה — עמודי שמים ירופפו ויחממו מגערתו (איוב כ"ז, יא), ודרשו בו: בשעה שברא הקב"ה את העולם היה מרחיב והולך וגו' עד שגער בו הקב"ה והעמידו; צדק ומשפט — צדק ומשפט מכון כסאך (תהל' פ"ט, טז); חסד ורחמים — זכור רחמיו ה' וחסדיך כי מעולם המה (שם כ"ה, ו). (יב) דקים — נ"א: רקים. חמים — מים חמים. צונין — מקוצר מן "צוננין", מים קרים, והוא לשון ירושלמי. מקריסים — נקרשים ומתחוצים. ועמדו — נתקמו. אני בורא וגו' — ה' הוא ברת הרחמים, אלהים — מרת הרין.

ב. שמים וארץ

יג שני חכמים, בית-שמאי ואמרים: שמים נבראו תחלה ואחר-כך נבראת הארץ. שנאמר: "בראשית ברא אלהים את-השמים ואת-הארץ" י. ובית-הלל ואמרים: ארץ נבראת תחלה ואחר-כך שמים, שנאמר: "ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים"². אמרו להם בית-הלל לבית-שמאי: לדבריהם, אדם בונה עליו ואחר-כך בונה בית? שנאמר: "הבונה בשמים מעלותיו ואגדתו על ארץ וסדה"³: אמרו להם בית-שמאי לבית-הלל: לדבריהם, אדם עושה שרפרף ואחר-כך עושה כסא? שנאמר: "בה אמר ה', השמים כסאי והארץ הדום רגלי"⁴: ובחכמים ואמרים: זה וזה קצת נבראו, שנאמר: "אף ירי וסדה ארץ וימיני טפה שמים, קרא אני אליהם וצמדו יחד"⁵.

ר' יוחנן בשם חכמים אמר: לבריא שמים קדמו ולשכלול הארץ קדמה. אמר ר' תנחומא: אני אומר בו טעם: לבריא שמים קדמו, שנאמר: "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ", ולשכלול הארץ קדמה, שנאמר: "ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים"². (הג' יב. ; ב"ר א.)

יד אמר ר' אלעזר בר' שמעון: למה פעמים שהוא מקדים ארץ לשמים ופעמים שהוא מקדים שמים לארץ? — מלמד ששניהם שקולים זה בזה. (שם).

טו והארץ היתה תהו ובהו⁶ — ר' ברכיה פתח: גם במעלליהו ותנפך גער אם וד ואם ישר פעלו⁷ — עד היא פנה אפיקת בביא: הוא מה שהביא עתיד להתנבאות עליה בסוף יראתי את הארץ והנה תהו ובהו⁸.

ר' אבהו אמר: למלך שקנה לו שני עבדים, שניהם באוני אחת ובטימי אחת: על אחד גזר שיהא גזון משמיון, ועל אחד גזר שיהא גנע ואוכל. ישב לו אותו תורה ובהו, אמר: שנינו באוני אחת ובטימי אחת, זה גזון משמיון ואני בניעתי, אתמהא! כך ישבה הארץ תורה ובהו, אמרה: העליונים והתחתונים נבראו בבת-אחת, העליונים נזונים מזיו השכינה, והתחתונים אם אינם יגיעים אינם אוכלים, אתמהא!

ר' יהודה בר סימון אמר: למלך שקנה לו שתי שפחות, שתייהן באוני אחת ובטימי אחת, על אחת גזר שלא תזון מפלטין ועל אחת גזר טרודין. ישבה לה אותה תורה ובהו, אמרה: שנינו באוני אחת ובטימי אחת, זו אינה וזה מפלטין ועלי גזר טרודין, אתמהא! כך ישבה לה הארץ תורה ובהו, אמרה: העליונים והתחתונים נבראו בבת-אחת, העליונים תנים והתחתונים מתים! לפיכך — והארץ היתה תהו ובהו⁹.

1 כלאשית א', א. 2 כ', ד. 3 עמוס ט', ו. 4 ישעיה ס"ה, א. 5 כס מ"ה, יג. 6 כלאשית א', ב. 7 משלי כ', יא. 8 ירמיה ד', כג.

יג) שמים נבראו תחלה — כלוי העולם העליון, המציאות הרוחנית. הארץ נבראת תחלה — העולם התחתון, המציאות החומרית; ודבר זה שנוי במחלוקת גם אצל הפילוסופים הקדמונים. שרפרף — הדום. זה וזה קצת נבראו — שהרות והתוטר שניהם יחד התחלה אחת להם ובאים כאחד. עשות — לשון תקון ושכלול, כמו, ולא עשה שפטר (ש"ב י"ט כב). יד) שקולים זה כזה — דומים ושונים במעלתם. טו) עד היא פנה גזר — משל הבריות הוא: בעודנה בוסר הוציאה קוצים, כך הארץ, תחלת ברייתה תהו וסופה תהו, למלך — משל למלך. באוני — בשטר, ספר מקנה בלי יוגית. ובטימי — במחיר, ברמים בלי. מטמיון — מאוצר המלך. טרודין — גרושין.

אמר ר' מנחם: לכו מלכים שהיה שן על גבי עריסה והיתה מינקתו תהיה וכו'.
למה? שהיתה יודעת שהיא עתידה לטול את שלה מתחת ידיו. כך צפחה הארץ שעתידה
לטול את שלה מתחת ידיו של אדם שנאמר: "ארוה הארמה בעבדך". לפיכך — והארץ
היתה רזה נברה. (ב"ר ט)

יז "נעש אלהים את הקיע" — זה אחר מן המקראות שהרעיש בן-זומא את העולם:
"נעש" — אתמהא! והלא במאמר הן? שנאמר: "בדבר יי שמים נעשו וברוח פיו כל
צבאם". (ב"ר ה; ילק"ש בראשית).

יח "ניאמר אלהים יהי קיע בתוך המים" — אמרו: בשעה שאמר הקדוש-ברוך-הוא "יהי
קיע בתוך המים" נלדה טפה האמצעית ונעשו השמים התחתונים ושמי-שמים העליונים.
יהי קיע" — והלא כבר נבראו השמים ביום הראשון? אמר רב: לחים היו מעשיהם
ביום הראשון, ובשני נקשו. יהי קיע" — יקרב הקיע. גלד הקיע, וימת הקיע. חזק
הקיע!

יט אמר ר' חנינא: יצאה האש מלמעלה ולחכה את פני הקיע. ר' יוחנן בשעה מניע
לפסוק זה: "ברוחו שמים שפפה" היה אומר: יפה למדני ר' חנינא. (ירוש' ב"ר א; ב"ר ד)
"ניקרא אלהים לקיע שמים" — אמר רב: אש נמים: נטל הקדוש-ברוך-הוא אש
נמים ופתקם זה קוה ומהם נעשו שמים. דבר אחר: שהבריות משתוממין עליהם: של מה
הם? של אש הם. של מים הם? אתמהא! (ב"ר ד)

כ "אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות יי אלהים ארץ ושמים" — אמר
ר' חמיה: מלמד שבו ביום נבראו ובו ביום הוציאו תולדות. אמר לו ר' יהודה: והלא נאמר:
נהי ערב ונהי בקר יום אחד, יום שני, יום שלישי, יום רביעי, יום חמישי, יום ששי? אמר לו
ר' חמיה: במלקטי תאנים הם — כל אחד ואחד הופיע בזמנו.
על זה אמר ר' ברכיה: "והוצא הארץ" — דבר שהיה פקוד בקריה. (שם יט).

כא אמר לו קיסר לרבן נמליאל: מי שברא הרים לא ברא רוחי, שנאמר: "כי הנה יוצר
הרים וברא רוחי". ואמר לו: אלא מעתה. אצל אדם שנאמר בו: "ויקרא" "ניצר" — אף כאן
מי שברא זה לא ברא זה? מפה על מפה יש בו באדם ושני נקבים יש בו — מי שברא זה לא

¹ בראשית ג', יו. ² שם א', ו. ³ תנאים י"ג, ו. ⁴ בראשית א', ו. ⁵ סו"ט כ"ו, יג. ⁶ בראשית א', ט.
⁷ שם ב', ד. ⁸ שם א', יב. ⁹ עמוס ד', יג.

לטול את שלה — לקבל ענשה מידו. יח גלדה-קרשה, קפאה. ולחכה — לשפרו ולחזקו. יח אש ומים —
דרש שמים נומריקו, כצירוף שתי תבות: אש מים. ופתכם — וערבם; כל ערב מיני חומר וסטמנים נקרא
פתיכה. משתוממין וגו' — דרש שמים — שלש לשונות כאחד: לשון השתוממות, לשון שאלה: של מה הם?
(וחי מובלעת) וגם אש? מים? כל? ספק אש, ספק מים, ספק שניהם יחד. יט יום אחד וגו' —
הרי שבאו התולדות כל אחת ביומה. כמלקטי וגו' — כל? כל התאנים גדלות יחד בעץ אחד
אבל וכן לקיטתן קטעא קטעא לפי דרך בשולן. שהיה פקוד בידה — שכל התולדות היו מופקדות
בידיה בכה ויצאו אל הפועל בו אחר זו. כ) יוצר... ובורא — מכאן שהיו שנים, אחד יוצר ואחד
בורא. אלא מתנה — אם כן הוא כדברך. מפה על מפה — שטח הפנים. שיי נקבים — בצורת
תעין ובצורת האון.

ברא זה? שנאמר: "הגשע און הלא ישמע אם יצר עין הלא יביסו". אמר לו: הן. אמר לו: ובשעת מיתה כלם נתבסו? (סנה' לט).

ג. האור

כא. ויאמר אלהים יהי אור¹ — ר' יהודה אמר: האורה נבראת תחלה ואחר-כך העולם. משל למלך שבקש לבנות פלטין והנה המקום אפל. מה עשה? הרליק נרות ופנסים. לידע היאך הוא קובע תמלויסם; כך האורה נבראת תחלה. ר' נחמיה אמר: העולם נברא תחלה. משל למלך שבנה פלטין ועשרה בנרות ופנסים. (ב"ר ג: סמו"ר ג).

כב. ר' שמעון בן יהודה שאל לר' שמואל בר נחמן. אמר לו: מפני ששמעתי עליך שאמרת בעל-אגדה, מהיכן נבראת האורה? אמר לו: נתעשה הקדוש-ברוך-הוא בשלית לבנה והבהיק ויו הדור מסוף העולם ועד סופו. (ב"ר ג: שו"ס קד).

כג. ויבא אלהים את האור כי טוב נבדל²... — אמר ר' אלעזר: אור שבברא הקדוש-ברוך-הוא ביום ראשון. אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו. בון שנסתכל הקדוש-ברוך-הוא ברור-המבול וברור-הפלגה וראה שמעשיהם מקלקלים — עמר ונגזו מהם. ולמי נגזו? לצדיקים לעתיד-לבא. משל למלך שהיתה לו מנה יפה והפרישה לבנו. ותיקן ונגזו? בגן-עדן. (חג' ב: ב"ר ג: סמו"ר לה).

כד. ויבדל אלהים בין האור ובין החשך³ — אמר ר' ברכיה: כך דרשו שני גדולי-עולם. ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש: "ויבדל" — הבדלה ממש. משל למלך שהיו לו שני אסטרטנין והיו שניהם מנינים זה עם זה. נה אומר: ביום אני שולט. ונה אומר: ביום אני שולט. ונה אומר: ביום אני שולט. קרא המלך לדאשון. אמר לו: פלוני. יום יהא תחומך! וכן לשני אמר לו: פלוני. לילה יהא תחומך! כך ויקרא אלהים לאור: יום!⁴ — אמר לו. יום יהא תחומך; ולחשך קרא: לילה!⁵ — אמר לו: לילה יהא תחומך! (ב"ר ג).

כה. ויהי ערב ויהי בקר יום אחד⁶ — "יהי ערב" לא נאמר כאן. אלא "ויהי ערב", מכאן שהיה סדר-ימים קדם-לבן. (שם)

ד. המים

כו. ויניח אלהים את-הרקיע ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע⁷ — אמר ר' יוחנן: נטל הקדוש-ברוך-הוא כל מימי בראשית ונתנם חצים ברקיע וחצים באקונוס. והו שנאמר: "פלג אלהים מלא מים"⁸ — מחצה.

¹ תהלים נ"ד, ק. ² בראשית א', ג. ³ שם שם, ד. ⁴ שם שם, ה. ⁵ שם שם, ו. ⁶ תהלים ס"ה, י.

כלם נתפסו — כל' נצטרו יחד והסכימו שניהם להמיתו בשעה אחת? (כא) האורה נבראת וגו' — ולדעתו הכתוב הראשון בראשית אינו אלא כעין הקדמה כללית לסדר הבריאה שלאחריה והאור קדם לכל. ופנסים — עשיות להאיר בלי. תמלויסם — אבני היסוד. העולם נברא תחלה — שלדעתו בראשית ברא. וגו' בריאה ממש. ועמרה — וקשטה. (כב) והבהיק — והזריח. (כג) ונגזו — ושפטו. והפרישה — והבדילה. (כד) הבדלה ממש — כמי שמפריד בין שני בעלי ריב. אסטרטנין — שרי צבאות. מדינין — מריבין. ויקרא אלהים לאור וגו' — משנאמר ויקרא ל' ולא "ויקרא את" משמע שאין פירושו קריאת שם, אלא קריאה לנשת ולשמוע דבר מלך שלטון. והרי זה כאלו כתב: ויקרא אלהים לאור ויאמר לו: יום! כל' אתה שולט ביום, וכן לחושך. (כה) קודם לכן — לפני הבריאה; שאין עצם הזמן דבר מחודש. ודעות קדמוני הפילוסופים חלוקות בענין זה. כו) פלג אלהים — רש, פלג' מלשון מחצה, כמו "פלגא" בארמית.

אמר ר' ברכיה: לא פרשו המים התחתונים מן המים העליונים אלא בבבנה, והו
שנאמר: "מבכי נקרות הבש" (שם ד, ח).

מין אחד שאל את ר' מאיר, אמר לו: אפשר המים העליונים תלויים במאמר? — אמר
לו: הן, אמר לו: הבא לי ארפכם... הביא לו ארפכם. נתן עליה סם של נהב — ולא עמדו
מים: סם של בסה — ולא עמדו מים: בן שנתן אצבעו — עמדו מים. אמר לו: אצבעך אחת
נותן... אמר לו: מה אני, שאני עשר-נגם, אצבעי מעמדת מים — אצבעו של הקדוש-ברוך
הוא על-אחת-במה-ובמה. (שם ד).

למה לא נאמר בשני "כי טוב"? אמר ר' שמואל בר נחמן: לפי שלא נגמרה
מלאכת המים. לפיכך כתוב בשלישי "כי-טוב" שתי פעמים, אחת — למלאכת המים ואחת
למלאכת היום.

שאלה מטרונה אחת את ר' יוסי, אמרה לו: למה לא נאמר בשני "כי טוב"?
אמר לה: אפה-על-פי-כן חזר וקללם כלם בסוף, שנאמר: "יבא אלהים את כל אשר עשה
ותנה טוב מאד". אמרה לו: משל, ששה בני-אדם באים אצלך ואתה נותן לכל אחד ואחד
מנה ולא אחד אין אתה נותן מנה, ואתה חוזר ונותן לכלם מנה אחר-לא נמצא ביד כל אחד
מנה ושתית וביד אחד שתית? אתמהא? חזר ואמר לה באותה שנאמר ר' שמואל בר נחמן.
ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי אמר: משל למלך שהיה לו לגיון קשה, אמר המלך:
הואיל ולגיון זה קשה אל וכתב שמי עלי. כך אמר הקדוש-ברוך-הוא: הואיל והמים הקלו
לקי בהם דור-המבול ודור-אנוש ודור-הפלגה, לפיכך אל יכתב בהם "כי-טוב".

ר' חנינא אמר: שבו ובראת מחלקת, שנאמר: "יהי מבדיל בין מים למים". אמר ר'
אביומי: אם מחלקת שהיא לתקונו של עולם ולישובו אין בה "כי טוב", מחלקת שהיא
לערכובו — על-אחת-במה-ובמה. (שם)

בשלישי היתה הארץ מישור בבקעה והמים מכסים על פני כל הארץ. וכשיצא
הדבור מפי הגבורה: "יקוו המים" — עלו מקצות הארץ הרים ונקעות ונתפרדו על פני כל
הארץ ונעשו עמקים-עמקים. עלה חובה של ארץ — ונתגלגלו המים ונקוו לעמקים ויהיו
למים. מיד נתגאו המים וגלו לבסות את הארץ בבתחלה, עד שנער בהם הקדוש-ברוך-
הוא ובקשם ונתנם תחת כפות-רגליו ומדרם בשעלו, שלא להוסיף ולא לגרוע, ועשה חול
גבול לים, באדם שעושה גדר לקרמו, ובקשם עולים ורואים את תחול לקניהם — חוזרים
לאחזריהם. (פירא ח: ילק"ש בראש).

¹ חזון כית, יא. ² בראשית א', לא. ³ שם שם, ו.

כז) ארפכם — כלי שעות של מים, עשוי כמין קנה, נקוב למטה, ואם מותמין יפה את
פיו העליון באצבע, אין המים יוצאים מלמטה אלא תלויים באוויר של קנה, טם — שהוא חלק
וקשה ואינו מותם יפה את פי הקנה למעלה. (כח) לפי שלא נמדדו וגו' — ודבר שלא נגמר
אינו מותקן וטוב, לפיכך — לכן, על כן, וכללם וגו' — את כל המים כלל בסוף פרשת הבריאה,
שנאמר: "וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" — וגם יום השני בכלל, מנה — מאה
וה, ושתות — ששית, חלק אחר מששה; ואף כאן עלה בחלקו של יום השני רק שתות אחת
מה שאין כן בשאר הימים, שכלם נאמר בכל אחד מהם "כי טוב" ואף נכללו בסוף במאמר, כי טוב,
שנאמר על כלל הבריאה. באותה שאמר ר' שמואל בן נחמן — שלמעלה בסמוך. לגיון קשה —
שפניעתו קשה בבריות, לתקונו וגו' — שהרי מהמים העליונים הנשמים באים, לערכובו — לבלבולו
ולקלולו. (כט) הגבורה — כנוי להקביה, וכבשם — נרץ עליהם ולחצם.

יִקְוּ הַמִּים מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל מְקוֹם אֶחָד יִיָּדוּן בְּשֵׁם ר' לוי, ר' בְּרַקְיָה בְּשֵׁם ר' יְהוֹדָה
 בְּר' שִׁמְעוֹן אוֹמְרִים: כָּל הָעוֹלָם כָּלוּ מִים בָּמִים, וְאַתָּה אוֹמֵר, אֶל מְקוֹם אֶחָד — אֲתָמָּהּ! מִשָּׁל
 לַעֲשׂוֹר נִדְרוֹת גְּפוּחוֹת מִזְחוֹת בְּטַרְקָלִין: נִצְרָד הַמֶּלֶךְ לְמִקּוּמָן. מַה הָיָה עוֹשֶׂה לָהֶן? מִתִּירָן
 וּמִצִּיאָה אֶת רוּחַן וּמִסְלֵקָן בְּנוֹת אֶתָּה. בְּדֵי דֶרֶךְ הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא עַל מִי בְּרָאשִׁית וְיִצְאָה הָרִחַ
 מִדָּם וּמִלֵּקֶם בָּיִם אֶקְנוֹס. וְהוּא שְׁנֵאמַר: "כִּנֹּם כְּגֵד מִי הָיָה לִתֵּן בְּאוֹצְרוֹת תְּהוֹמוֹת", וְנֵאמַר:
 "הֵן יִצְעַר בָּמִים וְיִכְשׁוּ", וְנֵאמַר: "וְיִדְרֹךְ עַל בְּמַתִּיָּיִם". (בִּר' ה: סו"ס צג).

אָמַר ר' יְהוֹשֻעַ בְּר' נַחֲמִיָּה: הַמִּים הָיוּ עוֹלִים הָרִים וְיִדְרִים תְּהוֹמוֹת עַד שֶׁהִגִּיעוּ
 לְאֶקְנוֹס. וְהוּא שְׁנֵאמַר: יֵעֲלוּ הָרִים וְיִדְרוּ בְּקַעֲוֹת אֶל מְקוֹם זֶה וְיִסְרְפוּ לָהֶם — אֵינָהּ מְקוֹם
 יִסְרֹף לָהֶם? זֶה אֶקְנוֹס. (בִּר' ה).

ה. דְּשָׁאִים וְאֵילָנוֹת.

דָּרַשׁ ר' חֲנִינָא בְּר' שָׁפְטָא: יִהְיֶה כְבוֹד יי לַעֲוִלָם: יִשְׁמַח יי בְּמַעֲשֵׂיו* — פְּסוּקָה זֶה שֶׁר'
 הָעוֹלָם אָמַר. בְּשָׁעָה שֶׁאָמַר הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא "לְמִינֵי בְּאֵילָנוֹת, נִשְׂאוּ דְּשָׁאִים קַל-וְחֶמֶר
 בְּעֶצֶם: — וְיָמָּה אֵילָנוֹת שְׂאִין דָּרְכָם לְצֵאת בְּעַרְבוּבָא אָמַר הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא, לְמִינֵי,
 אָנוּ עַל-אַחַת-בְּמִהְרֵי-וְכֹמֶה. מִיָּד כָּל אֶחָד וְאֶחָד יָצָא לְמִינוֹ. וְהוּא שְׁנֵאמַר: "וְתוֹצֵא הָאָרֶץ דְּשָׁא
 עֶשֶׂב מְרִיעַ וְרֹעַ לְמִינֵהּ". פֶּתַח שֶׁר־הָעוֹלָם וְנֵאמַר: "יִהְיֶה כְבוֹד יי לַעֲוִלָם: יִשְׁמַח יי
 בְּמַעֲשֵׂיו". (תו"ל ס).

רַב אֲסִי רַמִּי, נֵאמַר: "וְתוֹצֵא הָאָרֶץ דְּשָׁא" — בְּשִׁלְיֵי בְּשִׁבְתָּהּ, וְנֵאמַר: "וְכָל שִׁית הַשָּׂדֶה
 תִּרְעֶה בְּאָרֶץ" — בְּעַרְב־שִׁבְתָּהּ! מִלְּמַד, שֶׁיִּצְאוּ דְּשָׁאִים וְעָמְרוּ עַל פֶּתַח הַקִּדְשִׁי, עַד שֶׁבָּא
 אָדָם הָרָאשׁוֹן וּבִקֵּשׁ עֲלֵיהֶם רַחֲמִים וְיִדְרוּ גִשְׁמִים וְנָצְחוּ. (סו)

וְכָל שִׁית הַשָּׂדֶה* — כָּל-הָאֵילָנוֹת כָּאֵלוּ מְשִׁיחִים אֵלוּ עִם אֵלוּ: כָּל הָאֵילָנוֹת כָּאֵלוּ
 מְשִׁיחִים עִם הַבְּרִיּוֹת: כָּל הָאֵילָנוֹת — לְהִנָּאֵתָן שֶׁל בְּרִיּוֹת וּבְרָאוּ. (בִּר' יט).

אָמַר ר' חִימָן: אֵין לָךְ כָּל עֶשֶׂב וְעֶשֶׂב שְׂאִין לוֹ מִזֵּל בְּרַקְיָה, שֶׁמֶכָּה אוֹתוֹ וְאוֹמֵר לוֹ:
 וְגָלוּ (סו"ס י).

ו. יִרְחַ

ר' שִׁמְעוֹן בֶּן פִּי רַמִּי, נֵאמַר: "וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת יִשְׁנֵי הַמַּאֲרֹת הַגְּדוֹלִים*", וְנֵאמַר: "אֶת-
 הַמַּאֲד הַגְּדוֹל... וְאֶת-הַמַּאֲד הַקָּטָן"? אָמַרְהָ יִרְחַ לְפָנֵי הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: רְבוּנוֹ-שֶׁל-עוֹלָם,
 אֲפָשָׁר לִשְׁנֵי מַלְכִּים שֶׁיִּשְׁתַּמְּשׁוּ בְּבִתְרָא אֶחָד? אָמַר לָהּ: לָכִי וּמַעֲשִׂי אֶת עֲצָמֶיךָ. אָמַרְהָ לְפָנֵינוּ:

* בְּנֵאשִׁית א', ט. 2 תְּחִלָּה לֵיג, 4. 3 אֵינוֹכַי יִב, טו. 4 טַס ט', ט. 5 תְּחִלָּה קִיד, ח. 6 טַס טַס,
 7 בְּנֵאשִׁית א', יא. 8 טַס טַס, יב. 9 טַס ב', ט. 10 טַס א', טו.

ל) כָּלוּ מִים — וְאֵין בּוֹ מְקוֹם פְּנוּי מֵהֶם. וְאַתָּה אוֹמֵר וְגַר — כָּלִי לְהִיכֵן יִקְוּ הַמִּים?
 בְּטַרְקָלִין — בְּחֹדֶר הַמְרוּוֹת שֶׁבְּבִית, וּמוֹצִיא אֶת רוּחָן — וְהֵן מִתְכוּּוֹנוֹת וּמַצְמַצְמוֹת עֵי כַךְ יִעֲצֶר —
 דָּרַשׁ יַעֲצֵר, מִלִּי אֲרַמִּית, כָּלִי יִלְחֹץ וְיִכְבֹּשׁ. לִב) שֶׁר הָעוֹלָם — רוּח הָעוֹלָם, מֵלֶאך הַמְמוֹנָה עַל
 הָעוֹלָם. נִשְׂאוּ... ק' — לְמַדוּ מִן הַקֵּל עַל הַחֲסוּר, אֵילָנוֹת — עֵצִים. בְּעַרְבוּבָא — מְעוּרְבִין זֶה בְּזֶה.
 לג) רַמִּי — כָּלִי הַמִּיל שְׁנֵי כְּתוּבִים זֶה עַל זֶה וּמַצָּא שֶׁהֶם מְכַתִּישִׁים וּסְתוּרִים זֶה אֶת זֶה. לד) מְשִׁיחִין —
 דָּרַשׁ שִׁית מִלִּי שִׁיחָה, שְׁלִחִישַׁת הָעֵלִים נִשְׁמַעַת כְּעֵין שִׁיחָה. לְהִנָּאֵתָם וְגַר — דָּרַשׁ שִׁיחָה מִלִּי, לְשׁוֹחַ
 בְּשִׁדְתָּהּ, שֶׁעֲנִינוּ מִיּוֹל וְשִׁיחַ בְּמִסִּיבַת רַעִים. לה) מוֹל — כּוֹכֵב; כְּלוּמַר מֵלֶאך הַמְמוֹנָה עֲלֵינוּ.
 לו) הַגְּדוֹלִים — מִשְׁמַע שְׁנֵיהֶם שׁוֹיִם בְּגוֹלָם.

רבוגרש-של-עולם, הואיל ואמרתי לפניך דבר הגיון אמעט את עצמי? אמר לה: לבי ומשלי ביום ובלילה. (חולין ס).

לז יצאת הבוכבים¹—אמר ר' אחא: משל למלך שהיו לו שני אפיטרופין, אחד שולט בעיר ואחד שולט במדינה, אמר המלך: הואיל ומעט עצמו זה להיות שולט בעיר, נתר אני עליו: בשעה שהוא יוצא תהא כל בולי ודימוס יוצאת עמו, ובשעה שיהא נכנס תהא בולי ודימוס נכנסת עמו. כך אמר הקדוש-ברוך-הוא: הואיל והלקנה הזו מעטה עצמה להיות שולטת בלילה, נתר אני עליה: בשעה שהיא יוצאת יהיו הבוכבים יוצאים עמה ובשעה שהיא נקנסת יהיו הבוכבים נכנסים עמה. (ב"ר ו).

לח [דבר אחר]: בשעה שגוף הקדוש-ברוך-הוא בלקנה, נפלה, ונפלו יוצאים ממנה על פני כל-הרקיע, והם הבוכבים. (ביה"מ ח"ה).

ז. בריות

לט רבי עקיבא היה אומר: "מה רבו מעשיך, יי"²!—יש לך בריות גדולות בים ויש לך בריות גדולות ביבשה: שבבים—אלמלי עולות ליבשה מיד מתות, שביבשה—אלמלי יורדות לים מיד מתות. יש לך בריות גדולות באור ויש לך בריות גדולות באור: שבאור—אלמלי עולות לאור מיד מתות, שבאור—אלמלי יורדות לאור מיד מתות. מקום חיותה של זו מיתתה של זו, ומקום מיתתה של זו חיותה של זו—מה רבו מעשיך, יי". (חול' קכז).

מ וכל צבאם³—אפלו דברים שאתה רואה אותם כאלו הם מיתרים בעולם, כגון זבובים ופרעשים ויתושים, אף הם בכלל בריתו של עולם הם; ובכל עושה הקדוש-ברוך-הוא שליחותו, אפלו על-ידי נחש, אפלו על-ידי צפרדע, אפלו על-ידי יתוש. (ב"ר י; שמו"י).

מא אמר רב יהודה אמר רב: כל מה שבקרא הקדוש-ברוך-הוא בעולמו לא בקרא דבר אחר לבשלה. (שבת עז).

מב [אמר אליהו]: פעם אחת היתי מהלך בכרך גדול שבעולם והיתה שם תשחרת. תפסוני והכניסוני לבית-המלך. בא אלי חבר אחר ואמר לי: סופר אתה? אמרתי לו: מה-שהוא. אמר לי: אם תאמר לי דבר זה שאני אומר לך—לך לשלום. אמרתי לו: אמר. אמר לי: מפני מה בקרא אלהים שקצים ורמשים? אמרתי לו: אלהים דיין הוא, אלהים קדוש, צדיק וחסיד ואמת הוא לעולם ולעולמי-עולמים, ומכיר בראש ובסוף, ומזיר מראשית אחרית, וצופה לטובה ואינו צופה לרעה, ובהבמתו ובהבניתו בקרא עולמו והכנינו, ואחר-כך בקרא את האדם והביאו לעולם. ולא בקרא אלא על-מנת שיעבדנו בלבב שלם, וימצא קרית-רוח ממנו ומתולדותיו תבאות אחריו עד סוף כל הדורות, ובן שפדה-נרבה—זה עובר לחסיה וללקנה¹ ננאשית א', עו. ² תהלים ק"ה, כז. ³ ננאשית נ', א.

הגון — ישר ונכון. ומשלי ביום ובלילה — שהלבנה נראית לפקים גם ביום. לו אפיטרופין — מטונים ופקידים. במדינה — הכוללת ערים הרבה. בולי ודימוס — בלשון יוגית: מרומי עם ורלת העם, יוצאת עמו — ללוותו לכבודו. הבוכבים — שיש בהם גדולים וקטנים. לח נפלה — מפחד. לט) באור — באש. מ) ויתושים — זבובים ודקים, מן העוקצים. מב) בכרך — בעיר גדולה. תשחרת — חפוש אחרי זרים או עכרינים לחפסם. חבר — כומר פרסי. סופר — הכם. מה שהוא — במקצת; ואמר כך בדרך ענוה. על מנת — על תנאי. קורת רוח — נחת רוח, הנאה.

וזה עובר לעץ ואבן, ובכל יום ויום מתחבין כלִיה לפניו. כשהוא חוזר ומסתכל בכל מעשיו נדיו שבֵּרָא בעולמו, אומר: לאלו תיים ולאלו תיים, לאלו נשמות ולאלו נשמות, לאלו אכילה ושתיה ולאלו אכילה ושתיה—הרי הם חשופים בבהמה ובתיה וכשאר שקצים ורמשים שבֵּרָא הקדוש־ברוך־הוא על פני האדמה. מיד נתקרה דעתו ואין מכלה אותם. היא למדת, שלא נבראו שקצים ורמשים בעולם אלא רפיצה לבני־אדם על הארץ. (תרנ"א א).

נג שאל וקונטריקוס ההנמון את ר' יוחנן בן זכאי: כתיב אחר אומר: "ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף ועופף על הארץ", הרי שנבראו מן המים, וכתיב אחר: "ויצר יי אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל־עוף השמים", הרי שנבראו מן הארץ. אמר לו: מן הרקק נבראו.

אמר ר' שמואל קפוטקאה: תדע, שהרי עופות יש להם קשקשים ברגליהם קדנים. (חול כ"ז: ע"ה).

ח. אדם

מד "ויאמר אלהים נעשה אדם"—במי נמלך? אמר ר' אמי: בלבו נמלך. משל למלך שבנה פלטין על־ידי ארדכל, ראה אותה ולא ערבה לו, על מי יש להתרעם — לא על ארדכל? כך ויחצצב אל לבו¹.

ר' חנינא אמר: במלאכי־השרת נמלך.

אמר ר' ברכיה: בשעה שבא הקדוש־ברוך־הוא לבראת את אדם הראשון ראה צדיקים ורשעים ויצאים ממנו, אמר: אם אני בורא אותם—רשעים ויצאים ממנו; ואם לא אברא אותם—היאר צדיקים ויצאים ממנו? מה עשה הקדוש־ברוך־הוא? הפליג דרכם של רשעים מכנגד פניו ושתף בו מדת־הרחמים ובראו. (ב"ר ח: ילק"ש בראשית א').

מה אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שבקש הקדוש־ברוך־הוא לבראת את האדם, ברא כתאחת של מלאכי־השרת. אמר להם: רצונכם—נעשה אדם בצלמנו²? אמרו לפניו: רבנו־של־עולם, מה אנוש בי עולם, מה מעשיו? אמר להם: כך וכך מעשיו. אמרו לפניו: רבנו־של־עולם, מה אנוש בי תזכרנו וכן־אדם כי תפקדנו³? הושיט אצבעו הקטנה כיניהם ושרפם, וכן פת שניה, פת שלישית אמרה לפניו: רבנו־של־עולם, ראשונים שאמרנו לפניך מה הוצילנו? כל העולם כלו שלך הוא. כל מה שאתה רוצה לעשות בעולמך עשה. בן שהגיע לאנשי דור־המבול ואנשי דור־הפלגה, שפעשיהם מקלקלים, אמרו לפניו: רבנו־של־עולם, לא יפה אמרו ראשונים לפניך? אמר להם: "נעד וקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבל וגו'". (סנה' לח).

מו אמר ר' סימון: בשעה שבא הקדוש־ברוך־הוא לבראת את אדם הראשון נעשו מלאכי־השרת כתיים־כתיים וחבורות־חבורות. מהם אומרים: יברא, ומהם אומרים: אל יברא. והו שנאמר: "חסר ואמת נפגשו, צדק ושלוש נשקו"⁴. חסר אומר: יברא, שהיא גומל חסדים, אמת אומרת: אל יברא, שכלו שקרים: צדק אומר: יברא, שהוא עושה צדקות; שלום אומר: אל

¹ כנאשית א', כ. ² כ"ז ב', יט. ³ כ"ז א', כו. ⁴ כ"ז ו', ה. כ"ז א', כו. ⁵ כ"ז א', כו. ⁶ כ"ז א', כו. ⁷ יעקב מ"ז, ד. ⁸ כנאשית פ"ה, יא.

ומסתכל—ומביט. נתקרה דעתו—נחה דעתו. הא למדת — הרי אתה למד. מג) קונטריקוס— שמו של שר רומי. ההנמון— שר העיר, הנציב. הרקק— בצה, אגם, שיש בו משניהם. קפוטקאה— בן עיר קפוטקא. תדע— סימן וראיה לדבר. מד) נמלך— נועץ. ארדכל— בנאי אומן. הפליג... מכנגד פניו— הרחיק מעליו שלא להשגיח בהם. מה) כת — חבורת. רצונכם — רוצים אתם. כיון שהגיע— במחשבתו. מקלקלים— נעוֹזִים. מו) כתיים— ר' מן כת.

יבֹרָא, שְׂכֵלוֹ קָטָנָה. מַה עָשָׂה הַקָּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא? נָטַל אֶמֶת וְהִשְׁלִיכָהּ לָאָרֶץ. וְהוּא שֹׁנְאֵמֶר: **„וְנִשְׁלַךְ אֶמֶת אֶרְצָה”**. אָמְרוּ מַלְאכֵי-הַשֶּׁרֶת לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: רַבּוֹן הָעוֹלָמִים, מַה אַתָּה מַבְוֶה חֲכָמִים שְׂקָדִים? — תַּעֲלֶה אֶמֶת מִן הָאָרֶץ! וְהוּא שֹׁנְאֵמֶר: **„אֶמֶת מֵאֶרֶץ תִּצְמַח”**. רַב הוּנָא רַבָּא שֶׁל צְפוּרִין אָמַר: עַד שֶׁמַּלְאכֵי-הַשֶּׁרֶת מְדִינִים אֵלָיו עִם אֵלָיו וּמִתְעַסְקִים אֵלָיו עִם אֵלָיו — בָּרָאוּ הַקָּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא. אָמַר לָהֶם: מַה אַתֶּם מְדִינִים? כִּבֶּר, נַעֲשֶׂה אֲדָם! (ב”ר ת).

מז ר' הונא בשם ר' איבי אמר: בדעת ברא את האדם: שברא צרכי מזונותיו ואת-רִבְּדָּ בָּרָאוּ. אָמְרוּ מַלְאכֵי-הַשֶּׁרֶת לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: רַבּוֹן הָעוֹלָמִים, מַה אֲנוֹשׁ בִּי תִּנְכְּרֵנוּ וְכֵן אָדָם בִּי תִּתְקַרְנוּ? — צָרָה זֶה לָמָּה נִבְרָאָה? אָמַר לָהֶם: אִם כֵּן, „צָרָה וְאֶלְפִים כָּלָם” לָמָּה נִבְרָאוּ? „צָפֹר שָׁמַיִם וּדְגֵי הַיָּם” לָמָּה נִבְרָאוּ? מִשָּׁל לַמֶּלֶךְ שֶׁהִיהָ לוֹ מַגְדֵּל מֵאֵל כָּל-טוֹב וְאִין לוֹ אוֹרְחִים — מַה הִנָּה יֵשׁ לַמֶּלֶךְ שֶׁמֶלְאוֹ? אָמְרוּ לָפָנָיו: רַבּוֹנוֹ-שֶׁל-עוֹלָם, יְיָ אֱלֹהֵינוּ, מַה אֲדִיר שִׁמְךָ בְּכָל הָאָרֶץ? — עָשָׂה כְּרִצּוֹנְךָ! (שם).

מח ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יוחנן אמר: בשעה שהיה משה כותב את התורה היה כותב מעשה כל-יום ויום. בֵּן שְׁהִינֵעַ לְפָסוּק „וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ” — אָמַר לָפָנָיו: רַבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם! מַה אַתָּה נוֹתֵן פֶּתַחַח פֶּה לַמִּינִים? אַתְּמָה! אָמַר לוֹ: בֶּן-עַמְרָם, כֹּתֵב, וְהִרְאָה לַטַּעֲמֹת — וַיַּעֲשֶׂה. אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: מִשָּׁה, הָאָדָם הַזֶּה שֶׁבְּרָאתִי, לֹא גְדוֹלִים וְקַטָּנִים אֵינִי מַעֲמִיר מִמֶּנּוּ? שֶׁאִם יָבֹא הַגְּדוֹל לִשְׁלוֹ רְשׁוֹת מִן הַקָּטָן מִמֶּנּוּ, וְהוּא אוֹמֵר: „מַה אֲנִי צָרִיךְ לִשְׁלוֹ רְשׁוֹת מִן הַקָּטָן מִמֶּנּוּ?” — אוֹמְרִים לוֹ: לָמָּד מִבּוֹרָאָךְ, שֶׁהוּא בָּרָא אֶת הַעֲלִיּוֹנִים וְאֶת הַתַּתְּחוֹנִים, וְכֵן שָׁבָא לִבְרֹאת הָאָדָם נִמְלָךְ בַּמַּלְאכֵי-הַשֶּׁרֶת. ר' לוי אמר: אִין כָּאֵן נִטִּילַת עֲצָה, אֵלָּא מִשָּׁל לַמֶּלֶךְ שֶׁהִיהָ מִטִּיל בַּפֶּתַח פִּלְשִׁין שְׁלוֹ, רָאָה בּוֹלְרִין אַחַת מִשְׁלַכְתָּ, אָמַר: מַה נַּעֲשֶׂה בָּהּ? מִהֶם אוֹמְרִים: דִּימוֹסִיּוֹת, וּמִהֶם אוֹמְרִים: פְּרִיבִטִּיּוֹת. אָמַר הַמֶּלֶךְ: אֲנִי עוֹשֶׂה אוֹתָהּ — מִי מַעֲבָב? (שם; מדה”ג בראשית).

מס אמר רב אחא: בשעה שבקש הקדוש-ברוך-הוא לבראת את האדם נמלך במלאכי-השרת. אָמַר לָהֶם: „נַעֲשֶׂה אָדָם”. אָמְרוּ לוֹ: אָדָם נָה מַה טִּיבּוֹ? אָמַר לָהֶם: חֲכַמְתּוּ תֵּהֵא מְרַבָּה מִשְׁלָכְכֶם. מַה עָשָׂה? בָּנָם כָּל בְּהֵמָה תִּיהָ וְעוֹף וְהַעֲבִירִם לִפְנֵיהֶם. אָמַר לָהֶם: מַה-שְּׁמוֹתֵם שֶׁל אֵלָיו? וְלֹא יָדְעוּ. בֵּן שֶׁבָּרָא אָדָם הָרִאשׁוֹן בָּנָם כָּל בְּהֵמָה תִּיהָ וְעוֹף וְהַעֲבִירִם לִפְנֵיו, אָמַר לוֹ: מַה-שְּׁמוֹתֵם שֶׁל אֵלָיו? אָמַר [אָדָם]: לָזֶה נָאָה לִקְרֹתוֹ שׁוֹר, לָזֶה תַּמּוֹר, לָזֶה סוּס, לָזֶה גָּמֵל, לָזֶה אֲרִי, לָזֶה נֶשֶׁר, וְכֵן לְכָלֶם. — וְאַתָּה מַה-שִּׁמְךָ? אָמַר לוֹ: אֲנִי נָאָה לְהַקְרָאוֹת אָדָם, וְלָמָּה? שֶׁנִּבְרָאתִי מִן הָאָדָמָה. — וְאֲנִי מַה-שְּׁמִי? אָמַר לוֹ: לָךְ נָאָה לְהַקְרָאוֹת „אָדָם”, — וְלָמָּה? שֶׁאַתָּה אָדָם לְכָל בְּרִיּוֹתֶיךָ. (פסיק’ר י”ד: תנח’ חקת: ב”ר יז: במ”ר יט).

נ ר' מאיר היה אומר: אדם הראשון מקל העולם כְּלוֹ הַצֶּבֶר עָפְרוֹ. (סנה’לה).
¹ הויאל ח’ יב. ² תהלים פ”ה, יב. ³ שם ח’, ה. ⁴ שם כס, ה. ⁵ שם עט, ע. ⁶ שם ח’, י.
⁷ בראשית ח’, כו.

קטטה — מריבות. תבסים שלך — כלו משטר חותם שלך, שהאמת חותמו של הקב”ה. מדינין... ומתעסקין — מריבים ומתגרים. כבר נעשה וגו’ — דרש „נעשה אדם” כאלו הוא עבר נפעל. (מת) פתחון פה למינים — מקום לפענוט האפיקורסים המאמינים בשתי רשויות (אלהות), שיאמרו: לא אל אחד ברא את האדם. בולרין — גוש אבן, דימוסיות — מרחצאות להטון העם. פריבטיות — מרחצאות ליחידים. אינדרשין — פסל. (מש) מה טיבו — מה תכונתו. (ג) הצבר עפרו — נאסף עפרו, שבו עתיד האדם להתפשט על פני כל הארץ.

נא אמר ר' שמעון בן יוחאי: "הצור תמים פעלו" — הציור שהיה צר את העולם ואת האדם פעלתו שלמה. בנהג שבועות, מלך בשר-ורם שבנה פלטין, הבריות נכנסין לחניקה ואומרים: אלו היו העמורים וכוהנים — כמה היתה נאה; אלו היו הכתלים וכוהנים — כמה היתה נאה; אלו היתה התקרה וכוהנה — כמה היתה נאה. שמה נאה ויבא אדם ויאמר: אלו היו לי שלש עינים, אלו היו לי שלש ידים ושלש רגלים — כמה היה נפה לי; אלו הייתי מהלך על ראשי, אלו היו פני הפוכים לאחורי — כמה היה נאה לי, אתמהא! בביכול, מלך-מלכיה המלכים הקדוש-ברוך-הוא ובית-דינו נמנין על כל אבר ואבר משלך ומעמידך על מכונך. (ספרי האזינו).

נב אמר ר' לוי בר חיטא: מלך בשר-ורם בונה פלטין, ואם נתן ביבה על פתחה אינו נאה, מלך-מלכיה המלכים הקדוש-ברוך-הוא ברא האדם הזה ונתן ביבו על פתחו — והוא נוי והוא שבתו. (ב"ר יב).

נג "בצלם אלהים ברא אתו" — אמר ר' הושעיא: בשעה שברא הקדוש-ברוך-הוא את אדם הראשון טעו בו מלאכי-השרת ובקשו לומר לפניו קדוש. מה עשה הקדוש-ברוך-הוא? הפיל עליו תרדמה ונדעו הכל שהוא אדם. משל למלך ואפרכוס שהיו בקרובין והיו בני-המדינה מבקשין לומר למלך "דומינו", ולא היו יודעין איזהו. מה עשה המלך? דחפו והוציאו חוץ לקרובין ונדעו הכל שהוא אפרכוס. (שם ח).

נד לפיכך נברא האדם יחידי — ללמדך, שכל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאלו אבד עולם מלא, וכל המקנים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאלו קנים עולם מלא; ומפני שלום-הבריות, שלא יאמר אדם לחברו: אבא גדול מאביך; ושלא יהו המינים אומרים: הרבה רשיות בשמים; ולהגיד גדלתו של הקדוש-ברוך-הוא, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחר כלם דומין זה לזה, ומלך-מלכיה המלכים הקדוש-ברוך-הוא טבע כל-אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהם דומה לחברו. לפיכך כל-אחד ואחד חייב לומר: בשבילי נברא העולם. (סנה' לז).

נה שני חכמים: אדם יחידי נברא, ומפני מה? מפני הצדיקים ומפני הרשעים: שלא יהו הצדיקים אומרים: אני בני צדיק, ורשעים אומרים: אני בני רשע. דבר אחר: מפני המשפחות, שלא יהו משפחות מתגרות זו בזו; ומה עכשו שנקרא יחידי — מתגרות, אם נבראו שנים על אחת כמה וכמה. דבר אחר: מפני הגוונים ומפני החמסנים; ומה עכשו שנקרא יחידי — גוולין וחומסין, אם נבראו שנים על-אחת-כמה-וכמה.

1 דברים ל"ב, ד. 2 בראשית א', כו.

נא התקרה — הספון, כביכול — כאלו אפשר לומר כך, והוא לשון של כבוד כנגד הקב"ה. נב ביבה — תעלת שופכין שלה. ביבו — הוא החומס. נוי — יפיו. נג ואפרכוס — שר הפלך. בקרובין — במרכבה. דומינו — מלך, והיא קריאה של כבוד. נד יחידי — ולא שנים או יותר, והוא אב אחד לכל באי העולם. מעלה עליו — מחשב עליו. רשויות — ממשלות, כלן אלהות. בשבילי — בעבורי. נח אנו בני וגי' — שאלו נבראו שני בני אדם היו אומרים אנו וגר; כלן היו אומרים, שהטוב והרע באים לאדם מכח אביהם הראשון ואין זכות ואין חובה. מתגרות — מתחרות. אם נבראו שנים וגר' — שהיתה שנאת הגוונים זה לזה מתגברת עוד יותר בעולם. גוולין וחומסין — במלחמות.

ומפני מה אין פרצופיהם [של בני-אדם] דומים זה לזה? שלא יראה אדם דירה נאה ואשה נאה ויאמר: שלי היא. (סנה' לח: ע"י).

אדם נברא בערב-שבת. ומפני מה? שלא יהיו המינים אומרים: שתף היה לו להקדוש-ברוך-הוא במעשה-בראשית. דבר אחר: שאם תזות דעתו עליו אומר לו: יתוש קדמך במעשה-בראשית. דבר אחר: כדי שיכנס למצוה מיד. דבר אחר: כדי שיכנס לסעודה מיד. משל למלך שבנה פלטורין ושכללם והתקין סעדה ואתר-כך הכניס אורחים. (שם).

ו"איש תרומות" — זה אדם הראשון שהיה נמר חלתו של עולם. (ב"ר יד).

בשעה שברא הקדוש-ברוך-הוא את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני גן-עדן. ואמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומשקחים הם! וכל מה שבראתי — בשבילך בראתי. פן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחר-יך. (קה"ר ט).

אחור נקדם צרתי? — אם וכה אדם אומרים לו: אתה קדמת למלאכי-השבת, ואם לאו — אומרים לו: זוכב קדמך, שלשול זה קדמך במעשה-בראשית. (ב"ר ח: סנה' לח).

אחור נקדם צרתי? — אמר ר' ירמיה בן אלעזר: בשעה שברא הקדוש-ברוך-הוא את אדם הראשון אנדרוגיטוס בראו, והי שנאמר: "זכר ונקבה בראם".

אמר ר' שמאל בר נחמן: בשעה שברא הקדוש-ברוך-הוא את אדם הראשון דו פרצופין בראו, ונקרו ונשאו גבים, גב לקאן וגב לקאן.

השיבו לו: והלא נאמר, "ויקח אחת מצלעותיו". אמר להם: משני צדדיו, כמו שנאמר: "וילצלע המיטקן". (ב"ר ח).

ייהי האדם לנפש חיה? — ר' יהודה אמר: מלמד שעשה לו עקץ בתינה וחרור ולקחו ממני, מפני כבודו. (שם יד).

ו"ויצר לו אלהים את האדם עפר" — ר' יהודה בר סימון אמר: עפר, עלם — על מלאותו נברא; אמר ר' אלעזר בר' שמעון: אף תנה על מלאותה נבראת.

אמר ר' יוחנן: אדם וחוה כבני עשרים שנה נבראו. (שם).

¹ משלי כ"ט, ד. ² תהלים קל"ט, ה. ³ בראשית ה', כ. ⁴ שם כ', כא. ⁵ שמות כ"ז, כ. ⁶ בראשית כ', ז.

פרצופיהם — מראה פניהם, צורותיהם. (נו) תזות — תתנאה. שיכנס למצוה — שבת. שיכנס לסעודה — שימצא הכל מוכן לפניו. פלטורין — היכלות. ושכללם — ופארם, קלל יפים. (נו) נמר חלתו — דרש "תרומות" מל' תרומה והפרשה, שהאדם הוא תרומתה וחלתה של הברואה, כל' מבחר היצירה; שכן דין החלה להפרישה בגמר תקון העיסה, ואף האדם נברא בגמר הברואה כולה. (נח) והחזירו — וסבכו. שלא תקלקל — את מעשיך, ותחריב ע"י כך את עולמי. (נט) אחור וקדם וגו' — כל' האדם הוא גם אחרון לברואה וגם קודם לה, הכל לפי מעשיו. שלשול — מין תולעת דקה. (ס) אנדרוגיטוס — זכר ונקבה בגוף אהר בל"י. זכר ונקבה בראם — בבת אחת ובגוף אחד. דו פרצופין — שני פנים בגוף אחד. ונסרו — חתך את הגוף הכפול באמצע לארכו ועשאו שנים. גביים — שני גבים. ודעות מעין אלו על אדם הראשון ידועות גם מתוך דברי הפילוסופים הקדמונים של אומות העולם. (סא) עוקץ בתינה — מעין זנב, ועדיין העצם הקטנה הסמוכה לפי הטבעת יש בה כעין עוקץ, שהיא גם לדעת חכמי זמננו שויר כל שהוא מבנין גוף האדם בתקופתו הקדמונית. ודרש "חיה" מלשון "חית השדה". (סב) עופר — דרש "עפר" מל' עופר האילים, כל' עלם, בחור שעומד במלוא כחו ויפיו. מלאותו — שלמותו. כבני עשרים שנה — שנות הבחרות ומלוא הכת.

אמרו בשם ר' אלעזר: אדם הראשון נלם קראו ונהיה מושל מסוף העולם עד סופו. והו' שנאמר: "ולמי ראו עיניך".¹

"זה ספר תולדות אדם" — אמר ר' יהודה בר סימון: עד שאדם הראשון מושל נלם לפני מי שאמר ונהיה העולם הראה לו דור דור ונדושי, דור דור נחמיה, דור דור נוספריה, דור דור ומנהיגיו, שנאמר: "ולמי ראו עיניך ועל ספרך כלם יכתבו" — נלם, מה שראו עיניך, כבר הם קתובים על ספרך, זה ספרו של אדם הראשון. (ב"ר כד: פסיק' כ"ג).

עד שאדם הראשון מושל נלם הראה לו הקדוש-ברוך-הוא כל צדיק וצדיק שעתיד לעמוד ממנו, יש שהוא תלוי בראשו של אדם, ויש שהוא תלוי בשער, ויש שהוא סלוי במצחו, ויש בעיניו, ויש בחטמו, ויש בפיו, ויש באזנו ויש במלתיו. (שמ"ר מ)

מ. העליונים והתחתונים.

אלה תולדות השמים והארץ² — אמר ר' שמעון בן חלפתא: נדול השלום, שבשכרא הקדוש-ברוך-הוא את עולמו עשה שלום בין העליונים לתחתונים: ביום הראשון קרא מן העליונים ומן התחתונים, שנאמר: "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ", בשני ברא מן העליונים — "יהי רקיע", בשלישי ברא מן התחתונים — "תבשא הארץ", ברביעי מן העליונים — "יהי מאורות", בחמישי מן התחתונים — "ישרצו המים", בששי בא לבראת אדם, אמר: אם אני בורא אותו מן העליונים, הרי העליונים רבים מן התחתונים בריאה אחת, אם אני בורא אותו מן התחתונים, הרי התחתונים רבים על העליונים בריאה אחת, ואין שלום בעולם: אלא הרי אני בורא אותו מן העליונים ומן התחתונים. והו' שנאמר: "וניצר וי' אלהים את-האדם עפר מן האדמה" — מן התחתונים, ויפח באפו נשמת חיים³ — מן העליונים. (ב"ר יב: זיק"ר ט).

וניצר וי' אלהים את האדם⁴ — שתי יצירות, יצירה מן התחתונים ויצירה מן העליונים. אמר ר' תפראי בשם ר' אחא: העליונים נבראו בצלם ובדמות ואינם פרים ורבים, והתחתונים פרים ורבים ולא נבראו בצלם ובדמות. אמר הקדוש-ברוך-הוא: הריני בורא אותו בצלם ובדמות מן העליונים, פרה ורבה מן התחתונים. ואמר ר' תפראי בשם ר' אחא: אמר הקדוש-ברוך-הוא: אם אני בורא אותו מן העליונים הוא חי ואינו מת, מן התחתונים הוא מת ואינו חי — אלא הריני בורא אותו מאלו ומאלו — אם יחטא ימות, ואם לאו — יצירה. (ב"ר ח: שם יד).

¹ תהלים קל"ט, טז. ² בראשית ט', א. ³ שם כ', ד. ⁴ שם א', א. ⁵ שם טז, ו. ⁶ שם טז, יא. ⁷ שם טז, יד. ⁸ שם טז, כ. ⁹ שם כ', ז.

(ג) גולם — מחוסר צורה מסוימת, שהיו כל הצורות והכחות עדיין מקופלים בו ולא באו לידי גלוי גלוי אלא קמעא קמעא, דור אחר דור. ספרו של אדם הראשון — ספר היצירה. (ד) תלוי בראשו של אדם — זה שמתגלים בו ביותר כחות הראש, כגון המח. וכן בשאר האברים. במלתיו — בתנווכו ואניו. (ט) שתי יצירות — דרש שתי יודין שבתיבת "וניצר" בדרך רמז. העליונים — המלאכים.

דברים שנבראו בערב שבת בין השמשות. סדרי בראשית ושנוייהם נא

י. דברים שנבראו בערב שבת בין השמשות.

עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות, ואילו הם: פי הארץ, פי הבאר, פי האתון, הקשת והמן והמטה והשמיר, הקרב והמכתב והלוחות; ויש אומרים: אף המזיקין וקבורתו של משה ואילו של אברהם אבינו; כ' יהודה אומר: אף הצבת. הוא הקה אומר: צבת בצבת עשויה. (אבות ס"ה; פסח' גר.).

יא. סדרי בראשית ושנוייהם.

אמר ר' ירמיה בן אלעזר: [תנאים] התנה הקדוש ברוך הוא עם כל מה שנברא בששת ימי בראשית. והו שנאמר: ירי נטי שמים וכל צבאם צויתו¹ — צוית את הים שיקרע לפני ישראל: צוית את השמים ואת הארץ שישתחוו לפני משה: צוית את השמש ואת הירח שיעמדו לפני הושיע: צוית את העורבים שיכלכלו את אליהו: צוית את השמים שישתחו לפני יהונתן: צוית את הדג שיקרא את יונה: צוית את האור שלא יניק את חנניה מישאל וגוריה: צוית את האריות שלא יניקו את דניאל. (ב"ר ה' ילק"ש בשלה יד.).

ידעתי כי כל אשר נעשה האלהים הוא יהיה לעולם, עליו אין להוסיף וממנו אין לקצר, והאלהים עשה שיראו מלפניו² — אמר ר' אלעזר: מתחלת ברייתו של עולם עד הקדוש ברוך הוא ואמר: "קיו המים... אל מקום אחר ותראה היבשה"³. — ולמה "הקורא למי הים ושפכם על פני הארץ"? שתי פעמים — אחת בדור אנוש ואחת בדור הפלגה? — והאלהים עשה — כל מה שעשה, בשביל "שיראו מלפניו"⁴ — שיהיו הבריות יראים מלפניו. משל למדינה שמרדה במלך. שלח המלך לגיון קשה והקיפה. כדי שיראו אותו בני המדינה ויתיראו מפניו. כך למה "כנס בגד מי הים נתן באצרות תהומות"⁵? בשביל "יראו מני כל הארץ, ממני יגורו כל ישרי תכל"⁶.

¹ ישעיה מ"ה, יב. ² קבלת ג', יד. ³ בראשית ח"י, ט. ⁴ עמוס ה', ח; ט', ו. ⁵ תהלים ל"ג, ז.
⁶ שם שם, ח.

סו) עשרה דברים וגו' — כלם מעשי נסים, שיוצאים מכלל הכריאה ומסדריה הקבועים בששת ימי בראשית. פי הארץ — שבלע את קרח. פי הבאר — ששתו ממנה ישראל במדבר. פי האתון — של בלעם. הקשת — שבענן לאות ברית שלא יהיה עוד מבול. והמן — שגזונו ממנו ישראל במדבר. והמטה — של משה שנעשו בו האותות. והשמיר — מין תולעת דקה, שלפי האגדה היא מנקעת אבנים והיו משתמשים בה לפתוח אבני האפוד והחשן ולכנין המקדש. ואולי הכונה לשמיר כפשוטו, שכותבים בו על לוח אבן, עדיהם "כתובה... בצפרן שמיר... על לוח" (ירמ' י"ז, טו). הכתב — צורת האותיות הראשונות. והמכתב — "מכתב אלהים" שבלוחות. והלוחות — גוף הלוחות הראשונים שנתנו למשה בסיני. המזיקים — רוחות ושרים. וקבורתו של משה — שאין יודע מקומה. ואילו וגו' — שנודמן דרך נס במקום עקידת יצחק ונאחז בסכך. הצבת — הצבת הראשונה אף היא מעשה נסים, שהרי אין צבת עשויה אלא ע"י צבת קודמת לה. ומי עשה את הראשונה? על כרחך נבראה בדרך נס. וצבת לאו דוקא, אלא הכוונה לכלי אומנות הראשון שנתחדש לאדם. סח) תנאים התנה וגו' — בשעה שקבע הקביה סדרי בראשית נתן בהם כח מראש להשתנות אח"כ דרך נס כשתגיע השעה לכך. האור — האש. סט) ומפני מה וגו' — כיון שגזר עליהם תחלה להקוות אל מקום אחר, למה חזר והציפם שוב. ב' פעמים — בעמוס ה', ח' וגם ט', ו; שלפי האגדה הם נדרשים על שתי פעמים שהציף הקביה את העולם במי הים, בדור אנוש ובדור הפלגה. שלח המלך וגו' — כך מי הים מקיפין את הישוב להטיל אימה על הבריות.

דבר אחר: כך ברא הקדוש־ברוך־הוא את עולמו יום שיהא יום ולילה שיהא לילה: בא ועלב ועשה את היום לילה, ששקע לו הקדוש־ברוך־הוא את השמש שלא בעונתו: בא יהושע ועשה את הלילה יום. הרי שהצדיקים נזרעים ומסיפים על דבריו של הקדוש־ברוך־הוא. כרי שיהיו הבריות וראין מלפניו.

כך ברא הקדוש־ברוך־הוא שיהא היום גם ושתהא היבשה יבשה: בא משה ועשה את היום יבשה, בא אלישע ועשה את היבשה גם.

כך ברא הקדוש־ברוך־הוא את החרף שיהא חרף ואת הקיץ שיהא קיץ: בא אליהו ועשה את החרף קיץ, בא שמואל ועשה את הקיץ חרף.

כך ברא הקדוש־ברוך־הוא את העליונים לעליונים ואת התחתונים לתחתונים, שכך נאמר: "השמים שמים לוי והארץ נתן לבני אדם": בא משה ועשה את התחתונים לעליונים ואת העליונים לתחתונים, שכך נאמר: "ומשה עלה אל האלהים", "וירד ויז על הר סיני". (ב"ר ה: דב"ר י: קה"ר ג.)

יב. מעשה ידיו של הקדוש־ברוך־הוא.

סס הרבה מעשים כתב משה בתורה סתומים, עמד דוד ופרשם. אני מוצאים במעשה בראשית, משברא שמים וארץ ברא האור, שנאמר: "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ", ואת־כך, "ויאמר אלהים יהי אור": ודוד פרשו: מאחר שברא האור ברא שמים, שנאמר: "עשה אור בשלמה", ואת־כך, "נוטה שמים כריעה" — הרי למדני, משברא אור ברא שמים.

שלוש בריות קדמו את העולם: המים והרוח והאש. המים הרו וילדו אפלה, האש הרה וילדה אור, הרוח הרה וילדה חכמה. בשש בריות אלו העולם מתנהג: בריות ובחכמה, ובאש ובאור, ובחשך ובמים.

"ברכי נפשי את יי" — אדם רואה עמוד נאה אומר: ברוך המהצב שנחצב ממנו! נאה העולם — ברוך המקום שחצבו ובראו בדבר! אשירי, העולם, שהקדוש־ברוך־הוא המלך בדל! וי־אלהי גדלת מאד י־מלך בשר־ודם צר איקונין שלו על טבלא של עץ, הטבלא גדולה מצורתו: צור עולמים, יהי שמו מברך, הוא גדול ואיקונין שלו גדולה, העולם קטן והוא גדול מן העולם — וי־אלהי גדלת מאד".

עשה אור בשלמה^א — משעטף את האור חור וברא את העולם.

נוטה שמים כריעה^ב — בשר־ודם משבונה את הבית הוא בונה את העליה: האלהים

^א תהלים קט"ו, עז. ^ב שמות י"ט, ג. ^ג שם שס, כ. ^ד נחלשית א', א. ^ה שם שס, ג. ^ו תהלים ק"ד, ב. ^ז שם שס, א.

שקע לו וגו' — בראשית ב', יא: "ויפגע במקום" וגו'. ועשה את הלילה יום — יהושע י', יב: "שמש בגבעון" וגו'. ועשה את היום יבשה — שמי י"ד. ועשה את היבשה ים — מ"ב ג', מז, יז: "עשה הנחל" וגו'. ועשה את החורף קיץ — מ"א י"ז, א: "אם יהיה טל ומכר" וגו'. ועשה את הקיץ חורף — שיא י"ב, יז: "הלא קציר חטים היום" וגו'. (ספ) משברא אור וגו' — והכתוב הראשון, בראשית ברא וגו' מדבר בכלל הבריות, שאחריו באו הפרטים לפי הסדר. עמוד נאה — של אבן. המהצב — מקום סלעים שחוצבים משם את האבנים. ובראו בדבר — במאמר. איקונין — צורה. טבלא — לוח.

אינו בן: משמתח מעויבה בנה עליה ומשכנה עליה העמיד אותה על אור העולם על בלימה. ואחר-כך התקין מרכבותיו ענינם. ואחר-כך האסטית שלו על סקרה.

המקרה במים עלייתו¹—לא בנחשת ולא בברזל, אלא בגונומראות של מים: לא באבן ולא בנזית, אלא רכסים של מים.

השם עבים רכבו²—בשר-גדם עושה סרגלא שלו חזקה, בברזל ובנחשת, בבסר ובוהב. שתשא כל-משאו: והאלהים, יהי שמו מברך, "שם עבים רכבו",—הענין אין בו ממש ועושה סרגלין שלו עבים.

המהלך על כנפי רות³—בשר-גדם, אם הנה לפניו דרך של שקיעה מהלך הוא על האבנים שהן קשות: והאלהים אינו בן, אלא "מהלך על כנפי רות"—עוב את הענין הנראה ומהלך על הרוח שאינו נראה.

עשה מלאכיו רוחות⁴—בשר-גדם מכתוב לו סטרטיוטין גבורים בריאים, ומלבישם קסדא ושריון וכלי-זין: והקדוש-ברוך-הוא "עשה מלאכיו רוחות"⁵—הקתיב סטרטיוטין שלו שאינן נראין, "משרתיו אש להט"⁶—הרות יוצא והברק אחריו.

"נסד ארץ על מכינה... תהום כלבוש כסית"⁷—עשה אחר ערם ואחד לבוש: כגון בשר-גדם שיש לו שני עבדים, הפשיט כסותו של אחד והלבישה לחברו: כך אמר אלהים: "יקו המים... ותראה תיבשה"⁸—נלה את הארץ וכסה את התהום.

"על הרים יעמדו מים"⁹—כגון בשר-גדם שראה נתו מלאה ענבים, ויש לו כרם לבצור. מה עשה? רפש הענבים שבגת ובצט ראשון ראשון, ואחר-כך הביא את הענבים שבכרם ונהניקה דגת את כלם. כך היה כל-העולם מלא מים במים, והארץ שקועה במים, אמר הקדוש-ברוך-הוא: "ותראה תיבשה"¹⁰. אמרו המים: הרי כל העולם אנו מלאים, ועד עכשו צר לנו—להיבן גלף? בצט הקדוש-ברוך-הוא באקנינוס והרג שר שלו, שנאמר: "בכחו רגע הים ובתבניתו מחץ רהב"¹¹—יכשהרג אותו היו המים בוכים, ועד היום הנה הם בוכים, ולמה הרגו? שהבית המחזיק מאה חיים—מחזיק אלה ממים.

"מן נצרתך ינוסון מן קול רעמד יחפזין"¹²—מקול צעקתו של אקנינוס היו עזר המים בורחים—ולא היו יודעים להיבן בורחים.

"עלו הרים ירדו בקעות אל מקום זה וסדת להם"¹³—כגון עבד בשר-גדם שאמר לו אדונו: המתן לי בשוק ולא הודיעו באיזה מקום. התחיל העבד אומר: שמא אצל בסילקי אמר לי, או שמא אצל בית-המרחץ, או שמא בצד תיאטרון? עלה אדונו ומצאו, סטרו מסטר, אמר לו: על¹ תהיט ק"ד, ג. 2 שס, ד. 3 שס, ה. 4 בלשית א, ט. 5 חיוז כ"ו, יב. 6 תהיט ק"ד, ז. 7 שס, ח.

מעויבה — שפך עפר או אבנים כבושים על גבי התקרה; כלוי כפת השמים. ובתנח' הנוסח: משמתח את הכסא, ולפי זה הכוונה על המרכבה העליונה. עליה — העולם העליון. על בלימה — על בלי מה, על לא דבר. האסטית — אסטיו, אצטבא; כן ומושב. בגונומראות — בליטות כעין קורות שיוצאות מקיר הבית לרשות הרבים. רכסים של מים — מלי, והרכסים לבקעה (ישע' מ, ד) כלוי הררי מים, גלים; או מלי, וירכסו את החשן (שמ' כ"ח, כח) כלוי הקורות המקטרות את הבנין, סרגלא — קרון, ענלה. דרך של שקיעה — של סיט והול, שהרגל שוקעת בו. מכתוב לו — רושם לו בחיולותיו. סטרטיוטין — אנשי צבא. קסדא — כובע נחשת, נתו — בור שלו שדורכין בו ענבים. רפש — רך. צר לנו — העולם טהכיל אותנו, רהב — שר של ים רהב שמו. בסילקי — בנין גדול, אולמי המשפט. סטרו מבטר — כטר אותו סטירה על הלחי.

שער פלטרין של הפרכים שלחתיך! אף המים כששעמו יקווי המים מתחת השמים אל מקום אחד! לא הודיעם אם לצפון אם לדרום: היו חוזרין והולכין—נעלו הרים וירדו בקעות—עד ששטרו הקדוש־ברוך־הוא מסר, אמר להם: למקומו של לויתן אמרתי לכם לילך—אל מקום זה יסדת להם¹.

גבול שמת בלִי־עברון²—כגון בשר־הדם שהבנים בהמתו לדיר ונעל המסגור בקניה. כךי שלא תצא ותרגע את התבואה: כך נעל הקדוש־ברוך־הוא את הים בחול והשביעו שלא יצא מן החול.

המשלח מעינים בנחלים בין הרים יהלכין³—כגון בשר־הדם שיש לו שני עקלים של זיתים. כבש עליהם את הקורה והשמן יורד מלמטה: כך הדר מקאן והדר מקאן כבושים על המעינות. והם מקטעים ויוצאים מבין ההרים. (שמו"ר טו: תנח' חיי־שרה).

יג. שבתו של עולם.

ע יניא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד⁴—רבי מנחומא פתח: "את הכל עשה יפה בעתו"⁵—בעיניו נברא העולם: לא הנה העולם ראוי להפראות קדם־לכן. אמר ר' אבהו: "מקאן שהקדוש־ברוך־הוא הנה בורא עולמות ומחריבם, בורא עולמות ומחריבם—עד שברא את אלו. אמר: אותם לא היו ערבים עלי, אלו ערבים עלי". (ב"ר ט: שו"ס לד: שמו"ר ל).

עא יניא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד⁶—אמר ר' תנאי בר חנינא: משל למלך שבנה פלטיין, ראה אותה וערכה לו. אמר: פלטיין, פלטיין! הלואי התי מעלת־חן לפני בבל־עצת כשם שהעלית חן לפני בשעה זו. כך אמר הקדוש־ברוך־הוא לעולמו: עולמי עולמי! הלואי תהא מעלה־חן לפני בכל עת כשם שהעלית חן לפני בשעה זו. (ב"ר ט).

עב מהו "ויכל אלהים ביום השביעי"⁷—אתמהא!—אמר גניבא: משל למלך שעשה לו חפה וצורה ונכרה. ומה היתה חסרה?—כלה שתבגם לתוכה. כך מה הנה העולם חסר?—שבת. (שם י).

עג "את האדם אשר יצר"⁸—בביכול, הקדוש־ברוך־הוא מתנאה בעולמו ואמר: ראו ברהי שבראתי ויצרה שצאתי. "אלה תולדות השמים והארץ בהבראם"⁹—בוראם משבתם—ומי מנגם? בוראם מקלכסם—ומי נותן בהם דפי?—אלא נאים הם ומשבתים הם. (שם יב).

¹ נראשית א', ט. ² תנאים קיד, ח. ³ שם שם, ט. ⁴ שם שם, י. ⁵ נראשית א', לא. ⁶ קהלת ג', יא. ⁷ נראשית ב', כ. ⁸ שם שם, ח. ⁹ שם שם, ד.

פלטרין של הפרכום—ארמון של שר המדינה. למקומו של לויתן—למקומו של האוקינוס, שהלויחן הוא מלך הדגים. אל מקום זה—הוא ים האוקינוס שנאמר בו "זה הים גדול" (תהי' ק"ד, כה). ולויתן שנאמר בו: "לויתן זה יצרת" (שם שם, כו). לדיר—לרפת. עקלים של זיתים—כפיפות של בית הבר שנותנין לתוכן זיתים לכבישה. מקטעים—מדלגים ויוצאים; ואולי צ"ל: "מקרטעים", והעינין אחד. ע) בעונתו—בזמנו הנכון. מכאן—מזה משמע. ערבים עלי—נאים ומובים בעיני. עב) אתמהא—הרי המלאכה נגמרה בסוף יום ששי ולא בשביעי. צירה וכירה—עשה בה ציורים ופתוחים לקשט ולגוץ. כלל—דרש "ויכל" לי כלל ולי גמר שכלול. עג) הקביה מתנאה וגו'—המלים "אשר יצר" שהן מיותרות באות לרבו שהקביה בביכול מתנאה ביצור כפיו ונהנה ממנו. מינגם—מבזה אותם. מקלכסם—טחללם.

יד. חנה.

עו. "ולאדם לא מצא עור כנדרו"¹—שהעביר לפניו את הבהמה ואת החיה ואת העוף וזנות וזנות. אמר אדם: לכל יש כנדרו ולי אין כנדרו?
ולמה לא בראה לו תחלה? אלא צפה הקדוש-ברוך-הוא שהוא עתיד לקרוא עליה תגר, לפיכך לא בראה לו עד שתבעה בפיו. כן שתבעה—מיד. "ויפלו יי אלהים פחדמה על האדם"². (בר' יז).

עח. "ויבן יי אלהים את הצלע"³—ר' יהושע דסבין בשם ר' לוי אמר: התבונן מהיכן לבראתה. אמר: לא אברא אותה מן הראש—שלא תהא מנקרת ראשה; ולא מן העין—שלא תהא סקרינית; ולא מן האוזן—שלא תהא ציתנית; ולא מן הצואר—שלא תהא גבהנית; ולא מן הפה—שלא תהא פטפטנית; ולא מן הלב—שלא תהא קנאתנית; ולא מן הירד—שלא תהא משמשנית; ולא מן הרגל—שלא תהא פרסנית; אלא מן הצלע. ממקום שהוא צניע באדם. ועל כל אבר ואבר שהיה בורא בה, היה אומר לה: תהי אשה צנועה, אשה צנועה!—ואף-על-פי-כן—ותפרעו כל עצתי"⁴. שכלן יש בה. (שם יח: דבר י: חנה' וישב).

עו. אמר ר' חנינא בנו של ר' אירי: כן שנבראת חנה—נברא שטן עמה. (בר' יז).
עז. אמר לו בקשר לרבן גמליאל: אלהיכם נוב הוא. שנאמר: "ויפלו יי אלהים פחדמה על האדם ויפשו וינקת אחת מצלעותיו"⁵. אמרה לו בתו: הניחתי ואני אשיבנו. אמרה לו [לביסר]: תנו לי דוכס אחר. אמר לה: למה לך? ואמרה לו: לסטים באו עלינו הלילה ונטלו ממנו קיתון של כסף והניחו לנו קיתון של זהב. אמר לה: ולאי אשיבנו עלינו בכל יום.—ולא יפה היה לו לאדם הראשון שנטלו ממנו צלע אחת ונתנו לו אשה לשמשו? (סנה' לט).

עח. דרש ר' שמעון בן מנסיא: מהו שנאמר: "ויבן יי אלהים את הצלע"⁶—מלמד שקלעה הקדוש-ברוך-הוא לתיה והביאה לאדם הראשון: שכן בקברי-הם קורין לקליעתא בניתא. (בר' סא: עיר' יח:)

עט. "ויביאה אל האדם"⁷—מלמד שעשה הקדוש-ברוך-הוא שושבינית לאדם הראשון.
אמר ר' יהודה בר' סימון: מיכאל וגבריאל הם היו שושביניו של אדם הראשון. (בר' ח).
אמרו בשם ר' שמעון בן יוחאי: קששה בבילה ואחר-כך הביאה לו.
אמר ר' חמא בר חנינא: אתה סבור שמתחת חרוב אחר או שקמה אחת הביאה לו?

¹ נאשית ב', כ. ² שם שם, כא. ³ שם שם, כב. ⁴ משלי א', כה.

(עד) לקרוא עליה תגר — לקבול ולהתלונן על בריותה, שהיא השיאתו לחטא. שחבעה — שאל ודרש אותה. (עח) ויבן — דרש מל' בינה, כמו "ויבן". מיקרת — זוקפת ראשה דרך יקר ונאות. סקרינית — להושה להסתכל בכל דבר. ציתנית — להושה לשמוע הכל. פטפטנית — מרבה שיחה. קנאתנית — בעלת קנאה יתרה. משמשנית — ממששת בכל דבר. פרסנית — יצאנית, מרבה כשיל. שכולן יש בה — כל תחסרונות המנויים למעלה. (עז) דוכס — שר ושופט, לעשות לו דין. לסטים — גזלנים, חססנים. קיתין — כד. ולואי — מי יתן. לשמשו — לשרת לפניו. (זח) בניתא — שער, ודרש "ויבן" מל' זו, שתקן את שער, כדי ליפותה על אדם ולחבכה עליו. (עט) שעשה וגו'—כלו' נהג בה מנהג שושבינים, הם החברים והמרעים שמכניסים את הזוג להושה. (פ) שמתחת חרוב וגו' — כלו' כמות שהיא בנוולה לבושה בכגוי יום-יום, כדרך העובדים בשדה.

אלא משקשמה בעשרים וארבעה מיני תכשיטין אתר כך הביאה לו והו שגאמר: בעדן נן אלהים היום כל אכן וקרה מסכתד ונר¹. (שם יח).

פא ניאמר האדם ואת הפעם²—והוא שעתידה להקיש עלי כוונת בעין מה שגאמר: מפעמן ורב ורמון³: זה הוא שהיתה מפעמתי כל הלילה כלו. צמר ריש-לקיש: מתחלת בריה איה אלא בחלום. (שם).

טו. הנחש והחמא.

פב אשר עשה האלהים את האדם ישר⁴—ישר הנה, שגאמר: הן האדם הנה באחד ממנו⁵—באחד ממלאכי-השרת ובין שנעשו שנים—והמה בקשו השבנות רבים⁶. (ב' כ).

פג היה רבי והודה בן תימא אימר: אדם הראשון מסב בנר-עדן הנה והיו מלאכי-השרת עומדים לפניו וצולים לו קשר ומסננים לו יין: הציץ בו נחש וקרא בקבדו ונתקנא בו. (סנה' גס; מדה' ג).

פד והנחש היה ערים⁷—דן נחש דין בינו לבין עצמו וגאמר: אם הולך אני ואומר לאדם—יודע אני שאינו שומע לי, שהאיש לעולם קשה להוציאו מדעתו: אלא הולך אני ואומר לחנה שאני יודע שהיא שומעת לי, שהנשים רעתן קלה ושומעות לכל הבריות.

פי יודע אלהים⁸—ר' יהודה דסיקנין בשם ר' לוי אמר: התחיל אימר דילטוריא על בוראו. אמר לו: מאילן זה אכל וקרא את העולם והוא אמר לכם "לא תאכלו ממנו"—שלא תבראו עולמות אחרים, שקל אמן שגא בן-אמנותו. ונעור אמר: כל מה שגברא אחר תברו שליט בתברו, ואדם נברא אחר הכל—לשלוש בכל, קרמו ואכלו עד שלא יברא עולמות אחרים והם שולטים בקדם.

הלך הנחש ונגע באילן בדיוו וברגליו והרתיעו עד שנשרו פרותיו לארץ. התחיל האילן לצח: רשע, אל תגע בי—אל תבואני רגל נאנה ויד רשעים אל תגידני⁹! הלך הנחש וגאמר לאשה: הרי נגעתו האילן ולא מתה, אף את תנעי ולא תמותי. מיד דחפה ונגעה בו. ראמה מלאכי-השרת בא קנניה, אמרה: אוי לי, עכשו אני מתה, ותקרוש ברוך-הוא עישה אשה אחרת ונותנה לאדם. מיד—ותמקח מפריו ותאכל ותמן גם לאישה¹⁰.—אמר ר' איבו: סתשה ענבים ונתנה לו, ר' שמלאי אמר: בישוב-תדעת באה עליו, אמרה לו: מה אתה סבור שאני מתה ותנה אחרת ובראת לך—אין כל תרש סחת השמש¹¹: או שמא אני מתה ואתה יושב לך המלים—לא תהו כראה לשבת וצרה¹². רבנן אמרו: התחילה מנללת עליו בקולה, והו שגאמר: ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ¹³.

¹ יחזקאל כח, יג. ² נחלש' כ, כג. ³ שמות כח, לו. ⁴ קהלת ו', כט. ⁵ נחלש' ג', כג. ⁶ שם שם א. ⁷ שם שם, כ. ⁸ תהלים ל"ו, יב. ⁹ נחלש' ג', ו. ¹⁰ קהלת א', ט. ¹¹ ישעי נ"ב, יח. ¹² נחלש' ג', יג.

בעשרים וארבעה וגר—המנויים בישיעה ג', שהן כ"ד קישוטי כלה. פא הפעם—דרש, הפעם מל, פעמן, וזג בלשון חכמים. להקיש עלי—לקשקש עלי בלשונה וברוב שפתיה, שהאשח דמעתה מצויה. מפעמתי—דרש, הפעם מל, ותחל רוח ה' לפעמי (שופטים י"ג, כה), שנתעוררה עליה רוחו בחלומותיו כל הלילה. בחלום—שנבראה בכח חלום האדם. פב באחד ממלאכי השרת—שגאמר בהם, ורגליהם רגל ישרה (יחזקאל א', ז). פג ומסננים—ומוקפים. פד דן נחש דין—שפס בלבו. להוציאו מדעתו—כלו, להעבירו מדעתו. דילטוריא—לשון הרע. והרתיעו—והרעידו. שנפלו—בישוב ורעת—בדברים רבים וסתוניים. המלים—כלו יושב כשל וחפשי מכל עול.

”גם”¹—רבו: האכילה את הבהמה ואת התנין ואת העופות. הכל שמעי לה, חוץ מעוף אחד ושמו ”חול”. זהו שנאמר: ”ובחול ארבה ימים”². דבי ר’ ינאי אמרו: אלה שנים הוא חי ובסוף אלה שנה אש יוצאה, מקנו ושורפתו ומשתיר בו כביצה וחומר ומגדל אברים נחי. רבי יודן ברי’ שמעון אומר: בסוף אלה שנים גופו כלה ובקפיו מתמרקטין ומשתיר בו כביצה וחומר ומגדל אברים נחי. (ב”ר יט: שם כ: פדר”א יג: מדה”ג בראשית: אדר”ג א: ילק”ש ברא”ג).

פח. ונתאמר האשה אל הנחש”³—והיכן היה אדם באותה שעה? אבא בר נורא אמר: ישן לו. חכמים אומרים: נטלו הקדושי ברוך-הוא והחזירו בכל העולם כלו. אמר לו: באן בית נטע, באן בית זרע. (ב”ר יט).

פו. ר’ שמעון בן יוחאי אומר: אמשל לך משל, למה אדם הראשון ואשתו דומין? לאחר שהיתה לו אשה בתוך ביתו. הלא והביא את החבית והניח בה תאנים במנן ואגוזים במנן, וצד את העקרב, ונתנו על פי החבית, והקיפה בצמיד פתיל, והניחה בקרן-זוית. אמר לאשתו: בתי, כל שישלי בבית הזה מסור בידך, חוץ מהבית זה, שלא תנעי בה כל עקר, שיש בה עקרב. בן שניצא בעלה לשוק וקנסה אצלה וקנה אחת בגון שואלת חמץ. אמרה לה: מה בעלך עושה עמך? אמרה לה: כל טוב הוא עושה עמי וכל מה שישלי נתן לי, חוץ מהבית זו שאינו משליטני עליה. אמרה לה: והלא כל קומין שלי ברי היא מהבית זו, ולא אמר לך כך אלא שהוא מבקש לשא אשה אחרת ולהנחם לה. מה עשיתם האשה? עמדה ופתחה את החבית והושיטה ידה לתוכה ועקצה עקרב, הלכה לה ונפלה על המטה. בין שבא בעלה מן השוק, אמר לה: מה זה?—אמרה לו: ידי הושטתי אל החבית ועקצני עקרב, והריני מתה. אמר לה: לא כך אמרתי לך מתחלה: כל מה שישלי בבית זה מסור בידך, חוץ מהבית זו, שלא תנעי בה כל עקר? מיד בעם עליה והוציאה. (אדר”ג א: פדר”א יג: ב”ר יט).

פז. וישמעו את קול יי אלהים מתהלך בגן”⁴—שמעו קולם של אילנות שהיו אומרים: הרי הנגב, שנגב דעת בורא: שמעו קולם של מלאכי-השרת אומרים: מתהלך—מת, הלא לו. (ב”ר יט).

פח. ”ארוהה האדמה בעבורך”⁵—למה נתקללה? באדם שאמר: ”יהיו לטין בנאי דהרין מניקון” (ארוהים השרים שהניקו את זה) (שם ה).

טו. עץ החיים ועץ הדעת.

פט. עץ החיים—עץ שהוא פוסד על פני כל החיים. אמר ר’ יהודה בר אלעאי: עץ החיים מתהלך תיך שנה וכל מימי בראשית מתפלגין ויוצאין מתחתיו, ולא סוף דבר גופו מתהלך תיך שנה, אלא אפלו קורתו מתהלך תיך שנה. (ב”ר טו: שהש”ר ו).

צ. מה היה אותו האילן שאכל ממנו אדם ונתנה ר’ מאיר אמר: חטים היה, כשאין באדם דעה אומרים: לא אכל אותו האיש פת חטים מזמיו.

¹ בראשית ג', ו. ² חנוך כ"ט, יח. ³ בראשית ג', כ. ⁴ שם שם, ח. ⁵ שם שם, יו.

חול — עוף אגדי (פהעניקס). ומשתיר בו כביצה — נשאר בו כשעור ביצה. פה) בית נטע — מקום ראוי לנטועה. בית זרע — מקום ראוי לזרועה. פו) כנן — כאלו. כל עיקר — כלל. קומין — תכשיטין. ועקצה — ונשכה. פז) מתהלך — דרש ”מתהלך” כשתי תיבות: מת הלא; כלר אדם לאחר החטא מת והלא לו. פט) פוסה—מתרבה ומרחיב ענפיו, ולא סוף דבר — כלו לא זה בלבד. גופו — חלק הענפים. קורתו — סדנה גוף האילן מן הקרקע, גז הנוף. חטים היה —

ר' שמואל בר' יצחק שאל לפני ר' נעירא. אמר לו: אפשר חטים היו? אמר לו: הן. אמר לו: והרי נאמר "עץ" אמר לו: מתמרות היו בארץ לבנון.
 ר' יהודה בר אלעאי אמר: ענבים היו. שנאמר: "ענבמו ענבי רוש אשכולות מרורות למו" — אותן האשכולות הביאו מרורות לעולם.
 ר' אבא דעבו אמר: אתרוג היה. זהו שנאמר: "ותרא האשה כי טוב העץ למאכל" — צא וראה. אינהו אילן שעצו נאכל בפריו. ואין אתה מוצא אלא אתרוג.
 ר' יוסי אמר: האנים היו. דבר למד מענינו. משל לבן-מלכים שקלקל עם אחת מהשפחות. כן ששמע המלך טרדו והוציאו חוץ לפלטין. והיה מתור על פתחיהן של שפחות ולא היו מקבלות אותו. אבל אותה שקלקלה עמו פתחה דלתיה וקבלתה. כך בשעה שאכל אדם הראשון מאותו האילן טרדו הקדוש-ברוך-הוא והוציאו חוץ לגזעו והיה מתור על קל אילנות ולא היו מקבלין אותו ומה היו אומרים לו? אמר ר' ברכיה: הרי הנגב שנגב דעת בוראו: "אל תבואני רגל נאחז" — רגל שנתנאה על בוראו. ונד רשעים אל תגרני" — לא תטול ממני עלה. אבל תאנה שאכל מפרותיה פתחה דלתיה וקבלתה. זהו שנאמר: "ותפרו עליה תאנה".
 בשם ר' יהושע בן לוי אמרו: חם ושלום. לא גלה הקדוש-ברוך-הוא אותו אילן לאדם ולא עתיד לגלותו. שחם המקום על קבורו של אדם. (ב"ר טו).

יז. נחש הקדמוני.

צא שנו רבותינו: נחש הקדמוני קמן עיניו כמה שאינו ראוי לו. מה שבקש לא נתנו לו. ומה שבידו נטלוהו ממנו. אמר הקדוש-ברוך-הוא: אני אמרתי יהא מלך על כל בהמה וחייה. ועכשו "אור אתה מכל בהמה ומכל תית השדה". אני אמרתי והלך בקומה זקופה — עכשו "על נחש תלך". אני אמרתי יהא מאכלו מאכל אדם — עכשו "ועפר תאכל". הוא אמר "אדג את אדם ואשא את תה" — עכשו "ואיבה אשית בינך ובין האשה". (סוטה ט: ; אדר"ג א).

צב ר' שמעון בן מנסא אומר: חבל על שמש גדול שאדם מן העולם. שאמלא נתקלל נחש. כל אחד ואחד מן האדם היו מן המין לו בתוך ביתו שני נחשים טובים. אחד משניו לצפון ואחד משניו לדרום להביא לו סנדלפונים טובים ונאבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמד טוב שבעולם. ולא עוד אלא שהיו מכניסין אותו תחת גמל. תחת חמור. תחת פרד. שמפשילין רצועה תחת זנבו ומוציא בו עפר וזבלים לנחשו ולחרככו. (סנה' גט: ; אדר"ג א).

1 דברים ל"ב, לב. 2 בראשית ג', ו. 3 תהלים ל"ו, יב. 4 בראשית ג', ז. 5 שם שם, יד. 6 שם שם, טו.

בגמי (סנה' ע:) נאמר זה בשם ר' יהודה, ושם הגירסא: "שאין התינוק יודע לקרוא אבא ואמא עד שיטעם טעם דגני". (צ) מחמרות — מחוממות ועולות. ענבים היו — בגמי (שם) נאמר זה בשם ר' מאיר, ושעמו מפורש יותר: "שאין לך דבר שמיא קללה לאדם אלא יין. תאנים היו — בגמי נאמר זה בשם ר' נחמיה ושעמו: "בדבר שקלקלו בו נתקנו". שחם המקום וגו' — שלא יהא אדם עובר על אותו אילן ואומר: זהו האילן שחטאו בו אדם וחוה ונענשו. (צב) חבל — צער, לי קריאה למי שמיצר ודואג על דבר שאבד, שמש — משרת. מזרמנין — נקרים ונמצאים. משגרו — משלחו. סנדלפונים — מיני אבנים טובות. שמפשילין — מפשילין לו כלפי אחוריו.

יח. אדם לאחר החטא.

גא מה היה לבושו של אדם הראשון [קדם החטא]? עור של צפרן וענן-קבוד מכסה עליו: כנן שאכל מפרות האילן ופשט עור צפרן מעליו וראה עצמו ערם ונסתלק ענן הקבוד מעליו. (אוריג' יד).

גד אמר רב יהודה אמר רב: אדם הראשון מסוף העולם ועד סופו היה, כנן שסרח דנית הקדוש-ברוך-הוא ידו עליו ומעטו, שנאמר: "אחור נקדם צרתני ותשת עלי כפכר"¹. (סנה' לח:).

גה "וניכלו השמים והארץ"²—אמר ר' הושעיא: דרש ר' אפס באנטוכיא: אין לשון "וניכלו" אלא לשון מכה וקליה. למלך שנקנס למדינה וקלסו אותו בני המדינה וערב לו קלוקס, הרבה להם בריצה והרבה להם בהדיוכין. לאחר זמן הכעיסיהו ומעט להם בריצה ומעט להם בהדיוכין. כך עד שלא חטא אדם הראשון היו המולות מהלכין דרך קצרה ובמהירות משחטא סבבם דרך ארבה ובמתינות.

ר' פנקס בשם ר' חנן דצפורין: בנות שוח עושות פרות לשלש שנים, ואותו היום עשו פרות כן-יומם.

אבל לעתיד-לבוא הקדוש-ברוך-הוא מרפא אותה מכה, שנאמר: "ומחץ מקחי ירפא"³—מחץ מקחו של עולם ירפא. (ב"ר י).

גו ר' ברכיה בשם ר' שמואל בר נחמן אמר: אף על פי שנבראו הדברים על מלאכתו, כנן שחטא אדם הראשון נתמלקלו, ועוד אינם חוזרים לתקנים עד שיבוא בן פרוץ.

ששה דברים חסר הקדוש-ברוך-הוא מאדם הראשון לאחר שחטא, ואלו הם: זיוו וקומתו [תניו ופרי הארץ ונזען] ומאורות, ולעתיד-לבוא הקדוש-ברוך-הוא מחזירם. (ב"ר יב: תנח' בראש').

גז שני רבותינו: יום שנברא בו אדם הראשון, כנן ששקעה עליו חמה אמר: אוי לי, שבשביל שפרחתי עולם חשך בערי וחורר לטהו-ובהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים. היה יושב בתענית ובוכה כל הלילה וסנה בוכה כנגדו, וכן שעלה עמידה-השחר אמר: מהגנו של עולם הוא, עמד והקריב שור. (ע"ז ח: ע"י).

גח אמר ר' יוסי: האור עלה במחשבה להבראות בערב-שבת ולא נברא עד מוצאי-שבת, ובמוצאי-שבת נתן הקדוש-ברוך-הוא דעה באדם הראשון מעין דגמא של מעלה, והביא שני רעפים והקישם זה לזה, ויצא מהם איר וברך עליו "בורא מאורי האש". (פסח נד: ב"ר יא).

גט שני רבותינו: כנן שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך, אמר: אוי לי, שחמא בשביל שפרחתי עולם חשך בערי וחורר לטהו-ובהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים. עמד וישב שמה ימים בתענית ובתפלה. כנן שבאה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך,

¹ תהלים קל"ט, ה. ² גנאשית כ', א. ³ ישעיה ל', כו.

צד) ססרח—שחטא בעץ הדעת, צה) וקלסו—ושבתו, בריצה—במרוצה של התחרות במעגל, ובהדיוכין—במרכבות שמשחתפות במרוצה לשם שחוק ושעשועים, בנות שוח—מין תאנה, עושות—עכשו בזמננו, ואותו היום—בשעת הבריאה קודם החטא, צו) מלאכתו—שלמותו, בן פרוץ—משיח, חסר—מעט, צו) שסרחתי—שהבאשתי את מעשי; כלל חסאתי בעץ הדעת, עמוד השחר—אור השחר שנראה בתחלתו כרצועה ארוכה ההולכת ופולגנת, צח) האור—האש, מעין דוגמא וגו'—דמיון ושיוון למלאכים, רעפים—אבני צור, לבנים, והקישם וגו'—הכם זה בזה, גט) שנקנסה—שנגזרה, תקופת טבת—די תקופות הן בשנה: גיסן, תמוז, תשרי, טבת; ובתקופת טבת היום מאריך והולך.

אמר: מנהגו של עולם הוא, הלך ועשה שמנה ימים טובים. לשנה האחרת ששאל לאלו ולאלו ימים טובים. (ע"ז ח: ע"י).

יט. קין והבל.

וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הָבֶל אָחִיו: — אָמַר קַיִן לְהַבֵּל: בּוֹא וְנַחֲלֵק אֶת הָעוֹלָם. אָמַר לוֹ: הֵן. אָמַר קַיִן: טוֹב אַתָּה אֶת הַמִּטְלָלִין וְאֲנִי אֶת הַקִּרְקָעוֹת. וְהָיָה בֵּינֵיהֶם שְׂלָלָה יְהִי לָנוּ עַל זֶה כְּלוּם.

הַתְּחִיל הַבֵּל לִרְעוֹת אֶת הַצֶּאֱנָה. אָמַר לוֹ קַיִן: אֲדַמָּה זֹאת שָׂאתָ עִימָךְ שְׂלִי. אָמַר לוֹ הַבֵּל: וְצִמְרָן זֶה שָׂאתָ לְבוֹשׁ שְׂלִי. זֶה אֹמֵר: חֲלוּץ! זֶה אֹמֵר: פָּרָה! מִתּוֹךְ דָּךְ — וְיִקָּם קַיִן אֶל הַבֵּל אָחִיו.

הַתְּחִיל קַיִן רֹדֵף אַחֲרָיו מִבֶּר לְבִקְעָה וּמִבִּקְעָה לְהָר, עַד שֶׁנֶּאֱחָזוּ זֶה בָּזֶה וְנִצַּח הַבֵּל אֶת קַיִן וְנָפַל תַּחְתָּיו. וּבִשְׂרָאָה קַיִן דָּךְ הַתְּחִיל צִנֵּחַ: הַבֵּל אָחִי! שְׂנִינִי בְּעוֹלָם, מָה אַתָּה הוֹלֵךְ וְאֹמֵר לְאִבְיָא? ... נִתְמַלֵּא עָלָיו הַבֵּל בְּחַמִּים וְהִנִּיחוֹ. מִיָּד עָמַד עָלָיו קַיִן וְהִרְגוֹ וְהוּא שָׂאָמַר: — וְיִקָּם קַיִן אֶל הַבֵּל אָחִיו. מִלְּמַד שֶׁהָיָה נִתּוֹן תַּחְתָּיו. וְהִיאָד הִרְגוֹ? נָטַל אִבְנִי וְעָשָׂה בּוֹ פְּצִיעוֹת-פְּצִיעוֹת, תְּבוּרוֹת-תְּבוּרוֹת בְּגָדָיו וּבְרַגְלָיו, שֶׁלֹּא הָיָה יוֹדֵעַ מֵהֵיכָן נִשְׁמָה יוֹצֵאת. עַד שֶׁהִנִּיעַ לְצִנְאוֹ נִמְתָּ.

בֵּן שֶׁהִרְגוֹ אָמַר: אֲבִיכָם מִפְּנֵי אִבִּי וְאִמִּי, שָׂאִין מִבִּקְשִׁין אוֹתוֹ אֵלָּא מִמֶּנִּי, שָׂאִין אַחֵר בְּעוֹלָם אֵלָּא אֲנִי וְהוּא. מִיָּד נִגְלָה עָלָיו הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא. אָמַר לוֹ: מִפְּנֵי אֲבוֹתֶיךָ אַתָּה יָכֹל לְבָרֵךְ, מִפְּנֵי אֵין אַתָּה יָכֹל. "אִם יִסְתֵּר אִישׁ בְּמִסְתָּרִים וְאֲנִי לֹא אֶרְאֶנּוּ?" — "אִי הַבֵּל אַחִיד?" — אָמַר לוֹ קַיִן: לֹא יָדַעְתִּי, מָה אַתָּה מִבִּקְשׁוֹ אֲצִילִי? אֲנִי מִבִּקְשׁוֹ אֲצִלְךָ. אָמַר לוֹ הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: רָשָׁע, "קוֹל דְּמֵי אַחִיד צִעְקִים אֵלֵי מִן הָאֲדָמָה". מִשָּׁל לְאַחֵר שֶׁנִּבְנָם לִנְהַ וְלָקַט תּוֹתִים וְאָכַל, וְהָיָה בַּעַל הַנֶּהֱרָץ אַחֲרָיו. אָמַר לוֹ: מָה בִּידְךָ? אָמַר לוֹ: אֵין בִּידִי כְּלוּם. אָמַר לוֹ: וְהָיָה לָנוּ, וְהָיָה מִלְּכָלְכֹת... [וא] לְאַחֵר שֶׁנִּבְנָם לְמַרְעָה וְחִטָּה גְּרִי אַחֵר וְהַפְשִׁילוּ לְאַחֲרָיו. הָיָה בַּעַל הַמַּרְעָה רָץ אַחֲרָיו. אָמַר לוֹ: מָה בִּידְךָ? אָמַר לוֹ: אֵין בִּידִי כְּלוּם. אָמַר לוֹ: וְהָיָה הוּא מִפְּעֵה אַחֲרֶיךָ...

"קוֹל דְּמֵי אַחִיד צִעְקִים אֵלֵי מִן הָאֲדָמָה" — אָמַר ר' שְׁמַעוֹן בֶּן-יוֹחָנָי: קִשָּׁה הַדְּבָר לְאִמְרוֹ וְאִי אֶפְשָׁר לָפָה לְפָרְשׁוֹ: לְשֵׁנִי אֲתִלְשִׁין שֶׁהָיָה עִימָדִין וּמִתְנוֹשָׁשִׁין לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ, אִלּוּ רָצָה הַמֶּלֶךְ — פִּרְשָׁם. וְלֹא רָצָה הַמֶּלֶךְ לְפָרְשָׁם. נִתְחַזַּק אַחֵר עַל חֲבֵרוֹ וְהִרְגוֹ. וְהָיָה מִצִּנְאוֹ וְאֹמֵר: מִי יִבְקֹשׁ דִּינִי מִלִּפְנֵי הַמֶּלֶךְ? דָּךְ "קוֹל דְּמֵי אַחִיד צִעְקִים אֵלֵי מִן הָאֲדָמָה".

¹ נִחֲשִׁית ד', ח. ² יִרְמְיָה כ"ג, כד. ³ נִחֲשִׁית ד', ט. ⁴ ע"ז ע"י.

ק) מִמְּלִטָלִין — נִכְסִים הַמִּמְלִטָלִין מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, כְּגוֹן בָּקָר וְצֹאן וְחִפְצִים. קִרְקָעוֹת — אֲדָמָה. כְּלוּם — שׁוֹם דָּבָר; כְּלוּ שׁוֹם טַעְנוֹת, צִמְרָן... שְׂלִי — מִן צִנְאוֹ. חֲלוּץ — פֶּשֶׁט בְּגָדֶיךָ. פָּרָה — הָיָה מְעוּפָף בְּאוֹיֵר, שֶׁלֹּא תִרְדֵּךְ רִגְלְךָ עַל אֲדָמָתָהּ. וְנִצַּח — וְגָבַר עַל... תּוֹתִים — גִּנְדָרִים שְׁעִיסָם אֲדוּם. מִלְּכָלְכֹת — מְגוּאֵלוֹת, מַפְעָה — גּוֹעָה וְצוּעָה. קִשָּׁה הַדְּבָר לְאִמְרוֹ — כְּמַפּוֹרֶשׁ בְּסֻמוֹךְ בְּמִשְׁל, הִלְקוֹת מִמְּנַהֲגֵי מַלְכוּת רֹמִי בִימֵי ר' שֶׁן יוֹחָנָי. אֲתִלְשִׁין — גְּבוּרִים מִתְנוֹשָׁשִׁים וְנִבְאִקִּים בְּלִי. פִּרְשָׁם — הִפְרִיד בֵּינֵיהֶם. וְהָיָה מִצִּנְאוֹ — הִזְרוּג בַּעַת מוֹתוֹ. מִלִּפְנֵי הַמֶּלֶךְ — שֶׁהוּא גֵרֵם לְמִיתָתִי עַיִי שֶׁלֹּא הִפְרִיד בֵּינֵינוּ, אֵלֵי-דָרֶשׁ, "אֵלֵי כְמוֹ, עָלִי", כְּבִיכּוֹל כְּלָפִי הַקְּבִי"ה.

דבר אחר, כך אמר קין: "השמר אחי אנכי" — אתה הוא שומר כל הבריות ואתה מבקשו מידי? משל למה הדבר דומה — לנגב שנגב פלים בלילה ולא נתפש, לבקר תפשו השוער, אמר לו: למה נגבת את הפלים? אמר לו: אני נגב ולא הנחתני אמונתי, אבל אתה אמונתך לשמור בשער, למה הנחת אמונתך? ואם קין כך אמר: אני תבעתי אותו — בראת בי יצר-הרע, אתה שומר את הכל ולי הנחת להרגו? אתה הוא שהנחתו שאלו קבלת קרבני כמותו לא הייתי מתקנא בו.

מיד השיבו הקדוש-ברוך-הוא: "מה עשית, קול דמי אחיד צעקים".

אמר לו קין: רבונות-של-עולם! לא ידעתי ולא ראיתי הרג ממי, וכי הייתי יודע, שאני מכהו באבן והוא מת?

"ויאמר קין אל ה' נדול עוני מנשוא" — רבונות-של-עולם! יש לפניך דלטורים שמלשינים את האדם לפניך? אבי ואמי הרי הם בארץ ואינם יודעים שאני הרגתי, ואתה בשמים, מנין אתה יודע? אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: שומה! כל-העולם כלו אני סובל, אמר לו: כל-העולם כלו אתה סובל, ועני איך? כל לסבול? נדול עוני מנשוא! אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: הואיל ועשית תשובה צא ונלה מן המקום הזה — מיד, "ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד".

כשיצא כל מקום שהיה הולך היתה הארץ מודעושת מתחתיו, והיו חיות ובהמות מודעושות ואומרות: מהו זה? אומרות זו לזו: קין הרג את הבל הקדוש-ברוך-הוא עליו: "נע ונד תהיה", נלך אצלו ונאכלנו, והיו מתכנסות וכאות אצלו לתבוע דמו של הבל. באותה שעה זלגו עיני דמעות ואמר:

אנה אלך מרחק ואנה מפניך אברח?

אם-אספק שמים שם אתה, ואציעה שאלו-הנך:

אשא כנפי-שחר, אשכנה באחרית ים —

נש שם ירך מנחני ותאחזני ימינך.

אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: "לכן כל-הורג קין" וכו'. (תנח' ברא' ב'ר כב: שמ"ר לא).

אפשרהג הבל היה משל בשדה ודמו משלך על העצים ועל האבנים, והכלב שהיה משמר צאנו של הבל הוא היה משמר נבלתו מחיות השדה ועוף השמים, [באז] אדם וקורו וישבו כגורו והיו בוכים ומתאבלים עליו ולא היו יודעים מה לעשות להבל. עורב אחר שמת חברו אמר: אני מלמד לאדם זה מה לעשות, נטל את חברו וחפר בארץ לעיניהם וקברו. אמר אדם: בעורב זה נעשה, מיד נטל נבלתו של הבל וקברה בארץ. (פדר"א כא: ילק"ש בראש').

וישם ה' לקין אות — רב אמר: פלב מסר לו, אבא יוסי אימר: קרן הצמיח לו. (ב"ר כב).

ויצא קין מלפני ה' — מהיכן יצא? ר' יודן בשם ר' איבו אמר: הפשיל דברים לאחוריו ויצא כעונב דעת העליונה. (שם).

¹ נחלשית ד', ט. ² שם שם, י. ³ שם שם, יג. ⁴ שם שם, טו. ⁵ שם שם, יב. ⁶ תהלים קל"ט, ז"י. ⁷ נחלשים ד', טו.

דילטורין — מלשינים. מנין — מאין. מודעושת — רועדת. זלגו — נזלו. קא) ועורו-ואשתו חוה. כלב וגו' — לשמרו, שכן כבש לו האדם הקדמוני את הכלב לצורך זה. קרן וגו' — מקצת השבטים הקדמונים היו נושאים קרן במצחם להטיל אימה. קג) הפשיל וגו' — חשליך לאחוריו (אחרי גוו) דברי הקביה, שלא קבלם אלא לפנים ובלבו רמיה; ובויקרא הגי': הפשיל בגדיו לאחוריו — דרך ענוה וצניעות של שוא, ואולי הוא הנכון.

קד "ויצא קין מלפני יי"י" — ויצא שמח. פגע בו אדם הראשון. אמר לו: מה נעשה בדינך? אמר לו: עשיתי תשובה ונתפשרתי. התחיל אדם הראשון מטפח על פניו ואמר: כך הוא בזה של תשובה ואני לא הייתי יודע! מיד עמד אדם הראשון ואמר: "מזמור שיר ליום השבת, טוב להודות ליי"י". (שם).

קה למד בדיננו של קין הנה שביעי לדורות וסומא הנה. פעם אחת ויצא לצור ונהנה בנו אוהבו בנדי: ראה אותו תינוק דמות קרן תנה. אמר לו: במין תנה אני רואה. מתח למד את הקשת בנדי וברנ את קין. ראה אותו תינוק מרחוק הרוג וקרן במצחו. אמר לו ללמד: אביו ברי דמות אדם הרוג וקרן במצחו. אמר לו למד: וי לי וקני הוא. טפח שמי ידיו בחרטה ונגע בראשו של תינוק וקרנו בשונג. והו שנאמר: "כי איש הרגתי לפצעי וילד לתבתי". (תנח" : מרה"ג בראשית).

ב. קלקול הדורות.

קי אמר ר' ירמיה בן אלקנן: כל אותן השנים שהיה אדם הראשון בנדי הוליד רוחין ושרין ולילין. שנאמר: "יחי אדם שלשים ומאת שנה וילד בדמותו בצלמו" — מכלל שער עבשו הוליד לא בצלמו. שאלו את אבא בהן בר דלא: "אדם, שת, אנוש" ושתק! אמר: עד כאן בצלם ובדמות. מכאן ואילך נתקלקלו הדורות ונקראו קינטורין. אך דעה דברים נשתנו בימי אנוש בן שת: ההרים נעשו פרשים. והתחיל המת מרחיש. ונעשו פניהם [של בני-אדם] בקופות ונעשו חלין למזיקין. (עיר"ת : יח : ב"ר בג).

גא. נח

קי "ויקרא שמו נח לאמר זה ינחמנו מפעשינו ומעצבון ידינו" — קדם שנולד נח לא כשהיו וזרעין היו קוצרין, אלא היו וזרעין חטים וקוצרין קוצים ודורדרים. בן שנולד נח תור העולם לשובו. קצרו מה שזרעו — וזרעין חטים וקוצרין קוצים. וזרעין שערות וקוצרין שערות; ולא עוד אלא עד שלא נולד נח עושין מלאכה בידיהם, לכך כתוב: "ומעצבון ידינו". נולד נח — התקין להם מחרשות ומגלות וקדרמות וכלי-כלי מלאכה. (תנח" בראש').

קה אמר ר' יוחנן: בשעה שקרא הקדוש-ברוך-הוא את-אדם הראשון השליטו על הכל. הפרה היתה נשמעת לחורש והתלם נשמע לחורש: בן שחטא אדם מרדו עליו; הפרה לא היתה נשמעת לחורש והתלם לא הנה נשמע לחורש: בן שעמר נח — נח.

¹ נחשית ד', טו. ² תהלים י"ב, א-ב. ³ נחשית ד', כג. ⁴ טו, ה. ⁵ טו, טז.

קד ונתפשרתי — השלמתי עמו. נרציתי. מטפח — מכה. קה) וסומא — וענר. קו) בנדי — מנודה לשמים על חסאנו. ולילין — מין שדים, בניה של לילות. אדם שת וגו' — כלו הכתוב מגיע בסדר תולדות אדם עד אנוש ומפסיק באמצע בפרשת "זה ספר תולדות אדם", ושם נאמר "וילד בדמותו בצלמו". אמר עד כאן וגו' — כלו עד אנוש הוליד אדם בצלם ובדמות. מכאן ואילך — מדור אנוש ואילך, שקלקל מעשיו, כמו שנאמר: "אז הוחל לקרוא בשם ה'" — שנעשה חולין, נתקלקלו הדורות וגו'. קינטורין — מיני בריות בלי, שחצין ולמעלה בני אדם וחצין ולמטה סוסים; והכוונה שנולד דור פחות וירוד במדותיו, שטוף בומה כדרך הבהמה. מרשים — קשים כסלעים. מרחיש — משריץ תולעים. בקופות — מל' קוף; כלו שנמשמש צלם אלהים מעל פניהם. חלין למזיקים — מופקדים למזיקים וקלים להנזק. קו) תור העולם לשובו — משעם האמור בסמוך.

ר' שמעון בן-לקיש אומר: עד שלא עמד נח היו המים עולים שתי פעמים. אחת בשבתית, ואחת בערבית. ומצינים אותם בתוך קבריהם: כן שעמד נח נחו. (ב"ר כה).

כב. דור המבול.

ס' יאמר יי אמתה את האדם—משל למלך שבנה פלטין והושיב בתוכה דיורים אלקמים, והיו משכימים ושואלים בשלומו של מלך ברמיה ובאצבע ובמנולים. אמר המלך: מה הם אלו שהם אלקמים. משכימים ושואלים בשלומו ברמיה ובאצבע ובמנולים—אלו היו פקחים על אמת כמה וכמה. הושיב המלך בתוכה דיורים מקחים, עמדו והתווכו בפלטין אמרו: אין פלטין זה של מלך. שלנו הוא אמר המלך: תתנו הפלטין לכמות שהיתה. כך מתחלת בריתו של עולם לא היה קלוי של הקדוש-ברוך-הוא עולה אלא מן המים, והו' שנאמר: מקולות מים רבים... ומה היו אומרים? אדיר במרום יו"י אמר הקדוש-ברוך-הוא: מה אלו שאין להם לא אמירה ולא דביר הרי הם מקלסים אותי. קשאבא אדם על אמת כמה וכמה. עמד דור אנוש ועמד בו, דור המבול ועמד בו. אמר הקדוש-ברוך-הוא: וסנו אלו ויבואו אותם. (שם ח: שם כח).

ד' אמר ר' יהושע בן לוי: שבעה ימים נתאבל הקדוש-ברוך-הוא על עולמו קדם שלא יביא מבול לעולם. שנאמר: ויתעצב אל לבוי. (שם כז).

קיא ונפח את כל הרוח אשר על פני האדמה—אם אדם חטא בהמה מה חטאה? תנא משום רבי יהושע בן קרחה: משל לאדם שעשה חסה לבנו והתקין מכל מיני סעודה. לזמנים מת בנו—עמד ופזר את חסותו. אמר: כלום עשיתי אלא בשביל בני. עכשו שמת—חסה למה ליו? אף הקדוש-ברוך-הוא אמר: כלום בראתי בהמה וחסה אלא בשביל אדם. עכשו שאדם חטא, בהמה וחסה למה ליו? (סנה' קח).

קיב כן שעמדו דור המבול ועברו עבודה-זרה היה הקדוש-ברוך-הוא מתעצב. מיד עמדו שני מלאכים שמחזאי ועזאל ואמרו לפניו: רבנו-של-עולם, הלא אמרנו לפניך קשבראת את-עולמך? מה אנוש כי תזכרנו? אמר להם: ועולם מה יהא עלי? אמרו לו: רבנו-של-עולם, היינו מסתפקים בו. אמר להם: ולוי וזרע לפני, אם אתם שרוים בארץ היה שולט בכם יצר-הרע והייתם קשים מבני-אדם. אמרו לו: תן לנו רשות ועורר עם הקריות ותראה איד אנו מקדשים שמד. אמר להם: רדו ותדורו עמכם. מיד קלקלו עם בנות האדם. שהיו יפות ולא יכלו לכבוש את יצרם.

ר'א' שמחזאי ריבה אחת ושמה אסתהר, נתן עיניו בה. אמר: השמעי לי, אמרה לו: איני שומעת לך עד שתמן לי כנסף ותלמדני שם-הקפרש. שאמה עולה בו לקנין בשעה שאמה וזכרה. נתן לה כנסף ולמדה אותו שם. הזכירה אותו ועלתה לקנין—ולא קלקלה.
1 נחשית ו', 2 נחשית ו', 3 נחשית ו', 4 שם ז', 5 נחשית ו', 6 נחשית ו'.

קכ דיוורין—אנשים לדור כה. ובמנולין—ובמטפחות; ויש מתקנים? ובמנוסיליך; ובאיכר הגי' ובסודין, והענין אחד. כלומר—שבתו. ויבואו אותם—המים. קי' ויתעצב—בדרך חאבלים. קיב) שמחזאי ועזאל—מלאכים שזכרו ב, אגרת חנוך, ושם נפרש הענין האורך. מסתפקים—מוציאים ספוק, צורך. שריונים—שוכנים. ריבה—נערה. אסתהר—כוכב נוגה בלוי. שם המפרש—שם ה' כקריאתו בכל אותיותיו.

אמר הקדוש-ברוך-הוא: הואיל ופרשה עצמה מן העברה לכו וקבעה בין שבקה כוכבים הללו-ונקבעה בבימה. כן שראו שמחזאי ועזאל כך - עמדו ונשאו נשים, והולידו שמחזאי בנים: היום והיא.

שנר מטמון שלית לשמחזאי ואמר לו: עתיד הקדוש-ברוך-הוא להחריב עולמו ולהביא מבול לעולם. מיד עמד בבכי והיה מצטער על העולם ועל בניו: מה יעשו בניו? מה יאכלו אם העולם חרב? שכל אחד ואחד היה אוכל בכל יום אלה ומלים ואלה סוסים ואלה שורים.

בלילה ראו היום והיא שניהם חלומות. אחד מהם ראה: אכן גדולה פרוסה על הארץ בשלחן. והיא חרובה וכתובה שטין-שטין. והיה מלאך יורד מן הרקיע ובניו כמין סבין והיה נורר ומותק כל-אותן השטין ולא היה משיר בה אלא ארבע תבות: והאחר ראה: פרדם גדול משבת נטוע מכל מיני אילנות והיו בו מלאכים ובגדים נרדמות והיו מקצצים כל האילנות ולא שיר בו אלא אילן אחד של שלשה ענפים.

כן שנערו עמדו בבילה ובאו אצל אביהם. אמר להם: עתיד הקדוש-ברוך-הוא להביא מבול ולא ישיר אלא נח ובניו. כן ששמעו כך, היו צועקים ובוכים. אמר להם: אל תצטערו, ששמותיכם לא יכלו מן הבריות. שכל זמן שנורים נורות או מעלים אבנים או ספינות - שמותיכם הם מן-בירים: היום והיא... מיד נתקרה דעתם.

שמחזאי חור בתשובה ותלה עצמו בין ארץ ושמים. ראשו למטה ורגליו למעלה. וערין הוא תלוי בתשובה. עזאל לא חור בתשובה וערין הוא עומד בקלקולו. (מד' אבכיר: ביהמ"ד).

כי השחית כל-בשר את-דרך¹ - ר' עזריה בשם ר' יהודה בר סימון אמר: הפל קלקלו מעשהיהם בדור המבול - הכלב היה הולך אצל הזאב והסרנגול היה מהלך אצל הסוס. ר' לולני בר שבדין בשם ר' יצחק אמר: אף הארץ נסתה - היו זורעין אותה חטים והיא מוציאה זונין. הוזנין הללו מדור המבול הם. (ב"ר נח).

ונקח לו למד שתי נשים² - אמר ר' עזריה בשם ר' יהודה בר סימון: כך היו אנשי דור המבול עושים. היה אחד מהם לוקח לו שתיים (נשים). אחת לפרה-ורביה ואחת למשמש. זו שהיתה לפרה-ורביה היתה יושבת כאלו אלמנה בחני בעלה: וזו שהיתה למשמש היתה משקה כוס של עקרים שלא תלד. והיתה יושבת אצלו מקשטת בזונה. תרע לך שבן, שהרי הדור שבהם היה למד, ולקח שתי נשים, ערה וצלה, ערה-שסרה ממנה וצלה - שהיתה יושבת בצלו. (שם נג).

אמר ר' יצחק: [ואנשי דור המבול] היו זורעים אחת לארבעים שנה, ומהלכין מסוף העולם ועד סופו בשעה קלה, ומתלשין ארני לבנון בהליכתם, והיו אריות וגמרים חשוקים בעיניהם כבנימה בבשר, והיה להם אויר יפה כמין הפסח ועד העצרת. (שם לד).

¹ נלשית וי, יב. ² שם ד, יט.

בבימה - במערכת שבעת כוכבי לכת. מטמון - מלאך פניו של הקב"ה. שטין - שורות של כתב. גורות - נסרים ולוחות עץ כרותים במגורות. היוא והיא - קריאות של יגעים במלאכה קשה לשם התעוררות וזריזות. נתקרה דעתם - כלו' נחה דעתם. קיג' זונין - מין צמח רע שגדל בשבלים מעורב בשבלי החסין (סומעלאלך). קיז' הברור - המובחר שבהם; ג"א: "היורוד" או "המרוד", כלו' האמלל והעלוב שבהם, שהיה סומא. שסרה - "עדה" בל' ארמית: סור. קסו' זורעים אחת וגו' - זורעים פעם אחת והארץ נותנת את יבולה ארבעים שנה; כלו' שהיו מוציאים את לחמם בשפע וכלי יגיעה. כבנימה - כלו' כעקיצת הכנה.

קטז וישלחו כצאן צייליהם וילדיהם ונכרונ¹ — בשניתה אחת מהן יולדת ביום היתה אומרת לבנה: צא והבא לי צור ואני חותכת את-שרך; ובשניתה יולדת בלילה — היתה אומרת לבנה: צא והרלך לי נר ואני חותכת את-שרך. מעשה באשה את שילדה בלילה, אמרה לבנה: צא הרלך לי נר ואחמוד את-שרך. וצא ופגע בשד שמדון שר של רוחות; עם שמתעסקים זה עם זה קרא התרנגול. אמר לו: לד והשתבח לפני אמך שקרא התרנגול. ואלמלא שקרא התרנגול הייתי מכה אותך והורגך. אמר לו: לד אתה והשתבח לפני אם-אמך. שלא תתכה אמי את-שרי. שאלמלי תתכה אמי את-שרי הייתי מכה אותך והורגך. (בר' לו: ויק' ה).

כנ. נח והמבול.

קיז נח איש צדיק תמים הנה בדרותיו² — אמר ר' יוחנן: בדרותיו³ ולא ברורות אתרים; וריש-לקיש אמר: בדרותיו⁴ — כל-שכן בדרות אתרים. אמר ר' חנינא: משל של ר' יוחנן למה הדבר דומה? לחבית של יין שהיתה מנחת במרתף של חמץ. במקומה ריחה נודף, שלא במקומה אין ריחה נודף. אמר ר' הושעיא: משל של ריש-לקיש למה הדבר דומה? לצלוחית של פליטון שהיתה מנחת במקום הסנספת. במקומה ריחה נודף, וכל-שכן במקום הבסס. (סנה' קח).

קיח את-האלהים התהלך נח⁵ — אמר ר' יהודה: משל למלך שהיו לו שני בנים. אחד גדול ואחד קטן, אמר לקטן: הלך עמי. ואמר לגדול: בא והלך לפני. כך אברהם שהיה פחו ופה-התהלך לפני והיה תמים⁶. אבל נח שהיה פחו רע-את-האלהים התהלך נח⁷. (בר' יז).

קיט עשה לד תבת עצי נפר⁸ — אמר רב הונא בשם ר' יוסי: ק"כ שנה היה מתנה הקדוש-ברוך-הוא בדרור המבול, שמא יעשו תשובה. כן שלא עשו תשובה אמר לו לנח: עשה לד תבת עצי נפר⁹. עמד נח ונטע ארזים. והיו אומרים לו: ארזים אלו למה? אמר להם: הקדוש-ברוך-הוא מבקש להביא מבול לעולם ואמר לי לעשות תבה, כדי שאשאל בה אני וביתי. והיו משהקין עליו ומלעיגין בדבריו. היה משקה אותם הארזים והם גרלים. והיו אומרים לו: מה אתה עושה? ומשיב להם בענין הזה: והיו מלעיגין עליו. לסוף ימים קצצם והיה מנסרם. היו אומרים לו: מה אתה עושה? ואומר להם: כך וקדף. והיה מתנה בהם. כן שלא עשו תשובה — מיד הביא עליהם הקדוש-ברוך-הוא מבול. כן שראו עצמם שהם אובדים בקשו להפוך את-התבה. מה עשה הקדוש-ברוך-הוא? הקיף את-התבה אריות. (תנח' נח).

קכ צהר מעשה לסבה¹⁰ — ר' לוי אמר: מרגלית. כל שנים-עשר חדש שהיה נח בתבה לא היה צריך לא לאור החמה ביום ולא לאור הלילה בלילה, אלא מרגלית היתה לו והיה תולה אותה. ובשעה שהיא כהה היה יודע שהוא יום, ובשעה שהיתה מבהקת היה יודע שהוא לילה. (בר' לא).

¹ לויז כ"א, יא. ² נחשית ו', ט. ³ שם י"ז, א. ⁴ שם ו', יד. ⁵ שם שם, סו.

קמז לבנה — הנולד. שרך — שבורך. קיז כל שכן — אף כי, על אחת כמה וכמה. במרתף — מקום מוקצה בבית ובחצר להסמין שם יין וכיוצא בזה. נודף — עולה ומתפשט. פליטון — שמן הסור. קיח כחו יפה — בצדקתו. קיט מתרה — מזהיר. מנסרם — חותכם במשור.

קכא ומכל התי מכל בשר שנים מכל תביא אל התבה¹—אמר ר' יהודה: ראם לא נכנס עמו אבל נזריו נכנסו. ר' נתניה אמר: לא הוא ולא נזריו. אלא קשרו נח בתבה. והנה מתלים תלמיות קמן סבריא לסוסיא. (סו).

קכב קשנברו מי המבול ישב לו עונ מלך הבשן על עץ אחר מן הסלמות של תבה. ונשבע לנח ולבניו שיהא להם עבר עולם. מה עשה נח? נקב חור בתבה והיה מושיט לו מזונו בקל יום ויום. ונהו שנאמר: כי רק עונ מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים². (פד"א כג).

קכג אמר ר' יוחנן: כל טפה וטפה שהקדוש-ברוך-הוא מוריד עליהם הנה מרתיקה בניהנם ומוציאה ומורידה עליהם. (ב"ר כח).

קכד והנני משחיתם את-הארץ³—אמרו בשם רב בהנא בר מלכיא: אפלו שלשה שפחים שהמחרשה שולשת בארץ נמוחו. משל לבן מלכים שהיתה לו מיניקה. כל זמן שהיא סורח היתה מינקתו נדרית. כך אמר הקדוש-ברוך-הוא: הנני משחיתם את-הארץ—הרי אני משחיתם ומשחית את-הארץ עמם. (סו ס).

קכה אמר ר' יוחנן: לא שמשו המלכות כל אותם שנים-עשר חדש. אמר לו ר' יוחנן: שמשו אלא שלא היה רשומם נבר. (סו כח).

קכו והשלח את-הערב וצא ושוב⁴—התחיל הערב משיבו תשובות. אמר לו: מכל בהמה חיה ועוף שיש כאן אי אתה משלח אלא לי. אמר לו: מה צריך לעולם כך? לא לאכילה ולא לקרבן.

אמר ריש-לקיש: תשובה נצחת השיבו עורב לנח. אמר לו: רבך שנאני ואתה שנאתני. רבך שנאני—מן המהורים שבקה מן הממאים שנים. ואתה שנאתני—שאתה מניח מין שבקה ושולח מין שנים. אם קנע כי שר-חמה או שר-צנה. לא נמצא עולם חסר ברירה אחת?⁵

ואהרעל-פי-כן⁶—השלח את-העורב—לידע מה בעולם. הלך לו העורב ומצא נבלת אדם משלכת בראשי הדרים. וישב לו על מאכלו ולא השיב שליחותו לשולחו. שלח נח את-היונה והשיבה שליחותו.

והנה עלה-צית טרף בפיה⁷—מהיכן הביאה אותו? אמר רב ביבי: שערי גן-עדן נפתחו לה ומשם הביאתי. אמר לו ר' איבו: אלו מגן-עדן הביאה אותו לא היתה מביאה דבר מעלה בגן קנמון ובלסמון? אלא רמז רמזה לנח ואמרה לו: מרי נח. מר מזה מתחת ידו של הקדוש-ברוך-הוא ולא מתוך מתחת ידך. (ויק"ר לא: שהש"ר א: ילק"ש נח ח).

קכז והנה עלה צית טרף בפיה⁸—אמרה יונה לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבונר-של-עולם. יהיו מזונותי מרורים צות זה ומסירים בך. ואל יהיו מהוקים בך. וימסורים בך בשר-רדם. (ב"ר לג: סנה"ק: פד"א כג: ילק"ש נח ח).

¹ בראשית ו', יט. ² דברים ג', יא. ³ בראשית ו', יג. ⁴ שם ח', ז. ⁵ שם שס, יא.

קכא) ראם לא נכנס—אל התבה טפני גדלו. מתלים תלמיות—מזועזע את המים וחורש אותם תלמים תלמים ומעלה גלים גדולים בשעורם. כמן טבריא לסיסיתא—שתי ערים סמוכות זו לזו. (כד) נמוחו—נשחקו. סורח—חוסא. נדרית—לוקת. (כח) נצחת—חזקה. שר חמה וגר—כח החמה והצנה. ובלסמון—שמן המור, אפרסמון. מרי—אדוני. מר מזה וגר—כלי יהיו מזונותי עוד טרים מהוית וגר. ומרי, מרי לנעיל, ברמו למרירות של זה המיושעבר לאדון.

קכח. וַיִּדְבֹּר אֱלֹהִים אֶל נֹחַ לֵאמֹר צֵא מִן הַתֵּבָה--אָמַר ר' יוֹדָן: אֵלֶּי הָיִיתִי שָׁם. הָיִיתִי שׁוֹבְרָה וַיּוֹצֵא לִי. אֵלֶּא אָמַר נֹחַ: כִּשְׁם שֶׁלֹּא נִכְנַסְתִּי לַתֵּבָה אֶלָּא בְּרִשּׁוֹתַי, כִּדּוּ אֵין אֲנִי יוֹצֵא מִמֶּנָּה אֶלָּא בְּרִשּׁוֹתַי. בָּא אֶל הַתֵּבָה--וַיָּבֵא נֹחַ. צֵא מִן הַתֵּבָה--וַיּוֹצֵא נֹחַ. (ב"ר לר' ילק"ש נח).

קכט. לְמַשְׁפְּחוֹתֵיהֶם וַיָּצֵא מִן הַתֵּבָה יי. אָמַר לוֹ אֱלִיעֶזֶר לִשְׁם הַדּוּל: אַתָּם הֵיכָּה הָיִיתֶם? אָמַר לוֹ: צֵעַר דּוּל הָיָה לָנוּ בַּתֵּבָה. בְּרִיָּה שֶׁדָּרְבָּה לְהַאֲכִילָהּ בְּיוֹם הַאֲכֻלָּה בְּיוֹם: בְּלִילָה--הַאֲכֻלָּה בְּלִילָה. וְקִית וו--לֹא הָיָה יוֹדֵעַ אֶבְרָה מָה הָיָה אוֹכֵלָתָּ? פֶּעַם אַחַת הָיָה יוֹשֵׁב וּמְחַמֵּד רַמּוֹן: נִפְלָה תוֹלַעַת מִתּוֹכוֹ וַאֲכָלְתָּהּ. מִכָּאן נֵאֵלֵד הָיָה נוֹבֵל לָהּ חוֹרָא שֶׁהִתְלַיְחָה וַאֲכָלָהּ. --הַחוֹל מִצָּאוֹ אֶבְרָה יָשָׁן בְּנוֹת שֶׁל הַתֵּבָה. אָמַר לוֹ: מִפְּנֵי מָה לֹא הָיִיתָ תּוֹבֵעַ מְזוֹנוֹתָ? אָמַר לוֹ: רֵאִיתִיךָ טָרוּד וְאַמְרָתִי: לֹא אֶצְעָדָה. אָמַר לוֹ: חוֹשֵׁשׁ הָיִיתָ בְּצַעְרִי, --יְהִי רַצוֹן שֶׁלֹּא תָמוּת. וְעַתָּה שְׁנֵאמַר: וְכִחוֹל אֶרְבֶּה יָמִים. (סנה' קח: ילק"ש).

קל. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ: שְׁנֵי-עֶשְׂרֵה הָרָשׁ שֶׁעָשָׂה נֹחַ בַּתֵּבָה לֹא טַעַם טַעַם שָׁנָה, לֹא הוּא וְלֹא בְּנוֹ, לֹא בְּיוֹם וְלֹא בְּלִילָה. שָׁרָה עָסוּקָ לְזוֹן אֶת הַנְּפֻשׁוֹת שֶׁהָיוּ עִמּוֹ. יֵשׁ בְּהֵמָה שֶׁהִתָּה אוֹכֵלָת בִּשְׂעָה אַחַת בְּיוֹם, וְיֵשׁ בְּשִׁתִּים, וְיֵשׁ בְּשִׁלֵּשׁ, וְיֵשׁ בְּאַרְבַּע: וְיֵשׁ בְּשִׁלִּישׁ הַלַּיְלָה, וְיֵשׁ בְּאַמְצָעוֹ שֶׁל לַיְלָה, וְיֵשׁ בְּקִרְיַאת הַנֶּבֶר. וְזֶה הָיָה מֵאֲכִילָתוֹ כָּל מִין מִמֵּין לִפְיֵי שֶׁהָיָה לְמַדּוֹ: תָּבֵן לְנִמְלִים, וְזִמְרוֹת לְפִילִים, שְׁעוּרִים לְחִמּוּדִים, חֲצוּבוֹת לְבָבָאִים, וְכוּכִית לְנִעְמִיּוֹת. פֶּעַם אַחַת שָׁהָה נֹחַ לְזוֹן אֶת הָאִרִי וְהַכִּישׁוֹ וַיּוֹצֵא צִילָע, וְהָיוּ שְׁנֵאמַר: "וַיִּשְׁאַר אֶדְ נח"--שֶׁהָיָה נוֹגֵחַ וְכוּחֵת דָּם מִפְּרִיט הַבְּהֵמָה וְהַחַיָּוִת. (תנח"ק יח: תנח"א: ב"ר לא: רש"י).

קלא. אָמַר ר' לוי: בִּשְׂעָה שֶׁאִמְרַת הַקָּדוֹשׁ-בְּרִידָהּ הָיָה לָנוּ: כֵּסֶם לָךְ שְׁנֵים-עָשְׂרִים מִכֶּל מִין וּמִין בַּתֵּבָה. בָּאֵי כֻלָּם אֶל נֹחַ וְנִכְנְסוּ כָּל אֶחָד וְאֶחָד עִם זֵוּגוֹ. בָּא שָׂקֶר וְרָצָה לִבְנֵם. אָמַר לוֹ נֹחַ: אֵי אַתָּה יָכוֹל לִבְנֵם אֶלָּא אִם בֶּן אַתָּה נוֹשֵׂא לָךְ בַּת-זֶוּג. הִלָּךְ שָׂקֶר וּבִקֵּשׁ לוֹ בַּת-זֶוּג. פָּנָה בְּמֵאָרֶה. אָמְרָה לוֹ: מֵהֵיכָן אַתָּה בָּא? אָמַר לָהּ: מֵאֲצִל נֹחַ. שֶׁהָיִיתִי רוֹצֵה לִבְנֵם לַתֵּבָה וְלֹא הִצִּיחֵנִי אֶלָּא אִם בֶּן יִשְׂרָאֵל בַּת-זֶוּג. רָצִינוּ, הָיִי בַת-זֶוּג. אָמְרָה לוֹ: וְזֶה אַתָּה נֹתֵן לִי? אָמַר לָהּ: אֲנִי מִתְּמָן עֲמִיד. שָׁכַל מָה שֶׁאֵי מִסְגֵּל אֶת נוֹטְלָתָּ. וְשִׁמְעָה לֹחַ וְנִכְנְסוּ שְׁנֵיהֶם לַתֵּבָה. כֵּן שִׁיבְּאֵי מִן הַתֵּבָה -- הָיָה שָׂקֶר הוֹלֵךְ וּמִכְנֵם וּמֵאָרֶה נוֹטְלָת רֵאשׁוֹן רֵאשׁוֹן. בָּא שָׂקֶר וְאָמַר לָהּ: הֵיכָן כָּל מָה שֶׁנִּלְחַמְתִּי? אָמְרָה לוֹ: וְכִי לֹא כִּדְ הִתְנָה כִּינִינוּ, שָׁכַל מָה שֶׁאַתָּה מִכְנֵם אֲנִי נוֹטְלָתָּ? לֹא הָיָה לוֹ פִּתְחוֹן-פֶּה.

לְכָד נֵאמַר: וְהָיָה עִמָּל וְגֵלָד שָׂקֶר. הַמִּשְׁלֵל אוֹמֵר: שָׂקֶר מוֹלִיד וּמֵאָרֶה נוֹטְלָת. (שו"ס ז: ילק"ש נח).

¹ בְּרִשּׁוֹתַי ח', עוֹדֵנוּ. ² שֶׁם שֶׁם, יט. ³ אֵינוֹב כִּיט, יח. ⁴ בְּרִשּׁוֹתַי ז', כג. ⁵ תַּחֲסִים ז', טו.

קכט) זָקִית -- מִין שְׂרָץ (כֹּאכַעֲלֵעָאן). נוֹבֵל -- לֹשׁ וּבּוֹלֵל. חִירוּא -- מִין יֶרֶק. שֶׁהִתְלַיְחָה -- שִׁישׁ בּוֹ תוֹלַעִים. הַחוֹל -- מִין עוֹף אֲגִדִּי (פֶּהֶעֱנִיקִס). בּוֹזִית -- בִּפְנֵה. תּוֹבַע -- שׁוֹאֵל, דּוֹרֵשׁ. טָרוּד -- עוֹסֵק. אֶצְעָרְךָ -- אֲצִיק לָךְ. חוֹשֵׁשׁ -- דּוֹאֵן; מִיצֵר. יְהִי רַצוֹן -- הִלּוּאִי, וְלִי תַפְלָה וּבִרְכָּה הִיא. קָל) הַנֶּבֶר -- הַתְּרַנְנוּל. לְמֹדֵר -- רִגִּיל. לְפִילִים -- לְשִׁנְהִיבִים. חֲצוּבוֹת -- מִין צִמָּח. לְנִעְמִיּוֹת -- לְבָנוֹת הַעֵנָה. וְהַכִּישׁוֹ -- וְהַכְהֵה. נִגְחָה וְכוּחֵת -- מִשְׁתַּעַל וְרוֹקֵק; וּדְרַשׁ. אֲדָ"י מִלִּי מִכָּה וּמִלִּי נִיחָה. קִלָּא) וּזֶוּג -- בַּת וְזֶג. מִתְּקַן -- סִתְנָה. מִסְגֵּל -- אוֹצֵר וּמְכַנֵּס רְכוּשׁ.

קלב ויחל נח איש האדמה — נתחלל ונעשה חלין, למה? — נישע כרם. לא היה לו לשע
דבר אחר של תפנה? לא יחור אחר ולא גרופית אחת? — אלא, נישע כרם, ומהיכן היה לו?
אמר ר' אבא בר כהנא: הקנים עמו ומורות לנטיעות, יחורים לתאנים וגרופיות לזיתים.
בשעה שהלך לשע כרם פגע בו השר שמדן. אמר לו: שתפני עמך. אלא הנהר לך
שלא תבנם לחלקי, שאם תבנם לחלקי אני חובל בך. (ב"ר לו: שם לא).

קלג כשהתחיל נח נושע בא שטן ועמד לפניו. אמר לו: מה אתה נושע? אמר לו: כרם.
אמר לו השטן: מה טיבו? אמר לו: פרותיו מתוקים בין לחים בין יבשים ועושין מהם יין
המשמח לבבות. אמר לו השטן: רצונך שנשענו יחד אני ואתה? אמר לו הן. מה עשה השטן?
הביא רחלה ושחטה על הנסן: אחר כך הביא ארי ושחטו עליה; אחר כך הביא קוף ושחטו
עליה; אחר כך הביא תויר ושחטו עליה — והטיף דמיהם והשקה בהם אותו הכרם.
כמו לו. כשאדם שותה כוס אחת — הרי הוא כרחלה; שני ושפל רוח. כשהוא שותה שתי
כוסות — מיד נעשה גבור כארי ומתחיל לדר גדולות ואומר: מי כמוני? הן ששתה שלש או
ארבע כוסות — מיד הוא נעשה בקוף; עומד ומרקד ומשחק ומגבל פיו לפני הכל ואינו יודע
מה נעשה. נשתבר — נעשה כחור; מתלכלך בטיט ומטל באשפה.
וקל זה ארע לנח הצדיק. (תנ"ח נח).

כד. נמרוד ודור הפלגה

קלד הוא היה גבור ציד — ר' יהודה אומר: כהנת הכבוד שעשה הקדוש ברוך הוא לאדם
ולקשרו היחה עם נח בתבה; ובשנאיו מן התבה לקחה חם בן נח והוציאה עמו והגחילה
לנמרוד. ובשעה שהיה נמרוד לובש אותה — כל בהמה הנה ועוף שהיו רואים עליו את הבהמות
קאים ונופלים לפניו על פניהם. והיו בני אדם סבורים שהוא עושה מכת ונבחרתו. לפיכך
המליכו אותו עליהם. ואמר לעמו: הבה נבנה לנו עיר ומגדל. (פדר"א כד: מדה"ג נח).

קלה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים — אמרו: אחת לאלה ותנינו שנה הרקיע
מתמוטט. בואו ונעשה סמכות [מארבע רוחות העולם]. דבר אחר. [בד] אמרו: לא כל היקנו
לבר לו את העליונים ולתן לנו את התחתונים. אלא באו ונעשה לנו מגדל ונעשה עבודה ונה
בראשו וגמל הרב בנה ותהי גראית באלו עושה עמו מלחמה. (ב"ר לח).

קלו הבה ולבנה ונ"י — אמר רב הינא: מלאכתם היתה מצלחת בדים: בא לבנות אחת
בנה שמים. בא לטוח שמים ונפוחו ארבע. (שם)

קלז שבע מעלות היו לו למגדל ממנחתו ושבע ממערכו. מעלים את הלבנים מבאן ויוקדים
מבאן. אם נפל אדם נמת לא היו שמים את לבם אלו. ואם נפלה לבנה אחת היו יושבים
ובוכים ואומרים: אוי לנו. אימתי תעלה אחרת תחתיה. ועבר אברהם בן תרח נראה אותם בונים
את העיר וקלם בשם אלהיו ואמר: בלע יי, פלג לשונם. (פדר"א כד).

1 נחאשית ט', כ. 2 ט' י', ט. 3 ט' יא', ד. 4 ט' ט', ג. 5 ט' ט', ג.

קלב (קלב) יחור — ענף של תאנה. גרופית — ענף זית. שלא תבנם לחלקי — שלא תשתח
יותר מראי מחלקו של שטן. חובל — מוסיף. קלג) טיבו — ענינו ותכונתו. רחלה — נבשה.
אירע — קרה. קלד) ולעזרו — לאשתו. קלה) דרקיע מתמוטט — כשם שהיה בימי המבול.
סמכות — משענות, ספערות. לא כל הימנו — לא הכל סטנו, כלר לא הכל בידו ואינו בעל
כח במדה כזו. עלו אחת — לבנה אחת.

קלח וּנְבִלָה שֶׁם שָׁמָּה¹—כְּשֶׁאָמַר אֶחָד לַחֲבֵרוֹ: „הִבֵּא לִי מִים”—הִבִּיא לוֹ עֶפֶר: הִכְהוּ וּפָצַע מַחוּ. „הִבֵּא לִי מִרְדִּים”—הוֹשִׁיט לוֹ מִגֶּרֶפָּה: הִכְהוּ וּפָצַע מַחוּ. (בִּר' לַח: יִלְק"ש כח).

קלט „פֶּן נִפְוֶן עַל פָּנֵי כָל הָאָרֶץ... וַיִּפֹּץ יְיָ אוֹתָם מִשָּׁם עַל פָּנֵי כָל־הָאָרֶץ”²—אָמַר ר' לִי: לֹא־שָׂא מִרְרָה לְבַעֲלָהּ: רֵאִיתִי בַחֲלוֹם שֶׁאִתָּה מִגֶּרֶשְׁנִי. אָמַר לָהּ: וְלָמָּה לָךְ בַּחֲלוֹם? הֲאֵל לָךְ בַּעֲלִילוֹת. (בִּר' כג).

קס אָמַר ר' יוֹחָנָן: מִגְדֵּל—שְׁלִישׁ נִשְׁרָף, שְׁלִישׁ נִכְלַע, שְׁלִישׁ קָנָם. כָּל מִי שֶׁעוֹלָה עַל רֹאשׁוֹ רוֹאֶה דְקָלִים שֶׁלִּפְנֵיו בְּאֵלּוֹ חֲנֻכִּים. (סנה' קט.: בִּר' לח).

קמא אָמַר ר' אֲלִיעֶזֶר: אִי זֶה קוֹשֶׁה, זֶה שֶׁאָמַר לְמִלְכָּד: אוֹ אֲנִי אוֹ אִתָּה בַּשְּׁלִטִּין, אוֹ זֶה שֶׁאָמַר: אֲנִי בַּשְּׁלִטִּין וְלֹא אִתָּה? בּוֹדֵאִי זֶה קוֹשֶׁה שֶׁאָמַר לְמִלְכָּד: אֲנִי בַּשְּׁלִטִּין וְלֹא אִתָּה. כִּד דּוֹר הַמִּבּוּל אָמַר לוֹ: „מַה־שָּׂדֵי כִי נַעֲבֹדְנָה וּמַה־נִּזְעִיל כִּי נִפְגַּע בּוֹ”³. דּוֹר הַפְּלִגָּה אָמַר: לֹא כָל הַיָּמִנִי שֶׁיֵּבֶר לוֹ אֶת־הָעֲלִיּוֹנִים וְלִמֶּנּוּ לָנוּ אֶת־הַתַּחֲתוֹנִים, אֲלֵא בּוֹאֵי וְנַעֲשֶׂה לָנוּ מִגְדֵּל וְנַעֲשֶׂה עֲבוֹדָה וְנִרְאֶה בְּרָאשׁוֹ וְנִתֵּן חֶרֶב בְּיָדָהּ וְתִהְיֶה נִרְאִית בְּאֵלּוֹ עוֹשֶׂה עֲמּוֹ מִלְחָמָה: אוֹתָן שֶׁל דּוֹר הַמִּבּוּל לֹא נִשְׁתַּיְרָה מִהֶן פְּלִיטָה, וְאֵלּוֹ שֶׁל דּוֹר הַפְּלִגָּה נִשְׁתַּיְרָה מִהֶם פְּלִיטָה: אֲלֵא דּוֹר הַמִּבּוּל עַל יְדֵי שֶׁהָיוּ שְׂטוּפִים בְּגִזְלֵי, שֶׁנֶּאֱמַר: „גִּבּוֹלוֹת יִשְׁיִגּוּ, עֲדָר גִּזְלוּ וַיִּרְעוּ”⁴. לְפִיכָד לֹא נִשְׁתַּיְרָה מִהֶן פְּלִיטָה, אֲבָל אֵלּוֹ עַל יְדֵי שֶׁהָיוּ אוֹהֲבִים זֶה אֶת זֶה, שֶׁנֶּאֱמַר: „יִהְיֶה כָל הָאָרֶץ שָׁפָה אֶחָת”⁵. לְפִיכָד נִשְׁתַּיְרָה מִהֶן פְּלִיטָה. (בִּר' לח).

¹ בראשית י"א, ז. ² שם שם, ד, ת. ³ איוב כ"א, טו. ⁴ שם כ"ד, כ. ⁵ בראשית י"א, ח.

מעשי אבות.

א. אברהם אבינו.

■ עשרה דורות מאדם ועד נח, להודיע כמה ארד-אפים לפניו, שכל הדורות היו מקיימים ובאים, עד שהביא עליהם את מי המבול. עשרה דורות מנח ועד אברהם, להודיע כמה ארד-אפים לפניו, שכל הדורות היו מקיימים ובאים עד שבא אברהם אבינו וקבל שכר כלם. (אבות ה).

■ עשרה דורות מנח עד אברהם ומכלם לא דבר הקדוש-ברוך-הוא עם אחר מהם. אלא עם אברהם.

אמר ר' ברכיה בשם ר' נחמיה: משל למלך שהיה עובר ממקום למקום ונפלה מרגלית מעל ראשו. עמד המלך והעמיד פמליא שלו שם והיו עוברים ושבים אימרים: מה שיבי של מלך וכל פמליא שלו כאן? אמרו: נפלה מרגלית מעל ראשו. מה עשה? צבר את העפר ונעשה צבורים, והביא מקברות — וקבר את הצבור הראשון ולא מצאה, השני ולא מצאה, ובשלישי מצאה. אמרו: מצא המלך מרגלית שלו. כך אמר הקדוש-ברוך-הוא לאברהם: "לך-לך" — לך היתמי מצפה. מה-צרך היה לי ליתם: שם, ארפכשד, שלח עבר. סלג, רעג, שרונ, נחור ותרח — לא בשבילך? והיו שנאמר: "אשר בחרת באברהם... ומצאתו את לבבו נאמן לפניך" (בר' לט: טו' סוף ר"ד).

■ אמר ר' אבא בר בריה: בנהג שבועילם. אדם יש לו שפעת קורים — היכן הוא נותנה? לא באמצע טרקלין? ברי שהיה סובלת קורות שלפניה וקורות שלאחריה. כך לפי ברא הקדוש-ברוך-הוא את אברהם באמצע הדורות — ברי שיסבל דורות שלפניו ודורות שלאחריה. (בר' יד: קה' ג).

■ לאברהם העברי — ר', יהודה היה אימרי: כל העולם פלו מעבר אחר והוא מעבר אחר. (בר' מב).

¹ נחמיס י"ב, א, ² נחמיס ט"ו, ז-ח. ³ נחמיס י"ד, יג.

(ב) פמליא — שריו בני לוי. צבורים — צבורי חול ועפר. מכברות — כבורות, נפות.
(ג) שפעת קורים — זוג קורות מחוכרות בשפוע זו כנגד זו וכן רב לשאת את התקרה; נא: קורה שופעת. טרקלין — אולם, חדר סרווח. (ד) מעבר אחד — דש, העברוי מל עבר, ששקל כנגד חעלם כלו.

בשעה שנולד אברהם אבינו עמר פוקב אחר ממזרה וכלע ארבעה בוכבים לארבע רוחות השמים. אמרו חכמינו לגמורוד: בן נולד לתרח בשעה זו, שעתידה לצאת ממני אמה. שהיירש העולם הזה והעולם הבא: אם רצונך ונתן לאביו מלא ביתו כסף וזהב ונהנהו. מיד צער נמרוד אצל תרח, אמר לו: בן נולד לך אמש. עכשיו תהיה לי ונהנהו ואתן לך מלא ביתך כסף וזהב. אמר לו תרח: אמשל לך משל, למה תדבר דומה: לסוס אחר שאמרו לו: נחתך את-ראשך ונתן לך בית מלא שעורים. אמר הסוס להם: שיטים אם תהמכו את ראשי, מי יאכל השעורים? ואתם, אם תדגנו את בני, מי יירש הכסף והזהב? השיב לו המלך: מדברך אני מכיר שכן נולד לך. אמר לו תרח: בן נולד לי ונתן. אמר לו: על חי אני אומר לך ולא על מת. מה עשה תרח? החביא את בנו במערה שלש שנים. וזמן לו הקדוש-ברוך-הוא שני חלונות, מן האחד יוצא שמן ומן השני סלת.

בשעה אברהם בן-שלש שנים יצא מן המערה. הרר בלבבו: מי ברא שמים וארץ ואומי? התפלל כל היום כלו לשמש. לערב שקע השמש במערב וזרחה הלכה במזרח. כשראה את היום וכוכבים סביב לירח, אמר: זה שברא השמים והארץ ואומי, והכוכבים הללו שריו ועבדיו. עמד כל הלילה בתפלה לזרה. לבקר שקע הירח במערב וזרחה השמש במזרח. אמר: אין בור אלו כח? ארון יש עליהם. אליו אתפלל ואלי אשתתחה. (ביה"פ ב).

אמר ר' שמעון בן יוחאי: אברהם אבינו—אב לא למדו גרב לא היה לו ומהיכן למד את התורה? אלא וזמן לו הקדוש-ברוך-הוא שתי כליותיו בעין שני בדים והיו נובעות ומלקחות אותו תורה וחקמה כל הלילה. ר' לוי אמר: מעצמו למד תורה. (ב"ר סא: שם זה: ש"ס א).

אמר ר' יצחק: משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירה אחת דולקת. אמר: תאמר שבירה זו בלא מנהיג? הציץ עליו בעל הבירה, אמר לו: אני הוא בעל הבירה. כך, לפי שהיה אבינו אברהם אומר: תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג? הציץ עליו הקדוש-ברוך-הוא ואמר לו: אני הוא בעל העולם. (ב"ר נט).

בית אביו של אברהם היו עושים צלמים ומוברים בשוק. יום אחד הגיע לאברהם למכור. נתן לו תרח אביו קפות של אלהות והושיבו בשוק. בא אליו אדם אחר ואמר לו: יש לך אלוה למכור? אמר לו אברהם: איזה אלוה אתה רוצה לקח? אמר לו: אני גבור, תן לי אלוה גבור כמותי. נטל אברהם פסל אהר שהיה עומד למעלה מקלם. ואמר לו: תן את הדמים ושול לך את-זה. אמר לו: וכי אלוה זה גבור כמותי? אמר לו אברהם: ריקא, ערין אין אתה יודע משפט אלהות? מי שעומד למעלה מקלם הריהו גבור מקלם.

כשנפטר האיש להלך אמר לו אברהם: בן כשה שנים אתה? אמר לו: בן שבשים שנה אני. אמר לו אברהם: אי לו לאותו איש, שהוא בן שבשים ומשתתף לזה שנעשה היום! מיד החזיר והשליך האיש אותו אלוה לתוך קפתו של אברהם וחזר ונטל מאברהם את דמיו. נסתלק והלך לו.

אחר כך באה אשה אחת אלמנה ואמרה לו לאברהם: אשה גגיה אני. תן-לי אלוה שני כמותי. מיד נטל אברהם פסל אהר שהיה יושב למטה מקלם ואמר לה: בענייך גלי לך אליה זה. שהוא שפל ויושב למטה מקלם: אבל אין הוא רוצה לזון ממקומו עד שתתני לי את הדמים.

(ה) טור — שלח. זמן — הכין. הרר — חשב. (ו) כעין שני בדים — גיא: כשני ריגוני, ועוד גיא: כשני חכמים. (ז) בירה — ארמון, מגדל. דולקת — מאירה בנרות שבתוכה. (ח) קופות — סלים. ליקח — לקנות. דמים — סחיר. ריקא — שוטה, בער. נסתלק — נפטר. הלך.

בשנפטרך לילך אמר לה: בת כמה שנים את? אמרה לו: בת הרבה שנים אני...
 אמר לה אברהם: תסח רוחה של אותה אשה, שהיא בת הרבה שנים ומשתתחה לאלה בן יום
 אחד: מיד התזירה אותו אלה לקפה, חזרה ונטלה מאברהם את דמיה, והלכה לה.
 באותה שעה נטל אברהם את כל האלהות והלך והביא אותם אצל תרח אביו. אמרו
 לו שאר בניו לתרח אביהם: אברהם זה אינו וכל למכר אלהות. בואו ונעשנו כמר. אמר
 להם אברהם: מה מלאכתו של כמר? אמרו לו: עומד ומשמש לפני אלהות, מקריב לפניהם,
 מאכלים ומשקם. עשאוהו כמר. מיד נתן אברהם לפניו מאכל ומשתה, אמר להם: קחו
 ואכלו, טלו ושתו. שתייבי לבני-אדם. ולא הנה בהם אחד שהיה נוטל כלום לאכול ולשתות.
 מיד פתח אברהם ואמר: פה להם ולא ידברו, עינים להם ולא יראו, אזנים להם ולא ישמעו,
 אף להם ולא ירחו, ידיהם ולא ימישון, רגליהם ולא יהלכו.

באה אשה אחת טוענת בידה קערה סלת. אמרה לו: הילך והקרב לפניהם. עמד
 ונטל מקל בידו ושבר כל הפסילים, ונתן את המקל ביד הגדול שבדם. בן שבא אביו אמר:
 מי עשה להם כך? אמר לו: מבסה אני מאבא? באה אשה אחת ובידה קערה מלאה סלת
 ואמרה לי: הילך והקרב לפניהם. הקרבתי לפניהם. היה זה אומר: אני אכל תחלה, וזה
 אומר: אני אכל תחלה, ועמד זה הגדול שביניהם ושבר את כלם. אמר לו: מה אתה משטה
 בי—כלום יכולים הם? אמר לו: ולא? ישמעו אוניד מה שביד אומר...

נטלו תרח ומקרו למרוד. אמר לו נמרוד לאברהם: אתה הוא אברהם בן-תרח? אמר
 לו: הן. אמר לו: וכי אין אתה יורע, שאני ארון כל המעשים והחמה והלבנה והכוכבים
 והמזלות, ובני-אדם מלפני יוצאים כלם—ואתה למה אבדת את יראתי? באותה שעה נזן
 הקדוש-ברוך-הוא בינה לאברהם ואמר לו למרוד: רצונך, אמר לפניך דבר אחד לגדלתך?
 אמר לו: אמר. אמר לו אברהם: מנהגו של עולם כך הוא, שמיום שנברא העולם ועד עכשו
 החמה יוצאת במזרח ושוקעת במערב: למחר תהא מציה את החמה שתצא במערב ותשקע
 במזרח, ואני מעיר כך שארון העולם אתה. ועוד, אם ארון כל המעשים אתה, בנדאי כל
 הנסתרות גלויות לך, אם בן אמר לי מיד: מה יש בלבי ומה אני עתיד לעשות?
 באותה שעה הניח אותו רשע נמרוד ידו על נקנו והיה מתמה בלבו, ואמר לו אברהם:
 אל תתמה בלבך, לא ארון העולם אתה, בנו של כוש אתה. ואם ארון העולם אתה, למה לא
 הצלת את אביך מן המיתה? אלא קשם שלא הצלת את אביך מן המיתה. בן אתה לא תנצל
 מן המיתה.

מיד קרא נמרוד לתרח ואמר לו: מה יהא דינו של אברהם, בנך זה, שאבד אלהות
 שלי? אין דינו אלא שרפה. חור ואמר לו לאברהם: השתתה לאש ותנצל. אמר לו אברהם:
 אשתתה למים שמכבים אש. אמר לו נמרוד: השתתה למים. אמר לו: אם בן אשתתה
 לעגן, ששעון מים. אמר לו: השתתה לעגן. אמר לו: אשתתה לרוח שמספור העגן. אמר לו:
 השתתה לרוח. אמר לו: אשתתה לבן-אדם שסובל רוח. אמר לו נמרוד: אתה משיאני
 בדרים—אני איני משתתה אלא לאור, הרי אני משליךך לתוכו—ונבוא אליהך שאתה
 משתתה לו ויצילך הימנו.

¹ תכלים קטיו, ה-1.

כמר — כהן לעבודה זרה, טוענת — נושאת. הילך — הא לך. משטה — מהתל, מלעוג.
 יראתי — אלהי. משיאני — רוחני. לאור — לאש.

מִן הַיָּאִוְהוּ לְהַשְׁלִיכוֹ לְבִשְׁתֵּי-הָאֵשׁ, וּבִקְדוּתוֹ וּבְקִדְוָתוֹ וְהַיָּחִידוֹת עַל נְבִי אָבִן.
וְהַקִּיפּוּתוֹ עֲצִים מֵאַרְבַּע רִחוּתֵי, חֲמֵשׁ אֲמוֹת לְכָל צֶדֶד, וּבִקְדָם שֶׁל עֲצִים חֲמֵשׁ אֲמוֹת, וְהַצִּיּוֹת
בָּהֶם אֶת הָאֵר.

בְּאִתָּהּ שָׁעָה בָּאוּ שְׂכָנָיו וּבְנֵי עִירוֹ שֶׁל תֵּרַח וְהָיוּ מְטַפְּחִין לוֹ עַל רֹאשׁוֹ וְאוֹמְרִים: בּוֹשָׁה
גְּדוּלָּה וּכְלִמָּה! אוֹתוֹ בֶּן שְׁהִיית אֹמֶר עָלָיו שֶׁהוּא יוֹרֵשׁ הָעוֹלָם-הַזֶּה וְהָעוֹלָם-הַבָּא—שָׁרְפוּ
נִמְרֹד בָּאֵשׁ!

מִן הַנִּתְגַּלְלוֹת רַחֲמָיו שֶׁל הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא וְיָרַד בַּעֲצָמוֹ וְהִצִּילוֹ.

הָיָה שֵׁם הָרֶן עוֹמֵד וְתוֹהֵה. אָמַר: מִה-נִפְשָׁד, אִם יִנָּצֵחַ אֲבִרָהֶם—אֲנִי אוֹמֵר: „מִשָּׁל
אֲבִרָהֶם אֲנִי, וְאִם יִנָּצֵחַ נִמְרֹד—אֲנִי אוֹמֵר: „מִשָּׁל נִמְרֹד אֲנִי“. בֵּן שִׁיכָר אֲבִרָהֶם לְבִשְׁתֵּי-הָאֵשׁ
וְנִצָּל—אָמְרוּ לוֹ: שָׁל מִי אֵתָּה? אָמַר לָהֶם: מִשָּׁל אֲבִרָהֶם אֲנִי. נִטְלוּהוּ וְהַשְׁלִיכוּהוּ לְאֵיִר
וְנִחְמְרוּ בְּנִי-מַעֲיוֹ, וַיָּצֵא וּמָת עַל פְּנֵי תֵרַח אָבִיו. וְהוּא שָׁנְאָמַר: „נִימָת הָרֶן עַל פְּנֵי תֵרַח
אָבִיו“. (תְּרַב"א ו' ב"ר לח).

ט בְּשָׁעָה שֶׁהִפִּיל נִמְרֹד הִרְשַׁע אֶת אֲבִרָהֶם אָבִינוּ לְתוֹךְ בִּשְׁשֵׁן הָאֵשׁ אָמַר נְבִירָאֵל לִפְנֵי
הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: רְבוּנוֹ-שֶׁל-עוֹלָם, אַרְרֵךְ וְאַצְנֵן וְאַצִּיל אֶת הַצִּדִּיק מִבִּשְׁתֵּי-הָאֵשׁ. אָמַר לוֹ
הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: אֲנִי יָחִיד בְּעוֹלָמִי וְהוּא יָחִיד בְּעוֹלָמוֹ, נָאֵה לְיָחִיד לְהִצִּיל אֶת הַיָּחִיד.
וּלְפִי שְׂאִין הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא מִקְפָּח שֶׁכָּר כָּל בְּרִיָּה אָמַר לוֹ: תוֹקֵה נִתְצִיל שְׁלֹשָׁה
מִבְּנֵי-בְנֵי. (פֶּסַח' קִיח': ע"ו).

• עֹמֵד נִבְרַת²—אָמַר הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא לְאֲבִרָהֶם: עֹמֵד הֵייתִי בְּיוֹם שֶׁנִּבְרַת לְשָׁמַי
לָרַד לְבִשְׁתֵּי-הָאֵשׁ. „בְּיוֹם חִילָךְ“¹—בַּעֲת שֶׁכָּנַסְתָּ לִּי כָל אוֹתָם הַחִלּוֹת וְהָאֲכֻלּוֹסִים.
„בְּהִרְרִי קִדְשׁ“²—מִנְהִירוֹ שֶׁל עוֹלָם הַקִּדְשִׁי. „מִרְחֹם מִשְׁחָר“³—מִרְחֹמוֹ שֶׁל עוֹלָם שְׁחִרְתִּי.
„לֵךְ שֶׁל יִלְדָתְךָ“⁴—לְפִי שֶׁהָיָה אֲבִינוּ מִתְפַּחַד וְאוֹמֵר: תֹּאמַר שֵׁשׁ בְּיָדֵי עוֹן, שְׁהִייתִי
עוֹבֵד עֲבוּדָה-נִרְהָה כָּל הַשָּׁנִים הַלָּלוּ. אָמַר לוֹ הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: „לֵךְ שֶׁל יִלְדָתְךָ“—מִה שֶׁל
זֶה פוֹרֵחַ—אַף עֲנוּתִיךָ פוֹרְחִים: מִה הַטֵּל הַזֶּה חֲמֵן בְּרִכָּה לְעוֹלָם—אַף אֵתָּה סֶמֶן בְּרִכָּה
לְעוֹלָם. (ב"ר לט': ילק"ש תהלים).

יא בְּשָׁעָה שֶׁאָמַר לוֹ הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא לְאֲבִרָהֶם: „לֵךְ-לֵךְ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ“⁵ לָמָּה הָיָה
דוֹמָה? לְצִלּוֹתִית שֶׁל פּוֹלִיטוֹן שֶׁהִיָּתָה מִקְפָּח צְמִיד-פְּתִיל וּמִנְחַת בְּנוֹת וְלֹא הָיָה רִיחָה נוֹרָה.
בֵּן שֶׁנִּטְלָשְׁלָה מִמְּקוֹמָה הָיָה רִיחָה נוֹרָה: אַף כִּד אָמַר הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא לְאֲבִרָהֶם: אֲבִרָהֶם,
הַרְבֵּה מַעֲשִׂים טוֹבִים יֵשׁ לָךְ, הַרְבֵּה מִצּוֹת יֵשׁ לָךְ, טִלְטַל עֲצָמָד מִמְּקוֹם לְמִקְוֶה וּשְׁמִד מִתְגַּדֵּל
בְּעוֹלָמִי: „לֵךְ-לֵךְ—וְאַעֲשֶׂה לְגוֹי גְּדוֹלָה“⁶. (ב"ר לט': שֶׁה"ר א).

יב וְאַנְדְּלָה שִׁפְךָ⁷—יָצֵא לוֹ מוֹנִיטוֹן בְּעוֹלָם, וּמִה מוֹנִיטוֹן שְׁלוֹף זָקֵן וְזָקָה מִבָּאֵן. בַּחוּר
וּבְתוּלָה מִבָּאֵן. (ב"ר לט': ב"ק צו:).

¹ גְּדֻלָּה יֵאָ, כֵּת. ² תְּהִלָּה ק"י, ג. ³ גְּדֻלָּה י"ב, א. ⁴ שֶׁשׁ שֶׁס, כ.

תוֹהָה—מִשְׁתָּאָה וְחוֹשֵׁב. מִה נִפְשָׁד—ל' שֶׁל „בֵּין כִּד וּבֵין כִּךְ“. וְנִחְמְרוּ—וְנִשְׁרָפוּ. (ט) וְאַצְנֵן—
וְאַקְרַר. מִקְפָּח—עוֹשֶׂק, מַעֲכָב. שְׁלֹשָׁה מִבְּנֵי בְנוֹי—חֲנֻנִיָּה, מִישָׁאֵל וְעוֹרִיָּה. (י) בַּעֲת שֶׁכָּנַסְתָּ לִּי
וּגוֹ—שַׁעַל יוֹד נִתְקַדֵּשׁ שְׁמִי בְּעוֹלָם. הַחִלּוֹת וְהָאֲכֻלּוֹסִים—הַמוֹנִי עִמָּם. בְּהִרְרוֹ שֶׁל עוֹלָם—
מִמּוֹרָת, שֶׁהוּא פֶּאֶר הָעוֹלָם. מִרְחֹמוֹ שֶׁל עוֹלָם—מִתְחַלֵּת הַבְּרִיאָה. פוֹרֵחַ—עָף וּמִתְנַרֵּף.
(יא) פּוֹלִיטוֹן—מִי בּוֹשֵׁם. (יב) מוֹנִיטוֹן—מִסְכֵּעַ. זָקֵן וְזָקָה—אֲבִרָהֶם וְשִׁרָה. בַּחוּר וּבְתוּלָה—
יִצְחָק וְרִבְקָה. מִבָּאֵן... מִבָּאֵן—מִצָּד זֶה וּמִצָּד זֶה.

יג. "התהלך לפני ה' ויהי תמים" — למה אברהם דומה? לאהבו של מלך שראה את המלך מהלך במכואות האפלים, והתחיל מאיר עליו דרך המלון. הציץ המלך וראה אותו, אמר לו: עד שאתה מאיר לי דרך החלום — בוא והאר לפני. כך אמר הקדוש-ברוך הוא לאברהם אבינו: עד שתהא מאיר לי ממספוטמא ומחברותיה — בוא והאר לפני בארץ-שראל. (בר ל).

יד. אמר ר' לוי: בשעה שהיה אברהם מהלך בארם-נהרים ובארם-נהר, ראה אותם אוכלים ושותים ופוחים — אמר: הלואי לא יהא לי חלק בארץ הזאת. וכן שהגיע לסלמה של צור, ראה אותם עסוקים בנפוש בשעת הנפוש, בעדור בשעת העדור — אמר: הלואי יהא חלקי בארץ הזאת. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: "לרעד אמן את הארץ הזאת." (שם לו).

טו. ואת הנפש אשר עשו בחרן" — מלמד שהיה אברהם אבינו מכניס בני-אדם לביתו ומאכילם ומשקם ומאזינם ומקרבם ומגירם ומכניסם תחת כנפי השכינה. הא למדת, שכל המכניס בריה אחת תחת כנפי השכינה מעלין עליו כאלו הוא בראה ויצרה ורקמה. (ספרי ואתחנן: בר לט; שהש"ר א').

טז. ויטע אשל בבאר שבע" — ר' יהודה אמר: אשל — פרס. שאל מה תשאל: תאנים ונבנים ורמונים: ר' נחמיה אמר: "אשל" — פנדק. שאל מה תשאל: כפר לחם, בשר, זון, ביצים. (בר נד).

יז. ויקרא שם בשם יי אל עולם" — אמר ריש-לקיש: אל הקרי "ויקרא" אלא "ויקריא". מלמד שהקריא אברהם אבינו שמו של הקדוש-ברוך-הוא בפי כל עובר-נשם. כיצד? לאחר שאכלו ושתו עמדו לברכה. אמר להם: וכי משלי אכלתם? משל אל עולם אכלתם — הודו ושבחו וברכו למי שאמר והיה העולם. (סוטה י: ע"י).

יח. אברהם היה מקבל את העוברים ואת השבים. משהיו אוכלים ושותים — אמר להם: ברכו. אמרו לו: מה נברך? אמר להם: אמרו: "ברוך אל עולם שאכלנו משלו". אם מקבץ עליו וברך — היה אוכל ושותה והולך לו, ואם לא — היה אומר לו: תן מה שעליך. ואמר לו: במה ויש-לך עלי? אמר לו אברהם: פר זון — בקד וקד, לישראל בשר — בקד וקד, כפר לחם — בקד וקד. מי נותן לך זון במדבר? מי נותן לך בשר במדבר? מי נותן לך לחם במדבר? מי שראה צרה זו — היה מבקד ואומר: ברוך אל עולם שאכלנו משלו. וזהו שנאמר: "לעשות אדקה ומשפט" — בתחלה אדקה ובסוף משפט. (בר מט, מג).

יט. עד שלא בא אברהם אבינו לעולם, בביכול לא היה הקדוש-ברוך-הוא מלך אלא על השמים בלבד. שנאמר: "וי אליה השמים אשר לקחני". אבל משבא אבינו אברהם לעולם המליכו על השמים ועל הארץ. בענין שנאמר: "ואשביעך בני אליה השמים ואליה הארץ". (ספרי שי"ג).

1. בראשית יז, א. 2. שם י"ב, ז. 3. שם שם, ה. 4. שם כ"א, ג. 5. שם יח, יט. 6. שם כ"ד, ו. 7. שם שם, ג.

(ג) ממספוטמא — מארם נהרים. (יד) ופוחים — ומתהללים. לסלמה של ציר — צור היתה יושבת על הר גבוה והיו עולים לה במעלות, לפיכך קרוין אותו סולם. בנכוש — בתלישת עשבים רעים מן השדה. בעדור — בחפירה במערר. (טו) הא למדת — מכאן אתה לומד. מעלין עליו — מחשבין לו. (טז) שאל מה תשאל — רש "אשל" בהפוך אותיות מל, שאל; כלל פרס שממלא כל משאלות בני אדם. פנדק — אכסניא לאורחים. (יז) כיצד — איך (וחמה שעליך — לשלם שכר אכילה ושתיה. בכך וכך — מעות.

כ נבדד אברהם מצרימה^א — אמר לו הקדוש־ברוך־הוא לאברהם אבינו: צא וכבוש הדרך לפני בניך. (שם מ: ב"ב ק).

כא נהיה כבוא אברהם מצרימה נראה המצרים...^א — ושרה היכן היתה? ומה פתחה ונעל בפניה, וקרי שלא יראו אותה המצרים. בן שהגיע לשערי מצרים אמרו לו המוכסים: מה אתה טוען בדרך הפתח? אמר להם: שעירים. אמרו לו: חטין אתה טוען? אמר להם: טלו מכם של חטים. — פלסלין אתה טוען? — טלו מכם של פלסלין. — והב אתה טוען? — טלו מכם של והב — שיראים אתה טוען? — טלו מכם של שיראים. — מרגליות אתה טוען? — טלו מכם של מרגליות. אמרו: אלולי שיש בידו דבר מעלה לא היה מקבל עליו כל מה שמבקשים. באותה שעה אמרו לו: אין אתה ון מכאן עד שתפתח את התיבה ותראה לנו מה בתיבה. בן שפתחה הבהיקה כל ארץ מצרים מוזה של שרה. (ב"ר מ: תנח' לרד"ק: תנח"ק סו).

כב ניעל אברהם ממצרים... נהיה ריב בין רועי מקנה אברהם ובין רועי מקנה לוי^א — ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר ר' סימון אמר: בהמתו של אבינו אברהם היתה יוצאת ומומה ובהמתו של לוי לא היתה יוצאת ומומה. היו אומרים להם רועי אברהם: הטר הנולד? היו אומרים להם רועי לוי: כך אמר הקדוש־ברוך־הוא לאברהם: לורעד אמן את הארץ הזאת^א — ואברהם פדה עקרה וזינו מוליד, למחר הוא מת ולזו בן אחיו יורשו. ואם אוכלות משללן הן אוכלות. אמר להם הקדוש־ברוך־הוא: כך אמרתי לו: לורעד אמן — אימתי. לכשיקרו שבעה עממים מתוכה. והבנעני והפרני אז יושב בארץ^א — עד עכשו מתבקש להם נכות בארץ. (ב"ר מא).

כג מי העיר ממורח^א — מי הוא זה שהעיר לבם של מורחים שיבואו ויפלו ביד אברהם? צדק יקראוהו לרגלו^א — חי העולמים. שהיה מאיר לו בכל מקום שהיה הולך. אמר ר' ברכיה: מול צדק היה מאיר לו. אמר ר' ראובן: צדקה היתה צוחת ואמרת: אם אין אברהם אין מי שיעשה אותו. יתן לפניו נזים ומלכים ירד. יתן בעפר חרבו בקש נדף קשתו^א — ר' יהודה אמר: אברהם היה משליך עליהם עפר והוא נעשה חרבות. קש — ונעשה חצים. ר' נחמיה אמר: יתן עפר לא נאמר אלא בעפר, הם היו משליכים חרבות על אברהם, ששים עפר. חצים והם נעשים קש. והו שונאמר: ירדפם ועבר שלום. ארח ברגליו לא יבא^א — אמר ר' נחמיה בשם ר' אבהו: לא נתאבקו רגליהם אלא בזה שהולך מביתו לבית־הבנסת.

נמצא מלך סרום לקראתו^א — התחיל מבשבש לו בונבו. אמר לו: מה אתה ירד? לכבשן האש ונצלת אף אני ירדתי לחמר ונצלתי. אל עמק שנה^א — בשם ר' שמואל בר נחמן אמרו: ששם השוו כל הנזים וקצצו ארזים ועשו בימה גדולה והושיבו אותו בתיבה למעלה.

^א בראשית י"ב, י. ^ב שם ס"ט, יד. ^ג שם י"ג, א. ^ד שם כ"ד, ו. ^ה שם י"ג, ו. ^ו ישעיה מ"א, כ. ^ז שם ס"ט, ג. ^ח בראשית י"ד, יז.

(כ) וכבוש — סלול. כא) המוכסים — גובי המכס על הגבול. טוען — נושא. טולד. טלו — קחו. שיראים — אריגו משי. מרגליות — פנינים. אלולי — לולא. מעולה — משוכח ויקר ביותר. זו — סר, סמלק. הבהיקה — הוהירה. מוזה — מאורת. כב) ומומה — חסומת פה, שלא תרעה בשרה אחר. פדה עקרה — שהפרדה אינה מולידה. עד עכשו מתבקש וגו' — כלו עדיין יש להם זכות בארץ, שלא נתמלאה סאתם. כג) מורחים — מלכי קדם, שאברהם נלחם עמם. לא נתאבקו וגו' — רגליהם לא נתכסו באבק אלא וגו'; כלו שנצח את המלכים בלי יגיעה כאלו לא עבר כלל בדרך. מבשכש לו בונבו — ככלל היוצא לקראת בעליו; כלו החנייה לו. השוו — בדעה אחת.

והיו מקלסין לפניו ואומרים לו: שמעני אדוני. נשיא אלהים ונביא. אמרו לו: סלד אתה עלינו. נשיא אתה עלינו. אלהי אתה עלינו? אמר להם: אל יחסר עולם מלכו ואל יחסר אלהיו. (בד' טז).

כד אל תירא אברהם אנכי מנן לך שכרך הרבה מאד¹—אמר ר' לוי: מפני שהיה אברהם מתפחד ואמר: תאמר אותן האכלוסין שהרגתי בהם צדיק או ירא-שמים? משל לתנן שהיה עובר לפני פורקו של מלך. ראה חבילה של קוצים ונרד ונטלה; והציץ המלך וראה אותו התחיל משמן מפניו. אמר לו: מפני מה אתה משמן? [כמה] פועלים הייתי צריך שיקשו אותה. עכשו שקששתה אותה—בוא וטול שכרך. כך אמר הקדוש-ברוך-הוא לאברהם: אותם האכלוסין שהרגת קוצים כסוחים היו. (שם טז).

כה ויבא אליו יי באלוני ממרא²—בשעה שאמר הקדוש-ברוך-הוא לאברהם למול ה'ך ונמלך בשלישה אוהביו. ענר אשכול וממרא. אמר לו ענר: כבר אתה כבן מאה שנה ואתה הולך ומצער עצמך? אמר לו אשכול: מה אתה הולך ומסים עצמך בין שונאדך? אמר לו ממרא: אליהך שעמד לך בבקשן האש ובמלקים וברעבון. ונה הדבר לא תשמע לו? אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: אתה נתת לו עצה טובה למול. חידך. איני נקלה עליו לא בפלטין של ענר ולא בפלטין של אשכול אלא בפלטין שלך. והו שונאמר: ויבא אליו יי באלוני ממרא. (שם טז).

כו ויבא אליו יי... בהם היום³—מהו "בהם היום"? אמר ר' חמא בר חנינא: אותו היום יום שלישי למילה של אברהם היה ובא הקדוש-ברוך-הוא לשאל באברהם. הוציא הקדוש-ברוך-הוא תמה מנרתיקה. כדי שלא ימרים אותו צדיק באורחים. שלח אברהם את אליעזר שיצא לחוץ. יצא ולא מצא [אורחים]. אמר אברהם: איני מאמנה. ונה שאומרים הבריות: אין אמונה בעבדים. יצא הוא בעצמו. וישא עיניו ויבא והנה שלישה אנשים⁴—מי הם. שלישה אנשים?—מיקאל, רפאל ונבריאול. מיקאל בא לבשר את-שרה. רפאל בא לרפא את-אברהם ונבריאול בא להפוך את-סדום. (ב"מ פו).

כז ואל הכקר רץ אברהם⁵—כרח בן-הדקר מלפניו ונקנס למערת המכפלה. ונקנס אברהם אתריו וראה שם אדם ועורו שוכבים על המטות וישנים ונרות דולקים עליהם. נרית טוב עולה מהם ברייתיות. לפיכך המד את מערת המכפלה לאהנת קבר. (סדר' לו).

ב. תפלת אברהם ותפאות סדום.

כח ויגש אברהם ויאמר... השפט כל הארץ לא יעשה משפט⁶? אמר ר' לוי: אם עולם אמה מבקש—אין דין. ואם דין אתה מבקש—אין עולם. אתה תופס את החבל בשני ראשים: אתה מבקש עולם ומבקש דין? טול לך אהר מהם. ואם אין אתה מעתר קמץא—אין העולם יכול לעמד. (ביר' לט, טז).

1 ונלשים ט"ו, א. 2 שם י"ח, א. 3 שם ט, כ. 4 שם ט, ו. 5 שם ט, כג, כה.

(כד) לחבן — למוכר תבן. מטמן — מתחבא. שיקושו — שיקוששו את חבילת הקוצים. (כה) ומסים — מסמן ומציין עצמך בין שונאדך הערלים וזכירך ע"י כך. כו) מנרתיקה — מתוך תיק שלה, להרבות את החום. כח) אתה תופס וגר — החבל בגלגל הבאר תלויים בו שני דליות בשני קצותיו, וכשאחד עולה השני יורד, ואם תופסים את החבל בשני ראשו אינו מעלה ואינו מוריד. מותר קמעא — מוחל קצת, מעביר מעט על סתך.

כט "אולי יחסרון חמשים הצדיקים חמשה"¹—אמר ר' היא בר אבא: בקש אברהם לירד לו מחמשים לחמשה, אמר לו הקדוש ברוך הוא: חזור בד למפרע. אמר ר' לוי: לחלפסרה מלאה מים, כל זמן שהיא מלאה מים הסניגור מלמד: פעמים שהדין מבקש שילמד הסניגור, והוא אומר: הוסיפו בתוכה מים. (שם מט).

ל שני רבותינו: אנשי סדום לא נתנאו אלא בשביל טובה שהשפיע להם הקדוש ברוך הוא. מה נאמר בארצם? "ארץ ממנה יצא לחם... מקום ספיר אבניה ועפרת זהב לה, נתיב לא ידעו עיט ולא שופתו עין איה"²—שאין לה כל שביל ושביל בסדום שלא היו בו שבעה אילנות זה למעלה מזה—נפן ותאנה ורמון, אגוז ושקד, תפוח ופרסק, והיה כל השביל מסוכך. אמר ר' לוי בשם ר' יוחנן: ברהריא צופה מאכלו משמנה עשר מיל, וכן שהיה עומד על אילני סדום לא היה יכול לראות על הארץ מבחם של אילנות. בשהיה הולך אחד לגנן והיה אומר לו: "תן לי באיסר ירק"—כשהוא נתן לו היה משכשכו במים ומוציא מעפר זהב. אמרו [אנשי] סדום: מאחר שאנו שריים בשלנה ובטובה, מוזן יוצא מארצנו, כסף וזהב יוצא מארצנו, אבנים טובות ומרגליות יוצאות מארצנו—למה לנו עובדי דרכים, שאין באים אלינו אלא לחסרנו: בואו ונשכח תורת רגל מארצנו, שנאמר: "הנשכחים מני רגל דלו מאנוש נעו"³—אמר להם המקום: בטובה שהיטבתי לכם אתם מבקשים לשכח את הרגל מבינותיכם, אני צשכת אתכם מן העולם.

ידש רבא: מהו שנאמר: "ער אנה תהותחו על איש תרצחו כלכם בקיר נטוי גר הדחיה"⁴—מלמד שהיו נותנים עיניהם בבגלי ממון ומשיבין אותו אצל קיר נטוי ורוחין אותו עליו ובאים ונוטלים את ממונו.

מהו שנאמר: "חתר בחשך בתים יומם חתמו למוי"⁵—מלמד שהיו נותנים עיניהם בבגלי ממון ומפקידים אצלם אפרסמון ומניחין אותו בבית גנניהם, ולערב באים ומריתים אותו בכלב, וחותרים שם ונוטלים אותו ממון.

אמרו: מי שישלו שור—רועה יום אחר, ושאין לו—רועה שני ימים. היה שם יתום בן אלמנה, מסרו לו את שוריהם לרעותם. הלך ונטלם ודרגם, אמר להם: מי שישלו שור יטול שור אחר ושאין לו שור יטול שני עורות. אמרו לו: מה זה? אמר להם: סוף דין בתחלת דין, מי שהיתה לו שורה של לבנים, היה בא כל אחר ואחר ונוטל אחת. אמר: לא נפלקי אלא אחת.

¹ בנאשית ית, כח. ² לויז כ"ח, כ"ז. ³ שם, ד. ⁴ תלויס ק"ב, ד. ⁵ לויז כ"ד, טו.

(כט) לירד לו וגו'—דרש אולי יחסרון חמשים והיו לחמשה, כלר שהיה אברהם רוצה לבקש מיד שיהא די בחמשה, אבל הקב"ה רצה שיאריך אברהם בתפלתו בסניגוריו וא"ל שיחזור למפרע ויהא מפחית והולך עשרה עשרה למשה, שמא בינתים תקצא להם זכות. לחלפסרה—לכלישעות של מים, ובשעה שהסניגור מלמד זכות על הנידון היו קובעים לו זמן עפ"י החלפסרה, וכשכלו המים כלה זמנו; ופעמים שהדיין רוצה שיאריך הסניגור בדבריו, שמא יבואו עדי זכות בינתים, והוא מצוה להוסיף מים בכלי השעות כדי להרחיב זמן הסניגוריו. הסניגור מלמד—המליץ מלמד זכות. (ל) שהשפיע—שהרחבה. זה למעלה מזה—במדרגת החרים משני צדי השביל. מסוכך—בענפי האילנות המצלים עליו. ברהריא—עוף דורס ממיני העיט. מבחם של אילנות—מרוכ הענפים. באיסר—מטבע קטנה. משכשכו—טובלו לשם שטיפה כלשהיא. מעפר—הדבוק בשרשי הירק. שריים—שוכנים ונתונים. תורת רגל—ענין רגל, שלא יתא זכר לרגל זר בארצנו. אפרסמון—שמן בושם.

מי שהיה שומע שומים או כצלים, היה בא כל אחד ואחד ונוטל אחר. אמר: לא וטלתי אלא אהר.

ארבעה דגים היו בסדום: שקראי ושקרוראי ונפאי ומצלידינא.

מי שהיה אשת חברו והפילה, היו אומרים לו [לבעלה]: תנה לו שניעברנה לך.

מי שקצץ און של חמור של חברו, אמרו לו [לבעל החמור]: תנה לו עד שתצמת.

מי שפצעו חברו אמרו לו: תן-לו שקרו, שהקין לך דם.

מי שעבר בגשר נותן ארבעה זווים, ושעבר במים נותן שמונה זווים.

פסם אחת נודמן לשם פובם אחר. אמרו לו: תן ארבעה זווים. אמר להם: אני דמים

שברתי. אמרו לו: אם בן תן שמונה, לא נתן — פצעוהו. בא לפני הדינים. אמרו לו: הן שקר

שהקינו לך דם. ושמונה זווים שעברת במים.

אליעזר עבד אברהם נודמן לשם. פצעוהו ובא לפני הדין. אמר לו: תן-לו שקרו.

שהקין לך דם. וטל אליעזר און ופצע את-הדין. אמר לו: שקר שיש לי בך,ך תנה לנה —

וממון שלי במקומו עומד.

כד התנו בנייהם אנשי סדום: מי שנימין אדם לבית-המשתה ופשטו טליתו, נודמן

אליעזר לשם לבית-המשתה ולא הנמינהו. כשבקש להעיד הלך וישב בסוף כלם. אמרו לו:

מי הנמינך לבא? אמר לנה שישב [אצלו]: אתה הנמנתי. אמר: שמא ישמעו שאני הנמנתי

ונפשטו בגדי. וטל טליתו וברח לתוך. וכן עשה אליעזר לכל אחד ואחד עד שיצאו כלם.

ואכל הוא את הקצרה.

היתה להם משה שהיו משיבין בה אירחים. אדם ארץ — קצרוהו. קצרו — מתחתה.

נודמן לשם אליעזר. אמרו לו: עלה ושכב במטה. אמר להם: מיום שמתה אמי גברתי גבר

שלא אשכב במטה.

כשנודמן להם עני היה כל-אחד ואחד נותן לו דינר וכותב שמו עליו. ופת לא היו

נותנים לו. וכשמת הקני היה בא כל אחד ואחד ונוטל דינר שלו. היתה שם ריבה אחת

שהוציאה פת לפני בביתה. עברו שלשה ימים ולא מת — ונתנלה הדינר. משו את-הריבה בדקש

והעמידה על גג החומה ובאו רבירים ונאכליה. נהו שנאמר: מעתה סדום נעמרה כי רבה —

על עסקי ריבה. (סנה' קח: ט. במד' ט: ילק"ש איוב כ"ח: ויקר' ה: ב"ר בב ורש"י שם עפ"י מדי

ורנינו).

מעשה בשתי נערות שירדו למלאות מים מן המעיין. אמרה אחת לחברתה: למה

סניד חולניות? אמרה לה: כלו מונותינו וקבר אנו נושים למות. מה עשהו? מלאה את-הקבר

קמת והחליפו: וטלה זו מה שקבר זו וזו מה שקבר זו. בן שהנישו אנשי סדום בדבר —

נטלנה ושקפוה.

אמר הקדוש-ברוך-הוא: אפילו אני מבקש לשחק — דינה של נערה אינו מניח אותי

לשחק. נהו שנאמר: הבצעקתה — צעקתה של נערה. (ב"ר מס: ילק"ש וירא יח.)

¹ בראשית י"ח, כ. ² שם שם, כא.

שקראי וגו' — כלם כנווי שמות על שם מעשיהם: שקראי ושקרוראי — מלי שקר, ונפאי —

זופן, רבאי, ומצלי דינא — משה ומעות דין, והפילה — הפילה את העובר, שיעברנו — שתלך

ממנו בן. עד שתצמת — אוננו. שהקין לך דם — הולת דם מן העורקים לרפואה קרויה. הקוה.

שיומין — יקרא לסעודה. טליתו — בגדו. דינר — שם מנבע, ריבה — נערה. משו — משתה.

(לא) הבצעקתה — ולא, הכצעקה, לרמוז על צעקת הנערה.

לב ר' יהודה אומר: הקרינו בסדום ואמרו: כל מי שהוא מחזיק בפת-לחם לנו ולעני ואביון ישרה בראש.

פלוטית בתו של לוט היתה נשואה לאחר מגדולי סדום. ראתה עני אחר מדרקק ברחוב העיר וענמה נפשה עליו. מה היתה עושה? בכל יום בשבתה יוצאה לשאוב מים היתה נותנת בכר שלה מכל מזון-ביתה ומכלכלת אותו העני. אמרו אנשי סדום: העני הזה מאין הוא חזי? עד שידעו הדבר והוציאו אותה להשרה. אמרה: אלהי העולם, עשה משפטי ויני מאנשי סדום! ועלתה צעקתה לפני כסא-הקבול. אמר הקדוש-ברוך-הוא: אברהם נא ואראה הקצקתה הבאה אליי—אם בצעקת הנערה הזאת עשו אנשי סדום אהפך וסודותיה למעלה ופניה למטה. (פר"א כה).

לג חמשה ראשי-דגים היו בסדום: קורשקר ורב-שקר, רב-נבל, רב-מסטידין וקלאפנדר. לוט היה ארכי-דגנים שבקבלם. בשעה שהיה אומר להם דברים שהם ערכים להם הם אמרים לו: "נש-הלצה"—עלה למעלה, ובשעה שהיה אומר להם דברים שאין ערכים להם, היו אומרים לו: "האחד בא לגיר וישפט שפט". (כ"ד ט).

לד אמר ר' ירמיהו בן אליעזר: עקר שלותה של סדום לא היתה אלא חמשים ושתים שנה. ומה? עשרים וחמש שנה היה הקדוש-ברוך-הוא מרעיש עליהם הרים ומביא עליהם ונעות כפי שיצשו תשובה—ולא עשו. והו שנאמר: "המעתיק הרים ולא ידעו"—וקסוף אשר הפכם באפוי". (שם ט).

לה נחבט אשתו מאחרי ויהי נציב מלח—ר' יצחק אומר: על שחטאה במלח. באותו הלילה שבאו המלקחים אל לוט אמר לוט לאשתו: תני לאורחים הללו קצת מלח. אמרה לו: אף מהג רע זה אתה רוצה ללמדו כאן! מה היא עושה? הולכת אל כל שכנותיה ואומרת להן: "תנו לי מלח, שישלנו אורחים"—והיא מתכוננת שיכירו בהם אנשי העיר. על כן נחזי נציב מלח". (שם ג, נא).

ג. ורעו של אברהם.

לו בזה יהיה ורעד—אמר ר' לוי בשם ר' יוחנן: למה הדבר דומה? למי שניצא לדרך והלך במדבר יום הראשון ויום השני ויום השלישי עד עשרה ימים, ולא מצא לא עיר ולא פקדן, ולא אילן ולא מים ולא בריה, ואחר שהלך עשרה ימים צפה אילן אחר מרחוק, אמר: שמא יש פתחיו מים. בן שהגיע אצלו מצאו עומד על הפענן, ראה אותו נאמן ופרותו מתוקים וענפיו נאים וצלו נאה, ישב לו ונתקבר בצלו ואכל מן פרותיו ושתה מן הפענן וערב לו ונשבת נפשו עליו. כן שעמד לילך אמר לאילן: אילן, במה אברקך ומה יש לי לומר לך? שיהא עצך נאה—נאה הוא: שיהא אצלך נאה—קבר הוא נאה: שיהיו ענפיו נאים—נאים הם: שיהיו פרותיו מתוקים—מתוקים הם: שיהא מענן יוצא מסתח שרשך—¹ כנאשית י"ח, כ"א. ² שם י"ט, ט. ³ ח"כ ט, ה. ⁴ כנאשית י"ט, כו. ⁵ שם ט"ו, ה.

(לב) מחזיק וגו'—תומך וסוּעֵר. מדוקדק—מלי. מדקדוק עניות, כלי מדוכדך. וענמה וגו'—כלי נצטערה עליו. (לג) קו שקר וגו'—כל השמות לגנאי על שם מעשיהם: קו שקר—מדת שקר, מסטידין—משה דין בלא"ר, קלאפנדר—מל': גונב נפש; ויש מפרשים: שרץ בעל אלה רגלים; ועוד יש מפרשים: פושט עור. ארכי—ראש בלי. (לד) וועות—רעירות הארץ. (לה) ללמדו—לחננהו. מתכוננת—חושבת בלבה. (לו) פנדק—בית מלון. נאתן—נאה מאד.

קבר מצין יוצא מתחת שרשרת: שתהא עומד בקום קביב — בקום קביב אמה עומה — בשה אברקד? אלא כל הנסיעות העומדות מסד יהיו כמוהו. כך בשפרא הקדוש-ברוך-הוא את העולם עמרו עשרים דור ולא היתה בהם תועלת ולא עמד מהם צדיק עד אחר עשרים דור: אשה הקדוש-ברוך-הוא את אברהם, שהיה נתון בארץ כשדים. ואמר הקדוש-ברוך-הוא: תאמר לי-בביתו כח לעמוד? בן שהשליכו אותו לכבשן-האש וקדש שמו של הקדוש-ברוך-הוא ועמד בקיומו, מיד נרכו הקדוש-ברוך-הוא לארץ-ישראל. בנה לו את הסנדק והיה לו עובדים ושבים, והיה מקנים את-הבריות סבת בגפו השכינה, והודיע בבדו של הקדוש-ברוך-הוא בעולם. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: אברהם, אברהם, מה יסלי לומר לך יבמה אברקד? שתהא שלם וצדיק לפני, או שתהא שרה אשתך צדקת לפני — צדיק אמה ושרה אשתך צדקת לפני: או שיהיו כל בני-ביתך צדיקים — צדיקים הם לפני. — במה אברקד? אלא כל-בנים ששתי ידיהם לעמוד מסד יהיו כמוהו. (במד' ב' ח' טו' טז').

לח נתאמר מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה? — בשה בנים היניקה שרה? אמר ר' לוי: אותו היום שנמל אברהם את יצחק בנו עשה סעודה גדולה. היו כל אמות-העולם מרקנים ואומרים: ראיתם נון וזקנה, שהביא אסופי מן השוק ואומרים לפניו: הלא עור, אלא שעושים משתה גדול להעמיד דבריהם. מה עשה אברהם אבינו? הלך וזמן כל גדולי הדור ושרה אמנו ומנה את-נשותיהם, וכל אחת ואחת הביאה בנה עשה ומנקה לא הביאה ועשה גם כשרה אמנו ונפתחו דדיה בשני מענות והיניקה את-בָּלָם. נעדרו היו מהגנים ואומרים: אם שרה הבה תשעים שנה חלד — אברהם בן כאה שנה יוליד? מיד נהפך קלסתר בנים של יצחק ונעמה לאברהם. שנתו קלם ואמרו: אברהם תוליד את יצחק? (ב"מ פ"א).

לח אמנו שרה היתה צעורה יותר מדאי. אמר לה אברהם אבינו: אין זו שעת הצניעות, אלא גלי את-דודך וקדשי שמי של הקדוש-ברוך-הוא. כדי שגרעו הכל שהתחיל הקדוש-ברוך-הוא לעשות נסים. נלח את-דדיה והיו נובעות חלב בשני מענות. והיו מטרונות קצות ומיניקות את-בניהן משנה והיו אומרות: אין אנו כדי להניק את-בנינו מתלבה של העדקת. (ב"ר ג' י"ג י"ד י"ה).

לח נישא אברהם משתה גדול — אמר ר' יהודה בר סימון: משתה גדולים — ענ וכל זרעו עמו היו שם. באיתה עשה אמרו לו לעונ: לא כך היות אימר: אברהם פודה עקרת היו ואינו מוליד? בן שראה את יצחק אמר להם: עקשו מתנתו מה היא? לא שפופה? אם אני נותן אצבעי עליו אני פוחסו. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: מה אמה מבזה על מתנתו? תיך שאתה רואה אלפים ורקבות יוצאים מבני-בניו. ואין סופו של אותו האיש לשול אלא ביד בניה. (ב"ר ג' י"ג י"ד י"ה).

מ נתאמר שרה צחוק עשה לי אלהים כל השמע יצחק לי? — אמרו בשם ר' שמואל בר יצחק: ראובן בשמחה — שמעון מה אכפת לו? כך שרה נפקדה — אחרים מה אכפת להם? ¹ כנלשית כ"א, ² שם כ"ב, ³ שם כ"א, ⁴ שם כ"ב, ⁵ שם כ"א.

צפה — ראה. כח לעמוד — בין בני ארצו הרשעים. (ל' מרננים — מלחים, מוציאים רבה. אסופי — ילד זר ועזוב נאסף מן השוק. להעמיד — צחוק. קלכתר — צורה. דח) מטרונות — גבירות. (ט) מתנתו — של הקב"ה. שפופה — דלה וחלושה. פוחסו — ממעכו. הייך — שבעה. אותו האיש — עוג. (ט) ראובן בשמחה וגו' — כלו' אם יש שמחה לאחר, מה סבה לאיש אחר לשמוח בשמחתו? ודרש 'יצחק' מל' צחוק של שמחה.

אֵלָּא בְּשָׁעָה שׁוֹמְקִינָה אַמְטוּ שְׂרָה הִרְבֵּה עֲקָרוֹת נִסְקְדוּ עִמָּה. הִרְבֵּה חוֹלִים נִתְרַפְּאִי עִמָּה. הִרְבֵּה תַרְשִׁים נִתְפַקְחוּ. הִרְבֵּה סוּמִים נִתְפַתְחוּ. הִרְבֵּה שׁוֹטִים נִשְׁתַּפּוּ. שְׁנֵתוֹ דּוֹרָה לְעוֹלָם.
 ר' לוי אָמַר: רוֹסִיף הַקְרוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא עַל הַמְּאֻדוֹת. בְּשָׁעָה שְׁנוּלָד יִצְחָק הָיוּ הַכָּל שְׂמֵחִים: שְׂמִים וְאָרֶץ, חֶסֶד וְלֵבָנָה, בּוֹכִים וּמְזֻלֹת.
 "נִיִּקְרָא אֲבִרְהָם אֶת-שְׁם-בְנִי... יִצְחָק" - יֵצֵא חֵק לְעוֹלָם, נָתַן דּוֹרָה לְעוֹלָם.
 (ב"ר גג: תנח' תולדות: ילק"ש וירא).

נִתְאַמַּר לְאַבְרָהָם נִרְשׁ הָאֵמָה הַזֹּאת וְאֶת-בְּנֵיהִי - אָמַר ר' עֲקִיבָא: מִלְּמַד שֶׁהִיָּתָה אַמְטוּ שְׂרָה רוֹאֶה אֶת-יִשְׁמַעְאֵל בִּתְּהָה בְּמִסִּין וְצָר חֲבִין וּמַעֲלָה וּמַקְטִיר לַעֲבוּדָה-נִכְרָה. אָמַרְהִי: שְׂמָא יִלְמַד קֵינִי דָּךְ וְלֹדָךְ וְנַעֲבֵד קָךְ - וְנִמְצָא שֵׁם שְׂמִים מִתְחַלֵּל בְּדָבָר. אָמַר לָהּ וְאַבְרָהָם: לֹא־תִּשְׁדָּן לֹו לְאֶרֶם חֲבִין לֹו? לֹא־תִּשְׁעִינִיָּה וְגִבְרִיָּה וְדִבְנִסְתָּה לְגִדְלָהּ וּוְ - נִתְרַבְּרָה מִתּוֹךְ בֵּיתָהּ: מַה הַבְּרִיּוֹת אוֹמְרוֹת עֲלֵיָּהּ? לֹא גִמְצָא שֵׁם שְׂמִים מִתְחַלֵּל בְּדָבָר? אָמַרְהִי לֹו: הוּאִיל וְאַתָּה אוֹמֵר חֲלוּל-הַשֵּׁם בְּדָבָר, יִכְרִיעַ הַמָּקוֹם בֵּין דָּבָרִי לְדָבָרִי.
 אָמַר ר' שְׁמֵעוֹן בֶּן יִיחִיא: זֶה אֶחָד מִן אֲרֵבָּעָה דָּבָרִים שֶׁהִנֵּה ר' עֲקִיבָא דוֹכֵשׁ וְאִין אִמֵּי דִירֵשׁ בְּמִתּוֹ, וְדָבָרִי קִרְאִין מִדְּבָרֵי. אֵי אוֹמַר: הֵם וְשִׁלֹּם, שִׁינְאָה בְּבִיתוֹ שֶׁל אוֹתוֹ צָדִיק קָדָּו! אֶפְשָׁר לִמִּי שֶׁנֶּאֱמַר עָלָיו "בִּי יִבְרָאִיתִי" - הִנֵּה עֲבוּדָה-נִכְרָה בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ? אֵלָּא אִין צְחִיק הָאִמְרָה קָאן אֵלָּא לְעִנְיָן וְרִשְׁיָה. שְׁכָשְׁנוּלָד יִצְחָק לְאַבְרָהָם אָבִינוּ הָיוּ הַכָּל שְׂמֵחִין וְאוֹמְרִין: נוֹלָד בֶּן לְאַבְרָהָם! נוֹלָד בֶּן לְאַבְרָהָם. נִחַל אֶת הָעוֹלָם! הִנֵּה יִשְׁמַעְאֵל מִצְחָק וְאוֹמֵר: אֵל תִּהְיוּ שׁוֹטִים. אֵל תִּהְיוּ שׁוֹטִים! אֵינִי כְבוֹד וְאֵינִי נוֹשֵׁל שְׁנֵי חֻלְקִים! (תוס' סוטה ה' ב' גג).

ר' עֲזַרְיָה מְשוּם ר' לֵוִי אָמַר: אָמַר לֹו יִשְׁמַעְאֵל לִיִּצְחָק: נִלְדָּה וְנִרְאָה חֻלְקֵי בְּשָׂרָה. הִנֵּה יִשְׁמַעְאֵל נוֹשֵׁל בְּשֵׁת חֻצִּים וּמוֹרָה בְּלִפְי יִצְחָק וְעוֹשֶׂה עֲצָמוֹ קָאֵלֹו מִשְׁחָק. הָאִתָּה שְׂרָה וְהַנִּידָה לְאַבְרָהָם. (ב"ר גג: מדר"א ל).

נִשְׁכַּח אֲבִרְהָם בְּבִקְרָא... וְיִשְׁלַחֲהִי - לָקַח אֶת הַדְּרָדוֹר וְקוֹשֶׁר בְּמִתְנִיָּה שֶׁל הָהָר, קֵינִי שִׁינְאָה סוֹתָה אֶתְרִיָּה. וְיִשְׁרָצָה אֲבִרְהָם לְרֵאוֹת אֶת-יִשְׁמַעְאֵל בְּנִי יִרְאָה אֶת הַדָּךְ שֶׁהִלְכוּ בָּהּ וְנִשְׁבַּח יִשְׁמַעְאֵל בְּמִדְּבַר שְׂאֵרן וְלָקַח לֹו אִשָּׁה מִצְרַבּוֹת מוֹאָב וְעִיסָה שְׂמָה.
 לֹא־תִּשְׁלַח שְׁלֹשׁ שָׁנִים הִלָּךְ אֲבִרְהָם לְרֵאוֹת אֶת יִשְׁמַעְאֵל בְּנִי בְּמִדְּבַר פֶּאֶרן, וְנִשְׁבַּח לְשָׂרָה שֶׁלֹּא יָרַד מִן הַגָּמֶל בְּמָקוֹם שֶׁיִּשְׁמַעְאֵל שָׂרִי שָׁם. וְהִיָּע לָשֵׁם בְּחֻצֵּי-הַיּוֹם, מִצָּא שֵׁם אִשְׁתּוֹ שֶׁל יִשְׁמַעְאֵל. אָמַר לָהּ: הִיָּבֵן הוּא יִשְׁמַעְאֵל? אָמַרְהִי לֹו: הִלָּךְ הוּא וְאִסּוֹ לְהִבְיָא פְרוֹת וְתַמְרִים מִן הַמִּדְבָּר. אָמַר לָהּ: תִּנִּי לִי מִצֵּם מִים וּמִצֵּם לָחֶם. בִּי עִיסָה נִפְשִׁי מִדְּבָר הַמִּדְבָּר. אָמַרְהִי לֹו: אִין לָחֶם וְאִין מִים. אָמַר לָהּ: בְּשִׁיבּוֹא יִשְׁמַעְאֵל בְּעֵלָךְ אִמְרִי לֹו: בָּא זָכוֹן אַחֵר מֵאַרְצָה כְּנַעַן לְרֵאוֹתָךְ וְאִמֵּר שִׁשָּׁף הַבַּיִת אֵינִי מוֹכֵחַ. בְּשִׁבָּא יִשְׁמַעְאֵל הַנִּידָה לֹו אִשְׁתּוֹ אֶת הַדָּךְ - וְשִׁלְחָהּ וְשִׁלְחָהּ אִמּוֹ וְלָקַחְהּ לֹו אִשָּׁה מִבֵּית אֲבִיהָ מֵאַרְצָה מִצְרַיִם וְשְׂמָה פְּטִיָּמָה.
 לֹא־תִּשְׁלַח שְׁלֹשׁ שָׁנִים הִלָּךְ אֲבִרְהָם [שׁוּב] לְרֵאוֹת אֶת יִשְׁמַעְאֵל בְּנִי, וְנִשְׁבַּח לְשָׂרָה כְּפַעַם רֵאוֹתָהּ שֶׁלֹּא יָרַד מִן הַגָּמֶל בְּמָקוֹם שֶׁיִּשְׁמַעְאֵל שָׂרִי שָׁם. וְהִיָּע לָשֵׁם בְּחֻצֵּי-הַיּוֹם, מִצָּא שֵׁם
 1 כְּנַעֲנִית כִּיָּלָה, ג. 2 שֵׁם שֵׁם, י. 3 שֵׁם יִתָּה, יט. 4 שֵׁם כִּיָּלָה, יח.

נִתְפַקְחוּ - נִתְפַקְחוּ אוֹזְנֵיהֶם לְשִׁמּוּעַ. נִשְׁתַּפּוּ - שָׁבַח דַּעַתָּם אֵלֵיהֶם וְהִכְרִיאוּ. דּוֹרִיָּה - מִתְנַה וְחִנּוּיָה (אֲמִנִּיסְטִיעַ כְּלַעֲזִי). מֵאָה בְּמִסִּין - בִּימּוֹת, שׁוֹכֵין - שְׁנוֹתֵינוּ לֹו זְכוּת וְיִתְרוֹן, חֲבִין - מִצְוִיבִין אוֹתוֹ וְעוֹשִׁין לֹו רַעָה. נִטְרַדְנָה - נִגְרַשְׁנָה. שֵׁם שְׂמִים - שֵׁם אֱלֹהִים (מִן) הַדְּרָדוֹר - חֲבִיּוֹת שֶׁל עֵץ; וַיִּשָּׂא: סֵל, סוֹדָף - סוֹדוֹב וְסוֹדוֹת, שָׂרִי - שׁוֹכֵן.

אשתו של ישמעאל. אמר לה: היכן הוא ישמעאל? אמרה לו: הלך הוא ואמו לרעות את הנמלים במדבר. אמר לה: הני לי מעט לחם ומעט מים, כי ציפה נפשי מדרך המדבר. הוציאה ונתנה לו. עמד אברהם והיה מתפלל לפני הקדוש-ברוך-הוא על בנו ונתמלא ביתו של ישמעאל כל-טוב. וכשבא ישמעאל הנידה לו אשתו את-הדבר הזה, וידע ישמעאל שעד עכשו רחמי אביו עליו. (פדר"א ל: מדה"ג וירא).

ד. עקדת-יצחק.

פר אפילו בקש המקום מאבינו אברהם נלול עינו היה נותן לו: ולא נלול עינו בלבד נותן לו, אלא אף גפשו הוא נותן לו. (ספרי פס' רכד).

מה "והי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את-אברהם" — מדוע "אחר"? אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי בן זמרא: אחר דבריו של ששן, שנאמר: "ויקח ה' אברהם" — אמר ששן לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבנו-של-עולם, זקן זה חננתי למאה שנה פרי-בטן, מכל סעודה שעשה לא היה לו תור אחר או נול אחד להקריב לפניך. אמר לו: כלום עשה אלא בשביל בנו, אם אני אומר לו: זבח את-בנך לפני, מיד זוכחו. אמר לפניו: נפרו! מיד "והאלהים נסה את אברהם".

"ויאמר כחנא את-בנך" — אמר ר' שמעון בר אבא: אין "נא" אלא לשון בקשה. משל למלך כשר-ודם שעמדו עליו מלחמות הרבה, והיה לו נבור אחד נוצח בכל המלחמות. לימים עמדה עליו מלחמה חזקה. אמר המלך לאותו נבור: בבקשה ממך, עמוד לי במלחמה זו. שלא יאמרו: הראשונות אין בהן ממש. אף הקדוש-ברוך-הוא אמר לאברהם: נסיתיד בבמה נסיונות ועמדת בכלם, עכשו עמוד לי בנסיון זה. שלא יאמרו: אין ממש בראשונים. "את-בנך" — אמר לו: שני בנים יש לי. — "את-יחידך" — זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו. — "אשר אהבת" — אמר לפניו: רבנו-של-עולם, וכי יש תחומין במעשים? שניהם אני אוהב. — "את יצחק" — וכל כך למה? כדי שלא תטרף דעתו עליו. "והגעלהו שם לעולה על אחד ההרים" — אמר לפניו: על איזה הר? אמר לו: בכל מקום שתראה כבודי עומד וממתין לך שם.

באותה שעה הרבה אברהם בלבו ואמר: מה אעשה? אם אני מודיע לשרה-נשים דעתן קלה: ואם לא אודיעה ואנכנו, בן שלא תראה אותו תחנק את-עצמה. מה עשה? אמר לשרה: תקני לנו מאכל ומשתה ונשמת היום. אמרה לו: מה יום מיומים ומה שובה של שמחה זו? אמר לה: זקנים במוטנו נולד להם בן בוקנותם ולא ישמחו? הלה נתקנה המאכל. בתוך הסעודה אמר לה: את ידעת, כשהייתי בן שלש שנים הכרתי את-בוראי ונער זה גדל ולא נתנתי, ויש מקום אחד רחוק ממנו מעט ששם מחנכין התינוקות. אוליכנו לשם. אמרה לו: קתנו לשלום.

"וישכם אברהם בבקר" — ולמה בבקר? אמר: שמה תחזור שרה בדבורה ולא תיחננו. אשכים ואצא עד שהיא ישנה: ועוד, שלא יראו אותנו בני-אדם.

1 נאשית כיב, א. 2 שם כ"א, ח. 3 שם כ"ב, ב. 4 שם שם, ג.

(מה) תחומין — גבולין. תטרף — תתבלבל. וממתין — טוחה. הררר — חשב. דעתן קלה — ולא חסכים. תקני — הכיני. מיומים — כלו, מתמול שלשום. תחזור שרה בדבורה — חשוב מדבוריה ותתחרט.

„ניחבש את-חמרוי—אָהבה מקלקלת השורה. בָּמָה עֲבָדִים נִכְמָה שְׁפָחוֹת הִיוּ לוֹ לְאוֹתוֹ צִדִּיק וְהוּא בְּעֲצָמוֹ חֲבֵשׁ אֶת-חֲמוּרוֹ. לְלִמְדָּה וְרִירוּתוֹ.
 „ניַחֵם אֶת-שְׁנֵי נַעֲרָיו אֹתוֹ”²—אֵלֹי יִשְׁמְעָאל וְאַלְיָעֶזֶר. אָמַר: עַד שֶׁאֶקְרִיבֵנּוּ יִשְׁמְרוּ הֵם אֶת-הַבָּלִים. נִקְנָה תַּחֲרוֹת בֵּין יִשְׁמְעָאל וְאַלְיָעֶזֶר. אָמַר יִשְׁמְעָאל: עֲכָשׁ מְקָרִיב אֲבָא אֶת-יִצְחָק בְּנוֹ לְעוֹלָה. וְאֵנִי בְּנוֹ בְּכוֹרֹ. וְאֵנִי הוּא יוֹרֵשׁ אוֹתוֹ. אָמַר לוֹ אֲלִיעֶזֶר: בְּכָר גֵּרָשָׁךְ וְשִׁלְחָךְ לְמִדְבָּר: אֲכַל אֲנִי עֲבָדוֹ. מִשְׁרַת בֵּיתוֹ כְּיוֹם וּבִלְיָלָה—וְאֵנִי הַיּוֹרֵשׁ. וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ מְשִׁיבָה: לֹא נָה יוֹרֵשׁ וְלֹא זֶה יוֹרֵשׁ.

וְנִקְמָה וְלִדָּה²—קָדַמוּ שְׁטָן בְּדָרְךְ וְנִרְאָה לוֹ בְּדַמּוּת זָקֵן. אָמַר לוֹ: לֵאמֹן אַתָּה הוֹלֵךְ? אָמַר לוֹ: לְהַתְּפַלֵּל. אָמַר לוֹ: מִי שֶׁהוֹלֵךְ לְהַתְּפַלֵּל לָמָּה אֵשׁ וּמֵאֲכֹלֶת קִדְרוֹ וְנִעְצִים עַל כַּתְּפוֹ? אָמַר לוֹ: שָׂמָא נִשְׁתָּה יוֹם אוֹ יוֹמִים וְנִשְׁחַט, וְנִאֲפָה, וְנִאֲכַל. אָמַר לוֹ: זָקֵן, לֹא שֵׁם הַיִּיחִי כִּשְׂאֵמֶר לָךְ הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: כָּח נָא אֶת-בְּנֶדֶךָ? זָקֵן, אֲבָר לְבָד; בֶּן שְׁנֵים לָךְ לְמֵאָה שָׁנָה אַתָּה הוֹלֵךְ לְשַׁחֲמוֹ? אָמַר לוֹ: עַל מִנַּת בֶּן. אָמַר לוֹ: נָאִם מִנְּסָה אוֹתָךְ יוֹתֵר מִבֶּן אַתָּה יָכוֹל לַעֲמֹד? אָמַר לוֹ: וְיִתֵּר עַל בֶּן. אָמַר לוֹ: לְמַחֵר אוֹמֵר לָךְ „שׁוּפָד דָּם אַתָּה”, שִׁשְׁפַּכְתָּ דָּמוֹ שֶׁל בְּנֶדֶךָ. אָמַר לוֹ: עַל מִנַּת בֶּן. וְכֵן שְׁלֹא הוֹעִיל מִמֶּנּוּ כְּלוֹם הִלָּךְ הַשָּׂעִן מְעִלִּי וְנִרְמָה לְכַחֲוֹר וְעַמֵּד עַל יְמִינוֹ שֶׁל יִצְחָק. אָמַר לוֹ: לֵאמֹן אַתָּה הוֹלֵךְ? אָמַר לוֹ: לְלַמֹּד תּוֹרָה. אָמַר לוֹ: בְּחִיָּד אוֹ לְאַחֵר מִיתָדָךְ? אָמַר לוֹ: נָכִי יֵשׁ אֲדָם שֶׁיִּלְמַד אַחֵר מִיתָדָךְ? אָמַר לוֹ: אֵי עֲלוּב בָּנָה שֶׁל עֲלוּבָה: כְּמָה תַעֲנִיּוֹת וְתַעֲנִית אִמָּךְ וְכְמָה תַּפְלוֹת הַתְּפִלָּה עַד שֶׁלֹּא נִלְדָּתָּ, וְהַזָּקֵן הַזֶּה נִשְׁתַּחֲוֶה וְהוֹלֵךְ לְשַׁחֲמוֹ. אָמַר לוֹ יִצְחָק: אֶף-עַל-פִּי־כֵן לֹא אֶעֱבֹד עַל דַּעַת יוֹצְרִי וְעַל צִוּיִּי שֶׁל אֲבָא. אָמַר לוֹ: אִם בֶּן, כָּל הַפְּרָגִיּוֹת שֶׁעֲשִׂיתָה אִמָּךְ, לִישְׁמְעָאל שׁוֹנֵא הַבֵּית יִרְשֶׁה—וְאַתָּה אֵינְךָ מְכִנִּים בְּלִבְךָ?—אִם אֵין דָּבָר נִכְנָס בְּלִי נִכְנָס חֲצִיּוֹ. חֲזֹר יִצְחָק וְאָמַר לְאֲבִיו: אֲבִיו רָאָה מָה אוֹמֵר לִי וְהוּא? אָמַר לוֹ אֲבִרְהָם: אֵל תִּשְׁתִּית בּוֹ!

כֵּן שִׁרְאָה הַשָּׂטָן שְׁלֹא קִבְּלוּ מִמֶּנּוּ. הִלָּךְ וְנִעֲשֶׂה לַפְּנִיָּהם נֶהַר גִּדּוֹל. מִיָּד יָבֵד אֲבִרְהָם לְחוּץ הַמַּיִם וְהַיּוֹעַ עַד בְּרָכִיו. אָמַר לְנַעֲרָיו: בּוֹאוּ אַחֲרַי. יָרְדוּ אַחֲרָיו. בָּנוּ שְׂדֵהִיעַ עַד חֲצִי הַנֶּהָר הַיַּעֲנִי הַמַּיִם עַד צִוְּאָרוֹ. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה תָּלָה אֲבִרְהָם עֵינָיו לַשָּׁמַיִם. אָמַר לַפְּנִי: רְבֹנוֹ-שֶׁל-עוֹלָם! בְּחִרְתִּי וְנִלְדָּתָ לִי וְאִמֵּרְתָּ לִּי: „אֲנִי יָחִיד וְאַתָּה יָחִיד, עַל יָדְךָ יִרְדַּע שְׁמִי בְּעוֹלָמִי. וְהִשְׁלָה יִצְחָק בְּנֶדֶךָ לַפְּנֵי לְעוֹלָה—וְלֹא עֲבַכְתִּי וְהִרְנִי עוֹסֵק בְּצוּיָה, וְעֲכָשׁ „קִבְּאוּ מִים עַד נִפְשִׁי”³—אִם אֵנִי אוֹ יִצְחָק בְּנִי טוֹבֵעַ, מִי יִקְנִים מֵאִמִּירָךְ וְעַל יָדִי מִי יִתִּיחַד שְׁמֶךָ? אָמַר לוֹ הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: חֲתִיד, שְׁעַל יָדְךָ יִתִּיחַד שְׁמִי בְּעוֹלָם. מִיָּד נִשְׁעַר הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא בְּנֶהָר וְנִבְשִׁי, וְעַמֵּדוֹ בִּבְשָׁה.

מָה עָשָׂה הַשָּׂטָן? אָמַר לְאֲבִרְהָם: כִּד שְׁמַעְתִּי מֵאַחֲרֵי הַפְּרָגָה: הִשָּׂה לְעוֹלָה וְאֵין יִצְחָק לְעוֹלָה. אָמַר לוֹ: כִּד עָנְשׁוֹ שֶׁל בְּדָאִי, שֶׁאֲפִילוֹ אוֹמֵר אֶמֶת אֵין שׁוֹמְעִין לוֹ.

¹ נִבְלָשִׁית כִּי, ג. ² שֶׁסֶס, ד. ³ תְּחִלִּים סַע, ב.

מקלקלת השורה — משנה דרך העולם ומנהג הבריות. זריותו — מהירותו. תחרות — קנאה ומריבה. נשחה — נתמחמה, נתעכב. אבר לבך — יצאת מדעתך. על מנת כן — כלו, אעפ"כ אעשה כך. אי — לשון קריאה של צער. עלוב — אמלל. נשתמה — יצא מדעתו. הפרגיות — פרנציות, בגדי החמודות. איך מכנים בלבד — איך משים לב. אל תשניח בו — אל תשים אליו לב. תלה — נשא. חייך — לשון שבועה, בחייד. הפרגוד — ססך, מחיצת קלעים; ומאחורי הפרגוד נאמר בדרך מליצה על מי ששומע מה שנעשה ברקיע. בדאי — בודה מלב, שקרן.

ביום השלישי וישא אברהם את־עיניו וירא־י וילקח ביום השלישי ולא ביום הראשון ולא ביום השני? כדי שלא יהיו אמות־העולם אומרים: הממו והלד ושחט את־בנו. וירא את־המקום מרחוק¹—והיאך נראה מרחוק? מלמד שמתחלה היה מקום עמק. כן שאמר הקדוש־ברוך־הוא להשרות שכינתו עליו ולששותו מקדש. אמר: אין דרך מלך לשבן בעסק אלא במקום נבית ומעלה ומיפה ונראה לכל. מיד רמו הקדוש־ברוך־הוא לסביבות העמק. שיתקבצו למקום אחד לעשות מקום לשכינה. אמר לו אברהם ליצחק: רואה אתה מה שאני רואה? אמר לו: אני רואה הר נאה ומשבח וענן קשור עליו. אמר לגעריה: רואים אתם כלום? אמרו לו: אין אנו רואים אלא מדברות. אמר להם: עם הדומה לחמור: מה החמור רואה ואינו יודע, כך אתם—שבנו לכם פה עם החמור².

ויקח אברהם את־עצי העולה וישם על יצחק בנִי—כזה שהוא טוען צלובו בכתפו. ויאמר הנה האש והעצים ואיה השם לעולה³—באותה שעה נפל פחד ויראה גדולה על יצחק. שלא ראה בידו של אברהם כלום לקרבן. והגיש בדבר ואמר: איה השם לעולה? אמר לו: הקדוש־ברוך־הוא בחר בך. אמר יצחק: אם בחר בי הרי נפשי נתונה לו. אבל על אפי צר לי. ואף־על־פִּי־בן—עלכו שניהם יתרו: זה לעקר וזה לעקר. וזה לעקר. זה לשחוט וזה להשחט.

ויבאו אל המקום⁴—שניהם מביאים את־האבנים. שניהם מביאים את־האש. שניהם מביאים את־העצים: אברהם דומה במי שעשה חתנות לבנו. ויצחק דומה במי שעשה חסה לעצמו. אמר לו יצחק: אבא, מהר תעשה רצון יוצרך ושרפני יפה. ואשר שלי הולך לאמי ונתינתה וכל זמן שתראהו אמי תאמר: זה בני ששחטו אביו. אבא, מה תעשו בוקנתכם? אמר לו: בני, יודעים את שמייתחנן קרובה: מי שזחמנו עד עכשו הוא, וזחמנו עד יום מותנו. כשבא להקריב אמר לו יצחק: אבא! אסרני בגדי וברנלי. שהנפש תצופה היא. וכשצארה המאכלת שמא אודגוש ויפסל הקרבן: בבקשה ממך. עקרני, כדי שלא יעשה בי מום. מיד—מיד את־יצחק בנִי. אמר לו יצחק לאברהם: אבא! לא תודיע את־אמי כשהיא עומדת על הבדור או כשהיא עומדת על הנג, שמא תפיל את־מצמח ותמות.

וישם אותו על המזבח⁵—עיני אברהם בעיני יצחק ויעיני יצחק בשמי־שמים. והיו רקמות נושרות מעיני אברהם עד שהיתה קומתו משוטטת בדמעות. נפל את־הספקין כדי לשחטו עד שיצא ממנו רביעית דמא בא השטן ודחף ידו של אברהם ונפלה הפקין מידו וכן ששלח ידו למלה—פער פיו בבכינה וגעה געיה גדולה. והיו עיניו מרופפות וצופות לשכינה והרים קולו ואמר: אשא עיני אל ההרים, מאין יבא ערירי⁶. באיתה שעה גולה הקדוש־ברוך־הוא על המלאכים ופתח את־הרקיע. ויצחק נשא עיניו וראה חררי המרדקה וחרר ונדגש. עמדו מלאכי־השרת שורות־שורות בקרניו והיו צועקים ויבוכים ואומרים זה לנה: ראי יחיד שחש ויחיד נשחט. רבנו־שלי־עולם! שבועת כה יהיה ורעך⁷—מה תבא עליה? מיד אמר הקדוש־ברוך־הוא למיקאל: מה אתה עומד? אל תיחננו!

¹ כנאשית כ"ב. ד. ² שם שם. ס. ³ שם שם. ו. ⁴ שם שם. ת. ⁵ שם שם. ט. ⁶ כנאשית כ"ב. ח. ⁷ כנאשית ט"ז. ט.

הממו — בלבד וסוף דעתו. טוען צלובו ונר — נושא הקורה לתליתו על כתפו, שכן תוצאים לתלית היו מסעינים אותם את צלוביהם בשביל עצמם. הולך — מל' הולכה. חתנות — חתונה. תצופה — עוז ומתקוממת. ויפסל — יתפגל ולא ירצה. נושרות — משוטטות — צפה ושטת. רביעית דמו — כדי מיתה. וגעה — וצעק. מרופפות — תלויות ומרחפות, מעפעפות ומטרפות, בדרך הכובשים בלבם צער גדול. לשכינה — לכבוד אלהים. המרכבה — העליונה.

עִינְקָא אֵלָיו מֵלֹאד וְיֵן מִן הַשָּׁמַיִם, וַיֹּאמֶר אֲבִרְהָם אֲבִרְהָם—שְׁתֵּי פַעֲמִים, כְּמִי שֶׁצִּוְּעָק מִחוּץ צָרָה: מַה אָתָּה עוֹשֶׂה? הַפֶּךְ אֲבִרְהָם סָנִיו אֲצִלוֹ, אָמַר לוֹ הַמֶּלֶאךָ: מַה אָתָּה עוֹשֶׂה? אֶל תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל הַנְּעָרִים: אָמַר לוֹ אֲבִרְהָם: מִי אֵתָּה? אָמַר לוֹ: מֵלֹאד אֲנִי, אָמַר לוֹ אֲבִרְהָם: כִּשְׁאֹמֶר לִי הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא לְהַקְרִיב אֶת-בְּנִי הוּא בְּעֻצְמוֹ אָמַר לִי, וְאַף עֲקָשׁוֹ אִם הוּא מִבְּקֶשׁ הוּא יֹאמֶר לִי, מִיָּד סָתַח הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא אֶת-הַרְקִישׁ וְאֶת-הַעֲרֵפֶל וְאָמַר לוֹ: כִּי נִשְׁבַּעְתִּי, אָמַר לוֹ אֲבִרְהָם: אָתָּה נִשְׁבַּעְתָּ וְאַף אֲנִי נִשְׁבַּעְתִּי שְׂאִינִי יוֹרֵד מִן הַמִּנְבֵּחַ [הַנֶּחֱסֵה] עַד שְׂאֹמֶר כָּל מַה שְׂאִינִי צָרִיד, אָמַר לוֹ: אָמַר לוֹ אֲבִרְהָם: לֹא כֵךְ אָמַרְתָּ לִי, וְסִפְרָה הַבּוֹקְבִים... מַה יִּהְיֶה גִרְעָד? אָמַר לוֹ הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: הֵן, אָמַר לוֹ: מִמִּי? אָמַר לוֹ: מִיִּצְחָק, אָמַר לוֹ: לֹא אָמַרְתָּ לִי, וְשִׁמְתִי אֶת-גִּרְעָד בַּעֲפֹר הָאֶרֶץ? אָמַר לוֹ הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: הֵן, אָמַר לוֹ: מִמִּי? אָמַר לוֹ: מִיִּצְחָק, אָמַר לוֹ: כִּשֵּׁם שֶׁהָיָה לִי לְהִשְׁבִּיד וְלֹאמַר לָךְ: אֲחִמּוּל אָמַרְתָּ לִּי: כִּי הִצְחָק וְקָרָא לָךְ גִּרְעִי, עֲקָשׁוֹ אָתָּה אוֹמֵר לִי: הִעֲלֵהוּ שָׁם לְעוֹלָה—וְבִשְׁתֵּי אֶת-יִצְחָר וְלֹא הִשְׁבַּחְתִּי, כִּד כְּשֵׁהֲיָיו בְּנִיו שֶׁל יִצְחָק חוֹקָאִים וְנִכְנָסִים לְצָרָה תַּחַת נִזְקָר לָהֶם עֲקָרְתּוֹ שֶׁל יִצְחָק וַיְהִי חָשׁוֹב לְפָנֶיךָ בְּאֵלּוֹ עָשְׂרוֹ צָבוּר עַל גְּבִי הַמִּנְבֵּחַ וְתַתְּמֵלָא עֲלֵיהֶם רַחֲמִים וְתִסְלַח לָהֶם וְתַפְסֵם מִצָּרָתָם, אָמַר לוֹ הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: אָתָּה אָמַרְתָּ אֶת-שִׁלְךָ וְאֲנִי אָמַר אֶת-שְׁלִי: עֲתִידִים בְּנֵיו שֶׁל יִצְחָק לְחַטֵּא לְפָנֵי נָן אוֹתָם בְּרֹאשׁ-הַשָּׁנָה, אֲלֵא אִם מִבְּקָשִׁים שֶׁאֵתְּשֵׁשׁ לָהֶם נִכּוֹת וְאִנְפֵּר לָהֶם עֲקָרְתָּ יִצְחָק—יִהְיֶה חוֹקָעִים לְפָנֵי בְּשׁוֹפָר שֶׁל נָן, אָמַר לוֹ: מַה הַשּׁוֹפָר? אָמַר לוֹ: חֲזוֹר לְאַחֲרֶיךָ... מִיָּד, וַיִּשָּׂא אֲבִרְהָם אֶת-עֵינָיו וַיֵּבֶא וַיְהִי אֵילָּי.

ר' אֶלְעָזָר אוֹמֵר: מִן הַדָּרִים בָּא, שֶׁהָיָה רוּעָה שָׁם, ר' יְהוֹשֻעַ אָמַר: מֵלֹאד הִבִּיאוּ מִנֵּן-עֲרֹן וְתַחַת עֵץ הַחַיִּים הָיָה רוּעָה, וְשׁוֹתָה מִן הַמַּיִם שְׁעוֹבִרִים תַּחְתָּיו, וְהָיָה רִיחוֹ שֶׁל אֵיל נִזְרָק בְּכָל הַעוֹלָם, וַאֲמַתִּי נִתֵּן בְּנָן? בִּין-הַשְּׁמִשׁוֹת שֶׁל שֶׁשֶׁת יָמֵי בְּרָאשִׁית, כָּל אוֹתוֹ הַיּוֹם הָיָה אֲבִרְהָם רוֹאֶה אֶת הָאֵיל, נֶאֱחָז בְּאֵילָן נָן וְנֶאֱחָז וַיּוֹצֵא, נֶאֱחָז בַּחֲרֹשׁ זֶה וְנֶאֱחָז וַיּוֹצֵא, נֶאֱחָז בַּבָּבֶדֶד זֶה וְנֶאֱחָז וַיּוֹצֵא, אָמַר לוֹ הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: אֲבִרְהָם, כִּד עֲתִידִים בְּנֵיךְ נֶאֱחָזִים בַּעֲשׂוֹת וּמִסְתַּבְּכִים בְּמַלְכוּת, מִבְּכָל לְמַדִּי, מִמִּדֵּי לָנוּ וּמִיָּנִין לְאֲדוֹם, אָמַר לְפָנֶיךָ רַבּוֹן הָעוֹלָמִים: יִהְיֶה כֵן לְעוֹלָם? אָמַר לוֹ: נִסּוּפֶם לְהַנָּחֵל בְּקִרְוָיו שֶׁל אֵיל נָן—(וְאֲדֹנִי יְהוִה בְּשׁוֹפָר יִתְקַע הַלֵּל בְּסֻעְרוֹת תִּימָן¹, (תַּנְח' וִירָא : תַּנְח' : סִנְה' : פֶּט : ע"י שֶׁם : מִדְר' א' לֹא : יְרוּש' תַּעֲנִית ב' : יִלְקֹשׁ וִירָא כב : מִדְר' ג' וִירָא : מִד' וַיּוֹשֻעַ : פֶּסֶק ר').

מה ר' וְכִרְיָה אָמַר: אוֹתוֹ הָאֵיל שֶׁנִּבְרָא בִין-הַשְּׁמִשׁוֹת הָיָה קָץ וְכָא לְהַתְקַרֵּב תַּחַת יִצְחָק, וַיְהִי סִמָּל עוֹמֵר וּמִשְׁטִינִי בְּדִי לְבַטֵּל קִרְבָּנוֹ שֶׁל אֲבִרְהָם אֲבִינוֹ, וְנֶאֱחָז בְּשְׁתֵּי חֲרָעֵי בֵּין הָאֵילָנוֹת, מַה עָשָׂה אוֹתוֹ הָאֵיל? שֶׁשֵּׁט אֶת-יָדוֹ בְּטִלְיָתוֹ שֶׁל אֲבִרְהָם, הִבִּישׁ אֲבִרְהָם אֶתְרֵיו וְנָתַח אֶת-הָאֵיל, וְהִסִּירוֹ וְהַקְרִיבוֹ תַּחַת יִצְחָק בְּנוֹ.

[בְּשַׁעַת עֲקָרְתּוֹ שֶׁל יִצְחָק] הַלֵּל הַשָּׁשׁן אֲצִל שָׂרָה [וְנִזְמֵן לָהּ בְּדַמּוּת יִצְחָק, בֶּן שָׁרָה] אוֹתוֹ אָמַר לוֹ: בְּנִי: מַה-עָשָׂה לָךְ אֲבִיד? אָמַר-לָהּ: וְשִׁלְנִי אֲבִי וְהַעֲלֵנִי הָרִים וְהוֹרִידֵנִי בְּקַעֲוֹת, [עַד] שֶׁהַעֲלֵנִי לְרֹאשׁ הַר אֲחֵד גְּבוּהַ וְתַלְלוֹ וְכִנְיָה מִנְבֵּחַ וְנִסְדֵּר מִצָּרָה וְעֲקָרְתִּי עַל גְּבִי הַמִּנְבֵּחַ וְנִטֵּל מִמֶּלֶכֶת לְשִׁחְטָנִי—(וְאֵלּוּלָא שְׂאֹמֶר לוֹ הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא, אֶל תִּשְׁלַח יָדְךָ² בְּבֶר הַיָּמִי נִשְׁחַט, לֹא הִסְפִּיק לְגַמֵּר אֶת-הַבִּקֵּר עַד שֶׁיִּצְאָה נִשְׁמָתָה, (תַּנְח' וִירָא : קַה' ס) ¹ בְּרֹאשִׁית כ"ב, יא, ² עַס עַס, יב, ³ עַס עַס, סז, ⁴ עַס ט"ו, ס, ⁵ עַס י"ג, סז, ⁶ עַס כ"א, יב, ⁷ עַס כ"ב, יב, ⁸ זכרִים ט"ו, יד, ⁹ בְּרֹאשִׁית כ"ב, יב.

ונתר — נפרד ויוצא מן הסבך. מה) סמאל — הוא השמן, ומשמניו — עוסד לשמן לו, מעכבו. ששט את ידו — רגלו הקדמית ממקום שהוא נאחו.

טז **עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו ועמד בכלם—להודיע כמה חבתו של אברהם אבינו. (אבות ה.)**

מח **שמה קבר אברהם ושרה אשתו—אמר ר' שמואל בר נחמן: שם ועבר היו מהלכין לפני משה וראו גבה מקום מפנה לאבינו אברהם וקברו אותו בדינשרין שלו. (ב"ר סב.)**

ה. פטירתו של אברהם.

פט **ר' שמעון בן יוחאי אומר: אכן טובה היתה תלויה בציארו של אברהם אבינו שכל חולה הרואה אותה מיד מתרפא. ובשעה שנפטר אברהם אבינו מן העולם, נשלה הקדוש—ברוך הוא ותלאה בגלגל חמה: אמר אבי: זה שאומרים הבריות: "עלה היום—עלה החולה". (ב"ב סז: ע"י.)**

ז **אמר רב חנן בר רבא אמר רב: אותו היום שנפטר אברהם אבינו מן העולם עמדו כל גדולי אמות העולם בשורה ואמרו: אי לו לעולם שאבר מנהיגו ואוי לה לספינה שאבר קברניטה! (שם צא.)**

ו. יצחק, רבקה ונרעם.

זא **"וביאך יצחק האהלה שרה אמו"—כל ימים שהיתה שרה נזמית היה ענן קשור על פתח אהלך, ובן שמתה פסק איתו ענן, ובן שבאה רבקה חזר איתו ענן: כל ימים שהיתה שרה נזמית היו דלתות פתוחות לרונתה, ובן שמתה שרה פסקה אותה לרונתה, ובן שבאה רבקה חזרה אותה לרונתה: כל ימים שהיתה שרה נזמית היתה ברכה משלחת בעסה, ובן שמתה שרה פסקה אותה הברכה, ובן שבאה רבקה חזרה: כל ימים שהיתה שרה נזמית היה גר דלוק מלילי שבת ועד לילי שבת, ובן שמתה פסק איתו הגר, ובן שבאה רבקה חזר. ובן שרואה אותה שהיא עושה כמעשה אמו, קוצה חלתה בטהרה וקוצה עסתה בטהרה—מיד "וביאך יצחק האהלה". (ב"ר ס.)**

זב **"ויהי יצחק... בקחתו את רבקה בת בתואל הארמי ונו"—אמר ר' יצחק: אם ללמד שהיא מארם-נהרים, וכלא כבר נאמר "מפדן ארם", מה תלמוד לומר הארמי—"בת בתואל הארמי". "אחות לזן הארמי"? אלא בא ללמד: אביה רמאי ואחיה רמאי ואנשי מקומה רמאים, והצדקת הו' שהיא יוצאה מפיניהם למה היא דומה?—לשושנה בין החתנים. (ב"ר סז: ויק"ר כג.)**

זג **"ויתרצו הקנים בקרבה"—בשעה שהיתה עוברת על בתי-בגסיות ובתי-מדרשות—יעקב: [רץ] והפרכם לצאת: עוברת על בתי עבודה-זרה-עשו רץ והפרכם לצאת. (ב"ר סז: ילק"ש ויצא.)**

¹ נחשית כ"ה, י. ² שם כ"ה, סז. ³ שם כ"ה, כ. ⁴ שם שם, כב.

(מז) חבתי — אהבת ה' לאברהם. (מח) שמה קבר וגו' — משמע ששניהם נקברו כאחד. גבה — אצל שרה במערה. בדינשרין — מערה כפולה בל"י. מט) שנפטר — שמת ויצא מן העולם. עלה היום וגו' — במקור בארמית: "אידלי יומא אידלי קצירא". (נ) בשורה — בשורת האכלים והמספידים. (נא) לרוחה — שיבואו אורחים. בעסה — בנצק. קוצה — חותכת ומפרשת. (נב) רמאי — דרש "ארמי" מל' "רמאי" בחלוקה אותיות. (נג) ומפרכם — מפרפר ומתנדנד.

17 וְהָלַךְ לְדָרוֹשׁ אֶת־יְיָ—וְכִי בְתִי־קְנִסִיּוֹת וּבְתִי־מִדְרָשׁוֹת הָיוּ בְּאוֹתָן הַיָּמִים, וְהָלֹא לֹא הָלַכָה אֵלָּא לְמִדְרָשָׁם שֶׁל שָׁם וְעָבְרוּ אֵלָּא לְלִמְדָּה, שֶׁגַּל מִי שֶׁהוּא מְקַבֵּיל פָּנָיו וְזָן בְּמִקְבִּיל פָּנָיו שְׂבִינָה. (ב"ר טו).

18 וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים—ר' לֵוִי אָמַר: מִשָּׁל לְהָרִם וְעֶצְבוֹנִית שֶׁהָיוּ גְדֻלִּים זֶה עַל גְּבִי זֶה. וְכֵן שֶׁהִגְדִּילוּ וְהִפְרִיחוּ זֶה נִוְתָן רִיחוֹ וְזֶה חֹחוֹ. כִּד כָּל שְׁלֹשׁ־עֶשְׂרֵה שָׁנָה שְׂנֵיהֶם הוֹלְכִים לְבֵית־הַסֵּפֶר וּשְׂנֵיהֶם בָּאִים מִבֵּית־הַסֵּפֶר. לְאַחַר שְׁלֹשׁ־עֶשְׂרֵה שָׁנָה—זֶה הָיָה הוֹלֵךְ לְבֵת־מִדְרָשׁוֹת וְזֶה הָיָה הוֹלֵךְ לְבֵתִי עֲבוּדָה־נֶרֶד. (סו).

19 וַיֵּאָבֵב יִצְחָק אֶת־עֵשׂוֹ כִּי צִיד בְּפִיּוֹ—בְּשָׂר טוֹב לִפְּנֵי, כּוֹס טוֹב לִפְּנֵי. וַיְרַבְּקָה אוֹהֶבֶת אֶת־יַעֲקֹב—כִּל־שֶׁהָיְתָה שׁוֹמֵעַת קוֹלָהּ הָיְתָה מוֹסֶפֶת לוֹ אֶהְבָּה עַל אֶהְבָּתוֹ. (סו).

20 כִּי צִיד בְּפִיּוֹ—שֶׁהָיָה צִד אֶת אֲבִיו בְּפִיּוֹ: אָבֹא, הֵיכָּה מַעֲשִׂינִי אֶת־הַמִּלְחָמָה? אָבֹא, הֵיכָּה מַעֲשִׂינִי אֶת־הַתְּבָנִים? (רש"י ע"י סו).

21 וַיָּבֹא עֵשׂוֹ מִן הַשָּׂדֶה וְהוּא עֵיפֹ—פֶּעַם אֶחָת הָלַךְ עֵשׂוֹ לְצִיד חַיֹּת וְעוֹפּוֹת, רָאָה צִבִּי רָץ לִפְנֵיו—וְרָץ אַחֲרָיו. מִצָּאוֹ נִמְרֹד, אָמַר לוֹ: לָמָּה אָתָּה צֹד בְּעֵר שָׁלִי? בּוֹא וְהִלָּחֵם עִמִּי—וְזָמַן לוֹ זָמַן. בָּא עֵשׂוֹ וְהִתְנַעַץ עִם יַעֲקֹב. אָמַר לוֹ יַעֲקֹב: כָּל זָמַן שֶׁשָּׂא לְנִמְרֹד בְּגִדֵי אֶרֶס הָרֹאשׁוֹן לֹא תוֹכֵל לוֹ, אֵלָּא אֲמֹר לוֹ שׁוֹסִירִם מֵעֲלָיו וְתִלָּחֵם עִמּוֹ. וְכֵן עָשָׂה, וּכְשֶׁשָּׂשֵׁט נִמְרֹד אֶת־תְּבָנִים בָּא עֵשׂוֹ וּלְבָשָׁם בְּמִרְמָה וְקָם וְהִרְגָה אֶת נִמְרֹד. וּלְפִיקֵךְ הָיָה עֵשׂוֹ עֵיפֹ, כִּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: "עֵיפֹה נַפְשִׁי לְהִרְגִים" (בִּיה"מ ח"ה).

22 וַיֹּאמֶר עֵשׂוֹ אֶל יַעֲקֹב הֲלִעֲשִׂינִי נָא—אָמַר ר' יוֹרְאָה: פָּעַר פִּי אוֹתוֹ רָשָׁע כְּגִמְלָה. אָמַר לוֹ: אֲנִי אֶפְסַח פִּי וְאֶתָּה תִּהְיֶה מְשַׁלֵּחַ וְהוֹלֵךְ.

וַיֹּאכַל וַיִּשְׁתֵּי וְגו'—הַכֵּינִים עִמּוֹ כֵּת שֶׁל פְּרִי־צִים. אָמַרוּ: נֹאכַל שָׁלוֹ וְנִשְׁחַק עֲלֵיו. (ב"ר ס"ג; תנח"מ פִּינַח ס"ג).

23 וַתִּבְחָרֵנּוּ עֵינָיו מִרְאֵת—אָמַר ר' אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה: מִרְאֹת בְּרָעָתוֹ שֶׁל רָשָׁע. אָמַר הַקְּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא: זֶה יִצְחָק יוֹצֵא לְשׁוֹק וְהָיוּ הַבְּרִיּוֹת אוֹמְרִין: זֶה אֲבִיו שֶׁל אוֹתוֹ רָשָׁעוֹ אֵלָּא הִרְיֵנוּ מִכָּהָה אֶת־עֵינָיו וְהוּא יוֹשֵׁב בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ. דָּבָר אַחֵר: לְאַדָּם גְּדוֹל שֶׁהָיְתָה לוֹ מִדְּקָלִין נָאָה וּמִשְׁבַּחַת וְהָיוּ שְׂכָנִים שׁוֹרְפִים קֶשֶׁת וְחֶבֶן וּמַעֲלִים עֵשֶׂן בְּעֵד הַחֲלֹן. הָלַךְ וְסָתַם אֶת־הַחֲלֹן. כִּד נָשִׁי עֹשֶׂה עוֹבְדוֹת עֲבוּדָה־נֶרֶד וַיִּצְחָק רֹאֶה וּמַצֵּר—מִדְּ קָהוּ עֵינָיו. דָּבָר אַחֵר: "מִרְאֹת"—מִכַּח אוֹתָהּ הָרְאִיָּה, שֶׁבִּשְׁעָה שֶׁעָקַר אֲבִירָהּ אֲבִינוֹ אֶת־כְּנֹעַ עַל גְּבִי הַמִּזְבֵּחַ כִּכּוֹ מִלֹּאכֶי־הַשָּׂרֵת וְנִשְׂרָו דְּמַעוֹת מַעֲיָיָהּ לְתוֹךְ עֵינָיו שֶׁל יִצְחָק וְהָיוּ רְשׁוּמוֹת בְּתוֹךְ עֵינָיו וְכֵן שֶׁהִזְקִין כְּהוֹ עֵינָיו. (ב"ר סו; מד' אַבְרָהָם).

¹ כְּנֹאשִׁית כֶּה, כֶּה, ² שֶׁס, כֹּז. ³ שֶׁס, כֶּה. ⁴ שֶׁס, כֶּה. ⁵ יִרְמִיָּה ד', לֹא. ⁶ כְּנֹאשִׁית כֶּה, לֹא. ⁷ שֶׁס, כֶּה. ⁸ שֶׁס, כֶּה. א.

נד) מְקַבֵּיל—מְקַבֵּל, יוֹצֵא לְקִרְאָתוֹ. זָקֵן—חָכֵם וְרַב. נה) וְעֶצְבוֹנִית—שִׁיחַ שֶׁל קוֹצִים. נו) אוֹהֶבֶת—לֶשׁוֹן הוֹוֶה, שֶׁהָיְתָה מִתְמַדָּת וּמִתְגַּבֶּרֶת בְּאֵהֱבָתָה. נז) צֹד וְגו'—תּוֹפְסוֹ בְּלָבוֹ וּגּוֹנֵב דַּעַתוֹ בִּירְאָת שָׁמַיִם שֶׁל שׂוֹא. הַמִּלְחָמָה... הַתְּבָנִים—דְּבָרִים שְׂאִין חוֹבֶת מַעֲשֵׂר עֲלֵיהֶם. נח) עֵיפֹ—מִמְלַחְמָתוֹ הִקְשָׁה בְּנִמְרֹד. נט) כְּגִמְלָה—שְׂאִין לֶשׁוֹן "הַלְעִשְׂתִּי בְּאָדָם, אֵלֹא בְּבַעַל חַי. וְאֵתָּה תִּהְיֶה מְשַׁלֵּחַ וְהוֹלֵךְ—לְתוֹךְ הַגְּרוֹן, וְהָיָה לֶשׁוֹן גִּסְתָּה. ס) מִרְאֹת בְּרָעָתוֹ—כִּלּוֹ כִּדִּי שֶׁלֹּא יִרְאֶה בְּרָעָתוֹ שֶׁל עֵשׂוֹ, וְהַמִּיָּם הָיָה לְשִׁלּוּלָהּ. מְכַח אוֹתָהּ הָרְאִיָּה—וְהָמָּה הָיָה מִי הַסִּכָּה. רְשׁוּמוֹת—הַנִּחוּי רֹשֶׁם.

ז. ברכת יצחק.

סא "ויקרא את־עשו בנו" — הניע ליל פסח, קרא יצחק לעשו בנו הגדול ואמר לו: בני, הלילה הזה כל־העולם כלו אומר בו הלל: הלילה הזה אוצרות טללים נפתחים — עשה לי מטעמים ועד שאני בעולמי אברכה. ורוח הקדש משיבה ואומרת: "אל תלחם את־לחם רע עין ואל תחאו למטעמותיו..."² הלך עשו להביא ונתעבב שם. אמרה רבקה ליצחק: בני, הלילה הזה אוצרות טללים נפתחו בו, הלילה הזה עליונים אומרים שירה — עשה מטעמים לאבירי, ועד שיהא בעולמי וברכך. הלך והביא שני גדי־עזים. (פדר"א לב).

סב "ויקרא את־עשו בנו הגדל" — אמר ר' אליעזר בר' שמעון: למדינה שהיתה מכתבת ענקמן למלך. והיתה שם אשה אחת והיה לה בן ננס, והיתה קוראה אותו מקרואלפרום. אמרה: בני מקרואלפרום ואין אתם מכתבין אותו! אמרו: אם בעיניך מקרואלפרום — בעינינו הוא ננס שבננסים. כך אביו קרא אותו גדול — "ויקרא את־עשו בנו הגדל". אמו קוראת אותו גדול — "ותקח רבקה את־בנרי עשו בנה הגדל". אמר להם הקדוש־ברוך־הוא: אם בעיניכם הוא גדול, בעיני הוא קטן — "הנה קטן נחתיך בגוים בזוי אתה מאד"³. (ב"ר סח).

סג "ועשה לי מטעמים" — אמר לו: בתחלה הייתי נהנה מן הראיה ועכשו איני נהנה אלא מן הטעם. וכן שלמה אימר: "ברכות הטובה רבו איכליה, ומה בשרון לבעליה כי אם ראות עיניו"⁴ — ונא — מבוא לסומין שאינם שבעים. אינו דומה מי שרואה כל ריק ורעב למי שרואה כל מלא ושבוע. (סס).

סד "עלי קללתך בני" — אמר ר' אבא בר כהנא: אדם שחטא לא אמו נתקללה? שנאמר: "אורכה האדמה בעבדך"⁵. אף אתה "עלי קללתך, בני". אמר ר' יצחק: עלי לבנם ולומר לאבירי: יעקב צדיק ועשי רשע. "גלך נזח נבא לאמו" — אנוס וקבוץ ובובה. (סס).

סה "כי הקרה יי אליהד לבני" — אמר ר' יוחנן: משל לעורב שהביא אש לקנו. בשעה שאמר יעקב "כי הקרה יי אליהד לבני", אמר יצחק: יודע אני שאין עשיו מזכיר שמו של הקדוש־ברוך־הוא, זה מזכיר — אין זה עשו, אלא יעקב. כן נאמר יצחק ליצחק: "גשה נא ואמשך בני" — נשפכו מים על שוקיו והיה לבו רפה בשערה. וזמן לו הקדוש־ברוך־הוא שני מלאכים. אחד מימינו ואחד משמאלו, והיו אוחזין אותו במרפקו כדי שלא יפל. (סס).

סו "ויחבר יצחק חרדה גדולה"⁶ — מה נאמר למעלה מן הענין: "יהי אד יצא יצא יעקב מאת פני ותי"⁷. — זה יצא וזה נכנס. ביצר? אלא מי שנתן באורה אינו רואה למי שנתן בחשכה, אבל מי שהוא נתן בחשכה רואה למי שנתן באורה. עשו בא מן השוק ולא ראה ליצחק, שהיה לפניו מן הבית, אבל יעקב ראה אותו מבפנים ונשמן אחורי הדלת, וכן ¹ גראשט כ"ז, א. ² משלי כ"ג, ו. ³ עזריה א, ב. ⁴ גראשט כ"ז, ד. ⁵ קסלס ס, י. ⁶ גראשט כ"ז, יג. ⁷ ש"ס ג, יג. ⁸ ש"ס כז, כ. ⁹ ש"ס כז, כז. ¹⁰ ש"ס כז, ל"ג. ¹¹ ש"ס כז, ל.

(סב) מכתבת ענקמן — שהיתה כותבת שיעור מדרש של אנשי המדינה לשם קריאה לצבא. מקרואלפרום — גבוה ומהיר בל"י. ננס — שפל קומה, קטן במדת גופו. הנה קטן וגוי — באדום נאמר. (סג) לסומין — לעורים. (סד) עלי לבנם — דרש "עלי קללתך" — אני החיבת בדבר, שהרי עלי היה מושל החוב להודיע לאביו שעשו בנו רשע ואינו ראוי לברכה. אנוס וגוי — שלא עשה ברצון, אלא בעל כרחו, שנשמע לאמו. (סה) שהביא אש וגוי — כלו יעקב הכשילו פיו, שהזכיר שם שמים ומתוך כך הרגיש בו יצחק. נשפכו מים וגוי — מתוך פחד, שבא כיורוהו אביו. כשעודה — כדונג. במרפקו — מקום חבור עצמות היד באמצע, במקום הכפיפה.

שנבנם עשו ויצא יעקב. כך שער את-השעות שלא יבא עשו ויטול את הברכות? אלא כן שיצא עשו לציד, שלח הקדוש-ברוך-הוא עליו ששן ולא הניחו לצוד עד שיבוא יעקב ויטול את-הברכות. ביצרו היה עשו רץ וצד צבי וקושרו ומניחו רץ ותפס אחר וקושרו ומניחו. והשמן מתיכם ומבריתם: והיה עשו בא ולא היה מוצא אחד מהם. וכך עשה שתיים או שלש פעמים: והיה מנלול בשעות עד שבא יעקב וטול את-הברכות. וכן שנבנם עשו: התחיל קודא לאביו בדרון: "קום אבי ויאכל מציד בנו". קום אבי—היה נזר עליו: אכל יעקב לא אחר בן. אלא "נא" בלשון בקשה: "קום נא שבה ואכלה".—שלישית לשון בקשה. לשון שפלות וענותנות: ואותו רשע אמר: "קום אבי ואכל".—קום אבי... באותה שעה הפיר יצחק את קולו והתחיל תרד. אמר לו: מי אתה? לסי שבקשה שנבנם יעקב נבנם עמו ריח נזעזע. ריח נוחה. ונתקשרה דעתו של אותו צדיק. שנאמר: "ראה ריח בני בריח שדה אשר ברבו".—התחיל לברכו: אכל שנבנם עשו נפתח לו ניהום. לסיבך—ליצחק יצחק תרדה ורואה...—היה תמה יצחק בלבו ואמר: אני רואה ניהום ועשו מסיק אותו. מי אפוא הוא האי ציד?—למה שתי פעמים? אלא אמר יצחק לעשו: אפה הלכת לצוד ואפה

נאמר (יחזקאל תולדות).

ח. יעקב אבינו ביציאתו מבאר-שבע.

יצא יעקב מבאר שבע—יציאת הצדיק מן העיר עושה רשם. כל זמן שהצדיק בעד—הוא וניה, הוא שבתה. הוא הדרה: יצא משם—פנה וניה, פנה שבתה, פנה הדרה. וילך תרנה—כשהגיע יעקב לתרו, אמר: אפשר עברתי על מקום שהתפללו (שם) אבותי ואני לא התפללתי?... בשנתן דעתו לחזור—קפצה לו הארץ: מיד גפנע במקום". כשהתפלל בקש לחזור. אמר הקדוש-ברוך-הוא: צדיק זה בא לבית-מלוךי ויפטר בלא ליהנה?—מיד בא השמש.

כי בא השמש—ככה השמש. מלמד שהשקיע הקדוש-ברוך-הוא גלגלי-חמה שלא בעונתה. בשביל לדבר עם יעקב אבינו בצנעא. משל לאהבו של מלך שבא אצלו לפרקים. אמר המלך: כבו היריות, כבו הפנסים. שאני מבקש לדבר עם אהבי בצנעא. בינח מאבני המקום—עשאן כמין מרוב ונתן פתח ראשו. שהיה מתנא מן החיות. התחילו האבנים מריבות אלו עם אלו: זו אומרת: עלי ויח צדיק זה ראשו. וזו אומרת: עלי ויח צדיק זה ראשו—נבלעו כלן באחת. ונדו שנאמר: "ויקח את-האבן אשר שם מראשותיו". ויחלם... והנה מלאכי אלהים עלים וירדים—הרעה הקדוש-ברוך-הוא ליעקב שרי ארבע מלקיות עולים וירדים.

¹ נראשית כ"ז, לא. ² שם שם, יט. ³ שם שם, כו. ⁴ שם שם, נג. ⁵ שם כ"ח, י. ⁶ שם שם, יח. ⁷ שם שם, יח.

סו) מנלול בשעות — כלו מוציא זמנו. מסיק — מבעיר אש לחטמו. סו) עושה רשם — כל נכרת לכל שבתה — תהלתה, כבודתה. מקום וגו' — זה בית אל. קפצה לו וגו' — באה כנגדו דרך נס. "ויפנע במקום" — כאדם שפוגע בדבר חבא לקראתו. ויפטר — יפיר וילך לו. שלא בעונתה — קודם זמנה. בצנעא — בסתר. לפרקים — לעתים. פנסים — מנורות, עשיות של זכוכית למאור בלוי. מרוב — צער, מחיצה מכאן ומכאן. ארבע מלקיות — שגלו ישראל לביתו, והן: בבל, סד, יון, ואדום.

והנה יי נצב עליו - אמר ר' שמעון בן לקיש: אלקמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו - באדם שמינה במניפה על בנו.

אמר ר' אבהו: משל לבן-מלכים שהיה ישן בעריסה. והיו נכובים שוכנים עליו, וכן שבא מניקתו שחה עליו - וברחו מעליו. כך בתחלה יהנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו. בן שנתגלה עליו הקדוש ברוך הוא ברחו מעליו. (ב"ר סח, סט; חולין צא: ילק"ש ויצא).

הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתגנה ולרעך² - אמר ר' יצחק: מלמד שקפלה הקדוש ברוך הוא לכל ארץ ישראל והניחה תחת יעקב אבינו. לומר, שתהא נוחה לכבש לבניו. ר' שמעון משום בר קפרא אמר: קפלה כפנקס ונתנה תחת ראשו. באדם שאומר: "מתחת ראשך שלך הוא". (חולין צא: ב"ר סט).

וישא יעקב וגליו³ - אמר ר' אחא: חיי בשרים לב מרפא. בן שנתבשר בשורה טובה נשא לבו את-גליו.

ויאמר להם השלום לר' - השלום בינכם לבנינו⁴. ויאמרו שלום. ואם לפטפט אתה מבקש - והנה רחל בתו באה עם הצאן⁵: וזה שאמרינן, שהדבור מצוי בקשים.

והי באשר ראה יעקב... ויש יעקב וגל את-האבן⁶ - אמר ר' יוחנן: בזה שהוא מעביר סקק מעל פי צלוחית.

וישק יעקב לרחל⁷ - כל נשיקה של תפלות. חוץ משלש: נשיקה של נדלה. נשיקה של פרקים. נשיקה של פרישות. נשיקה של נדלה. ניקח שמואל את-סד השמן ויצק על ראשו וישקהו⁸: נשיקה של פרקים. ונלך נפנשהו ביה האלהים וישק לו⁹: נשיקה של פרישות. ונחשק ערפה לחמותה ורות דבקה בה¹⁰. ר' הונתא אמר: אף נשיקה של קרבות. שנאמר: וישק יעקב לרחל, שהיתה קרובתו.

וישא את-קולו ויבך¹¹ - למה בכה? אמר: אליעזר בן-שעה שהלך להביא את-רבקה מה כתוב בו: וניקח העבד עשרה נמלים וגו'¹². ואני לא נוס אחר ולא צמיד אחר. דבר אחר: למה בכה? שראה האנשים מלחשים אלו לאלו מפני שנשקה: מה בא זה לחדש לו דבר ערוה. שמשעה שלקה העולם בדור המבול עמדו אמות-העולם וגדרו עצמן מן הערוה: זהו שאמרינן, שאנשי מרח גדורים מן הערוה.

ויהי כשמוע לבן וגו'¹³ - אמר: אליעזר פסול הבית היה ונאמר בו: וניקח העבד עשרה נמלים¹⁴. זה שהוא אהובו של בית - על אחת כמה וכמה. וכן שלא ראה אפילו אפסיתיקותו -

¹ בראשית כ"ח, יג. ² שם ס"ט, יג. ³ שם כ"ט, א. ⁴ משלי י"ד, ל. ⁵ בראשית כ"ט, ו. ⁶ שם ס"ט, יג. ⁷ שם ס"ט, יא. ⁸ שמואל א' י"א, א. ⁹ שמות ד', כו. ¹⁰ רות א', יד. ¹¹ בראשית כ"ד, י. ¹² שם כ"ט, יג.

אי אפשר לאמרו - מפני הכבוד. מניפה - עשויה כעין כנף ומשיבין בה רוח על הפנים להצטנן. בעריסה - בערס קטן של תינוק. סח) שקפלה - שקפלה, בקרה. כפנקס - כלות, ספר לרשימות וחשבונות. מתחת ראשך וגו' - סה שמונה תחת ראשך שלך הוא. (ס) כיון שנתבשר - דרש "בשרים" לשון בשורה, שבשורה טובה מרפא ומתיה את הלב. והנה רחל וגו' - ותפפט עמה. כזה שהוא מעביר וגו' - כלר בקלות ובלי שום יגיעה, ולמד זאת מן הסמיכות. ויגש... ויגל, כל' בא ועשה. של תפלות - כל' של אהבים ועגבים. של גדולה - מי שמעלים אותו לגדולה, כמפורש בסמך. של פרקים - מי שרואה את חברו לפרקים, כמפורש בסמך. של פרישות - בשעת פרידה. קרבות - קרבת משפחה. גדרו עצמם - הפרישו עצמם, התרחקו. פסול הבית - הפחות שבבית, עבד. אפסיתיקותו - מזוהה, כלי שנותנים בו מזון וצידה לדרך.

וַיִּבְקַרְלֵהּ, אָמַר: דִּינְרֵין הֵם וְהֵם בַּחֲנוּתֵי; וְכֵן שְׁלֹא מֵצֵא כְּלוּם—וַיִּנְשֹׁק־לָהּ, אָמַר: שְׁמֵא מְרֻלִית הִן, וְהֵן בְּסִי. וְכֵן שְׁלֹא רָאָה כְּלוּם, אָמַר לוֹ יַעֲקֹב: מָה אַתָּה קְבוֹר? מִמּוֹן בְּאֵתִי טָעַן? לֹא בְּאֵתִי טָעַן אֲלֵא דְרָרִים—וַיִּסְפֹּר לִלְקֹן¹.

וַיֹּאמֶר לוֹ לָבֶן אֲדָ עֲצָמִי וּבִשְׂרִי אַתָּה²—אָמַר לוֹ: מִלָּד הָיִיתִי קְבוֹר לַעֲשׂוֹתָךְ, עָלַי וְעַכְשָׁיו שָׂאִין אֲעִלֶּךָ כְּלוּם, אֲדָ עֲצָמִי וּבִשְׂרִי אַתָּה³—כַּעֲצֵם זֶה אֲנִי מַחֲלֵק לָךְ.

וַיֹּאמֶר לָבֶן לַיַּעֲקֹב הֲכִי... וַעֲבַדְתִּי חֲנֹם⁴—אָמַר לוֹ וַיַּעֲקֹב: מָה אַתָּה קְבוֹר? מִמּוֹן בְּאֵתִי לְבַקֵּשׁ מִמֶּךָ? לֹא בְּאֵתִי אֲלֵא בְּשִׁבִיל שְׂחֵי הַנְּעֻרוֹת.

וּלְלָבֶן שְׂחֵי בְּנוֹת⁵—בְּשְׂחֵי קוֹרוֹת מַפְלְשׁוֹת מִסּוּף הָעוֹלָם וְעַד סוּפוֹ: זֶה הַעֲמִידָה אֱלוֹפִים וְזֶה הַעֲמִידָה מִלְּכִים וְזֶה הַעֲמִידָה מִלְּכִים, מִזֶּה עָמְדוֹ הוֹרְגֵי אֲרִיֹת וּמִזֶּה עָמְדוֹ הוֹרְגֵי אֲרִיֹת, מִזֶּה עָמְדוֹ נְבִיאִים וּמִזֶּה עָמְדוֹ נְבִיאִים, מִזֶּה עָמְדוֹ שׁוֹפְטִים וּמִזֶּה עָמְדוֹ שׁוֹפְטִים, מִזֶּה עָמְדוֹ מַכְבְּשֵׁי אֲרָצוֹת וּמִזֶּה עָמְדוֹ מַכְבְּשֵׁי אֲרָצוֹת, מִזֶּה עָמְדוֹ מַחֲלֵקֵי אֲרָצוֹת וּמִזֶּה עָמְדוֹ מַחֲלֵקֵי אֲרָצוֹת. (ב"ר ע').

וַיַּעֲנֵי לָאָה רְכוּתִי⁶—רַב אָמַר: רְכוּת מִמֶּשֶׁ, וְלֹא נִגָּא הוּא לָהּ אֲלֵא שִׁכַּח הוּא לָהּ, שֶׁהָיְתָה שׁוֹמֶעֶת עַל פִּרְשֵׁת דְּרָכִים בְּנִי-אָדָם שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים: שְׁנֵי בָנִים יֵשׁ לָהּ לְרַבְקָה, שְׂחֵי בְּנוֹת יֵשׁ לוֹ לְלָבֶן—וְזוֹלָה לְגִדּוֹל וְקִטְנָה לְקִטָּן. וְהָיְתָה יוֹשֶׁבֶת עַל פִּרְשֵׁת דְּרָכִים וּמִשְׁאֲלָתָהּ: וְזוֹלָה מִה מַּעֲשִׂיוֹ—אִישׁ יוֹדֵעַ צִיד⁷, אִישׁ כֶּע הוּא, מִלְּסַטָּם בְּרִיּוֹת: קָטָן מִה מַּעֲשִׂיוֹ—אִישׁ הֵם יוֹשֵׁב אֶהְלִים, וְהָיְתָה בּוֹכָה עַד שֶׁנִּשְׁרָו רִיסֵי עֵינֶיהָ. (ב"ב קכג).

אָמַר ר' יוֹנָתָן: רָאִינָה הָיְתָה בְּכוֹרָה לְצֵאת מִרְחֵל, שֶׁנֶּאֱמַר: אֲלֵה תִלְדוּת יַעֲקֹב יוֹסֵף⁸, אֲלֵא שֶׁקָּרְמָתָה לָאָה בְּרַחֲמִים: וּמִתּוֹךְ צְנִיעוּת שֶׁהָיְתָה בָּהּ בְּרַחֵל הַחַוִּירָה הַקְּרוֹשׁ-בְּרַחֵל הוּא לָהּ. וּמָה צְנִיעוּת הָיְתָה בָּהּ בְּרַחֵל? שֶׁנֶּאֱמַר: וַיַּעֲבֹד לְרַחֵל בִּי אֲמִי אֲבִיהָ הוּא⁹—וְכִי אֲחִי אֲבִיהָ הוּא? נִהְיָא בֶן אַחֲוֹת אֲבִיהָ הוּא! אֲלֵא אָמַר לָהּ: תִּנְשְׂאִי לִי? אָמְרָה לוֹ: הֵן, אֲלֵא אֲבָא רִמָּאִי הוּא וְאֵין אַתָּה, כָּל לוֹ. אָמַר לָהּ: מָה רִמָּאוּתוֹ? אָמְרָה לוֹ: יֵשׁ לִי אַחֲוֹת וְזוֹלָה מִמֶּנִּי וְלֹא נִשְׂאִנִּי לְסֻנְיָה. אָמַר לָהּ: אַחֲוִי אֲנִי בְּרַמָּאוּת. אָמְרָה לוֹ: וְכִי מִתָּר לְצִדִּיקִים לְהַגּוֹ בְּרַמָּאוּת? אָמַר לָהּ: הֵן—עַם נִכְר תִּתְקַבֵּר וְעַם עֲקֹשׁ תִּתְפַּל¹⁰. מִסֵּר לָהּ סִמְנִים, כִּשְׁהוֹיַע הַלְוִיָּהּ אָמְרָה: עֲבָשׁוּ תִּכְלֹם אַחֲוִתִּי—מִסְרָתָם לָהּ. וְהָיוּ שֶׁנֶּאֱמַר: וַיְהִי בִּבְקָר וְהָיָה הָיָה לָאָה¹¹—מִבְּלָל שֶׁעַד עֲבָשׁוּ לָאָה הָיָה? אֲלֵא מִתּוֹךְ סִמְנִים שֶׁמִּסְרָה רַחֵל לְלָאָה לֹא הָיָה יַעֲקֹב יוֹדֵעַ עַד אוֹתָהּ שֶׁעָה. (מג' יג': ב"ב קכג. רש"י).

וַיֹּאחֲזֵב יַעֲקֹב אֶת-רַחֵל וַיֹּאמֶר אֶעֱבֹדָךְ שְׁבַע שָׁנִים בְּרַחֵל בְּתוֹךְ הַקְּטָנוּת¹²—בְּשִׁבִיל שֶׁאִי יוֹדֵעַ שְׂאֲנֵשִׁי מִקּוֹמָךְ רִמָּאִים, לְפִיכָךְ אֲנִי מִבְּרַר עֲשָׂרָה עֲמֻד: אֶעֱבֹדָךְ... בְּרַחֵל—בְּרַחֵל וְלֹא בְּלָאָה, בְּתוֹךְ "שְׁלֹא תִבְיָא אַחֲרֵת מִן הַשּׁוֹק וְשִׁמְהָ רַחֵל, הַקְּטָנָה"—שְׁלֹא תַחֲלִיף שְׂמוּתִי זֶה כּוֹל.

¹ גְּרָאשִׁית כִּיט, יג'. ² שֵׁשׁ שֵׁשׁ, יד'. ³ שֵׁשׁ שֵׁשׁ, טו'. ⁴ שֵׁשׁ שֵׁשׁ, טז'. ⁵ שֵׁשׁ שֵׁשׁ, יז'. ⁶ מִס ל"ו, כ. ⁷ שֵׁשׁ כִּיט, יב'. ⁸ שְׁמוֹנָה כ"י, כ"ב, כג'. ⁹ גְּרָאשִׁית כִּיט, כד'. ¹⁰ שֵׁשׁ כֵּס, יח'.

כַּעֲצֵם זֶה — כַּעֲצֵם יְבוּשָׁה בְּלִי בָשָׂר; כְּלוֹמַר לֹא תִהְיֶה מִמֶּנּוּ אֵלּא דְּבַר מוֹעֵס. כִּשְׂתִּי קוֹרוֹת וגו' — דְּרַשׁ "בְּנוֹת" מִלִּי בְּנִין. מִפְּלוֹשׁוֹת — נִמְשָׁכוֹת וְעוֹבְרוֹת. הוֹרְגֵי אֲרִיֹת — דוֹד מְלֹאָה וְשִׁמְשׁוֹן מִרְחֵל. נִגָּא — וְזוֹלָה, בּוֹיּוֹן. פִּרְשֵׁת דְּרָכִים — מְקוֹם שֶׁהַדְּרָכִים מִתְפָּרְדִּים. שְׂחֵי בָנִים — יַעֲקֹב וְעֵשָׂו. מִלְּסַטָּם — גּוֹזֵל וְחוֹמֵס. שֶׁנִּשְׁרָו רִיסֵי — שֶׁנִּפְּלוּ עַפְעַפִּי. עֵא (הַחֲוִירָה וגו') — שֶׁחֲלַק הַבְּכוֹרָה נָתַן שׁוֹב לְיוֹסֵף. מִבְּלָל — מִזֶּה אֲפֻשֶׁר לְשִׁמוּעַ. עַב (מִבְּרַר — מִפְּרָשׁ בְּדַבְרִים בְּרוּרִים.

יִהְיֶה בְּעֶרְבֹךָ נִתְּחַל אֶת־לֵאָה בְּתוֹי נָגִי — אָפְלוּ אֵתָּה נֹתָן אֶת־הַרְשָׁע בְּחִמּוֹר שֶׁל תִּרְשִׁים
אֵין אֵתָּה מִזֵּיל מִמֶּנּוּ כְּלוּם.

יִנְאַסְפָּה לָדָן אֶת־כָּל־אֲנָשֵׁי הַמָּקוֹם וַעֲשֵׂה מִשְׁתֵּה¹ — בָּנִים כָּל אֲנָשֵׁי מְקוֹמוֹ, אָמַר לָהֶם:
יִדְעִים אַתֶּם שֶׁהֵינִי רְחוּקִים לְמִיָּם, וְכֵן שָׂדֵה הַצִּדִּיק הֵנָּה לְכָאן וְהַדְּרָכּוֹ הַיָּמִים, אָמְרוּ לוֹ:
וְיָהּ רַצוֹנָךְ אָמַר לָהֶם: אִם אַתֶּם מִבְּקָשִׁים אֲנִי מִרְכָּה אוֹתוֹ וְאַתֶּן לוֹ אֶת־לֵאָה, שֶׁהָיָה אוֹתָהּ
הַרְבֵּה אֶת־דַּחַל, וַעֲשֵׂה אֲצִלְכֶּם שְׁבַע שָׁנִים אַחֲרוֹת, אָמְרוּ לוֹ: עֲשֵׂה כְרַצוֹנְךָ, אָמַר לָהֶם: חֲנִי
לִי מִשְׁכּוֹנוֹת שְׂאִין אֲחֵר מִכֶּם מִפְּרָסֶם אוֹתִי, נָתַנּוּ לוֹ מִשְׁכּוֹנוֹת, הִלָּךְ וְהִכִּיָּא [בָּהֶם] יָנִין וְשָׁמָּה
וּבְשָׂר וְלִפְסִיד נִקְרָא שְׁמוֹ, לָכֵן הָאֲבִי², שֶׁרְכָּה בְּאֲנָשֵׁי מְקוֹמוֹ, כָּל אוֹתוֹ הַיּוֹם הָיוּ מִשְׁמַחֲתִין
אוֹתוֹ, בְּשִׁחְשִׁיד אָמַר יַעֲקֹב לָהֶם: זֶה מָה הָיָה? אָמְרוּ לוֹ: אַתָּה נִמְלַח חֶסֶד בְּזִכְרוֹתָי, גַּם אִם
נִמְלַח חֶסֶד עִמָּךְ, הָיוּ מְקַלְסִין לִפְנֵינוּ וְאָמְרוּ: הָא לֵיאָה, הָא לֵיאָה לְעֶרְבֹךָ כִּי הַבְּחִירִים
וְכִבּוֹ אֶת־הַנּוֹרָה, אָמַר לָהֶם: זֶה מָה הָיָה? אָמְרוּ לוֹ: מָה אַתָּה סְבוֹר, שְׂאֵנו פְּרוּצִים כְּמוֹתְכֶם —
כָּל אוֹתוֹ הִלָּלָה הָיָה קוֹרָא לָהּ, רַחֵל³, וְהָיָה עוֹנָה לִי בְּבִקְרִי — וְהָיָה הָיָה לֵאָה⁴, אָמַר לָהּ: מָה
כַּמְאִית בַּח רִמְאִיו וְלֹא הָיִיתִי קוֹרָא לָךְ, רַחֵל⁵, בְּלִילָה וְאַתָּה עוֹנָה לִי? אָמְרָה לוֹ: יֵשׁ סוֹפֵר
שְׂאִין לוֹ מִלְמִידִים? לֹא בָּדָה הָיָה קוֹרָא לָךְ אֲבִיד, עֲשֵׂה⁶ וְאֵתָּה עוֹנָה לוֹ? (בִּר ע: יִלְכִּים וַיֵּצֵא).

יִנְרָא, יֵי בִי שְׁנִיָּא לֵאָה⁷ — שֶׁהָיוּ הַכָּל סוֹנְטִין בָּהּ, מִפְּרָשֵׁי דָנִים הָיוּ סוֹנְטִין בָּהּ, מִהִלְכֵי
דְּרָכִים הָיוּ סוֹנְטִין בָּהּ, אַף הַנּוֹחִיּוֹת מֵאַחֲרֵי הַקּוֹרִים הָיוּ סוֹנְטוֹת בָּהּ, וְהָיוּ אוֹמְרִים: לֵאָה זֶה
אֵין סִתְרָה בְּגִלְתָּהּ, קִרְאָה צִדְקָתָהּ וְאִינָה צִדְקָתָהּ: אֲלוֹ הָיְתָה צִדְקָתָהּ לֹא הָיְתָה מִרְכָּה בְּאַחֲוֶתָהּ,
כִּי חֲנִין בָּשֶׁם בִּי שְׁמִיָּאל בִּר בִּי יִצְחָק אָמַר: בֵּן שְׂרָאָה אֲבִינוּ יַעֲקֹב מַעֲשִׂים שְׂרָמָתָהּ
לֵאָה בְּאַחֲוֶתָהּ נָתַן דַּעְתּוֹ לַהֲרָשָׁה, בֵּן שְׂרָאָה הַקְּרוֹשׁ־בְּרוּךְ־הָיָה בְּבָנִים, אָמַר: לֹאִם שֶׁל אֲלוֹ
אֲנִי מְקַרְשׁ? (בִּר עא).

אָמַר בִּי חֲנָנִי בִּר יִצְחָק: הַפְּרִיטָתָם שֶׁל אֲבוֹת וְלֹא עֲנוּחִיתָם שֶׁל בָּנִים, כַּפְּדוּתָם שֶׁל
אֲבוֹת מִנִּין? יִתֵּר לְיַעֲקֹב וְיִרְבֵּי בְּלָכֵן וַעֲנֵן יַעֲקֹב יִנְאֵמַר לְלָכֵן: מִה־פְּשָׁעֵי מִה־חֲטָאֵי בִי
דִלְגַּתְּ אַחֲרֵי⁸ — אַתָּה סְבוֹר שְׂמָא מְכוֹת אוֹ פְּצָעִים הָיוּ שָׁם: לֹא, אֲלֵא דְבָרֵי פִּיּוּסִים, יַעֲקֹב
מִפִּים אֶת־חֲמִיוֹ, בִּי מִשְׁשֶׁת אֶת־כָּל־כְּלִי, מִה־מִּצָּאת מִכָּל כְּלִי בֵּיתָךְ נָגִי⁹ — אָמַר בִּי סִימּוֹן:
בְּהֵנָּה שְׁבַעֲוֹלָם, תָּתֵן שְׂדֵה אֲצִל חֲמִיו אֲפָשֶׁר לוֹ שְׁלֹא לְהַנּוֹחַ אָפְלוּ כְּלִי אַחֵר, אָפְלוּ סִבִּין
אַחֲרֵי כֵּם בָּאֵן מִשְׁשֶׁת אֶת־כָּל־כְּלִי¹⁰ — אָפְלוּ מַחֲסֵם, אָפְלוּ צִנּוּרָה לֹא בִּצְאָתָהּ, וְלֹא עֲנוּחִיתָם
שֶׁל בָּנִים מִנִּין — מְדוּדִי, שְׂנֵאֲמַר: יִבְרַח דְּנֵד מִנִּיּוֹת בְּרָכָה וְנָבֵא יִנְאֵמַר לִפְנֵי יְהוֹנָתָן: מָה עֲשִׂיתִי
מִה־עוֹלֵי וְיָהּ חֲטָאֵי לִפְנֵי אֲבִיד בִּי מִבְּקָשׁ אֶת־נַפְשִׁי¹¹ — מִנְּקִיר שְׁפִיכוֹת־דָּמִים בְּפִיוֹסֵם: בְּרָם
בָּאֵן בִּי דִלְקָתָה אַחֲרֵי¹², (שם עז).

¹ בְּרִאשִׁית כ"ט, כ"ג. ² שֶׁשׁ שֶׁשׁ, כ"ג. ³ שֶׁשׁ שֶׁשׁ, כ"ה. ⁴ שֶׁשׁ שֶׁשׁ, ל"א. ⁵ שֶׁשׁ ל"א, ל"ו. ⁶ שֶׁשׁ שֶׁשׁ, ל"ו.
⁷ שְׁמוּאֵל א' כ', א.

בַּחֲמוֹר שֶׁל תִּרְשִׁים — חֲמוֹר שֶׁל עֵץ שֶׁהַחֲרֹשׁ עוֹשֶׂה עָלָיו מִלֹּאכְתּוֹ, כָּלִי אֵין חַבּוּלָה כְּנֹגֵד רִמְאִי.
מִשְׁכּוֹנוֹת — עֲרֻבוֹנוֹת, מִפְּרָסֶם — סִגְלָה בְּרָבִים אֶת תְּרִמִּיתוֹ, מְקַלְסִין — מִשְׁבָּחִים, הָא לֵיאָה — דְּבָרֵי
קִרְיָאָה שֶׁל שְׂמַחָה חֲסֵר, וּפִירוּשׁ בְּלִי אֲרִמִי, זֶה לֹאֲנָ?; וְנִתְכּוֹנוּ לְרִסּוֹ, שׁוֹן, הָיָה לֵאָה, וְכִבּוֹ אֶת
הַנּוֹרָה — שְׁלֹא יִכּוֹר יַעֲקֹב בַּחֲלִיפִין, פְּרוּצִים — בְּעֵינָיו אֲשׁוֹת, סוֹפֵר — מִלְּמַד תִּינוּקוֹת, אֲבִיד —
יִצְחָק, כְּשִׁלְקָה יַעֲקֹב מִמֶּנּוּ אֶת הַבְּרָכָה בְּמִרְסָה, עֵג) סוֹנְטִין — עוֹלָבִים וּמִרְעִיסִים אוֹתָהּ בְּדַבְרֵי חֲשָׁד.
מִפְּרָשֵׁי דָנִים — הַסְּפָלִיגִים בֵּינֵם, מִלְּחִים; כְּלוֹ הַדִּיּוּסוֹת וּבְנֵי אֲדָם סַתֵּם, הַגִּתִּיּוֹת וְגַר — הַנְּשִׁים
הָאוֹרְגוֹת סִאחֲוִירֵי כְּלִי אֲרִיגוֹת שְׁלֵהֶן, שְׁהֵן פִּסְפִּסְמִינוּת, עֵד) כַּפְּדוּתָם — כַּעֲסֵן, פִּיּוּסִים — דְּבָרֵי
רִצּוֹן, צִנּוּרָה — קִנְיָה כְּפֹהָ כְּעִין וְזֶה לְסִרְיָגָה, בְּרָם — אֲבֵל.

מ. יעקב ועשו והמלאכים.

ע"ה וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא מַחְנֵי־י¹ — מֵהוּ "מַחְנֵי־י"? שְׁתֵּי מִהְנוֹת: שֶׁבַע שְׁהֶלֶךְ יַעֲקֹב לְאַרְבַּע־נִהְרִים הָיוּ מִלֵּאכֵי אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל מִשְׁמֵרִים אוֹתוֹ וּמִלְּצִים אוֹתוֹ: כֵּן שֶׁהֵנִיעַ לְחוּץ־לָאָרֶץ גִּבְתִּילָקָה וְזָרְרוּ אֲחֵרִים וְנִתְּלוּ לוֹ: כֵּן שְׁחֹר מִן לֶדָן הָיוּ אוֹתָם הַמִּלְאָכִים שֶׁנִּמְסְרוּ לוֹ מִלְּצִים אוֹתוֹ עַד אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל. כִּשְׁהִרְגִישׁוּ מִלֵּאכֵי אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל שֶׁיַּעֲקֹב בָּא — יֵצְאוּ לִקְרָאתוֹ לְהִתְלוֹת לוֹ. שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּפְגְּעוּ בּוֹ מִלֵּאכֵי אֱלֹהִים"² — הִתְחִילוּ שְׁתֵּי מִהְנוֹת עוֹמְדוֹת אֶצְלָ יַעֲקֹב — וּמִהֵן שָׁלַח בְּשִׁלְיָהוּתוֹ. (תנ"ח וישלח ג.)

ע"ה וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מִלְאָכִים לִפְנֵי אֵל עֲשׂוֹ אֲחִיו³ — אָמַר ר' יְהוֹנָתָן: כָּל מִי שֶׁרוּצָה לְרַצּוֹת מֶלֶךְ אוֹ שְׁלִטִין וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ דְּרָכָם וְטַכְסֵי־הֶם — נִיחַ פֶּרֶשָׁה וּלְפָנָיו וְלִלְמַד הִמְנָה טַכְסֵי־סוּיָסִים וְרִצּוֹנִים. (לק"ט וישלח.)

ע"ה וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מִלְאָכִים לִפְנֵי אֶרְצָה שְׁעִיר שָׂדֶה אֲדוֹם... כֹּה אָמַר עֲבָדְךָ יַעֲקֹב⁴ — אָמַר לוֹ הַקְדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא: לְדַרְכּוֹ הִנֵּה מִהֶלֶךְ וְהִייתָ מְשַׁלֵּם אֶצְלוֹ וְאָמַר: "כֹּה אָמַר עֲבָדְךָ יַעֲקֹב".

ר' יְהוּדָה בַּר סִימּוֹן פָּתַח: "מַעֲנֵן נִרְפֵּשׁ וּמִקּוֹר מִשְׁחַת צָדִיק מִט לִפְנֵי רָשָׁע" — כִּשֵּׁם שְׂאִי־אֶפְשֶׁר לִמְעַן לְהִרְפֵּס וּלְמִקּוֹר לְהַשְׁחֵת כִּד אִי־אֶפְשֶׁר לְצָדִיק לִמֵּט לִפְנֵי רָשָׁע. וּבִמְעַן נִרְפֵּס וּבִמִּקּוֹר מִשְׁחַת כִּד צָדִיק מִמֵּיט עֲצָמוֹ לִפְנֵי רָשָׁע. אָמַר לוֹ הַקְדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא: לְדַרְכּוֹ הִנֵּה מִהֶלֶךְ וְהִייתָ מְשַׁלֵּם אֶצְלוֹ וְאָמַר לוֹ: "כֹּה אָמַר עֲבָדְךָ יַעֲקֹב".

וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב⁵ — ר' הוּנָא פָּתַח: "מִחֻזֵּק בְּאוֹנֵי כָלֵב עֹבֵר מִתַּעֲבָר עַל רִיב לֹא לוֹ". שְׁמִיאל בַּר נַחֲמָן אָמַר: מִשָּׁל לְאַרְכִּילִיסְטִים שֶׁהָיָה יֵשֵׁן בְּפֶרֶשֶׁת־דְּרָכִים. עֹבֵר אַחֵר וְהִתְחִיל מַעֲוִרוֹ, אָמַר לוֹ: קוֹם לָךְ, שְׂרָעָה מִצִּיָּה בָּאָן. קָם וְהִתְחִיל מִקְפָּחוֹ. אָמַר לוֹ: נְעוּר הָרַע. אָמַר לוֹ: יֵשֵׁן הִייתִי וְעוֹדֵרְתִּי. כִּד אָמַר לוֹ הַקְדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא: לְדַרְכּוֹ הִנֵּה מִהֶלֶךְ וְהִייתָ מְשַׁלֵּם אֶצְלוֹ וְאָמַר לוֹ: "כֹּה אָמַר עֲבָדְךָ יַעֲקֹב".

ר' יְהוּדָה בַּר סִימּוֹן פָּתַח: "מֵה תֹאמְרֵי כִי יִפְקֹד עֲלֶיךָ וְהָיָה לְמִדַּת אֲתָם עֲלֶיךָ אֲלֵפִים לְרֹאשׁ"⁶ — אָמַר לוֹ הַקְדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא: לְדַרְכּוֹ הִנֵּה מִהֶלֶךְ וְהִייתָ מְשַׁלֵּם אֶצְלוֹ וְאָמַר לוֹ: "כֹּה אָמַר עֲבָדְךָ יַעֲקֹב". (ב"ר עה.)

ע"ה בְּאוֹתָהּ שָׁעָה שֶׁקָּרָא יַעֲקֹב לְעֲשׂוֹ "אֲדוֹנִי" אָמַר לוֹ הַקְדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא: אֲתָה הַשְׁפַּלְתָּ עֲצָמְךָ וְקָרָאתָ לְעֲשׂוֹ "אֲדוֹנִי" שְׁמוּנָה פְּעָמִים: חִיָּדָה, אֲנִי מַעֲמִיד מִבְּנֵי שְׁמוּנָה מַלְכִים קָדָם לְבָנִידָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְאֵלֶּה הַמִּלְכִּים אֲשֶׁר מִלְכוּ בְּאֶרֶץ אֲדוֹם וְגו'".⁷ (שם.)

ע"ה וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֵר לוֹ⁸ — אָמַר ר' יְהוּדָה בַּר ר' אֱלֵעָזַי: לֹא הָיָה יִרְאָה וְלֹא הָיָה אֵרָה? אֱלֹא "וַיִּירָא" שְׁלֹא יִהְרֵג, "וַיֵּצֵר לוֹ" — שְׁלֹא יִהְרֵג. אָמַר: אִם הוּא מִתְגַּבֵּר עָלֶי הוֹרְגֵנִי, וְאִם אֲנִי מִתְגַּבֵּר עָלָיו — אֲנִי הוֹרְגוֹ. (שם עו.)

¹ כְּנֻשִׁית לִיב, ג. ² שֵׁם, ז. ³ שֵׁם שֵׁת. ⁴ מִשְׁלֵי כִסֵּי, כו. ⁵ שֵׁם כִּי, יו. ⁶ יִרְמִיָּה יֵג, כא.
⁷ כְּנֻשִׁית לִיב, לא. ⁸ שֵׁם לִיב, ח.

ע"ה נִסְתַּדְקוּ — סָרוּ וְהִלְכוּ. וְטַכְסֵי־הֶם — פְּדִיָּהֶם וּמִנְהִיגָהֶם. (עו) מְשַׁלֵּם אֶצְלוֹ וְגו' — כְּלוּ מִשְׁפִּיל עֲצָמְךָ לִפְנֵיהֶם. לִמְעַן — שֶׁהוּא מַחֲדֵשׁ מִימֵי תִמְדָּה. לְהִרְפֵּס — וְלִהְיוֹת עֵי כִד. מִמֵּיט — מִשְׁפִּיל. לְאַרְכִּילִיסְטִים — רֹאשׁ לְגוֹלָנוֹם. מִקְפָּחוֹ — מִכְּחוֹ. (ע"ה) לֹא הָיָה וְגו' — כְּלוּ יִרְאָה וְצִרָה הָיוּ הֵן עֵינֵי אֶחָד.

ד "וישלח יעקב מלאכים" — שנתנו לו ליעקב שני מחנות מלאכי-השרת. וכמה מתנה אלהים? שני אלפים רבוא, שנאמר: "רכב אלהים רבואים אלפי שנאין". ונדמו לחילות של מלך, מהם לבושי כרנל ומהם רוכבי סוסים ומהם יושבי קרנות. פגע עשו בלובשי כרנל, אמר להם: משל מי אתם? אמרו לו: של יעקב. פגע ברוכבי סוסים, אמר להם: משל מי אתם? אמרו לו: של יעקב. פגע ביושבי קרנות, אמר להם: משל מי אתם? אמרו לו: של יעקב, שנאמר: "מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי?". (ב"ר עה).

מא "מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי?" — כל אותו הלילה נעשו מלאכי-השרת פתות פתות וחבורות-חבורות והיו פוגעים בחילותיו של עשו. ואומרים להם: משל מי אתם? והם אומרים: משל עשו. והם אומרים: "הבו, הבו! תנו להם!" — "משל בן-בנו של אברהם" — והם אומרים: "תנו להם!" — "משל בנו של יצחק" — והם אומרים: "תנו להם!" בן שהיו אומרים: "משל אחיו, של יעקב אנו" — אמרו: "הניחו להם, משלנו הם". בבקר אמר לו עשו: "מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי?" אמר לו יעקב: "וכי אמרו לך כלום? אמר לו: מרצן אני על ידם. — אמר יעקב: "למצוא חן בעיני אדוני". "ויאמר עשו לשלי רב" — מכות, אחי, יהי לך אשר לך". (שם עח: תנח' וישלח).

פב "כי על בן ראיתי פניך בראת פני אלהים" — הזכיר יעקב לעשו שמו של הקדוש-ברוך-הוא לראו ולבדלו. משל למה הדבר דומה? לאדם שזמן את-חברו לסעודה והכיר בו שמבקש להרנו. אמר לו: דומה טעם תבשיל זה בטעם אותו תבשיל שטעמתי בבית הפלך. אמר: יודע הוא את-המלך — נתירא ולא הרנו. אף כך יעקב, בן שאמר לעשו: "כי על בן ראיתי פניך בראת פני אלהים" — אמר עשו הרשע: הניעו הקדוש-ברוך-הוא לכבוד זה — טוב איני יכול לו. (סוטה מא: ב"ר עה).

פג "ויאבק איש עמו" — יש אומרים: מיכאל היה. אמר לו מיכאל: ומה אני, שאני אחד מן השירים הראשונים. כך עשית לי — ואתה מהירא מעשיו? אמר ר' טרפון: לא היתה לו רשות למיכאל לזוז ממקומו עד שנתן לו יעקב רשות, שנאמר: "שלחני כי עליה השתר". אמר לו: ובי גב או קוביוסטום אתה, שאתה מתירא מן השחר? באו פתות-פתות של מלאכי-השרת ואמרו לו: מיכאל, עלה, "עת הנמיר הניע" — לומר, אם אין אתה פותח בשיר נמצא השיר בטל. התחיל מתתן ליעקב. אמר לו: בבקשה ממך, שלח אותי, שלא ישרפני מלאכי-השרת שבערבות בשביל עבוב השיר. אמר לו: "לא אשלחך כי אם ברכתי". — אמר לו: וכי איזה מהם חביב, השמש או הבן? אני השמש ואתה הבן, ואתה צריך לברכתו? אמר לו: אף-על-פירכן, מיד אמר לו: "לא יעקב ואמר עוד שמך בי אם ישראל". אמר לו: אשריד, וליד אשה, שונכסת בפלטין של מעלה ונצלת.

בשעה שהיו יעקב ומיכאל מתאבקים, רצה בת של מיכאל לסבנו: אלא שגולה עליהם הקדוש-ברוך-הוא, ובין שראה מיכאל את הקדוש-ברוך-הוא — תשש פחו, שנאמר:

¹ גראשית ל"ב, ד. ² תהלים ס"ח, יח. ³ גראשית ל"ג, ה. ⁴ שם שם, ט. ⁵ שם שם, י. ⁶ שם ל"ב, כס. ⁷ שם שם, כז. ⁸ שיר השירים כ', יג. ⁹ גראשית ל"ב, כט.

פ) קרנות — עגלות. פא) תנו להם — מכות. פב) הניעו — כלו הביאו. פג) מן השירים הראשונים — המלאכים העומדים לפני אלהים. לזוז — למוש. קוביוסטום — משחק בקוביא, שדרכו להיות ער בלילה. פתות — חבורות. שבערבות — אחד משבעת חרקים. עבוב השיר — אחור שירת המלאכים. רצה — כלו מהרה. לסבנו — להעמידו בסכנה. תשש — רפה, נחלש.

יעקב ועשו והמלאכים. חלקת יעקב ועשו. מיתת רבקה וקבורת רחל סה

”וַיֵּרָא כִּי לֹא יָבֵל לוֹ וַיֵּצֵעַ בְּקֶבֶד יָרֵכוֹ”. אָמַר לוֹ הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא לְמִיכָאֵל: יָפָה עֲשִׂיתָ שְׁעִשִׁית בְּהֵן שְׁלִי בַעַל-מוֹסָ? אָמַר לוֹ: רַבּוּנוֹי-שֶׁל-עוֹלָם, וְהֵלֵא אֲנִי בַהֲדָ! אָמַר לוֹ: אַתָּה בִּהְיִי בְרָקִיעַ וְהוּא בִּהְיִי בָאָרֶץ. מִיָּד קָרָא מִיכָאֵל לְרַפָּאֵל. אָמַר לוֹ: חֲבֵרִי, בְּבִקְשָׁה מִמֶּדֶּי. עֲמֹד עִמִּי בַצָּרָה, שְׂאֵתָה מִמֶּנָּה עַל הַרְפּוּאוֹת—יָרֵד וּרְפָא, (פֶּדֶר אַנְכִידוֹ).

פר **”וַעֲבֵר-נָא אֲדֹנִי לִפְנֵי עַבְדִּי”**—אָמַר לוֹ: מִבִּקְשָׁה אַתָּה שְׂתַּפִּים עִמָּד בַּעֲלִמָּד? אָמַר לוֹ: **”וַעֲבֵר נָא אֲדֹנִי לִפְנֵי עַבְדִּי”**. אָמַר לוֹ: וְאֵין אַתָּה מַתִּירָא מִדּוּכְסִי וּמִן אֶפְרָכִי וּמִן אֶסְטְרִטִי? אָמַר לוֹ: **”וְאֲנִי אֲתַנְהִילָה לְאִטִּי”**—לְהוֹנִי לְהוֹנִי אֲנִי מִהֲלָדִי, בְּפָנִים כְּרוּכוֹת אֲנִי מִהֲלָדִי. **”עַד אֲשֶׁר אָבֵא אֵל אֲדֹנִי שְׁעִירָה”**—אָמַר רַ' אֲבָהוּ: תּוֹרֵנוּ עַל כָּל הַמִּקְרָא וְלֹא מִצְאֵנוּ שְׁהֲלָדִי יַעֲקֹב אֲבִינוּ אֵצֶל עֶשָׂו לְהֵר שְׁעִיר מִמִּיּוֹ: אֲפֹשֶׁר יַעֲקֹב אֲמַתִּי הָיָה וּמִרְמָה בּוֹ? אֵלֵּא אִימַתִּי הוּא כֹּא אֵצֶל—לְעִתִּיד לְבֹא, וְהוּא שְׂנֵאמֵר: **”וַעֲלוּ מוֹשִׁיעִים בְּהָר צִיּוֹן לְשַׁפֵּט אֶת-הָרָר עֲשׂו”**. (בֶּר עח).
פה **”וַיִּחַן אֶת-פְּנֵי הָעִיר”**—וְכֹסֶם בַּעֲרֵב שִׁבְתָּ עִם דְּמִדּוּמֵי תַחֲמָה מִבְּעוֹד־יָיוֹם וְקִבַּע תַּחֲמוּמִין מִבְּעוֹד־יָיוֹם: אָמַר מַעֲתָה, שְׁשֹׁמֵר יַעֲקֹב אֶת-הַשִּׁבְתָּ קֹדֶם שְׁנָתָן. (שֵׁם עט).

י. חלקת יעקב ועשו.

פר **בְּשִׁהְיֹו יַעֲקֹב וְעֶשָׂו בְּמַעֲי אָסֶם אָמַר יַעֲקֹב לְעֶשָׂו: עֲשׂו אֲחִי, שְׁנֵי בָנִים אֲנִינִי לְאֲבִינוּ.** וְשְׁנֵי עוֹלָמוֹת יֵשׁ לִפְנֵינוּ: הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא: הָעוֹלָם הַזֶּה יֵשׁ בּוֹ אֲבִילָה וְשִׁתָּה וּמִשָּׂא וּמִתָּן, אֲבָל הָעוֹלָם הַבָּא אֵינוֹ כֵּן. רַצּוֹנָדִי, טוֹל אַתָּה הָעוֹלָם הַזֶּה וְאֲנִי אֲטוֹל הָעוֹלָם הַבָּא. בְּאוֹתָהּ שְׁעָה נִטֵּל עֶשָׂו בַּחֲלָקוֹ הָעוֹלָם הַזֶּה וַיַּעֲקֹב נִטֵּל בַּחֲלָקוֹ הָעוֹלָם הַבָּא. וּבִשְׂבָא יַעֲקֹב מִבֵּית לָבָן וְרָאָה עֶשָׂו שֵׁשׁ לַיעֲקֹב נָשִׁים וּבָנִים וַעֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת וּבַהֲמוֹת וְכֶסֶף וְהֶבֶר—מִיָּד אָמַר לוֹ: יַעֲקֹב אֲחִי, לֹא כָךְ אֲמַרְתָּ לִּי, שְׁתַּטּוֹל אַתָּה הָעוֹלָם הַבָּא וְאֲנִי אֲטוֹל הָעוֹלָם הַזֶּה—וּמִנֵּן לָךְ כָּל-הָעוֹלָם הַזֶּה: נָשִׁים וּבָנִים וּמִמּוֹן וַעֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת? לָמָּה אַתָּה מִשְׁתַּמֵּשׁ וְנִהְיָה מִן הַדְּבָרִים שֶׁבְּעוֹלָם-הַזֶּה כְּמוֹתִי? אָמַר לוֹ יַעֲקֹב לְעֶשָׂו: זֶה מַעֲט הִרְכּוּשׁ שְׁנָתָן לִי הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ לִפִּי הַצָּרָדִי שְׁלִי בַּעֲלוֹם הַזֶּה. בְּאוֹתָהּ שְׁעָה הָאֲמִיר עֶשָׂו בְּרַעְתּוֹ וְאָמַר: וְמָה הָעוֹלָם הַזֶּה, שְׂאֵין לַיעֲקֹב חֵלֶק בּוֹ, כָּךְ נָתַן לוֹ הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: הָעוֹלָם הַבָּא שֶׁהוּא חֵלְקוֹ—עַל אַתָּה בְּמָה וְכִמְהָ. (תּוֹבָא וּזְטָא).

יא. מיתת רבקה וקבורת רחל.

פר **בְּשִׁמְתָהּ רַבְּקָה אָמְרוּ: מִי יֵצֵא לִפְנֵי מִשְׁתָּהּ? אֲבָרְהָם מֵת, יִצְחָק עֵינָיו בְּהוֹת וַיּוֹשֶׁב בְּבֵית יַעֲקֹב הָלָךְ לְפָדֶן-אֲרָם. יֵצֵא עֶשָׂו הַרְשָׁע לִפְנֵיהֶ—יֹאמְרוּ הַבְּרִיּוֹת: אֲדוּרוֹת הַדָּדִים שָׁזָה הַיִּנְיָקָה, מָה עֲשׂוֹז הוֹצִיאוֹ מִשְׁתָּה בְּלִילָה, לְפִיכָךְ לֹא פָרַסֶם הַכְּחוּב אֶת-מִיתָתָהּ. (תַּנְח' תצא ; פֶּסִיק"ר יב).**

1 כְּרִאשִׁית לִיב, כו. 2 טַס לִיג, יד. 3 עוֹזִיז אֵל, כֹּא. 4 כְּרִאשִׁית לִיג, יח.

מִמִּינָה — מוֹפְקָד. (פֶּדֶר) בַּעֲלִמָּד — בַּעֲוָה"ב, שֶׁהוּא חֲלָקוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, וְתַחַת זֶה תַּהִיָּה גַם אַתָּה שׁוֹתֵף עִמִּי בַּחֲלָקִי, כַּמְפּוֹרֵשׁ בַּסּוּךְ. יַעֲבֵר... לִפְנֵי — כְּלוֹי יַעֲמֹד לְבָדוֹ בַּחֲלָקוֹ בַּעֲוָה"ז, שֶׁהוּא לִפְנֵי עוֹה"ב. מִדּוּכְסִי וּגוֹ—שְׂרִי מְדִינָה וְצָבָא בַּמְּלָכוֹת אֲדוּם, הִיא רוּמִי; כְּלוֹי אִי אַתָּה מַתִּירָא שֶׁלֹּא יִהְיוּ שְׂרִי מְצִירִים לָךְ אִם לֹא תִבָּא עִמִּי לִידֵי הַסֶּכֶם. לְהוֹנִי — בִּנְחַת לִפִּי כְּחִי; תַּרְגוּם "לֹאֲטִי"—לְהוֹנִי. בְּפָנִים כְּרוּכוֹת — כְּלוֹי בַּעֲנוּה וּבַהֲעֲלַמַת עֵינַי מִמַּעֲשֵׂי הָרַעִים; וּדְרַשׁ "לֹאֲטִי" מִלִּי, "לֹאֲטִי אֶת פְּנֵיו" (ש"ב י"ט, ה). אֲמַתִּי — אִישׁ אֲמַת. (פֶּה) דְּמִדּוּמֵי חֲמָה—סּוּמָךְ לְשִׁקְיָהּ, שֶׁפְּנֵי הָרַקִּיעַ מֵאֲדִימִים. תַּחֲמוּמִין — תַּחֲמוּמֵי שִׁבְתָּ. (פֶּה) הָאֲמִיר — שְׁעָר, הָעִירִךְ. (פֶּה) פָּרַסֶם — הוֹדִיעַ בְּגִלּוֹי.

ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה^י—מה ראה אבינו יעקב לקבור את רחל בדרך אפרת? אלא צפה יעקב אבינו שהנליות עתירות לעבוד שם, לפיכך קברה שם, כדי שתהא מבקשת עליהם רחמים. והי' שנאמר: "קול ברמה נשמע, ויהי בדי תמרורים, רחל מבכה על בניה". (ב"ר פב).

יב. בית יעקב ובית עשו.

פח וישוב יעקב^י—מה כתוב למעלה מן הענין—ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום... ואלה שמות אלושי עשו^י... אמר ר' חונייה: משל לאחד שהיה מהלך בדרך וראה כת של כלבים, ונתירא מהם. מה עשה? הלך וישב לו ביניהם. כך בן שראה אבינו יעקב עשו ואלופיו נתירא מהם וישב לו ביניהם.

אמר ר' לוי: משל לנפח שהיה פתחו פתוח באמצע פלטיא ופתח בנו והבי פתוח כנגדו, וראה חבילות חבילות של קוצים ונקנסות למדינה. אמר: אנה יבנסו כל החבילות הקלוע? והנה שם פקח אחד, אמר לו: מאלו אתה מתירא? ונ' אחד יוצא משלך ונ' אחד משל בנך ואתה שורפן. כך בן שראה אבינו יעקב עשו ואלופיו נתירא. אמר לו הקדוש ברוך הוא: מאלו אתה מתירא? ונ' אחד משלך ונ' אחד משל בנך ואתם שורפים אותם כלם. והו' שנאמר: "והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש וגו'^י". (שם פד; ילק"ש עובדיה: ע"י ב"ב כז; תנח" וישב).

יג. יוסף ואחיו.

פט יוסף בן שבע עשרה שנה... והוא נער^י—שהיה עושה מעשה נערות: ממשמש בעיניו, מתלה בעקבו, מתקן בשערו.

וישראל אהב את יוסף מכל בניו^י—שהיה ויו איקונין שלו דומה לו. ונעשה לו כהנת פסים^י—"פסים" שהיתה מנעת עד פס ידו. דבר אחר: שהיתה דקה וקלה ביותר ונשמנת בפס יד.

ויחלם יוסף חלום... ויספר אל אביו ואל אחיו, ויגער בו אביו... הבוא נבוא וגו'^י—אני ואחיד נחא, שמא אני ואחיד? והלא אמך קבר מתה! ולא היה יעקב אבינו יודע שהדברים מניעים לבלקה שפחת רחל, שגדלתו כאמו.

והאביו שמר את הדבר^י—נטל קלמוס וכתב באיזה יום ובאיזה שעה ובאיזה מקום ורוח הקדש אומרת: שמור את הדברים—שעתידין הדברים לגע.

ויאמר ישראל אל יוסף: הלוא אחיד רעים בשכם לכה ואשלךך אליהם. ניאמר לו: הנני^י—אמר ר' חמא בר חנינא: הדברים הללו היה יעקב אבינו נזכר ומעיו מתחבין: יודע היית שאחיד שונאים אותך והיית אומר לי: "הנני"! (ב"ר פד).

¹ כנאשית ל"ה, יט. ² יונת ל"ה, יד. ³ כנאשית ל"ה, ח. ⁴ כס ל"ה, נח. מ. ⁵ עונת ל"ה, יח. ⁶ כנאשית ל"ה, כ. ⁷ כס שס, ג. ⁸ כס שס, ה. ט"ו. ⁹ כס שס, יא. ¹⁰ כס שס, יג.

פח (פח) לנפח—להרש ברזל. פלטיא—רחוב גדול ברשות הרבים. והבי—אומן עושה בזהב. חבילות—אגודות. נץ—זיק. פט) ממשמש בעיניו—ליפותן. מתלה בעקבו—מגביה עקבו דרך גאווה, להראות כבעל קומה. ויו איקונין—מאור פניו, פס ידו—כף ידו. ונשמנת בפס ידו—כלי מוכנסת מחמת דקותה לפס היד. נחא—אפשר, דבר הנוח להתקבל על הלב. קולמוס—קנה של כתיבה. לגע—להגיע ולבוא. הרברים הללו—מעשה השליחות של יוסף וחשובתו "הנני". ומעיו מתחבין—כלי הומים מרב רחמים וחנינה ליוסף.

וַיֵּרְאוּ אֹתוֹ מִרְחֹק¹—אָמְרוּ: בּוֹאוּ וְנִשְׁפָּטָה בּוֹ אֶת־הַכְּלָבִים.
וַיְהִי כַּאֲשֶׁר בָּא יוֹסֵף אֶל אָחָיו²—בְּקִלּוֹם הָיָה בָּא.
וַיִּשְׁלַכּוּ אוֹתוֹ הַכְּבֵדָה וְהַבּוֹר רַק אֵין בּוֹ מִים³—מִים אֵין בּוֹ, אֲבָל נַחֲשִׁים וְעַקְרָבִים יִשְׁבּוּ.

וַיִּמְכְּרוּ אֶת־יוֹסֵף לִישְׁמַעֲאֵלִים⁴—אֲפֹשֶׁר יוֹסֵף בֶּן שִׁבְעֵי־עֶשְׂרֵה שָׁנָה הָיָה רוֹאֶה אֶת אָחָיו מוֹכְרִים אוֹתוֹ וְהוּא שׁוֹתֵק? אֵלָּא מִלְּמַד, שֶׁהָיָה מִתְחַכֵּט לִפְנֵי רִגְלָיו שֶׁל כָּל אֶחָד וְאֶחָד, כְּדִי שִׁיתְּמַלְאוּ עָלָיו רַחֲמִים—וְלֹא נִתְמַלְאוּ. וְהוּא שָׁנְאָמַר: אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרָת נַפְשׁוֹ בְּהַתְחַנְּנוֹ אֶל־נוֹי⁵. (שם פד).

ר' טרפון ונקנים היו יושבים בצילו של שוקד בבינה ונשאלה שאלה זו לפנייהם: מהו שנאמר: ויגמליהם נושאים נכאת צרי ולוט⁶? להודיע וכותם של צדיקים כמה מסייעתם, שאלו ירד הנדוד האהוב הזה עם הערבים לא היו ממיתים אותו מריח גמלים ועטרן? אלא זמן לו הקדוש־ברוך־הוא שקים מלאים בשמים וכל ריתנין טובים, שלא ימות מריח הגמלים ומריח העטרן. (מכיל' בשלח: ילק' בשלח).

יד. ירידת יהודה.

וַיֵּרֶד יְהוּדָה מֵאֵת אָחָיו⁷—וַיְרִידָה הִיא לוֹ שְׁנֵשָׁא נָהִיָה.
וַיֵּט עַד אִישׁ עֵדְלָמִי⁸—וְהוּדָה, שֶׁהָיָה הַגָּדוֹל בְּבֵית אָבִיו, גָּמַל כְּנַעֲנִית. אָמַר ר' יצחק:
רוח־הַקֹּדֶשׁ צִוְּתָהּ בּוֹ בִּירִידָתוֹ: עַד עֵדְלָם יָבֹא כְבוֹד יִשְׂרָאֵל⁹.
וַיָּדָא שֵׁם יְהוּדָה בַּת אִישׁ כְּנַעֲנִי¹⁰—חַבְמִים אוֹמְרִים: מִשָּׁל לַכֶּלֶב שֶׁעָבַר עַל נְבִלָה, הָרִיתָ בָּהּ וְלֹא אָבְלָה. עָבַר עָלֶיהָ אָרִי וְאָבַל מִמֶּנָּה. הַתְחִילּוּ הַכָּל מִרְגִּיזִין וְאוֹמְרִין: מַה שֶּׁפָּסַל הַכֶּלֶב אָבַל וְאָרִי. כִּד עָשׂוּ פָסַל בְּנוֹת כְּנַעַן. שָׁנְאָמַר: וַיֵּרָא עָשׂוּ כִי רָעוֹת בְּנוֹת כְּנַעַן¹¹: בָּא יְהוּדָה שֶׁנִּמְשַׁל בְּאַרְיָה לָקַח מִהֶן, שָׁנְאָמַר: וַיִּקְחָהּ¹².

דָּבָר אַחֵר: וַיֵּרֶד יְהוּדָה¹³—הוּא שָׁאֵמַר הַכְּתוּב: בְּגֵדָה יְהוּדָה וְתוֹעֵבָה נַעֲשֶׂתָה בְּיִשְׂרָאֵל¹⁴—בְּגֵדָה יְהוּדָה, שָׁאֵמַר לְאָבִיו הַבְּרִיָּא¹⁵, וְתוֹעֵבָה נַעֲשֶׂתָה בְּיִשְׂרָאֵל—בִּשְׁעָה שֶׁמִּכְרוּ אֶת־יוֹסֵף: כִּי חָלַל יְהוּדָה קֹדֶשׁ וְיִי¹⁶—וְהוּדָה נַעֲשָׂה חֵלִין, שֶׁנֶּדֶר מֵאֲחָיו וּמִבֵּית אָבִיו, וַיַּעֲבֵל בַּת אֵל נָכְרִי¹⁷—שֶׁנִּשְׁאָא אִשָּׁה כְּנַעֲנִית, וּמַה עָנְשׁוֹ? יִכְרֹת יְיָ, לֹאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה עַד יָעַנְהוּ¹⁸—וַיָּקַת עַר וְאוֹנָן. (ב"ר פה: תנח"ק וישב: מדה"ג וישב).

כִּי לֹא מִחֲשָׁבוֹתֵי מִחֲשָׁבוֹתֵיכֶם¹⁹—אֵין מִחֲשָׁבוֹתָיו שֶׁל הַקֹּדֶשׁ־בְּרוּךְ־הוּא מִחֲשָׁבוֹת בְּשֶׁר־הָאָדָם, בִּיצֵד? הַשְּׂכֵטִים הָיוּ עֲסוּקִים בְּמִכִּירָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף, וְיוֹסֵף עֲסוּק בְּעַבְדּוֹתוֹ, וַיַּעֲקֹב אָבִינוּ עֲסוּק בְּשָׂקוֹ וּבְתַעֲנִיתוֹ, וְיְהוּדָה עֲסוּק לָקַח לוֹ אִשָּׁה, וְהַקֹּדֶשׁ־בְּרוּךְ־הוּא הָיָה עוֹסֵק—

¹ נראשית לוי, ית. ² שם שם, כג. ³ שם שם, כד. ⁴ שם שם, כה. ⁵ שם מ"ב, כז. ⁶ שם ל"ז, כח. ⁷ שם ל"ח, א. ⁸ מ"ח א', טו. ⁹ נראשית ל"ח, כ. ¹⁰ שם כ"ח, ח. ¹¹ מלאכי ב', יא. ¹² נראשית ל"ז, לב. ¹³ מלאכי ב', יב. ¹⁴ ישעיה נ"ב, ח.

צ) בקלום — בשבח ובפנים יפות, כמקבל פני אוהביו בשמחה. מתחבט — מתנפל בתחנונים. צא) שובך — ארובת יונים. מסיעתם — עזרתם. הידיד האהוב — יוסף. צב) ירידה היא לו — דרש. וירד' לי, ירידה מוסרית. צחת בו — צועקת ומכריזה עליו. מרגנין — מרבים רע. פסל — הכיר לדבר שאינו טוב. צג) ויעקב... בשקו ובתעניתו — מתאבל על אבדת יוסף.

בירא אורו של מלך המשיח, והו' שנאמר: בטרם תחיל ילדהו! — קדם שלא נולד המשעבד הראשון נולד הנואל האחרון. (ספ.)

טו. יוסף במצרים.

יְיוֹסֵף הַיְּהוּדִי מִצְרַיִם¹ — אל תקרי 'היודי', אלא 'היודי' את־אביו והשכטים למצרים. אמר ר' תנחומא: למה הדבר דומה? — לפרה שמבקשין לתן עול בצוארה והיא מונעת צוארה מן העול. מה עשוי? נטלו את־בנה מאחריה ומשכו אותו למקום שמבקשין בו לחרוש, והיה העגל נועה. שמעה הפרה בנה נועה והיתה מהלכת בעל־קרחה. שלא בטובתה, בשביל בנה: כך הקדוש־ברוך־הוא היה מבקש לקנס גזרת 'ידוע תדע'² והביא עליה לכל אלה הדברים ונדרו למצרים ופרעו את־השטר. (תנח' וישוב, ילק'ש).

וַיִּקְנֵהוּ פוֹטִיפָר... אִישׁ מִצְרִי מִנְדֵּי הַיִּשְׁמַעְאֵלִים³ — אמר ר' לוי: עבד קונה וכן־אמה מוכר וכן־חורין עבד לשניהם. (ב"ר פו.)

וְכָל אֲשֶׁר־הוּא עֹשֶׂה יֵי מִצְלִית בְּיָדוֹ⁴ — היה מונג לרבו יין קונדיטון והוא אומר לו: מה מונג לי? הוא אומר: קונדיטון. אומר לו: פסנתון — אני רוצה — והנה פסנתון. אומר לו: מבשל אני רוצה — והנה מבשל וכן על כל דבר ודבר. שנאמר: וְכָל אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה יֵי מִצְלִית בְּיָדוֹ. כון שראה רבו כן, מסר לו כל־המפתחות ולא היה יודע אחריו כלום. שבן אימר: הן אדוני לא ידע אתי מה בבית⁵. כון שראה יוסף את־עצמו בבד התחיל אוכל ושותה, מסלסל בשערו ואומר: ברוך המקום שהשכיתיני בית אבי. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: אביך מתאבל עליך בשק ואפר ואתה אוכל ושותה ומסלסל בשעריך — אטלים. חידד שאני מנרה בך את הדוב. מיד, ותשא אשת אדוניו את־עיניה אל יוסף⁶. משל למה הדבר דומה, לגבור שהיה עומד בשוק וממשמש בעיניו מתקן בשערו ומתלה בעקבו. אמר: לי נאה, לי נאה, גבור נאה אני. אמרו לו: אם אתה גבור, אם אתה נאה — הרי דב לפניה, עמוד קפחתה. (תנח' וישוב, ב"ר פו.)

יוֹסֵף בֶּן שִׁבְע־עֶשְׂרֵה שָׁנָה וְהָיָה עוֹמֵד בְּכָל חֲמֹה וְהָיְתָה אֲדֹנָיו אִשֶּׁת פוֹטִיפָר מִשְׁדֹּלְתוֹ בְּכָל יוֹם וַיּוֹם בְּדָבָרִים. וְהָיְתָה מַחֲלֶפֶת שְׁלֹשׁ חֳלִיפוֹת בְּיָדִים בְּכָל יוֹם וַיּוֹם: כָּלִים שֶׁלִּבָּשָׁה בִּשְׁתֵּרִית לֹא לִבָּשָׁה אוֹתָם בְּהַצִּי־הַיּוֹם, וּבְהַצִּי־הַיּוֹם לֹא לִבָּשָׁה בֵּין־הַעֲרֵבִים. כָּל־כֶּךָ לִמָּה? כָּרִי שִׁיתָ עֵינָיו בָּהּ.

פַּעַם אֶחָת נִתְקַבְּצוּ הַמִּצְרִיּוֹת וּבָאוּ לִרְאוֹת נָפִיו שֶׁל יוֹסֵף. מָה עָשְׂתָה אִשֶּׁת פוֹטִיפָר? נָטְלָה אֶתְרוֹנֶיהֶם וְנָתְנָה לָכָל אֶחָת וְאֶחָת, וְנָתְנָה סָבִין לָכָל אֶחָת וְקִרְאָה לְיוֹסֵף וְהַעֲמִידוֹ⁷.
¹ ישעיה ס"ו, ז. ² כנאשית ל"ט, א. ³ כס ט"ו, יג. ⁴ כס ל"ט, ג. ⁵ כס כס, ח. ⁶ כס כס, ז.

בירא אורו וגו' — שמפני מכירת יוסף ירד יהודה מאת אחיו ונתנגלל הדבר שמורעם של יהודה וחמר יצא מלך המשיח. המשעבד הראשון — זה פרעה. הנואל האחרון — משיח בן דוד מורע פרץ בן יהודה. צד) בעל כרחו — באונס, שלא ברצונה. ידוע תדע — בברית בין הבתרים. והביא עליה — סבב סבה, גרס. ופרעו — ושלמו. צו) מונג — מוסף. יין קונדיטון — יין הורקה. יין פסנתון — יין חריף שנותנין בו לענה לחריפות. מסלסל — סיפה ועושה תחלים. אטלים — במלן ומפונק, חפשי מכל עול. ומתלה בעקבו — תולה ומופא את עקבו דרך גאות והתהדרות. קפחתו — נצחתו, הרגהו.

לפניהן. כון שהיו מסתכלות ביפיו של יוסף היו חותכות את־ידיהן. אמרה להן: ומה אתן בשעה אחת כך. — אני, שבכל שעה רואה אותו, על אחת כמה וכמה: ובכל יום ויום היתה משדלתו בדברים. — והוא עמד ביצרו. (שם).

ממרונה שאלה את ר' יוסי. אמרה לו: אפשר יוסף בן שבע־עשרה שנה היה עומד בקל חמו והיה עושה הדבר הזה? הוציא לפניה ספר בראשית והתחיל קורא לפניה מעשה ראובן ובלהה, מעשה יונה ותמר. אמר לה: מה אלו שהם גדולים וברשות אביהם, לא כסה עליהם הכתוב, זה שהוא קטן וברשות עצמו — על אחת כמה וכמה. (בר פו).

זו. יוסף לפני פרעה.

”ואין פותר אותם לפרעה” — ר' יהושע דסקינין בשם ר' לוי: פותרין היו אותו, אלא שלא היה קולם נכנס באזניו: ”שבע פרות הטובות” — שבע בנות אמה מולידה, ”שבע פרות הרעות” — שבע בנות אמה קובר: וכן אמרו: ”שבע שבילים הטובות” — שבע מלקיות אמה מכבש. ”שבע שבילים הרעות” — שבע אפרכיות מוקרות כך. וכל כך למה? כדי שיבוא יוסף באחרונה נישול גדלה. אמר הקדוש־ברוך־הוא: אם יבא יוסף תחלה ויפתור החלום, אין זה שבתו: וכולים התרשמים שיאמרו לו לפרעה: אלו שאלת אותנו כבר פתרנו אותו לך: אלא המתין להם עד שנתנועו והוציאו את־רוחו — נאחר כך בא יוסף והחזירה. (שם פט).

אמר ר' חי' בר אבא אמר ר' יוחנן: בשעה שאמר פרעה ליוסף: ”ובלעדיך לא ירים איש את־ידו ואת־רגלו”, אמרו לו אצטננינו: עבד שלקחו רבו בעשרים כסף — תמשילו עלינו? אמר להם: גנוני־מלכות אני רואה בו. אמרו לו: אם כן יהא יודע בשבועים לשון. אמר להם: למחר אבדקנו. בלילה בא גבריאל ולמד את יוסף שבועים לשון. בפקד, כל לשון שהיה פרעה מדבר עמו השיב לו. לסוף התחיל יוסף מסיח בלשון־הקדש — לא נדע פרעה מה הוא סת. אמר לו פרעה: למדני ולשון זו. למדו ולא למד. אמר לו פרעה: השבע לי שלא תגלה. נשבע לו. וכשאמר יוסף לפרעה: ”אבי השביעי לאמר ונו”¹ — אמר לו פרעה: לך ושאל על שבועתך. אמר לו יוסף: אם כן אשאל גם על אותה שבועה שנשבעתי לך: ושל־ברחו אמר פרעה ליוסף: עלה וקבר את אביך באשר השביעך². (שם סוטה לו:).

”ויצא יוסף מלפני פרעה ונעבר בכל־ארץ מצרים”³ — בשהיה יוצא לשוק היה רואה את־העמים עשויים בתות־בתות, חבורות־חבורות, מדברים איש בלשונו והיה יודע מה הם מדברים: ודשהיה רוכב במרכבה ועובר בכל גבול מצרים היו בנות מצריות צוערות על החומה ומשליכות עליו טבעות זהב — אולי יסתכל בהן ויביי חארן. שנאמר: ”בן פורת יוסף... בנות צערו עלי שור”⁴. (פדר"א לט).

”בנות צערו עלי שור”⁵ — אתה מוצא בשעה שיוצא יוסף למלך על מצרים היו בנות

¹ בראשית מ"א, ת. ² שם שם, מד. ³ שם נ', ה. ⁴ שם שם, ו. ⁵ שם מ"א, מז. ⁶ שם מ"ט, כג.

צח) הדבר הזה — להחגבר על יצרו. לא כסה וגו' — וגלה את חשאים. צט) אפרכיות — מדינות. ק) אצטננינו — קוסמוי הרואים בכוכבים. שלקחו רבו — אדונו. גנוני מלכות — גנוני מלכים, סימנים ואותות של מלכות. ושאל על שבועתך — שיתירה לך.

מלכים מציצות עליו דרך החרבין והיו משליכות עליו שרים וקטלין ונזמים ושבועות. כרי שיתלה עיניו ויביט בהן, אה-על-פירכן לא היה מביט בהן. (ב"ר זח).

יז. אחי יוסף במצרים.

קג ויאמר נעקב לבניו למה תהראו¹—אמר להם: בני, גבירים אתם בלכם, נאים אתם בלכם, אל תכנסו בלכם בשער אחר, ואל תעמדו בלכם במקום אחר, שלא תשלט בכם עין-הרע. (תנח' מקץ: ב"ר זא: ילק"ש מקץ).

קד וינרדו אחי יוסף²—היה ראוי למקרא לומר, וינרדו בני נעקב, מהו "אחי יוסף"? אלא בפתלה לא נהנו בו אהיה ומכרהו, ולבסוף נתהרשו, והיו אומרים בכל יום: אימתי נרד למצרים ונתחור את-אחינו לאביו, ובשצמר להם אביהם לרד למצרים ונתנו כלם דעה אחת להתחורו.

אמר ר' יהודה בר סימון: אף יוסף ידע היה שאחיו יורדים למצרים לשבר אכל. מה עשה? הושיב שומרים על כל-הפתחים ואמר להם: ראי בל-מי שיכנס לשבר אכל—כתבו שמו ושם אביו, ולערב הביאו לי פתקיכם. עשו כד, בן שבאו בני נעקב, כל-אחד ואחד נכנס בשער שלו וכתבו את-שמותם ושם אביהם. לערב הביאו פתקייהם לפני יוסף, זה קורא "ראיבן בן-נעקב" וזה קורא "שמעון בן-נעקב", וכן כל-אחד ואחד. מיד אמר להם יוסף: חתמו כל-האצרות ופתחו אוצר אהר. ונתן שמותם לממנה על האוצר, אמר לו: ראה, בשניבוא בני-אדם הללו לקח אכל תפוס אותם ושגרם לפני. עברו שלשה ימים ולא באו נטל יוסף גבירים ושגר לבקשם בשוק ונתן סמנים עליהם. הלכו ומצאו אותם בשוק של זונות, יוצאים משוק זה לשוק זה, ממבוי זה למבוי זה, ומה טיבם בשוק של זונות? אלא אמרו: אחינו יוסף יפה-תאר, שמא בקבה הוא. תפשו והביאם לפני יוסף. ונרא יוסף את-אחיו ויבירם... והם לא הכירוהו³—אמרו חכמים: הוא שהניחם בחתימת-זקן, ויביר יוסף את-אחיו, "והם לא הכירוהו"⁴—שלא הניחיהו בחתימת-זקן. וינתבר אליהם⁵—נעשה להם בנכרי, ונטל את-הנביע והקיש בו, אמר להם: אני רואה בנביע, מרגלים אתם. אמרו לו: "כנים אנחנו", אמר להם: ואם כנים אתם, למה לא נכנסתם בלכם בפתח אחר? אמרו לו: כך ציונו אבא: "אל תכנסו בשער אחר". אמר להם: בשוק של זונות מה-טיבכם? לא הייתם מתיראים מן העין? אמרו לו: אברה אברה לנו והנינו מבקשים אותה שם. אמר להם: איזו אברה? אני רואה בנביע, ששנים מבם התריבו כרך גדול של שכם. אמרו לו: ומי הם? הקיש בנביע, אמר להם: שמעון ולוי שמם. מיד נודעו ויבירם⁶—שנים עשר עבדיך אחים אנחנו⁷. אמר להם: והיכן הם השנים? אמרו לו: הקטן את-אבינו היום והאחר איננו⁸. אמר להם: "את-אחיכם הקטן הביאו אלי ונאמנו דברכם"⁹. לקח את-שמעון ואסר אותו לעיניהם ואמר להם: זה יהא חבוש עד שתביאו את-אחיכם. ולמה אסר את-שמעון? מפני שהוא רחפו לבור; ועוד,

¹ בראשית מ"ג, א. ² שם שם, ג. ³ שם שם, ז-ח. ⁴ שם שם, ו. ⁵ שם שם, יג. ⁶ שם שם, כ.

קב) שרים וקטלין — מיני שרשרות וצמידים. שיתלה עיניו — שירים את עיניו. קד) פתקיכם — כתבי רשימות שלכם. ושגרם — ושלחם. מהורים — סוכנים. בקבה — בבית זונות. בחתימת זקן — בסמן של זקן. והקיש — ורפק. מה טיבכם — כלו' לאיזה צורך באתם לשם? מן העין — מעין רעה. כרך — עיר גדולה. חבוש — תפוס, אסור. רחפו לבור — את יוסף לפני מכירתו.

פרש אותו מלוי, שלא יטלו עליו עצה. אמר שמעון לאחיו: כך עשיתם ליוסף וכך אתם מבקשים לעשות לי? אמרו לו: ומה-נעשה? נמותו אנשי ביתי ברעב? אמר להם: עשו מה שתמצאו, עבשו ארצה מי יכניס אותי לבית-האסורים? באותה שעה שלח יוסף אצל פרעה ואמר לו: שלח לי שבדים גבורים מאצלך, שמצאתי לסטים ואני מבקש לתן עליהם כבלים. שלח לו, והיו מסתכלים אחי יוסף מה הוא מבקש לעשות. אמר יוסף לאותם גבורים: הכניסו את-זה לבית-האסורים ותנו כבלים ברגליו. כון שקרבו אצלו צוח עליהם שמעון. כון ששמעו קולו נפלו על פניהם ונשתברו שניהם. והנה מנשה בן-יוסף יושב לפני אביו. אמר לו אביו: קום אהה, מיד עמד מנשה והכה את-שמעון מכה אחת. והכניסו לבית-האסורים ונתן עליו כבלים. אמר שמעון לאחיו: אתם אומרים מכה של מצרים היא, זו אינה אלא של בית אבא. כון שראו אחי יוסף כך נפלה אימה עליהם.

הלכו אצל אביהם וספרו לו את-כל-המאורע. אמר להם אביהם: היכן שמעון? אמרו לו: אותו האיש ארזני הארץ תפשו, בשביל שנביא אחינו הקטן. אמר להם: אתי שכלתם, יוסף איננו ושמעון איננו וגו'.

ו"אמר ראובן אל אביו לאמר: את-שני בני תמית וגו'" — אמר לו: בכור שושנה וכן בניך אינם בני? אמר להם יהודה: הניחו לי לזקן עד שתכלה הפת. ויהי כאשר פלו לאכל" — אמר לו יהודה: אבא! אם ילך בנימין עמנו ספק נתפס ספק אינו נתפס, ואם אינו הולך עמנו כלנו מתים — מוטב שתניח את-הספק ותתפוס את-הנאי. אמר: מי ערב בו? אמר לו: "אנכי אערכנו". מיד שלחו עמיהם. (בד' צא: ילק"ש מקץ: תנח' מקץ, ויגש).

ו"אל שדי ותן לכם רחמים" — מה ראה יעקב לדרכם ב"אל שדי"? ללמדך שהרבה יסורים באו עליו: עד שהוא במעי אמו עשו מריב עמו; ברח מפני עשו ללדן — הנה עשו עושים שנה בצרות רבות: לאחר שיצא — רדף לבן אחריו להרגו; גמלט ממנו — בא עשו ובקש להרגו והפסיד עליו כל-אותו דורו; יצא מעשו — באה עליו צרת דינה; יצא מצרת דינה — באה עליו צרת רחל. ואחר כל הצרות הללו בקש לנוח קמעא — באה עליו צרת יוסף. צרת שמעון וצרת בנימין. לפיכך הנה מתפלל ב"אל שדי": מי שאמר לשמים ואלאך "די" — יאמר ליסורי "די".

הביאו את-בנימין והעמידוהו לפני יוסף. וישא שיניו וירא את-בנימין אחיו בן אמו" — שמח בו, שראה בו דמות-דיוקנה של אמו. אמר להם יוסף: "הוה אחיכם הקטן אשר אהבתם אלי" — אמרו לו: הן. באותה שעה זמנם לסעודה. הנה מבקש להסב לבנימין אצלו ולא הנה ידע כיצד לעשות. נטל את-הנביע והנה עושה עצמו כמערס ומקיש ומרית בנביע ואמר: יהודה, שהוא מלך, יושב בראש; ראובן, שהוא בכור, יושב שני לו; וכן כלם. גשמינו בנימין. אמר: אני אין לי אם ובנימין אין לו אם. כשילדתו אמו מתה: אני הנה לי אח ופרש ממני ואף הוא היה לו אח ופרש ממנו. בשביל זה יבוא ויתן ראשו אצל ראשי, והו שגאמר: וישבו לפניו הכבוד כבכרתו והעציר כצערתו".

¹ כנאשית מ"ב, לו. ² שם שם, לו. ³ שם מ"ג, כ. ⁴ שם שם, ט. ⁵ שם מ"ג, כט. ⁶ שם שם, נג.

פרש — הבריל. לסטים — שודדים, גזלנים. המאורע — המקרה. סבך — דבר שאינו ברור. ודאי — דבר ברור, בריו. קה) והפסיד — אבד, גרם לו הפסד. רורון — המנחה ששלח יעקב לעשו. צרת דינה — מעשה שכם. קמעא — מעט. דיוקנה — צורתה, פניה. נשתיר — נשאר.

וַיֵּשֶׁא מִשְׁאֵת¹—הִבִּיא מְנוּחַ בִּסְעָדָהּ, וְתָן לְכָל אֶחָד וְאֶחָד מֵהֶם מִנָּה שְׁלוֹ. וְתָן לְבִנְיָמִין מִנָּה שְׁלוֹ. וְטַל יוֹסֵף מִנָּה שְׁלוֹ וְנִתְּנָה לְבִנְיָמִין: וְנִשְׁלַח אֶסְנַת מִנָּה שְׁלֵהּ וְנִתְּנָתָהּ לְבִנְיָמִין: וְנִשְׁלַח אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה מְנוּחַ שְׁלֵהֶם וְנִתְּנוּ לְבִנְיָמִין: גִּמְצָאִי בֵּרֶךְ בִּנְיָמִין חֹמֶשׁ מְנוּחַ. לְדָךְ נֶאֱמַר: "וַתֵּרֶב מִשְׁאֵת בִּנְיָמִן מִמִּשְׁאֵת כָּלֶם חֹמֶשׁ יְדוּת"². (תנח' ויגש; חנה' ק; ב'ר צב).

קו וַיִּמְצָא הַבִּיבֵי בְּאִמְתַּחַת בִּנְיָמִן³—הָיוּ אֲחִיו עוֹמְדִים וּמַחְבֹּטִים לְבִנְיָמִן עַל כְּתַפּוֹי וְאוֹמְרִים לוֹ: "גִּבּוֹר בְּנֵה שֶׁל גִּבְרַת, בִּישְׁתֵּנוּ! בֶּן אִמֶּךָ אֲתָהּ, בְּךָ בִּישָׁה אִמֶּךָ אֲתָהּ—אֲבִינוּ". וּבִשְׁבִּיל אוֹתָן הַמְּכּוּת שֶׁהִכּוּהוּ בְּכַתְּפוֹ וְזֶה שֶׁחָשְׂרָה שְׂכִינָה בֵּין כְּתַפּוֹי, שֶׁנֶּאֱמַר: "חֲפָף עָלָיו כָּל־הַיּוֹם וּבֵין כְּתַפּוֹי שָׁכַן"⁴. (תנח' מקץ).

יח. יוסף מתנדע אל אחיו.

קי וַיֹּנֶשׂ אֵלָיו יְהוּדָה⁵—אָמַר רַב שְׂמִיאל בְּרַ גַּחְמִן אָמַר ר' יוֹחָנָן: בִּישְׁעָה שֶׁהָיוּ יְהוּדָה וְיוֹסֵף מְתַקְּחִים זֶה עִם זֶה, אָמְרוּ מִלֵּאכִי־הַשְּׂרֵת זֶה לָזֶה: בּוֹאִי, גִּדֵּר לְמִטָּה וְנִרְאֶה שׁוֹר וְאָרִי מְתַנַּחֲחִים זֶה עִם זֶה. בְּנֶהֱגָ שְׁבַע־עוֹלָם, שׁוֹר מְתִירָא מִפְּנֵי אָרִי, וְעִבְשׁוּ שׁוֹר וְאָרִי מְתַנַּחֲחִים וְעוֹמְדִים. אָמַר ר' יוֹחָנָן: בִּישְׁעָה שֶׁתִּפְסַם יוֹסֵף אֶת־בִּנְיָמִין וְאָמַר לָהֶם לֵאמֹר: "הֲאִישׁ אֲשֶׁר נִמְצָא הַבִּיבֵי בִּידּוֹ הִיא יְהִיָּה לִי עֶבֶד"⁶—מִיד בְּעַם יְהוּדָה וְשֶׁאֵין בְּקוֹל גְּדוֹל וְהַלֵּךְ כּוֹלֵל אַרְבַּע מֵאוֹת פְּרוּכָה, עַד שֶׁשָּׁמַע חוֹשִׁים בֶּן דָּן וְקִפְצָן מֵאֶרֶץ כְּנַעַן וְכָא אֶצֶל יְהוּדָה וְשֶׁאֵינוֹ שְׂנִיָּהֶם, וּבִקְשָׁה אֶרֶץ מִצְרַיִם לְהַפְדָּה.

אָמַר ר' יְהוֹשֻׁעַ הַלֵּוִי: אֵף אֲחִיו כֵּן שִׁרְאוּ יְהוּדָה שְׂכָעִם—נִתְּמָלְאוּ אֵף הֵם חֲמָה וּבְעֵטוֹ בְּאֶרֶץ וְעָשׂוּ אוֹתָהּ תַּלְמִידִים־תַּלְמִידִים.

כֵּן שִׁרְאֵה יוֹסֵף סִמְנֵיוֹ שֶׁל יְהוּדָה שֶׁהָיָה כּוֹעֵם—מִיד גִּזְדַּעְנֵה, אָמַר: אוֹי לִי, שְׂמָא יִהְיֶנִּי. וְמָה הֵם סִמְנִים שֶׁהָיוּ בּוֹ בִּיהוּדָה? עֵינָיו שֶׁל יָמִין וּזְלוּתָה דָם, וַיֵּשׂ אוֹמְרִים: כִּמֵּין שֶׁלְטִי הַגְּבוּרִים וְחִמְשָׁה לְבוּשִׁים הָיָה לְבוּשׁ, וְנִימָא אַחַת הִיתָה לוֹ בְּלִבּוֹ, וְכֵן שֶׁהָיָה כּוֹעֵם הִיתָה קוֹרֶעֶת כָּלֶם וְיוֹצֵאתָ, וּבִשְׁהִיָּה מִבְּקָשׁ שֶׁתַּעֲלֶה תִּמְתּוֹ הָיָה מִמְּלֵא אֶפְנֵדָתוֹ אֶפְנֵי־שֶׁל נַחֲשֶׁת וְנִשְׁטַל מֵהֶם וְנִתְּנָם לְתוֹךְ פִּי וּמִסְכָּסֵךְ בִּשְׁנֵי וְחִמְתּוֹ עוֹלָה.

אֲדָנִי שָׂאֵל אֶת־עֲבָדִיו⁷—אָמַר לוֹ יְהוּדָה לְיוֹסֵף: מִתְחַלָּה בְּעִלְיָלָה בָּאתָ עָלֵינוּ. מִדְּמַת מְדִינוֹת יִרְדּוּ לְמִצְרַיִם לְשֹׁבֵר אֲכָל, כָּלוּם שְׂאֵלָתָ לְאַחַר מֵהֶם כִּמּוֹ שֶׁשְׂאֵלָתָ לָנוּ? שְׂמָא בְּתַךְ בָּאֵנוּ לְקַח אוֹ אֲחוֹתֵנוּ אֲתָהּ סָבוֹר לְשֹׂאֵל אֶת־עַל־פִּי־כֵן לֹא כְּסִינִי מִמֶּךָ דְּבָר. אָמַר לוֹ יוֹסֵף: יְהוּדָה! לָמָּה אַתָּה דֹּבְרִין מִכָּל אַחֲדָה, וְאֵנִי רוֹאֶה בְּגִבְיָתִי, שֶׁיֵּשׁ בְּאַחֲדֵיךְ גְּדוֹלִים מִמֶּךָ? אָמַר לוֹ: כָּלֶם חוּץ לְזֶקֶה הֵם עוֹמְדִים וְאֵנִי מְעִי קוֹמְטִים עָלַי בְּתַבָּל. אָמַר לוֹ: לָמָּה? אָמַר לוֹ: בִּשְׁבִּיל שֶׁעֲרַבְתִּי אוֹתוֹ. אָמַר לוֹ: מִפְּנֵי מָה לֹא עֲרַבְתָּ אֶת־אֲחִידְךָ בְּשִׁמְכֶרְתָּם אוֹתוֹ לִישְׁמַעֲאֵלִים בְּעֶשְׂרִים כֶּסֶף וְצִעְרָתָ אֶת־אֲבִידְךָ הַנֶּחָן וְאִמְרָתָ לוֹ: "טַרְף טַרְף יוֹסֵף"⁸—וְהָיָה לֹא¹ דְּנִחָשִׁית מִיָּד, לֹה² שֶׁסֶּם מִיָּד, יב³ דְּנִחָשִׁית לִיָּד, יב⁴ דְּנִחָשִׁית מִיָּד, יב⁵ שֶׁסֶּם שֶׁסֶּם, יו⁶ שֶׁסֶּם שֶׁסֶּם, יע⁷ שֶׁסֶּם לִיָּד, לל⁸.

קו) וּמַחְבֹּטִים—וּמְכִים. גִּבְרַת—רַחֵל, שֶׁגִּבְרַת אֶת הַתְּרַפִּים. בֵּין כְּתַפּוֹי—בְּגִבּוֹל חֲלָקוֹ שֶׁל בִּנְיָמִין, שֶׁכֵּן הָיָה הַמִּקְדָּשׁ בֵּין גְּבוּלוֹת יְהוּדָה וּבִנְיָמִין. (קו) שׁוֹר וְאָרִי—יוֹסֵף מְשׁוֹל לְשׁוֹר (בַּכּוֹר שׁוֹר) וְיְהוּדָה לְאָרִי (גִּיּוֹר אֲרִיָּה יְהוּדָה). פְּרוּכָה—מֵרַת דְּרָכִים, אַרְבַּע מִיל. זְלוּתָה—נִזְלוּת, נִזְשָׁתָה. וְנִימָא—שְׁעָרָה. אֶפְנֵדָתוֹ—חֲגוּרָת עוֹר שְׁלוֹ. אֶפְנֵי־שֶׁל מִין קִפְנִית. וּמִסְכָּסֵךְ—וּמִסְכָּסֵס, כּוֹסֶס, שׁוֹחַן וְגוֹרֶם בִּשְׁנֵי, לְהַתִּיחַ כְּעֵסוֹ. לְזֶקֶה—לְהַתְחַיְבוּת.

קטא לך: אבל זה שחטא ונגב הנביע—אמור לאביך: הלך החבל אחר הדלי... בון ששמע יהודה כך צעק ובכה בקול גדול ואמר: „כי איד אעלה אל אבי ונהער איננו אתי“? אמר לו יוסף: בא ונתנבט שנינו. אמר מליך וסרור דינד. מיד אמר יהודה לנפתלי: לך וראה כמה שוקים יש במצרים. קפץ וחזר ואמר לו: שנים-עשר. אמר יהודה לאחיו: אני אחריב מהם שלשה ושלדו כל אחד-אחד ולא נשאיר בהם איש. אָמְרו לו אחיו: יהודה, מצרים אינה בשכם, אם אתה מתריב מצרים תחריב את-העולם כלו. באותה שעה—ולא יכל יוסף להתאפק.²

וַיִּקְרָא הוֹצִיאוּ כַל-אִישׁ מֵעֵלֵי²—לסבנה גדולה ירד יוסף: שאם תרגוהו אחיו אין בריה בעולם מברת. אלא כך אמר יוסף בלבו: מוטב שאהרג ולא אביש את-אחי בפני המצרים. בון שיצאו המצרים חזר יהודה ואמר ליוסף: אתה נשבעת בתי פרעה הרשע ואני נשבע בתי אבי הצדיק, אם אני מוציא תרבי מנרתיקה אמלא כל-מצרים הרונים. אמר לו יוסף: אם תוציא תרב מנרתיקה אני כורכה על צנארה. אמר לו יהודה: אם אפתח את-פי אכלע אותה. אמר לו יוסף: אם תפתח פיך אני סותמו באבן. אמר יהודה ליוסף: מה נאמר לאבא? אמר לו: כבר אמרתי לך: אמר לו: הלך החבל אחר הדלי. אמר לו יהודה: דין שקר אתה דן אותנו. אמר לו יוסף: שקר לשקרנים—אין לך דין שקר במכירת אחיכם. אמר לו יהודה: אש של שכם דולקת בלבי. אמר לו יוסף: אש של תמר בלחך היא, ואני אכבנה. באותה שעה עלתה חמתו של יהודה, והיה מכנים עששיות של ברזל לתוך פיו ומוציאן אבק. אמר יהודה: עכשו אני אצא ואצבע כל שוקים שבמצרים בדם. אמר לו יוסף: צבעים היתם מימיהם, שצבעתם פגנת אחיכם בדם ואמרתם לאביכם „טרח טרח“.

וכון שראה יוסף שהסכימה דעתם להחריב את-מצרים, אמר בלבו: מוטב שאתודע להם ואל יחריבו את-מצרים. אמר להם יוסף: לא כך אמרתם, שאחיו של זה מת? אני קניתי, אקראנו ויבא אצלכם. התחיל קורא: יוסף בן יעקב, בא אצלי! יוסף בן יעקב, בא אצלי ודבר עם אחיך שמכרוהו... והיו נושאים עיניהם לארבע פנות הבית. אמר להם יוסף: למה אתם מסתכלים לבאן ולבאן? אני יוסף אחיכם! מיד פתח נשמתם ולא יכלו לענות אותו. עשה הקדוש-ברוך-הוא להם גם וחקרה נשמתם. אמר להם יוסף: „והנה עיניכם ראות ועיני אחי בנימין כי פי המדבר אליכם“³—בלשון הקדש אני מדבר. ולא היו מאמינים לו. וכל-כך למה? מפני שיצא מאצלם בלא חתימת-זקן, ועכשו היה עומד בנגדם בחתימת-זקן.

בון שהבירוהו בקשו לתרגו, ירד מלאך ופזרם בארבע פנות הבית. באותה שעה צנח יהודה בקול גדול ונפלו כל-חומות שבמצרים, והפילו כל-החיות, ונפל יוסף מבכאו, וירד פרעה מבכאו, וכל-הגבורים שהיו עומדים לפני יוסף נהפכו פניהם לאחריהם ונפלו שניהם.

בון שראה יוסף שהיתה להם בושח גדולה, אמר להם: „גשו נא אלי—ויגשו“⁴. וכל אחד ואחד היה מנשקו ובוכה עליו. (תנח' ויגש: תנח'ק: ב'ר: צג: ילק'ש ויגש).
¹ מלשח מ'ר, לה. ² שם מה, א. ³ שם שם, יב. ⁴ שם שם, ד.

החבל אחרי הדלי — בנימין אחרי אחיו הגדול יוסף. מנרתיקה — מתערה. כורכה — צונפת, עוטפת. של שכם — שנחרבה ע"י בני יעקב, אש של תמר — רמז לו על מעשה תמר, להקניטו. עששיות — עשיות, התיכות גדולות. צבעים — אומנים לצביעה. חתימת זקן — סימן של זקן. והפילו כל החיות — כל הנשים המעוברות הפילו את ילדיהן.

יט. ירידת יעקב למצרים.

אמר ר' חיה בר אבא אמר ר' יוחנן: ראוי היה יעקב אבינו לרד למצרים בשלשלאות של ברנל. אלא שנבזוהו גרמה לו שנתמר: בחבלי ארם אמשכם בעבדות אהבה, ואהבה להם במרימי על על לחיהם ואט אלו אוביל"י. (שבת סט.).

ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר סימון אמר: לפדה שהיו מושכין אותה למקולין ולא היתה נמשכת. מה עשו לה? משכי את-בנה לפניה והיתה מהלכת אחריו על-כרחה שלא בטובתה. כך היה יעקב אבינו ראוי לרד למצרים בשלשלאות ובקולרין. אמר הקדוש-ברוך-הוא: בני כבודי ואני מורידו בבנין? ואם לתן בלבו של פרעה—איני מורידו פומבי. אלא הריני מושך את-בנו לפניו והוא יורד אחריו על-כרחו. שלא בטובתו—נהריר את השניה למצרים עמו. (ב"ר טו.).

כ. מיתתו וקבורתו של יעקב.

ניקרא יעקב אל-בניו ויאמר האספו ואנידה לכם—בקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין ונסתלקה ממנו שכניה. אמר: שמא חס-ושלום יש במשחית פסול. באברהם אבי-אבא שיצא ממנו ישמעאל, וכיצחק אבי שיצא ממנו עשו. אמרו לו בניו: שמע ישראל, הן אלהינו הן אלהינו—אמר: בשם שאין בלבד אלא אחד. כך אין בלבנו אלא אחד. באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

אמר בשם ר' שמואל: זהו שישראל משכימים ומעריבים בכל יום ואומרים: שמע ישראל אבינו ממערת המכפלה! אותו דבר שצויתנו ערין הוא נהג בנו: הן אלהינו הן אלהינו! (פסח' ט: ב"ר צח.).

גיבאי ער-גרון האמר:—וכי גרון יש לו לאטר? אמר ר' אבהו: מלמד שהקיפיהו כתרים לארנו של יעקב ערין זה שמקיפין לו אשר. שבאי בני עשו ובני ישמעאל ובני קטורה. תנא: כלם למלחמה באו—בן שראו כתריו של יוסף תלו בארנו של יעקב. נטלו כלם כתריהם ותלאום בארנו של יעקב. תנא: שלשים וששה כתרים נתלו בארנו של יעקב.

בן שהניעו למערת המכפלה בא עשו ועבד ומלקכות. אמר להם: ומערה זו מקום לארבעה וזנות יש בה: יעקב קבר את-לאה בשלח ונה ענשאר שלי הוא. אמרו לו: מכרת ותלקד לאבא. אמר להם: אם מכרתי בכורתי—חלק פשיט כלום מכרתי? אמרו לו: הן. אמר להם: תראוני שטר-מכירה. אמרו לו: השטר בארץ מצרים הוא.—ומי ילך ולקביאו משם?—ילך נפתלי, שהוא קל כאילה. היה שם חשים בן דן שאוניו קברות. אמר להם: מה-זה? אמרו לו: זה מעבד עד שיתחור נפתלי ממצרים. אמר להם חושים: ועד שיתחור נפתלי ממצרים—יהא אבי-אבא משל בבנין? נטל מקל והכה על ראשו של יוסף י"א, ד. ² נחשית מ"ט, ה. ³ דנחש' ו, ד. ⁴ נחשית נ, י.

קח) בשלשלאות — בכבליים. קפ) למקולין — חנות הסבת. בלבו של פרעה — להוריה. פומבי—בפרסום וביד רמה. קי) קץ הימין — קץ הימים, של ימות המשיח (דניאל י"ב, יג). במטתי — בזרעי. פסול — זרע שאינו הגון. קיא) שמקיפין לו אטר—גדר של קצוצים. תנא—שנה השונה, כלל נאמר בברייתא. לארבעה זונות — שלשה זונות הראשונים: ארם וחנה, אברהם ושרה. יצחק ורבקה, ועוד מקום לזוג אחד. בכורתי—פי' שנים בירושלם. שאוניו בכורות—שהוא קרש

עשו – נשרו עיניו ונפלו על רגליו של יעקב. פקח יעקב את עיניו ורחק. והו שגאמר: "ישמח צדיק כי חנה נקם. פעמיו ורחץ בדם הרשע". באותה שעה נתקנמה נבואתה של רבקה שגאמר: "למה אשכל גם שניכם יום אחד". (סוטה יג).

קיב "ויראו אחי-יוסף כי-מת אביהם" וכו' – מיה ראו עתה שגאמר: אלא בשעה שחורו בני יעקב מקבורת אביהם ראו שנשה יוסף מן הדרך והלך והציע באותו הבור שהשליכוהו אחיו בתוכו... כן שראו כך אמרו: עדין טינא בלבנו עכשו שמת אבינו. לו ישמחנו יוסף. והוא לא נתבנן אלא לשם שמים. לדרך על הנם שנעשה לו במקום הזה... (תנח' ויחי: ב"ר קו לק"ט).

קיג "וינחם אותם וידבר על-לבם" – אמר ר' אלעזר: מלמד שאמר להם דברים שמתקבלים על הלב: ומה עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד, נר אחד היאך יכל לכבות עשרה נרות? (מג' טז).

¹ תהלים נח, יא. ² בראשית כ"ז, מה. ³ שם נ"ז, טו. ⁴ שם שם, כה.

נשרו – נפלו. קיב) טינא – שנאה כבושה. קיג) עשרה נרות... נר אחד – האחים את יוסף.

ישראל במצרים ויציאת מצרים

א. שעבוד מצרים.

א. כענבים במדבר מצאתי ישראל, כבכורה בתאנה בראשיתה¹ — אמר ר' יודן: התאנה הזו, בתחלה אהים אותה אחת אחת, ואחר-כך שמים, ואחר-כך שלש, עד שאורים אותה בסלים ובמגרפות, כך בתחלה "אחד הנה אברהם ויירש את-הארץ", ואחר-כך שנים; אברהם ויצחק, ואחר-כך שלשה: אברהם ויצחק ויעקב, עד "ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויגזמו במאד מאד"². (בר' מו: ילק"ש הושע).

ב. "ויקם מלך-חדש על-מצרים"³ — רב ושמיאל, אחד אמר: חדש ממש, ואחר אמר: שנתחדשו גזרותיו, ומהו "אשר לא ידע את-יוסף"? שהיה רומה כמי שלא ידעו כלל. חכמים אמרו: למה קראו מלך חדש, והלא פרעה עצמו היה? אלא שאמרו המצרים לפרעה: בא ונזדוני לאמה זו, אמר להם: שוטים אתם, עד עכשו משלהם אנו אוכלים והיאך נזדוני להם? אלילי יוסף לא היינו תנים. בן שלא שמע להם הורידוהו מבסאו שלשה חדשים, עד שאמר להם: כל-מה שאתם רוצים הריני עמכם — והשיבו אותו, לפיכך נאמר: "ויקם מלך חדש". (סוטה יא: שמ"א).

ג. "אשר לא ידע את-יוסף" — כשמת יוסף הפרו ברית מילה, אמרו: נהיה כמצרים: ובן שעשו בן הפך הקדוש-ברוך-הוא האהבה שקיו המצרים אוהבים אותם לשנאה, שנאמר: "הפך לבם לשנא עמו להתנכל בעבדיו"⁴. (שמ"א).

ד. "הכה נתחכמה לו" — "להם" לא נאמר אלא "לו". אמר ר' תנא ברבי חנינא: בואו ונתחכם למושיעם של ישראל. במה נרגם? נרגם באש — נאמר: "כי הנה יי באש ובוא"⁵, ונאמר: "באש יי נשפט"⁶; נרגם בתרב — "ובחרבו את-כל-בשר"⁷. אלא בואו ונרגם במים, שכבר גשבע הקדוש-ברוך-הוא שאינו מביא מבול לעולם, שנאמר: "כי מי נח זאת לי, אשר נשבעתי מעבר מי נח עוד על הארץ"⁸. והם אינם יודעים, שעל כל-העולם כלו אינו מביא, אבל על אמה אחת הוא מביא; ועוד, הוא אינו מביא, אבל הם באים ונופלים לחוד המים.

¹ הושע ט', י. ² יחזקאל ל"ג, כד. ³ שמות א', ז. ⁴ שם שם, ת. ⁵ ספלים ק"ה, כה. ⁶ שמות א', י. ⁷ ישעיה ס"ו, טו. ⁸ שם שם, טו. ⁹ שם נ"ה, ט.

א) אורים — מלקטים וקוספים מן האילן (בתאנים). אחת אחת — שהתאנים מתבשלות ומחלקות קמעה קמעה, ובמגרפות — בכלים שגורפים בס את הדברים המפורזים וצוברים אותם למקום אחד. ב) ונזדוני לאומה זו — נתחבר עליה להרע לה. משלהם אנו אוכלים — כמפורש לה'ן: "אלולי יוסף" וגו', שיוסף הציל אותם מרעב. ד) למושיעם של ישראל — כנגד הקביעה.

וכן הוא אומר: "ומצרים נסים לקראתו וינער יי את מצרים בתוך הים". וזהו שאמר ר' אלעזר: מהו שנאמר: "כי בדבר אשר ודו עליהם"² — בקררה שבשלו, בה נתבשלו. (סוטה יא: ע"י).

ונומרו את חניהם בעבדה קשה... ובכל עבדה בשדה³ — מהו? ובכל עבדה בשדה? לאחר שהיו עושין מלאכתם בטיט ובלבנים באין לערב לבתיהם לנוח — בא המצרי ואמר לו: צא לקט לי ירק מן הגנה, בקע לי עץ זה, מלא לי חבית זו מן הנהר — הרי: "ובכל עבדה בשדה".

מהו? את כל עבדתם... בפרד⁴? שהיו נותנין עבודת האיש על האשה ועבודת האשה על האיש. אומר לאיש: קום לזש ואפה; אומר לאשה: מלאי חבית זו, בקעי עץ זה, לבי לגנה הביאי ירקות. (תנח"א: ויצא).

אמר ר' שמואל בר נחמני: למה נמשלו מצרים במרור? לומר לך: מה מרור זה, שתחלתו רך וסופו קשה, אף מצרים תחלתם רכה וסופם קשה. (פסח' לט).

ושימו עלינו — עליהם? לא נאמר אלא "עליהם". הלא דבי ר' אלעזר ברי' שמעון: מלמד שהביאו מלבן ותלו לו לפרעה בצנארו, וכל אחד ואחד מישראל שאמר להם: אסטינים אני, אמרו לו: כלום אסטינים אתה יותר מפרעה? (סוטה יא: שמ"א)

ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרד⁵ — ר' אלעזר אומר: בפרד, בשעה שאמר פרעה, "הבה נתחכמה" קבע את כל ישראל ואמר להם: בבקשה מכם, עשו עמי היום בטובה, נטל פרעה סל ומגרפה, וכל מי שהיה רוצה פרעה נוטל סל ומגרפה ועושה בלבנים, היה עושה אף הוא כך. מיד הלכו ישראל בוריות ועשו עמו כל היום לפי כחם. כון שהחשיך העמיד עליהם נגשים, אמר להם: חשבו את הלבנים. עמדו ומנו אותן. אמר להם: קנה אתם מעמידים לי בכל יום ויום. (סוטה יא: תנח"א בהעלתך).

"כל הבן תולד היארה תשליכהו"⁶ — אמר ר' חנן: מה היו בנות ישראל הבשרות והצנועות עושות? היו נוטלות בניהן וטומנות אותם במחלות, והיו המצרים הרשעים נוטלים בניהם הקטנים ומקניטים אותם לבתיהם של ישראל ועוקצים אותם והם בוכים, והיה התינוק של ישראל שומע קול חברו שבוכה — ובוכה עמו, והיו המצרים נוטלים אותם ומשליכים אותם לַיָּאֹר.

באותה שעה אמר הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת: רדו מלפני וראו בני חביבי אברהם, יצחק ויעקב, שמשליכין אותם בנהר; וירדו מלפניו מבהלים ועמדו במים עד ארכובותיהם והיו מקבלים בניהם של ישראל ומניחים אותם על גבי הסלעים, והקדוש ברוך הוא מוציא להם דדים מן הסלעים ומניקם. (שהש"ר ב: תרנ"א ח).

דרש רב עירא: בשכר נשים צדקניות שמאותו הדור נאלו ישראל ממצרים; בשעה שיוצאות לשאב מים הקדוש ברוך הוא מזמין להן דגים קטנים בבדיהן ושואבות מחצה מים ומחצה דגים, ובאותו וסופות שתי קדרות, אחת של חמין ואחת של דגים, ומוליכות אצל⁷

¹ שנות י"ד, כו. ² שם י"ח, יא. ³ שם א', יד. ⁴ שם שס, יא. ⁵ שם שס, יג. ⁶ שם שס, כב.

בקררה וגו' — דרש "זורי מלי, "זור... נזיר". ה) עבודת האיש וגו' — ודבר זה קשה ביותר, מפרך את הגוף ומוגע את הנפש. ו) מלבן — דפוס מרובע של לבנים. אסטינים — חלוש ומפונק. ח) בפרד — משכס לשעבוד בלשון רכה. בטובה — נרצון טוב בלי שכר. לפי כחם — כלו כשקידה יתרה. ט) במחלות — במערות, ועוקצים — צונפים ודוקרים. ארכובותיהם — ברכייהם.

בעליהן לשדה, ומרחיצות אותם, וסכות אותם, ומאכילות אותם, ומשקות אותם ונוקקות להם בין שפתיים, ובאות לבתיהן. וכן שמניע וכן מולדיהן הולכות ויולדות בשדה תחת התפוח, שנאמר: "תחת התפוח עוררתיך, שמה חבלתך אִמִּי, שמה חבלה ולדתך".¹ והקדוש ברוך הוא שולח מלאך משמירם ומנקה את ילדיהן, ומשפר אותם בתיה זו, שמשפרת את הילד, ומלקט להם שני עגולים, אחד של דבש ואחד של שמן, שנאמר: "וַיִּנְהֹגוּ דָבֶשׁ מִסֹּלֶעַ וְשֶׁמֶן מִחֲלָמִישׁ צוּר".² וכן שמכירים בהם המצרים באים להרגם, ונעשה להם גם ונבלעים בקרקע, ומביאים [המצרים] שונרים וחורשים על נבם, ולאחר שהולכים—היו מבצבצים ויוצאים כעשב השדה. וכן שמתגדלים באים עָרִים עָרִים לבתיהם.

ובשנוגלה הקדוש ברוך הוא על הַנֶּם הם הכירוהו תחלה ואמרו: "זה אלי!" (סוטה יא)

שם"ר א).

יא כשהיו ישראל כמצרים נתקבצו כלם וישבו יחד, משיב שהיו כלם באגדה אחת, וברתי ברית יחד שיששו גמילות חסדים זה עם זה, וישמרו בלבבם ברית אברהם יצחק ויעקב, ושלא יניחו לשון בית אביהם, ושלא ילמדו לשון מצרים, מפני דרכי עבודת ה' והשקפה. וישראל מלים את בניהם כמצרים היו המצרים אומרים להם: למה אתם מלים את בניכם, והלא לאחר שעה יהיו משליכין אותם לנהר? ואמרו להם ישראל: אנחנו נמול אותם ואחם עשו להם כרצונם—המת גמות, והנהרג יחרג, והבא בתים יחיה. (תדא"ר כג).

יב ויאמר מלך מצרים למנצח העברית¹—מי היו המנצחות? אמר ר' שמואל בר נחמני: אשה ובתה; יוכבר ומרים; ולא היו למרים אלא חמש שנים, והיתה הולכת עם יוכבר אמה ועושה צרכיה, והיתה וריוה.

"פועה"—שהופיעה פנים בנגד פרעה וזקפה חטמה בו ואמרה לו: "אוי לו לאתו האיש כשיבוא האלהים לפרע ממנו!"—נתמלא עליה חמה להרבה.

"שפרה"²—שהיתה משפרת על דברי בתה ומפייסת עליה. אמרה לו: אמה משונח עליה! תינקת היא ואינה יודעת כלום.

"ותענין, את הילדים"³—יש קלום בתוך קלום; לא רָן שלא קימו את דבריו, אלא עוד הוסיפו לעשות עמה טובות; יש מהן שהיו עניות, והולכות המנצחות ומנבות מים ומזון מבתיהן של עשירות ובאות ונותנות לעניות, והן מחיות את בניהן. (שם"ר א).

¹ שורטקסירוס ח', ס. ² דברים ל"ג, יג. ³ שמות מ"ו, כ. ⁴ כס"א, טו. ⁵ כס"ס, יו.

(ו) ונוקקות—מזווגות. בין שפתיים—בין גבולות השדות, במקום טוהר. מולדיהן—לירדם, ומשפר—סיפה ומטהר. בחיה—כמילדת. עגולים—כמין ככרות, דבולות, של דבש—תאנים או חמרים. של שמן—זיתים, מבצבצים—נוצצין ועולים. (יא) וישמרו בלבבם וגו'—שלא כדעת האומר (למעלה סי' ג') שהפרו ברית מילה, והן אגדות חלוקות. (יב) ועושה צרכיה—עוזרת לה בצרכי עבודת מילה, שהופיעה פנים—האירה והעיוה פניה. וזקפה חטמה—בגובה אף, דרך כוז ובלי פחד. לפרע ממנו—לענשו. משפרת—סיפה. משנית עליה—נותן לב לדבריה. קלום—שבת, ומנבות—תובעות, דורשות.

ב. לדתו וגדולו של משה.

יג. וילך איש מבית-לוי^י—להיכן הלך? אמר ר' יהודה בר זבנא: שהלך בעצת בתו. תנא: עמרם גדל-הדרור היה. בן שראה שאמר פרעה. כל-הבן תולד האיורה תשליכהו^י. אמר: לשוא אנו עמלים. עמר וגרש את-אשתו. עמדו כלם וגרשו נשותיהם. אמרה לו בתו: אבא, קשה גורתך יותר משל פרעה, שפרעה לא גר אלא על הזכרים, ואתה גורת על הזכרים ועל הנקבות: פרעה לא גר אלא בעולם הזה, ואתה גורת בעולם הזה ובעולם הבא: פרעה הרשע—פסק מתקומת גורתו, פסק אין מתקומת, ואתה צדיק—בבאי שגורתך מתקומת עמר והחזיר את-אשתו: עמדו כלם והחזירו את-נשותיהם.

יז. "ויקח"ו—י"ש"ב לא נאמר, אלא "ויקח". אמר ר' יהודה בר זבנא: שששה לה משה לקיחיו: הושיבה באפריון ואהרן ומרים מרקדים לפניו ומלאכי-השבת אומרים: אם הבנים שמחה^י. (סוטה יב: שם"א).

יד. רבי היה יושב ודורש, ונתנמנם הצבור, בקש לעוררם. אמר: ילדה אשה אחת במצרים ששים רבוא בכרם אחת והיה שם תלמיד אחד, ור' ישמעאל בר' יוסי שמו, אמר לו: מי היתה בן? אמר לו: זו וזכר, שילדה את-משה, ששקול כנגד ששים רבוא של ישראל.

טו. ותקח-לו תבת נמא ותחמרה בחמר ובנפת^י—תנא: חמר מבגנים ונפת מבתיץ של ארית אותו צדיק ריח רע. (סוטה יב).

טז. ותתצב אחתו מרחק^י—למה עמדה מרחם מרחוק? אמר רב: לפי שהיתה מרים מתנבאת ואומרת: עתידה אני שסלר בן שמושיע את-ישראל מיד מצרים. וכן שנולד משה נתמלא כל-הבית בלו אור. עמד אביה ונשקה על ראשה, אמר לה: בתי, נתקומה ונבואתך: וכן שהטילוהו לנאור עמד אביה ונשח לה על ראשה, אמר לה: בתי, היכן נבואתך? ונהו שנאמר: ותתצב אחותו מרחוק לדעה מה-תעשה לו^י—לידע מה יהא בסוף נבואתה. (סוטה יב, יג, שם"א א: מכיל' בשלח-סירה ז).

יז. ותשלח את-אמרתה^י—בן שראו אמהותיה שבקשה להציל את-משה, אמרו לה: וברתנו, מנהנו של עולם—מלך נוצר גור, אם כל-העולם פלו אין מקומים אותה, בניו יבני-ביתו מקומים אותה—ואת עובדת על גורת אביו: מיד בא גבריאל וחבקן בקרקע יבני-ביתו מקומים אותה. (סוטה יב: שם"א א).

יח. האלף וקראתי לד אשה מינקת מן העברית^י—למה מן העבריות? מלמד שהחזירו למשה על כל-המצריות בלן להיעיק אותו ופסל את-בלן. אמר הקדוש-ברוך-הוא: פה שעתיד לדבר עמי יינק דבר קמא! (שם שם: ע"י).

^י שמות כ', א. ^ב שם א', כג. ^ג תהלים קי"ג, ט. ^ד שמות כ', נ. ^ה שם שם, ד. ^ו שם שם, ט. ^ז שם שם, ז.

יג. גדל הדרור—והיו הכל נשמעין לדבריו. אנו עמלים—להוליד בנים שסופם להסבע ביאור. על הזכרים ועל הנקבות—שלא יולידו לא זכר ולא נקבה. בעולם הזה ובעולם הבא—שכיון שאינם גולדים אינם באים לא לעוה"ז ולא לעוה"ב. מעשה לקוחין—מעשה נשואין. באפריון—במטת מרבדים, בחופה. יד. ונתנמנם—ונדרם. בכרם—בבטן. ששקול—שדוטה במעלתו. טז. ונפת—והכת. יז. הפילן והכת אותו. יח. שהחזירוהו—שהעבירוהו. ופסל את כלן—שלא רצה לינק טהן.

וַתִּבְרָאוּ לַבַּת־פַּרְעֹה וְגו'—היתה בת פרעה מְנַשֶּׁקֶת וּמַחֲבֻקֶּת וּמִחֻבָּבֶת אוֹתוֹ כְּאִלּוּ היא בְּנָה, וְלֹא הִיְתָה מוֹצִיָּאתוֹ מִפְּלִטְרִין שֶׁל מֶלֶךְ. וְלִפִּי שֶׁהִיָּה יָפָה הַכֹּל מִתְאַוִּים לְרֹאוֹתָּהּ וְיָמִי שֶׁהִיָּה רֹאוּהָ לֹא הָיָה מִעֲבִיר עֲצָמוֹ מֵעֲלִיוֹ. וְהִיָּה פֶרְעָה מְנַשֶּׁקוֹ וּמִחֻבָּקוֹ, וְהוּא נוֹטֵל בְּתֵרוֹ שֶׁל פֶּרְעָה וּמְשִׁימוֹ עַל רֹאשׁוֹ. וְהָיוּ שֵׁם יוֹשְׁבֵי־הַרְסָמִי מִצְרִים וְאֶמְרוּ: מִתִּרְאִים אֲנִי מִזֶּה שְׂנוֹטֵל בְּתֵרְךָ וְנוֹתְנוֹ עַל רֹאשׁוֹ, שֶׁלֹּא יִהְיֶה זֶה אוֹתוֹ שְׂאֵנוֹ אוֹמְרִים, שֶׁעֲתִיד לְטוֹל מַלְכוּת מִמֶּךָ. מִהֶם אוֹמְרִים לְהִרְגוֹ, מִהֶם אוֹמְרִים לְשַׁרְפוֹ. וְהִיָּה יִתְרוֹ יוֹשֵׁב פִּינִיָּהֶם וְאוֹמֵר לָהֶם: תִּינוּק זֶה אֵין בּוֹ דַּעַת, אֲלֵא בָתְנוֹ אוֹתוֹ וְהִבְיָאוּ לִפְנֵינוּ בְּקַעֲרָה וְהֵב וְנַחֲלֵת: אִם יוֹשִׁיט יָדוֹ לְהֵב—יֵשׁ בּוֹ דַּעַת וְהִרְגוּ אוֹתוֹ, וְאִם יוֹשִׁיט יָדוֹ לְנַחֲלֵת—אֵין בּוֹ דַּעַת וְאֵין עָלָיו מִשְׁפָּט מוֹת. מִיָּד הִבְיָאוּ לִפְנֵינוּ, וְשָׁלַח יָדוֹ לִקַּח הַחֵבֶה, וְכֹא גִבְרִיאֵל וְרַחֵם אֶת־יָדוֹ וְתַפֵּס אֶת־הַנַּחֲלֵת, וְהַכְנִים יָדוֹ עַם הַנַּחֲלֵת לַחוּךְ שׁוֹי וְנִכְנֶה לְשׁוֹנוֹ—וּמִמֶּנּוּ נַעֲשֶׂה קִבְר־פָּה וְקִבְר־לָשׁוֹן. (שְׁמִר א).

נ. מִשֶּׁה יוֹצֵא אֶל אֲחִיו.

וַיֵּצֵא אֶל־אֲחָיו וַיֵּרָא בְּסִבְלָתָם¹—מִהוּ, וַיֵּרָא² שֶׁהִיָּה רֹאֶה בְּסִבְלָתָם וּבֹכָה וְאוֹמֵר: תִּבְּל לִי עֲלֵיכֶם, מִי יֵפֶן מוֹתִי עֲלֵיכֶם! שְׂאִין לָךְ מִלֵּאכָה קָשָׁה מִמִּלְאָקַת הַיָּשׁוּ. וְהִיָּה נוֹתֵן בְּתִפּוֹ וּמְסִיעַ לְכָל־אֶחָד וְאֶחָד מֵהֶם. ר' אֶלְעָזָר בֶּנִּי שֶׁל ר' יְהוֹדָה הַגִּילִילִי אוֹמֵר: רָאָה מִשָּׂא גְדוֹל עַל הָקֵן וּמִשָּׂא קָטָן עַל גְּדוֹל, וּמִשָּׂא אִישׁ עַל אִשָּׁה וּמִשָּׂא אִשָּׁה עַל אִישׁ, וּמִשָּׂא זָקֵן עַל בָּחוּר וּמִשָּׂא בָחוּר עַל זָקֵן. וְהִיָּה מְנִיחַ דְּרֹגוֹן שֶׁלּוֹ וְהוֹלֵךְ וּמִשְׁבֵּב לָהֶם סִבְלוֹתֵיהֶם וְעוֹשֶׂה כְּאִלּוּ מְסִיעַ לְפֶרְעָה. אָמַר הַקְּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא: אֵתָּה הַנַּחֲתָ עֲסָקִיד וְהִלַּכְתָּ לְרֹאוֹת בְּצַעֲרָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל וְהִנֵּהְתָּ בָהֶם מִקֵּנֵג אֲחִים, אֲנִי מְנִיחַ אֶת־הָעֲלִיּוֹנִים וְאֵת הַפְּחַתִּיּוֹנִים וְנֹאכְדֵר עִמָּךְ. דָּבָר אַחֵר: וַיֵּרָא בְּסִבְלָתָם—רָאָה שְׂאִין לָהֶם מְנוּחָה, וְאָמַר לְפֶרְעָה: מִי שֵׁיט לֹא עָבַר, אִם אֵינוֹ נָתַ יוֹם אֶחָד בְּשָׁבוֹעַ הוּא מָת: וְאֵלּוֹ עֲבָרִיד, אִם אֵין אֲתָה מְנִיחַ לָהֶם יוֹם אֶחָד בְּשָׁבוֹעַ הֵם מָתִים. אָמַר לוֹ: לָךְ נַעֲשֶׂה לָהֶם כְּמוֹ שְׁתֵּאמַר, הִלָּךְ מִשֶּׁה וְתַקֵּן לָהֶם אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת לְנֹחַ. (שֵׁם: וִיקָר לוֹ).

וַיֵּרָא אִישׁ מִצְרִי²—מִי הָיָה אִישׁ מִצְרִי? אָבִיו שֶׁל מִנְדַּף, שְׁנֵאמַר: וַיֵּצֵא בֶן אִשָּׁה הַיִּשְׂרָאֵלִית וְהוּא בֶן אִישׁ מִצְרִי¹: מִכָּה אִישׁ עֲבָרִי²—בַּעֲלָה שֶׁל שְׁלוֹמִית בַּת דְּבָרִי. בִּיצֵרָד נִוְשִׁים הָיוּ מִן הַמִּצְרִים וְשׁוֹמְרִים מִיִּשְׂרָאֵל, נוֹגֵשׁ מִמֶּנָּה עַל עֲשָׂרָה שׁוֹמְרִים וְשׁוֹמֵר מִמֶּנָּה עַל עֲשָׂרָה מִיִּשְׂרָאֵל, וְהָיוּ הַנוֹגֵשִׁים הוֹלְכִים לְבֵתִי הַשְׁיֹמְרִים בְּהַשְׁכָּמָה לְהוֹצִיאָם לְמִלְאָקָתָם לְקִרְיַת־הַנֶּבֶר. פֶּסֶם אֲתָת רָאָה נוֹגֵשׁ מִצְרִי לְשְׁלוֹמִית בַּת דְּבָרִי, אֲשֶׁתוֹ שֶׁל שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל, שֶׁהִיְתָה יָפֶת תֹּאֵר, שְׁלֵמָה מִכָּל מִיּוֹם, וְנָתַן עֵינָיו בָּהּ, עָמַד בְּשַׁעַת קְרִיַּאת הַנֶּבֶר וְהִלָּךְ אֲצִלּוֹ, אָמַר לוֹ: לָךְ כְּנוּם עֲשֻׁרוֹתֶיךָ, וְהִקְמִין עֲצָמוֹ לְאַחֲרֵי הַסֵּלֶם. בֶּן שִׁנְאֵה בַּעֲלָה, חוֹר הַמִּצְרִי וְקִלְקֵל עֲמָה, הִפָּךְ בַּעֲלָה לְאַחֲרֵיוֹ וְרָאָה אֶת־הַמִּצְרִי יוֹצֵא מִבֵּיתוֹ, חוֹר [לְבִיתוֹ] וְשָׂאֵל אוֹתָהּ: שָׂמָּה גַּע בְּךָ אֲמָרָה לוֹ: הֵן, וּסְבִירָה הִיְתִי שְׂאֵתָה הוּא. בֶּן שִׁנְאֵה הַנוֹגֵשׁ שֶׁהִיְתָה

¹ שְׁמוֹת בִּי, י. ² שֵׁם שֵׁם, יא. ³ וִיקָרָה כִּד, י.

(יֵשׁ) מִפְּלִטְרִין—מֵאֶרְמוֹן. לֹא הָיָה מִעֲבִיר וְגו'—לֹא הָיָה סָסִיר עֵינָיו מִמֶּנּוּ. וּמִמֶּנּוּ—עַל יְדֵי דְבַר זֶה, (כ) חֲבַל לִי—צַר לִי, וּמְסִיעַ—וְעוֹזֵר, דְּרֹגוֹן—מִשְׁמַרְתַּת הַמֶּלֶךְ, (כא) לְקִרְיַת הַנֶּבֶר—כִּשְׁתַּחֲחִיל הַתְּרַנְגוֹל לְקִרְוֹ, עֲשֻׁרוֹתֶיךָ—עֲשֻׁרוֹת חֲנַשִּׁים שֶׁאֵתָּה סְמוּנָה עֲלֵיהֶם, וְקִלְקֵל־גֵּמָה—עָשָׂה בּוֹ מַעֲשֶׂה חֲסָא.

בדבר החיורו לעבודת פרך והיה מכהו כל אותו היום ואמר לו: "עמול היטב, עמול היטב!" והיה מבקש להרגו.

וַיֵּבֶן כֹּה וְכֵן וַיֵּרָא¹—רָאָה מֹשֶׁה בְּרוּחַ־הַקֹּדֶשׁ מֵהֶעֱשָׂה לוֹ בְּבֵית וְרָאָה מֵה־שֹׁעֲתִיד לַעֲשׂוֹת לוֹ בְּשָׂדֵה. אָמַר: לֹא דִי לְרָשָׁע נָה שַׁעֲנָה אֶת־אִשְׁתּוֹ, אֲלֵא שֶׁמִּבְקֶשׁ לְהָרְגוֹ!
וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ²—רָאָה שָׁאִין מִי שִׁיעֲמַד וַיִּקְנֹא לִשְׁמוֹ שֶׁל הַקְדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא וַיִּתְּרֶנּוּהוּ מִיָּד וַיִּנְדֹּף אֶת־הַמִּצְרִי³—נָטַל מִגֶּרֶסָה שֶׁל טִיט וְהוֹצִיא אֶת־מַחוֹ. (ש"מ⁴: א ; ויק"ר לב, תנח' ש"מ' אמור).

כב וַיִּנְדֹּף אֶת־הַמִּצְרִי וַיִּטְמְנֶהוּ בַּחוּל⁵—אָמַר מֹשֶׁה לְיִשְׂרָאֵל: אַתֶּם מְשׁוּלִים בַּחוּל: מֵהַ בַּחוּל אֲדָם נוֹטְלוֹ מִכָּאן וְנוֹתְנוֹ בְּכָאן וְאֵין קוֹלוֹ נִשְׁמָע, כִּד לֹא יוֹצֵא דָבָר נָה מִפִּיכֶם. (תנח' שמות).

כג "הִלְהִינִי אַתָּה אָמַר כְּאִשֶּׁר הִרְגֵּת אֶת־הַמִּצְרִי... וַיֹּאמֶר אָבֵן נוֹדַע הַדָּבָר"⁶—שָׁהִיָּה מֹשֶׁה מִהִרְהֵר בְּלִבּוֹ וַאֲמַר: מֵה־חֲטָא יִשְׂרָאֵל, שֶׁנִּשְׁתַּעֲבְדוּ מִכְּלִי־הָאֲמוֹת? בֵּין שֶׁשִּׁמַּע דִּבְרֵי אָמַר: "אָבֵן נוֹדַע הַדָּבָר"!—עָתָה יִדְעָתִי עַל אֵיזָה דָּבָר הֵם מְשַׁתְּעָבִידִים: לְשׁוֹן הָרַע יֵשׁ בֵּינֵיהֶם, וְהֵיאָד וְהֵיוּ רֹאשִׁים לְנֶאֱלָפָה? (ש"מ⁷: א).

כד וַיִּשְׁמַע פְּרַעֲה⁸—שֶׁשִּׁעֲמָדוֹ דָּתָן וְאַכִּירִם וְהַלְשִׁינוּ עָלָיו. וַיִּבְקֶשׁ לְהָרֵג אֶת־מֹשֶׁה⁹—שֶׁלַּח פְּרַעֲה וְהִבְיֹאוּ סִיף שָׁאִין בְּמוֹתָהּ וְנִתְּנָהָ עֶשֶׂר פַּעֲמִים עַל צִנּוּאָהּ שֶׁל מֹשֶׁה, וְנַעֲשֶׂה צִנּוּאָהּ כַּעֲמֹד שֶׁל שִׁישׁ וְלֹא הוֹיָקְתָּהּ.

וַיִּבְרַח מֹשֶׁה מִפְּנֵי פְרַעֲה¹⁰—אָמַר ר' יְנָאִי: וְכִי אֲפָשֶׁר לְאָדָם לִבְרוּחַ מִפְּנֵי הַמַּלְכּוֹת? אֲלֵא בְּשַׁעֲה שֶׁתִּפְסוּ אֶת־מֹשֶׁה הַעֲלוּהוּ לְבִימָה וּכְפַתּוּהוּ וְהִנִּיחוּ הַסִּיף עַל צִנּוּאָהּ וְהִיבִיחוּ לָהֶם אֶת־רֹאשׁוֹ, יָרַד מִלְּאָד מִן הַשָּׁמַיִם וְנִדְמָה לָהֶם בְּדַמּוֹת מֹשֶׁה. תִּפְסוּ אֶת־הַמִּלְאָד וּבְרַח מֹשֶׁה. אָמַר ר' יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֹוי: כָּל־הַסַּנְקִלִיטִין שֶׁהֵיוּ יוֹשְׁבִים לִפְנֵי פְרַעֲה נַעֲשׂוּ כְּאוֹתָהּ שֶׁעָה מֵהֶם אֲלֵמִים, מֵהֶם תְּרָשִׁים, מֵהֶם סוּמִים, מֵהֶם חֲגִירִים. הֵיךְ אוֹמֵר לְאֵלֵמִים: הֵיכֵן מֹשֶׁה? וְלֹא הֵיוּ מִדְּבָרִים: לְתָרְשִׁים—וְלֹא הֵיוּ שׁוּמָעִים: לְסוּמִים—וְלֹא הֵיוּ רֹאשִׁים: לְחֲגִירִים—וְלֹא הֵיוּ מִהֲלָכִים. (ש"ס : שה"ר ז ; מכיל' יתרו—עמלק א).

ד. משה במדין.

כה וַיִּלְכְּהוּ מִדִּין שְׂבַע כְּנוֹת¹¹—וְהָלֹא הַקְדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא שׁוֹנֵא עֲבוּדָה־גֵּרָה וְנָתַן מִנוֹם לְמֹשֶׁה אֲצֵל עֹבֵד עֲבוּדָה־גֵּרָה? אֲלֵא וַיִּתְּרוּ כִּמְר לַעֲבוּדָה־גֵּרָה הִיָּה, וְרָאָה שָׁאִין כֵּה מִמֶּשׁ, וּבִקֵּר עָלֶיהָ, הִדְרֵר לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה עַד שֶׁלֹּא בָּא מֹשֶׁה, וְקָרָא לְבִנֵּי עִירוֹ וַאֲמַר לָהֶם: עַד עַכְשָׁו הֵייתִי מְשֻׁמֵּשׁ אַתְּכֶם: מַעֲתָה גָּזָן אֲנִי, בָּחֲרוּ לָכֶם כִּמְר אַחֵר, עֲמַד וְהוֹצִיא כְּלִי־תִשְׁמִישִׁי עֲבוּדָה גֵּרָה וְנָתַן לָהֶם. עֲמַדוּ וְנִדְוֶהוּ, שְׁלֹא יִדְרָק לֹא אָדָם וְלֹא יַעֲשׂוּ לוֹ מִלְּאָכָה, וּבִקֶּשׁ מִן הָרֹעִים לְרַעוֹת לֹרְאָת צֹאנֵנוּ וְלֹא קִבְּלוּ: לְפִיכֵךְ הֵיוּ יוֹצְאוֹת בְּנוֹתָיו לְרַעוֹת—וַיִּבְּאוּ הָרֹעִים וַיִּנְרָשׁוּם¹²...

¹ שמות כ', יב. ² ש"ס ש"ס, יד. ³ ש"ס ש"ס, טו. ⁴ ש"ס ש"ס, טז. ⁵ ש"ס ש"ס, יז.

כב) דבר זה — מעשה הריגת המצרי. כג) לשון הרע — שהלשינו עליו לפני פרעה, כאמור בסמוך. כד) סוף — חרב, לבימה — לבמת המשפט, וכפתוהו — ואסרוהו, להחיותו — להצילו, הסנקליטין — היועצים, סומים — עורים, חגרים — פסחים, כה) ובסר עליה — קץ ומאס בה, ונדרוהו — החרימוהו, הרחיקוהו, שלא יזרקק — שלא יתחבר.

ותאמרן איש מצרי הצילנו! — וכי מצרי היה משה? אלא לבושו מצרי, והוא עברי. דבר אחר: "איש מצרי" — משל לאחד שנשכו ערור, והיה רץ לתן רגליו במים. נכנס בנדר וראה תינוק שהוא שוקע במים, ושלח ידו והעלה אותו. אמר לו התינוק: אלולא אתה — כבר הייתי מת. אמר לו: לא אני הצלתיך, אלא אותו הערור שנשכני וברחתי ממנו — הוא הצילך. כך אמרו בנות יתרו למשה: יישר פחד, שהצלחנו מיד הרועים! אמר להן משה: אותו המצרי שהרגתי — הוא הציל אתכן, ולכך אמרו לאביהן: "איש מצרי", כלומר: מי גרם לנה שיבא אצלנו? איש מצרי שהרגנו. (ש"ר א : תנח' שמות).

ה. נאקת בני ישראל ושליחותו של משה.

וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם — שֶׁנֶּצְמָרַע, וְהַמְצָרַע חֲשׂוֹב כְּמַת. שְׁנֹאמַר: "אַל נָא תְהִי כְּמַת". וַיִּנְאֲחֻ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל — לָמָּה נִתְאַנְחוּ? לִפִּי שְׁאִמְרוּ לֹלֹא חֲרָשִׁמִּי מִצְרַיִם: אֵין לָךְ רְפוּאָה אִם לֹא נִשְׁחַט מִקְדָּמִי יִשְׂרָאֵל קִין בְּעֶרְב וקִין בְּבֹקֶר, וְתִרְחָץ בְּרַמְיָהּ שְׁתֵּי פְעָמִים בַּיּוֹם. בֵּין שְׁשִׁמְעִי יִשְׂרָאֵל גִּוְרָה קָשָׁה הִתְחִילוּ מִתְאַנְחִים וּמְקוֹנְנִים. וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת-נִאָקָתָם — ר' עֲקִיבָא אָמַר: אִסְפָּקְלִטוּרִין שֶׁל פְּרָעָה הָיוּ מְחֻנְקִים אֶת-יִשְׂרָאֵל בְּקִירוֹת בָּתִּים לְבָנָיו, וְהָיוּ צוֹנְקִים מִתּוֹךְ הַבָּנִין, צוֹנְקִים מִתּוֹךְ הַקִּירוֹת — וְהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ-הוּא שׁוֹמֵעַ אֶת-נִאָקָתָם. (ש"ר א': פד"א מח).

וּמֹשֶׁה הָיָה רָעָה — בְּחֵנוּ הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא לְמֹשֶׁה בְּצֵאן. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ: כְּשֶׁהָיָה מֹשֶׁה רַבְּנוּ רוֹעֵה צֹאנֵנוּ שֶׁל יִתְרוֹ בְּמִדְבַּר בְּרַח מִמֶּנּוּ גֵרִי, וְרָץ אַחֲרָיו עַד שֶׁהִנִּיעַ לְחִסּוֹת. בֵּין שֶׁהִנִּיעַ לְחִסּוֹת נִדְמָנָה לוֹ בְּרַכָּה שֶׁל מִים וְעַמֵּד הַגִּדִי לְשִׁתּוֹת. בֵּין שֶׁהִנִּיעַ מֹשֶׁה אֶצְלוֹ, אָמַר: אֲנִי לֹא הֵייתִי יוֹדֵעַ שֶׁרֵץ הֵייתִי מִפְּנֵי צָמָא, עָנָה אֵתָּה. הִרְכִּיבוּ עַל כַּתְפוֹ וְהָיָה מִהַלֵּךְ. אָמַר הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: יֵשׁ לָךְ רַחֲמִים לָהֶן צֹאנֵנוּ שֶׁל בֶּשֶׂר-וָדָם כָּךְ-חֵייד, אֵתָּה תִרְעָה צֹאנֵי יִשְׂרָאֵל. (ש"ר ב).

וַיִּקְרָא אֵלָיו אֱלֹהִים מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה — אָמַר לוֹ הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא לְמֹשֶׁה: אֵי אֵתָּה מְרוּגִשׁ, שְׁאֵנִי שְׂרׁוֹי בְּצַעַר בָּשָׂם שֶׁיִּשְׂרָאֵל שְׂרׁוֹיִם בְּצַעַר? הָיוּ יוֹדֵעַ, מִמָּקוֹם שְׁאֵנִי מִדְבַּר עַמֶּךָ, מִתּוֹךְ הַקּוֹצִים — בְּבִיכּוֹל, אֲנִי שֶׁתָּה בְּצַעַרְךָ, וְכֵן הוּא אֹמֵר: בְּכָל צָרָתָם לוֹ צָרָה. (ש"ר).

וּמֹשֶׁה הָיָה רָעָה... בְּלִפְתָּאֵשׁ מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה — ר' שְׁמַעוֹן בֶּן יוֹחָאי אָמַר: מִפְּנֵי מָה נִגְלָה הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא מִשְׁמֵי מְרוֹם וְהָיָה מִדְבַּר עִם מֹשֶׁה מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה? מָה הַסֵּנֶה הָיָה קָשָׁה מְכַל הַאֵילָנוֹת שֶׁבְּעוֹלָם וְכָל צִפּוֹר שֶׁנִּבְחַסֵּת לְתוֹכּוֹ אֵין יוֹצֵאת הֵימָנוּ בְּשׁוֹלֹם. אֵלָּא נִחַתְכֵת אֲבָרִים-אֲבָרִים, כִּךְ שֶׁעָבִיר מִצְרַיִם קָשָׁה לִפְנֵי הַמָּקוֹם מְכַל-שֶׁעָבְדִין שֶׁבְּעוֹלָם. מַעֲוָלָם לֹא יָצָא עֲבָד אוֹ שִׁפְחָה בֵּן-חֹרִין מִמִּצְרַיִם, אֵלָּא הָרָר בְּלִבָּהּ.

דָּבָר אַחֵר: "מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה" — אָמַר ר' יוֹסִי: וְלָמָּה מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה? אֵלָּא מִה־דָּרְכוֹ שֶׁל סִנֵּה, אֲדָם מְכַנִּים יָדוֹ לְתוֹכּוֹ אֵינוֹ נוֹזֵק, מִפְּנֵי שֶׁקוֹצָיו כְּפוּסִין לְמַשָּׁה, וְאִם בִּקֵּשׁ לְהוֹצִיא אֶת-יָדוֹ — הַקּוֹצִין תּוֹפְסִין אוֹתָהּ: כִּךְ כְּשִׁירְדוּ יִשְׂרָאֵל לְמִצְרַיִם — קָבְלוּ אוֹתָם, שְׁנֹאמַר: אַרְץ

¹ שמות ב', יט. ² שם שם, כג. ³ במדבר י"ב, יב. ⁴ שמות ב', כג. ⁵ שם שם, כד. ⁶ שם ג', א.

⁷ שם שם, ד. ⁸ ישעיה ס"ג, ט. ⁹ שמות ב', א.

ערור — מִין נַחֲשׁ. לִתֵּן רַגְלָיו בַּמִּים — שֶׁכֵּךְ הָיָה רְפוּאָתוֹ. יִישר כַּחַךְ — כְּלִי תְבוּאָה עֲלִיךְ בְּרַכָּה. כו) אִסְפָּקְלִטוּרִין — שְׂרֵי סִבְתִּים. מְחַנְקִים בְּקִירוֹת — מִשְׁקָעִים בֵּין הַלְּבָנִים. כז) לְחִסּוֹת — לְסַעֲף סַלַע.

מצרים לפניך היא. במיטב הארץ הושב את־אביך ואת־אחיד¹. וכן שבקשו לצאת — תפשו אותם, שנאמר: וְגַם אֶת־יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלַּח². (מכיל' דרשב').

ל שאל נוי אחר את ר' יהושע בן קרחה: מה ראה הקדוש־ברוך־הוא לדבר עם משה מתוך הסנה ולא מאילן אחר? אמר לו: אלו דבר עמו מתוך תרוב או מתוך שקמה כך הניח שואלנו: אלא להוציאך חלק אי־אפשר, למה מתוך הסנה? ללמדך שאין מקום פנוי בארץ בלא שכינה, אפלו סנה. (סמ"ד ב: שהס"ד).

לא הסנה בער באש והסנה אינו אכל³ — למה הראה לו הקדוש־ברוך־הוא למשה פענין הזה? לפי שהיה משה מחשב בלבו ואומר: שמא יהיו המצרים מכלים את־ישראל. לפיכך הראהו הקדוש־ברוך־הוא אש בוערת [וסנה] אינו אכל. אמר לו: כשם שהסנה בוער באש ואינו אכל, כך המצרים אינם יכלים לכלות את־ישראל. (סמ"ד ב).
 לב "משה משה" — אין בו פסק. למה כן? משל לאדם שנתן עליו משאוי גדול וקרא: פלוני ופלוני קרובי! פרוק מעלי משאוי זה. (סס).

לג אמר ר' יהושע הכהן בר נחמיה: בשעה שנגלה הקדוש־ברוך־הוא על משה — סירון היה משה לנבואה. אמר הקדוש־ברוך־הוא: אם נגלה אני עליו בקול גדול — אני מבעתו. בקול נמוך — בוסר הוא על הנבואה. מה עשה? נגלה עליו בקולו של אביו. אמר משה: "הנני" — מה אבא מבקש? אמר הקדוש־ברוך־הוא: איני אביך, אלא אלהי אביך. בפתי באתי אליך. כדי שלא תתירא. (סס ג).

לד ויסתר משה פניו⁴ — ר' יהושע בן קרחה אומר: לא יפה עשה משה שהסתיר פניו: שאלולי לא הסתיר פניו נלה לו הקדוש־ברוך־הוא למשה מה־למעלה ומה־למטה. מה־שהיה ומה־שעתיד להיות: ובסוף בקש לראות, שנאמר: הֲרֹאֲי־נָא אֶת־כְּבוֹדְךָ⁵. אמר הקדוש־ברוך־הוא למשה: אני באתי להראות לך פנים והסתרת פניך: עכשו אני אומר לך. בי לא יראני האדם והי". בשבבשתי — לא בבשתי. עכשו שבבשתי — אני איני מבקש. ור' הושענא רבה אמר: יפה עשה משה שהסתיר פניו. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: אני באתי להראות לך פנים וחלקת לי כבוד והסתרת פניך — חידד, שאתה עתיד להיות אצלי בהר ארבעים יום וארבעים לילה, לא לאכול ולא לשתות, ואתה עתיד להנות מזיו השכינה. שנאמר: וּמִשָּׁה לֹא יָדַע כִּי קֵרֵן עוֹר פָּנָיו⁶. (סס).

לה ויאמר משה אל האלהים מי אנכי כי אלך אל פרעה? — אמר ר' נהוראי: אמר משה לפני הקדוש־ברוך־הוא: אתה אומר לי "לך והוצא את־ישראל", מה אני יכול לעמוד בכל האבלוסין הללו? היכן אני משכנים בפניך מפני החמה ובחרף מפני הצנה? מיני לי לספק במאכל ובמשתה? במה חיות יש בהם, במה מעברות יש בהם, במה תינוקות יש בהם, במה מיני מזונות התקנות להם לחיות שבהם, במה מיני רבובין התקנות למעברות.
¹ צראה מ"ו, ו. ² שמות ה', ב. ³ שם ג', ב. ⁴ שם שס, ד. ⁵ שם שס, ו. ⁶ שמות ל"ג, יח.
⁷ שם שס, כ. שם ל"ד, כט. ⁸ שם ג', יא.

(ל) חרוב — עץ פרי שקורין יאהאניס־בראס. להוציאך חלק — כלו, לפסדך בלא כלום. פנוי — ריק. (לב) אין בו פסק — אין סימן של פסקא בין שניהם, כמו שיש בקריאת "אברהם ו אברהם", יעקב ו יעקב". פרוק — קסר. (לג) סירון — חניך, לא רגיל. מבעתו — מפחדו. בוסר — מואס ומבזה. בפתי — בפיוס ורציו. (לד) חידד — לי, שבועה, נשבע אני בחיידך. ליהנות — למצוא הנאה. (לה) האבלוסין — עם רב. לספק — לתת כל צרכם. חיות — יולדות. רבובין — מזונות רבים וקלים.

כמה קלילות ואנונים התקנת לתינוקות? אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: מתררה שנטלו ישראל בידם ממצרים ומספיק להם שלשים יום אתה ידע איך אני עתיד להנהיגם. (שם; שה"א).

לו **אֲהִיָּה אֲשֶׁר אֶהְיֶה**¹—אמר לו הקדוש-ברוך-הוא למשה: לך אמר להם לישראל: אני הייתי עמכם בשעבוד זה ואני אהיה עמכם בשעבוד מלכיות. אמר לפניו: רבוננו של-עולם. הִיָּה לַעֲרָה כְּשַׁעְתָּהּ! אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: לך אמור להם — אֲהִיָּה שְׁלַחְנִי אֲלֵיכֶם². (בר' ט:).

לו **וְאֶת־הַמִּטָּה הַזֶּה תַּחַם בְּיָדְךָ**³—הַמִּטָּה שֶׁנִּבְרָא בִּין־הַשְּׁמֹשׁוֹת נִמְסַר לְאֶדְם הָרָאשׁוֹן בְּגִדְעָרָן, וְאֶדְם מִסְרוּ לַחֲנוּךְ, וְחֲנוּךְ לְשֵׁם, וְשֵׁם לְאַבְרָהָם, וְאַבְרָהָם לְיִצְחָק, וְיִצְחָק לְעִקְבָב, וְעִקְבָב הוֹלִיכֵם לְמִצְרַיִם, וּמִסְרוּ לְיוֹסֵף בְּנוֹ, וּבְשִׁמַּת יוֹסֵף נִשְׁלַטְל כָּל בֵּיתוֹ וְנָתַן בְּפִלְשִׁין שֶׁל פְּרַעְיָה, וְהָיָה יִתְרוֹ אֶחָד מִתַּרְסָמֵי מִצְרַיִם, וְרָאָה אֶת־הַמִּטָּה וְאֶת־הָאוֹתוֹת שֶׁעָלָיו וְהִמָּד אוֹתוֹ כְּלָבּוֹ, וְלָקַחוּ וְהִבְאִיּוּ וּנְטָעוּ בְּתוֹךְ גִּן־בֵּיתוֹ, וְלֹא הָיָה אָדָם כָּלל לְקַבֵּל אֵלָיו, עַד שֶׁבָּא מֹשֶׁה לְאַרְץ מִדְיָן, וְנִכְנַס לְתוֹךְ גִּן בֵּיתוֹ, וְרָאָה אֶת־הַמִּטָּה, וְקָרָא אֶת־הָאוֹתוֹת שֶׁעָלָיו, וְשָׁלַח יָדוֹ וּלְקַחְהוּ, וְרָאָה יִתְרוֹ וְאָמַר: זֶה עֲתִיד לִנְאֹל אֶת־יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם. לְפִיכָךְ נָתַן לוֹ צִפּוּרָה בְּתוֹ לְאִשָּׁה. (פר' א: ילק"ש).

ו. משה חוזר למצרים.

וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה⁴—לְהִיבֹן הַלֵּךְ שֶׁהֵלֵךְ לְטוֹל אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו. אָמַר לוֹ יִתְרוֹ: לְהִיבֹן אַתָּה מוֹלִיכֶם? אָמַר לוֹ: לְמִצְרַיִם. אָמַר לוֹ יִתְרוֹ: אֵיכֶם שֶׁהֵם בְּמִצְרַיִם מְבַקְשִׁים לְצַאת וְאַתָּה מוֹלִיכֶם? אָמַר לוֹ: לְמַחֵר [יִשְׂרָאֵל] עֲתִידִים לְצַאת וְלַעֲמֹד עַל הַר סִינַי לְשִׁמּוֹעַ מִפִּי הַקְּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא. **אָנֹכִי יְיָ אֱלֹהֶיךָ**⁵—וּבָנִי לֹא יִשְׁמְעוּ בְּמוֹהָם! מִיָּד, וַיֵּאמֶר יִתְרוֹ לְמֹשֶ׈ה לֵּךְ לְשָׁלוֹם⁶—אָמַר לוֹ: לֵךְ לְשָׁלוֹם וְתִכְנַס לְשָׁלוֹם וְתִבָּא לְשָׁלוֹם. (שְׁמ"ר ו).

לו **לֵךְ שָׁב מִצְרַיִם**⁷—אָמַר ר' רַאֲבִיבִן: כְּשַׁעְיָה שָׁאמַר הַקְּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא לְמֹשֶׁה בְּמִדְיָן, **לֵךְ שׁוּב מִצְרַיִם**⁸—וְחֵלֶק הַדְּבָר לְשָׁנֵי קוֹלוֹת וְנִשְׁעָה דו־פְּרָצוּפִים, וְהָיָה מֹשֶׁה שׁוֹמֵעַ בְּמִדְיָן, **לֵךְ שׁוּב מִצְרַיִם**⁹ וְאֶהְיֶה שׁוֹמֵעַ [בְּמִצְרַיִם]. **לֵךְ לְקִרְאֵת מֹשֶׁה הַמִּדְבָּרָה**¹⁰, הֵי—יָרַעַם אֵל בְּקוֹלוֹ וּפְלֹאוֹת¹¹. (שְׁמ"ר ח).

מ **וַיִּנָּקֶת מֹשֶׁה אֶת־אִשְׁתּוֹ וְאֶת־בָּנָיו**¹²—בְּאוֹתָהּ שָׁעָה אָמַר [הַקְּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא] לְאַהֲרֹן: **לֵךְ לְקִרְאֵת מֹשֶׁה הַמִּדְבָּרָה**¹³. יֵצֵא לְקִרְאָתוֹ וְהָיָה מִתְבָּקֵר וּמִנְשָׁקוֹ. אָמַר לוֹ: מֹשֶׁה! הֵיכָן הֵייתָ כָּל הַשָּׁנִים הַלָּלוֹ? אָמַר לוֹ: בְּמִדְיָן. אָמַר לוֹ: מָה טָף וְנָשִׁים אֵלָיו עִמָּךְ? אָמַר לוֹ: אִשְׁתִּי וּבָנִי. וְלֹאֵן אַתָּה מוֹלִיכֶם?—לְמִצְרַיִם. אָמַר לוֹ: עַל הָרָאשִׁינִים אֲנִי מַצְטָעְרִים, וְעַכְשִׁי נִצְטָעֵר גַּם בְּאֵלָיו! בְּאוֹתָהּ שָׁעָה אָמַר [מֹשֶׁה] לְצִפּוּרָה: לָכֵי לְבֵית אֲבִיךָ. לָכֵךְ נֵאמַר: **"אַחֲרֵי שְׁלוּחֶיךָ"**¹⁴.

¹ שְׁמוֹת ג', יו. ² שְׁס"ד, יו. ³ שְׁס"ט, יו. ⁴ שְׁס"ט, כו. ⁵ שְׁס"ט, כו. ⁶ שְׁס"ט, יו. ⁷ שְׁס"ט, כו. ⁸ חֲוֹנִי לִי, הו. ⁹ שְׁמוֹת ד', כו. ¹⁰ שְׁס"ט, כו. ¹¹ שְׁס"ט, כו.

מחררה — מהעוגה הדקה, המצת. (לו) אני הייתי עמכם וגו' — דורש שתי פעמים "אהיה". בשעבוד זה — של מצרים. בשעבוד מלכיות — אחרות. בשעתה — בשעה שהיא באה, ולא לראונו עליה מקודם. (לו) בין השמשות — בין הערבים. נשלטל — העבר. (לח) לשול — לקחת. (לש) דו־פרצופים — בעל שני פנים. (ט) על הראשונים — על אלה שבמצרים.

ז. משה לפני פרעה.

מא "ואחר באו משה ואהרן ויאמרו אל פרעה" — ותיכון הלכו הנקנים, שלא חשב איהם עמהם, שכבר אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: "ובאת אתה ונקני ישראל אל מלך מצרים" אמרו רבותינו: הלכו עמהם הנקנים והיו מנוכים את-עצמם וגשמיים אחד-אחד, שנים-שנים והלכו להם. בן שהגיעו לפלטורין של פרעה לא נמצא אחד, שכן נאמר: "ואחר באו משה ואהרן", ותיכון הנקנים? אלא שהלכו להם. אמר להם הקדוש-ברוך-הוא: כך עשיתם? חידכם, שאני פורע לכם. אימתי? בשעה שעלה משה ואהרן עם הנקנים לבר-סיני לקבל תורה החנורים הקדוש-ברוך-הוא. שנאמר: "ואל הנקנים אמר שבו לנו בזה".

"ויאמרו אל פרעה בה-אמר יי אלהי ישראל שלח את-עמי וגו'" — אמר ר' חיא בר אבא: אותו היום יום פרוצבטיא של פרעה היה, ובאו כל-מלכי מנחה ומערב לבדו, והביאו דנאות של עטרת והיו מעטרים אותו, שיהיה קומוקרטור על כל-המלכים. משעטרו אותו היו משה ואהרן עומדים על פתח פלטורין של פרעה, ונכנסו עבדיו ואמרו: שני נקנים עומדים על הפתח. אמר להם: יעלו. וארבע מאות פתחים היו לפלטורין של פרעה, ועל כל פתח ופתח אריות רבים [ושאר] חיות רעות, ולא היתה ברירה וכולה לבנם שם עד שהיו מאכילין אותם בשר, וכשבאו משה ואהרן נתקבצו כלם, סובבים ומלחכים בלילה, והתחילו ללוחותם עד שבאו לפני פרעה. בן שעמדו לפני פרעה ראו אותם המלכים שהם דומים למלאכי-השרת ורום קומתם כארזי לבנון, וגלגלי עיניהם כגלגלי כוכב הענה, וזקנות שלקם באשכולות תמרה, וזיו פניהם כזיו החמה, ומטה אלהים של סנפירינן בדרם, שחקוק עליו שם-המפרש, ודבור פיהם באש-שלהבת — מיד נפל פהרם על כל המלכים כלם ואחזם וזע ורתת וחלחלת, והסירו כתריהם מעל ראשיהם והשתחוו להם. היה יושב פרעה ומסתכל בהם, שמא יעטרו אותו, או שמא יתנו לו כתבים — ואף לא שאלו בשלום. אמר להם: מי אתם? אמרו לו: שלוחיו של הקדוש-ברוך-הוא אננו. — מה אתם מבקשים? — אמרו לו: "בה אמר יי אלהי ישראל שלח את-עמי וגו'". אותה שעה קעם ואמר: "מי יי אשר אשמע בקלו לשלח את-ישראל", לא היה יודע לשלח לי עטרה. אלא בדברים אתם באים עלי. — לא ידעתי את יי, וגם את-ישראל לא אשלח. אמר להם: המהינו לי עד שאחפש בספר שלי. מיד נכנס לבית-גננו והוציא דפתקא של אלהות, התחיל קורא: אלהי מואב ואלהי עמון ואלהי צידון. אמר להם: חפשי שמו של אלהיכם בבית-גננו ולא מצאתיו.

אמר ר' לוי: משל למה הדבר דומה? לכהן שהיה לו עבד שוטה, יצא הכהן חוץ למדינה, הלך העבד לבקש את-רבו בבית-הקברות, התחיל צוץ לבני אדם שעומדים שם: לא ראיתם בבאן רבי? אמרו לו: מי הוא רבד? אמר להם: פלוני כהן. אמרו לו: שוטה עבדעולם, כהן אתה מבקש בבית-הקברות? כך אמרו משה ואהרן לפרעה: שוטה, ובי מבקשים חיים אצל מתים? האלהות שבידך מתים הם, אבל אלהינו הוא אלהים חיים ומלך עולם.

¹ שמות ה', א' שם ג', ית. ² שם כ"ה, יד. ³ שם ה', א'. ⁴ שם שס, ב.

בא) פורע — משלם. פרוצבטיא — קבלת פני צורי מלכים בבית המלך. דוראות — מתנות. קומוקרטור — מושל בכפת, מלך המלכים. סנפירינן — ספיר. ויע — חדרה. כתבים — אגרות מלך. דפתקא — כתב רשימה, לוח. רבו — אדונו. בבית-הקברות — שאסור לכהן לבוא לשם, מפני הטומאה.

אמר להם פרעה: כהור הוא או זקן הוא? כמה שנותיו? כמה עירות כבשו? כמה מדינות לכדו? כמה שנים יש לו מיום שעלה למלכותו? אמרו לו: אלהינו בחרו וגבורתו מלא עולם, הוא היה עד שלא נברא העולם והוא יהיה בסוף כל־העולם! והוא יצרך ונתן בד רוח חיים. אמר להם: ומה־מעשיו? אמרו לו: נוטה שמים ויוסר ארץ, קולו חוצב להבות אש, מפרכ הרים ומשבר סלעים, נקשתו אש, חציו שלהבת, רמחו לפיד, מננו עננים, חרבנו בקק, יוצר הרים ונקעות, מבסה שמים בעבים, מוריד נשמים וטללים, מפריח דשאים, ומרשן פרות, ועונה חיות, צר העבר במעי אמו ומוציאו לאויר העולם, מסיר מלכים ומקים מלכים, אמר להם: מתחלה שקר אתם אומרים, כי אני הוא אדון העולם ואני בראתי עצמי וא־תנילוס. באותה שעה קבץ כל־חכמי מצרים, אמר להם: שמעתם שמו של אלהיהם של אלו? אמרו לו: שמענו שהוא "בן חכמים, בן מלכי מרים", השיבם: אלוה שלכם אינו יודע מי הוא — מי יי אשר אשמע בקולו?¹ (ש"מ"ה: ש"מ: ח: תנח' וארא: ילק"ש ס).

ח. קשי השעבוד.

מב יוכי שטרי בני ישראל² — מנה את־הנוגשים של מצרים על השוטרים של ישראל והשוטרים נתמנו על יתר העם, ובשארם להם: "לא תוסיפון לתת תבן לעם". היו הנוגשים באים ומוגים הלבנים: ומצאו חסרות, היו הנוגשים מכים את־השוטרים, והשוטרים היו מכים על יתר העם ולא היו מוסרים אותם ביד הנוגשים. אמרו: מוטב לנו ללקות, ולא יבשל יתר העם, לפיכך קשאמר הקדוש־ברוך־הוא למשה: "אספה־לי שבעים איש", אמר משה: רבונ־של־עולם, איני יודע מי ראוי ומי אינו ראוי. אמר לו: "אשר ידעת כי הם יקני העם ושוטריו"³ — אותם השוטרים שמסרו עצמם ללקות עליהם במצרים במתכנת הלבנים, הם יבאו ויטלו בנדרלה הזו. (תנח"ק בהעלתך).

מג נעתה לכו עברו ותבן לא־נתן לכם⁴ — היו ישראל מקוששים את־הקש במדבר ורומסים בחמר ובקש: הנה הקש נוקב את־עקביהם והדם מתבוסס בחמר. רחל בת־בנו של שותלח היתה הרה ללדת ורמסה בחמר עם בעלה ויצא הנולד מפעיה ונתערב בתוך המלכן, ויבד מיכאל והעלהו לפני כסא הכבוד. באותו לילה ננור נורדין על מצרים. (פד"א מח).

מד לתת־חרב בידם להרגנו⁵ — אמר ב' יהודה הלוי בר' שלום: אמרו למשה: למה את דומים? לשה שבא הואב לטול אותו, רץ הרועה אחריו להצילו מפ' הואב. בין הרועה ובין הואב נבקע השה. כך אמרו ישראל: משה, בידך לבין פרעה את מתיים. (ש"מ"ה).

מה אמר ב' אליעזר בר' יוסי: פעם אחת נקנסתי לאלכסנדריא של מצרים ומצאתי זקן אחר ואמר לי: בא ואראך מה עשו אבותי לאבותיך, מהם טבעו בים, מהם הרגו בתרב, מהם מעכו בבגין. ועל דבר זה נענש משה רבנו, שנאמר: "מאן באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה". אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: חבל על אלו שאבדו ואינם! הרי כמה פעמים נגליתי על אברהם ויצחק ויעקב ב"אל שדי" ולא הרהרו על מדותי ולא אמרו לי: מה־שמך? ¹ יעשה ייט, יא. ² שמות ה', ב. ³ ש"מ, יד. ⁴ ש"מ, ז. ⁵ מנצח ייא, טו. ⁶ שמות ה', יח. ⁷ ש"מ, כח. ⁸ ש"מ, כח.

חיות — יולדות, בהקשותן ללדת, העבר — ילד במעי אמו. (מב) ללקות — להיות מוכה. (מג) המלכן — דפוס מרובע של לבנים. (מה) חבל — צר, ולא הרהרו על מדותי — לא התלוננו על דרכי ומנהגי.

אמרתי לאברהם: "קום התהלך בארץ לארבה ולרעה כי לך אתנגה". בקש מקום לקבר את־שרה ולא מצא עד שקנה בארבע מאות שקל כסף—ולא הרבה על מדותי: אמרתי ליצחק: "גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך"², בקשו עבריו מים לשתות ולא מצאו עד שעשו מריבה—ולא הרבה אחר מדותי: אמרתי לג'קב: "הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתנגה"³, בקש מקום לנטוע אהל ולא מצא עד שקנה במאה קשיטה—ולא הרבה אחר מדותי. ולא אמרו לי: "מה־שמך?"—ואתה אמרת לי: "מה־שמך" בתחלה, נבקשו אתה אומר לי: "הצל לא הצלת את־עמך"⁴, עתה תראה אשר אעשה לפרעה"⁵—במלחמת פרעה אתה רואה, ואי אתה רואה במלחמת שלשים ואחד מלכים. (סנה' קא).

מו ויאמר אליהם מלך מצרים למה משה ואהרן⁶—מהו למה? אמר להם: אתם למה ודברים למה? "לכו לסבלתיכם"⁷—אמר ר' יהושע בן לוי: שבטו של לוי פנוי הנה מעבודת פרך. אמר להם פרעה: בשביל שאתם פנוים אתם אומרים: "נלכה... ונבחה לוי אלהינו"—לכו לסבלתיכם! (סמ"ר ה).

זו "תקבר העברה על האנשים"⁸—מלמד שהיו בידם מנולות, שהיו משתעשעין בהן משבת לשבת, לומר שהקדוש־ברוך־הוא גואלם, לפי שהיו נוחין בשבת. אמר להם פרעה: "תקבר העבודה על האנשים ונעשו בה נאל וישעו בדברי שקר"⁹—אל יהו משתעשעין ואל יהיו נפשים ביום השבת. (שם).

ט. האותות והמכות.

בח וינשך אהרן את־מטהו... ויקרא גם פרעה לחכמים ולמכשפים¹⁰—באותה שעה התחיל פרעה משחק עליהם ומקרקר אתריהם כתרנגולת, ואומר להם: כך אותותי של אלהיכם! בנהג שבעולם, בני־אדם מוליכים פרקמטיא למקום שצריכים לה, כלום מביאין מוריים לאספמאיא, דגים לעכו... אין אתם יודעים שכל הכשפים ברשותי הם? מיד שלח וקביא תינוקות מן אסכולי שלהם ונעשו אף הם כך: ולא עוד, אלא קרא לאשתו ואמר לה: ראי היאך באו היהודים לשחק בי—נעשתה כך.

וישליכו איש מטהו¹¹—אמרו יוחני וממרא למשה: תבן אתה מכנים לעפרים. אמר להם משה: הדביות אומרים: למתא ירקא, ירקא שקיל (לעיר של ירקות הבא ירקות). (סמ"ר ט': מנח' פה: תנה"ק וארא).

כס "כל רוחו יוציא כסיל"¹²—זה פרעה, שהיה מלעיג על הקדוש־ברוך־הוא, שהיה סבור, שמעשי כשפים הם מה שעשו משה ואהרן, וקרא לכל בני־ביתו לעשות כמותם. באותה שעה אמר הקדוש־ברוך־הוא: אם יבלע תנין את־תניניהם של מצרים מנהגו של עולם הוא, נחש בולע נחש, אלא יחזור לבריתו ויבלע את־תניניהם.

¹ בראשית י"ג, יו. ² כ"ו, ג. ³ כ"ח, יג. ⁴ שמות ה', כג. ⁵ כ"ו, א. ⁶ כ"ח, ה. ⁷ כ"ח, ג. ⁸ כ"ח, ט. ⁹ כ"ח, ז, יא. ¹⁰ כ"ח, כט, יב. ¹¹ משלי כ"ט, יא. ¹² יחזקאל כ"ג, יא.

שעשו מריבה—עם רועי גרר. (מו פנוי—פסור. זו) משתעשעין—מתענגין. נוחין—שובתים. נפשים—נחים. (כח) ומקרקר וגו'—צפצוף התרנגולת קרוי קרקור. פרקמטיא—סחורה. מוריים—ציר של דגים, הנמצא לרוב באספמאיא, וכן דגים בעכו. אסכולי—בתי ספר. יוחני וממרא—שני מכשפים. לעפרים—שם מקום, שהתבן נמצא שם לרוב. סבור—חושב. כמותם—כמותם. יחזור לבריתו—כלו להיות מטה כמו שהיה.

"ויבלע מטה אהרן את מטותם"¹ — אמר ר' אלעזר: גם בתוך גם, מלמד שתור המטה משה כבדו ובלע אותם. כשראה פרעה בן תמה ואמר: ומה אם יאמר למטה: בלע לפרעה ולכסאו — עכשו הוא בולע אותו. אמר ר' יוסי בר' חנינא: גם גדול נעשה במטה, שאה-על-פי שבלע כל-אותן המטות שהשליכו, שהיו רבים לעשות מהם עשרה עמרים — ולא הועבה, וכל-מי שרואה אותו אמר: זה מטה אהרן. (שמ"ר ט).

ג. "כבר לב פרעה"² — אמרו: למה הדבר דומה? לארי וחיות ושועל שהיו הולכים בספינה, והחמור גובה מכס מן הספינה. אמר להם החמור: הנו לי מכס. אמר לו שועל לחמור: כמה עוים פניך! אתה יודע שמלך שבחיות עמנו ואתה שואל מכס? אמר לו החמור: מן המלך אני נוטל ולגנזי אני מכנים. אמר לו הארי: קרבו לי הספינה — ויצא וטרפו לחמור ונתנו לשועל. אמר לו: סדר לי אבריו של שוטה זה. הלך השועל וסדרם. ראה לבו, נטלו ואכלו. כשבא הארי מצא אבריו נתוחים, אמר לו: לבו של שוטה זה הדין הוא? אמר לו: אדוני המלך! לא היה לו לב, שאילו היה לו לב לא היה נוטל מכס מן המלך. אף כך פרעה הרשע, אלו היה לו לב, לא היה אומר למלך מלכי המלכים: תן לי דורון. (ילק"ש ורא"א).

נא. "הן אל ישיב בכתו מי כהנו מורה"³ — בנהג שבביתם, בשדרים שהוא מכהש להביא רעה על שונאו — פתאם מביא עליו עד שלא ירגיש בו; והקדוש-ברוך-הוא מתיר לפרעה על כל-מכה ומכה, כדי שישוב בו. (שמ"ר ט).

גב. "ויאמר יי אל משה אמר אל אהרן"⁴ — אמר ר' תנחום: למה לא לקו המים על ידי משה? אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: המים ששמרתי בשעה שהשליכת לאור-אינו דין שילקו על דך: תיך, לא ילקו אלא על ידי אהרן. (שם).

נג. למה הביא עליהם מכת דם תחלה? שהיו פרעה והמצרים עובדים לאור, אמר הקדוש-ברוך-הוא למשה: לך והכה את-אלהיהם לפניהם. משל הריוט אומר: מתו אלהיך ויבקעתו במריא, שאין נפרע מן האמה אלא אם כן נפרע מאלהיה תחלה. "על נהרותם"⁵ — בכל-מקום שהיו המים נעשו דם. "נעל כל-מקנה מימיהם"⁶ — אפלו מה-שהיה בקיטון נעשה דם, ואפלו מה-שהיה המצרי רוקק מתוך פיו נעשה דם, שנאמר: והיה דם בכל ארץ מצרים.⁷

אמר ר' אבון הלוי: ממכת הדם העשירו ישראל. כיצד? היו המצרי וישראל נתינים בבית אחד, והיתה הניגית מלאה מים, והיה המצרי הולך למלאות הקיטון מתוקה ונעשית דם, וישראל הולך ושותה מים מתוקה, והמצרי אומר לו: תן לי בידך מעט מים — ונותן לו, נמצאו ביד מצרי דם, ואומר לו: בוא אני ואתה ונשתה מן קערה אחת, והיה ישראל שותה מים והמצרי דם, ובשהיה מצרי לוקח מים מישראל בקמים — היה שותה מים. מכאן העשירו ישראל. (תנח"ק ורא"א: שמ"ר ט).

¹ שמות ז', יב. ² שם ט', יד. ³ לויכ ל', כב. ⁴ שמות ז', יט.

שהיו רבים וגו' — המטות היו מרובים כדי שעור עשרה עמרים. ולא הועבה — המטה לא נעשה עבה יותר ע"י כך. ג) גובה — דורש, תובע, ולגנזי — ולאוצרותיו. דורון — מתנה. נא) מתנה — מזהיר, שישוב — שיחזור בתשובה. נב) איט דין — לא נכון. גג) מתו וגו' — לקו האלים ויבהלו הכמרים שעובדים אותם. נפרע — מקצש. בקיטון — בכד. הניגית — כמין חבית גדולה. ברמים — בכסף.

נד אמר ר' ברכיה: מהו שנאמר: "ויהפכו כל־המים אשר בַּיָּאֵר" וגו'؟ משל לעבה, שהיה לוקה לפני רבו, משהיה לוקה על מעיו היה הופך עצמו ולוקה על כל־נופו; כך היה הנאור מהפך עצמו, כפי שלא תשלט בו המכה, ולא היה מועיל, שכלו נהפך לדם. (שם"ר ט).

נה בטכסים של מלכים הביא הקדוש־ברוך־הוא עליהם את־המכות. מלך בשר־ודם בשמדינה מורדת עליו מה עושה? משלח עליה לגיונות והם מקיפים עליה. בתחלה סוכר אמת־המים שלהם: חורו—מוטב, ואם לאו מביא עליהם קולנים: חורו—מוטב, ואם לאו יורה בהם חצים: חורו—מוטב, ואם לאו מביא עליהם ברברים: חורו—מוטב, ואם לאו מביא עליהם דורמסיות: חורו—מוטב, ואם לאו זורק בהם נפט: חורו—מוטב, ואם לאו משליך עליהם אבני בלסטראות: חורו—מוטב, ואם לאו מקרה בהם אכלוסין הרבה: חורו—מוטב, ואם לאו אוסר אותם בבית־האסורים: חורו—מוטב, ואם לאו הורג גדולים שבהם. כך הקדוש־ברוך־הוא. בתחלה סוכר אמת־המים שלהם—"ויהפך לדם ואוריהם"¹: לא חורו, הביא עליהם קולנים—אלו הצפרדעים, שנקרקו היה קשה להם ביותר, שהיו נכנסים לתוך פרסם ועושים "קוקו": לא חורו, ירה עליהם חצים—אלו הפנים, שהיו נכנסין בטפם של מצרים בתוך זה: לא חורו, הביא עליהם ברברים—זה ערוב, לא חורו, הביא עליהם דורמסיות—זה הדבר, והרג את־מקניהם: לא חורו, זרק בהם נפט—זה השחין: לא חורו, השליך עליהם אבני בלסטראות—זה הברד: לא חורו, ירה בהם אכלוסין הרבה—זה הארבה: לא חורו, תבשם בבית־האסורים—זה החשך: לא חורו, הרג גדולים שבהם—גויי הבה כל־בכור"².

כל מה שחשבו המצרים על ישראל, הקדוש־ברוך־הוא הביא עליהם: חשבו שיהיו שואבים מימיהם, לפיכך—"ויהפך לדם ואוריהם"³: חשבו שיהיו טוענים פרנמטיהם, הביא עליהם צפרדעים והיו מטרפין אותם: חשבו שיהיו עושים להם בארץ—הרחיש את־הארץ כנים: חשבו שיהיו טוענים את־בניהם בפרגוג זה—שלח בהם ערוב: אריות, זאבים, נמרים ודבים ונחשים. היו למצרי תמשה כנים והיה נותן לישראל להוציאם לשוק בידו. בא ארי נוטל אחר, זאב—אחר, לב—אחר, נמר—אחר, נחש־שרף—אחר. היה ישראל נכנס לתוך ביתו של מצרי לבדו. אומר לו המצרי: היכן בני? אומר לו ישראל: שב ואני אעשה לך חשבון: בא הארי נוטל אחר והזאב—אחר, הדוב—אחר והנמר—אחר, ונחש־שרף—אחר. חשבו שיהיו רועים את־מקניהם—שלח את־הדבר במקניהם: חשבו שיהיו להם בלנים—הביא עליהם את־השחין: חשבו לסקלם באבנים—הביא עליהם את־הברד: חשבו שיהיו כורמיהם—הביא עליהם את־

¹ שמות ז', כ. ² תהלים ע"ח, מד. ³ שמות י"ב, כט. ⁴ תהלים ע"ח, מד.

נה) בטכסים—בדרכי מלחמה ותחבולותיה. לגיונות—חיילות. סוכר—סוגר, סותם. אמת המים—תעלה מוליכה מים מן מעין, חורו—אם שבו מחטאתם ומרידתם. קולנים—צעקנים, משמיעי קול רעש כדי להבעיתם. יורה—זורק. ברברים—אנשי חיל מן הנכדים, שהם אכזרים ביותר. דורמסיות—משחיתים; ויש מתקנים "דורמכאות"—בעלי הניתות בליי, נפט—מין נוזל בוער (נאפט). בליסטראות—כלי קלע. אכלוסין—חיילות והמונים. שקרקורם—שקול צעקתם. קוקו—קול קרקור הצפרדעים. חבשם—אסר אותם. טוענים פרנמטיהם—נושאים חבילות סחורותיהם. מטרפין אותם—משחיתין את הסחורות. עושים להם בארץ—עובדים את אדמתם. הרחיש—השריץ. כפרגוג—כאומן ומחנך. בלנים—רוחצים אותם במרחצאות.

הארבה ואכל אילנותיהם: חשבו לחבשם בבית-האסורים — הביא עליהם את-החשך; חשבו להרוג אותם — וַיִּיָּהּ הָהָה כָּל כְּבוֹדִי: חשבו לשקע אותם במים — וַיַּעַר פְּרֹעָה וַתִּלֹּךְ בֵּינָם סוּף². (תנ"ח בא).

וַתִּשַׁל הַצִּפְרָדִּיעַ וַתִּכַּס אֶת-אֶרֶץ מִצְרַיִם³ — ר' עקיבא אומר: צפרדע אחת היתה ומלאה כל-אֶרֶץ מִצְרַיִם. אָמַר לוֹ ר' אֱלִיעֶזֶר בֶּן עֲזַרְיָה: עקיבא! מה-לָּךְ אָצִיל הַגָּדָה? בַּלָּה מַדְבְּרוֹתֶיךָ וְלָךְ אָצִיל נַעֲמִים וְנֶאֱחָלֹת — צפרדע אחת היתה, שָׁרָקָה לָהֶם וְהֵם בָּאוּ. (סנה' 10).

וַיִּשְׂרֹן הַיָּאֵר צִפְרָדִּיעִים וַעֲלֹוּ וַבָּאוּ בְּבִיתָךְ... וּבַתְּנִירֶיךָ וּבַמִּשְׁאֲרוֹתֶיךָ⁴ — בְּשִׁהֲתִיתָ הַמִּצְרִית לִשְׁאֵת אֶת-הָעִיסָה וּמִסְקַת אֶת-הַתְּנֹור, בָּאִין הַצִּפְרָדִּיעִים וַיִּזְרְקִין לַתּוֹךְ הָעִיסָה וַאֲוִכְלִין אֶת-הַבֶּצֶק, וַיִּזְרְקִין לַתּוֹךְ הַתְּנֹור וַיַּצְנִינּוּ אוֹתוֹ וַיַּדְבִּקוֹת בַּפֶּת.

וַיִּבְכְּהָ⁵ — אָמַר ר' אֶחָא: רָאִיָּה, שֶׁהָיָה שׁוֹתָה מַיִם, וְטָפָה אֶחָת יוֹרֶדֶת עַל לִבּוֹ, וּנְבַקְעַת שֵׁם וַנַּעֲשֶׂה צִפְרָדִּיעַ. ר' יוחנן אָמַר: כָּל-מְקוֹם שֶׁהָיָה שֵׁם עָפָר, וְהָיְתָה טָפָה שֶׁל מַיִם בּוֹ, הָיָה נַעֲשֶׂה צִפְרָדִּיעַ. חֻזְקָה בְּרַבִּי אָמַר: אִם בְּשִׁטָּה הָיָה — לֹא לָקוּ בְּתֵיכֶם שֶׁל גְּדוּלִים, שֶׁהָיוּ עֲשׂוּיִם בְּשֵׁשׁ וּבַפְּסִיפִס, אֲלֵא מִלְמַד שֶׁהָיְתָה הַצִּפְרָדִּיעַ עוֹלָה מִן הַתְּהוֹם וְאוֹמֶרֶת לְשֵׁשׁ: עֲשֵׂה לִי מְקוֹם, שְׂאֵעֲלָה וַאֲעֲשֶׂה רִצּוֹן בּוֹרְאִי, וְהָיָה נִבְקַע הַשֵּׁשׁ — וְעוֹלָה וְנוֹטְלָת בֵּית-הַסְּתָרִים שֶׁלָּהֶם וּמִקְרָסָתָם. (שמ"ר י).

וַיִּנְרָא פְרֹעָה כִּי הָיְתָה הַרְחֹקָה וְגו'⁶ — כִּד דְּרִיד רַשְׁעִים: כָּל זְמַן שֶׁהֵם בְּצִרָה הֵם מְכַנְיָעִים עַצְמָם, וְכֵן שֶׁהֲצִרָה עוֹבֶרֶת חֲזוֹרִים לַקְלָקוֹלָם. (שם י, יב: תנ"ח וארא).

וַיֵּאמֶר יי אֱלֹמֶשֶׁה אָמַר אֶל-אַהֲרֹן נִטָּה אֶת-מִטָּה וְהָדָא אֶת-עַפְרָה הָאֶרֶץ⁷ — אָמַר ר' תנחום: אָמַר לוֹ הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הָיָה לְמִשְׁה: עַפְרָה שֶׁבֵּן עֲלִיד בְּשִׁהֲרִית אֶת-הַמִּצְרִי, אֵינוֹ דִּין שִׁילָקָה עַל יָדָךְ. (שמ"ר י).

וַיֵּאֵשׁ מִתְלַקַּחַת בְּתוֹךְ הַבָּרָד⁸ — נֵם בְּתוֹךְ נֵם. ר' יהודה אומר: צְלוּחִיּוֹת שֶׁל קָרָד מְלֹאֹת אֵשׁ, וְלֹא זֶה מְכַבֵּה זֶה, וְלֹא זֶה מְכַבֵּה זֶה. ר' נחמיה אָמַר: אֵשׁ וּבָרָד פְּתוּכִים זֶה בְּזֵוֹ. אָמַר ר' חֲנָן: טַעֲמֹו שֶׁל ר' יהודה — כִּפְרֵט זֶה שֶׁל רִמּוֹן, שֶׁחֲרָצְנוֹ נִרְאָה מִתּוֹכּוֹ, וְטַעֲמֹו שֶׁל ר' נחמיה — כְּעֵשֶׂתִּית זֶה, שְׁמִים וְשִׁמְן מְעוֹרְבִים [בָּדָה] בָּאֵהָר וְהָיָה דוֹלָקָת וְהוֹלֶכֶת מִתּוֹכָם. מִשָּׁל לְמָה הַדָּבָר דוֹמָה, לְשֵׁנִי לְגִיּוֹנוֹת קָשִׁים שֶׁהָיוּ שׁוֹנְאִים זֶה אֶת-זֶה, לְגִימִיָּה דְנִיעַ זְמַן מִלְחָמָתוֹ שֶׁל מֶלֶךְ, מָה עֲשֵׂה הַמֶּלֶךְ? עֲשֵׂה שְׁלוֹם בֵּינֵיהֶם וְהִלְכוּ וַעֲשׂוּ שְׁלִיחוֹת הַמִּיד בֵּיתָךְ, כִּד אֵשׁ וּבָרָד צְהָבִים זֶה לָזֶה, בְּזֵן שֶׁהָנִיעַ זְמַן מִלְחָמָתָה שֶׁל מִצְרַיִם עֲשֵׂה הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הָיָה שְׁלוֹם בֵּינֵיהֶם וְהָיוּ בַּמִּצְרַיִם. הֵנִי: הֵנִי קָרָד וְאֵשׁ מִתְלַקַּחַת בְּתוֹךְ הַבָּרָד יי. הֵנִי יוֹשֵׁב מִצְרִי-נִכְנָה בְּבָרָד, עוֹמֵד — נִכְנָה בָּאֵשׁ. (שמ"ר יב: שמ"ר ג).

¹ חֲסִילִים ע"ח, מִד. ² שֶׁס קָלִי, עו. ³ שְ�מוֹת ח', ג. ⁴ שֶׁס ו', כח. ⁵ שֶׁס שֶׁס, כע. ⁶ שֶׁס ח', י. ⁷ שֶׁס שֶׁס, יב. ⁸ שֶׁס ט', כה.

לשקע — להטבוע. נו) צפרדע אחת — דורש. ותער צפרדע' ל' יהיד. ככה וגו' — המנע מדבריו ופנה להלכות נגעים ואהלות, שהן המורות ובהן כחך ופה, ולא בדברי אגדה. שרקה להם — ושטעו קולה כל הצפרדעים שבעולם והן באו למצרים. נו) ראיה וגו' — מלת "ובכח", שמשמעותה בקרבך, היא ראיה וגו'. ובפסיפס — ובאבני גזית של הרצפה. בית הסתרים — המקומות הכסותיים בנוף. ומסרכתם — מטילה בהם מוֹס. נח) לקלוקלם — לחשאם. נח) שהגן עליך — שנאמר: וַיִּשְׁמְנֵהוּ בַחֹלִי. ס) נם בתוך נם — נם כפול, שהוא היתה בווערת בתוך הכרד. פתויים — מעורבים ובלולים. פרט — גרגר. צהובים — שונאים וצורים.

סא "הנני ממטיר קצת מחר בברך קבד מאד"¹—ובדי בן לוי אמר: סרט לו סריטה על הכתל, אמר לו: בשתיגע השמש לבאן בדר מחר הבדר. (שמ"ר יב).

סב אמר ב' יוחנן: בון שבא ארבה שמחו המצרים. אמרו: נקבץ ונשלך מהם ונמלא מהם חביות. אמר הקדוש-ברוך-הוא: רשעים, במכה שהבאתי עליכם בה אתם שמחים! מיד "נהפך יי רוח ים חזק מאד"². זה רוח מערבית, "וישא את-הארבה" וגו'³. מהו "לא נשאר ארבה אחר"⁴—אפלו מה שבקברות ובחביות מלוחין פרחו והלכו להם. (שמ"ר יג: תנח' וארא).

סג "יהי חשך אפלה"⁵—אמר ב' אבדומי: אותו חשך כפול ומקפל היה. "ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים"—בשלשת ימים [אלו] כל מי שהיה יושב—לא היה יכול לעמד, והעומד—אינו יכול לישב, ומי שהוא רבוי—לא היה יכול לזקוף. בשלשת ימי אפלה היה העין מחשיך למצרים ומאיר לישראל, והיו ישראל נכנסים לתוך בתיהם של מצרים והיו רואים כל מה-שניש להם. ובשעה שאמר להם הקדוש-ברוך-הוא, "ושאלו איש מאת רעהו" וגו'⁶—היו ישראל נכנסים אצל המצרים ואמר וכל-אחד ואחד לשכנו: השאילני אותו הכלי, שיש לך, והוא אומר: אין לי, וישראל אומר לו: אני יודע שיש לך. הרי הוא במקום פלוני. באותה שעה היו המצרים אומרים: אלו היו רוצים לשקר בנו—היו נושלים אותם בימי החשך ולא היינו מרזישים. (תנח' בא: שמ"ר יד: ילק"ש בא).

סד "ולכל-בני ישראל היה אור במושבתם"⁷—"בארץ נשן" לא נאמר אלא "במושבתם", שכל מקום שהיה יהודי נכנס היה אור נכנס ומאיר לו מה שבחביות ובמטות-גזיות. (שמ"ר יד).

סה למה הביא עליהם הקדוש-ברוך-הוא את-החשך? לפי שהיו בישראל פושעים, שהיו להם פטורנין מן המצרים והיה להם שם עשר וכבוד, ולא היו רוצים לצאת ממצרים. אמר הקדוש-ברוך-הוא: אם אביא עליהם מכה בפרהסיא וימותו, יאמרו המצרים: כשם שעבר עלינו כך עבר עליהם. לפיכך הביא על המצרים את-החשך שלשה ימים, כדי שיהיי [ישראל] קוברים מתייהם ולא יהיו רואין אותם שונאיהם. (שם: תנח' וארא).

סו "באשר משפטיו לארץ צדק למרו ישבי חבל"⁸—אמרו רבותינו: המכות שהביא הקדוש-ברוך-הוא על המצרים נרמו להם שיעשו שלום ביניהם, ביצרו היתה מתלקת בין בני כוש ובני מצרים: המצרים אומרים: עד כאן תחומיני, והכושים אומרים: עד כאן תחומיני. וכן שבאו הצפרדעים עשו שלום ביניהם. הגבול שהיו נכנסות לתוכו—הדבר ידוע שאין השדה שלו. (שמ"ר ט).

סז משל פרעה למה הוא דומה? לרועה, אחד שהיה רועה חזירים, מצא רחל אחת, משקה ביניהם, שלח בעלה אצלו, אמר: תן לי רחלי. אמר לו: אין לך אצלי רחל. אמר הבעל: הודיעו לי מהיכן היא משקה בהמותיו. הלכו והודיעוהו, וקטם את-המעינות. אמר לו: שלח לי רחלי. אמר: אין לך בדי רחל, אמר הבעל: הודיעו לי מהיכן הוא מרביץ

¹ שמות ט', ית. ² שם י', יט. ³ שם שס, כג. ⁴ שם שס, כג. ⁵ שם י"א, כג. ⁶ שם י', כג. ⁷ ישעיה כ"ו, ט.

סא) סרט לו וגו' — שכו היו משתמשים בסמנים אלו בכתל להוראות שעות היום לפי עליית חשמש וירידתה, מעין צל המעלות. סב) ונשלך-נכשל ברותחים. סג) רבוי — שוכב. לזקוף — לעמוד. לשקר בנו — שלא להשיב מה שישאלו ממנו. סד) פטורנין — מגנים, אנשים שהיו נושאים להם חסד ומיטיבים עמם. כשם שעבר עלינו — מה שאירע לנו מן המכות. סו) שהיו נכנסות — הצפרדעים.

את־בהמותיו. הלכו והודיעוהו. והרם את־הצר־פין. אמר לו: שלח לי רחלי. אמר: אין לך בְּרִי רחל. אמר: הודיעו לי היכן הוא רועה. הלכו והודיעו לו. ושרף את־כל־העשב שהיה לו. אמר לו: שלח לי רחלי. אמר: אין לך בְּרִי רחל. אמר: הודיעו לי היכן בנו הולך ללמד באסכולי. והלך ולקח בנו תחת ידו. אמר לו: שלח לי רחלי. אמר לו: הרי רחלך. הנה מנהיג והולך. ואחר־כך חָבֵשׁ אֶצֶל בְּנוֹ. אמר לו: עֲבֹשׁוּ אִין רחלך בְּרִי, לְמַה אֶתָּה חֹבֵשֵׁנִי? מַה נָּשׁ לְךָ בְּרִי עוֹד? אמר לו: שְׁאֵנִי מִבְּקֵשׁ מִמֶּךָ כָּל מַה שִׁלְּדָה וְגוֹזְתִּיהָ כָּל־הַיָּמִים שֶׁהִיְתָה אֶצְלָךָ. הִתְחִיל צֹחַ וְאוֹמֵר: וְלֹאִי לֹא נִתְּתִיהָ. וְהִיוּ בְּנֵי אָדָם אוֹמְרִים: עֲמֹד בְּרַקְרִיו וְלֹא שִׁלְחָה לוֹ—וְהוּא שֶׁבִקֵּשׁ לְהִרְגוֹ. בְּרִי, הִבְעַל—וְהָ מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקְדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא. רַחֲלִי—אֵלֶּי וְיִשְׂרָאֵל, רֹעֶה חֲזִירִים—וְהָ פָּרָעָה. יִרְדּוּ יִשְׂרָאֵל לַמִּצְרַיִם וְיָמָן עֲלֵיהֶם מִפִּי. הִתְחִיל הַקְדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא אוֹמֵר לְמֹשֶׁה: אָמֵר לְפָרָעָה "שִׁלַּח עֲמִי וַעֲבָדוּנִי". הִלָּךְ וְאָמַר לוֹ. הִתְחִיל אוֹמֵר "מִי יֵן אֲשֶׁר אֲשַׁמֵּעַ בְּקוֹלִי". הִתְחִיל מֹשֶׁה וְאָמַר לְהַקְדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא: הִרֵי אוֹמֵר "מִי יֵן וְאֵינוּ רֹצֶה לְשַׁלַּח. אָמֵר לוֹ: הִיכֵן מִצְרַיִם שׁוֹתִים? אָמֵר לוֹ: מִיָּלּוּם. אָמֵר לוֹ: הַפּוֹד אוֹתוֹ לָדָם. הִתְחִילוּ הַמִּצְרַיִם מִבְּקֵשִׁים לְשַׁתּוֹת וְלֹא הָיוּ מוֹצִיאִין. חֲזַר וְאָמַר: "שִׁלַּח עֲמִי"—וְלֹא רָצָה. אָמֵר לוֹ: הִיכֵן בְּהִמְתּוֹ רֹעֶה בַּמִּדְבָּר? שִׁלַּח עֲלֵיהֶם בְּרֹד וְשִׁבְר כָּל־עֵץ שֶׁלָּהֶם וְשָׂרָף אֶת־הֶכֶל, וְאַחֲרֵי־כֵן שִׁלַּח לָהֶם אֲרֵבָה וְאָכַל כָּל־יֶרֶק הָעֵץ, וְנָשַׁל מִקָּל וְעֵרָף כָּל־בְּהֵמָתוֹ. הִבִּיאוּ עֲלָיו כָּל־הַמִּבְּבֹת וְלֹא רָצָה לְשַׁלָּחֶם, וְאַחֲרֵי־כֵן נָטַל בְּנוֹ וְחִבְשׁוֹ. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה אָמַר: קוֹמֹ וְצֵא. רָדָה אַחֲרֵיהֶם, תִּפְשׁוּ וְחִבְשׁוּ בְּצַד בְּנוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְנָעַר פָּרָעָה וְחִילּוֹ בָּיָם סוּף". הִתְחִיל פָּרָעָה אוֹמֵר: וְלֹאִי לֹא שִׁלַּחְתִּים, וְהֵם אוֹמְרִין: רֹאֵה אִישׁ שֶׁעָמַד בְּדַבְּרוֹ, מִשְׁשִׁלָּחֶם הִרֵי הוֹרְגוֹ. (שם כ).

י. קִדְּם יִצִּיאת מִצְרַיִם.

דְּבַר־נָא בְּאֵזְנֵי הָעָם וַיִּשְׁאֲלוּ¹ וְגו'—אָמַר רַבִּי כ' יֵנָּא: אִין "נָא" אֵלֶּא לְשׁוֹן בְּקִשָּׁה. אָמַר לוֹ הַקְדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא לְמֹשֶׁה: בְּבִקְשָׁה מִמֶּךָ! לָךְ וְאָמַר לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל: בְּבִקְשָׁה מִכֶּם! שְׁאֵלֹו מִמִּצְרַיִם כָּל־כֶּסֶף וְכָל־יָהָב, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ אוֹתִי צָדִיק: "וַעֲבָדִים וְעַנּוּ אוֹתָם"² מִיָּמֵם בְּהֵם, וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בְּרִכְשׁ גָּדוֹל"³ לֹא קִנִּים בְּהֵם. אָמַר לוֹ: וְלֹאִי שֶׁנֶּצָּא בְּעֶצְמֵנוּ... מִשָּׁל לָאָדָם שֶׁהָיָה חֹבֵשׁ בְּבֵית־הָאֲסוּרִים, וְהָיוּ אוֹמְרִים לוֹ בְּנֵי אָדָם: לְמַחֲר מוֹצִיאִין אוֹתָךְ מִבֵּית־הָאֲסוּרִים וְנִתְּנִין לָךְ מִמֶּזֶן הַרְּבֵה. וְאָמַר לָהֶם: בְּבִקְשָׁה מִכֶּם. הוֹצִיאֵנִי הַיּוֹם וְאֵינִי מִבְּקֵשׁ כָּלּוּם. (בר' ט).

וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן לֵיכֶם⁴—הָיָה פָּרָעָה מַחֲזִיר עַל פִּתְחֵיהֶם שֶׁל עֲבָדָיו וְעַמְּמֵיהֶם כָּל אֶחָד וְאַחֵר מִמְּקוֹמוֹ וְהוֹלֵךְ עִמָּהֶם וְקוֹרֵא בְּלִילָה בְּכָל־שׁוּק וְשׁוּק וְאוֹמֵר: הִיכֵן הוּא מֹשֶׁה, וְהִיכֵן הוּא דָר? וְהָיוּ בְּנֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל מִשְׁחָקִים בּוֹ, וְאוֹמְרִים לוֹ: פָּרָעָה, לְהִיכֵן אֶתָּה הוֹלֵךְ? וְהוּא אוֹמֵר לָהֶם: אֶת־מֹשֶׁה אֲנִי מִבְּקֵשׁ. וְהֵם אוֹמְרִים לוֹ: "כָּאֵן הוּא דָר, כָּאֵן הוּא דָר"—וּמִשְׁחָקִים בּוֹ עַד שֶׁמִּצְאֹו לְמֹשֶׁה. אָמַר לוֹ פָּרָעָה: "קוֹמוּ וְצֵאוּ מִתּוֹךְ עֲמִי".

¹ שְׁמוֹת ה', כ. ² שְׁם ו'א, כ. ³ בְּרֵאשִׁית ט"ו, יג. ⁴ שְׁם שס, יד. ⁵ שְׁמוֹת י"ב, נא.

(ס) הַצְרִיפִין — סוֹכוֹת וְגִדְרוֹת לְבַחְמָה. בְּאֶסְכוּלִי — בְּבֵית הַסֵּפֶר. מִנְהִיג וְהוֹלֵךְ וְגו' — כָּלֹו בַּעַל הַרְחֵלָה לָקַח לוֹ אֶת הַרְחֵלָה וּבְכָל זֹאת חִבֵּשׁ אֶת הַגּוֹזֵל יָחִיד עִם בְּנוֹ. וְהוּא שֶׁבִקֵּשׁ וְגו' — בַּעַל הַרְחֵלָה בִּקֵּשׁ לוֹ תוֹאנָה וְעֵלִילָה. (סח) אוֹתִי צָדִיק — אֲבֵרָהּ אֲבִינוּ.

קדם יציאת מצרים. בות מצרים. ארוננו של יוסף

אמר לו משה: וכי נגבים אנו שנצא בלילה? כך צנו הקדוש-ברוך-הוא: לא תצאו איש משתחו ביתו עד בקר¹—לא נצא אלא כיר רמה לעיני כל-מצרים. (תהי' ק.)

יא. בנות מצרים.

אמר רב יהודה אמר שמואל: כל-כסף וזהב שבגולס יוסף לקטו ונהיאו למצרים. שנאמר: ויגלסט יוסף את-כל-הכסף הנמצא בארץ מצרים². אין לי אלא שבארץ מצרים. שבארץ כנען ובשאר ארצות מנו? — תלמוד-לומר: וכל הארץ באו מצרימה³. ובשעלו ישראל ממצרים העלוהו עמם. שנאמר: וינצלו את-מצרים⁴. רב אסי אמר: עשוהו כמצודה זו שאין בה דגן: ר' שמעון בן לקיש אמר: כמצולה שאין בה דגים. והיה מנה עד רחבעם בן שלמה. בא שישק מלך מצרים על ירושלים ונטלו מרחבעם. שנאמר: וינקח את-אוצרות בית-י⁵ ואת-אוצרות בית המלך⁶. בא נרח מלך כוש ונטלו משישק. בא אסא ונטלו מזרח מלך כוש ושגרו להכרמוז בן טברמון. באו בני עמון ונטלוהו מהדרמוז בן טברמון. בא יהושפט ונטלו מבני עמון. והיה מנה עד אחו. בא סנחריב ונטלו מאחו. בא חזקיהו ונטלו מסנחריב. והיה מנה עד צדקיהו. באו כשד"ים ונטלוהו מצדקיהו. באו פרס"ים ונטלוהו מכשד"ים. באו גוים ונטלוהו מפרס"ים. באו רומיים ונטלוהו מרומיים — נעבדו מנה קרומי. (פסח' קיט: ע"י.)

יב. ארוננו של יוסף.

וינקח משה את-עצמות יוסף עמו⁷ — שני הקמים: בא וראה כמה חביבות מצות על משה רבנו, שכל-ישראל כלם נתעסקו בבזה והוא נתעסק במצות. ומנין היה יודע משה רבנו היכן יוסף קבור? אמרו: כרח בת אשר נשתתרה מאותו הדור. הלך משה אצלם. אמר לה: כלום את יודעת היכן יוסף קבור? אמרה לו: ארון של מחבת עשו לו מצרים ושקעוהו בתוך גילוח הנדר. ברי שיתברכו מימיו. ועוד, שאמר התרטמים והאשפים לפרעה: רצונך שלא תצא אמה זו מבאן לעולם — העצמות של יוסף, אם לא ימצאו אותן, עד עולם אינם יכולים לצאת.

הלך משה נעמד על שפת גילוח וצוץ ואמר: יוסף, יוסף! הניעה העת שנשבע הקדוש-ברוך-הוא לנאל את-ישראל, והניעה השבועה שהשבעת את-ישראל. הן קבור לך אלהי ישראל, השכינה מעבדת לך. ישראל נעני-כבוד מעבדים לך. אם אתה מראה עצמך — מוטב, ואם לאו — הרי אני נקיים משבועתך. מיד התחיל ארוננו של יוסף קפפפע. וצוץ ועלה מן התהומות כהנה — ונטלו משה.

ר' נתן אומר: בקברות של מלכים היה יוסף קבור, הלך משה נעמד על קברות של מלכים. אמר: יוסף, הניעה העת שנשבע הקדוש-ברוך-הוא לנאל את-ישראל והניעה השבועה שהשבעת את-ישראל: אם אתה מראה עצמך — מוטב, ואם לאו — הרי אני נקיים משבועתך. באיתה שעה נודעו ארוננו של יוסף, נטלו משה ונהיאו אצלם.

¹ שמוס י"ב. כ"ב. ² נחלש'ס מ"ז, יד. ³ ש"ס מ"א, נ"ז. ⁴ שמוס י"ב, לו. ⁵ מ"א י"ד, כ"ו. ⁶ שמוס י"ב, יט.

(ע) במצודה וגו' — שזורסין לעופות ואין בה דגן ואין עוף נפנה אליה. במצולה — דרש "וינצלו" שלשון מצולה. ושגרו — ושלחו. עא) עד עולם אינם יכולים לצאת — לפי שהשבע יוסף להעלות עמם עצמותיו. מעבכת לך — מתעבכת בשבילך. מפעב'ע — מכעב'ע במים, מעלה אבעבועות, שחתחיל מכעב'ע ויוצא.

וכל-אותן שנים שהיו ישראל במדבר היו ארוננו של יוסף וארון של שכניה מהלכים זה עם זה, והיו עובדים ושבים אומרים: מה-שיכם של שני ארונות הללו? אמרו: אחר של מת ואחר של שכניה. וכי מה-דרכו של מת להלך עם שכניה? - אמרו: קים זה כל-מה שכתוב בזה. (סוטה יג: מכיל' בשלח א': דבר' יא: תנח' בשלח).

עב. "את-עצמות יוסף"¹ - מושלים אותו למה הדבר דומה? ללשטים שנכנסו למרתף של יין, נסלו מנגון אחר ושתו. הציץ עליהם בעל המרתף, אמר להם: יערב לכם, יבשם לכם, ימתק לכם! שתייתם את-היין - החזירו את-הנגון למקומו. כך אמר הקדוש-ברוך-הוא ללשטים: מכרתם את-יוסף - החזירו עצמותיו למקומן. (ב"ר פת).

יג. יציאת מצרים

עג. בזכות ארבעה דברים ננאלו ישראל ממצרים: שלא שנו את-שמן, ולא שנו את-לשונם, ולא נלו מסתורין שלהם ולא בטלו את-המילה. (ש"ס קיד: ילק"ש).

עד. "מוציא אסירים בכושרות"² - אמר ר' עקיבא: לא הוציאם אלא בחדש כשר לצאת. לא בתמוז - מפני השרב, ולא בטבת - מפני הצנה, אלא בניסן, שדוא כשר לצאת בו בדרך, לא חמה קשה ולא צנה קשה, ואם תאמר תשרי? הרי יש בו עונת נשמים. (במד' ג).

עה. "שמת מצרים בצאתם"³ - אמר ר' ברכיה: משל לבעל-בשר שהיה רוכב על חמור: החמור מקנה, אימתי ירד לו ממנו, והוא מקנה, אימתי ירד מן החמור. כן שיבר לו מן החמור שמת האדם ושמת החמור, ואין אנו יודעים מי מהם שמת ביותר? כך [בשהיו] ישראל במצרים. היו המכות באות על המצרים, והיו המצרים מקוים אימתי יצאו ישראל ממצרים, וישראל מקוים אימתי ינאלם הקדוש-ברוך-הוא. וכן שיצאו ונאלו היו אלו שמחים ואלו שמחים, ואין אנו יודעים מי שמת ביותר - עד שבא דוד ואמר: "שמת מצרים בצאתם". (ש"ס קה).

עו. "ויהי בשלח פרעה"⁴ - אמר ר' לוי: משל לאחר שהיתה לו שדה, והיה בה גל של צרורות, עמר ומכרה לאחר בדבר מועט. עמר הלוקח והעביר אותו הגל מתוכה ומצא תחתיו מים חיים. נטעה ונפנים, עשאה שורות-שורות, נטע בה בל-מיני בשמים, נטע בה רמונים, העמידה על קנים, בנה מגדל בתוכה והשיב שומרי. כל-מי שהיה עובר עליה היה משבחה. עבר עליה המוכר, ראה אותה מלאה בל-טוב. אמר: אוי לי שכך מכרתיו! אוי לי שכך הוצאתי מדי! כך היו ישראל במצרים גל של צרורות, כן שיצאו נטעו פרדס רמונים. כל-הנמים שהיו הבירות רואין את-ישראל היו משבחין אותם, ראה אותם פרעה, התחיל צוח ואומר: אוי לו לאותו האיש, שכך הוציא מתחת ידו! לכך נאמר: "ויהי בשלח פרעה". (ש"מ כ: מכיל' בשלח - ויהי א).

עז. תני רבי ר' ישמעאל: בשעה שיצאו ישראל ממצרים למה היו דומים? ליונה שברחה

1 סמות י"ג, יע. 2 סתלים ס"ח, ז. 3 ס"ק"ה, לח. 4 סמות י"ג, יו.

עב) קנקן - כד גרולה. יבשם - ינעם. עג) מסתורין - סורות. ולא בטלו את המילה - הכשרים שבהם, ועי' בפרק זה למעלה סימן א' סעיף ג'. עד) הצנה - הקור. עונת - זמן. עז) צרורות - של אבנים. הלוקח - הקונה. העמידה על קנים - סמך את זמורותיה בקנים, ויהי - לשון צרח; ויהיא.

מפני הנז ונכנסה לגחיק הסלע ומצאה שם הנחש מקנן. אם תבנם לפני הרי הנחש נושא בה. תחור לאחוריה-הרי הנז עומד בחוץ לתפסה. מה עשתה הינה? התחילה צווח ומטפחת באנפיה. כדי שישמע לה בעל השוכך ויבוא וינצילה. כך היו ישראל דומים על הנם: לרד לנם לא היו יכלים, שעדן לא נקבע להם הנם: לחזור לאחוריהם לא היו יכלים, שכבר פרעה הקריב. מה עשו? נייראו מאד ויצעקו בני ישראל אל יי' - מיד ינושע וי ביום ההוא². (שהש"ר ב: מכילתא בשלח - ויהי ב).

ינהפך לבב פרעה ועבדיו³ וט' - לשעבר, ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה לנו למוקש⁴, נבקשו ינהפך לבב פרעה ועבדיו... ויאמרו מה זאת עשית? אמרו: אלו לקינו ולא שלחנו - כדי הוא [לנו]. או לא לקינו ושלחנו ולא היו נושלין ממוננו - כדי הוא לנו: אלא לקינו ושלחנו ונטלו ממוננו. משל, למה הדבר דומה? לאחר שאמר לעבדו: צא והבא לי דג מן השוק; יצא והביא לו דג מן השוק מבאיש. אמר לו: בגורה, או תאכל, או תלקה מאה מכות, או תפן לי מאה מנה. אמר לו: הריני אוכל, התחיל לאכל. לא הספיק לגמר עד שאמר: הריני לוקה, לקה ששים, לא הספיק לגמר עד שאמר: הריני נותן מאה מנה. נמצא אוכל את-הדג ולוקה ונותן מאה מנה. כך נעשה למצרים: לקו ושלחו ונטלו ממונם. (מכיל' בשלח - ויהי א).

ויאמר משה אל העם א': היראו⁵ - למי יהי דומה משה רבנו? לרועה נאמן שנפלה גדר ממוך לתשורה. עמד וגדרה משלש-רוחותיה. נשתירה פרצה ולא היתה לו שעה לגדרה - ועמד הוא בתוך הפרצה. בא ארי - ועמד בגדרו, בא זאב - ועמד בגדרו. (ור' פתח').

ניסע מלאך האלהים הלך לפני מחנה ישראל בליל מאתריהם וט' - משל, למה הדבר דומה? לאחר שהיה מהלך בדרך והיה מנהיג את-בני לקינו. באו לסטים לשבותו מלפניו - ונטלו מלפניו ונתנו לאחוריו: בא הזאב מאחוריו - ונטלו מאחוריו ונתנו מלפניו: באו לסטים מלפניו וזאב מאחוריו - ונטלו על ורועותיו: התחיל הבן מצטער מפני החמה - פרש עליו אביו בגדו: רעב - האכילו: צמא - השקהו. אף כך עשה הקדוש-ברוך-הוא לישראל: היום לפניהם ומצרים לאחוריהם - קחם על ורועותיו: התחילו מצטערים מפני החמה - פרש עליהם בגדו. שנאמר: פרש ענן למסד⁶: הרעיבו - האכילם: הגני ממטיר להם לחם מן השמים⁷: הצמיאו - השקם מים: יוצא נוללים מסלע⁸. (מכיל' בשלח - ויהי ד: תנח' בשלח).

ויבא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל ויהי הענן והחשך⁹ - הענן על ישראל והחשך על המצרים. מצרים שהיו שרוים באפלה רואים את-ישראל באורה והיו מורקים בהם חצים ואבני בליסטראות. והיה הענן והמלאך מנן עליהם. וכן הוא אומר: ואשא אתכם על כנפי נשרים¹² - מה נשתנה נשר זה מכל העופות בלם? שכל העופות נותנים את-בניהם בין רגליהם, מפני שהם מתנארים מעוף אמר, שהוא פורח על גביהם: אבל

¹ שמות י"ד, י. ² שם שס, ה. ³ שם י', ז. ⁴ שם י"ד, יג. ⁵ שם שס, יט. ⁶ שם שס, יט. ⁷ שם י"ד, יג. ⁸ תהלים קי"ה, נט. ⁹ שמות קי"ז, ד. ¹⁰ תהלים ע"ח, עז. ¹¹ שמות י"ד, כ. ¹² שם י"ד, יג.

עז) נושא - לוחש ונושך בעוקצו. ומטפחת באנפיה - מכה בכנפיה. השובך - ארובת הידנים. עז) לשעבר - בזמן שעבר. בגורה - לשון שבועה. עש) גדר - גדרת צאן. סמוך לחשכה - קרוב ללילה. פ) לסטים - גולנים. הרעיבו... הצמיאו - רעבו...צמאו. בא) שרוים - שוכנים. על גביהם - למעלה מהם.

הנשר הזה אינו מתנא אלא מאדם בלבד, שלא יורוק בו חץ, ולפיכך הוא נתן את-בניו על נבי קנפיו¹, ואמר: מוטב שיכנס החץ בי ולא בבניי. (מכיל' בשלה-ויהי ד; סס יתרו-בחדש ב; ילק"ש).

יד. קריעת ים-סוף ובזת הים.

פב תניא, ר' מאיר אומר: כשעמדו ישראל על הים היו שבטים מנצחים זה עם זה. זה אומר: אני יורד תחלה לים, וזה אומר: אני יורד תחלה לים. מתוך שהיו עומדין וצוחין קפץ שבטו של בנימין ויכר לים תחלה, התחילו שרי יהודה רוגמים אותם באבנים. לפיכך זכה בנימין הצדיק ונעשה אשפוזן לגבורה, שנאמר: "ובין כתפיו שכן".² אמר לו ר' יהודה: לא כך היה המעשה, אלא זה אומר: אין אני יורד תחלה לים, וזה אומר: אין אני יורד תחלה לים. מתוך שהיו עומדין ונמשלין עצה אלו ואלו, קפץ נחשון בן עמינדב ויכר לים תחלה. באותה שעה היה משה מאריך בתפלה, אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: ידידי טובעים בים ואתה עומד ומרבה בתפלה לפני! אמר לפניו: רבוננו של-עולם, ומה בנדי לעשות? אמר לו: דבר אל בני ישראל ויסעו, ואתה הרם את-מטך וגו'.³ לפיכך זכה יהודה לעשות ממשלה בישראל, שנאמר: "היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו".⁴ מה-שעם "היתה יהודה לקדשו וישראל ממשלותיו"? משום ש"הים ראה נגים". (סוטה לו, לו; מכיל' בשלה-ויהי ה).

פג דבר אל בני ישראל ויסעו!—אמר ר' אלעזר, אמר לו הקדוש-ברוך-הוא למשה: עת לקצר ועת להאריך; בני שרוים בצער, והים סוגר, והאיוב רורג, ואתה עומד ומרבה בתפלה—דבר אל בני ישראל ויבטו. (שם"ר כא).

פד דבר אל בני ישראל ויסעו!—אמר ר' חמא בר חנינא משום אביו: משל לרועה שהיה מעביר צאנו בנהר, בא ואב להתנרות בצאן, רועה שהיה בקי, מה עשה? נטל תיש גדול ומסרו לו. אמר: והא מתנושש בזה עד שנעבור את-הנהר, ואחר-כך אני מביאו. כך בשעה שיצאו ישראל ממצרים עמד סמאל המלאך לקרנן אותם. אמר לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבוננו של-עולם, עד עכשו היו אלו עובדים עבודה זרה ואתה קודע להם את-הים! מה עשה הקדוש-ברוך-הוא? מסר לו איוב, שהיה מיועצי פרעה ונאמר בו "איש תם וישר".⁵ אמר לו: "הנו בדרך". אמר הקדוש-ברוך-הוא: עד שהוא מתעסק עם איוב—ישראל יורדים לים ועולים, ואחר-כך אציל את-איוב. באותה שעה אמר הקדוש-ברוך-הוא למשה: משה דברי מסדתי איוב לשטן: מה בדרך לעשות—דבר אל בני ישראל ויסעו. (שם)

פה "ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה"⁶—אם בים-למה ביבשה? ואם ביבשה-למה בתוך הים? אלא מבאן אתה למר שלא נקרע להם הים עד שבאו לתוכו עד הטמם, ואחר-כך נעשה להם יבשה.

פז דבר ר' יהודי: היתה בת ישראל עוברת בים ובה בידה ובובה, ופושטת ידה.

¹ דברים ל"ג, יב, ² שמות י"ד, טו, טז. ³ תהלים קי"ד, כ, ⁴ שם שם, ג, ⁵ שמות י"ד, טו, ⁶ לויז ח', ה, ⁷ שם ב', ו, ⁸ שמות י"ד, כב.

הנשר הזה וגו'—שהוא עף למעלה מכל העופות. פב) מנצחים—מריבים. אושפוזן לגבורה—בעל אכסניא לשכינה, שבוית המקדש נבנה בחלקו של בנימין ויהודה. וזה יהודה—שנחשון בן עמינדב הוא נשיא לשבט יהודה. לעשות ממשלה—שמלכות בית דוד משבט יהודה היא. פד) מתנושש—נאבק ונלחם. סמאל—הוא השטן המקטרג. לקרנן—להשטין, ללמד תוכה.

ונוטלר הפיח או רמון מתוך הים ונותנת לו, שנאמר: „ויוליכם בטהמות במדבר“ —
 מר. מדבר לא חסרו כלום אף בטהומות לא חסרו כלום. (שם פא).

בשעה שבקש הקדוש-ברוך-הוא להטביע את-מצרים בים עמד עזא שר של מצרים
 ונשתטח לפני הקדוש-ברוך-הוא ואמר לפניו: רבונד-של-עולם, במדת הרחמים בראת
 עולמך, למה אתה רוצה להטביע את-בני? מיד בנס הקדוש-ברוך-הוא בל-פמליא של
 מעלה ואמר להם: הו דנים ביני ובין עזא שר של מצרים. התחילו שרי האמות מלמדים
 סגוריא על מצרים. כון שראה מיכאל בך, רמו לגבראל וסם למצרים טיבה אחת ושנט
 לבנה עם טיטה ותינוק אחד עמה ששקעוהו בבנין, ובא ועמד לפני הקדוש-ברוך-הוא
 ואמר: רבונד-של-עולם, בך שעברו את-בני? מיד נשב עליהם הקדוש-ברוך-הוא במדת
 הדין וטבעם בים.

באותה שעה בקשו מלאכי-השרת לומר שירה לפני הקדוש-ברוך-הוא, אמר להם
 הקדוש-ברוך-הוא: מעשי נדי טובעים בים ואתם אומרים שירה לפני? (מר' אבכיר: מגילה י).

„סום ורכבו רמה בים“² — מניד שהסום קשור ברכבו ורכבו קשור בסום, עולים
 למרום ויורדים לתהום ואין נפרדים זה מזה. (מכיל' בשלח — שירה ג).

„סום ורכבו רמה בים“² — גלי הים נדמו לסוסיות נקבות, ולמצרים סוסים וזרים
 מזהמים, והיו רצים אחריהם עד שנשתקעו בים. והיה המצרי אומר לסוסו: אתמול הייתי
 מושקף לגילום להשקותך מים ולא היית בא אחרי, ועכשו אתה בא לשקעני בים. והיה
 הסום אומר לרכבו: „רמה בים“ — ראה מה בים! (שמ"ר כג: שהש"ר א).

דרש ר' יוסי הגלילי: בשעה שעלו ישראל מן הים נתנו עיניהם לומר שירה, וכיצד
 אמרו שירה? עולל מושל על ברבי אמו ותינוק יונק משדי אמו, כון שראו את-השכבה —
 עולל הנביא צוארו ותינוק שמט דר מפיו, ואמרו: „זה אלי ואנוהו“.

תנא, היה ר' מאיר אומר: אפלו עברים שבמעמי אדם אמרו שירה. — והרי לא
 ראו? אמר ר' תנחום: כרם נעשה להם באספקלריא המאירה וראו. (סוטה ל, לא: ירוש' סוטה ג).

„אז ישיר משה ובני ישראל“² — אמר ר' אבין הלוי: בשעה שעמדו ישראל לומר
 שירת הים לא הניחם משה שיאמרו לעצמם, אלא כשם שרכבו של אדם אומר עמו פרשתו
 כשהוא נער, כך אמר משה עמהם, שנאמר: „אז ישיר משה ובני ישראל“ — בנער העונה
 אחר רבו, לאחר ארבעים שנה עמדו על פרקם, התחילו אומרים שירת הבאר לעצמם,
 שנאמר: „אז ישיר ישראל“⁴. (ילק"ש חקת בשם ילמרו).

אמר רב הונא: ישראל שבאותו הדור מקטני אמה היו, אמרו: כשם שאנו עולים
 מצד אחד קד מצרים עולים מצד אחר. אמר הקדוש-ברוך-הוא לשר של ים: פלוט אותם
 ליבשה. אמר לפניו: רבונד-של-עולם, כלום יש עבר, שנותן לו רבו מתנה וחוזר ונוטלה

¹ חסלים קיו, ט. ² שמות טו, א. ³ שם שס, ב. ⁴ במדבר כ"א, יז.

(פו) שר של מצרים — מלאכם ופטרונם במרום. פמליא של מעלה — עדת המלאכים
 הסובכים כסא אלהים. שרי האומות — שריהן של מעלה. סגוריא — זכות. (פח) מזהמים —
 שסופים בזמה. ראה מה בים — נקבות. (פט) עברים — ולדות שבכסן. כרם — באספקלריא —
 כראי של זכוכית. (צ) על פרקם — על מלוא גדולם וכחם. (צא) מקטני אמה — שלא האמינו ביותר
 בהקב"ה. פלוט — נקא.

ממנו. אמר לו: אני נותן לך אחד ומחצה שבהם. אמר לפניו: רבוננו של-עולם! כלום יש עבד שתובע את-רבו? אמר לו: נחל קישון יהא לי ערב. מיד פלטם והשליכם לנִבְשָׁה וקאו ישראל וראו אותם. וַיֹּאמֶר: וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת-מִצְרַיִם מֵת עַל שֵׁפֶת הַיָּם.¹

ומהו אחד ומחצה שבהם? שאלו בפרעה נאמר: שש מאות רכב בחור². ואלו בסיסרא נאמר: "תשע מאות רכב ברנל". ובשבא סיסרא, בא אליהם בדרקרים של ברנל. הוציא הקדוש-ברוך-הוא עליהם בוכבים ממסלותם. כן שירדו בוכבי שמים עליהם ונחלבו אותם דקרים של ברנל. ירדו לצנן עצמם בנחל קישון. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא לנחל קישון: לך והשלם ערבוני. מיד נרפם נחל קישון והשליכם לים. שנאמר: "נחל קישון נרפם נחל קדומים". מה נחל קדומים? — נחל שנעשה ערב מקדם.

באותה שעה פתחו דנים של ים ואמרו: "נאמת יי לעולם הללויה"³. (פסח' קיח: ע"ו)

וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת-מִצְרַיִם מֵת⁴—מה היו עושים להם? היה כל-אחד ואחד מישראל נוטל קלבו והולך ונותן את-רנלו על צנאר של מצרי, והיה אומר לכלבו: אכל מן הַיָּד הַזֶּה שֶׁנִּשְׁתַּעֲבַדָּה בִּי, אַכְּל מִן הַמַּעֲשִׂים הַלֵּלוּ שֶׁלֹּא חָסוּ עָלַי. (שופ' כה).

וַיִּסַּע מֹשֶׁה אֶת-יִשְׂרָאֵל מִיַּם סוּף⁵—שהסיעם בעל-כרחם, שלא בטובתם. ביצרו? בשעה שיצאו ישראל ממצרים: צא פרעה לדרוף אתריהם בכל-אותם האכלוסין. מה עשה? כשרבה פרעה אתרי ישראל ברכב ופרשים עמד וקשט כל-אותם הסוסים באבנים טובות ומרגליות. כשבאו לים וטבעם הקדוש-ברוך-הוא, היו צפות כל אותן האבנים טובות ומרגליות והיו משלכות על שפת הים. היו ישראל יורדים בכל-יום ונוטלים מהן ולא היו מבקשים לזון משם. כן שראה משה בד, אמר להם: מה אתם סבורים, שבכל יום הים מעלה לכם אבנים טובות ומרגליות? עמד והסיעם בעל-כרחם. (תהי' בשלח).

¹ שמות י"ד, ל. ² שם, ד. ³ שופטים ד', ג. ⁴ שם, כ'. כה. ⁵ תהלים קי"ז, ב. ⁶ שמות ט"ו, כב.

אחד ומחצה — פי אחד ומחצת, כמפורש להלן. שתובע את רבו — לדון, אם לא יעמד בהבטחתו. שאלו — שהרי. בדרקרים — ברמחים. נחלבו — נחלחשו ונקלו כאש. צג) וקשט — עדה, פאר. סבורים — חושבים. בעל כרחם — שלא ברצונם.

ישראל במדבר

א. ממצרים למדבר.

א * "בששנה בין החוחים, בן רעיתי בין הבנות"י—ר' אליעזר פרש המקרא בנאלת מצרים. מה ששנה זו כשהיא נתונה בין החוחים קשה לכעלה ללקטה, כך נאלתם של ישראל היתה קשה לפני הקדוש-ברוך-הוא. והו שנאמר: "או הנסה אלהים לבוא לקחת לו נוי מקרב נוי".²

ר' יהושע בשם ר' הון אמר: "נוי מקרב עם ועם מקרב נוי" לא נאמר כאן, אלא "נוי מקרב נוי", שהיו אלו ערלים ואלו ערלים, אלו מגדלי בלורית ואלו מגדלי בלורית, אלו לובשי כלאים ואלו לובשי כלאים. אם כן לא היתה מדת הדין נותנת שינאלו ישראל ממצרים לעולם. (שהש"ר ב.).

ב * "נפן ממצרים תסיע"³—אמר ר' תנחומא בר אבא: למה נמשלו ישראל לנפן? אלא מה הנפן, כשבעליה מבקשים שתשביח מה הם עושים? עוקרים אותה ממקומה ושוחלים אותה במקום אחר והיא משבחת: כך בן שבקש הקדוש-ברוך-הוא להודיע ישראל בעולם, מה עשה? עקרו ממצרים והביאם למדבר והתחילו מצליחים שם: קבלו את-התורה ויצא להם שם בעולם. (ספ"ר מד.).

ב. המן.

ג * "ויאמר משה בתת יי לכם בערב בשר לאכל ולחם בבקר לשבע"⁴—אמר רב אחא בר יעקב: בתחלה היו בני ישראל דומים לתרנגולים שמנקרים באשפה, עד שבא משה וקבע להם זמן סעדתם. (יומא עה.).

ד * שאלו תלמידיו את ר' שמעון בן יוחי: מפני מה לא היה יורד להם לישראל מן פעם אחת בשנה? אמר להם: אמשל לכם משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שהיה לו בן: פסק לו מזונותיו פעם אחת בשנה, ולא היה מקביל פני אביו אלא פעם אחת בשנה. עמד ופסק מזונותיו בכל יום והיה מקביל פני אביו בכל יום. אף ישראל, מי

¹ שיר-השירים ב', ב. ² דברים ד', לה. ³ תהלים פ', ע. ⁴ שמות ט"ז, ח.

א) כך נאלתם של ישראל—שהיו משוקעים בין המצרים ולמדו מעשיהם. מקרב נוי— מתוך פנימיותו של הגוי האחר, מטקס שנשמעו שם. אלו... ואלו וגו'—כלי קשה להבחין בין שראל לגוי, שדומים זה לזה במנהגיהם. מגדלי בלורית—ציצת שער כדרך הגוים. ב) שתשביח—שתישב יותר. ג) לתרנגולים וגו'—שאין להם זמן קבוע לסעודה, ומנקרים בכל שעה. וקבע—הגביל, יער. ד) מקביל—מקבל ומנקר. פעם אחת בשנה—ברי מזון לשנה שלמה. פסק—קצב.

שִׁשְׁלֹו אֲרֻבָּעָה וַחֲמִשָּׁה כְּנִים הָיָה דוֹאֵג וְאוֹמֵר: שְׂמָא לְמַחֵר אֵין הָיִן יוֹרֵד וְנִמְצָאוּ כָּלֶם מֵתִים בְּרָעָב. נִמְצָאוּ כָּל־יִשְׂרָאֵל מִכְּנִים אֶת־לִבָּם לְאַבְיָהֶם שְׁבַע־שָׁנִים. דָּבָר אַחֵר, שֶׁהָיוּ אוֹכְלִין אוֹתוֹ בְּשֶׁהָיָה חֵם, דָּבָר אַחֵר, מִפְּנֵי מִשְׁאוּי הַדֶּרֶךְ. (שם עו).

ה נֹאמֵר [בַּמָּן]: "לֶחֶם" וְנֹאמֵר "שֶׁמֶן" וְנֹאמֵר "דָּבָשׁ". כִּיצַד יִתְקַדְּמוּ שְׁלֹשָׁה כְּתוּבִים הַלֹּזִ? בַּחוּרִים הָיוּ טוֹעֲמִים טַעַם לֶחֶם, וְכִנִּים טַעַם דָּבָשׁ, תִּינוּקוֹת טַעַם שֶׁמֶן. (שם"ר כה).

ו נֹאמֵר: "וּבִרְדַּת הַטַּל עַל הַמַּחֲנֶה לַיְלָה יָרַד הָמָן עָלֵינוּ", וְנֹאמֵר: "וַיֵּצֵא הָעָם וּלְקַטְו" וְגו'.² וְנֹאמֵר: "שִׁטּוֹ הָעָם וּלְקַטְו" וְגו'. — הָא כִּיצַד? — צִדִּיקִים יָרַד [לָהֶם] עַל פֶּתַח בֵּיתֵיהֶם, בִּינוּנִים — יֵצֵאוּ וּלְקַטְו, רָשָׁעִים — שִׁטּוֹ וּלְקַטְו.

נֹאמֵר "לֶחֶם" וְנֹאמֵר "עֲנוּת"³ וְנֹאמֵר "וְטָחְנוּ"⁴. — הָא כִּיצַד? — צִדִּיקִים — לֶחֶם, בִּינוּנִים — עֲנוּת, רָשָׁעִים — טָחְנוּ בִּרְחִים. (יומא עה).

ז שְׁנֵי רְבוּתֵינוּ: "לֶחֶם אֲבִירִים אָבֵל אִישׁ" — לֶחֶם שְׂמֵלֵאכִי־הַשֶּׁרֶת אוֹכְלִים אוֹתוֹ, דְּבָרֵי ר' עֲקִיבָא. וְכִשְׁנֹאמְרוּ הַדְּבָרִים לִפְנֵי ר' יִשְׁמַעֲלֵאל אָמַר לָהֶם: צֵאוּ וְנֹאמְרוּ לוֹ לְעֲקִיבָא: עֲקִיבָא, טָעִית, וְכִי מִלֵּאכִי־הַשֶּׁרֶת אוֹכְלִים לֶחֶם? וְהֵלֵא כָּבֵד נֹאמֵר: "לֶחֶם לֹא אֲכַלְתִּי"; אֵלֹא מָה אֲנִי מְקַיֵּם "לֶחֶם אֲבִירִים", — לֶחֶם אֲבִירִים, לֶחֶם שְׂנִבְלַע בִּרְמָח אֲבִירִים. (יומא עה: ע"י).

ח וְהָיָה טַעַמּוֹ כְּטַעַם לֶשֶׁר הַשֶּׁמֶן⁵ — אָמַר ר' אֲבָדוֹ: מָה שָׂדֵה זֶה כָּל זָמַן שֶׁהִתְיַטֵּק מִמִּשְׁמַשׁ בּוֹ טוֹעֵם בְּמָה טַעֲמִים — אֶף הָמָן, כָּל זָמַן שֶׁיִּשְׂרָאֵל אוֹכְלִים אוֹתוֹ מוֹצֵאִים בּוֹ כְּמָה טַעֲמִים. וְשֶׁ אוֹמְרִים: לֶשֶׁר מִמֶּשׁ, מָה שָׂדֵה זֶה מִתְהַפֵּךְ לְכְּמָה גִּנִּים, אֶף הָמָן מִתְהַפֵּךְ לְכְּמָה קַעֲמִים. (שם).

ט תַּעֲרֹךְ לִפְנֵי שֶׁלֶחַן נֶגֶד צוֹרֵרִי⁶ — אִיסִי בֶן יְהוּדָה אִמֵּר: מִן שֶׁיָּרַד לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל הָיָה מִתְגַּבֵּר וְעוֹלָה עַד שֶׁרָאוּ אֹתוֹ כָּל־מַלְכֵי מִזְרַח וּמַעֲרָב. (יומא עו).

י וְחֵם הַשֶּׁמֶשׁ וְנִמְסָה⁷ — בָּן שֶׁהִחֲמָה וּזְרַחַת עַל הָמָן הָיָה פּוֹשֵׁר וְהוֹלֵךְ, וְנִחְלִים הָיוּ מוֹשְׁכִים מִמֶּנּוּ וּמוֹלִיכִים לִים הַגְּדוֹל, וְכֵאֵם אֵלִים וְצִבְאִים וְנִחְמָזִים וְכָל בְּהֵמָה וְשׁוֹתִים מֵהֶם. וְאַחֲרֵי כֵךְ בָּאִין הָאֲמֹת וְצִדִּין מֵרֶם וְאוֹכְלִין אוֹתָם, וְטוֹעֲמִין בָּהֶם טַעַם הָמָן, שֶׁהָיָה יוֹרֵד לְיִשְׂרָאֵל, וְהָיוּ אוֹמְרִין: "אֲשֶׁרִי הָעָם שִׁבְכָה לוֹ"⁸. (מכיל' בשלח — ויסע ה; תנח").

יא תֵּנִיָּא, ר' יוֹסִי אוֹמֵר: כִּשֶּׁם שֶׁהִנְבִּיא הָיָה מְגִיד לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל מָה שֶׁבַּחוּרִים וּמָה שֶׁבִּסְרָקִים, כֵּךְ הָמָן מְגִיד לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל מָה שֶׁבַּחוּרִים וּמָה שֶׁבִּסְרָקִים. כִּיצַד? שְׁנִים שִׁבְאוּ לִפְנֵי מֹשֶׁה לֵדוֹן, זֶה אוֹמֵר: עֲבָדִי נִגְבַּת, וְזֶה אוֹמֵר: אֲתָה מִכְרַתוֹ לִי. אָמַר לָהֶם מֹשֶׁה: "לִבְרָךְ מִשְׁפָּט". לְמַחֵר אִם נִמְצָא עֲמָרוּ בְּבֵית רַבּוֹ רָאשׁוֹן — בְּיָדוֹעַ שֹׁנֶה נִגְבּוֹ; אִם נִמְצָא עֲמָרוּ בְּבֵית רַבּוֹ שְׁנִי — בְּיָדוֹעַ שֹׁנֶה מְכָרוֹ לוֹ. (יומא עה).

יב "וַיַּעֲבֹד וַיִּרְעַבְדּוּ וַיִּצְלְדּוּ אֶת־הָמָן"⁹ — ר' תַּנְיָה וְר' יוֹנָתָן שְׂאֵלוּ אֶת־מִנְחָם טַלְמִיָּא: וְכִי מֵאֲכָל רָעִבּוֹן נָתַן לָהֶם הַקְּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא הָמָן לְיִשְׂרָאֵל? מָה עָשָׂה? הֵבִיא לִפְנֵיהֶם שְׁתֵּי קִשְׁיָאִים, אֶחָת שְׁלֵמָה וְאֶחָת שְׁבֻרָה. אָמַר: שְׁלֵמָה זֶה בְּבִיחָה? אָמְרוּ לוֹ: בִּשְׁנֵי זָוִי. — וּשְׁבֻרָה

¹ במדבר י"א, ט. ² שמואל ט"ז, ד. ³ במדבר י"א, ח. ⁴ תהלים ע"ח, כה. ⁵ דברים ט"ו, יח. ⁶ תהלים כ"ג, כ. ⁷ שמואל ט"ז, כ"א. ⁸ תהלים קמ"ד, עו. ⁹ ירמיה כ"א, יב. ¹⁰ דברים ח', ג.

(ו) יצאו ולקטו — בחוץ במקום קרוב. שטו — במקום רחוק, מתוך חפז ויגיעה. לחם — משמע אפוי. עונות — משמע קודם אפיה. ז) לחם שמלאכי השרת וגו' — דגן שמים. שנבלע — מחמת קלותו וזעזעמותו. י) פושר — נמס. יא) עמרו — של העבד, חלקו כמן. רבו — ארוננו. בידוע — וראו, סמן גמור. יב) טלמיא — האופה.

המן. הבאר. ענני כבוד. מלחמת עמלק.

זו בבמה? אמרו לו: בזו אחד. אמר להם: וכי אין זו גדולה כזו? אלא לא דומה, כשם שאדם מתנהג מן השעם כך הוא נהנה מן הראיה. (קה"ר ה).

ג. הבאר.

אמר ר' יוחנן: הבאר היתה מעלה להם מיני דשאים, מיני זרעונים, מיני אילנות. מרע לך שהוא כן, שכן שמתה מרעם יבסקקה הבאר מהם, היו אומרים: "לא מקום ורע תאנה ונפן". (שה"ר ה).

כך היתה הבאר שהיתה עם ישראל במדבר דומה: לסלע מלא דברה, מפסקת ועולה במפי הפך הנה, מתגלגלת ועולה עמהם להרים ויורדת עמהם לנאות. במקום שישראל שרוים היא שורה כנגדם במקום גבוה כנגד פתחו של אהל-מיעד. נשיאי ישראל באים וסובבים אותה במקלותיהם ואומרים עליה את-השירה:
עלי באר ענו להי —

המים מבעבעים ועולים כעמוד למעלה וכל אחד ואחד מושך במקלו, איש לשיבתו ואיש למשפתו, שנאמר:

באר תפרוה שרים כרוה גרבי העם
במחקק במשנתם —

סובבת בכל-מחנה ישראל ומשקה את-כל-הישימון והיא נעשית נהלים גדולים. והם יושבים באסיפקאות וקאים זה אצל זה. העולה דרך גמין יורד דרך גמין, העולה דרך שמאל יורד דרך שמאל. מים שמתמצין ממנה נעשים נהר גדול והולכים לים הגדול ומביאים משם כל חמדת העולם. (תוס' סוכה ג ; במ"ר א).

ד. ענני כבוד.

ויהי הלך לפניהם ימים וימי — וכמה ענני כבוד היו מקיפין את-ישראל במדבר? שבעה עננים, ארבעה מארבע רוחותיהם, אחד למעלה ואחד למטה ואחד שניה מחלף לפניהם, בל-הנמוך מגביהו ובל-הגבוה משפילו ועושה אותם מישור, והנה מכה נחשים ועקרבים לפניהם, מכפר ומרפץ לפניהם. (מכיל' בשלח — ויהי א ; במ"ר א).

ה. מלחמת עמלק.

ה'ש' ב' בקרבנו אם אין. יבא עמלק" — למה היו יתראל דומים? לתינוק שהיה רוכב על כתפיו של אביו ובשוקו, והנה רואה דבר של חפץ ואומר לאביו: קח לי. — והוא לוקח לו, פעם ראשונה, שניה, שלישית, עד שהם מהלכים ראה הבן חביו של אביו, אמר לו: ראית את-אבא? אמר לו אביו: שומה, אתה רוכב על כתפי, וכל-מה שאתה מבקש אני לוקח לך — ואתה אומר לזה: "ראית את-אבא"! מה עשה? השליכו מעל כתפיו, וקא הפלכ ונשכו. כך היו ישראל: בשיעורו ממערים, מיד הקיפו אותם ענני הכבוד; בקשו מן-ההרד¹
¹ במדבר כ"ו, ה. כ"א, יח. כ"ב, כט, יח. כ"ג, כט, יח. כ"ד, כט, יח. כ"ה, כט, יח. כ"ו, כט, יח. כ"ז, כט, יח. כ"ח, כט, יח. כ"ט, כט, יח.

(ב) נהנה מן הראיה — והמן לא היה משיביע את העין, שהרי אין לו מראה מאכלים סתם. (יד) מלא כברה — כגודל כברה וכצורתה; נ"א: "כמין כוורתה". מפסקת — מפכה וגובעת. מבעבעים — מבצבצים. מושך במקלו — חורץ במקלו חריץ בעפר ומושך בו מים. באסיפקאות — ברגילות קטנות, בסירות דוגה. שמתמצין — כלו' שיווי תמיכותה, אלו הנשאים בעפר אחר שתיהו. (סו) קח לי — קנה לי.

להם הקדוש־ברוך־הוא: בקשו שלו־הביא להם. — הנה נותן להם כל־צרכם. התחילו מהרררים ואומרים: ה'ש יי בקרבנו אם אין? אמר להם הקדוש־ברוך־הוא: חייכם, אני מודיע אתכם — הרי הכלב בא ונושך אתכם. ומי הוא זה? עמלק, שנאמר: „ויבא עמלק“ (תנח"ק יתרו: שמ"ר כו).

יז ר' לוי בשם ר' שמעון בן חלפתא אמר: למה הנה עמלק דומה? לזכוב שהוא לרגם אחר המכה: כך הנה עמלק להוט אחר ישראל בכלב. (תנח"ק תצא).

יח והנה כאשר ירים משה ידו ויברך ישראל וגו' — וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוכרות מלחמה? אלא לומר לה, כל־זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדים את־לבם לאביהם שבשמים — היו מתגברים; ואם לאו — היו נופלים. (ר"ה כט).

יט וידי משה כבדים וינקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה — וכי לא הנה לו למשה בר או כסת אחת לשב עליה? אלא כך אמר משה: הואיל וישראל שונים בצער — אף אני אהנה עמהם בצער. (תענ' יא).

כ נכור את אשר עשה לך עמלק... אשר קרד — הקרד לפני אחרים. משל למה הדבר דומה? לאמבטי רותחת שלא היתה קריה יכולה לרד לתוכה, בא בן־גלעל אחר, קפץ ונרד לתוכה: אף־על־פי שזכרה הקרה לפני אחרים. אף כך בשיצאו ישראל מצרים, ונקדע הים לפניהם, ונשתקעו המצרים לתוכו, נפל פחדם על כל־האמות, שנאמר: „אז יבהלו אלפי אדום“ וגו': בן שבא עמלק ונודע להם, אף־על־פי שנטל את שלו מתחת ידיהם, — הקרם לפני אמות־העולם. (תנח' תצא: תנח"ק סט).

כא נכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם מצרים: — אמר ר' לוי: מן הדרך בא עליהם בלסטים. משל למה הדבר דומה? למלך שהיה לו כרם, והקיפו גדר, והשיב בו כלב נשקו. אמר המלך: כל מי שיבא ויפרע את־הגדר — נשכנו הכלב. לימים בא בנו של מלך ופרע את־הגדר. נשכו הכלב. כל זמן שהיה המלך מבקש להזכיר חטא של בנו, שפרע הגדר, אימר לו: זכר אתה שנשכך הכלב? כך כל־זמן שהקדוש־ברוך־הוא מבקש להזכיר חטאם של ישראל, שחטאו ברפידים, שנאמר: „ה'ש יי בקרבנו?“ — אומר להם: נכור את אשר עשה לך עמלק. (שם: תנח' תצא).

כב עמלק יושב בארץ הנגב — מה ראו [המרגלים] לפתח בעמלק? משל, למה הדבר דומה? — לתינוק שסרח ולקה ברצועה, בשמבקשין להפחידו מוידוין לו את־הרצועה שלקה בה: כך הנה עמלק רצועה רעה ל־ישראל. (תנח"ק שלח: גמ"ר טז).

כג כפי יד על כס יד — ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אמר: כל־זמן שזרעו של עמלק בעולם — לא השם שלם ולא הבס שלם: אבר זרעו של עמלק מן העולם — הבס והשם שלם. (תנח"ק תצא).

¹ שמות י"ז, יא. ² שם שם, יב. ³ דברים כ"ה, יז, יח. ⁴ שמות ט"ו, טו. ⁵ שם י"ז, ז. ⁶ במדבר י"ג, כט. ⁷ שמות י"ז, טז. ⁸ שם שם, יד.

(יז) להוט — רודף, נמשך וכו'. (יח) שוכרות — מכריעות, מנצחות. (כ) הקרד — קרד, צננך; כלו הסיר פחד מעל האמות, כמו שמפרש והולך. לאמבטי — אגן מים שמתרחצים בו, ונודעו — נתלוה ונספל להלחם עמם. נטל את שלו — קבל ענשו. (כא) בלסטים — כגולן. (כב) שסרח — שחטא. (כג) כס יד — לא נאמר „כסא ה'“ מלא.

כז כתב זאת וזרון בספר¹—זקנים הראשונים אומרים: כך מדה מהלכת על פני כל הדורות; שוט שישקאל לוקין בו—סופו ללקות. וילמדו כל־אדם דרך ארץ מעמלק. שבא להזיק את־ישקאל ואבדו הקדוש־ברוך־הוא מחי עולם הזה ומחי עולם הבא. שנאמר: מזה אמתה². וכן כל אמה ומלכות שבא להזיק את־ישקאל בו בדין דגן. (מכילי בשלח—עמלק ב).

ו. מתן תורה.

כח אמר ר' יצחק: ראויים היו ישראל בשעה שיצאו ממצרים שתתן להם התורה מיד. אלא אמר הקדוש־ברוך־הוא: עדן לא בא ויום של בני משעבוד טיט ולבנים יצאו ואין יכלים לקבל תורה מיד. משל למה הדבר דומה? למלך שעמד בנו מחליו. ואמר לו פרננו: ילך בנד לאסכולי שלו. אמר: עדן לא בא ויוו של בני ואמה אומר. ילך בנד לאסכולי שלו? אלא יתעדן בני שנים ושלשה ורחים במאכל ובמשתה ויבריא. ואתר־בך ילך לאסכולי שלו. כך אמר הקדוש־ברוך־הוא: עדן לא בא ויום של בני משעבוד טיט ולבנים יצאו—ואני נותן להם את־התורה? אלא יתעדנו בני שנים ושלשה תרשים בקו ובאר ושלו ואתר־בך אני נותן להם את־התורה. (קה"ר ג: שה"ר ב).

כט אמר ר' יהושע בן לוי: כשיצאו ישראל ממצרים היו בהם בעלי־מומים מעבודת פרך: שהיו עושים בטיט ובלבנים. והיתה האבן נופלת עליה מן הכנף ושוברת את־ה' וקוטעת את־רגלו. אמר הקדוש־ברוך־הוא: אינו דין שאמן את־תורתך לבעלי מומים. מה עשה? רמו למלאכי־השרת וירדו ורפאו אותם. (תנח' יתרו).

כו אמר ר' ישל'קיש: מדו שנאמר: ויהי ערב ויהי בקר יום הששי³—הא יתרה למה ליה? מלמד שהתנה הקדוש־ברוך־הוא עם מעשי בראשית ואמר להם: אם ישקאל מקבלים התורה אתם מתקיימים. ואם לאו אני מתויר אתכם לחור ובהו. (שבת פח:).

כח בשושנה בין החוחים⁴— אמר ר' עזריה בשם ר' יהודה בר' סימון: משל למלך שהיה לו סרדס נטוע שורה של תאנים ושל נפנים ושל רמונים ושל תפוחים. ומסרו לארזים והלך לו. לאחר ימים בא המלך והציוץ בסרדס לדע מה עשה—ומצאו מלא חוחים ותרדירים. וביא קצצים לקצו. והציוץ באותם החוחים ורצה כס שושנה אחת של נרד. ונטלה והרית בה ושבת נפשו עליו. אמר המלך: בשכיל־שושנה זו ינצל כל הסרדס. כך כל העולם פלו לא וברא אלא בשכיל תורה. לאחר כיו דורות הציוץ הקדוש־ברוך־הוא בעולמו לדע מה עשה— ומצאו מלא מים בקנים: דור אנוש— מים בקנים: דור הפלוג— מים בקנים: דור הפלגה— מים בקנים. וביא קצצים לקצו. ורצה בו שושנה אחת של נרד— אלו ישראל: ונטלה והריתה— בשעה שנתן להם עשרת

¹ שמות י"ז, יד. ² כנענית ח, לא. ³ שרשונים כ, ב.

כד) כך מדה מהלכת— כלו כן הוא המדה הקבועה ועומדת. שוט וגר— כלר אותה אומה שעושה רעה לישראל סופה ללקות. (כח) לא בא ויום— לא הושב מראה פניהם, לא הברואו. יתעדן— יתפנק. (כו) הא יתרה— של הששי, שלא ככתוב בשאר הימים: מיום אחר, מיום שני וגו' בלי היא הידיעה. תנאי התנה וגר— דרש מיום הששי דרך רמז ליום הששי הידוע והמיוחד, הוא ששי בסיון, יום מתן תורה. (כח) לארים— פועל עובד בשכר חלק מן הפירות. קצצים— מקצצי אילנות, כורתי עצים. לקצו— לכרתו. ורד— מין שושנה. ושבת— ושבת. כיו דורות— מאדם הראשון עד מתן תורה. מים במים— כלו כלו טיט, בלי יין, והוא מכל לדור פחות וירוד במעשיו. קצצים לקצו— שאברם מן העולם.

הדברות, וישבת נפשו עליו—בשעה שאמרו, געשה ונשמע". אמר הקדוש־ברוך־הוא: בשביל שושנה זו יוצל הפרדס—בזכות תורה וישראל יוצל העולם. (ויק' כג : שהשיר ב.)

כס ויאמר יי מסיני בא ונא"י—בשגילה המקום לתן תורה לישראל, לא על ישראל בלבד הוא נגלה, אלא על כל־האמות. בתחלה הלך אצל בני עשו ואמר להם: מקבלים אתם את־התורה? אמרו לו: מה כותב בה? אמר להם: לא תרצת. אמרו לפניו: רבוננו־של עולם, כל עצמו של אותו אביהם רוצת הוא (והנדים ודי עש"י) ולא הקטיחו אביו אלא על התרב (ועל תרבד תחיה")—אין אנו יכלים לקבל את־התורה. הלך לו אצל בני עמון ומואב ואמר להם: מקבלים אתם את־התורה? אמרו לו: מה־כתוב בה? אמר להם: לא תנאף. אמרו לפניו: רבוננו־של־עולם, כל־עצמם של אותם האנשים אינם באים אלא מנאוף (והתרין, שתי בטת לט מאביהן ונא"י)—אין אנו יכלים לקבל את־התורה. הלך לו אצל בני ישמעאל, אמר להם: מקבלים אתם את־התורה? אמרו לו: מה כותב בה? אמר להם: לא תגטב. אמרו לפניו: רבוננו־של־עולם, כל־עצמם של אותם האנשים אינם חיים אלא מן הנגבה ומן הגול (פרא אדם, דו בכל ויד כל בוי")—אין אנו יכלים לקבל את־התורה. לא היתה אמה באמות שלא הלך ודבר ודפק על פתחה, אם רצו ויקבלו את־התורה, ואם־תרבד בא לו אצל ישראל, אמרו לו: געשה ונשמע". זהו שנאמר: יי מסיני בא ונרח משעיר למו. הופיע מדר פארן ואתה מרבבות קדש. מימינו אש דת למו". (ספרי ברכה; פסק"ד כ"א.)

למה תרצדון הרים נבונים" —אמר ר' יוסי הגלילי: בשעה שבא הקדוש־ברוך־הוא לתן תורה בסיני היו ההרים רצים ומדינין אלו עם אלו. זה אומר: עלי התורה נתנת וזה אומר: עלי התורה נתנת: תבור בא מבית אלים וברמל מאספמאן. זה אומר: אני נקראתי וזה אומר: אני נקראתי. אמר הקדוש־ברוך־הוא: למה תרצדון הרים נבונים? כלכם הרים. אלא כלכם נבונים: כלכם געשתה עבודה זרה על ראשיכם: אבל סיני שלא געשתה עבודה זרה עליו—ההר חמד אלהים לשבתו". (בר' צט.)

סיני מדיבן בא? אמר ר' יוסי: מדר המוריה נתלש בחלה מעשה, ממקום שנקר צחק אבינו: אמר הקדוש־ברוך־הוא: הואיל ויצחק אביהם נקרא עליו, נאה לקניו לקבל עליו תורה. (שו"ס ס"ח ע"פ ביהמ"ד ח"ה.)

לכ ויתיצבו בתחתית ההר" —אמר ר' אבדמי בר חמא: מלמד שנקבה הקדוש־ברוך־הוא על ישראל את־ההר כננית, ואמר להם: אם אתם מקבלים את־התורה—מוטב, ואם לאו—שם תבא קבורתכם. (שבת פח: ע"ז ב:.)

לכ דרש רב סימאי: בשעה שהקדימו ישראל געשה" לנשמע" באו ששים רבוא של מלאכי־השרת לכל אחר ואחר מישראל וקשרו לו שני כתר־ים, אחד כנגד געשה" ואחד כנגד נשמע". וכן שחקאו ישראל, ירדו מאה ועשרים רבוא מלאכי־חבלה ופרקום, שנאמרו: ויתנצלו בני ישראל את־עקדם מהר חורב".

¹ שמות כ"ד, ו. ² דברים ל"ג, כ. ³ בראשית כ"ז, כב. ⁴ שם שם, מ. ⁵ שם י"ט, לו. ⁶ שם ס"ז, יב.
⁷ תהלים ס"ח, יו. ⁸ שמות י"ט, יו. ⁹ שם ל"ג, ו.

(כס) כל עצמו — כל עיקרו ושיבו. (ל) תבור — הר תבור. מבית אלים — שם מקום. תרצדון — דרש מלי רוצה ודין. נבונים — דרש מלי גב ובמה לעיז. (לא) נתלש — נקרא ונפרד. (לב) שכפה — הפך את ההר על פיו ותלאו למעלה מראשיהם של ישראל. כנינית — כמין חבית גדולה. (לג) מלאכי חבלה — מלאכים רעים, משחיתים.

אמר ר' אליעזר: בשעה שהקרימו ישראל "נעשה" ל"נשמע" יצתה בת-קול ואמרה להם: מי נלה לבני רז וזה. שמלאכי-השרת משתמשים בו! שנאמר: "ברכו יי מלאכי ובורי כח עושי דברו לשמע בקול דברו"¹ — מתחלה "עושי" ואחר-כך "לשמע". (שבת פח).

לד אמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן: כשנתן הקדוש-ברוך-הוא את-התורה צפור לא ציץ, עוף לא פרח, שור לא נעה, אופנים לא עפו, שרפים לא אמרו קדוש. הים לא גודעו, הבריות לא דברו, אלא העולם שותק ומתריש — ויצא הקול: "אנכי יי אלהיך"². (שם"ר כט).

לה "אנכי יי אלהיך"² — לפי שנראה להם הקדוש-ברוך-הוא על הים כגבור עושה מלחמה, ונראה להם בסיני כסופר מלמד תורה, ונראה להם בימי שלמה ככחור, ונראה להם בימי דניאל כזקן מלא רחמים, אמר להם הקדוש-ברוך-הוא: לא בשביל שאתם רואים אותי דמויות הרבה תדמו שיש הרבה אלהות, אלא אני הוא שבים. אני הוא שבסיני, אני הוא שבבבל-מקום — "אנכי יי אלהיך"². (תנח" יתרו; ילק"ש; מכיל' בשלח — שירה ד).

לו "חבו ממתקים"³ — אמרו בשם ר' יוחנן: בשעה ששמעו ישראל בסיני "אנכי" פרתה נשמתם, וזה שנאמר: "נפשי יצאה בדברו". חזר הדבר לפני הקדוש-ברוך-הוא ואמר: רבוננו-של-עולם, אתה חי וזקן ותורקד חיה וקומת, ושלחתי אצל מתיים? — כלם מתיים! באותה שעה חזר הקדוש-ברוך-הוא והמתיק להם את-הדבר. וזה שנאמר: "קול יי בבחי, קול יי בהדר"⁴. אמר ר' חמא בר חנינא: "קול יי בבחי" לבחורים, "קול יי בהדר" לתשישין. ר' לוי אמר: אלו הנה כתוב: "קול יי בבחי" — לא הנה העולם יכול לעמוד, אלא "קול יי בבחי" — בבחי של כל אחר ואחר: הבחורים לפי כחם, הזקנים לפי כחם, הקטנים לפי כחם, היוזקים לפי כחם, והנשים לפי כחן.

תני ר' שמעון בן יוחאי: תורה שנתן הקדוש-ברוך-הוא לישראל החזירה להם נפשותיהם. התחילה התורה מבקשת רחמים על ישראל מן הקדוש-ברוך-הוא, אמרה לפניו: רבוננו-של-עולם, יש מלך משיא בתו והורג את-בן-ביתו — כל-העולם כלו שמח בשבילי, ובניד מתיים! מיד חזרה נשמתם, וזה שנאמר: "תורת יי תמיתה משיבת נפש"⁵.

דבר אחר: "חבו ממתקים"³ — למלך שדבר בנגד בנו, ונתירא ונשמטה נפשו ממנו. כון שראה המלך כך, שנשמטה נפשו — התחיל מנפח ומנשק אותו ומפתחו ואומר לו: מה-לך? לא בני יחידי אתה? לא אני אביך? כך בשדבר הקדוש-ברוך-הוא "אנכי יי אלהיך"² — מיד פרתה נשמתם. כון שמחו התחילו המלאכים מנפפים ומנשקים אותם ואומרים להם: מה-לכם? אל תיראו, "בנים אתם ליי אלהיכם"⁶! והקדוש-ברוך-הוא ממתיק בחכו הדבר ואומר להם: לא בני אתם? אנכי יי אלהיכם, עמי אתם, חביבים אתם לפני — והתחיל מפתח אותם עד שחזרה נשמתם. (שהש"ר ו; שם"ר ה', שם פ"ט).

לה "כה תאמר לבית יעקב"⁷ — אלו הנשים. אמר לו: אמר להן ראשי דברים, שהן יכולות לשמוע, ותיניד לבני ישראל⁸ — אלו האנשים, אמר לו: אמר להם דקדוקי דברים שהם יכלין לשמוע. דבר אחר: למה לנשים תחלה-שהן מזדונות במצוות, דבר אחר: כדי שיהיו מנהיגות את-בניהן לתורה. (שם"ר כה).

¹ תהלים קיג, כ. ² שמות כ', ג. ³ שיר השירים ה', טו. ⁴ שם שם, ו. ⁵ תהלים כ"ט, ד. ⁶ שם י"ט, ח. ⁷ דברים י"ד, א. ⁸ שמות י"ט, ג.

רז — סוד. לד) ציץ — צפצף. אופנים — מיני מלאכים, גלגלי מרום. לו) לתשישין — לרפים וחולים. ונשמטה — נחלצה, יצאה. מנפח — מחבק. לו) אלו הנשים — דרש אמירה לשון רכה. ראשי דברים — בלי דקדוקים יתרים. אלו האנשים — "הגדה" לשון קשה.

לח אמר ר' יהושע בן לוי: כל-דבור ודבור שניצא מפי הקדוש-ברוך-הוא נתמלא כל-העולם כלו בשמים. וכן שמדבור ראשון נתמלא, דבור שני להיכן הלך? — הוציא הקדוש-ברוך-הוא רוח מאוצרותיו והיה מעביר ראשון ראשון.

ואמר ר' יהושע בן לוי: כל-דבור ודבור שניצא מפי הקדוש-ברוך-הוא — יצאה נשמתם של ישראל, שנאמר: "נפשי יצאה בדברו". ומאחר שמדבור ראשון יצאה נשמתם, דבור שני היאך קבלו? — הוריד טל שעתיד להחיות בו מתים והחיה אותם.

ואמר ר' יהושע בן לוי: כל-דבור ודבור שניצא מפי הקדוש-ברוך-הוא — חננו ישראל לאחריהם י"ב מיל, והיו מלאכי-השרת מרדים אותם. שנאמר: "מלאכי צבאות ידרון ידרון" — אל תקרי "ידרון" אלא "ידרון". (שבת פח).

לט הנני בן אחי ר' יהושע אמר: מה היום הזה, בין גל גדול לגל נלים קטנים, כך בין כל דבור ודבור דקדוקיה ואותיותיה של תורה. (ירוש' שקלים ו).

מ "מי כל-בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש" ונוי — בא וראה היאך הקול יוצא אצל כל-ישראל, כל-אחד ואחד לפי כחו: הנונים לפי כחם, הבחורים לפי כחם, הקטנים לפי כחם והנשים לפי כחן. אמר ר' יוסי בר חנינא: אם תמה אהיה על הדבר הזה — למד מן המן. שלא היה יורד לישראל אלא לפי כח של כל-אחד ואחד מישראל, הבחורים היו אוכלים אותו כלחם, והנונים — בצפיחית בדבש, ויונקים — בחלב משרי אדם, והחולים — בסלת מערבת בדבש, והנונים טועמים אותו מר כנדין. — ומה הקן שהיה מין אחד, נהפך לכמה מיניו בשביל צדק כל-אחד ואחד, הקול שהיה כח בו — על אחת כמה וכמה שהיה משתנה לכל אחד ואחד, שלא יקנה, הגי' — ירעם אל בקולו נפלאות". (שם' ה).

מא בשעה שנתן הקדוש-ברוך-הוא את-התורה בסני הדאָה בקולו לישראל פלאי-פלאים. כיצד? היה הקדוש-ברוך-הוא מדבר והקול יוצא ומתור בקל העולם. ישראל שומעים את-הקול בא להם מן הדרום-והיו רצים לדרום לקבל את-הקול משם, נהפך להם לצפון-והיו רצים לצפון, נהפך למזרח-והיו רצים למזרח, נהפך להם למערב-והיו רצים למערב, נהפך להם מן השמים-והיו תולים עיניהם לשמים. — והיה הקול נהפך להם מן הארץ, והיו ישראל אומרים זה לזה: "החבמה מאין תמצא, ואי זה מקום ביה?".

"וכל-העם רואים את-הקולת" — מהו את-הקולת? אלא שהיה הקול נהפך לשבעה קולות, ומשבעה לשבעים לשון, ולמה לשבעים לשון? כדי שישמעו כל-האמות. (שם' ה: תנה'ק).

מב אמר ר' יוחנן: מהו שנאמר: "ויי ויתן אמר המבשרות צבא רב"? כל דבור ודבור שניצא מפי הנבירה נחלק לשבעים לשונות. תנא דבי ר' ישמעאל: "ובפטיש יפוצץ סלע" — מה פטיש זה נחלק לכמה ניצוצות, אף כל-דבור ודבור שניצא מפי הקדוש-ברוך-הוא נחלק לשבעים לשונות. (שבת פח:).

¹ שיר-השירים ה', ו. ² תהלים ס"ח, יג. ³ דברים ס', כג. ⁴ חנוך נ"ז, ה. ⁵ כס' כ"ח, יב. ⁶ שמות כ', עז. ⁷ תהלים ס"ח, יב. ⁸ ירמיה כ"ג, כט.

(לח) מדרים — מקפצים, מוקידים. (לט) דקדוקיה ואותיותיה — כלו פרטיה ורמזיה.
(מ) כנדין — מין עשב מר (קוריאנרעו). (מב) פטיש — המפוצץ.

מג אמר ר' יוחנן: כל-דבור ודבור שיוצא מפי הקדוש-ברוך-הוא נהפך לשבעים לשון. אמר ר' יהושע בן לוי: באדם שמכה על הסדן והניצוצות נתזות לקאן ולקאן. ר' יוסי בר חנינא אמר: באדם שהוא מכה בפטיש על האבן והצורות נתזות לקאן ולקאן. כך: "המבשרות צבא רב". (שם עפ"י ילק"ש).

מד תניא: "נבור" ו"שמור" בדבור אחד נאמרו—מה שאין הפה יכול לדבר ואין האנן יכולה לשמוע. (ר"ה כו.).

מה וידבר אלהים את כל-הדברים האלה לאמר² — שהוא עושה את-הכל בבת אחת: ממית ומחיה בבת אחת. מכה ורופא בבת אחת. אשה על המשבר, יורדי הים והולכי מדרגות וחבושים בבית-האסורין, אחד במזרח, ואחד במערב, ואחד בצפון, ואחד בדרום—שומע כלם בבת-אחת. (שם"ר כח).

מו וידבר אלהים את כל-הדברים האלה לאמר³ — אמר ר' יצחק: מה שהנביאים עתידים להתנבאות בכל דור ודור קבלו מהר סיני, שכן משה אומר להם לישאל: "כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום ואת-אשר איננו פה עמנו היום"⁴ — "עמנו עומד היום" לא כתיב כאן אלא "עמנו היום" — אלו הנשמות העתידות להבראות, שאין בהן ממש. שלא נאמרה בהן עמידה: שאר-עלפי שלא היו באותה שעה כל-אחד ואחד קבל את-שלו. ולא כל-הנביאים בלבד קבלו מסיני נביאתם, אלא אף החכמים העומדים בכל-דור ודור, כל-אחד ואחד קבל את-שלו מסיני. (שם).

מז בשנתן הקדוש-ברוך-הוא תורה לישראל הנה קולו הולך מסוף העולם ועד סופו וכל-מלכי הגוים אחותם רעה בהיכליהם ואמרו שירה. נתקבצו כלם אצל בלעם הרשע ואמרו לו: מה קול ההמון אשר שמענו? מבול בא לעולם?... אמר להם: כבר נשבע הקדוש-ברוך-הוא שאינו מביא מבול לעולם. אמרו לו: שמא מבול של מים אינו מביא אכל מבול של אש מביא. אמר להם: כבר נשבע שאינו משחית כל בשר. — אלא מה קול ההמון הנה ששמענו? אמר להם: חמדה טובה יש לו להקדוש-ברוך-הוא בבית גנוי שהיתה גנויה אצלו תתקעיד דורות קדם שנברא העולם, והוא מבקש לתנה לבניו שנאמר: "ה' עו לעמו ימן". מיד פתחו כלם ואמרו: "ה' יברך את עמו בשלום". (זוה"ק קסו: ע"י).

מח בן שקבלו [ישראל] התורה הליבשם הקדוש-ברוך-הוא מזיו הדרו, ומה הנה הלבוש? ר' יוחנן אמר: עטרת הליבשם: ור' שמעון בן יוחאי אומר: בליוון נתן להם, והשם הגדול חקוק עליו, וכל מים שהיה בהם לא היה מלאך-המות יכול לשלוט בהם. (שם"ר נא).

מס אמר ר' יהושע בן לוי: בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי-השחר לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבנו-של-עולם, מה-לילוד-אשה בינינו? אמר להם: לקבל תורה בא. אמרו לפניו: חמדה נטוה, שנטוה לך תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קדם שנברא¹ תהלים סח, יב. ² שמות כ, א. ³ ונחמס כ"ט, יד. ⁴ תהלים כ"ט, י.

(מג) על הסדן — בול עץ עבה שחרש הברזל מכה עליו בפטיש למלאכתו. (סח) תתקעיד דורות — לפני הברואה, וכיו דורות מאדם עד מתן תורה הרי כסיה אלף דור — ערה"כ. רבי צוה לאלף דור" (תה"ל ק"ח, ח).

העולם, אתה מבקש לחנה לכשר-ודם? — וי' ארזונינו, מה אדיר שמך בכל-הארץ אשר תהי הוֹדָה על השמים... מה אנוש כי תזכרנו וכן-אדם כי תפקדנו?" אמר לו הקדוש-ברוך-הוא למשה: החזר להם תשובה. אמר לפניו: רבוננו-של-עולם, מתירא אני שמא ישרפוני בהבל שבפיהם. אמר לו: אחו בכסא-קבודי והחזר להם תשובה. אמר לפניו: רבוננו-של-עולם, תורה, שאתה נותן לי, מה כתוב בה: — "אנכי יי' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים". אמר להם: למצרים ירדתם? לפרעה השתעבדתם? תורה למה תהא לכם? שוב מה כתוב בה: "לא יהיה לך אלהים אחרים" — בין הנוים אתם שרוים, שעובדים עבודה זרה? — שוב מה כתוב בה: "לא תשא" — משא ומתן יש ביניכם? שוב מה כתוב בה: "זכור את-יום השבת לקדשו" — כלום אתם עושים מלאכה, שאתם צריכים שבות? שוב מה כתוב בה: "כבוד את-אביך ואת-אמך" — אב ואם יש לכם? שוב מה כתוב בה: "לא תרצח", "לא תנאף", "לא תגנב" — קנאה יש ביניכם? נצר הרע יש ביניכם? — מיד הודו לו להקדוש-ברוך-הוא, שנאמר: "וי' ארזונינו, מה אדיר שמך בכל הארץ" — ואלו "תנה הוֹדָה על השמים" לא כתוב מיד כל-אחד ואחר נעשה לו אוהב למשה ומסר לו דבר, שנאמר: "עלית למרום שבת שבי לקחת מתנות באדם", ואף מלאך-המות מסר לו דבר, שנאמר: "ויתן את-הקטרת ויכפר על העם", ואומר: "וישמר בין המתים ובין החיים" ונ"י — ואלו לא אמר לו מנין היה יודע? (שבת פ"ט).

אמר ר' שמעון בן לקיש: התורה שנתנה למשה באת שחורה על גבי אש לבנה וחתומה באש ומלפפת באש, ועם שכותב קנח הקולמוס בשערו — ומשם נטל משה וזו הפנים. (ירוש' שקלים: ילק"ט).

אמר ר' יהושע בן לוי: בשעה שירד משה לפני הקדוש-ברוך-הוא בא שטן ואמר לפניו: רבוננו-של-עולם, תורה היכן היא? אמר לו: נתתיה לארץ. הלך אצל ארץ. אמר לה: תורה היכן היא? אמרה לו: "אלהים הבין דרכה" ונ"י¹. הלך אצל ים. ואמר לו: "אין עמדי". הלך אצל תהום, ואמר לו: "לא בי היא" ונ"י². הור ואמר לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבוננו של-עולם, חפשתיה בכל הארץ ולא מצאתיה. אמר לו: לך אצל בן-עמרם. הלך אצל משה אמר לו: תורה שנתן לך הקדוש-ברוך-הוא היכן היא? אמר לו: וכי מה אני שנתן לי הקדוש-ברוך-הוא תורה? אמר לו הקדוש-ברוך-הוא למשה: משה, בדאי אתה? אמר לפניו: רבוננו-של-עולם, חמדה גנוזה יש לך, שאתה משתעשע בה בכל-יום — אני אחזיק טובה לעצמי? אמר לו הקדוש-ברוך-הוא למשה: הואיל ומעטת עצמך, תקרא על שמך, שנאמר: "זכור תורת משה עבדי" ונ"י³.

ואמר ר' יהושע בן לוי: בשעה שעלה משה למרום מצאו להקדוש-ברוך-הוא שהיה

¹ תהום ח', ב', ה. ² שמות כ', ב'. ³ שם שס, נ. ⁴ שם שס, ז. ⁵ שם שס, ח. ⁶ שם שס, יב. ⁷ שם שס, יג. ⁸ תהום ח', י. ⁹ שם ס"ח, יט. ¹⁰ נמדנר י"ז, יב. ¹¹ שם שס, יג. ¹² ליוג כ"ח. כג. ¹³ שם שס, יד. ¹⁴ מלאכי ג', כג.

בהבל שבפיהם — ברוח פיהם. משא ומתן — של עסק ומסחר ושאר ענינים שבין אדם לחברו. (ב) באש שחורה — הכתב. אש לבנה — וריעות הגוילין, ומלופפת — כרוכה וקשורה במפה של אוש. קנח הקולמוס — מחה פי קנה הכתיבה. ומשם — מאותה האש. וזו הפנים — קרני הוד. (ג) בדאי — שקרן. חמדה גנוזה — סגולה יקרה סמונה באוצר. אחזיק טובה לעצמי — שאחגדר לומר כי בירי החורה. ומעטת עצמך — קטנת בעיניך.

קושר כתרם לאותיות. אמר לו: משה, אין שלום בעירך? אמר לפניו: כלום יש עבד שנותן שלום לרבו? אמר לו: הנה לך לעזבני. מיד אמר לו: ועתה ינדל נא בח אדני כאשר דברתי.¹ (שבת פט).

נב שאל ר' חנינא בן ענני את ר' חייא בר' אבא: מפני מה בדברות הראשונות לא נאמר בהן טוב? ובדברות האחרונות נאמר בהן טוב? אמר לו: עד שאתה שואלני למה נאמר בהן טוב? שאלני אם נאמר בהן טוב? אמר לו: אם לא? שאלני יודע אם נאמר בהן טוב אם לא? פלג אצל ר' תנחום בר חנילאי, שהיה רגיל אצל ר' יהושע בן לוי, שהיה בקי באגדה. הלך אצלו. אמר לו: ממני לא שמעתי, אלא כך אמר לי שמואל בר נחום: הואיל וסופם להשתבר, ובי סופם להשתבר מה היא? אמר רב אשי: חס ושלום, פסקה טובה מישאל! (ב"ק נד, נה).

נג מנהגו של עולם: מלך בשר-ודם גזור גזרה, ספק מקימין אותה, ספק אין מקימין אותה; ואם תמצוי לומר מקימין אותה – בחייו מקימין אותה, במותו אין מקימין אותה; ואילו משה רבנו גזר כמה גזרות ותקן כמה תקנות – וקנימות הן לעולם ולעולמי עולמים. (שבת לו).

נד בא וראה, שלא כמדת הקדוש-ברוך-הוא מדת בשר-ודם: מדת בשר-ודם, אדם מוכר חפץ לחברו – מוכר עצב ולוקח שמח. אבל הקדוש-ברוך-הוא אינו כן: נתן להם תורה לישראל – ושמח, שנאמר: כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו.² (נר' ה).

נה דרש גילי אחר לפני רב חסדא: ברוך המקום שנתן תורה משלשת לעם משלש על ידי שלישי ביום שלישי בחדש שלישי. (שבת פח).

ז. נדב ואביהוא.

נו ואל משה אמר עלה אל יי אתה ואהרן נדב ואביהוא³ – היו משה ואהרן מהלכים בדרך תהלה, ונדב ואביהוא מהלכים אחריהם, וכל ישראל אחריהם. אמר לו נדב ואביהוא: אימתי ימותו שני יקנים הללו ואני ואתה ננהיג את-הדור? אמר להם הקדוש-ברוך-הוא: אל תתהלל ביום מחר⁴ – גראה מי קובר את-מי.

אמר רב פפא: ודו שאומרין הקריות: הרבה סיחים מתו ונעשו עורותיהם שטיחין על גבי אמותיהם. (סנה' נב, ויק"ר כ).

במדבר י"ד. יז. ² משלי ד', ג. ³ שמואל כ"ד, א. ⁴ משלי כ"ז, א.

קושר כתרם – אלו התגין שבראשי אותיות. אין שלום וגו' – כלום אין בעירך ובמקוםך מנהג ברכת שלום? שאם לא כן למה נכנסת בלא אמירת שלום. לעזרני – בברכת-שלום שיש בה חזוק ידים. (נב) נאמר בהן טוב – כבר את אביך... למען ייטב לך, בלך – לך לך, בלה ולך. בקי – יודע הרבה. חס ושלום פסקה – כלו' הרי זה כאלו חדלה, חלילה, טובה וגו'. (נג) ואם תמצוי – ואם תוכל. (נד) כמדת – כמנהג. בשר ודם – אדם. ולוקח – הקונה. (נה) תורה משלשת – תורה, נביאים, כתובים. לעם משלש – כהנים, לויים, ישראלים. שלישי – משה שלישי ללדה: מרים, אהרן ומשה. ביום שלישי – לחדש. בחודש שלישי – סיון. (נו) סיחים – בני סוסים. שטיחין – מקסאות.

ח. חטא העגל.

וַיֵּרָא הָעָם כִּי בִשְׁשׁ מִשֶּׁה¹ — באו שש שעות ולא ירד משה. בשעה שעלה משה למרום. אמר להם לישראל: לסוף ארבעים יום בתחלת שש אני בא. לסוף ארבעים יום נתכנסו ארבעים אלה [ערב רב] שעלו עם ישראל. ושני חרטומי מצרים עמהם. ושמותם יונס ויומברוס, שהיו עושים לפני פרעה כל אותם קשפים. כמו שקתוב: "וַיַּעַשׂוּ גַם הֵם חֲרָטְמֵי מִצְרַיִם בְּלִהְטֵיהֶם"². ונקהל כלם על אהרן ואמרו: שוב אינו יורד. אמרו להם אהרן וחור: עכשו יורד מן ההר. לא השניחו. ונש אומרים: בא שטן וערבב את העולם. אמר להם: משה רבכם היכן הוא? אמרו לו: עלה למרום. אמר להם: באו שש. ולא השניחו עליו: מת — ולא השניחו עליו. הראה להם דמות מטתו של משה תלויה בארץ בין השמים והארץ. והיו מראים באצבע ואמרו: "כי זה משה האיש". מיד עמד חור ונער בהם ואמר: קשי"ערה. אין אתם גזקרים כמה נסים עשה לכם! — עמדו עליו והרגורו.

נתכנסו על אהרן. אמרו לו: אם תעשה לנו אלהים — מוטב, ואם לאו — אני עושים לך בשם שעשיתי לחור. כשראה אהרן כך גתירא והתחיל מעסיקם בדברים. אמר להם: "פרקו נזמי הנהב אשר באוני נשיכם". דבר קשה אמר להם. שהנשים מתעבבות בו. הלכו אצל הנשים. עמדו עליהם ואמרו: חס ושלום. שנכפר בהקדוש ברוך הוא שעשה לנו כל הנסים והנבירות האלו ונעשה עבודה זרה? בן שלא שמעו להם. ויתפרקו כל העם את נזמי הנהב אשר באוניהם. ושלחם.

אמר ר' ירמיה: כשהביאו הנזמים חלה אהרן עיניו לשמים ואמר: "אלהיך נשאתי את-עיני הישבי בשמים" — אתה יודע את כל המחסכות. שבעל-בחי אני עושה. השליך לאש ובאו החרטומים ועשו בלהטיהם. ונש אומרים: מיה היה שנתמכר בכנין. זה שהצילו משה מן הלבנים. ושל לחת שקתוב עליו: "עלה שורו" השליכו לתוך הכור בין הנזמים — ויצא העגל. כשראו נער ומקרטש. התחילו אומרים: "אלה אלהיך ישראל".

וַיֵּרָא אֶהָרֹן וְיָבֹן מִזִּבְחֵם³ — בקשו לבנות עמו. אמר להם: הניחו לי. ואני עושה אותו מעצמי. שאין כבודו של מזבח, שיבנהו אחר עמי. אהרן נתכונן: עד שאני בונה אותו-משה יורד. כשכנה ולא ירד משה — קרא: "חגי לי: מחר". אמר: ידחה הדבר עד למחר. פתחו מלאכי-השרת ואמרו: שכחו אל מושיעם עושה גדלות במצרים: "ורוח הקדש צנתת: מקרו שכחו מעשיו". (תנח"ח: חסא: תנח"ק: שנחפס. ש"ר מא.)

וַיִּדְבֹּר יי אל משה לך ירד⁴ — בניפה אמר לו הקדוש ברוך הוא: ירדה היא לך. אמר לו משה: רבונני מה סרחוני? אמר לו: שחת עמך⁵. אמר לו משה: וכי עמי הם? והם עמך ונתלתך אשר הוצאת בבחך הגדול⁶. ומה חטא? אמר לו: ונמירו את-קבוצם בתבנית שור⁷. אמר לפניו: רבונני של-עולם! העגל הזה טוב הוא לסניע לך. אמר לו הקדוש ברוך הוא: מה מסנע לי? אמר משה: אתה משיב רוחות והוא מוריד נשמים: אתה

¹ שמות ל"ב. ² שם ז', י"א. ³ שם ל"ב. ⁴ שם ס"ג. ⁵ חס"ל קכ"ג. ⁶ חס"ל קכ"ג. ⁷ שם ס"ג. ⁸ חס"ל קכ"ג. ⁹ חס"ל קכ"ג. ¹⁰ חס"ל קכ"ג. ¹¹ חס"ל קכ"ג. ¹² חס"ל קכ"ג.

(נז) לא השניחו — לא נתנו לב. וערבב — ובלבל. שנכסר — שנכחש. תלה — גשא. הגביה. שנתמכר — שנתמעך. שהצילו משה וגו' — עי' למעלה ע' פ"ב סעיף כ"ו. נוער — מקרטש — צועק וקופץ. נח בניפה — נגזרת כעס. סרחוני — חסאמי. לסיע — לעזור.

מזרית חמה והוא—לבנה. אתה מעלה אילנות והוא מצמיח צמחים. אמר לו: משה, אף אתה שועה בעגל כמותם! אמר לו משה: אם בן—אין בו מקדש, הוא אוכל עשב ועומד לשחט—למה יי' יחרה אפך בעמך?¹ (תנח' חטא: שמ"ר מג).

לך רד²—אמר ר' יצחק: בשעה שאמר לו הקדוש-ברוך-הוא, לך רד, חשכו פניו של משה ונעשה כסומא מן הצרות ולא היה יודע מאיזה מקום לרד, והיו מלאכי-השבת מבקשים להרגו. אמרו: הרי השעה להרגו. ידע הקדוש-ברוך-הוא מה המלאכים מבקשים לעשות לו. מה עשה הקדוש-ברוך-הוא? אמרו בשם ר' אבא בר אבון: פתח לו הקדוש-ברוך-הוא פשפש מתחת כסא כבודו ואמר: לך רד.³ בשם ר' יהודה בר אילעאי אמרו: בן שבא משה לרד באו המלאכים להרגו, מה עשה? אחז בכסאו של הקדוש-ברוך-הוא ופרש הקדוש-ברוך-הוא טליתו עליו, שלא יחבלוהו. (שמ"ר מב).

לך רד⁴—אמר לו הקדוש-ברוך-הוא למשה: משה, רד מגדלתך: כלום נתתי לך גדלה אלא בשביל ישראל, ועבשו ישראל חטא, אתה למה ליו מיד חשש בחו של משה ולא היה לו כח לדבר. בן שאמר לו: הרי ממני ואשמידם⁵. אמר משה: דבר זה תלוי בי—מיד עמר ונתחנק בתפלה ובקש רחמים. משל למלך בשר-ורם שעצם על בנו והיה מכרז מכה נדולה, והיה אהבו יושב לפניו ומתנרא לומר לו דבר. בן שאמר המלך: אלמלא אהבי זה שיושב לפני—הרגתיך. אמר: דבר זה תלוי בי—מיד עמד והצילו. נעתה הניחה ליי—אמר ר' אבהו: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו: מלמד, שתפסו משה להקדוש-ברוך-הוא, בכלל, באדם שתופס את-חברו בבקדו, ואמר לפניו: רבוננו של-עולם, אין אני מניחך עד שתמחל ותסלח לישראל. (בר' לב).

נעתה הניחה לי ויתר אפי בהם ואכלם⁶—וכי משה היה תופס בהקדוש-ברוך-הוא, שהוא אומר "הניחה לי"? אלא למה הדבר דומה? למלך שעצם על בנו והכניסו לקיטון ומתחיל לבקש להכותו, והיה המלך מצעק מן הקיטון: הניחו לי שאבנו, והיה הפדנוג של בנו עומד בטרקלין. אמר הפדנוג: המלך ובנו לפנים בקיטון. —למה הוא אומר: "הניחו לי"? אלא מפני שהמלך מבקש שאלך ואפיסנו על בנו, לכך הוא מצעק "הניחה לי". כך אמר הקדוש-ברוך-הוא למשה: "נעתה הניחה לי". אמר משה: מפני שהקדוש-ברוך-הוא רוצה שאפס על ישראל, לפיכך הוא אומר "נעתה הניחה לי". מיד התחיל לבקש עליהם רחמים. הני' נחל משה את-פני יי' אלהיו⁷.

ניחל משה⁸—אמר ר' חניא: לא הניח משה ויית ברקיע, שלא נתחפז בה. חטא העם הזה חטאה גדלה⁹—אמר ר' יצחק: עשה משה עצמו כאלו כועס על ישראל. בן שראה הקדוש-ברוך-הוא כך אמר לו: משה, שתי הפנים בקעם? אני ואתה כועסים עליהם? —לא יהו שתי הפנים בקעם! אלא כשאהיה נותן רותחים הני נותן¹⁰ שמות ליב, יא. 2 שם שם, ז. 3 דברים ט', יד. 4 שמות ל"ב, י. 5 שם שם, יא. 6 שם שם, לא.

נט) כסומא — כעור. פשפש — שער קטן. יחבלוהו — ויוקוהו, ישחיתוהו. ס) תשש — דפה, נחלש. אי אפשר לאמרו — מפני הכבוד. כביכול — לשון כבוד הוא. כאלו אפשר לומר. סא) לקיטון — לחרד המשכב. הפדנוג — אומן הבן. ואפיסנו — וארצנו. נתחבש — עמל ויגע בתחנונים

צוניהם, וקשתהא נתן רותמים אהיה נתן צוניהם. אמר לו משה: רבונ' של-עולם, יודע אני שאתה אוהב בניה, ואין אתה מבקש אלא מי שילמד עליהם סגורא. (סמ"ד מב: דבר' גו' ילק"ש תשא).

כב למה יי' נתנה אסף בשמד אשר הוצאת מארץ מצרים? — מה ראה להקביר באן יציאת מצרים? אלא אמר משה: רבון העולם, מהיכן הוצאת אותם? — ממצרים, שהיו בלם עיבדי קלאים.

אמר רב הונא בשם ר' יוחנן: משל לחכם שפתח לבנו חנות של בשמים בשוק של ונות: המכוי עשה שלו, והאמנות עשתה שלה, ונתער בבתער עשה שלו — יצא לתרבות. רגיה בא אביו ותבסו עם הווגה, התחיל האב צועק ואומר: הורגך אני! היה שם אוהבו. אמר לו: אתה אפרת הנער ואתה צועק בנגדו! הנחת כל האמניות ולא למדתו אלא בשם, ונתחת כל-המבואות ולא פתחת לו חנות אלא בשוק של ונות. כך אמר משה: רבון העולם, הנחת כל-העולם ולא שעבדת בניה אלא במצרים, שהיו עובדים טלאים, ולמדו מהם בניה ואף הם עשו העל. לביקך אמר: אשר הוצאת מארץ מצרים — דע מהיכן הוצאת אותם. (סמ"ד מג).

כג אמר ר' יצאי: כך אמר משה לפני הקדוש-ברוך-הוא: בשביל כסף נהב שהשפעת להם לישראל... הוא גרם שעשו את-העגל... אין ארי נהם מתוך קפה של חבן אלא מתוך קפה של בשר.

אמר ר' אושעיא: משל לאדם שהיתה לו סרה בתושה ובגלת אברים, האכילה ברישנים ונתתה בבעטת בו. אמר לה: מי גרם ליד שתהא מבקשת בי — אלא ברישנים שהאכלתה.

אמר ר' היא בר אבא אמר ר' יוחנן: משל לאדם אחד שהיה לו בן, הרחיצו וקסו והאכילו והשקדו ונתלה לו כים על צנארו והושיבו על סתח של ונות, מה-נעשה אותו הבן שלא יחטא?

אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יוחנן: מנן שחור הקדוש-ברוך-הוא והתנה לו למשה? שצאמר: יקחם הרביתי לה וקחב עשו לבגלי. (בר' לה).

כד ובר לאברהם ליצחק ולישכאל עבדי אשר נשבעת להם בדי-אמר ר' אלעזר: אמר משה לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבונ' של-עולם, אלמלי נשבעת להם בשמים ובארץ היותי אומר: בשם ששמים וארץ במלים כך שבועתך בטלה: עכשו שנשבעת להם בשמד הנדול — מה-שמך הנדול חי ונקים לעולם ולעולמי עולמים, כך שבועתך נקמת לעולם ולעולמי עולמים.

ובל-הארץ הוואת אשר אמרתי — אשר אמרת לא ואמר — אמר רב שמואל בן-נחמני: כך אמר משה לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבונ' של-עולם, דברים שאמרת לי: כך אמר להם לישראל בשמי, הלכתי ואמרתי להם בשמד — עכשו מה אני אומר להם?

י' שמוח ליב, יא. י' שמוח ליב, יב. י' שמוח ליב, יג.

(סג) שהשפעת — שנתת בשפע. נהם — שמח ומשתגע ומויק. קופה של תבן — כלי מאכל דלי. בעלת אברים — גדולים. ברישנים — מין ירק (לינועטוויקט). סד) מה אני אומר להם — אחר-כך נתיקטתה הכסחתהי בשמר.

מבילתי וכלת יי' — וכל יי' לא ואמר — אמר ר' אלעזר: אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: עבשו יאמרו אמות העולם — תשש כחו בנקבה ואינו יכול להצילם. אמר לו הקדוש ברוך הוא: בן עמרם, והלא כבר ראו נסים ונבואות שעשית להם על הים? אמר לפניו: רבונות של עולם, עדין יש להם לומר: לפני מלך אחר וכל לעמדה לפני שלשים ואחר מלכים אינו יכול לעמדה. אמר ר' יוחנן: מנין שתור הקדוש ברוך הוא והודה לו למשה? שנאמר: ויאמר יי' סלחתי כדברך — חנא רבי כ' ושמשאל: כך כריך, שחידים אמות העולם לומר בן. אשרי המלמד שרבו מודה לו! ואולם חי אני! — אמר רבא אמר רב יצחק: מלמד שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: משה, התייתני בך כריך. (בר' לב: ע"ו).

בשעה שנתן לו הקדוש ברוך הוא למשה את הלוחות היו סובלין את עצמם: פת שניד וקרב אל המזבח וראה את העגל, פרח אותו הבקב מליהם ונמצאו בדרים על ידיו של משה. מיד — נותר אף משה וישלך מניו את הלוחות. (תנח' תשא).

תנא: בשעה משה למדו מצאו להקדוש ברוך הוא שישב וכותב ארבע אפים. אמר לפניו: רבונות של עולם, ארבע אפים לצדיקים? אמר לו: אף לרשעים. אמר לפניו: רשעים יאבדו! אמר לו: עתה תראה שתצטרך לקד. בשחטאן ישרא (בעגל). אמר לו: לא כך אמרת לי: ארבע אפים לצדיקים? אמר לפניו: רבונות של עולם, ולא כך אמרת לי: אף לרשעים! ונהו שנאמר: ועתה יגדל נא בת אלני באשר דברתי. (סנה' קיא).

ושב אל המזבח ונא — אמר ר' אבהו: אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: עבשו יאמרו: הרב בכעס ותלמיד בכעס. ישרא מזה תהא עליהם? אם אתה מחזיר האהל למקומו — מושב, ואם לא — יהושע בן נון תלמידך משרת תחתיד. (בר' סנה' סג).

ביום שקדי ופקדתי עליהם תאמרו — אמר ר' יצחק: אין לך כל פרענות ופרענות שבאה לעולם שאין בה אהר מעשרים וארבעה בהבדל לימרא של עגל הראשון. רב יודן בשם רב אפי אמר: אין לך כל דוד נדור שלא נשל אונקא אמת של מעשה העגל. (סנה' קב: שם מ"ג קה"ט).

ח. המשכן וכליו.

תבנית המשכן — אמר ר' לוי: בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא למשה: עשה לי משכן, הנה לו להביא ארבעה קונדסים ולמתוח את המשכן עליהם: אלא מלמד שהראה הקדוש ברוך הוא למשה למעלה אש אדמה, אש ירוקה, אש שחורה, אש לבנה ואמר לו: עשה לי משכן. אמר לו משה להקדוש ברוך הוא: רבון העולמים! וכי מאין יש לי אש אדמה, אש ירוקה, אש שחורה, אש לבנה? אמר לו: בדת בני תם אשר אתה קורא בך. (פסיק').

¹ במדבר י"ד, פ' 2. ² שם שם, כ. ³ שם שם, כא. ⁴ שמוח ליב יס. ⁵ במדבר י"ד, יח. ⁶ שמוח ליב יא. ⁷ שם י"ב, לו. ⁸ שם כ"ט, ט. ⁹ שם שם, ט.

סח) היו סובלים את עצמם — בכת דברי אלהים חיים שבהם, כדרך החי הנושא את עצמו. סח) שאין בה אחד וגר — כלר כל פורענות יש בה דבר מועם מענשו של חמא העגל. אונקא — משקל מועם, כל שהוא. סט) קונדסים — בדי עץ, כלונסאות. בתבניתם — לא מאש במש, אלא כתבניתם.

ע "ועשית את־הקדשים למשכן"¹—ומהיכן היו הקדשים? ועלב אבינו נטע אותם. ב"עיה שירד למצרים. אמר לבניו: בניו עתידים אתם להנאל מבאן והקדוש־ברוך־הוא עתיד לומר לכם משאתם ונאלים. שתעשו לו את־המשכן? אלא עמדו ונטעו ארזים מעכשו. שבשעה שיאמר לכם לעשות לו את־המשכן—יהיו הארזים מתקנים לכם. מיד עמדו ונטעו ועשו כן. והו שואמר: "את־הקדשים"—אותן שהתקין להם אביהם. (תנח' תרומה).

עא אמר ר' תיא בר אבא: קרסים של זהב בלולאות היו נראים במשכן כזכבים הקבועים ברקיע. (פסיק').

עב "וזה מעשה המנרה"²—בשעה שעלה משה בהר הקדוש־ברוך־הוא [צורה על] מעשה המנורה נתקשה בו משה. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: הרי אני עושה אותה לפניך. מה עשה הקדוש־ברוך־הוא? הראה לו אש לבנה, אש אדמה, אש שחורה, אש ירוקה, ועשה מהן את־המנורה. וביעיה, כפתוריה ופרחיה וששת הקנים, ואמר לו: "וזה מעשה המנרה"—שהקדוש־ברוך־הוא מראה לו באצבע. (תנח' ק' שמיני).

עג "שבעה אלה עיני יי המה משוטטים בכל הארץ"³—כנגד שבעת כוכבים שמשוטטין בכל הארץ. (סו).

עד "בהעלתך את־הנרות"⁴—אמר וישא אל לפני הקדוש־ברוך־הוא: רבוננו־של־עולם, לנו אתה אומר שגאיר לפניך. אתה הוא אורו של עולם והאורה דרה אצלך—ונאתה אומר: אל מול פני המנורה?—היו "כי אתה תאיר נרי". אמר להם הקדוש־ברוך־הוא: לא שאני צריך לכם, אלא שתאירו לי כדרך שהארתי לכם. משל, למה הדבר דומה? לפתח נסומא שהיו מהלכים בדרך. אמר לו פתח לסומא: כשנכנס לתוך הבית צא והדלק לי את־הנר הנה והאר לי. אמר לו הסומא: בטובתך, כשהייתי בדרך אתה הניית מסמכני, עד שנכנסתי לתוך הבית אתה הניית מלוח איתי, ועכשו אתה אומר: הדלק לי את־הנר והאר לי! אמר לו הפתח: שלא תהא מחזיק לי טובה שהייתי מלמד בדרך—לכך אמרתי לך: האר לי. (בפ' סו).

עה ר' אבינא אמר: הנלול הזה של חמה אחר ממששי הוא, ובשעה שיוצאת לעולם אין כל בריה יכולה לזון עיניה ממנה—ולאורך אני צריך? הברק הזה אחר מתולדות האש של מעלה הוא, ומסוף העולם ועד סופו מבחיק אורו—ולאורך אני צריך? אמר ר' אחא: "הי חפץ למען צדקו ונגידל תורה ונאדיר"⁵—לא באתי אלא ללבותך.

ר' ברכיה אמר: הנלול זה של עין, אין אדם רואה מתוך הלבן שיש־בו, אלא מתוך השחור. אמר הקדוש־ברוך־הוא: מה מתוך חשכה בראתי לך אורה—ולאורך אני צריך? דבר אחר: בשר־ורם מדליק נר מנר דלוק, שמא יוכל להדליק נר מתוך החשך? שנאמר: "וחשך על פני תהום", מה כתוב אחריו: "ויאמר אלהים יהי אור"⁶—ומתוך החשך הוצאתי אורה—נאני צריך לאורה שלכם? לא אמרתי לך אלא לעלות אותך—להעלות נר תמיד. (ויק' לא; במ' טו).

¹ שמות כ"ו, עו. ² במדבר ח', ד. ³ זכריה ד', י. ⁴ במדבר ח', כ. ⁵ תהלים יח, כט. ⁶ ישעיה מ"ב, כא. ⁷ מלשית א', כ. ⁸ שם שם, ג.

עא) קרסים וגו'—שהיו ביריעות המכסות את המשכן. עג) שבעה אלה עיני וגו'—במנורה נאמר. עד) בטובתך—כלו אמור לי בטובתך. מחזיק לי טובה—מכיר לי טובה. עה) לזון—לחשביע, מחמת חזק האור. לעלות אותך—לרומם אותך ולזכותך במצאתי.

עו אָמר ר' שמואל בר נחמני אָמר ר' יונתן: בצלאל—על שם חכמתו נקרא. בשעה שאמר לו הקדוש-ברוך-הוא למשה: לך אָמר לו לבצלאל: עשה לי משכן, אָרון וכלים. הלך משה והפך ואָמר לו: עשה אָרון וכלים ומשכן. אָמר לו: משה רבנו! מנהגו של עולם, אָדם בונה בית ואחר-כך מכניס לתוכו כלים, ואֵתה אומר: עשה לי אָרון וכלים ומשכן; כלים שאני עושה להיכן אָכניסם? שָׁמָּה כָּךְ אָמר לך הקדוש-ברוך-הוא: עשה משכן, אָרון וכלים. אָמר לו: שָׁמָּה בצל-אל הָיִיתָ וַיְדַעְתָּ! (בר' נח).

עז אָמר רב יהודה אָמר רב: יודע הָיָה בצלאל לְצַרֵּף אותיות שנבראו בָּהֶן שְׁמֵימָם ואֶרֶץ. (שם).

עח אָמר ר' חנינא בן פּוּזי: אֵין לָךְ גְּדוּל מִשְׁכָּס וְהִידָה ואֵין לָךְ יָרוּד מִשְׁכָּס דִּין. אָמר הקדוש-ברוך-הוא: יָבֹוא וַיְדַבֵּר לוֹ, שֶׁלֹא יְהִי מִבִּזּוּן אוֹתוֹ וְשֶׁלֹא יֵהֵא אֲרָם רוּחוֹ נִסָּה עָלָיו. לִפְי שֶׁגְּדוּל וְהִקְטָן שְׁוִים לִפְנֵי הַמִּקְוֶם. בצלאל מִשָּׁל יְהִידָה וְאַהֲלִיָּאב מִדֵּן — וְהוּא מִדְּוֵן לוֹ. (שם"ר מ).

עט וַיְהִי בַיּוֹם כִּלּוֹת מֹשֶׁה לְהִקִּים אֶת־הַמִּשְׁכָּן — יוֹ בַּיּוֹם כִּלּוֹת מֹשֶׁה! מִשָּׁל לְמַלְךְ שְׁהִיתָ לוֹ אִשָּׁה רַגְנִית. אָמר הַמֶּלֶךְ: עָשִׂי לִי פְרָפֹרָה. הַתְּחִילָה לַעֲסֹק בָּהּ. כָּל זְמַן שְׁהִיתָה מִתְעַסֶּקֶת בָּהּ אֵינִיה מְרִיבָה. נִשְׁלָמָה הַמְּלָאכָה וְהִבִּיאָה לְמַלְךְ. רָאָה אוֹתָהּ הַמֶּלֶךְ וַיִּשְׁרָה בְּעֵינָיו. מִיָּד הַתְּחִיל לֹאמֹר: וַיִּזַּ אָמְרָה לוֹ אִשְׁתּוֹ: מַה־זֶּה, אֲדוֹנִי? הַפְּרַחְתִּי אֶת־עַצְמִי לַעֲשׂוֹת רִצְיוֹנִי, וְאַתָּה אוֹמֵר „נִי, נִי” אָמר לָהּ: הַמְּלָאכָה יָפָה וְכִשְׂרָה בְּעֵינִי. אֵלֹא כָּל זְמַן שְׁהִיית עוֹסֶקֶת בַּמְּלָאכָה לֹא הָיִית כּוֹעֶסֶת וְלֹא מְקַנְטֶרֶת אוֹתִי: עֲתָה, שְׂאֵת פְּנוּיָהּ. מִתְעַרָּא אֲנִי, שָׁמָּה תְּכַעֲסִים אוֹתִי. כָּךְ אָמר הקדוש-ברוך-הוא: כָּל זְמַן שְׁהִי בְּנֵי עֹסֻקִים בַּמִּשְׁכָּן לֹא הָיוּ מְלִינִים עָלֶי, עֲתָה יִתְחִילוּ שׁוֹב לְקַנְטֶר אוֹתִי. לְכָךְ נֹאמֵר — „נִי, נִי” בַּיּוֹם כִּלּוֹת מֹשֶׁה¹. — וַיִּהְיֶה בַּיּוֹם כִּלּוֹת! (תנח"י)

פ אֵלֶּה פְּקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן² — אָמר מֹשֶׁה: יוֹדַע אֲנִי שִׁישְׂרָאֵל רוֹגְגִים הֵם. הִרִינִי עוֹשֶׂה לָהֶם חֲשׁוֹן מִכָּל מְלָאכַת הַמִּשְׁכָּן. הַתְּחִיל לַעֲשׂוֹת חֲשׁוֹבֹן עִמָּדָם — „אֵלֶּה פְּקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן” — וְהוּא נוֹתֵן לָהֶם חֲשׁוֹבֹן עַל כָּל־דָּבָר וְדָבָר בַּסֵּדֶרֶם בְּתוֹךְ הַמִּשְׁכָּן לְזָהָב וְלַכֶּסֶף וְלַנְּחֹשֶׁת: „וְכִסְפָּה פְּקוּדֵי הַעֲדָה מֵאֵת כָּכֵר וְאַלְף וּשְׁבַע מֵאוֹת וַחֲמִשָּׁה וּשְׁבַעִים שֶׁקֶל ... וַיְהִי מֵאֵת כָּכֵר הַכֶּסֶף לְצִקָּת”³. ... עִם שֶׁהוּא עוֹשֶׂה חֲשׁוֹבֹן וְהוֹלֵךְ, שֶׁכָּח אֶלֶף וּשְׁבַע מֵאוֹת וַחֲמִשָּׁה וּשְׁבַעִים שֶׁקֶל שֶׁעָשָׂה מֵהֶם וַיִּים לַעֲמִידִים וְלֹא הָיוּ נִרְאִים: הַתְּחִיל עוֹמֵד תְּמִיד וְאוֹמֵר: „עֲבָשׁוּ יִמְצְאוּ יְדֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל עָלֵי לֹאמֵר, שֶׁאֲנִי נִטְלָתִי אוֹתָם”. — וְהוּא חוֹזֵר לְבֹאֵר עַל כָּל־מְלָאכָה וּמְלָאכָה. מִיָּד הָאִיר הַקְּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא אֶת־עֵינָיו וְתִלָּה עֵינָיו וְרָאָה, שֶׁהָיוּ עֹשִׂים וַיִּים לַעֲמִידִים. הַתְּחִיל לְהַשִּׁיב לָהֶם בְּקוֹל רֹם: „וְאַתָּה הָאֶלֶף וּשְׁבַע הַמֵּאוֹת וַחֲמִשָּׁה וּשְׁבַעִים עָשָׂה וַיִּים⁴ נִמְדוּן ז', א', ² שְׁמוֹת לִי, כֹּא, ³ שֶׁס שֶׁס, כֹּה, כֹּז.

(עו) והפך — שכן הוא סדר הדברים בתורה, הארון והכלים תחלה, ואחר כך המשכן.
(עז) אותיות שנבראו בהן וגו' — לדעת חכמי הסוד הקדמונים, צרופי אותיות א"ב הם סמל לצרופי יצירה, ועל ענין זה מיוסד ספר יצירה. (עח) ירוד — פחות. ויודוג — ויתחבר. (עט) רגונית — אשת ריב. פרפורה — לבוש ארגמן, ארגונית. מקנטרת — מכעסת בדברים. פנויה — נקיה ממלאכה.
(פ) ימצאו ידיהם — יוכלו. בקול רם — רמז לזה יש למצוא בשעם „אזלא גרש” שעל תיבת „האלף”.

לעמיתים¹! באותה שעה נתפסו ישראל. מי נרם לו? על ידי שישב ועשה חשבון — אלה פקודי המשכן².

ולמה עשה חשבון? הקדוש-ברוך-הוא מאמינו. שנאמר: „ככל-ביתי נאמן הוא“ — ומשה נתן חשבון? אלא מפני ששמע לצני הדור שהיו משיחים אחריו. שנאמר: „והיה כצאת משה... והביטו אחרי משה“. ומה היו אומרים? היו מסתכלים מאחוריו ואמר אחד ליתברו: ראה, צארונו ראה שוקיו! אוכל משלנו. שותה משלנו: וחברו משיבו! „ריקה! אדם שנתמנה על מלאכת המשכן, על כברי כסף ועל כברי זהב, שאין לו חקר ולא משקל ולא מנין — מה אתה רוצה, שלא יהא עשיר?“ כששמע בן, אמר: חניכם, משנמרה מלאכת המשכן אני נותן לכם חשבון: כן שנמרה אמר להם: „אלה פקודי המשכן“³. (תנח' פקודי).

שאל קונטריוס הגמון את-רבין יוחנן בן זכאי: בגבוי הכסף אתה מוצא מאתים פא ואחת כתר ואחד עשר מנה. שנאמר: „בקע לגלגלת מחצית השקל בשקל הקדש... לשש מאות אלה“ ונתינת הכסף אתה מוצא מאת כתר, שנאמר: „והיה מאת כתר הכסף“ ונתי — משה רבכם נזכר היה, או קיביוסטוס היה, או אינו בקי בחשבונות: נתן מחצה ונטל מחצה, ומחצה שלם לא החזיר. אמר לו: משה רבנו נזכר נאמן היה, ובקי בחשבונות היה, ומנה של קדש כפול היה.

ועוד שאלו: בפרטם של לויים אתה מוצא עשרים ושנים אלה ושלוש מאות, ובכללם אתה מוצא עשרים ושנים אלה. ושלוש מאות להיכן הלכו? אמר לו: אותם שלש מאות כבורות היו, ואין בכור מפקיע בכור. (בכ' ה).

ט. נסיעתם וחנויתם של ישראל במדבר.

פיצר היתה נסיעתם של ישראל במדבר? סמן היה למשה בעין אימתי היה מסתלק. פב כן שהיה רואה שמסתלק היה אומר: „קומה יי ונפצו איבד“ — והעין מסתלק. נסתלק העין היו כלם מתקרבים לסע ומישיבים את-פליהם. מי שהיתה לו בהמה היה נושא עליה, והעין נוטל את-השאר. כן שנתשבו — תקעו בחצוצרות ונסע יהודה ודגלו, תחלה נשיאו ושבתו אחריו. וכן כלם — „איש על דגלו באותות“.

נסמנים היו לכל נשיא ונשיא: משה, וצבע על כל-משה ומשה, קצבע של אבנים טובות שהיו על לבו של אהרן (מהם למדו המלכיות להיות עושין משה וצבע לכל משה ומשה). כל שכט ושכט נשיא שלו — צבע משה שלו דומה לצבע של אבנו בחשן ואפוד: ראובן אבנו אדם, ומשה שלו צבועה אדם, ומציר עליו דודאים: שמעון — משה שלו צבועה ירק ומציר עליו שכט: לוי — ברקת, ומשה שלו צבועה שליש לקן, שליש שחור ושלש

¹ שמות ל"ח, כח. ² שם שם, כח. ³ במדבר י"ב, ז. ⁴ שמות ל"ג, ח. ⁵ שם ל"ח, כו. ⁶ שם שם, כז. ⁷ במדבר י"ב, לה. ⁸ שם כ"ב, ב.

נתפסו — נחה דעתם, נתרצו. פא) הגמון — שר וגדול. בנבוי — באסיפת הכסף מיד ישראל. קוביוסטוס — משחק בקוביא. ונטל מחצה — לעצמו. נזכר — הממונה על שמירת הכסף חלוקתו. כפול היה — כלו שני מנים של חול הם מנה אחד של קדש, ונמצא שהחשבון מכון. בפרטם של לויים וגו' — עיין במדבר ג' כל הענין. מפקיע — פודה. פב) מסתלק — עולה. ומישיבים — מענינים. כיון שנתישבו — הכלים. משה — משפחת של הדגל. דודאים — על שם וימצא דודאים בשרה (ברא' ל' יד). שכט — על שם גבורתו במעשה שכט.

אדם, ומצִיר עליו אורים ותמים: יהודה – נפך, וצבע מפה שלו דמותו קעין שמים, ומצִיר עליו ארִי: יששכר – ספיר, ומפה שלו צבועה שחור דומה לכהל, ומצִיר עליו שמש וירח, וזבולון – יהלם, וצבע מפה שלו לבן, ומצִיר עליו ספינה: דן – לשם, וצבע מפה שלו דומה לספיר, ומצִיר עליו נחש: נד – שבו, וצבע מפה שלו לא לבן ולא שחור, אלא מערב שחור ולבן, ומצִיר עליו מחנה: נפתלי – אהלמה, וצבע מפה שלו דומה לזין צלול שאין אדמיותו עזה, ומצִיר עליו אילה: אשר – תרשיש, וצבע מפה שלו דומה לאבן יקר, שמתקשטות בה הנשים, ומצִיר עליו אילן זית: יוסף – שהם, וצבע מפה שלו שחור ביותר, ומצִיר לשני נשיאים אפרים ומנשה מצרים, ועל מפה של אפרים היה מצִיר שור, ועל מפה של מנשה היה מצִיר ראם: בנימין – ישפה, וצבע מפה שלו דומה לייב הצבעים, ומצִיר עליו נאב, לקד נאמר: „באותות“, שפסמים היו להם לכל נשיא ונשיא.

וכך היו מהלכין – והענינים על גביהם, וכמין קורה יצאה מן הענן, שבה היו יודעים לאיזו רוח הם נוסעים, רוצה שיחטו – אותו הענן שהיה על גבי המשכן באמצע המחנות היה עומד לו – והיו בני לוי מעמידים את המשכן קרם לכל המחנות, עד שלא באו: וכן שבאו היו עומדים וחונים כל אחד במקומו, ועני כבוד עומדים על גביהם, זו היתה גדלת משה, שלא היה ענן השכינה יורד על המשכן עד שהיה משה אומר: „שובה יי רכבות אלפי ישראל“. כשהיו ישראל נוסעים היה הארון מקדים לפניהם, והיו שני גיצוצות של אש יוצאים מתוך בדי הארון ושורפים לפניהם את הנחשים ואת העקרבים והזרעים שונאים של ישראל. כיצד היתה חנייתם? כפסקיא אחת של ארבעת אלפים אמה היו חונים ומקיפים את המשכן מכל רוח, משה, אהרן ובניו, וכל אשר להם על פני כל מחנה אהל מעור, הבאר כפתח החצר סמוכה לאהל של משה, והיא היתה מודיעה לכל המחנות היאך יחטו, כיצד פון שעמדו קלעי החצר היו שנים עשר נשיאים עומדים על הבאר ואומרים שירה, והיו מימי הבאר יוצאים ונעשים נהרים נהרים: נהר אחד יוצא ומקיף את מחנה שכינה, ומאותו נהר יוצאים ארבעה נהרות בארבע זוויות החצר, לכסוף מתערכים ומקיפים את כל מחנה הלויים ומהלכים בין משפחה למשפחה, ונראים טבליות טבליות מקיפין מחנה שכינה, ונהר גדול מקיף את כל מחנה ישראל מבחוץ ונעשים נהרים נהרים בין כל שבט ושבט, והיו הנהרות מקיפים אותם מבפנים ומבחוץ ומצינים אותם טבליות טבליות מראש ועד סוף ומודיעים את הנבולים שבין כל אחד ואחד, והיו הנהרים מגדלים להם כל מיני מעננים ובהמתם רועה נגר חניתם, והיה הענן פרוש עליהם ומכדיל בינם לבין בהמתם, ומזיו התכלת היו

¹ כמדבר י', לו.

אורים ותמים – ע"ש „וללוי אמר תמוך ואורוך לאיש חסידך“ (דברים ל"ג, ח). ארִי – גור אריה יהודה (בראשית מ"ט, ט), שמש וירח – ע"ש „ומכני יששכר יודעו בינה לעתים“ (דברי הימים א' י"ב, לג) בתקופות המולות. ספינה – זבולון לחוף ימים ישכון (בראשית מ"ט, יג). נחש – יהוה דן נחש עלי ארץ (שם שם, יז). מחנה – גג גדוד יגודנו (שם שם, יט). אילה – נפתלי אילה שלוחה (שם שם, כא). אילן זית – מאשר שמנה לחמו (שם שם, כ). מצרים – על שם שהיו תולדותם במצרים. שור – על שם בכור שורו (דברים ל"ג, יז), זה יהושע, שהיה משבט אפרים. ראם – על שם „וקרני ראם קרנו“ (שם), זה גדעון בן יואש, שהיה משבט מנשה. זאב – בנימין זאב ישראל (בראשית מ"ט, כז). כפסקיא – כחצורה. טבליות – לוחות, כלו חלקי היכשה נראו כטבליות נתונות בתוך מסגרות של מים, ומצינים – זמסמנים.

הנהרות נראים כתכלת, מצירים כעין השחר והלבנה והחמה. ואמות-העולם היו רואות אותם לכמה מילים ומשבחות ואומרות: „מי זאת הנשקפה כמו שחר?״. (במ״ר ב׳: תנח״: ילק״ש).

פג תני ב׳ יהודה בר אלעאי: שני ארונות היו מהלכין עם ישראל במדבר, אחר שהיתה התורה נתונה בתוכו ואחר שהיו שבדי לוחות נתונין בתוכו. זה שהיתה התורה נתונה בתוכו הנה מנח באהל מועד, וזה שהיו שבדי הלוחות בתוכו הנה נכנס ויוצא עמהם. ותקמים אומרים: ארון אחר הנה, ופעם אהת יצא בימי עלי ונשבה. (ירוש׳ שקל׳ ו׳: ילק״ש שם״א א׳).

י. מרגלים.

פר „שלח לך אנשים״ וגו׳ — נה שאמר הכתוב: „אשתללו אבירי לב... ולא מצאו קל״ אנשי חיל ודיהם״¹ — אלו משה ואהרן, ששלחו המרגלים, ובאו ואמרו לשון-הרע על הארץ — ולא היו יודעין מה לעשות? אלא אף משה ואהרן נתרשלו ודיהם.

„וישלח אותם משה לתור את-ארץ כנען ויאמר אליהם עמי זה בנגב ועליתם את ההר״ — שכן דרך, תנעין: מראין את-הפסלת תחלה ואחר-כך מראין את-השבח. (תנח״: שלח: במ״ר טו׳).

פה „וראתם את-הארץ מה היא״² — אמר להם: היו מסתכלין בארץ: יש ארץ מגדלת גבורים ויש ארץ מגדלת חלשים: יש ארץ מגדלת אכלוסין ויש ממעטת אכלוסין.

„ואת-העם הישב עליה החזק היא הרפה וגו׳״³ — מגן: אתם יודעין כהם? אם במחנים הם שריונים — הם גבורים ובוסתים על כהם. אם במצרים — חלשים הם ולכם רך.

„וימה הארץ השמנה היא אם רזה״⁴ — אם פרותיה קלים, אם שמנים: אמר להם: הסתכלו באכנים ובצורות שלה, אם של צנמא הם — שמנים הם, אם של חרסים הם — רזים הם. (תנח״: שלח: במ״ר טו׳).

פו „ויעלו בנגב ויבאו עד חברון״⁵ — ויבאו״ היה לו לומר, אמר רבא: מלמד שפרש כלב מעצת מרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות, אמר להם: אבותי, בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים. והושע כבר בקש משה עליו רחמים, שנאמר: „יגדא משה להושע בן נון יהושע״⁶ — זה יושע״ מעצת מרגלים. וזהו שנאמר: „ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו וגו׳״⁷. (סוטה לר׳:).

פז „ויבאו עד נחל אשכל וגו׳״⁸ — לא רצו לטול מפרות ארץ ישראל, אלולי כלב ששלף את-הנין ורך לפניהם ואמר להם: אם אין אתם נוטלים, אז אתם הורגים אותי או אני הורג אתכם — לא היו נוטלים.

¹ טורכטיווס ו׳, י. ² נמדבר יג, ב. ³ תהלים ע״ו, ו. ⁴ נמדבר יג, ח. ⁵ שם, יח. ⁶ שם כ, ז. ⁷ שם שם, כז. ⁸ שם שם, עח. ⁹ שם ייד, כד. ¹⁰ שם יג, כג.

מצירים כעין השחר וגו' — כלו' מי הנהרות מחליפים צבעיהם לפי מראות השמים. (פד) נתרשלו — רפו, מחמת דבת המרגלים. התגרים — הסוחרים. הפסולת — סחורה גרועה. וכן הנגב הוא המקום הגרוע והיבש בארץ. השבח — הסחורה המשובחת. (פה) אכלוסין — המונים רבים. במחנים — פרוזים. צנמא — של סלעים, סימן לקרקע שמן. חרסים — סמן לעפר. סיר. (פז) הוין — החרב.

"וילכו ויבאו אל משה ואל אהרן... ויספרו לו ויאמרו באנו אל הארץ... וכת חלב ודבש היא... אפס כי עו העם וגו'!"¹ כך דרכם של מספרי לשון הרע: פותחין בטובה ומשלימין ברעה. וגם ילדי הענק ראינו שם"²—אמר ר' ברכיה הפהן ברכי: עם שהם עולים מצאנו שלשה בני ענק: אחימן ששי ותלמי (למה נקרא שמו אחימן? שהיה אומר: אחי מן כבוא עלי? ששי—שהיה בריא בשיש, תלמי—שהיה עושה תלמים בארץ: "ילדי הענק"—שפעניקים חמה בקומתם). כשראו אותם מרגלים נתיראו, מיד הלכו ואמרו: "כי חנק הוא ממנו!" אמר ריש לקיש: הטיחו דברים כלפי מעלה. רב חנינא בר פפא אמר: כבכול, אפלו בעל-הבית אינו יכול להוציא כליו משם. (סוטה לה: במ"ר סז).

פח "ארץ אכלת יושביה היא"—דרש רבא: אמר הקדוש-ברוך-הוא: אני חשבתיה לטובה והם חשבו לרעה. "אני חשבתיה לטובה"—ביצא? היו נכנסין לעיר-הדבר נוגף את הגדולים, ומתעסקים בני העיר בקבורתם, ובריה לא היתה רואה אותם; ונש אומרים: איוב מת, והיו הכל מתעסקים בהספדו. "והם חשבו לרעה"—ארץ, אכלת יושביה היא; בנסים שהיה עושה להם הקדוש-ברוך-הוא—בהם הוציאו דבה. (סוטה שם: תנח' שם).

פט "והיה בעינינו כחגבים וכן היינו בעיניהם"³—אמר הקדוש-ברוך-הוא: אין אתם יודעים מה הוצאתם מפיהם. אמרתם "והיה בעינינו כחגבים" ויתרתי עליכם. אלא "וכן היינו בעיניהם" מקפיד אני; וכי יודעים הייתם מה עשיתי אתכם בעיניהם? מי יאמר שלא הייתם בעיניהם כמלאכים?

אמר רב משרשיא: מרגלים שקרנים היו: בשלמא "והיה בעינינו כחגבים"—לחיי, אלא "וכן היינו בעיניהם"—מהיכן היו יודעים?
—ולא היא: שבשתינו [בני המקום] מברים את-האכלים היו מברים אותם תחת הארזים, וכשראו אותם המרגלים עלו וישבו באילנות, שמעו שהם אומרים: רואים אנו באילנות בני אדם דומים לחגבים. (תנח' שם: סוטה שם).

ז "ויהם כלב את-העם אל משה"⁴—אמר רבה: שהסיתם בדברים, שראה את-יהושע מספר [עמהם] ואמרו לו: "ראש קטוע זה ידבר!" אמר כלב: אם אבא לספר עמהם, יאמרו לי דבר וינתיקוני. עמד ואמר להם: "וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם?"—"היו סבורים: בננותו הוא מספר — ושתקו. אמר להם: והלא הוציאנו ממצרים, וקבע לנו את-הים, והוריד לנו את-הימן: אם יאמר: עשו סלמות ועלו ברקיע—לא נשמע לו!" (סוטה לה: ע"י שם: תנח' שלח).

ח "ותשא כל-העדה ויתנו את-קולם ויבכו"⁵—בן שבאו המרגלים מתור הארץ עמדו ופזרו עצמם בכל-שבטי ישראל, כל אחד ואחד בתוך שבטו, ומתנפל לתוך כל-עניית של

¹ במדבר י"ג, כ"ח. ² שם שם, כ"ח. ³ שם שם, לא. ⁴ שם שם, לו. ⁵ שם שם, לו. ⁶ שם שם, לו. ⁷ שם י"ד, א.

פז) פותחין — מתחילים. ומשלימין — ומסימים. מן יבא עלי — מי יבא עלי וינצחני? עושה תלמים — בכת דריכתו. כלפי מעלה — דרש "ממנו" כאלו מוסב על ה', כמפורש בסמוך. על הבית — ה'. פט) ויתרתי — מחלתי. מקפיד — מתרעם. בשלמא — זה נוחא, אין פלא בדבר. לחיי — טוב ונכון. ולא היא — אין תמיהה. מברים — מאכילים סעודת הבראה. צ) ראש קטוע — כנוי של גנאי ליהושע. לא נשמע לו — בתמיהה, כלו' אף לזאת נשמע לו!

ביתו והוא צית ובוכה כאדם שיש לו מת. ובניו ובנותיו באים אליו ואומרים לו: מה-לך? מרי? ובעוד שהוא עומד עושה עצמו נוסף לפניכם, אומר להם: אוי לי עליכם, בני ובנותי ובלותי! היאך האמורים עתידים להעניש בכם! היאך הם עתידים לשלוט בכם! מי יוכל לראות פני אחד מהם? מיד הם כלם נועים בבכי, בניהם ובנותיהם וכלותיהם, עד שהיו השכנות שומעות את ההקדקדק ואף הן היו בוכות, עד שהיתה משמעת משפחה למשפחה, עד שהיה כל השבט בוכה. וכן חזרו מבכה שבטו, עד שנעשו ששים רבוא חבורה אחת ונתנו קול בכיתם למרום. (ילק"ש שלח).

צב אמר רבה אמר ר' יוחנן: אותו הלילה ליל תשעה באב היה, אמר הקדוש-ברוך-הוא: הם בכו בכיה של חנם ואני אקבע להם בכיה לדורות. "ויאמרו כל-העדה לרנום אתם באכנים ובכור וי' נראה" — אמר ר' תנא בר אבא: מלמד שנשלו אכנים וזרקום כלפי מעלה. "וימתו האנשים מוצאי דבת הארץ רעה במנוסה"² — אמר ר' שמעון בן לקיש: שמתו מיתה משונה. אמר רב חנינא בר פפא: דרש ר' שילא איש כפר תמרתא: מלמד שנשתרבב לשונם ונפל על טבורם. והיו תולעים יוצאות מלשונם ונכנסות בטבורם, ומטבורם ונכנסות בלשונם. (סוטה לת.).

יא. מחלוקת קרח ועדתו.

צג "עֲנֵקָה קֶרַח... וַיִּקְהֲלוּ עַל מֹשֶׁה... כְּלִי-הַעֲדָה כָּל־שָׁמַיִם וּבְתוֹכָם יי' וּמִדַּע תִּתְנַשְּׂאוּ" וגו' — מה בתיב למעלה מן הענין: "ועשו להם ציצת". קפץ קרח ואמר למשה: טלית שבלה תכלת. מהו — שתהא פטורה מן הציצית? אמר לו: תיבת. אמר לו קרח: טלית שבלה תכלת אינה פושרת עצמה, ארבעה חושים פושרין אותה? — בית מלא ספרים — מהו, שיהא פטור מן המזונה? אמר לו: תיב במזונה. אמר לו: כל התורה כלה אינה פושרת את-הבית, שתי פרשיות שבמזונה פושרות אותו? — הקרים אלו לא נצטית עליהם, מלבד אותה בודאם.

אמרו חכמים: תכס גדול היה קרח ומטועני הארון: וכשאמר משה: "ונתני על ציצת הכנה פתיל תכלת", מיד צוה ועשה מאתים וחמשים טליתות תכלת, ונתעטפו בהן אותם חמשים ומאתים ראשי כנהדראות שקמו על משה: עמר קרח ועשה להם משחה ונתעטפו בטליתות תכלת. באי בני אהרן לשול מתנותיהם חוה ושוק, עמדו כנגדם. אמרו להם: מי צוה אתכם לשול כך, לא משה? לא נתן כלום. לא דבר המקום כך! באו והודיעו את-משה. הלך לפיכם. מיד עמדו כנגדו. (במ"ר יח: תנח' קרח).

צד בשעה שאמר הקדוש-ברוך-הוא למשה: "קח את-הללום מתוך בני ישראל וטהרת אותם... והעבירו תער על כל-בשרם"³ — מיד עשה כך לקרח. אמרה לו אשתו לקרח: ראה מה עשה משה: הוא נעשה מלך, את-אחיו עשה כהן גדול, את-בני אחיו עשה סנני כהנים:

¹ במדבר י"ד, י"ג. ² שם שם, לו. ³ שם ט"ז, א', ג'. ⁴ שם ט"ז, לט. ⁵ שם ח', י"ז.

צא) מרי — אדוני, לתעתע — להתעלל. מבכה — טעור בכי. צב) איתי הלילה — פל הבכוי, בכיה לדורות — על שני החרבנות. שנשתרבב — נתמשך ונתארך ספיהם. צג) ארבעה חושים — של ארבע הציציות. ומטועני — מנושאי, לפיהם — לרצות אותם. צד) סנני כהנים — משנים לכהנים.

בשמיבאים תרומה — אומר: תהא לכהן: בשמיבאים מעשר ואתם נוטלים אותו — אומר: תנו אחר מעשרה לכהן: ועוד, שהוא מנחת את-שערתכם ומשחק בכם ומזלזל בכם: את-עיניו נתן בשערותיכם, אמר לה: הרי אף הוא עושה כך. אמרה לו: כן שקל הנדלה שלו — אומר אף הוא: "תמת נפשי עם פלשתים".

התחיל קרח לחור על כל-ישראל ולא היו מכירין אותו, אמרו לו: מי עשה לך כך? אמר לו: משה: ולא עוד, אלא נטלני ביד וברגלי והיו מניפים אותי ואומרים לי: "הרי אתה טהור", והביאו את-אהרן אחיו וקשטו בכלה והושיבו באהל מועד, מיד התחילו שונאי משה לגרות בו את-ישראל ואמרו: משה — מלך, ואהרן אחיו — כהן גדול, ובניו — סגני כהנה תרומה — לכהן, מתנות כהנה — לכהן, תרומת מעשר לכהן... מיד — "וַיִּקְהֲלוּ".

קרח לצן היה, והיה מתלוצץ על משה ועל אהרן, מה עשה? כנס כל הקהל, התחיל לומר לפניהם דברי לצנות, אמר להם: אלמנה אחת היתה בשכונתי ועמה שתי נערות יתומות, והיתה לה שדה אחת, באה לחרש, אמר לה משה: "לא תחרש בשור ובחמר יחדיו"; באה לזרוע, אמר לה: "שדך לא תזרע כלאים"; באה לקצור ולעשות ערמה, אמר לה: "הייתי לקט, שכתה ופאה", באה לעשות זרן, אמר לה: "תני תרומה ומעשר ראשון ומעשר שני". הצדיקה עליה את-הדין ונתנה לו מה עשתה עניה? עמדה ומכרה את-השדה ולקחה שתי כבשות, כדי ללכוש מזותיהן ולהנות מפרותיהן, כן שילחו — בא אהרן ואמר לה: תני לי את-הבכורות, שקך אמר לי הקדוש-ברוך-הוא: "כל הבכור... תקדיש לו". הצדיקה עליה את-הדין ונתנה לו את-הנולדות, הניע זמן גזיה וזונה אותו, בא אהרן ואמר לה: תני לי ראשית הזו, שקך אמר הקדוש-ברוך-הוא: "וראשית זו צאקד תתן לו". — אמרה: אין בי כח לעמד באיש הזה, הריני שוחטתן ואוכלתן: כן ששחטתן אמר לה: תני לי הזרוע והלתיים והקבה, אמרה: אפלו אחר ששחטתי אותן לא נצלת מידו — הרי הן עלי חרס! אמר לה: אם כן כלן שלי הוא, שקך אמר הקדוש-ברוך-הוא: "כל חרס בישראל לך יהיה", נטלן והלך לו, והניחה בוקה, היא עם שתי בנותיה, כך עלתה לעלובה וזו כל כך הם עושים ותולים בהקדוש-ברוך-הוא.

אין בן פלג אשתו הצילתו: אמרה לו: מה מועיל לך? אם זה הרב — אתה תלמיד, ואם זה הרב — אתה תלמיד. אמר לה: מה אעשה? עמם הייתי בעצה ונשבתי לו, אמרה לו: שב בביתך, ואני אצילך, השקתו יין והשכיבתו וישבה על הפתח, סתרה שערתיה, כל מי שבא וראה — חור, וביתנים נבלע קרח ונערתו.

זהו שנאמר: "חכמות נשים בנתה ביתה" — זו אשתו של און בן פלג, ואילת גדידה תהרסנה" — זו אשתו של קרח, (סנה' קס: מד' שו"ס: חנח': במ"ר יח).

וזאת עשו קרחו לכם מחתות... ותנו בהן אש" ונח' — מה ראה משה לומר להם כך? אמר להם: בדמי עובדי עבודה-זרה טעיות הרבה יש, ונמוסים הרבה, ובמרים הרבה — ואין

¹ שופטים ט"ז, ² דברים כ"ב, י, ³ ויקרא י"ט, יט, ⁴ דברים ט"ז, יט, ⁵ שם י"ח, ה, ⁶ נמנע יח, יד, ⁷ משלי י"ד, א, ⁸ נמנע ט"ז, א, ז.

עיניו נתן בשערותיכם — להשחיתן, ולא היו מכירין אותו — שנתגלה, ליצן — לץ, לעלובה זו — לאומללה זו, סתרה — פרעה, חרסה, צה) טעיות — אלילים, ונמוסים — ספרי חוקים ותרורות.

כלם מתקבצים בבית אחד: ואני אין לנו אלא יי אחד. ותורה אחת. ומשפט אחד. ומנוח אחד. ובהן גדול אחד — ואתם מאתים וחמשים איש מבקשים כהנה גדולה! (תנח"ק קרח: במ"ר יח).

יז. ויאמר משה... המעט מבכם... ויקרב אחד... לכן אתה וכל עדתך" ונ"י — כל הדברים האלו פנים משה לקרר ואין אתה מוצא שהשיבו דבר! לפי שהיה פקח ברשעו. אמר: אם אני משיבו, יודע אני בו שהוא חכם גדול. ועכשו יקפחני בדבריו ואני מתרצה לו בעל-כרחי: מוטב שלא אצוק לו. כשראה משה שאין בו תועלת פרש הימנו. (במ"ר יח).

יז. ויירדו הם וכל אשר להם חיים שאלה" ונ"י — מלמד שהיתה הארץ נפתחת בפני עביו של אדם. בפרסות האדם נפתחה כמו הרגלים והשוקים והבטן והצואר, ויורדים מעט מעט. והארץ חונקת — והם צועקים: משה אמת ותורתו אמת. (ילק"ר).

יח. ויירדו הם וכל אשר להם... שאלה" — רבותינו אמרו: אפלו היו כלים ביד הכובש היו מתנוללים ובאין ונבלעין עמם. (במ"ר יח).

יט. ר' ברכיה בשם ר' חלבו אמר: אף שמוותיהם פרחו מתוך טומותיהם. ר' יוסי בר חנינא אמר: אפלו מחט שהיתה שאולה ביד ישראל מיך, אף היא נבלעה עמהם. (ירוש' סנה' יא).

יב. מי מריבה.

ק. וינקלו משה ואהרן את-הקהל אל פני הסלע" — היו משה ואהרן מהלכים וכל ישראל אחריהם. והיו ישראל רואים אבן. והיו עומדים ומקיפים אותה: ואין דור שאין בו לצנים — והיו הקרבים אומרים: אין אתם יודעים שבן-עמרם רעה של יתרו היה. ורועים פקחים במים. והוא מבקש למשכנו למקום שיש בו מים ולומר לנו: הרי הוצאתי לכם מים — ולהטעות אותנו: אלו בן יצא לנו מן האבן הזה. והקדוש-ברוך-הוא כך ציהו: מכל-סלע שרוצים הוצא להם מים. ומשה הפך פניו. סבור שישראל אחריה. והם היו עשויים כתות-בתות על האבנים: אמר להם: בואו עמי, שאוציא לכם מים. אמרו לו: מזה אני מבקשים. אם מן הסלע הזה אי אתה מוציא. אף מן [אבן] אחרת אין אני מבקשים — ונתכרכמו פניו כנגדם. ונשבע שאינו מוציא להם מים. אלא מאותה שהוא מבקש. (ילק"ש חקת).

קא. ויורם משה את-ידו ויד את-הסלע במטהו פעמים" — הפה פעם אחת, התחיל הסלע נוטף מים מועטים. טפין-טפין. אמרו לו: בן-עמרם, המים הללו ליונקי-שרים או לנמולי-חלב? מיד הקפיד כנגדם, והפה פעמים ויצאו מים רבים וקטפו כל-מה שהיה נתון כנגדם. (תנח"ק חקת: תנח"ק).

¹ כמדובר ט"ז, ה"א. ² שס שס, לג. ³ שס כ', י. ⁴ שס שס, יא.

בבית אחד — בכית אלילים אחד. צו) יקפחני — ינצחני. אצוק לו — אעסוק עמו. צט) טומכותיהם — כרכים של שטרות ורשימות בכתב. ק) פקחים — בקיאים ומבנינים. אלו כן — אם באמת כחו יפה. ונתכרכמו — נעשו וירקו סכעם. קא) טפין טפין — טפות טפות. הקפיד — כעס.

יג. טרחנים.

קב "איכה אשא לבדי טרחכם" — מלמד שהיו טרחנים. היה אחד מהם ראה שנוצח חברו בדין. אומר: יש לי עדים להביא. יש לי ראיות. למחר אני דן. מוספני עליכם דינים: לכך נאמר "טרחכם". "ומשאכם" — מלמד, שהיו אפיקורסים: הקדים משה לצאת. אמרו: מה ראה בן-עמרם לצאת? שמא אינו שפוי בתוך ביתו? אחר לצאת. אמרו: מה ראה בן-עמרם שלא לצאת. מה אתם סבורים? — יושב ויועץ עליכם עצות ומחשב עליכם מחשבות! (ספרי דבר').

קג "אלה הדברים אשר דבר משה אל כל-ישראל בעבר הירדן במדבר" — מלמד שהוכיחם על מה-שהיו עושים במדבר. שהיו נוטלים בניהם ובנותיהם קטנים וזורקים לתוך חיקו של משה ואמרים לו: בן-עמרם. מה אנחנו התקנת להם לאלו? מה-פרנסה התקנת להם לאלו? (שם: ילק' דברים).

יד. אהרן.

קד "מי יתנד באח לי" — באיזה אח? אתה מוצא מתחלת בריתו של עולם ועד עכשו האחים שונאים זה לזה: כון שנה להבל והרנו: ישמעאל שנה ליצחק ובקש להרנו: עשו שנה ליצחק, והשבטים שונאו ליוסף. ובאיזה אח? כמשה ואהרן. שנאמר: "מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד" — שהיו אורבים זה לזה ומחבבין זה לזה. שבשעה שנטל משה את-המלכות ואהרן בהנה גדולה לא קנאו זה בזה. אלא היו שמחים זה בגדלת זה וזה בגדלת זה. תדע לך. שכן אתה מוצא: בשעה שאמר לו הקדוש-ברוך-הוא למשה: "ועתה לכה ואשלחך אל פרעה" — אמר לו משה: "שלח נא בנך תשלח". אתה סבור שמא עקב משה. שלא רצה ללך: אינו כן. לא עשה. אלא כמכבד לאהרן. אמר משה: עד שלא עמדתי היה אהרן אחי מתנבא להם במצרים שמנים שנה. (ומיין שאהרן היה מתנבא להם. שנאמר: "הנגלה נגליתי אלי-בית אביך בהיותם במצרים לבית פרעה ובחר אתו מקל שבטי ישראל לי לכהן") — אמר לו: כל-השנים הללו היה אהרן מתנבא להם, ועכשו אני נכנס בתחומי של אחי. שיהא מצר? לכך לא בקש משה ללך. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: לא אכפת לאהרן בדבר זה: לא די שאינו מצר. אלא עוד שמתי. תדע לך. שהוא יוצא לאפנטי שלך. שנאמר: "ונם הגדהווא יצא לקראתך וראד ושמח בלב" — לא בפיו בלבד, אלא בלבבו. לבו יותר מפיו. כן שאמר לו כך רב ללך.

אמר ר' שמעון בן יוחאי: הלב ששמת בגדלת אחי ובלב אורים ותמים. "וילך ויפגשוהו בהר האלהים וישק לו" — והו שאמר הכתוב: "חסד ואמת נפגשו צדק ושלוש נשקו" — חסד זה אהרן. שנאמר: "וללוי אמר תמיד ואוריד לאיש חסידך".

¹ דברים א', יב. ² שם שם, א'. ³ שיר השירים ח', א'. ⁴ תהלים קל"ג, א'. ⁵ שמואל ג', י. ⁶ שם ד', י"ג. ⁷ ש"א ג', כו. ⁸ כח. ⁹ שם שם ד', יד. ¹⁰ תהלים פ"ה, יא. ¹¹ דברים ל"ג, ח.

(קב) טרחנים — סרבים פורח. ראיות — הוכחות חדשות, כתבי תעודות. מוספני — מוסיף אני. אפיקורסים — מלעיגים ברבם. שפוי — שקט ושלו; כלו מתקושט הוא באשתו. קנא — אנוא — מיני מזונות, כלכלה. קר) לאפנטי שלך — לקראתך.

"נאמת" זה משה, שנאמר: "בכל ביתי נאמן הוא". "צדק" זה משה, שנאמר: "צדקת יי עשה". "ושלום" זה אהרן, שנאמר: "בשלום ובמישור הלך אתי". הני: "חסד נאמת נפשו צדק ושלום נשקו". (תנח"ק שמות: תנח"ק).

קה משה היה אומר יקוב הדין את החר, אבל אהרן אהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין אדם לחברו, שנאמר: "תורת אמת היתה בפיך ועולה לא-נמצא בשפתיו, בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון". (סנה' ו:).

קי שני רבותינו: "בשמן הטוב... ירד על-הגזן וזמן אהרן וגו'" — כמין שתי טפי מרגליות היו תלויות לאהרן בוקנו, אמר רב פפא: תנא, כשהוא מספר עולות ויושבות לו בעקר זקנו, (הור' יב).

טו. מיתתו של אהרן.

קז "הר החר" — הר על גבי הר, כתפוח קמון על תפוח גדול. ואף-על-פי שענין מהלך לפניו, משפיל את-הנביא ומנבא את-השפל, הניח הקדוש-ברוך-הוא את-ההר דגמא, שירעו נסים שעשה להם הקדוש-ברוך-הוא, שלא הניח הר במדבר, שלא יהיו מתננעים ועולים ויורדים עליהם; ולא עוד, אלא אף-על-פי שהיה עושה הענין כל-המדבר מישור, היה מניח מקום גבה למשכן, שתהא שם חנינו, והניח שלשה הרים: הר סיני לשכינה, הר נבו לקבירת משה וחר-ההר לקבירת אהרן. (תנח"ק חקת).

קח כשהגיע זמנו של אהרן לפטר מן העולם, אמר לו הקדוש-ברוך-הוא למשה: לך ואמר לו לאהרן על המיתה, השבים משה בשחרית והלך לו אצל אהרן, התחיל קורא: אהרן אחי! ירד אצלו, אמר לו: מה ראית להשבים ולבא כאן היום? אמר לו משה: דבר מן התורה הייתי מברר פליקל, ומתקשה לי הרבה, לך השבתי ובאתי אצלך, אמר לו: ומהו הדבר? אמר לו: איני יודע מהו, אלא אני יודע שבספר "בראשית" הוא, הבא אותו ונקרא בו, וטלו ספר בראשית וקראו בו כל פרשה ופרשה, ועל כל אחת ואחת אמר: ובה עשה ויפה ברא הקדוש-ברוך-הוא! וכן שהגיעו לבריא את אדם, אמר משה: מה אמר לאדם, שהביא מות לעולם! נאני ששלחתי במלאכי השרת, ואתה שעצרת את-המית — לא סופנו לך? עוד כמה שנים יש לנו להיות? אמר לו: קטנות הן! — היה יורד ויורד עד שהנביר לו יום המות: מיד הרגישו עצמותיו של אהרן ונועתו, אמר לו: שמא בשבילי הוא הדבר? אמר לו: הן, מיד ראו אותו ישראל שגרעה קומתו, אמר לו אהרן: "לפי יחיל בקרבי ואימות מות נפלו עליי" — אמר לו: מקבל עליך למות? אמר לו: הן, אמר לו: נעלה להר-החר, מיד עלו שלשתם, משה ואהרן ואלעזר, לעיני כל-ישראל, אלו היו ישראל יודעים שהוא עולה למות, לא היו מניחים אותו, והיו מבקשים עליו רחמים: אלא היו סבורים, שמא הדבור קראו.

¹ במדבר י"ב, ו. ² דברים ל"ג, כא. ³ מלאכי ב', ו. ⁴ חסידים פ"ט, יד. ⁵ שם ק"ג, יב. ⁶ במדבר כ', כב. ⁷ חסידים נ"ט, ט.

קו) שתי טפי מרגליות — של השמן הטוב, מספר — גוזז שער זקנו, בעיקר — בשורש. קז) דוגמא — סמן וזכר, קח) איני יודע מהו — כלו' איני זוכר, יורד ויורד — מגלגל ברבים, הרבור — של הקביה.

מיתתו של אהרן. הנסים על נחל ארנון

בזמן שעלו, נפתחה להם מערה ומצאו שם נר דולק ומטה. מעשה-שמים, והיה אהרן פושט בלי אחר ואלעזר לובשו, וערפל חתלתו. אמר לו משה: אהרן אחי! ראה, מרים מתה ואני ואחתי טפלטו בה. אתה מת ואני ואלעזר מטפלים בך. ואני, אם מת אני, מי מטפל בך? אמר לו הקדוש-ברוך-הוא למשה: חידד! אני מטפל בך. אמר לו משה לאהרן: "עלה, אחי, למטה זו" – עלה. – "פשט ידך" – ופשט. – "קפץ עיניך" – וקפץ. – "סתם פיך" – וסתם. מיד ירדה שכינה ונשקתו ויצאה נשמתו. והיו משה ואלעזר מנשקים אותו על לחיו. ועלה ענן-הקבוד וכסה אותו. אמר להם הקדוש-ברוך-הוא: צאו מקאן. כון שיצאו – נסתמת המערה.

היו משה ואלעזר יורדים, וכל-ישראל עומדים חרדים ומצפים לראות את-אהרן. מפני שהיה אהב שלום ורודף שלום. כשראו שעלו שלשה ולא ירדו אלא שנים – חזר השטן בנייהם והרגיש את-כל-ישראל על משה ואלעזר. נחלקו לשלש בתות: אחת אומרת: הרנו משה, שהיה מתקנא בו; ואחת אומרת: אלעזר הרנו, שהיה מבקש לירש את-הקדושה הגדולה; ואחת אומרת: דרך שמים מת. תפשו כל-ישראל ואמרו: אהרן היכן הוא? אמר להם משה: נזנו הקדוש-ברוך-הוא לחני עולם הבא. אמרו: אין אנו מאמינים לך, שמא דבר שלא בלגן אמר לך וקנסת עליו מיתה. בקשו ישראל לסקל את-משה ואת-אלעזר. מה עשה הקדוש-ברוך-הוא? רמו למלאכים, ופתחו את-המערה, והוציאו אורנו של אהרן. והיה פורת בשמים, והמלאכים מקלסים לפניו. וכל-ישראל רואים אותו, שנאמר: "ויראו כל-העדה כי גוע אהרן". ומה היו המלאכים מקלסים? – "בא שלום ינחתו על משכבותם". (ילק"ש חקת).

קט ויבכו את-אהרן שלשים יום כל בית ישראל! – למשה לא בכו אלא אנשים, מפני שהוציא הדין לאמתו והיה מוכיחם בדברים, ואהרן לא אמר מנימו לאיש: סרחת, ולאשה – סרחת; ולא עזר, אלא שהיה רודף שלום. שנאמר: "בשלום ובמישור הלך אתי". מה-תלמוד לומר: "ורבים השיב מעון"? – מלמד בשהיה אהרן מהלך בדרך, פגע באדם רשע ונותן לו שלום: למחר בקש אותו האיש ללך ולעבר עברה, אמר: אוי לי! איד אשא עיני אחר-כך ואראה את-אהרן? בשתי הימנו, שנתן לי שלום – ונמצא אותו האיש מונע עצמו מן העברה. וכן שני בני אדם, שעשו מריבה זה עם זה, הלך אהרן וישב לו אצל אחד מהם ואמר לו: בני, ראה! חברך מטרף את-לבו ומחלש בשערו ואומר: "אוי לי, איד אשא עיני ואראה בחברי? בשתי הימנו, שאני הוא שספרתי עליו" – היה יושב אצלם עד שמוציא כל קנאה שבלבו. שוב הולך אצל חברו ואומר לו: פענן זה, וכשפגעו זה בזה נפשו ונשקו זה לזה. לךך נאמר: "ויבכו את-אהרן... כל-בית ישראל". (אדר"נ יב; ילק"ש חקת).

טו. הנסים על נחל ארנון.

קי "עלי באר עני לה" – מה הם הנסים על נחל ארנון? אדם עומד על ההר מזה ומדבר עם חברו בזה מזה, והוא רחוק ממנו שבעה מילין; והדרך יורד לתוך הנחל ועולה, ונרדם של ישראל לעבר בתוך הנחלים. נהפנסו כל-האמות אכלוסין עד אין סוף; וישבו

¹ נמנדר כ', כט. ² ישעיה י"ז, ב. ³ מלאכי ב', ו. ⁴ נמנדר כ"א, יו.

מעשה שמים – כלי שנעשו בידי שמים, ולא בידי אדם. קפוצ – עצום. חזר – סבב. והרגיש – ועורר למרידה. וקנסת – וגזרת. קט) כל בית ישראל – ובמשה נאמר "ויבכו בני ישראל". סרחת – חטאת. מטרף – מכאיב ומצער. ומחלש – ועוקר. גפסו – הבקו.

מקצתם בתוך הנחל; וההר עשוי מלמעלם מערות, ובגוד המערות כהר שכנגדו עשוי סלעים סלעים כמין שדים. ונכנסו האכלוסין לתוך המערות, ואמרו: כשיכדו ישראל לתוך הנחל, אלו שבתוך הנחל עומדים מלפניהם, ואלו — למעלה מן המערות, ונהרג את-כלם. כן שהגיעו ישראל לאותו מקום. לא הצריכם הקדוש-ברוך-הוא לרד למטה לתוך הנחל, אלא רמו להרים ונכנסו שדים של הר זה לתוך המערות — ומתו כלם, והקיפו ההרים ראשיהם זה לזה ונעשו דרך כבושה, ולא נודע אינה נסמך להברו.

ואותו נחל מפסיק בין תחומי ארץ-ישראל לארץ מואב: הר שבארץ מואב, שבו המערות, לא נודעו, והר שבארץ-ישראל, שבו הסלעים כמין שדים, נודעו, ונסמך להר שכנגדו. ומפני מה נודעו? מפני שהוא מארץ-ישראל. משל לשפחה שראתה בן ארונה כא אצלה, קפצה וקדמה אותו וקבלתו.

כשנכנסו הסלעים לתוך המערות ורצצו כל-אותם הנפירים, נרדה הבאר אל הנחל ונתגברה שם, ואברה את-כל האכלוסין, בשם שאבר אותם הים, ועברו ישראל על אותם ההרים, ולא ידעו כל-הנשים האלו. אמר הקדוש-ברוך-הוא: הרי אני מודיע לבני ישראל כמה אכלוסין אכדתי מפניהם — נרדה הבאר לתוך המערה והוציאה נלגליות ונרועות ונבלים שאין להן חקר, וישראל חורו לבקש את-הבאר, וראויה מאירה כלבנה בתוך הנחל, והיא מוציאה את-אברי האכלוסין, והיו ישראל עומדים על הנחלים ואמרו שירה עליה: עלי באר שנו לה. (תה"ק חקת: במ"ר יט).

יז. עוג מלך הבשן.

קא בשבאו משה וישראל לתחומה של אררעי אמר להם משה: נתנה קאן ובשחרית אני נכנסים וכו' בשמים אותה. עמדו בשחרית, באו לכנס לאררעי, נשרין לא היתה העין רואה, תלה משה את-עניו וראה את-עוג יושב על החומה ונגליו מגיעות לאררעי. אמר משה: אני יודע מה אני רואה, חומה אחרת בנו אלו בלילה. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: משה, זה שאתה רואה עוג הוא — נתברא משה, אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: אל תירא אותו, שםפילו אני לפניך. עשו עמו מלחמה.

אמר עוג: מחנה ישראל כמה הוא? — שלש פרסאות... אלף ואעקר הר בן שלש פרסאות ואזרק עליהם ואהרגם. הלך עקר הר בן שלש פרסאות והניחו על ראשו. הביא הקדוש-ברוך-הוא גליו נמלים ונקביוהו, ורד לו על צוארו. בקש לשלפו — ושמרבו לו שניו לכאן ולכאן ולא יכל לשלפו. משה כמה היה? — עשר אמות. נטל קרדם בן עשר אמות, וקפץ עשר אמות, והכהו בקרסליו והרגו.

סינא, אבא שאול אומר: קובר מתים הייתי. פסם אחת רצתי אחר צבי ונכנס בקולית של מת, ורצתי אחריו שלש פרסאות, וצבי לא הנעתי וקולית לא קלתה. בשחרתי לפחורי, אמרו לי: של עוג מלך הבשן היתה. (דבר א: ילק"ש ובריס: בר' נד: נה כר:).

יח. בלעם.

ג'אמר מואב אל וקני מדין: — מה-טייכם של וקני מדין קאן? כן שהיו רוצין את-
 1' כנודע כ"א, יז. 2' ע"ס זכ, לה. 3' ע"ס כ"ב, ה.

קי) והקיפו — הקיבו. מפסיק — מבריל. תחומי — גבול. קיא) נשתרבו — נמשכו ונתארכו. קולית — עצם השוק, שחיא חלולת.

ישראל נוצחים שלא כדרך בל-הארץ אמרו: מנהיג שלהם במדין נתגדל. נדע מהם מה מדותיו. אמרו וקני מדין: אין בחו אלא בפיו. אמרו להם: אף אני נבוא כנגדם בארם שפחו בפיו.

וַיֹּאמֶר מוֹאָב אֶל זִקְנֵי מִדְיָן¹—וְהִלֵּא אֹתָהּ מוֹצֵא שְׂמֵדִינִים נִלְחָמִים עִם הַמּוֹאָבִים וְהַשְׂנֵאָה בִּנְיָהֶם מֵעוֹלָם?—אֵלָּא מִשָּׁל לִשְׁנֵי כִלְבִּים שֶׁהָיוּ מְרִיבִים זֶה עִם זֶה. בָּא זֶאֱבָב עַל אֶחָד מֵהֶם. אָמַר הַשֵּׁנִי: „אִם אֵינִי עוֹנֶנּוּ הַיּוֹם הוֹרֵג אֶת־זֶה וְלִמְחָר יָבֵא עָלַי“: לְפִיכָךְ נִתְחַבְּרוּ מוֹאָב עִם מִדְיָן. וְהָיוּ שְׂאִימְרֵי הַכְּבִירֹת: חֲלָהָה וְחִתּוּל עָשׂוּ מִשְׁתָּהּ מִחֻלְבוֹ שֶׁל רַע־מִזֵּל.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל בִּלְעָם לֹא חֲלָף עִמָּהֶם². אָמַר לוֹ: אִם כֵּן אֶקְלָם בַּמְּקוֹמִי—לֹא תֵאָר אֶת־הָעָם³? אָמַר לוֹ: אֲבָרְכֶם. אָמַר לוֹ: אֵין הֵם צָרִיכִים לְבִרְכָתְךָ—כִּי בְרוּךְ הוּא⁴. מִשָּׁל אוֹמְרִים לַצִּרְעָה: לֹא מִדְּכַשָּׁד וְלֹא מִעַקְצָד.

וַיִּקְרָא אֱלֹהִים אֶל בִּלְעָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֶת־שִׁבְעַת הַמּוֹבָחַת וְנֹוֹ⁵—אָמַר לוֹ הַקְּדוֹשׁ—בְּרוּךְ־הוּא: רָשָׁע, מָה אָתָּה עוֹשֶׂה? אָמַר לוֹ: „אֶת־שִׁבְעַת הַמּוֹבָחַת עִרְכֹּתִי“: מִשָּׁל לְשִׁלְחֵי הַמִּשְׁקָד בַּמִּשְׁקָלוֹת, בָּא בַעַל הַשּׁוֹק הַרְגִּישׁ בּוֹ. אָמַר לוֹ: מָה אָתָּה מַעֲשֶׂה וּמַשְׁקֵר בַּמִּשְׁקָלוֹת? אָמַר לוֹ: כִּבְר שְׁלַחְתִּי דוֹרוֹן לְבֵיתְךָ. אָף כָּךְ בִּלְעָם, קִרְאוּ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, אָמַר לוֹ: רָשָׁע, מָה אָתָּה עוֹשֶׂה? אָמַר לִפְנָיו: „אֶת־שִׁבְעַת הַמּוֹבָחַת עִרְכֹּתִי“.

וַיִּשָּׁם יְיָ דָּבָר בְּפִי כִלְעָם⁶—ר' אֶלְעָזָר אוֹמֵר: מִלֶּאדָּה: ר' יוֹנָתָן אָמַר: חֲבֵה.

אָמַר ר' יוֹחָנָן: מִבְּרַכְתּוֹ שֶׁל אוֹתוֹ רָשָׁע אָתָּה לֵמַד מָה הָיָה בָּלְבוֹ. בָּקַשׁ לוֹמַר שֶׁלֹּא יְהִי לָהֶם בְּתִיב־כְּנִסִּיּוֹת וּבְתִיב־מִדְרָשׁוֹת—„מִה־מּוֹבֵא אֱהִיךָ יַעֲקֹב“: לֹא תִשְׁרֶה שְׂכִינָה עֲלֵיהֶם—„מִשְׁבּוֹתֶיךָ יִשְׂרָאֵל“: לֹא תִהְיֶה מַלְכוּתָן נִמְשָׁכֶת—„בְּנִחֲלִים נָטִיף“: לֹא יִהְיוּ לָהֶם זִיתִּים וְכֶרֶמִּים—„כְּנָנוֹת עָלֵי נְהַר“: לֹא יִהְיֶה רִיקָם נִדְחָ—„בְּאִנְחִים נָטִיף יְיָ“: לֹא יִהְיוּ לָהֶם מַלְכִּים בְּעָלֵי קוֹמָה—„בְּאִרְוִים עָלֵי מִים“: לֹא יִהְיֶה לָהֶם מֶלֶךְ בֶּן־מֶלֶךְ—„וַיֵּל מִים מִדְּלִיז“: לֹא תִהְיֶה מַקְבִּיתָם שׁוֹלֶטת בְּאִמּוֹת—„וְזָרְעוּ בְּמִים רַבִּים“: לֹא תִהְיֶה עֲזָה מַלְכוּתָם—„וְיָרִם מֶאֱגֵן מַלְכוֹ“: לֹא תִהְיֶה אִימָה מַלְכוּתָם—„וְחִנְשָׁא מַלְכוּתוֹ“.

אָמַר ר' אֲבָא בַר כְּהֵנָה: בָּלֵן תּוֹרֵי לְקַלְלָהּ, חוּץ מִבְּתִיב־כְּנִסִּיּוֹת וּמִבְּתִיב־מִדְרָשׁוֹת. שְׁנֵאמַר: „וַיַּחֲפֹךְ יְיָ אֱלֹהֶיךָ לָךְ אֶת־הַקְּלָלָה לְבִרְכָּהּ כִּי אֲהַבְּךָ יְיָ אֱלֹהֶיךָ“—קַלְלָהּ וְלֹא קַלְלָתָהּ.

כִּי מֵרֹאשׁ צָרִים אֶרְאֶנּוּ⁷—לְהוֹרִיעֶךָ שְׁנֵאתוֹ שֶׁל אוֹתוֹ רָשָׁע, שֶׁמִּתּוֹךְ בְּרַכּוֹתָיו אָתָּה יוֹרֵד מִחֻשְׁבוֹתָיו, לָמָּה הוּא דוֹמָה: לְאָדָם שֶׁבָּא לְקַץ אֶת־הָאֵילָן, מִי שְׂאִינוֹ בָּקִי קוֹצֵץ אֶת־הַעֲנָפִים, כָּל עֵנֶף וְעֵנֶף—וּמִתְנַגֵּעַ, וְהַפֶּקֶחַ מִנְּלָה אֶת־הַשְּׂרָשִׁים וְקוֹצֵץ. כָּךְ אָמַר אוֹתוֹ רָשָׁע: מָה אֲנִי מַקְלֵל לְכָל שִׁבְט וְשִׁבְט, הִרִי אֲנִי הוֹלֵךְ לְשִׁרְשֵׁיהֶם וְקוֹצֵץ. בָּא לַעֲזֹב וּמִצָּאֵם קָשִׁים: לְכָךְ נֹאמַר: „כִּי מֵרֹאשׁ צוֹרִים אֶרְאֶנּוּ“—הַסֵּרְעִי, כִּשְׂרֹא צֶפֶה עַל גְּבִי הָאָרֶץ, נוֹחַ הוּא לַעֲקָרָה וְאֵלּוֹ אֵינָם כֵּן: מִהַבְּרִים הֵם עַד הַתְּהוֹמוֹת.

הַקִּינָה לְכָרֶךְ יִשְׁכָּן⁸—כֵּן בִּלְשׁוֹן יוֹנִית אַחֶר, אֵינוֹ מִחֻשָּׁבִים עִם אִמָּה אַחֶרֶת: תִּדְעַ

¹ נמדבר כ"ג, ד. ² שם שם, יב. ³ שם כ"ג, ד. ⁴ שם שם, כו. ⁵ שם כ"ה, ה. ⁶ שם שם, ו. ⁷ שם שם, ו. ⁸ דגריס כ"ג, ו. ⁹ נמדבר כ"ג, ט.

קִיב) הוֹלֵדָה וְחִתּוּל—שֶׁהֵם אוֹיְבִים זֶה לָזֶה. לְשִׁלְחֵי—לְחַלְפֵן שֶׁל מַעֲוֹת. דוֹרוֹן—מִתְנָה, בְּתוֹרַת שׁוֹחֵר. חֲבֵה—מִין חֹחַ שֶׁמְכַנִּסִּים לָפָה בֵּין הַשְּׁנַיִם כְּדִי לַעֲכֹב אֶת הַדְּבוּר. לְשִׁרְשֵׁיהֶם—הָאִבּוֹת, „מֵרֹאשׁ צוֹרִים“ דָּרַשׁ עַל הָאִבּוֹת, עֲדַהֲכִי „הִבִּיטוּ אֶל צוֹר חֲצַנְתָּם“ (יִשְׁעִי נ"א, א). צֶפֶה—מִחוּבֵר רַק לַשִּׁטָּח הָעֲלִיוֹן שֶׁל הַקֶּרֶעַ.

לך שהוא כן: חשב כל-האותיות ותמצא כלן יש להן ווג, והיא נויין אין להן ווג; אי אקרי ט' תשעה - הרי עשרה: ב' שנים. ח' שמונה - הרי עשרה: איט, בית, גיז, דיז - ח' אין לה ווג, וכן י"ץ, כ"ח, ל"ע, מ"ס - נ' אין לה ווג. (כפ"ר ב: סנה"ק: תנח"ק: תנח"י: ילק"ש).

ק"ג "הניי הולך לעמי לכה אינצד ונ"ו¹ - אמר לו: אלהיהם של אלו שוגג ומה הוא והם מתאווים לכלי פשתן, בא ואשיאד עצה: עשה להם קלעים והושב בהם זונות, ונקח מבחוז וילדה מבפנים, ונקחו להם כלי פשתן, עשה להם קלעים מהר-שקל עד בית הנישיון והושב בהן זונות, וקנה מבחוז וילדה מבפנים, ובשעה שישראל אוכלים ושותים ושמים ויוצאים לטיל בשוק, אומרת לו הזונה: אי אתה מבקש כלי פשתן ונקח אומרת לו בשעה וילדה אומרת לו בפחות שמים ושלוש פעמים: ואחר-כך אומרת לו: הרי אתה כבד-בית, שב ברור לעצמך, וצרצור של יין מנח אצלך, מן הנין העמוני, שהוא קשה ומפסה את-הנוף לזנות. אמרה לו: רצונך, שתשתה כוס של יין? כן ששתה בער בו. אמר לה: השמעי לי, הוציאה וראתה מתוך חיקה, אמרה לו: עבד לזה. אמר לה: הלא יהודי אני. אמרה לו: ומה אכפת לך, כלום מבקשים ממך אלא פעיר - והוא אינו יודע שעבד-הך כבד - ולא עוד אלא שאני מנחמך עד שתכפר בתורת משה רבך. (סנה"ק: ירוש' שם).

יט. בנות צלפחד.

ק"ד ותקבנה בנות צלפחד ונ"ו² - כן ששמעו בנות צלפחד, שהארץ מתחלקת לשבטים ולא לנקבות, נתקבצו זו על זו לטול עצה: אמרו: לא כרחמי בשר-ודם רחמי המקום: בשר-ודם רחמי על הזכרים יותר מן הנקבות: אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן, אלא - רחמי על הזכרים ועל הנקבות, רחמי על הכל, שנאמר: טוב יי לכל ורחמי על כל-מעשיו³.

"תנה לנו אחזה"⁴ - ר' נתן אומר: יפה כהן של נשים מכה אנשים, שאנשים אמרו: נתנה ראש ונשובה מצרימה⁵, ונשים אמרו - "תנה לנו אחזה". (ספרי פנחס).

קטו ותעמנה לפני משה⁶ - חמשתן אמרו חמשה דברים. ראשונה אמרה: "אבינו מת במדבר": שניה אמרה: "והוא לא היה בתוך העדה הנוגדים על יי פערת לרח": השלישית אמרה: "כי בחטאו מת"⁷ - הוא המקושש: הרביעית אמרה: "יבנים לא היו לו": החמישית אמרה: "למה יגרע שם אבינו מתוך משפחתו"⁸, וכל הפסוק, (ילק"ש פנחס ע"פ ילמדנו).

קטז תנא, בנות צלפחד חכמניות הן, דרשניות הן, צדקניות הן. חכמניות הן, שלפי שעה דברו, שאמר רב שמיאל בר רב יצחק: מלמד שהיה משה רבנו יושב ודורש בפרשת וקמין, אמרו לו: אם כן אנו חשבות תנה לנו נחלה כבן, ואם לא - תתיבם אמנו: מיד "נקרב משה את-משפטן לפני יי"⁹, דרשניות הן, שהיו אומרות: אלו היה לו בן, או אפילו בת לבן, לא דברנו. צדקניות הן - שלא נשאו אלא להענין להן. (ב"ב קיט: ילק"ש פינחס).

¹ נמדנר כ"ד, יד, ² שם כ"ו, א. ³ תהלים קמ"ה, ט. ⁴ נמדנר כ"ו, ד. ⁵ שם י"ד, ה. ⁶ שם כ"ו, ג. ⁷ שם שם, ג. ⁸ שם שם, ה.

ק"ג (ק"ג) קלעים - של אהלים, בשוה - במחיר שוה, וצרצור - ובקבוק, השמעי לי - לעברה, יראתה - אלול שלה, פעור - עשית צרכים, קוד - לשבטים - לזכרים, יפה כהן - כלו יפה מדתו ותכונתו. קטז) שלפי שעה דברו - דבר בעתו ובזמנו, בהתאם לענין השעה, להגון להן - למי שהוא ראוי להן, לכשרים.

בנות צלפחד. מלחמת מדין. ספוק צרכיהם של ישראל במדבר. קנט

קין ויאמר יי אל משה לאמר בן בנות צלפחד דברות¹ – קך הוא הדין. אמר הקדוש ברוך הוא למשה: ולא אמרת, והדבר אשר יקשה מקם תקרבון אלי ושמעתי² – הדין שאין אתה יודע הרי הנשים דנות אותו. משל לשלחני שאמר לתלמידיו: אם יבאו לך סלעים לפרוט – פרוט, ואם יבאו מרגליות – הביאן אלי. באה אצלן חליא אחת של נכובית, הוליקה אצל רבו, הלך רבו להראותה לאתה.

ר' שמעון בן לקיש אומר: יודע הנה משה רבנו את-הדין. אלא באו לפני שרי עשרות תחלה. אמרו להן: דין של נחלה הוא, ואין נה שלנו, אלא של גדולים ממנו: באו לפני שרי חמשים, ראו שכבדו אותם שרי עשרות, אמרו: אף אנו יש גדולים ממנו, וכן לשרי מאות, וכן לשרי אלפים, וכן לנשיאים, והשיבו להן כלם בענין הזה, שלא רצו לפתוח פה לפני מי שגדול מהם. הלכו לפני אלעזר, אמר להן: הרי משה רבנו, באו אלו ואלו לפני משה, ראה משה שכל אחד ואחד כבוד את-מי שגדול ממנו, אמר: אם אמר להם את-הדין אטול את-הנדלה. אמר להם: אף אני יש גדול ממני, – לסיכך, ונקרב משה את-משפחן לפני יי³. (תנח' פנחס; במ"ר כא)

כ. מלחמת מדין.

קין נקום נקמת בני ישראל⁴ – להודיע שבחם של פרסי ישראל, שאין נפטרים מן העולם עד שהם נוקמים נקמתם של ישראל, שהיא נקמת מי שאמר והיה העולם. (ספרי מסות).

קיס וישלח אותם משה⁵ – הקדוש ברוך הוא אמר למשה: נקום-אתה בעצמד, ורוא משלח את-אחרים! אלא מפני שנתגדל בארץ מדין אמר: אינו דין שאני מצר למי שעשה בי טובה, הנשל אומרי: בור ששתית ממנו אל תזרק בו אבן. (במ"ר כב).

כב ואת בלעם בן בעור הרנו בחרב⁶ – בלעם מה-לו שם? אמר ר' יוחנן: שהלך לטול שבר עשרים וארבעה אלף שהפיל מישראל. זה שאומרים הבריות: הלא הנמל לבקש קרנים – וקטפו את-אזניו⁷.

אמר ר' יוחנן: כשהלך פינחס למדין, הוא וכל תלדתי הלכו עמו. כון שראה בלעם הרשע את-פינחס, עשה את-שתי ורעותיו כשני לוחות אבנים והיה פורח ועולה למעלה: אף פינחס, כון שראה, פרח ועלה אחריו עד שמצאו עומד ומשתטח לפני כסא הכבוד: מיד הראה לו פינחס את-הציץ שבתוכו בו, קחש ליי⁸ – והוא נופל, תפשו והביאו לפני משה, ודברו, והרגוהו. (סנה' קה"ב במ"ר כ"א: ילק"ש).

כא. ספוק צרכיהם של ישראל במדבר.

כא שאל ר' אליעזר את-ר' שמעון ואמר לו: כשיצאו ישראל ממצרים, כלי קורים יצאו עמם? אמר לו: לא. – ומדין היו לובשים בל-ארבעים שנה? אמר לו: ממה שהלבישום⁹

¹ צמדנר כ"ג, ו. ² דניס ג' יי. ³ צמדנר כ"ג, ה. ⁴ שם לא, ב. ⁵ שם לא, ו. ⁶ שם שם, ח.

קין סלעים-שהם מסבעות גדולים. לפרוט – למעות קטנות. הביאן אלי – לבחון ערכן. חוליא-סבעת; כל דבר עגול והלול באמצע קרוי חולית. להראותה לאחר – הסבין בדבר יותר ממנו. קין) פרנסי – מנהיגי. קיס) אינו דין – לא מן הצדק והיושר. (כ) שהפיל מישראל – בהזנותו את ישראל בשמים (במדבר כ"ה, ט). וקטפו – וכתרו. פורח – עף. הציץ – שעל מצח כהן גדול. (כא) כלי קורים – בגדי ארג.

מלאכי-השרת. — ולא היו כלים? אמר לו: ולא קרית: "שמתך לא בלתה מעליך"? — ולא היו הקטנים גדלים? אמר לו: צא ולמד מן החלזון הזה, שכל-זמן שהוא גדל, נרתיקו גדל עמו. — ולא היו צריכים תבכסת? אמר לו: הענן היה שף בהם ומגהיצם. — ולא היו נשרפים? אמר לו: צא ולמד מן האמינטון הזה שאינו מתנהק אלא באור. — ולא היו עושים כנימיות? אמר לו: במוותם לא שלטי בהם רמה ותולעה, בחייהם לא כל-שכן! — ולא היה ריחם קשה מריח הזעה? אמר לו: הבאר היה מעלה להם מיני דשאים ומיני בשמים, והיו מתענגים בהם והיה ריחם נודף מסוף העולם ועד סופו.

בזן שראו ישראל היאך הקדוש-ברוך-הוא מנהיגם, מנהצם ומענינם במדבר, התחילו מקלסים ואומרים: "הן רועי לא אחסר בנאות דשא ורביציני ונזי"². (ש"ס כ"ג: פסיק' דר"כ).

קכב ואלך אתכם ארבעים שנה במדבר¹ — אמר הקדוש-ברוך-הוא לישראל: "המדבר היותי לישראל"? שמה במדבר נהנתי אתכם? בנהג שבעולם, מלך בשר ודם שיוצא למדבר — שמה מוצא שם שלה או אכילה ושתייה, בשם שהוא מוצא בפלטין שלו? ואתם הניתם עבדים במצרים ורובצתי אתכם משם, והרבצתי אתכם תחת ענני כבוד, והעמדתי לכם שלשה גואלים משמשים אתכם, משה ואהרן ומרים, שכעה עניים היו מלמעלה ומלמטה ומארבע רוחות העולם, ואחר לפניהם, ומכה נחשים ועקרבים, ומשנה לכם את-ההרים ואת-העמקים ושורף את-הקוצים ואת-הברקנים ומעלה עשן, ורואים אתכם כל-מלכי מזרח ומערב ואומרים: "מי זאת עולה מן המדבר כתמרות עשן?"³ הורדתי לכם את-המון העליתי לכם את-הבאר, ואחר-כך הבאתי לכם שלום — "המדבר היותי לישראל". שמה במדבר נהנתי אתכם? "אם ארץ מאפליה" — לא אני בעצמי היתי מאיר לכם מאפלכם? בנהג שבעולם, אדם מקבל אורח — יום ראשון שוחט לו עגל, יום שני — תרנגולים, יום שלישי — קטניות, יום רביעי — ממעט והולך; לא דומה יום ראשון כיום אחרון, יבל אף הקדוש-ברוך-הוא בזן תלמוד לומר: "נה ארבעים שנה יי אליהך עמך"⁴ — יום אחרון כיום ראשון. (תנח' : ילק"ש).

כב. סוף ארבעים שנה במדבר.

קכג ערב תשעה-באב כל-אותן השנים שהיו ישראל במדבר היה משה מוציא כרוז ככל-המנהג ואומר: צאי לחפר, צאו לחפר! והיו יוצאים וחופרים להם קברות ולנים בהם. בשחרית היה כרוז יוצא ומכריז: ויבדלו התיים מן המתים! היו עומדים ומוציאים עצמם חסרים חמשה עשר אלף — [עד ש]חסרו ששים רבוא. ובשנת הארבעים האחרונה עשו בן ועמדו ומצאו עצמם שלמים. אמרו: שמה טעינו בחשבון החדש... חזרו בליל עשירי ולנו כל-אחד ואחד בקברו. למחר עמדו כלם. חזרו עוד בליל אחד עשר, ובן בשנים עשר ושלשה עשר¹ דגרים ח', ד. ² סטלים כ"ג, א"כ. ³ דגרים כ"ט, ה. ⁴ ירמיה כ', לא. ⁵ שיר-השירים ג', ו. ⁶ דגרים כ', ז.

החלזון — שבלול. נרתיקו — קלפה קשה שהוא נתון בתוכה. תבכסת — כבוס. שף — משפשף ומחכך. ומגהיצם — מסהרם ומצחצחם. האמינטון — מין אבן שמוציאים ממנה חומים לאריגה ואינם נשרפים. מתנהק — מתנהק. כנימיות — כל מיני כנים. מריח הזעה — שלא התליפו בגדיהם ונסתאבו. מתענגים — מתגלגלים. מקלסים — מהללים. קכב) קטניות — מיני פולים ועדשים ושאר זרעונים הגדלים בנרתיקין (הילוענפרכוש). קכג) כרוז — קריאה. כרוז — ממונה על ההכרזה.

סוף ארבעים שנה במדבר. נבואתו של משה קלא

וארבעה עשר וחמשה עשר. וכן שראי שאין אחר מהם מת אמרו: דומה שבטל הקדוש-ברוך-הוא אותה נזרה קשה מעלינו. ועמדו ועשאוהו יום טוב. וכן שני חכמים: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה-עשר באב וכלום הכפורים. (ירוש' תענ' ד'; איכ"ר פתיח; מר"ש לב).

קכו ארבעים שנה הקיף הקדוש-ברוך-הוא את-ישראל במדבר. אמר: אם אני מוליכם דרך פשוטה עכשיו מחזיקים איש איש בשרה ובכרם ומתבטלים מן התורה. אלא אני מוליכם הדרך המדבר ואכלו את-המן וישתו מי באר והתורה מתעוררת בנוסח: ועוד, בששמינו הבנענים שישאלו נקנסים לארץ עמדו ושרפו את-הנזעים ונקרו את-האילנות וקצצו את-הנטיעות וסתרו את-הבנינים וסתמו את-המענות. אמר הקדוש-ברוך-הוא: אני הבטחתי את-אברהם אביהם להבינם לארץ מלאה כל-טוב. הריני מעבכם במדבר ארבעים שנה. עד שיעמדו הבנענים ויתקנו מה שקלקלו. (תנח' בשלח).

קכה "כי תבאו אל הארץ וגשתם" — תרגולת זו בשאפרוהיה דקים. היא מכנסתם ונותנתם תחת בגדיה ומחממת אותם ועודרת לפניהם. וכשהם גדלים — אם אחר מהם מבקש לבוא אצלה היא מנקרת לו בראשו ואומרת לו: לך עזר באשפתך. כך כשהיו ישראל במדבר ארבעים שנה היה המן יורד והבאר עולה להם והשלו מצוי להם. ועניי קבד מקיפים אותם ועמוד-ענן מסייע לפניהם. כן שנכנסו ישראל לארץ אמר להם משה: כל אחד ואחד מכם יטען מכורשו ויצא ויטע לו נטיעות. (ויק'ר כח).

קכו "אלה מסעי בני ישראל" — משל למלך שהיה בנו חולה. הוליכו למקום אחר לרפאותו. כן שהיו חוזרים התחיל אביו מונה את-המסעות: באן ישנו. באן הקרנו. באן חששת בראשך; כך אמר הקדוש-ברוך-הוא למשה: מנה להם את-כל-המקומות. הין הבעיסוני: לך נאמר "אלה מסעיי". (תנח"ק מסעי).

כג. נבואתו של משה.

קכו "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה" — תנאי כל-הנביאים נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה. שנאמר: "וביד הנביאים אדמה". משה רבנו נסתכל באספקלריא המאירה. שנאמר: "ותמונת יי וביט".

חמשים שש ערי בניה נבראו בעולם. וכלם נתנו למשה בסיני חסר אחד. שנאמר: "ותחסררו מעט מאלהים". (יבמ' מס': נדר' לח).

קכח "ויאמר משה אל יי" — למה הדבר דומה. למערה שהיא נתונה על שפת הים. עליה הים ומלא אותה. מכאן ואילך הים נותן למערה והמערה לים — כך "ויאמר יי אך משה". "ויאמר משה אל יי". "ויאמר יי אל משה". (תנח"ק תשא; שמ"ר מה).

¹ ויקרא י"ט, כג. ² במדבר ל"ג, א. ³ דברים ל"ד, י. ⁴ בושע י"ב, יא. ⁵ במדבר י"ב, ח. ⁶ תהלים מ', ו.

דומה — כמדומה. אותה נזרה קשה — "במדבר הזה יפלו פגריכם" (במדבר י"ד, כט). קבד מתעוררת — כלו נבלעת. וסתרו — והרסו. קכה מכורשו — כלי שעוקרים בו עשבים רעים. קכו הקרנו — קרנו את עצמנו בצל או במים. חששת — היית חושש וכואב. קכו באספקלריא — במראה. קכח ומלא אותה — הים את המערה. מכאן ואילך — לאחר שנתמלאה המערה ועברו המים על גדותיה. ה' אל משה... משה אל ה'... — לאחר שנתמלא משה מן השכינה, פעמים שהשכינה אף היא קבלה ממנו.

קכט וַאֲצִלְתִּי מִן הָרֹחַ אֲשֶׁר עָלֶיךָ וְשָׁמַתִּי עֲלֵיהֶם¹ — וְאִם תֹּאמַר: הַזְקֵנִים שֶׁהָיְתָה נְבוֹאָתָם מִשָּׁל מֹשֶׁה שָׁמָּה חָסֵר מִנְבוֹאָתוֹ כְּלוּם? — לֹאֵז לֵמָּה הָיָה מֹשֶׁה דוֹמֶה בְּאוֹתָהּ שְׂעָה? לְטִר שֶׁהָיָה דוֹלֵק, וּמִדְּלִיקִים מִמֶּנּוּ נִרְוֹת הָרֶבֶה, וְאִזְרוּ אֵינֶנּוּ חָסֵר כְּלוּם: אָף בֶּן מֹשֶׁה, אָף־עַל־פִּי שֶׁנִּטְלוּ הַנְּבִיאִים מִנְבוֹאָתוֹ, לֹא חָסְרָה נְבוֹאָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה כְּלוּם, שֶׁנֶּאֱמַר: וְלֹא קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה². (תנ"ך בהעלותך; ספרי שם).

קל מֹשֶׁה מֹשֶׁה³ — הָיָה מֹשֶׁה עַד שֶׁלֹּא נִדְּבַר עִמּוֹ, הוּא מֹשֶׁה מִשְׁנַדְּבַר עִמּוֹ. (במ"ד יד).
קלא מֵהֵיכָן נִטַּל מֹשֶׁה קֶרְנֵי הָדוֹד? ר' יְהוֹדָה בִּר נִחְמִיָּה אוֹמֵר: כְּשֶׁמֹּשֶׁה כָּתַב אֶת־הַתּוֹרָה וְנִשְׁתַּר כְּקוֹלְמוֹס קִמָּעַ וְהֶעֱבִירוּ עַל רֹאשׁוֹ, וּמִשָּׁם נֶעֱשֶׂה לוֹ קֶרְנֵי הָדוֹד. (תנ"ך תשא).

כה. אֶלְדָּד וּמִידָד.

קלב וַיִּשְׁאֲרוּ שְׁנֵי אֲנָשִׁים בְּמַחֲנֵה⁴ — יֵשׁ אוֹמְרִים בְּקִלְפֵּי נִשְׁתַּרְוּ, שֶׁבִּשְׂעָה שָׁאֵמַר לוֹ הַקְדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא לְמֹשֶׁה: אֲסַפֶּה לִּי שְׂבָעִים אִישׁ מִזְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל⁵ — אָמַר מֹשֶׁה: בִּיצֵר אֶעֱשֶׂה? אֲבָרָר שֶׁשֶׁה שָׂשָׂה מִכָּל שְׂבָמ וְשִׁבְמ — נִמְצְאוּ שְׁנֵים־יָתֵרִים: אֲבָרָר חֲמִשָּׁה חֲמִשָּׁה מִכָּל שְׂבָמ וְשִׁבְמ — נִמְצְאוּ חֲסָרִים: אֲבָרָר שֶׁשֶׁה מִשְׁבָּמ נָה וְחֲמִשָּׁה מִשְׁבָּמ נָה — הִרְיִנִי מִטִּיל הַנָּאֵה בֵּין הַשְּׂבָמִים, מָה עָשָׂה? בָּרַר שֶׁשֶׁה שָׂשָׂה וְהִבִּיא שְׂבָעִים וּשְׁנָיִם פְּתֻקִּים, עַל שְׂבָעִים כָּתַב "זֶקֶן" וּשְׁנָיִם הֵנִיחַ חֶלֶק. בְּלֵלִם וְנִתְּנָם בְּקִלְפֵּי, אָמַר לָהֶם: בָּאוּ וְסִלּוּ פְתֻקֵּיכֶם, כֹּל מִי שֶׁעָלָה בְּדָו "זֶקֶן", אָמַר: בָּרַר קִדְשָׁךְ שָׁמַיִם: מִי שֶׁעָלָה בְּדָו חֶלֶק, אָמַר. הַמָּקוֹם לֹא חֲפֵץ בָּךְ — אֲנִי מָה אֶעֱשֶׂה לָּךְ?

ר' שְׁמַעוֹן אָמַר: בְּמַחֲנֵה נִשְׁתַּרְוּ. בִּשְׂעָה שָׁאֵמַר לוֹ הַקְדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא לְמֹשֶׁה: אֲסַפֶּה לִּי שְׂבָעִים אִישׁ⁶, אָמְרוּ אֶלְדָּד וּמִידָד: אֵין אֲנִי רְאוּיִם לְאוֹתָהּ נְדָלָה. אָמַר הַקְדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא: הוֹאִיל וּמַעֲשֵׂתָם עֲצֻמָּכֶם הִרְיִנִי מוֹסִיף נְדָלָה עַל נְדָלְתְּכֶם, וְמָה נְדָלָה הוֹסִיף לָהֶם? שֶׁהַנְּבִיאִים בָּלָם נִתְּנָבְאוּ וּפִסְקוּ, וְהֵם נִתְּנָבְאוּ וְלֹא פִסְקוּ.

וְמָה נְבוֹאָה נִתְּנָבְאוּ? מֹשֶׁה מָתַי, יְהוֹשֻׁעַ מִכֵּינִים אֶת־יִשְׂרָאֵל לְאַרְצָה. (סנה"י יו').

קלג וַיֹּאמֶר לוֹ מֹשֶׁה הַמִּקְנָא אֹתָהּ לִי⁷ — אָמַר לוֹ: יְהוֹשֻׁעַ, בָּךְ אֲנִי מִקְנָא? לֹאִי אֹתָהּ פִּיּוּצָא בִּי, וְלֹאִי כָל־יִשְׂרָאֵל פִּיּוּצָא בָּךְ! (ספרי בהעלותך).

כה. מֹשֶׁה וַיְהוֹשֻׁעַ.

קלד וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶל יְיָ לֵאמֹר יִפְקֹד יְיָ אֱלֹהֵי הָרוּחַת לְכָל בִּשְׂרָ⁸ — לְהוֹדִיעַ שְׂבָחָם שֶׁל צִדִּיקִים, שֶׁכְּשֶׁנִּפְטְרִין מִן הָעוֹלָם מֵיחִיָּין צְרִיכֵי עֲצֻמָּן וְעוֹסְקִין בְּצִדִּיקֵי צְבוּרָה.
יִפְקֹד יְיָ אֱלֹהֵי הָרוּחַת לְכָל בִּשְׂרָ⁹ — כְּשֶׁרָאָה מֹשֶׁה רַבֵּנּוּ שָׁאֵין בְּנֵי רְאוּיִם לְעַמּוֹד בְּנִשְׁאִיאוֹת אַחֲרָיו, נִתְעַשֵּׂף נִעְמַד בַּתְּפִלָּה לִפְנֵי הַקְדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא, אָמַר לִפְנֵיו: רַבּוֹנוֹ־שֶׁל־עוֹלָם, הוֹדִיעֵנִי מִי יָצָא וּמִי יָבֵא לִפְנֵיהֶם: יִפְקֹד יְיָ אֱלֹהֵי הָרוּחַת לְכָל בִּשְׂרָ¹⁰ — רַבּוֹנוֹ־שֶׁל־עוֹלָם.

¹ במדבר י"א, יז. ² דברים ל"ד, י. ³ שמות ג', ד. ⁴ במדבר י"א, כו. ⁵ שם שם, טז. ⁶ שם שם, כט. ⁷ שם כ"ז, טו, טז.

קל) הוא משה וגר — שלא זחה דעתו עליו אחר שנתגלה לו הדבור. קלא) נשתיר בקולמוס קמעא — נשארה טפה תלויה בקנה הכתיבה. קלב) בקלפי — הכלי שמסליל לשם גורלות. שנים יתרים — ששה ששה משנים עשר שבשים הרי ע"ב. פתקים — פספסים כתובנים. ופסקו — וחדלו.

ולוי לפניך דעתו של כל-אחד ואחד מהם, אין דעתו של זה דומה לדעתו של זה, ובשעה שאני מסתלק מהם, בבקשה מסד, אם בבקשה למנות עליהם מנה עליהם אדם שיהא סובל כל-אחד ואחד לפי דעתו.

יפקד יי אלחי הרוחות לכל בשר¹—אמר לו: האיש שאמה מעמיד עליהם יש בו רוח של ששים רבוא, שיהא מסית לכל אחד ואחד לפי דעתו? אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: משה, וקד דברת! הריני מראה אותך כל-השופטים וכל-הנביאים שאני מעמיד על בני מעבדו עד שיחיו המתים.

אמר רב סימון: ²יבארו יי את-כל-הארץ³—היה מראה אותו יהושע עומד תחתיו ומוסר לעתניאל, וכן כלם. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: כל-אדם שתראתי לך דעה אחת ורוח אחת יש בהם? אבל מה שבקשת לראות מראש בסוף רוח אחת יש בו והיא שוקלת כל הרוחות—זה משה.

איש על העדה אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם⁴—שלא יהא עושה בדרך שאחרים עושים, שהם מוציאים את-לגיונם ויושבים להם בתוך פניהם, ואשר יוציאים ואשר יביאים⁵—שלא יהא מוציאים רבבות ומכניסים אלפים, מוציאים אלפים ומכניסים מאות, ולא תהיה ערת יי בצאן אשר אין להם רעה⁶—למה הנה משה דומה? לרעה נאמן שאמר בעל צאנו: הסתלק מצאני. אמר: איני מסתלק עד שתודיעני את-מי אתה ממנה תחתי.

ויאמר יי אל משה קח לך⁷—מה שבקדך, קח לך⁸—מה שבדוק לך, את-יהושע בן נון⁹—אתה יודע שהרבה שרתך יהושע והרבה חלק לך כבוד, שהוא היה משכים ומעריב בבית-נוער שלך, מסדר הפסלין ופורס את-המהצלאות: הוא ושל שררות, לקדם מה שנאמר: יצר האנה יאכל פרוי¹⁰, איש אשר רוח בו¹¹—שידע להלך בנגד רוחו של כל-אחד ואחד, (ולק"ש פינחס עפי ספרי; ספרי זוטא; ילמדנו).

באותה שעה אמר משה ליהושע: עם זה שאני מוסר לך, איני מוסר לך תשים אלא קלה, ובבשים איני מוסר לך, אלא טלאים—צאי לך בעקבי הצאן ורעי את-נריסך על משקנות הרעים¹²... (תה"ק פינחס; אדר"ג י"ז).

ונתתה מהודך עליי¹³—מהודך, ולא כל הודך, וקנים שבאותו הדור אמרו: פני משה בפני חמה, פני יהושע בפני לבנה, אוי לה לאותה בושה! אוי לה לאותה בלמה! (בי"ב עה).

¹ במדבר כ"ז, טו. ² דברים ל"ד, א. ³ במדבר כ"ז, טו, יז. ⁴ שם שם, יט. ⁵ משלי כ"ז, יב.
⁶ שיר השירים א', ט. ⁷ במדבר כ"ז, כ.

קלד) וכך דברת — כן כמו שדברת. שוקלת כל הרוחות — שקולה כנגד כלן, שיש בה מכלן, לגיונם — צבאם. יוציאם... יביאם — יביא את אלה שיוציא במספרם, בלי גרעון. מה שבלבך — מי שאתה מאמין בו ודעתך עליו, שבדוק לך — שנבחן על ידך. בבית הועד — במקום הכנוס למשפט. המחצלאות — לשיבה. קלה תישים — בלי גדולים ומתחכים כל צרכם. נריים — רכים ומעונים פקות. קלו) זקנים וגר — שהכירו את משה ויהושע כאחד. אוי לה לאותה בושה — כלו נתאחזו על שנתכעס כבודם של ישראל.

כו. מיתתו של משה.

קלו ויאמר יי אל משה הן קרבו ימיד למות¹ — והו שזאמר: אם יעלה לשמים שיאו וראשו לעב יניע... יאבד, ראיו יאמרו איי². כנגד מי נאמר מקרא זה? לא נאמר אלא כנגד יום המיתה, שאפלו אדם יעשה לו קנפים בעוף ויעלה לשמים, בון שנייע קצו למות — נשברו כנפיו ונופל.

אם יעלה לשמים שיאי³ — זה משה, שעלה לרקיע, ורשו רגליו ערפל, והיה כמלאכי השרת, ודבר עם הקדוש-ברוך-הוא פנים אל פנים, וקבל את-התורה מידו — כון שנייע קצו, אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: הן קרבו ימיד למות...⁴

בשראה משה שנתחם עליו נורדין ענ עונה קטנה ועמר בתוכה ואמר: רבונ-של-עולם, איני זו מכאן עד שתבטל אותה גורה, באותה שעה לבש שק ונתעטף שק ונתפלש באפר ועמר בתפלה ותחנונים לפני הקדוש-ברוך-הוא עד שזוהעו שמים וארץ וסדרי בראשית ואמרו: שמא הניע צביונו של הקדוש-ברוך-הוא לחדש את-עולמו? יצאה בת-קול ואמרה: עדין לא הניע צביונו של הקדוש-ברוך-הוא לחדש את-עולמו, אלא — אשר בידו נפש כל-חי...⁵ מה עשה הקדוש-ברוך-הוא באותה שעה? הקרו בבל-שער ושער של רקיע ורקיע, שלא יקבלו תפלתו של משה ולא יעלה לפניו מפני שנתחם עליו נורדין, כון שגבר קול התפלה כלפי מעלה, קרא הקדוש-ברוך-הוא ואמר להם למלאכי-השרת: ררו בבהלה ונעלו כל-שערי רקיע ורקיע, שהיתה תפלתו של משה דומה לחרב שהיא קורעת וחותרת ואין מעבב. באיתה שעה אמר משה לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבונ-של-עולם ולי וירוע לפניך ויניע וצערי שנצטערתי על ישראל עד שהיו מאמינים בשמך: כמה צער נצטערתי עליהם עד שנקבעתי להם תורה ומצוות, אמרתי: קשם שראיתי בצרתם כך אראה בטובתם: ועכשו שהניעה טובתם של ישראל אתה אומר לי: לא תעבר את-הנרדן הזה! — תרי אתה עשה את-התורה פלסתר, שנאמר: ביומו תמן שברו⁶, וזה שלום גבורה של ארבעים שנה שעמלתי עד שנעשה עם קדוש ונאמן? אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: גורה היא מלפני! אמר משה לפניו: רבונ-של-עולם, אם לא אקנס חי-הבניסני מתי, קשם שנקנסו עצמות יוסף! אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: משה, בשבא יוסף למצרים לא נתגבר, אלא אמר שהוא עברי, אבל אתה בשבאת למדין נתגברת, אמר משה לפניו: רבונ-של-עולם! אם אין אתה מכנים אותי לארץ-ישראל, הניחני בחיות השדה שהן איכלות עשבים ושדות מים ורואות את-העולם — כך תבא נפשי באחת מהן, אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: רב לך⁷! אמר לפניו: רבונ-של-עולם! אם לאו, הניחני בעולם-הזה בעוף זה, שהוא פורת בכל ארבע רוחות העולם ומלקט מזונו בכל יום ולעת ערב הוא חוזר לקנו — כך תבא נפשי באחד מהם, אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: רב לך⁸!

¹ דנכס ליה, יד, ² אויב כ', ו, ז, ³ שס י"ב, י, ⁴ דנכס ג', כו, ⁵ שס כ"ה, טו, ⁶ שס ג', כו.

קלו) ורשו וגר — ודרכו רגליו עננים, ענ עונה — עשה עגול סביבו, וסדרי בראשית — סדרי הבריאה, צביונו — רצונו, כלפי — כנגד, פלסתר — שוא, זיוף, לא נתגבר — שאמר, גנוב גנבה מארץ העברים, נתגברת — שאמרו בנות סדין, איש מצרי הצילנו ושחקת.

בן שראה משה שאין משגיחין בו, הלך אצל שמים וארץ, אמר להם: בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שנבקש רחמים עליך, נבקש רחמים על עצמנו, שנאמר: "כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תכלה".

הלך אצל חמה ולבנה, אמר להם: בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שנבקש רחמים עליך, נבקש רחמים על עצמנו, שנאמר: "וחפרה הלבנה ובושה החמה".

הלך אצל כוכבים ומזלות, אמר להם: בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שנבקש רחמים עליך, נבקש רחמים על עצמנו, שנאמר: "ונמקו כל צבא השמים".

הלך אצל הרים ונבעות, אמר להם: בקשו עלי רחמים! אמרו לו: עד שנבקש רחמים עליך, נבקש רחמים על עצמנו, שנאמר: "כי ההרים ימושו והנבעות תמוטינה".

הלך אצל הים, אמר לו: בקש עלי רחמים! אמר לו הים: בן-עמרם! מה היום מיומים? הלא אתה בן-עמרם, שבאת אלי במטף והביתני וחלקתני לשנים עשר שבילים, ולא הויתי יכול לעמוד לפניך, מפני שכינה שהיתה מתלכת לימינך – ועכשו מה עלתה לך?

בן שהזכיר לו הים מה שעשה בנערותו – צנח משה ואמר: מי יתני כתרתי קדם! – בשעה שעמדתי עליך הויתי מלך בעולם, ועכשו אני משתטח ואין משגיחין בי. מיד הלך לו אצל שר-הפנים, אמר לו: בקש עלי רחמים, שלא אמות, אמר לו: משה רבי! טרח זה למה? כך שמעתי מאחורי הפרגוד, שאין תפלתך נשמעת בדבר זה. הניח משה ידיו על ראשו והיה צועק ובוכה ואמר: אצל מי אלך לבקש עלי רחמים? באותה שעה נתמלא עליו הקדוש-ברוך-הוא עברה, עד שפתח ואמר מקרא זה: "וְיָ אֱלֹהֵי רַחוּם וְחַנוּן!".

מיד נתקדרה רוח-הקדש, אמר הקדוש-ברוך-הוא למשה: משה, שתי שבועות נשבעתי, אחת על ישראל לאבדם מן העולם כשעשו אותו מעשה, ואחת עליך שתמות ולא תקום לארץ. אותה שבועה שנשבעתי על ישראל בטלתי מפני שלך, שאמרת: "סלח נא!" ועכשו אתה מבקש שוב לבטל את-שלי ולקום את-שלך, ואזא אומר: "אעברה נא!" – אתה תופס את-החבל בשני ראשים? אם "אעברה נא" אתה מבקש לקום – בטל "סלח נא", ואם "סלח נא" אתה מבקש לקום – בטל "אעברה נא". בן ששמע משה רבנו כך, אמר לפניו: רבוננו-של-עולם! יאבד משה ואלף פיוצא בו, ולא תנוק צפרנו של אחד מישראל.

¹ ובעיני נא, ו. ² שם כ"ד, כג. ³ שם ל"ד, ד. ⁴ שם כ"ד, ו. ⁵ חיוז כ"ט, כ. ⁶ שמות ל"ד, ו. ⁷ במדבר י"ד, ט. ⁸ דברים ג', כה.

ומזלות – כוכבי לכת. מה היום מיומים – מה נשתנה יום זה מתמול שלשום. מה עלתה לך – מה היה לך. משתטח – על הארץ בתפלה. שר הפנים – מלאך פניו של הקב"ה, משטרון. מאחורי הפרגוד – מאחורי המסך, כנוי למקום הנעלם, שמשם גורדין של מעלה יוצא. נתקדרה – נתישבה דעתה. אותו מעשה – העגל. אתה תופס וגו' – חבל הבאר שני ראשים לו. אחד עולה ואחד יורד, והאוחז בשני ראשיו אינו מעלה ואינו מוריד.

אמר משה לפניו: רבונות-של-עולם, רגלים שעלו לרקיע ופנים שהקבילו פני שכינה ורגלים שהקבילו תורה מנרדף - וילכו עפר? אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: כך עלתה במחשבה לפני וקד מנהגו של עולם: דור דור ודורשיה דור דור ופרנקיו דור דור ומנהיגיו. עד עכשו היה חלקה לשבת לפני ועכשו הגיע חלקו של יהושע מלמדך לשבת. אמר לפניו: רבונות-של-עולם! אם מפני יהושע אני מת - אלך ואהיה תלמידו. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: אם אתה רוצה לעשות כך - לך עשה!

עמד משה והשכים לפתחו של יהושע, והיה יהושע יושב ודורש ועמד משה וקפץ קומתו והניח ידו על לבו, ונתעלמו עיניו של יהושע ולא ראה אותו, כדי שיצטער משה וישלים עצמו למיתה, והלכו ישראל אצל פתחו של משה ללמוד תורה, ושאלו ואמרו: משה רבנו היכן הוא? אמרו להם: השכים והלך לפתחו של יהושע, הלכו ומצאוהו אצל פתחו של יהושע, והיה יהושע יושב ומשה עומד. אמרו לו ליהושע: מה עלתה לך, שמשה רבנו עומד ואתה יושב. כן שמלה, יהושע עיניו וראוהו. מיד קרע בגדיו וצעק ובכה ואמר: רבי רביו אבי, אבי... אמרו ישראל למשה: משה רבנו! למדנו תורה, אמר להם: אין לי רשות. אמרו לו: אין אנו מניחים אותך. יצאה בת-קול ואמרה להם: למדו מיהושע, קבלו עליהם לשב וללמוד מפני יהושע.

שב יהושע בראש משה מימינו ובני אהרן משמאלו, והיה יהושע יושב ודורש בפני משה. בשעה זו נטלה מפתח החכמה ממשה ונתנה ליהושע.

יצאו להלוד, הלך משה לשמאלו של יהושע, נכנס לאהל-מועד. ירד עמוד הענן והפסיק בנייהם. משםמלך עמוד-הענן - הלך משה אצל יהושע ואמר: מה אמר לך הדבור? אמר לו יהושע: בשעה הדבור נגלה עליך - יודע הייתי מה מנרדף עמד? באותה שעה צעק משה ואמר: מאה מיתות ולא קנאה אתה! רבון העולמים, עד עכשו בקשתי חיים, ועכשו הרי נפשי נתונה לך...

כך שהשלים משה נפשו למיתה, פתח הקדוש-ברוך-הוא ואמר: מי יקום לי עם מרעים? - מי יעמד לישראל בשעת בעסיו? ומי יעמד להם במלחמתם של בניו? ומי יבקש רחמים עליהם בשעה שחוטאים לפני?

באותה שעה בא מטטרון ונשתטח לפני הקדוש-ברוך-הוא ואמר לפניו: רבונות-של-עולם, משה בחייו שלך ובמותו שלך! אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: אמשל לך משל, למה הנדבר דומה? - למלך שהיה לו בן, ובכל יום ויום היה מבקש את-אביו ומבקש אביו להרנו, והיתה אמו מצלתו מידו. לגמים מתה אמו, והיה המלך בוכה. אמרו לו עבדיו: אדוננו המלך, מפני מה אתה בוכה? אמר להם: לא על אשתי בלכד אני בוכה, אלא עליה ועל בני, שהרבה פעמים בעסתי עליה ובקשתי להרנו ואמו היתה מצלתו מידו. אף כך אמר הקדוש-ברוך-הוא למטטרון: לא על משה בלכד אני בוכה, אלא עלי ועל ישראל, שהרי כמה פעמים הבטיחתי עליהם ועמד בפרץ לפני להשיב חמתו.

באותה שעה אמר הקדוש-ברוך-הוא לגבריאל: צא והבא נשמתו של משה. אמר לפניו: רבונות-של-עולם, מי שהוא שקול כנגד ששים רבוא, היאך אני יכול לראות במותו?

¹ טהלים י"ד, עז.

ופרנסיו - ראשו המכלכלים עניינו, וישלים - וימסור, שתלה - שנשא, מסרת - שלשלת הקבלה, הדבור - של מעלה, של הקביה, מטטרון - שר הפנים.

אמר הקדוש-ברוך-הוא למיכאל: צא והבא נשמתו של משה. אמר לפניו: אני הייתי דבו והוא היה תלמידי. היאך אני יכול לראות במוותו!

אמר הקדוש-ברוך-הוא לסמאל: צא והבא נשמתו של משה. ומלאך סמאל, ראש השטנים, היה מצפה בכל-שעה לנשמתו של משה ואמר: מתי יגיע הרגע שבו ימות משה. שארר ואטול נשמתו ממנו? מתי יהא מיכאל בוכה ואני סמאל פי שחוק? מיד לבש בעם וחרך חרב ונתעטף אכזריות והלך לקראת משה. מצאו שהוא יושב וכותב שם המפדש במגלה. והר מראהו כוהר פני שמש והוא דומה למלאך יי צבאות. מיד נתגבר מפניו ואחזתו רעדה ולא מצא פתחון פה לדבר. עד שאמר משה לסמאל: רשע, מה-לך כאן? אמר לו: לטול נשמתך באתי. אמר לו: מי שונד? אמר לו: מי שכרא כל-הבריות. אמר לו: לך מכאן. שאני מבקש לקלם להקדוש-ברוך-הוא. —לא אמות כי אתה ואספר מעשי יהי. אמר לו: משה, מה אתה מתנאה? יש לו מי שנקלסוהו. —השמים מספרים כבוד אל. אמר לו משה: ואני משחק אותם ומקלם אותו. —האזינו השמים ואברכה ותשמע הארץ אמרי פי. אמר לו: כל באי עולם נשמתם מסורה בנדי. אמר לו משה: יש בי כח יותר מכל-באי עולם. אמר לו: ומה פחד? אמר לו משה: אני בן-עמרם. שהתנפאתי בן-שלש שנים ואמרתי: שעתיד אני לקבל תורה מתוך להבי-אש. ונקנסתי לפלטרין של מלך ונטלתי כתר מלמעל ראשו... וכשהייתי בן-שמינים שנה עשיתי אותות ומופתים במצרים והוצאתי ששים רבוא לעיני כל-מצרים. וקראתי את-הים לשנים-עשר נזרים, ועליתי ודרכתי דרך בשמים. והייתי תופס במלחמתם של מלאכים ונצחתי בסמליא של מעלה וגליתי רינהם לבני אדם. ודברתי עם הקדוש-ברוך-הוא פנים בפנים. וקבלתי תורה של אש מימינו ולמדתי אותה לישראל. ועשיתי מלחמה עם סיחון ועוג שני גבורי אמות-העולם והכיתים במטה שבדי ונהרתיים. והעמדתי חמה ולבנה ביום עולם. —מי יש בבאי עולם שיכל לעשות כך? לך ברח מלפני. איני נותן לך נשמתו! מיד חזר סמאל והשיב דבר לפני הבורה. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: צא והבא נשמתו של משה! שלף סמאל חרב מתערה והלך ועמד על משה. מיד קצה עליו משה ונטל את-מטה האלהים בידו. שחקוק עליו שם המפדש. ופגע בו בסמאל בכל-פחו. עד שנס מלפניו ורץ משה אחריו בשם-המפדש. ונטל קרן מבין עיניו ועזר את-עיניו. יצאה בת-קול ואמרה: הניעה השעה שאמה נפטר מן העולם. אמר משה לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבוננו-של-עולם, וקר-לי אותו היום שנגלית עלי בסנה! וקר-לי אותו היום שהייתי עומד על הר סיני ארבעים יום וארבעים לילה! בבקשה ממך. אל תמסרני ביד מלאך המות! יצאה בת-קול ואמרה לו: אל תתירא. אני בעצמי מטפל בך ובקבורתך. אמר משה: המתן לי עד שאברך את-ישראל, שלא מצאו בי קורת-רוח כל-ימי. מפני אזהרות ותוכחות שהייתי מוכיחם. התחיל לברך כל-שבת בפני עצמו. בן שראה שנתקצרה השעה —כללם כלם בברכה אחת. אמר להם לישראל: הרבה צערתי אתכם על התורה ועל המצוות, ועכשו מחלו לי. אמרו לו: רבנו ואדונינו! מחול לך! —אם ישראל עמדו לפניו ואמרו לו: משה רבנו! הרבה בקעסנוך והרבינו עליך טרחת מחל לנו! אמר להם: מחול לכם!

¹ תהלים קי"ח, ז. ² שם י"ט, כ. ³ דברים ל"ב, ח.

שם המפורש — שם ה' באותיותיו. שגרך — שלחך. לקלם — לשבת. תופס במלחמתם — כלף אוטר מלחמה. נפטר — מסתלק. לשון של כבוד כלפי מיתת צדיקים. מטפל — מטעסק. קורת רוח — הנאה ונחת-רוח. המתן — חכה. כללם — אחד אותם. מחלו — סלחו.

יצאה בת-קול ואמרה: הניע רגע שאתה נפטר מן העולם. אמר: ברוך שמו. חי וקיים לעולם ועד! אמר להם לישראל: בבקשה מכם, בשתקנסו לארץ זכור אותי ואת-עצמותי ואמרו: אוי לו לבן-עמרם, שרץ לפנינו כסוס ונפלו עצמותיו במדבר!

יצאה בת-קול ואמרה: הניע חצי רגע שאתה נפטר מן העולם. נטל שתי זרועותיו והניחן על לבו, ואמר לישראל: ראו אחריתו של בשר-דם!...

באותה שעה עמד משה וקדש עצמו כשרפים. וברד הקדוש-ברוך-הוא משמי-שמים העליונים לטול נשמתו של משה, ושלושה מלאכי-השרת עמו: מיכאל ונבריא וזנונאל — מיכאל הציג מפתו של משה, נבריא פדש בגד של בועז ממדאשותיו וזנונאל מפרגלותיו. עמד מיכאל מצד אחד ונבריא מצד אחר. אמר הקדוש-ברוך-הוא למשה: "משה, געצום עיניך" — געצום עיניו. — "הנח גידך על התורה!" — הניח גידו על התורה. "הנח רגליך!" — הניח רגליו.

באותה שעה קרא הקדוש-ברוך-הוא לנשמתו של משה. אמר לה: בתי, מאה ועשרים שנה קצבתי לך בנפול של משה, עכשו הניע קצבך לצאת. צאי, אל תאחרי!

אמרה לפניו: רבוננו-של-עולם, יודעת אני, שאתה אלה כל-הרוחות ואדון כל-הנשמות, אתה בראתני ואתה נתתני בנפול של משה מאה ועשרים שנה, נעכשו ישינו סהור בעולם יותר מנפול של משה? אוהבת אני אותו ואיני רוצה לצאת ממנו! אמר לה הקדוש-ברוך-הוא: צאי ואני מעלה אותך לשמי-שמים העליונים ואני מושיבך תחת כנפי כבודי אצל פרוכים ושרפים.

באותה שעה נשקו הקדוש-ברוך-הוא למשה ונטל נשמתו בנשיקה.

היתה רות-התקדש בובה ואמרת: "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה".

שמים בוכים ואומרים: "אבד חסיד מן הארץ".

ארץ בובה ואמרת: "וישר באדם אין".

מלאכי-השרת בוכים ואומרים: "צדקת יי עשה".

וישראל בוכים ואומרים: "ומשפטיו עם ישראל".

אלו ואלו אומרים: "בוא שלום ינוחו על משבבותם!"... (דבר' ז, י"א; תנח' ילק' ש: נדר' לט).

תניא: "נימת שם משה עבד יי" — אפשר, משה חי וכתב, "נימת משה" — אלא עד כאן כתב משה. מכאן ואילך כתב יהושע בן נון — דברי ר' יהודה (ויש אומרים: ר' נחמיה). אמר לו ר' שמעון: אפשר ספר תורה חסר אות אחת, ונאמר: "לקח את-ספר התורה הזה" — אלא עד כאן הקדוש-ברוך-הוא אומר ומשה אומר וכתב, מכאן ואילך הקדוש-ברוך-הוא אומר ומשה כתב בדמיו. (ב' טו: מנח' ל).

תניא: ר' אליעזר הגדול אומר: שנים עשר מיל על שנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל היתה בת-קול משמעת ואמרת: "נימת משה" — ספרא רבא של ישראל. (סוטה י"ג: ע"י: ספרי ברכה).

קמ בשבעה באדר מת משה ובשבעה באדר נולד. (מג' יג).

¹ דברים ל"ד, י. ² מוכה ז', ב. ³ דברים ל"ג, כ"א. ⁴ יעשיה י"ז, ב. ⁵ דברים ל"ד, ה. ⁶ שם ל"א, כו.

כו. קברו של משה.

„וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בְּנֵי בְּאֶרֶץ מִזֶּאֱב מִלִּבְיָן בֵּית פֶּעֹר¹ - אָמַר ר' בְּרַכְיָה: סֶמֶן בְּתוּךְ סֶמֶן וְאַף-עַל-פִּי-כֵן - וְלֹא יָדַע אִישׁ אֶת-קִבְרָתוֹ¹. וּבְכָר שְׁלֹחַ מַלְכוּת הַרְשָׁעָה אֵצֶל נְסֻטְרָא שֶׁ-בֵּית פֶּעֹר: הָרְאוּנִי הֵיכָן מֹשֶׁה קָבֹר. עָמְדוּ לְמַעַלָּה-נִדְמָה לָהֶם לְמֹשֶׁה, לְמֹשֶׁה-נִדְמָה לָהֶם לְמַעַלָּה, לָקִיָּם מֶה שֶׁנֶּאֱמַר: „וְלֹא יָדַע אִישׁ אֶת-קִבְרָתוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה“¹. (סוֹטָה יג-יד).
אָמַר ר' חֲמָא בַר חֲנִינָא: מַפְנֵי מַה נִּסְתַּמֵּר קִבְרוֹ שֶׁל מֹשֶׁה מִפְּנֵי בְּשֶׁר-וָדָם? מַפְנֵי שְׁנֵלּוּי וְיָדוּעַ לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא, שֶׁעָתִיד בֵּית-הַמִּקְדָּשׁ לְחַרֵּב וְיִשְׂרָאֵל לִגְלוּת מֵאַרְצָם. שֶׁמָּא יָבוֹאוּ לְקִבְרָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה בְּאוֹתָהּ שָׁעָה וְיַעֲמֻדוּ בְּבִכּי וְיִתְחַנְּנוּ לְמֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ לוֹ: מֹשֶׁה רַבֵּנוּ, עָמֹד בְּתַפְלָה בְּעַרְנוּ - וְעוֹמֵד מֹשֶׁה וּמִבְטָל אֶת-הַגְּזֵרָה, מַפְנֵי שֶׁחֲבִיבִים צְדִיקִים בְּמִיתָתָם יוֹתֵר מִבְּחִיָּהֶם. (שם יד).

¹ 137 פסוקים ל"ד, ו.

קמא) מלכות הרשעה - רומי. נסטרוא - מצב אנשי החיילים. מחנה. למעלה - על הר נבו. למטה - בגיא. קמב) שחביבים - שאהובים.

שופטים, מלכים ונביאים.

א. ארץ הבחירה.

א ר' שמעון בן יוחאי פתח: "שמד וימדד ארץ" — מדר הקדוש-ברוך-הוא כל-האמות ולא מצא אמה שהיתה ראויה לקבל את-התורה אלא ישראל. ומדר הקדוש-ברוך-הוא את-כל-הדורות ולא מצא דור שהיה ראוי לקבל את-התורה אלא דור המדבר: מדר הקדוש-ברוך-הוא כל-הקרים ולא מצא דור שתתקדשו התורה אלא סיני: מדר הקדוש-ברוך-הוא את-כל-העדות ולא מצא עיר שראויה שיבנה בה בית-המקדש אלא ירושלים: מדר הקדוש-ברוך-הוא כל-האצות ולא מצא ארץ שראויה לנתן לישראל אלא ארץ ישראל. (ויק' יג; ילק"ש חבקוק ג').

ב. יהושע.

אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שנפטר משה רבנו לנר-עין אמר לו ליהושע: שאל ממני כל-ספקות שיש-לך. אמר לו: רבי, כלום הנחיד שעה אחת והלכתי למקום אחר. לא כך קתבת בי: ומשרתו יהושע בן נון גער לא ימיש מתוך האהל¹ מיד תשש בחו של יהושע ונשתבחו ממנו שלש מאות הלכות ונולדו לו שבע מאות ספקות. ושמדו כל-ישראל עליו להרעו. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: לומר לך אי אפשר. לך וסדרם במלחמה. שנאמר: ויהי אחרי מות משה... ויאמר יי... הכיט לכם צידה וגו'². (תמו' סו: ע"א).

אמר ר' שמעון בן נמליאל: שלש פרוסמנמאות שלח יהושע לארץ-ישראל עד שלא יבנסו [ישראל] לארץ: מי שרוא רוצה להפנות — יפנה: להשלים — ישלים: לעשות מלחמה — יעשה. גרנשי פנה והלך לו לאפריקי: ובעונים השלימו: שלשים ואחר מלכים עשו מלחמה ונקפלו. (ירוש' שביעית ו').

¹ חקוק ג', ו. ² שמות לג, יא. ³ יחזקאל, א, יא.

(ב) ספקות שיש לך — במשפטי התורה. תשש — נחלש; שנענש על שנתנאה. לומר לך — ללמוד עכשיו. וסדרם — הפרידם. (ג) פרוסמנמאות — כתבי פקודה. לארץ ישראל — לעממים שבה. להפנות — ללכת למקום אחר.

ת כ נ :

קסד	כז. קיא—קיו	בנין שלמה
קסז	כח. קיח	כסא שלמה
קסח	כט. קיט—קכא	שלמה ומלכת שבא
קעא	ל. קכב—ככד	שלמה — מלך והריוט
קעג	לא. קכה—קל	ירבעם
קעד	לב. קלא—קלט	עמרי ואחאב
קעה	לג. קמ—קמא	אליהו ועובדי הבעל
קעז	לד. קמב	יונה
קעז	לה. קמג—קמט	גלות עשרת השבטים
קעח	לו. קנ	הכותים
קעט	לז. קנא—קסה	חזקיהו ומסלת סנחריב
קפג	לח. קסו—קסח	חזקיהו וישעיהו
	לט. קסט	שכר שלש פסיעותיו
		של מרדך-בלאדן "
קפד	מ. קע—קעג	מנשה
קפה	מא. קעד	צדקיהו המלך
"	מב. קעה—קעז	נבוכדנאצר
"	מג. קעז—קעח	קעח יהויקים ויכניה

פ ר ק ז

חורבן בית ראשון

קפו	א. א—ו	חורבן הבית
קפט	ב. ז	השעה באב
"	ג. ח—ט	על חרבות ירושלים
קצב	ד. י	סלוק שכינה
"	ה. יא	הקדוש-ברוך-הוא בוכה
קצג	ו. יב	אבל אבות
קצז	ז. יג	דמו של זכריה
"	ח. יד—טז	יסורי הגולים

פ ר ק ו

שופטים, מלכים ונביאים

קמ	א. א	ארץ הבחירה
"	ב. ב—יב	יהושע
קמג	ג. יג—ית	בימי שפוט השופטים
קמד	ד. יט—כג	דבורה הנביאה
קמה	ה. כד	יפחת ובתו
"	ו. כה—לב	שמשון
קמו	ז. לג—לח	פסל מיכה
קמז	ח. לט—נב	כוגלת רות
קמט	ט. נג—נז	אלקנה וחנה
קנא	י. נח	בני עלי
קנב	יא. נט—סב	שמואל
"	יב. סג—סח	חורבן שילה
"	יג. סט—ע	בני שמואל
קנג	יד. עא—עז	שאול המלך
קנר	טו. עח—פ	מיתתו של שאול
קנה	טז. פא—פב	דוד הרועה
"	יז. פג—פד	דוד ומעשי ה'
קנז	יח. פה—פח	כנורו של דוד
"	יט. פט—צא	חטא דוד ותשובתו
קנח	כ. צב	ענותותו של דוד
"	כא. צג	דוד ואכנר
קנט	כב. צד—צה	דוד ושונאי ישראל
"	כג. צז—צט	דוד ואבשלום בנו
קס	כד. ק	דוד וישבי בנגב
קסא	כה. קא—קד	מיתתו של דוד
	כו. קה—קי	חכמתו וגדולתו של שלמה המלך קסב

ט. יז—יח	על נהרות בבל	קצו	ח. כט—לה	אלכסנדרוס מוקרון	רכא
י. יט	געגעויעם	קצח	ט. לו—לט	שעבוד יון ומרשיעי בריח רכד	
יא. כ—כא	נחמה	קצט	י. מ	אם הבנים	רכו

יא. מא—נ	בית חשמונאים				
יב. נא	בנין הורדוס				רכט
יג. נב—סב	העבודה בבית המקדש				רלא
יד. סג—סו	נסים בבית המקדש				רלד
טו. סז—סח	כהנים זריזים				
טז. סט—עא	קרבן פסח				רלה
יז. עב—עג	העומר				רלו
יח. עד	הבאת בכורים				רלז
יט. עה—פא	עבודת יום-הכפורים				רלח
כ. פב	נשילת לולב				רמג
כא. פג—פד	נסוך המים				רמד
כב. פה—פט	שמחת בית-השואבה				
כג. צ	פרשת המלך				רמו
כד. צא—צב	שמיני-עצרת ומוצאי-החג				
כה. צג—צה	עליה לרגל				
כו. צז—צז	עליה בשעת הגזרה				רמז
כז. צח—קה	חכמתם של בני ירושלים רמח				

פרק י

חורבן בית שני והארץ

א. א	קודם החורבן	רנד
ב. ב—ח	על סת חרבה הארץ?	
ג. ט—י	רשעת אדרינוס	רסב
ד. יא—טז	בני ציון היקרים	רסג
ה. יז—יט	הקדוש-ברוך-הוא מתאכל רסת	
ו. כ	מנחם	רסו
ז. כא—כח	אבלי ציון	רסז
ח. כט—ל	מיום שחרב בית-המקדש רסת	
ט. לא—לב	תנחומים	רסא

ט. יז—יח	על נהרות בבל	קצו
י. יט	געגעויעם	קצח
יא. כ—כא	נחמה	קצט

פרק ח

בין בית לבית

א. א	דניאל וההנין בכבל	ר
ב. ב—ג	מתים שהחיה יחזקאל	"
ג. ד—ח	הנניה, מישאל ועזריה	רא
ד. ט—י	עזרא	רב
ה. יא	אנשי כנסת-הגדולה	"
ו. יב	בימי מרדכי ואסתר	"
ז. יג	דבורה ואסתר	רג
ח. יד—יז	סעודת אחשורוש	"
ט. יח—יט	בגתן ותרש	רד
י. כ—כא	גדולת המן	רה
יא. כב	מחשבת המן	"
יב. כג—כד	מלשינות המן וגזרת אחשורוש	"
יג. כה—כו	מפלח המן וגדולת מרדכי	רי
יד. כז	תלית המן	ריב

פרק ט

בית שני בבנינו ובעבודתו

א. א—י	המקדש בתפארתו	ריג
ב. יא—יג	גניזת הארון	רמו
ג. יד—טו	כתר כהונה	רמז
ד. טז—יז	שמעון הצדיק	"
ה. יח	מקדש חוניו	ריז
ו. יט	דיופלוסטון של אלכסנדריוא ריח	
ז. כ—כח	משפחות-כהנים	"

ספר האגדה

שופטים, מלכים ונביאים

א. ארץ הבחירה.

א' ר' שמעון בן יוחאי פתח: "עמד וימרר ארץ"¹ – מרר הקדוש-ברוך-הוא כל-האמות ולא מצא אמה שהיתה ראויה לקבל את-התורה אלא ישראל, ומרר הקדוש-ברוך-הוא את-כל-הדורות ולא מצא דור שהיה ראוי לקבל את-התורה אלא דור המדבר; מרר הקדוש-ברוך-הוא את-כל-הדברים ולא מצא דבר שתתקומו התורה אלא סיני; מרר הקדוש-ברוך-הוא את-כל-העירות ולא מצא עיר שראויה שיבנה בה בית-המקדש אלא ירושלים; מרר הקדוש-ברוך-הוא את-כל-הארצות ולא מצא ארץ שראויה לנתן לישראל אלא ארץ-ישראל. (ויקרא יג: ילק"ש חבקוק ג).

ב. יהושע.

ב' אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שנפטר משה רבנו לנער-דן אמר לו ליהושע: שאל ממני כל-ספקות שיש-לך. אמר לו: רבי, כלום הנחתיך שעה אחת והלכתי למקום אחר, לא כך כחבת בי: "ומשחתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל"²? מיד תשש כחו של יהושע ונשתכחו ממנו שלש מאות הלכות ונולדו לו שבע מאות ספקות, ועמדו כל-ישראל עליו להרנו. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: לומר לך אי-אפשר, לך וטרדם במלחמה. שנאמר: "ידי אחרי מות משה... ויאמר י... הבינו לכם צידה וגו'"³.

(חמר מז: ע"י)

א' אמר ר' שמעון בן-נמליאל: שלש פרוסותמאות שלח יהושע לארץ-ישראל עד שלא יבנו [ישראל] לארץ; מי שהוא רוצה להפנות – יפנה; להשלים – ישלים; לששות מלחמה – יעשה. ורנשי פנה והלך לו לאפריקי; נבענים השלימו; שלשים ואחד מלכים עשו מלחמה ונפלו. (ירוש' שביעית ו).

¹ חזקוני ג, ו. ² שמואל ל"ג, יא. ³ יחזקאל ח, יא.

ג) ספקות שיש לך – כמשפטי התורה. תשש – נחלש; שנענש על שנתנאה. לומר לך – ללמדך עכשיו. וטרדם – הטרידם. ג) פרוסותמאות – כתבי פקודת. לארץ-ישראל – לעממים שבה. להפנות – ללכת למקום אחר.

ד וישלח יהושע בן נון מן השמים שנים אנשים¹—מי היו? שני רבובינו: אלו פיקחם וקלכ, והלכו וחתנו נפשם והצליחו בשליחותם.

מרנולים תרש²—מהו תרש? ר' יהודה אומר: כלי נגרות היו בידם כנגדו: ר' נחמיה אומר: עשו עצמם קדרין, והיו צועקים ואומרים: הרי קנרותו מי שירצה יבא ויקנהו! כל קד למה? שלא ירנישו בהם בני אדם.

תני ר' שמעון בן יוחאי: תרש כמשמעו: אמר להם יהושע: עשו עצמכם תרשים ואתם עומדים על רניהם. ר' שמעון בן אלעזר אומר: מתוך שאתם עושים עצמכם תרשים אתם עומדים על אפייה שלכם. (במ"ר טז: רז"ר ב': ילק"ש יהושע).

ה וינעמרו המים... קמו נר אחר³—מלמד שהיו מים נגדשים ועולים בפין על-גבי בפין ותר משלש מאות מיל, עד שראו אותם כל-מלכי מורת ומערב. (סוטה לד).

י הטא ישראל⁴—כיון שאמר הקדוש-ברוך-הוא ליהושע: הטא ישראל, אמר לו יהושע: מי הטא? אמר לו: וכי דילטור אני? הטל נזילות ותדע, הלך והטיל נזילות, נפל הנזיל על עקב, אמר לו עקב: בנזיל אתה בא עלי? הטל הנזיל ביני ובין אלעזר הכהן ויפול על אחד מהם. באותה שעה נסתכל יהושע בשמים-עשרה אונים שבאבני אפיה, שהיו על לבו של כהן-גדול, וראה אבן שבט יהודה שבהה אורה: שבט היה משפט החשן—כל שבט שעושה מצוה מניה אבן ומבהיק אורה, וכל שבט שעובר עברה—אבן כהן. כיון שראה יהושע כך, אמר לו: בבני? שים נא כבוד לך אלהי ישראל⁵. מיד אמר עקב: אמנה אנכי הטאתי⁶. (תנח" ויטב).

י שמש בנבעון דום⁷ ונ⁸—אמר לו השמש ליהושע: אתה אומר לי דום⁹—יש קטן פותח פיו ואומר לנזול הימנו: דום¹⁰? אני נבראתי בבריית ואתה נבראת בששי—ואתה אומר לי דום¹¹? אמר לו יהושע: עבר רע! לא מקנת כספו של אבא אתה? לא כך ראה אותך אבא בחלום, והנה השמש והירח ואחר עשר כוכבים משתתקים¹² ונ¹³—מיד נידם השמש וירח עמד¹⁴. (תנח" ויטב: ילק"ש יהושע י': ב"ר ו', פ"ד).

ח ארץ ישראל לא נתחלקה אלא בנזיל ובאורים ותמים. הא כיצד? אלעזר מלבש אורים ותמים, ויהושע וכל-ישראל לפניו וקלפי של שבטים וקלפי של תחומין מנתין לפניו, והיה מבין ברוח הקדש ואומר: ובולן עולה—תחום עבו עולה עמו:
¹ יוסע ב', א. ² שס נ', טז. ³ שס ז', יא. ⁴ שס ז', יט. ⁵ שס שס, כ. ⁶ שס י', יב. ⁷ נחשית לז, ט. ⁸ יוסע י', יג.

ד כלי נגרות — דרש תרש מלשון תרש. קדרין — יוצרי כלי חרס, ודרש חרש מלשון תרש. תרשים — שאינם שומעים ואינם מדברים, שלא יוהרו בני אדם בפניכם. אפיה — חכונה וטיב מלשון אופי. ה) נדרשים — נערמים כגדישים. כפין — ככפות של אבנים בבנין. ו) הטא ישראל — בחרם. במעשה עקב. דילטור — מלשון. הטל — הפל. ומבהיק — ומאיר, ומזהיר. ז) בריעני... בששי — לבריאת עולם. מקנת כספו של אבא — עבדו של יוסף, כמפורש בסמוך; יהושע בא משבט אפרים בן יוסף. ח) בנזיל ובאורים ותמים — כשניהם כאחד, כמפורש בסמוך.

טָרַף בַּקִּלְפִי שֶׁל שִׁבְטִים וְעָלָה בִּידוֹ וְכוּלֹן. טָרַף בַּקִּלְפִי שֶׁל תַּחֲמוּמִין וְעָלָה בִּידוֹ תַּחֲמוּם עֲכוּל. וְחֹנֶר יִמְכֹּן בְּרוּחַ הַקֶּרֶשׁ וְאוֹצֵר: נִפְתְּלִי עוֹלָה וְתַחֲמוּם וְנוֹסֵר עוֹלָה עִמוֹ: טָרַף בַּקִּלְפִי שֶׁל שִׁבְטִים וְעָלָה בִּידוֹ נִפְתְּלִי. טָרַף בַּקִּלְפִי שֶׁל תַּחֲמוּמִין וְעָלָה בִּידוֹ תַּחֲמוּם וְנוֹסֵר. וְכֵן כָּל־שֶׁכֶם נִשְׁכָּם. (ב"ב קכב).

יְהוֹשֻׁעַ אֵיהֵב יִשְׂרָאֵל הַיָּד. עֹמֵד וְתִקֵּן לָהֶם דְּרָכִים וּסְרָטָא. (ערויב כג).

עֲשֶׂהָ הַנָּאִים הַתְּנָה יְהוֹשֻׁעַ: שִׁירָו מִרְצִים בְּחֻשִׁים וּמִלְקָטִים עֲצִים בְּשִׁדּוּתֵיהֶם. וּמִלְקָטִים עֲשִׂבִים בְּכָל־מָקוֹם וְחֵץ מִתְלַחֵן. וְקוּטְמִים נִטְיָעוֹת בְּכָל־מָקוֹם וְחֵץ מְגֻרּוּפִיּוֹת שֶׁל זֵית. וּמַעֲזֵן הַיּוֹצֵא בַּתְּחִלָּה בְּנֵי הָעִיר מִסְתַּפְּקִים מִמֶּנּוּ. וְאֶחָדִים בְּנִימָה שֶׁל סִבְרָה. וּבִלְבָד שֶׁלֹּא יִפְרֹם קָלַע וְיַעֲמִיד אֶת־הַסְּפִינָה. וְנִפְנִים לְאַחֲרֵי הַיָּד. וְאֶפְלוּ בְּשִׂדָּה מְלֵאָה כִּרְכָם. וּמִתְלָכִים בְּשִׁבְלֵי הָרְשׁוֹת עַד שֶׁתֵּרֵד רִבְעָה שְׁנִיָּה. וּמִסְתַּלְקִים לְצַד־יְדֵי הַדְּרָכִים מִפְּנֵי יִתְדוֹת הַדְּרָכִים. וְהַתְּנָה בֵּין הַכְּרָמִים מִפְּסָג וְעוֹלָה מִפְּסָג יוֹרֵד. וְזֹאת מִצְוָה קוֹנֶה מְקוּמוֹ. בְּרֹאשׁוֹנָה הִתְּנוּ שִׁבְטִים זֶה עִם זֶה שֶׁלֹּא יִפְרֹם קָלִיעָה וְיַעֲמִיד אֶת־הַסְּפִינָה. אֲבָל צִד הוּא כְּרִשְׁתּוֹת וּבְמִכְמָרוֹת. (ב"ב פ: פא:).

יִהְיֶה שְׁמֵעוֹ בְּכָל הָאָרֶץ¹— יֵצֵא לוֹ לַיהוֹשֻׁעַ מוֹנִיטוֹן בְּעוֹלָם. וּמִדָּו מוֹנִיטוֹן שְׁלוֹשׁ שׁוֹר מִכָּאן וְרָאִם מִכָּאן. (ב"ר לט).

יִיָּקְרֶוּ אוֹתוֹ בְּנִבּוּל נִחְלָתוֹ... מִצְּפוֹן לַהֵר גֶּשֶׁם²— אָמְרוּ בְּשֵׁם ר' יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לִינִי: תִּנְרַט עַל כָּל־הַמִּקְרָא וְלֹא מִצִּיט מָקוֹם שֶׁשָּׁמָּה הָר־גֶּשֶׁם. וּמִדָּו הָר־גֶּשֶׁם שֶׁנִּתְנַעֲשׂוּ יִשְׂרָאֵל³ יִשְׁעֵם וְ, כֹּה. ² שֶׁס כ"ד, נ.

טָרַף בַּקִּלְפִי — עֵרַב אֶת הַפְתִּיקִים בַּתוֹךְ כָּלִי הַגּוּרִלוֹת. (נִיסֵר— כְּנַת. פ) וּסְרָטָא — וְחֻצוֹת. (י) הַתְּנָה יְהוֹשֻׁעַ — כָּלֵר מִנְהִיגִים עֲתִיקִים הֵם יְמִינֵי כְּנִיסַת יִשְׂרָאֵל לָאָרֶץ יְמִינֵי יְהוֹשֻׁעַ. מִרְעִים — בְּהִמּוֹת בִּיעֵר שֶׁל אַחֵר, וְכֵן מִלְקָטִים עֲשִׂבִים בְּשִׂדָּה שֶׁל אַחֵר, וְאִין הַבְּעִלִים מִקְפִּידִים. חֵץ מִתְלַחֵן — בְּשִׂדָּה תִּלְחֵן אִין לִלְקֵם בְּלֹא רְשׁוֹת, שֶׁהַעֲשִׂינִים יָפִים לִתְלַחֵן וְהַתּוֹלָשׁ מִסְפִּידוֹ. וְקוּטְמִין נִטְיָעוֹת — קוּטְמִין (כּוֹרְתִים) בְּדֵן מֵן הָאֵילָן לִשֵּׁם נִטְיָעוֹת הַרְכָּבָה, וְאִין בַּעַל הָאֵילָן מִקְפִּיד. חֵץ מְגֻרּוּפִיּוֹת שֶׁל זֵית — הַקּוּצֵץ אֵילָן זֵית מְנִיחַ שְׁתֵּי גִרּוּפִיּוֹת — עֲנָפִים — שֶׁהֵן מַחֲלִיפוֹת וּמוֹצִיאוֹת בָּדִים חֲדָשִׁים, וְסוּחֵן אִין לְקָטוֹם נִטְיָעָה, לְפִי שִׁמְפִּידוֹן. בַּתְּחִלָּה — מַחֲדָשׁ. מִסְתַּפְּקִים — מִסְתַּפְּקִים צְרִיכֵיהֶם בָּמִים. וּמִחֲכִים — הַכֵּל צָרִים בּוֹ דָּגִים בַּחֲכָה, אֶעֱפִי שִׁים כְּנַת כָּלֵר בַּחֲלֹק שֶׁל שִׁכָּם אַחֵר. נִפְתְּלִי. שֶׁלֹּא יִפְרֹם קָלַע — דֶּרֶךְ צִדִּי דָּגִים לַעֲשׂוֹת כְּמִין גֶּדֶר שֶׁל קִנִּים מַעֲשֶׂה שִׁבְכָה בַּתוֹךְ הַמִּים שֶׁהָדָגִים נֹאחֲזִים בָּהּ, וְקָלַע זֶה מַעֲכָב אֶת הַלִּיכָה הַסְּפִינָה. וְנִפְנִים — לַעֲשִׂיּוֹת צְרִיכִים. מְלֵאָה כִּרְכָם — שֶׁהוּא צִמַּח יָקָר וְחָשׁוּב. בְּשִׁבְלֵי הָרְשׁוֹת — בְּשִׁדּוֹת קְצוּרִים, שֶׁהֵם רְשׁוֹת בַּעֲלֵיהֶם, יֵשׁ פַּעֲמִים שִׁבּוּלִים שֶׁהוֹלְכִים בָּהֶם לְקַצֵּר הָרֶדֶךְ, וְאִין לְבַעֲלֵי הָשִׁדּוֹת לְהַקְפִּיד עַל כֵּךְ. עַד שֶׁתֵּרֵד רִבְעָה שְׁנִיָּה — הַגֶּשֶׁם הַשָּׁנִי, שׁוֹמְנוֹ בִּיז מִרְחָשׁוֹן, וּמֵאֵז וְהַלֵּאָה הַזֹּרְעִים צוֹמְחִים, וְקִשָּׁה לָהֶם דְּרִיסַת הָרֵגֶל. וּמִסְתַּלְקִים לְצַד־יְדֵי הַדְּרָכִים — לַעֲלוֹת אֶפְלוֹ לְשִׂדָּה תְּבוּאָה. מִפְּנֵי יִתְדוֹת הַדְּרָכִים — רִגְבֵי הָעֵפֶר הַקִּשִּׁים שְׁבוּלָפִים בְּדֶרֶךְ וּמִכְבִּידִים עַל הַלִּיכָה. מִפְּסָג — מִנְחָק זְמוּרוֹת הַמַּעֲכָבוֹת אוֹתוֹ, וּבּוֹקֵעַ וְחוֹלֵךְ בִּינְיָן עַד שִׁימְצָא אֶת הָרֶדֶךְ. מֵת מִצְוָה — חָלַל שִׁנְמָצָא, וְחִיבִים בְּקִבּוּרָתוֹ. קוֹנֶה מְקִימוֹ — בְּמָקוֹם שִׁנְמָצָא, וְאִין בַּעַל הַמָּקוֹם יִכַּל לַעֲכָב (בְּפִרְשֵׁם אֵתָּה מוֹצֵא אֶחָד עֶשֶׂר, וְאוֹלֵי שָׁנִים הָרֵאשׁוֹנִים... מִרְעִים... וּמִלְקָטִים... עֲנִין אַחֵר הֵם). (יא) שׁוּר... וְרָאִם — עִישׁ מְכוּר שׁוּרוֹ... וְקִרְנֵי רָאִם (דְּבָרִים ל"ג, יז), שֶׁנֶּאֱמַר בְּיוֹסֵף, שִׁבְשׁוֹ שֶׁל יְהוֹשֻׁעַ.

שלא עשו חסד ליהושע. באותה שעה נחלקה ארץ-ישראל, והיתה חלקה חביבה עליהם יותר מדאי, והיו ישראל עסוקין במלאכתם, זה עוסק בשדהו וזה עוסק בכרמו וזה עוסק בזיתיו וזה עוסק בביתו ונתעצלו מלעשות חסד ליהושע ובקש הקדוש-ברוך-הוא להרעיש את-העולם כולו על יושביו.

אמר רב יהודה אמר רב: מהו "הר נעש", שרגש עליהם הקר לקרנם. (ר"ר פתיח': שבת קה: ילק"ש יהושע ומשלי)

ג. בימי שפוט השופטים.

ויהי בימי שפוט השופטים¹—אוי לדור ששופט את-שופטיו ואוי לדור ששופטיו צריכין להשפוט! הדין אמר לאדם: מול קיסם מבין שניד. והוא אומר: מול קורה מבין שניד. (ר"ר א: ילק"ש רות).

מצלה תפיל תרדמה ונפש רמיה תרעב²—על ידי שהיו מרמין להקדוש-ברוך-הוא מהם עובדין לאלילים, מהם עובדין להקדוש-ברוך-הוא, הרעיקם הקדוש-ברוך-הוא מרוח הקדש. והו' שנאמר: "ידבר ה' הנה יקר בימים ההם אין חזון נפרץ". (ר"ר פתיח': ילק"ש משלי).

[בשנכנסו ישראל לארצם] היה להם לסנהדרין גדולה, שהניח משה ויהושע, ופינתם בן אלעזר עמהם. ללד ולקשור תבלים של ברזל במתניהם ולהגביה בנידיהם למעלה מארכובותיהם ונתחורו בקל-עירות ישראל, יום אחד ללכיש, יום אחד לתברון, יום אחד לירושלים, וכן לכל-מקומות. ישראל וילמדו את-ישראל הדרך-ארץ בשנה ושנים ושלש, עד שיתישבו ישראל בארצם, כדי שיתקדש שמו של הקדוש-ברוך-הוא: והם לא עשו כן, אלא כשנכנסו לארצם כל-אחד וקנס לבקמו ולזיתו, ואומר: "שלום עליך, נפשי". (תדא"ר יא).

למה היו ישראל דומים בימי שפוט השופטים? למלך בשר ודם שקנה בתים ועבדים ושפחות, מהם בני שש, מהם בני חמש, בני ארבע, בני שלש, בני שנים, בני אחת, ונדלם על שלהם ואכלו ממה שהמלך אוכל, ושמו ממה שהמלך שותה; ונדלם וקנה להם בתים ונטע להם נפנים ואילנות ונטעים, ואמר להם: הנהו בנטיעות הללו ובנפנים הללו ובאילנות הללו! כון שאכלו ושתי עמרו ועקרו את-הנפנים וקצצו את-ראילנות וקרתו את-הנטיעות ושברו את-הבתים. כון שבא המלך ומצא את-כל-מה שעשו הרחיק את-דעתו מהם, אמר: הרי הם בתינוקות של בית רבם! מה אעשה לאלו? הביא אותם והכה אותם, וכן שני לו ושלשו לו. לקד נדמו ישראל לפני אביהם שבשמים בימי שפוט השופטים: היו סורחין במעשיהם והיו נמסרין למלכות, וקשחורו ועשו תשובה מיד הנה הקדוש-ברוך-הוא נאל אותם. (שם).

ואלה הנזים אשר הניח ה' לנפשות בם את-ישראל³—משל למה הדבר דומה? למלך שנטע פרס והיו בתוכו ארזים וקוצים, הלך המלך וקצץ את-הארזים והניח את-הקוצים. אמרו לו עבדיו: ארוננו המלך, הקוצים שאוחזים בבגדינו הנותן וקוצצת את-הארזים! אמר להם: אם קצצתי את-הקוצים במה הייתי נדיר את-ברמי? כך ישראל ברמו של הקדוש-

¹ רום א, א. ² משלי י"ט, טו. ³ שמואל א' ג', א. ⁴ שופטים ג', א.

(ב) מלעשות חסד — של אמת בהלוות המת ובהספדו. שרגש עליהם הדר — ברעש הארץ. (ג) אוי לדור — רש, ויהי ויהי, לשון אוי ואבוי. מול קיסם וגר — קיסם הוא שבב עץ דק, והכונה כשהדיין מוכיח אדם על עבירה קלה הוא מוכיחו על גרולה שביר, וצמצא אין ותוכחה מועילה כלום. (ד) ויתחורו — ויסובבו. (ה) הרחיק את דעתו מהם — את לבו.

ברוך הוא שנאמר: כי כרם ה' צבאות בית ישראל^א. והכניסם לארץ וקצץ את האנשים שבה. שנאמר: ואלכי השמדתי את האמרי מפניהם אשר כנבה ארזים ונתנו^ב. והניחם את בנייהם. למסות כם את ישראל^ג. כדי שישמרו את התורה. (ילק"ש שופטים ב').

ויוסיפו בני ישראל לעשות הרע בעיני ה' ויעברו את הבגלים ואת העשתרות ואת אלהי ארם ואת אלהי צידון ואת אלהי מואב ואת אלהי בני עמון ואת אלהי פלשתים ויעזבו את ה' ולא עברוהו^ד—ממשמע שנאמר: וישעבדו את ה' איני יודע שלא עברוהו? ומה תלמוד לומר. ולא עברוהו? אמר ר' אלעזר: אפלו בתרמוס העה ששולקין אותו שבע פעמים ואוקלין אותו בקננות סעודה לא עשאוני בני. (ביצה כה:).

ד. דבורה הנביאה.

ידבורה אשה נביאה^א—ר' ברכיה אומר ארבעה דברים: אוי לחי שצריך למת. אוי לגבור שצריך לחלש. אוי לפקח שצריך לסומא. אוי לדור שאשה מנהגתו. (שו"ס: ילק"ש שופטים א').

ידבורה אשה נביאה אשת לפידות^ב—מה שיבה של דבורה שנתנבאת על ישראל ושפשה אותם. והלא פינתם בן אלעזר עומד? ותנא רבי אליהו: מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ: בין גוי ובין ישראל. בין איש ובין אשה. בין עבד ובין שפחה—הכל לפי מעשיו רוח הקדש שורה עליו.

אמרו: בעלה של דבורה עסההארץ הנה. אמרה לו: בא ואעשה לך פתילות ולך לבית המקדש שבשילה. והנה חלקך בין הקשרים שבהם ותבא לחני העולם הבא—והיא מתכננת ועושה פתילות עבות כדי שיהיה אורן מרבה. והוא מוליד לבית המקדש. והקדוש ברוך הוא בוחן לבות וכליות. אמר לה: דבורה את נחבנת להרבות אורי. אף אני ארבה אנך כנגד שנים עשר שבטים. (תדא"ר: תנח"י ילק"ש שופ' א').

והיא יושבת תחת תמר^א. ויגעו אליה בני ישראל למשפט^ב—לפי שאין דרכה של אשה להתייחד בתוך הבית ושבה בצלו של דקל. מלמדת תורה לרבים. (תדא"ר: ילק"ש שם).

ויאמר אליה ברוך אם תלכי עמי והלכתי^א—אמר ר' נחמיה: אם תלכי עמי לשירה אלך עמך למלחמה. ואם לא תלכי עמי לשירה לא אלך עמך למלחמה. ותאמר הלא אלך עמך אפס כי לא תהיה תפארתך^ב—אמר ר' ראובן: אמרה לו: מה אתה סבור, שתפארתה של שירה נמסרה לך לבדך. אמתהא!—ותשר דבורה וברק^ג. (ב"ר ט).

סיסרא בא עליהם בארבעים אלף ראשי גיסות וכל אחד היו עמו מאה אלה. ובן שלשים שנה היה. וכבש כל העולם בכחו. ולא היה כרד שלא היה מפיל חומה בקולו. ואפלו חיה שבשדה בן שנה נותן עליה קולו לא היתה נזהר מקומה.

אמרו: כשהיה סיסרא יורד לרחוק בנחל קישון הנה עולה בוקנו מאכל כמה בני אדם דגים. ותשע מאות סוסים במרפבתו. ובתורה לא היה אחד מהם חוזר בשלום. (ילק"ש שופטים ד').

^א ישיבה כ', ו. ^ב עמוס כ', ט. ^ג שופטים ג', ט. ^ד ש"י, ג. ^ה ש"ד, ד. ^ו ש"ס, ט. ^ז ש"ס, ט. ^ח ש"ס, ט. ^י ש"ס, ט.

(יח) בתרמוס—(לופינא) שהוא מר, ומסתקין אותו ע"י בשול מרובה. ששולקין—בשול ודקות קרוי שילקה. בקננות סעודה—בסוג סעודת, כעין פרפרת. כ) פתילות—לנרות שבמשכן שילת, ודרש. אשת לפידות, מלשון לפיד. כג) גיסות—חילות. כרך—עור גדולה מוקפת חומה.

ה. יפתח ובתו.

כד יפתח עס־הארץ היה. גרופית של שקמה היה. ומפני־כך אבר את־בתו. אימתי? בשעה שנילחם עם בני עמון ונדר: "והיה היוצא... מדלתי ביתי לקראתי... והעליתיה עולה". באותה שעה עליו הקדוש־ברוך־הוא, אמר: אלו יצא מביתו כלב או חזיר או נמל — יקריב לפני? — זמן לו בתו.

"ויהי בראותו אותה... ניאמר: אהה בתי... ואנכי פציתי פי אל יי ולא אוכל לשוב?" — והלא פינחם היה שם? אלא פינחם אמר: אני, כהן־גדול בן כהן־גדול, אשפיל עצמי ואלף אצל עס־הארץ? ויפתח אמר: אני ראש שבטי ישראל, ראש הקצינים. — אשפיל עצמי ואלף אצל הדיוט? מבין שניהם אברה אותה עלובה מן העולם. ושניהם נתחייבו בדמיה: פינחם — נסתלקה ממנו ורח־הקדש. יפתח — מת בנשילת אבריו, בקל־מקום שהיה הולך בו היה אבר נשל הימני והיו קוברין אותו שם. והו שזאמר: "נימת יפתח ונקבר בערי גלעד" — "בעיר גלעד" לא נאמר, אלא "בערי גלעד".

כז פון שבקש יפתח להקריב את־בתו היתה בוכה לפניו ואמרה לו: אבי, אביו יצאתי לקראתך בשמחה ואתה שוחט אותי! שמא כתוב בתורה שיהו ישראל מקריבין נפשות בניהם על־גבי המזבח? אמר לה: בתי, כבר נדרתי. אמרה לו: הרי יעקב אבינו נדר "וכל אשר תתן־לי עשר אעשרנו לך". ונתן לו הקדוש־ברוך־הוא שנים־עשר בנים. שמא הקריב לתקדוש־ברוך־הוא אחד מהם? ולא עוד, הלא חנה בשהיא נדרת ואמרת "ונתתיו לך כל ימי חייו" — שמא הקריבה את־בנה לתקדוש־ברוך־הוא? כל־הדברים הללו אמרה לו ולא שמע אליה. עלה ושחטה לפני הקדוש־ברוך־הוא. ורח־הקדש צוהת: נפשות הייתי מבקש שתקריב לפני? — "אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי". (תנח' בחקותי: תנח' ק שם: ב' ר ס').

ו. שמשון.

כה "ותחל רוח יי לפעמו" — אמר ר' יצחק דבי רב אמי: מלמד שהיתה שכניה מקשקשת לפניו כזון. (סוטה ט).

כו "בין צרעה ובין אשתאול" — אמר רב אסי: צרעה ואשתאול שני הרים גדולים היו ועקרם שמשון וסחגם זה בזה. (שם).

כז "ותחל רוח יי לפעמו... בין צרעה ובין אשתאול" — אמר רב שמואל בר נחמן: מלמד שנטל שני הרים והקישם זה לזה, באדם שנטל שני צרורות ומקישם זה לזה. רב יהודה אומר: בשעה שהיתה רוח־הקדש שרויה עליו היה פוסע פסיעה אחת כמצרעה ועד אשתאול. (ויק' ט).

¹ שופטים י"א, לא. ² שם שם, לה. ³ בראשית כ"ח, כג. ⁴ שמואל א' א', יא. ⁵ ירמיה י"ט, כ. ⁶ שופטים י"ג, כה.

כד גרופית של שקמה — נצר מגזע של עץ גרוע ופחות, כליו שפל משפחה ונקלה. והלא פינחם היה שם — שהיה יכול להתיר נדרו. בנשילת אבריו — בנפילת אבריו מגופו. כה דבי — של בית, מתלמידו. כזון — כפעמון, ודרש "לפעמו" מלשון "פעמון". צרורות — של אבנים. כז שרויה — שוכנת. פוסע פסיעה — צועד צעד.

כח וַיְהִי אַחֲרֵי־כֵן וַיָּאָהֵב אִשָּׁה בְּנִחַל שׂוֹרֵק וּשְׁמָהּ דְּלִילָה—תַּנְיָא רַבִּי אֹמֵר: אֵלְמָלָא נִקְרָא שְׁמָהּ דְּלִילָה רֵאזִינָה הֵיכָּה שֶׁתִּקְרָא דְּלִילָה: דְּלִילָה אֶת־בָּתָּהּ דְּלִילָה אֶת־לִבּוֹ דְּלִילָה אֶת־מַעֲשָׂיו. (סוטה טז.)

כס שֶׁמֶשׁוֹן הִלָּךְ אַחֲרֵי עֵינָיו לְפִיכָךְ נִקְרָו פְּלִשְׁתִּים אֶת־עֵינָיו. (שם.)

ל תַּנְיָא. אָמַר ר' שְׁמַעוֹן הַחַסִּיד: בֵּין כְּתַפּוֹי שֶׁל שֶׁמֶשׁוֹן שְׂשִׁים אָמָה הָיָה, שֶׁנֶּאֱמַר: וַיִּשְׁכַּב שֶׁמֶשׁוֹן עַד חֲצִי הַלַּיְלָה וְהָיָה בְּחֲצִי הַלַּיְלָה וַיֵּאָחֵז בְּדִלְתוֹת שַׁעַר הָעִיר וּבִשְׁתֵּי הַמּוֹזוֹת וַיִּסָּעֶם עִם הַכּוֹרִים נִשְׁעַם עַל כְּתַפּוֹי—וּמִקְבֻלָּט שָׂאִין דִּלְתוֹת עָנָה פְּתוּחוֹת מִשָּׁשִׁים אָמָה. (שם יא.)

לא וַעַל הַגָּן בְּשִׁלְשֶׁת אֲלָפִים—אֵלּוּ מֵה שֶׁהָיוּ עַל שַׁפַּת הַגָּן, אֲכָל מֵה שֶׁהָיוּ לְאַחֲרֵיהֶם וְלְאַחֲרֵי אַחֲרֵיהֶם אֵין בִּרְיָה יוֹדַעַת. (ב"ר זח.)

לב וַיִּקְרָא שֶׁמֶשׁוֹן אֶל יְיָ וַיֹּאמֶר: אֲלֹהִים, וְכַרְנִי נָא וְחַזְקוּנִי נָא אֵד בַּפֶּה־הַזֶּה!—אָמַר שֶׁמֶשׁוֹן לִפְנֵי הַקְּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא: רַבּוֹנוֹ־שֶׁל־עוֹלָם, וְכַרְנִי עֲשֵׂרִים [וּשְׁמֹנֶם] שָׁנָה שֶׁשֶּׁפֶטֶטִי אֶת־יִשְׂרָאֵל וְלֹא אֶמְרָתִי לְאַחֵר מֵהֶם: הַעֲבֵר לִי מִקָּל מַקְלוֹם לְמַקְלוֹם. (שם.)

ז. פסל מיכה.

לג לַמָּחָה הִרְעִתָהּ לָעַם הַזֶּה—אָמַר לוֹ מֹשֶׁה לְהַקְדִּישׁ־בְּרוּךְ־הוּא: אֵתֶּה הִרְעִיתָ לָעַם הַזֶּה, שֶׁעָשׂוֹ אִם אֵין לָהֶם לְכַנֹּס מִשִּׁמְיוֹן בְּנֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בְּבִנְיָן. אָמַר לוֹ הַקְּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא: קוֹצִים הֵם מְכֻלִּין, שְׁוֹלֵי לִפְנֵי אֵלּוֹ הֵם תֵּיִם הֵיוּ רִשְׁעִים וְנִמְרִים, וְאֵם תִּרְצֶה תִּנְסֶה וְהוֹצֵא אַחֵר מֵהֶם. הִלָּךְ מֹשֶׁה וְהוֹצִיא אֶת־מִיכָה, וּלְפִיכָךְ נִקְרָא מִיכָה, שֶׁנֶּתְמַכְמָךְ בְּבִנְיָן. (רש"י סנה"א: עפ"י אגדה: סנה"א קא.)

לד וַיְהִי אִישׁ מֵהָר אֶפְרַיִם וּשְׁמוֹ מִיכָה... וְהָאִישׁ מִיכָה לוֹ בֵּית אֱלֹהִים וַיַּעַשׂ אֶפְרַיִם וְתַרְפִּים—בִּימֵי כוֹשֶׁן רִשְׁעָנִים הָיָה פֶּסֶלָו שֶׁל מִיכָה, בְּיָמָיו הָיְתָה פִּילֵגֶשׁ בְּנִבְהָה. (סד"ע: ילק"ט שופטים.)

לה וַעֲבַר בֵּינָם צָרָה וְהָיָה בֵּין גִּלְיָם—אָמַר ר' יוֹחָנָן: זֶה פֶּסֶלָו שֶׁל מִיכָה. (סנה"א קנא.)

לו תַּנְיָא. ר' יִתְנָן אֹמֵר: מִנְּרֵב לְשִׁילָה שְׁלֹשָׁה מִלִּין, וְהָיָה גִּשְׁוֹן הַמַּעֲרָבָה וַעֲשֵׂן פֶּסֶל מִיכָה מִתַּעֲרָבִין וְהָיָה בְּקִשּׁוֹ מִלְּאכֵי־הַשָּׁרֵת לְדַחֲפּוֹ. אָמַר לָהֶם הַקְּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא: הֵיכָּתִי לוֹ, שֶׁפָּתוֹ מִצִּוְיָה לְעוֹבְדֵי דְרָבִים, וְעַל דָּבָר זֶה נַעֲשֶׂה אֲנִשִּׁי פִּילֵגֶשׁ בְּנִבְהָה. אָמַר לָהֶם הַקְּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא: בְּכַבְדִּי לֹא מִתִּיתֶם, עַל כְּבוֹדוֹ שֶׁל בְּשָׂר־וָדָם מִתִּיתֶם! (שם.)

¹ שופטים ט"ז, ד. ² שם שם, ג. ³ שם שם, כח. ⁴ שם שם, כו. ⁵ שמו"ט כח. ⁶ שופטים י"ז, א, ב. ⁷ זכריה י"ז, יא.

כה) דלדלה — החלישת והמעיפה. כפ) הלך אחרי עינו — שאהב אשה נכרית. ל) ומקובלט — קבלה היא בדינו. פתוחות — מועצות. לג) קוצים הם מכלין — המצרים מכלים את הקוצים מן הכרם, כלו אלה שעתידים להיות רשעים אם לא ימותו. נתמכך — נתמקד. לד) בימי כושן וג' — כלו בתחלת ימי השופטים, אעפ"י שנכתבו בסוף פילגש בגבעה — המעשה המסופר בשופטים כ'. לה) זה פסלו וג' — שבא מסצרים ועבר את הים. לו) מנרב — מקום מיכה. לשילה — מקום המשכן. לדחפו — למיכה. שפתו וג' — כלו שהוא מכניס אורחים. ועל דבר זה — על פסלו של מיכה שלא מיחו ישראל בידו נענשו אנשי פילגש בגבעה.

לז ויִקְוִימוּ לָהֶם בְּנֵי הַן אֶת־הַפֶּסֶל. וַיְהִינֶהֱנָן בֶּן גִּרְשָׁם בֶּן מִנְשֵׁה הוּא וּבְנָיו הָיוּ כְּהִנָּם לְשִׁבְטֵי הַדָּנִי—וְכִי בֶן־מִנְשֵׁה הוּא. וְהָלֹא בֶן־מִשֵּׁה הוּא. שְׁנֵאמַר: „בְּנֵי מִשֵּׁה גִרְשֹׁם וְאַלְעָנֹר. בְּנֵי גִרְשֹׁם שְׁבוּאֵל“ (וְשֵׁאמַר: „וּשְׁבָאֵל בֶּן־גִּרְשֹׁם בֶּן־מִשֵּׁה“) ?—אֵלֹא מִתּוֹךְ שֶׁעָשָׂה מִעֲשֵׂה מִנְשֵׁה תִּלְאוּ הַכְּתוּב בְּמִנְשֵׁה. „בֶּן־מִנְשֵׁה“—נִזְנֵן תְּלִיזָה, אִם נִכְה—בֶּן־מִשֵּׁה, וְאִם לֹא—בֶּן־מִנְשֵׁה. אָמַר ר' אֶלְעָנֹר: לַעֲלֹם יִדְבֹק אֶדָם בְּטוֹבִים. שֶׁהָיוּ מִשֵּׁה שְׁנֵשָׁא בַת יִתְרוֹ יָצָא מִמֶּנּוּ יְהִינֶהֱנָן. (ב"ב קט: ; ירוש' בר' ט.)

לח שְׂאֵלֹו חֲקָמִים אֶת־רַב שְׁמוּאֵל בַּר נַחֲמָן: וַיְהִינֶהֱנָן כִּמְר לַעֲבֹדָה זָרָה—וְהָאִידִיד יָמִים! אָמַר לָהֶם: עַל־יְדֵי שֶׁהִיָּתָה עֵינֹו צָרָה בַּעֲבֹדָה זָרָה שְׁלוֹ. כִּי־צָר הָיָה בָּא אֶדָם לְהַקְרִיב שׁוֹר אוֹ קֶבֶשׁ אוֹ נָדִי לַעֲבֹדָה זָרָה, וְאָמַר לוֹ: רַצְיָה עָלֶי. אָמַר לוֹ: מָה זֶה מוֹעִילָה לָךְ? לֹא רוּאָה וְלֹא שׁוֹמֶעֶת וְלֹא מַדְבֵּרָת. לֹא מְטִיבָה וְלֹא מְרִיעָה. אָמַר לוֹ: תִּידִי, וְכֵה אַעֲשֶׂה? אָמַר לוֹ: לָךְ עָשָׂה וְהָבֵא לִי קֶזֶרָה אַחַת שֶׁל סֶלֶת וְתֵן עָלֶיהָ עֶשֶׂר בִּיצִים וְהִתְקֵן לִבְנִית, וְהִיא תֵּאָכַל מִכֹּל־הָבָא. וְאִנִּי מְרַצָּה אוֹתָהּ עָלֶיךָ. בְּזֶן שֶׁהִלָּךְ לוֹ אוֹתוֹ אֶדָם הָיָה יְהִינֶהֱנָן אוֹכֵל אֶת־הַכֹּל. פַּעַם אַחַת בָּא בֶן־פַּחֲזִין אֶתָּה. אָמַר לוֹ יְהִינֶהֱנָן בֶּן. אָמַר לוֹ: אִם אֵינָה מוֹעִילָה כָּלֹוֶם, אַתָּה מָה עוֹשֶׂה? אָמַר לוֹ: בִּשְׁבִיל פְּרֻנְסָתִי.

וַיִּסְמְרוּ שֵׁם וַיֵּאמְרוּ לוֹ מִי הַבִּיאָךְ הַלֵּם וְכֵה אַתָּה עוֹשֶׂה הָיָה וְכֵה לָךְ פֶּה?—אָמְרוּ לוֹ: לֹא מִמִּשֵּׁה אַתָּה בָּא. וְעָשְׂכֹו תַעֲשֶׂה כֵהֵן לַעֲבֹדָה זָרָה! אָמַר לָהֶם: כִּד מִקְבִּלְנִי מִבֵּית אָבִי אָבֵא: לַעֲלֹם יִשְׁפִּיר אֶדָם עֲצָמוֹ לַעֲבֹדָה זָרָה וְאֵל יִצְטָרֵךְ לְבִרְיוֹת (וְהוּא כֹּהֵר לַעֲבֹדָה זָרָה מִמֶּשׁ: וְלֹא הוּא. אֵלֹא עֲבֹדָה שְׁנֵרָה לוֹ).

בֶּן שְׂרָאָה דָּנִיר שְׁמֹוֹן חָבִיב עָלָיו בִּיתָר מְנָדֹו עַל הָאֲצִרוֹת. שְׁנֵאמַר: „וּשְׁבָאֵל בֶּן גִּרְשֹׁם בֶּן־מִשֵּׁה גִנִּיר עַל הָאֲצִרוֹת“¹. וְכִי שְׁבוּאֵל שְׁמוֹ, וְהָלֹא יְהִינֶהֱנָן שְׁמוֹ? אָמַר ר' יוֹחָנָן: שֶׁב לֹאֵל בְּכָל־לֵבָו. (ירוש' בר' ט: ; ב"ב קי: ; ילק'ש שוֹפְטִים).

ה. מגלת רוח.

לט „וַיְהִי בִימֵי שְׁפֹט הַשְּׁפֹטִים“²—אָמְרוּ בְּשֵׁם ר' הֵינָא וְר' אֶלְעָנֹר: מִדְּרַשׁ זֶה עָלָה בְּיָדֵינוּ מִן הַגּוֹלָה: כָּל־מָקוֹם שְׁנֵאמַר „וַיְהִי“ צָרָה. „וַיְהִי בִימֵי שְׁפֹט הַשְּׁפֹטִים“—מָה צָרָה הִיָּתָה שָׁם?—„וַיְהִי רָעַב בָּאֶרֶץ“³.

למה „וַיְהִי וַיְהִי“ שְׁתֵּי פַעַמִּים? אֶחָד לְרַעֲבוֹן לָהֶם וְאֶחָד לְרַעֲבוֹן שֶׁל תּוֹרָה. לְמַדְּךָ שֶׁכָּל דּוֹר שֶׁאֵין תּוֹרָה מִצְוִיָּה כּוֹ רָעַב מְצוּי בּוֹ. (ר"ר פַּחֲזִין: א: ילק'ש רוח).

מ. „וַיִּלָּךְ אִישׁ מִבֵּית לָחֶם וַיְהִי... וְשֵׁם הָאִישׁ אֲלִימֶלֶךְ“⁴—שֶׁהָיָה אוֹמֵר: אֲלִי חָבֵא מִלְכּוֹת: „וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ נַעֲמִי“⁵—שֶׁהָיָה מַעֲשֶׂיָה נָאִים וְנַעֲמִים: „וְשֵׁם שְׁנֵי בָנָיו מַחֲלוֹן וְכָלְיוֹן“⁶—מַחֲלוֹן—שְׁמֹוֹ מִן הָעוֹלָם, וְכָלְיוֹן—שֶׁכָּלָה מִן הָעוֹלָם. (ר"ר ב': ילק'ש רוח).

¹ שוֹפְטִים י"ח, ל. ² דְּבָרִי הַיּוֹם ט' כ"ג, טז, יו"ט טז כ"ו, כד. ³ שוֹפְטִים י"ח, נ. ⁴ כו"ט א', א. ⁵ שוֹפְטִים ט"ז, א. ⁶ כ"ג ט"ז ט"ז, ב.

לז) שְׁבוּאֵל—הוּא יְהִינֶהֱנָן. מַעֲשֵׂה מִנְשֵׁה—בֶּן חֲזָקִיָּהוּ שֶׁהָיָה עוֹבֵד עֲבֹדָה זָרָה. בֶּן תְּלִיזָה—הָאִתָּה נִי שֶׁל מִנְשֵׁה עוֹמֶדֶת לַמַּעֲלָה מִשְׁאֵר הָאוֹתוּתוֹת. בֶּן מִשֵּׁה—מִנְשֵׁה בְּלִי נִזְנֵן הוּא מִשֵּׁה. לח) עֵינֵי צָרָה—כָּלֹו וְלֹל בַּת. רַצְנָה—הַשְׁתַּדֵּל לְפִיסָה. חִידִךְ—לִי שְׁבוּעָה. וְהִתְקֵן—מֵאָכַל מִן הַסּוֹלֹת וְהַבִּיצִים. בֶּן פַּחֲזִין—אִישׁ רִיק וְנִקְלָה. מְנָדֹו—הַפְקִיד אוֹתוֹ. שֶׁב לֹאֵל—דַּרְשׁ שְׁבוּאֵל מִלִּי שֶׁב לֹאֵל. לפ) שְׁתֵּי פַעַמִּים—וַיְהִי בִימֵי שְׁפֹט הַשְּׁפֹטִים, „וַיְהִי רָעַב בָּאֶרֶץ“.

מא וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לָחֶם וַהֲדוּהָ... וְשֵׁם הָאִישׁ אֱלִימֶלֶךְ¹—לָמָּה נֶעֱנַשׁ אֱלִימֶלֶךְ? עַל וְכִי שֶׁהִפִּיל לֶבֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל עֲלֵיהֶם. לְבֹלִיטִין שֶׁהָיָה שְׂרָוִי בַּמְדִּינָה. וְהָיוּ בְנֵי הַמְדִּינָה סְבוּרִים עָלָיו וְאוֹמְרִים, שָׂאֵם יָבֹאוּ שָׁנִי בַּעֲרַת הוּא יָבֵל לְסַפֵּק אֶת־הַמְדִּינָה עֶשֶׂר שָׁנִים מִזֶּה. בָּנִין שֶׁבָּאָה שָׁנָה בַּעֲרַת יָצָאָה לָהּ שֶׁפָּחְתּוּ מִטִּילַת בְּסִידָנִי וְקָפְתָה בִּידָהּ. וְהָיוּ בְנֵי הַמְדִּינָה אוֹמְרִים: זֶה שֶׁהָיִינוּ בְּטוֹחִים עָלָיו שָׂאֵם תָּבֹא בַּעֲרַת הוּא יָבֵל לְפָרֶגֶם אוֹתָנוּ עֶשֶׂר שָׁנִים. נִהְרִי שֶׁפָּחְתּוּ עֹמֶדֶת בְּסִידָנִי וְקָפְתָה בִּידָהּ. כִּד אֱבִימֶלֶךְ הָיָה מְגֹדֵלִי הַמְדִּינָה וּמִפְּרָנְסֵי הָדוֹר. יִכְשָׁבֹאוּ שָׁנֵי רָעִבִין אָמַר: עֲבָשׁוּ כָל־יִשְׂרָאֵל מִסִּבְבֵּין פָּתָחֵי. זֶה בְּקָפְתָּ וְזֶה בְּכַפִּיפוֹ. עַמֵּד יִבְרַח לוֹ מִפְּנֵיהֶם. (ר"ר א': ילק"ש רות).

מב וַיָּבֹאוּ שְׂרֵי מוֹאָב וַיְהִיו שָׁם²—בַּתְּחִלָּה בָּאוּ לָהֶם לַעֲרֹת, מִצָּאוֹ אוֹתָן מִדְּחָקוֹת בָּמִים. אַחֵר כִּד בָּאוּ לָהֶם לְכַרְבִּים, מִצָּאוֹ אוֹתָם פְּרוּצִים בַּעֲבֻרוֹת, וְאַחֲרֵי־כֵן חָזְרוּ לָהֶם לַעֲרֹת—וַיָּבֹאוּ שְׂרֵי מוֹאָב וַיְהִיו שָׁם³. (ר"ר ב').

מג וַיִּשְׁאוּ לָהֶם נָשִׁים מֵאֲכִיזוֹת, שֵׁם הָאֶחָת עֶרְפָּה וְשֵׁם הַשֵּׁנִית רֹת⁴—עֶרְפָּה—שֶׁהִפְכָּה עֶרְפָּה לְחַמּוּתָהּ. רֹת—שְׂרָאָתָה בְּרַבְרֵי חַמּוּתָהּ. רַב כְּכִי בִשֵׁם ר' רַאוּבֵן: רֹת וְעֶרְפָּה בְּנוֹתָיו שֶׁל עֲגִלֹן (וּמֶלֶךְ מוֹאָב) הָיוּ. אָמַר הַקְּדוֹשׁ־בְּרִיךְ־הוּא: אֵתָה חֲלָקָה לִי כְּבוֹד וְעֶמְדָּה מִכֶּסֶּאֶךָ בְּשִׁבְלֵי כְּבוֹדִי, חֲנִיד שְׂאֵנִי מַעֲמִיד מִמֶּךָ בֶּן וְאֵנִי מוֹשִׁיבֻ עַל כֶּסֶּאִי. (ר"ר ב': ילק"ש שופטים).

מד וַיָּמָת אֱלִימֶלֶךְ... וַיָּמָתוּ גַם שְׁנֵיהֶם מִחֲלוֹן וְכִלְיוֹן⁵—אָמְרוּ: לְעוֹלָם אֵין בַּעַל הַרְחָמִים פּוֹרֵעַ מִן הַנִּפְשוֹת תַּחֲלָה. בַּתְּחִלָּה מָתוּ סוֹסִיָּהֶם, חַמּוּרֵיהֶם, וְנִמְלֵיהֶם, וְאַחֵר כִּד וַיָּמָת אֱלִימֶלֶךְ⁶. וְאַחֵר כִּד וַיָּמָתוּ גַם שְׁנֵיהֶם מִחֲלוֹן וְכִלְיוֹן⁷. וַיִּתְּשָׁר הָאִשָּׁה⁸—אָמַר ר' חֲנִינָא: נַעֲשֶׂתָה שְׂרֵי שָׂרִים. (ר"ר ב').

מה וַתֵּצֵא מִן הַמָּקוֹם⁹—וְכִי לֹא יָצָאוּ מִן הַמָּקוֹם אֵלָּא הָיָה? וְהָלֹא בָמָּה נִמְלִים יָצָאוּ, בָּמָּה חַמּוּרִים יָצָאוּ. אָמַר ר' עֲנָנְיָה בִּשְׁם ר' יְהוֹדָה בֶּר סִימּוֹן: גְּדוֹל שְׂכָעִיר הוּא וְיֹנָה וְהוּא הוֹדָה וְהוּא הִדְרָה וְהוּא שִׁבְחָה, פָּנָה מִשֵּׁם—פָּנָה זִינָה, פָּנָה הוֹדָה, פָּנָה הִדְרָה, פָּנָה שִׁבְחָה. (שם).

מו וַתֵּצֵא מִן הַמָּקוֹם... וְשִׁתִּי כִלְתִּיהָ עִמָּה וַתִּלְכְּנָה בְּדֶרֶךְ¹⁰—וַהֲצָרָה עֲלֵיהֶן הַדֶּרֶךְ, שֶׁהָיוּ הוֹלְכוֹת יַחְפּוֹת וְנוֹפְּתוֹת נֹנְעוֹת בְּאַרְצָן. (שם; ילק"ש שופטים).

מז וַתֵּאֱמַר נַעֲמִי שִׁבְנָה בְּנֹתֵי... וַתֵּאֱמַר רֹת אֶל תִּפְגְּעִי בִי לְעֹבֶדךָ לְשׁוֹב מֵאַחֲרֶיךָ¹¹—מִכָּל־מָקוֹם דַּעֲתִי לְהִתְנַחֵּי, אֵלָּא מוֹטֵב עַל יָדְךָ וְלֹא עַל יָדִי אַחֲרָת. בָּנִין שֶׁשִּׁמְעָה נַעֲמִי כִד הַתְּחִלָּה סוֹדֶרֶת לָהּ הַלְכוֹת גִּרִּים. אָמְרָה לָהּ: בָּתִּי, אֵין דֶּרֶכְךָ שֶׁל בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל לָלֶךְ לְבִתִּי־תִי־אֲטָרָאוֹת וּלְבִתִּי־קֶרֶקֶסָאוֹת שֶׁל נָזִים. אָמְרָה לָהּ: אֵל אֲשֶׁר תִּלְכִּי אֵלֶיךָ¹². אָמְרָה לָהּ: אֵין דֶּרֶכְךָ שֶׁל יִשְׂרָאֵל לָדוֹר בְּבֵית שָׂאִין בּוֹ מוֹזוֹנָה. אָמְרָה לָהּ: וְכַאֲשֶׁר תִּלְכִּי אֵלָּיו, עַמֵּד עִמִּי נֹאֲלֶהֶנְךָ אֵלֵהֶם¹³. (שם; שם).

¹ רות א' א, ב. ² שם שם, ג. ³ שם שם, ד. ⁴ שם שם, ה. ⁵ שם שם, ו. ⁶ שם שם, ז. ⁷ שם שם, ח. ⁸ שם שם, טו. ⁹ שם שם, טז.

מא) לְבֹלִיטִין — מִשַׁל לְבֹלִיטִין, לְשׁוֹר עֲשׂוֹר וְגִדּוֹל. סְבוּרִים — מָקוֹם. בְּסִידָנִי — בְּשׁוֹק שֶׁל תְּבוּאָה; גֵּא: בְּסִידָנִי. בְּכַפִּיפוֹ — בְּסִלּוֹ. מג) שְׂרָאָתָה — כָּלִי שֶׁדְּבָרֵי חַמּוּתָהּ נִרְאוּ לָהּ טוֹבִים וְנִתְקַבְּלוּ עֲלֶיהָ. וְעֶמְדָּת מִכֶּסֶּאֶךָ — כִּשְׁבָא אֵלָיו אַחֲדֵי (שׁוֹפְטִים ג', כ). מִמֶּךָ בֶּן — דוֹד. מד) בַּעַל הַרְחָמִים — הַקְּבִיָּה. שִׂרֵי שִׂירִים — כָּלִי אַחֲרוֹנָה שֶׁבְּאַחֲרוֹנוֹת. מו) הוֹצָרָה — שֶׁהִתַּחַת הַדֶּרֶךְ מַצִּירָה לָהֶם. נֹנְעוֹת בְּאַרְצָן — מִדִּיק, בְּדֶרֶךְ מִמֶּשׁ, בְּלִי חֲצִיצָה.

מח וּתְלַכְנָה שְׁתֵּיהֶם... וְהִיא כְּבֹאֵנָה בֵּית לֶחֶם וְהָם כָּל־הָעִיר עָלֶיהָ וְגו'¹—אִשְׁתּוֹ שֶׁל בְּעֹז מֵתָה בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם וְנִתְכַּנְסוּ כָּל יִשְׂרָאֵל לְגַמְלוֹת־חֲסִדִּים. וְכִנְסָה רֹת עִם נַעֲמִי, וְהָיְתָה זֹו יוֹצֵאת וְזוֹ וְכִנְסָתָּ, נִתְהַם כָּל־הָעִיר עָלֶיהָ וְתֹאמְרָנָה הִואַת נַעֲמִי?²—זוֹ הִיא שְׁמַעְשִׂיהָ נָאִים וְנַעֲיִמִים. לְשַׁעֲבֵר הָיְתָה מֵהַלֵּכַת בְּאַסְקַפְסִיאוֹת שָׁלָה, וְעָבְשׁוּ הִיא מֵהַלֵּכַת יִחְפָּה: לְשַׁעֲבֵר הָיְתָה מִתְכַּסֶּה כְּבִגְדֵי מִלְתִּין, וְעָבְשׁוּ הִיא מִתְכַּסֶּה בְּסִמְרֻטִין: לְשַׁעֲבֵר הָיוּ פְּנֵיהָ אֲדָמוֹת מִכֶּסֶּם מֵאֲבָל וּמִשְׁתָּה, וְעָבְשׁוּ פְּנֵיהָ יְרוֹקוֹת מִרְעֵבוֹן, וְאוֹמְרַת לָהֶן: אֵל תִּקְרָאנִי לִי נַעֲמִי, קִרְאֵן לִי מִרָה³. (ר"ר ג: ילק"ש רות).

מס וַיֹּאמֶר בְּעֹז... לְמִי הַנִּגְרָה הִואַת?⁴—וְכִי לֹא הִיא מְבִירָה? אֵלָּא כִּי שָׂרָאָה אוֹתָהּ נַעֲיִמָה וּמַעֲשִׂיהָ נָאִים הִתְחִיל שׂוֹאֵל עָלֶיהָ: כָּל־הַנָּשִׁים שׁוֹחָחוֹת וּמִלְקָמוֹת וְזוֹ יוֹשֶׁבֶת וּמִלְקָמָתָּ: כָּל־הַנָּשִׁים מִסְּלֻקוֹת בְּלִיָּה וְזוֹ מִשְׁלֻשְׁלֵת בְּלִיָּה: כָּל־הַנָּשִׁים מִשְׁחָקוֹת עִם הַקּוֹצְרִים וְזוֹ מִצְנַעַת עֲצָמָה—וְתִשָּׁב מִצֵּד הַקּוֹצְרִים⁵, וְלֹא בְּתוֹךְ הַקּוֹצְרִים: כָּל־הַנָּשִׁים מִלְקָמוֹת בֵּין הָעֵמֶרִים וְזוֹ מִלְקָמָתָּ מִן הַהַפְקָר: שְׁמִי שְׁבָלִים לִוְקָטָתָּ, שְׁלֹשׁ—אֵינָה לִוְקָטָתָּ. (ר"ר ד: ילק"ש רות).

נ וְתֹאמֶר אֲמַצָּא הֵן בְּעֵינִי אֲלֵנִי... וְאֲנֹכִי לֹא אֶהְיֶה כְּאַחַת שְׁתֵּיחֲתִיד⁶—אָמַר לָהּ: הֵם וְשָׁלוֹם, אֵין אַתְּ מִן הָאֲמָהוֹת אֵלָּא מִן הָאֲמָהוֹת. (ר"ר ה).

ז אָמַר ר' יוֹחָנָן: לָמָּה נִקְרָא שְׁמָהּ רֹת? שְׁוֹכְתָהּ וְנָצָא מִמֶּנָּה דָּוִד, שְׁרָוָהּ לְהַקְדִּישׁ בְּרוּךְ־הוּא בְּשִׁירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת. (בר' ז: ילק"ש רות).

ח אָמַר רַב וְעִירָא: מְגִלָּה זֹו אֵין בָּהּ לֹא טְמֵאָה וְלֹא טְהוֹרָה, וְלֹא אֲסוּר וְלֹא הֵתֵר. וְלָמָּה נִקְרָא בָּהּ? לְלַמֵּד בָּהּ שֶׁכָּר טוֹב לְגוֹמְלֵי חֲסִדִּים. (ר"ר ז).

ט. אֵלְקָנָה וְחָנָה.

י אֵלְקָנָה הָיָה עוֹלָה לְשִׁילָה אַרְבַּע פְּעָמִים בְּשָׁנָה: שְׁלֹשׁ מִן הַתּוֹרָה, וְאַחַת שֶׁקָּבַל עָלָיו, וְהָיָה מַעֲלָה עִמּוֹ אִשְׁתּוֹ וּבָנִיו וּבְנוֹתָיו וְאָחָיו וְאֶחְיוֹתָיו וְכָל קְרוֹבָיו, וּבִשְׁעוֹלִים בְּכָרֶךְ הָיוּ בָאִים וְלָנִים בְּרַחֲוֹבָה שֶׁל עִיר. וְהָיְתָה הַמְדִּינָה מְרוֹנֶשֶׁת, וְהָיוּ שׂוֹאֲלִים אוֹתָם: "לְהִיכֵן תִּלְכוּ?"—וְאוֹמְרִים: "לְבֵית־הָאֱלֹהִים שֶׁבְּשִׁילָה, שֶׁמֶשֶׁם תִּצָּא תּוֹרָה וּמִצְוֹת, וְאַתֶּם לָמָּה לֹא תִבְאוּ עִמָּנוּ וְנִלְךְ בְּיַחַד?"—מִיָּד עֲיִינֵיהֶם מִשְׁנֹרוֹת דְּמָעוֹת וְאוֹמְרִים לָהֶם: נַעֲלָה עִמָּכֶם! עָלוּ עִמּוֹ תַּמָּשָׁה בְּתִים. לְשָׁנָה הָאַחֲרֶת—עָשְׂרָה בְּתִים, וְלְשָׁנָה הָאַחֲרֶת הִרְגִּישָׁה כָּל הַמְדִּינָה לְעֵלּוֹת.

יב בְּדֶרֶךְ שֶׁהָיָה עוֹלָה שָׁנָה זֹו, אֵינוֹ עוֹלָה לְשָׁנָה הָאַחֲרֶת, אֵלָּא בְּדֶרֶךְ אַחֲרָתָּהּ, וּמַעֲלָה יִשְׂרָאֵל עִמּוֹ—עַד שֶׁהָיוּ כָּלֶם עוֹלִים, אָמַר לוֹ הַקְדֹּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא: אֵלְקָנָה! אַחֶה הַכְּרֵעַת אַחֲרֵי־יִשְׂרָאֵל לְכָף וְכוֹת וְתִחַבְּתֶם בְּמִצְוֹת, וְזָכוּ רַבִּים עַל יָדְךָ—אֲנִי אוֹצִיא מִמֶּךָ בֶּן שִׁנְיָרִיעַ אַחֲרֵי־יִשְׂרָאֵל לְכָר וְכוֹת וְיִתְנֶךָ אוֹתָם בְּמִצְוֹת וְיִנְכוּ רַבִּים עַל יָדְךָ. (תדב"א: ילק"ש).

¹ רות א', יט. ² כס טס, כ. ³ כס ז', כה. ⁴ כס טס, יד. ⁵ כס טס, יג.

מח) לְגַמְלוֹת חֲסִדִּים — לְהַלּוֹת הַמֶּת. בְּאַסְקַפְסִיאוֹת — שְׂדוֹת שְׁנוּשָׁאִים בְּהֵן אַת הַגְּבִירוֹת. מִלְתִּין — מִשִּׁי. בְּסִמְרֻטִין — בְּלוּי סִחְכוֹת. כְּלִיָּה — שְׁמִלּוּחִיהֶן. מִשְׁלֻשְׁלֵת — לְמַטָּה דֶּרֶךְ צְנִיעוּת. נב) מְגִלָּה זֹו — מְגִלָּת רֹת. לֹא טְמֵאָה וְגו' — כְּלוּ אֵין בָּהּ אֵלָּא סְפּוֹר הַמַּעֲשֶׂה. ג) שְׁלֹשׁ מִן הַתּוֹרָה — שְׁלֹשׁ רִגְלִים. מִשְׁנֹרוֹת — מִשְׁלּוּחוֹת, כְּלוֹמֵר נִזְלוֹת.

נד "וכעססה צרתה גם בעם" — מכעסת וחונקת ומכעסת. מה היתה אומרת לה? למה? לבגד גדול סודר ולשני חלוק?

אמר ר' נחמן בר אבא: היתה פנינה משכמת ואומרת לחנה: אין את עומדת ומרחצת פניהם של בניך, כרי שילכי לבית-הספר! ובשש שעות היתה אומרת לה: חנה, אין את עומדת ומקבלת בניך שבאי מבית-הספר!

רב תנחום בר אבא אמר: היו יושבים לאכל והיה אלקנה נותן לכל אחד ואחד מפניו חלק. היתה פנינה מתבוננת להבכים את-חנה והיתה אומרת לאלקנה: מן לנה בני חלקו ולנה בני חלקו — ולנה לא נתת חלקו: למה? "בעבור הרעמה" על האלהים. אמר לה הקדוש-ברוך-הוא: את מרעמת אותה עלי — חניך, אין רעמים שאין אחריהם מטר — ומיך אני פוקדה. (פסיק'ר מג: מד' ש א; ילק'ש שמואל א' א').

נה "וי צבאות, אם ראה תראה בעני אמתך" — אמר ר' אלעזר: מיום שברא הקדוש-ברוך-הוא את-עולמו לא היה אדם שקראו להקדוש-ברוך-הוא "צבאות" עד שבאה חנה וקראתה "צבאות". אמרה חנה לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבוננו-של-עולם! מבל-צבאי-צבאות שבראת בעולםך קשה בעיניך שמתן-לי בן אחד! משל למה בדבר דומה? למלך בשר-ובם שעשה סעדה לעבדיו, בא עני אחד ועמד על הפתח. אמר להם: תנו לי פרוסה אחת. ולא השניחו עליו. דחק ונכנס אצל המלך. אמר לו: אלני המלך! מבל-סעדה שעשית קשה בעיניך לתן לי פרוסה אחת! דבר אחר: חנה היתה עולה לרגל וראתה כל-ישראל, אמרה לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבוננו-של-עולם, כל-הצבאות הללו יש לך ואין לי אחר בהם. (בר' לא: : פסיק'ר).

נו "וחנה היא מרברת על לבה" — אמר ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא: על עסקי לבו. אמרה לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבוננו-של-עולם. כל-מה שבראת באשה לא בראת דבר אחר לבטלה: עינים לראות, אוננים לשמוע, חיים להרית, פה לדבר, ידים לעשות בהן מלאכה, רגלים ללכת בהן, ידים להניק בהן: ידים הללו שנתת על לבי — למה? לא להניק בהן? מן לי בן ואניק בהן. (בר' לא:).

נז "אל הנער הזה התפללתי" — אמר ר' אלעזר: שמיאל מורה הלכה לפני רבו הנה. שנאמר: "וישחטו את-הפז נביאו את-הנער אל עלי" — משום ששחטו את-הפז הביאו הנער אל עלי? אלא הביאו שור לקרבן: אמר להם עלי: קראי לבנה ונביא וישחט. ראה אותם שמיאל שהם מחזירים אחר פהו לשחוט. אמר להם: למה לבם להור אחר פהו לשחוט — שחיטה בן כשרה. הביאנו לפני עלי. אמר לו עלי: זו מזון לך? אמר לו: ובי נאמר "ושחטו הבהן?" — "והקריבו הבהנים" — נאמר — מקבלה ואילך מצית בהנה, מקאן לשחיטה שבשרה בור. אמר לו עלי: יפה אמרת, אלא מורה הלכה בפני רבך אתה, וכל-המורה הלכה בפני רבו חוב מיתה. באה חנה וצווחה לפניו: "אני האשה הנזבת עמך בזה" וגו'. אמר לה: הניחי לי ואענשני ואבקש רחמים ויתן לך בן טוב ממני. אמרה לו: "אל הנער הזה התפללתי". (שם: ילק'ש שמואל א').

¹ שמואל א' א', ו. ² שם שם, יא. ³ שם שם, יג. ⁴ שם שם, כו. ⁵ שם שם, כז. ⁶ ויקרא א', ה. ⁷ שמואל א' א', כו.

(נד) סודר — מעטפת של ראש, מין סדין שמתעטפים בו. חלוק — כנתת הסמוכה לגוף. פוקדה — בנן. (נה) פרוסה — פת לחם. דחק — נלחץ. (נו) חוטם — אף. (נז) מחזירים — סובבים ומחפשים. בור — שאינו כהן. מקבלה — של הדם.

י. בני עלי.

יח "ובני עלי בני בלעל לא ידעו את-יהוה... גם בטרם יקטרו את-החלב וקא נער הכהן וגו'¹—תני ר' שמעון בן יוחאי: אמר להם הקדוש-ברוך-הוא: מפני מה אתם אוכלים שגרי מנחה ומניחין את-הקמץ לזבובים? מפני מה אתם אוכלים את-הבשר ומניחים את-החלבים שמתים בתקוה? מה ישראל אומרים לו: יבוא ויזרק את-הדם וימטיר את-החלבים ואת-הקמץ ויפח הבשר. ומה הכהן אומר להם: הדם אינו זורק והחלבים אינו מקטיר. תתן בשר לצלות לכהן. ואם לא—ולקחתי בחוקה. ומה נאמר בסוף הענין: "ובני עלי בני בלעל"²—בנים שפרקו עול שמים מעליהם: לא ידעו את יהוה"³—אמרו: אין מלכות בשמים. (ספרא: ילק"ש שמואל: אגדת שמואל).

יא. שמואל.

נט "וגר אלהים טרם יקבה ושמואל שכב"²—אמר ר' חיא בר אבא אמר ר' יוחנן: אין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק שכמותו. שנאמר: "וירח השמש וקא השקט"³—עד שלא שקעה שמשו של עלי ורחה שמשו של שמואל הרמתי. (יומא לח:).

ס "ושמואל שכב"²—אמר ר' יוחנן: כעגלה תמימה זו. (ילק"ש שמואל א' ג').

סא מצינו משה ושמואל שזין באחד. שנאמר: "משה ואהרן כבהגיו ושמואל בלראי שמו"¹. בא וראה כמה בין משה לשמואל: משה היה נכנס וקא אצל הקדוש-ברוך-הוא לשמוע הדבור, ואצל שמואל היה הקדוש-ברוך-הוא בא. שנאמר: "ויבא יי ויתבצב"²—למה כך? אמר הקדוש-ברוך-הוא: ברין ובקרה אני בא עם האדם: משה היה יושב ומי שהיה לו דין בא אצלו ונדון. שנאמר: "יושב משה לשפט את-העם"³: אצל שמואל היה טורח בכל-מדינה ומדינה ושופט. כרי שלא יצטערו לבא אצלו. שנאמר: "והלך מדי שנה בשנה". אמר הקדוש-ברוך-הוא: משה שהיה יושב במקום אחד לדון את-ישראל יבא אצלי לאהל מועד לשמוע הדבור, אצל שמואל שהלך אצל ישראל בעירות ודן אותם אני הולך ומדבר עמו. לקנים מה שנאמר: "פלס ומאנני משפט ליי"⁴. (שם"ר טז).

סב שמואל שקול כמשה ואהרן. שנאמר: "משה ואהרן כבהגיו ושמואל בלראי שמו"¹. (במ"ר מה).

יב. חרבן שילה.

יג "וילחמו בלשחים ויגבר ישראל... וארון אלהים נלקח... וירץ איש בנימין מהמערכה ויבא שלה ביום ההוא"⁹—זה שאול. ר' לוי אמר: ששים מיל עבר שאול באותו היום. במערכה היה נשמע שנשבו הלוחות והלך וחטפן מיד וליה וקא. (מד' שמואל: ילק"ש שמואל).

יד "ויהי כהזכירו את-הארון האלהים"¹⁰—אמר ר' יהושע בר ר' נחמיה: תמש צפרנים נתמשה אסטי"לין לא הכורג אלא מפרכתו שבורה על הארון. (מד' שמואל).

¹ שמואל א' כז, יב. ² שמואל א' ג', ג. ³ סקלת א', ה. ⁴ סקלת א', ז. ⁵ שמואל א' ג', י. ⁶ שמואל א' ז', טז. ⁷ שמואל א' ז', יא. ⁸ שמואל א' ד', ייב. ⁹ שם שם, יח.

(נח) שמוחים — פרושים. שפרקו — שהסירו. (נט) נפטר — מת. סא) שלא יצטערו — שלא יסורו ויתגעעו. סב) שקול — שזה במשקל, חשוב. סד) צפרנים... אסטי"לין — צפרני ברזל ותדורי ברזל; כלל כל השמועות הרעות לא גרמו למיתתו, אלא השמועה על שבת הארון.

סח וּפְלִשְׁתִּים לָקְחוּ אֶת אֲרוֹן הָאֱלֹהִים... וַיָּבֹאוּ אֹתוֹ בֵּית דָּנָן וַיַּצִּיגוּ אֹתוֹ אֶצֶל דָּנָן¹—
 ר' יוחנן אמר: בברוהו. אמרו: זה אלוה וזה אלוה, בוא אלוה וישרה אצל אלוה. ריש לקיש
 אמר: כך הנה שברם? אלא אמרו: זה נצוח וזה נוצח, בוא נצוח ונעבר לנוצח. אמר להם
 הקדוש-ברוך-הוא: אי אתם נכנין בפושרין אלא ברותחין. והו שגאמר: וינשכמו בבקר
 ממחרת ויהי דנן נפל לפניו ארצה... וראש דנן ושתי כפות ידיו ברתות אל המפקד². (סס).

סו וַתִּכְבֶּד יְדֵי יְיָ אֶל הָאֲשֻׁדִּימִים וַיִּשְׁמַם וַיַּךְ אֹתָם בַּעֲפֻלִּים³—לפי שאמרו הרשעים:
 „אלה הם האלהים המבים את-מצרים“—עשר מכות היו לו ושלמו. אמר להם הקדוש-
 ברוך-הוא: אין לי מכה עתה? אני מביא עליכם מכה שלא נהיתה מעולם, אלו עבדים
 שהיו שומטים בני-מעייהם. חורו לעשות להם ספלים של נחשת והיו יושבים עליהם. הנה
 העבד אומר לספל: אנו שלוחים של מי שאמר ונהי העולם ואתה מכירותיו. תן כבוד
 למי שבראד. ונהי הספל גבקע מעצמו ועבד עולה מן התהום ושומט את-בני מעיהם. ונה
 אחד מן הדברים שהשליט הקדוש-ברוך-הוא את-הרד בקשה. (שויט: ילק'ש שמואל א',
 מלכים א' כב).

סז אמרו בשם ר' אבא: למה לקו אנשי בית שמש? על ידי שהיו מליון בארון. אמר
 הקדוש-ברוך-הוא: אלו תרגלתי של אחד מהם אברה, הנה מחזיר עליה כמה פתחים
 להביאה. נארוני בשדה פלשתים שבעה חדשים ואין אותם משניחים בו. אם אין אותם
 משניחים עליי אני אשניח עליי—הושיעה לו מינו וזרוע קרשו⁴. (ביר נד).

סח וַיִּשְׁרְהָה הַפְּרוֹת בְּדַרְדָּר⁵ וגו'—מהו „וישרה“? אמר רב: שישרו פניהם כנגד ארון
 ואמרו שירה: ומה-שירה אמרו? אמר ר' יצחק נפחא:

רני רני השטה התנוקפי כרב הדרד,

המחשקת ברקמי זהב המהללה בדביר ארמון,

המפארת בעדי עדיים המעלפת מבין שני הכרובים.

אמר רב שמואל בר נחמן: כמה וגיעות יגע בן-שמרם עד שלמד שירה ללוים. ואמן
 אומרות שירה מאליהן—ישר בתקן! (ע"ז כד: ב"ר נד: ילק'ש שמואל א').

יג. בני שמואל.

סס וַיְהִי כַּאֲשֶׁר זָקַן שְׁמוּאֵל... וְלֹא הָלְכוּ בָנָיו בְּדַרְכָּיו וַיִּטּוּ אַחֲרֵי הַבָּעַז¹—לא עשו
 כמעשה אביהם: שהיה שמואל הצדיק מתור בקל-מקומות ישראלי ודן אותם בפניהם,
¹ שמואל א' ה', א, כ. ² שם, ד. ³ שם, ט. ⁴ שם, נ. ⁵ שם, נ. ⁶ שמואל א', יב.
⁷ שם, ח, א, ג.

סח (ויערה — וישכון. כך היה שברם — כלומר: וכי משום שכבודו את הארון כך
 נענשו? נצוח — ארון ישראל. בפושרין — במים חמים קצת. סו) ושלמו — וגמר, יותר אין
 דו. ספלים — גזא: „ספסלים“. שומטים — מוציאים. מי טאמר והיה העולם — הקביה.
 סז) מליון — מלעיוגים ומולולום. סח) שישרו וגו' — דרש „ויושרנה“ מל' ישר ושירה.
 רני רני — ג"א: „רומי רומי“; כלי התרומסטי, והוא מקבול אל „התנוקפי“ שלאחריו. השטה —
 ארון עצי שטים. המחשקת — הקשורה. בדביר ארמון — שבתוכה ספר התורה („דביר“ ספר
 בל' פרטי). ישר — יתגבר ויגדל.

שנאמר: "והלך מדי שנה בשנה וקבץ בית-אל והגלגל והמצפה ושפט את־ישראל". והם לא עשו כן. אלא ישבו בעריהם. כדי להרבות שָׁכָר לחזניהם ולסופריהם. (שבת נו).

ע' נישט אַחרי הַבַּעַז"ר מַאִיר אומר: חלקם שָׁאֵל בְּפִיהֶם. ר' יהודה אומר: מלאי הטילו על בעלי־הבתיים. ר' עקיבא אומר: קפה יתרה של מעשר נטלו בְּרוּשׁ. ר' יוסי אומר: מתנות נטלו בְּרוּשׁ. (סו).

יד. שאול המלך.

עא מפני מה זכה שאול למלכות? מפני הענוה. שנאמר: "פן יחדל אבי מן האתנות ודאג לנו"י—שָׁקֵל עֲבָדוֹ בּוֹ... וקשהוא בורח מן השכרה מהו אומר—הנה הוא נחבא אל הפלים". (תוס' בר').

עב ונתענינה אותם ותאמרנה: יש. הנה לפניך"י—ר' יודן בשם רב מרי בר יעקב: אמרו להם: אין אתם רואים עין קשור למעלה מתצרו? (ילק' שמואל א').

עג כבאכם העיר בן תמצאון אתו. בשם יעלה הבמטה לאכל. כי לא יאכל העם עד באו. כי הוא יברך הובח. אחר־כן יאכלו הקראים: ועתה עלו. כי אתו כהיום תמצאון אתו"י—כל כך למה? רב אמר: לפי שהנשים דברניות הן: ושמואל אמר: כדי להסתכל בקיו של שאול. שנאמר: "משכמו ומעלה גבה מכל־העם". ר' יוחנן אמר: לפי שאין מלכות נוגעת בחברתה אפלו במלא־נימא. (בר' מח).

עד וינש שאול... ויאמר הנידה־נא לי אינה בית הראה? ויען שמואל...: אנכי הראה—אמר הקדוש־ברוך־הוא לשמואל: אתה "רואה"?—חידד. שאני מראך שאין אתה רואה. ואימתי הראהו? בשעה שאמר לו "מלא כרנדך שמן... ויהי בבואם נרא... ויאמר יי אל שמואל: אל תבש אל מראה... כי לא אשר יראה האדם". (ספרי דברים: מד' יד).

עה בשעה שאמר לו הקדוש־ברוך־הוא לשאול: "לך והביטה את־עמלק". אמר: ומה נפש אחת אמרה תורה הבא עגלה ערופה—כל־הנפשות הלא על אחת כמה וכמה. ואם אדם חטא—בהמה מה חטא? ואם גדולים חטאו—קטנים מה חטאו? וצאה בת־קול ואמרה לו: "אל תהי צדיק הרבה". ובשעה שאמר לו שאול לדואג: "סב אתה ופגע בבהנים". וצאה בת־קול ואמרה לו: "אל תרשע הרבה".

שאול המלך נסות הרוח היתה בו. לפיכך נהרג ונעקרה מפניו מלוכה. שאמר לו שמואל: "ולמה לא שמעת בקול יי"? והוא אומר: "שמעתי בקול יי". ולא עוד אלא שהיה שאול משמר קנאה ונקמה בלבבו על ישראל בכל מקומות מושבותיהם בשביל דָּוִד. (תדאר ל"א).

¹ שמואל אי' ז', עז. ² שם ח', ג. ³ שם ט', ה. ⁴ שם י', כ. ⁵ שם ט', יב. ⁶ שם ט', יג. ⁷ שם ט', כ. ⁸ שם יח, יט. ⁹ שם טז, א, ו. ¹⁰ שם טז, ג. ¹¹ קהלת ז', עז. ¹² שמואל א' כב, יח. ¹³ קהלת ז', יח. ¹⁴ שמואל א' טז, יט. ¹⁵ שם טז, כ.

סס) לחזניהם — לשמשיהם. (ע) מלאי — לעסוק בסחורה שלהם. בורוע — בכח הזרוע.
 עא) שקל עבדו בו — השהה את עבדו אל עצמו, שאמר "ודאג לנו", לשנינו כאחד. (עג) כל כך למה? — למה הרבו דברים כל כך? שאין מלכות וגו' — כל' עדין לא הגיעה שעתה של מלכות שאול, ונתעכב בדברים עד שתגיע שעתו.

ע' בקשו לי אשת בעלת-אוב ואלכה אליה ואדרשה-בה"י — למה שאול דומה באותה שעה? אמר ריש-לקיש: משל למלך שזכנס למדינה ונער ואמר: כל-התרנגולים שיש במקום זה ישחטו. כלילה בקש לצאת לדרך. אמר: יש כאן תרנגול שיקרא? אמרו לו: לא אתה הוא שגרת ואמרת: כל התרנגולים שיש במקום זה ישחטו? אף כך שאול הסיר את-האובות ואת-הנדעונים מן הארץ. והוא חונן ואומר: בקשו לי אשת בעלת-אוב"י. ויתחפש שאול וילבש בגדים אחרים"י — בגדי הדיוט. וילך הוא ושני אנשים עמו"י — זה אבנר ועמשא. ויבאו אל האשה לילה"י — וכי לילה הנה? אלא מלמד שהיתה השעה אפלה להם כלילה.

וישבע לה שאול בן"י — למה שאול דומה באותה שעה? אמר ריש-לקיש: משל לאשה שהיתה אצל אורבה ונשבעת בחי בעלה. כך שאול שואל באוב ונדעוני ואומר: חי יי אם יקרה עון בדבר הנה"י. (ויק' כו; תנח' אמור).

עו' ונתאמר האשה את-מי אעלה לך? ויאמר את-שמואל העלי לי"י — עשתה מה-שעשתה ואמרה מה-שאמרה והעלתו.

ו"יאמר שאול צר לי מאד... ואלהים סר מעלי ולא עני עוד גם ביד הנבאים גם בחלמות"י — ולמה לא אמר לו באורים ותמים? אמר ר' יצחק בר' חיאי: "לב יודע מרת נפשו". שאול אמר לו באורים ותמים, הנה לו לומר לו: אתה הוא שגממת על עצמך; לא אתה הוא שהבית נוב עיר הכהנים?

ו"ומה שאול נפל מלא קומתו ארצה וירא מאד מדברי שמואל"י — אמרו לו אבנר ועמשא: מה אמר לך שמואל? אמר להם: אמר לי: למחר אתה יורד למלחמה ונוצח. ולא עוד אלא שבניד מתמנים שרים.

נשל שאול שלשה בניו ויצאו למלחמה.

אמר ריש-לקיש: באותה שעה קרא הקדוש-ברוך-הוא למלאכי-השבת ואמר להם: באו וראו ברנה שבראתי בעולמי; בנהג שבעולם אדם הולך לבית-המשהת אינו מוליד בניו עמו, מפני מראית העין; וזה יוצא למלחמה ויודע שנהרג — ונשל בניו עמו ושמת על מדת הדין שפוגעת בו. (ויק' כו).

טו. מיתתו של שאול.

עח' אמר ר' יהושע דסיקנין בשם ר' לוי: הראהו הקדוש-ברוך-הוא למשה דור דור ושופטים, דור דור ומלכים, דור דור ונחמיו, דור דור ומנהיגיו, דור דור ומשניו, דור דור ושופטיו, דור דור ופרנסיו, דור דור וחוקמיו, דור דור ונולגיו, דור דור ונביאיו, והראוהו שאול ובניו נופלים בחרב. אמר לפניו: מלך ראשון שנגמור על בניד ודקר בחרב! אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: ולי אתה אומר? — אמר אל הכהנים שדרג, שהם מקשרנים אותו ונה שואמר: ו"אמר וי אל משה: אמר אל הכהנים"י. (ויק' כו).

¹ שמואל חי בית, ז. ² שם שם, ח. ³ שם שם, י. ⁴ שם שם, יא. ⁵ שם שם, כו. ⁶ משלי יד, י. ⁷ שמואל חי בית, כ. ⁸ ויקרא כ"א, א.

(עו) בגדי הדיוט — של סתם אדם. וכי לילה היה — שהרי נאמר בסמוך, כי לא אכל לחם כל היום וכל הלילה ואם כן הלילה כבר עבר. אפלה כלילה — מרוב צער ועגמת נפש. (עז) אבנר ועמשא — שהם לא שמעו דברי שמואל. ונוצח וגר — שלא לרפות ידיהם אמר כך. (עח) ומשניו — מלמדי משנה.

מיתתו של שאול, דוד הרועה, דוד ומעשי הי' קנה

עס אמר רב יהודה אמר רב: מפני מה נענש שאול? מפני שמחל על כבודו, שנאמר: ויבני בלעל אמרו מה ישענו זה ויבנהו... ויהי כמחריש¹.

אמר רב יהודה אמר שמואל: מפני מה לא נמשכה מלכות בית שאול? מפני שלא היה בו שום דפי. (יומא כב:).

ויהי רעב בימי דוד... ויאמר יי: אל שאול²—שלא נספר בהלכה. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא לדוד: דוד, אינו שאול שנמשח בשמן המשיחה? אינו שאול שבנימו לא נעשתה עבודה וזה בישראל? אינו שאול שחלקו עם שמואל הנביא?—ואתה בארץ והוא בדוצה לארץ! מיד עמד דוד וכן כל-זקני ישראל וגדליהם ועברו את-היבדן ובאו לביש ולעד ומצאו את-עצמות שאול ויהונתן בנו שלא שלטה בהם רמה, ונטלו אותן ונתנו בתוך ארון ועברו את-היבדן. וצוה דוד להיות מעבירין ארונו של שאול בכל-נביל שבט ושכט. והיה השכט שנקם בו ארונו של שאול היו יוצאים הם ובניהם ובנותיהם ונשותיהם ונומלין חסד עם שאול ובניו, כדי שיצאו כל-ישראל ויבי חובתם. וכן שראה הקדוש-ברוך-הוא שנקלו חסד, מיד נתמלא רחמים ונתן מקור של הארץ. (במ"ר ח: תד"ר: פד"ר יז: ילק"ש שמואל ב' כ"א).

טז. דוד הרועה.

כא צדיק ויבחן³—ברק לדוד בצאן ומצאן רועה יפה, שנאמר: ויפקדו ממבילאת צאן⁴. מהו ממבילאת צאן?—שהיה דוד כולא את-הצאן אלו מפני אלו. היה מוציא הנדירים ומאכילם ראשי עשבים, שהם רבים, מוציא התנשים ומאכילם אמצעים של עשבים, שהוא בינוני, מוציא הבחורים ומאכילם עקרים של עשבים, שהוא קשה. אמר הקדוש-ברוך-הוא: מי שהוא יודע לרעות הצאן איש לפי כחו—יבא וירעה צאנו, אלו ישראל, וזה שנאמר: מאחר עלות הביאו לרעות ביעקב עמו⁵. (שמ"ר ב': ילק"ש תהלים טז).

כב בשעה שהיה דוד רועה את-הצאן הלך ומצא את-הראם וישן במדבר, והיה סביר בו שהוא הר-ועלה, עליו והיה רועה. נגער הראם ועמד, והיה דוד רכוב על קרניו ומגיע עד לשמים. באותה שעה נתפלל דוד לפני הקדוש-ברוך-הוא, שיוצרהו מן הראם. מה עשה הקדוש-ברוך-הוא? זמן לו ארנה אחד. כון שראה הראם את-הארנה נתירא ממנו ורכב בפניו, לפי שהארנה מלך על כל-החיות והבהמות. כון שראה דוד את-הארנה נתירא הימנו, זמן הקדוש-ברוך-הוא צבי, קפץ הארנה אחרי-ו—דוד והלך לו: וזה שנאמר: והושעני מפי ארנה ומקרני רמים עזיתי⁶. (ש"ס כב).

יז. דוד ומעשי יי.

כג לדוד בשנותיו את-טעמו⁷—אמר דוד לפני הקדוש-ברוך-הוא: מה רבו מעשירי יי, כלם בחכמה עשיתי⁸—כל מה-שעשית בעולמך יפה עשית, והחכמה יפה מן הכול, [אכל] השטות שבראת—מה הנאה יש לעולם מן השטות הזו? אדם מהלך בשוק ומקרה בסותו⁹.
¹ שמואל א' יז, כז. ² שמואל ב' כ"א, א. ³ תהלים י"א, ס. ⁴ שם ע"ת, ע. ⁵ שם שם, ע"א. ⁶ שם כ"ב, כג. ⁷ שם י"ד, א. ⁸ שם ק"ד, כד.

ע"פ) שלא היה בו שום דפי — ואין מלכות מתקמת אלא ביד חזקה וסתוד עריצות.

פ) והוא בהוצה לארץ — עצמותיו ביבש גלעד. פא) עקרים — שרשם. פב) זמן — המציא.

פג) השטות — שגעון וסורף דעת.

התינוקות רצים אחריו ומשחקים עליו—זה נאה לפניך? אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: הן על שנות אמה קורא תנוד—חידו, שתצטרך לה ותתפלל עליה עד שתתן לה מנה. לא עשה דוד [הרבה] עד שהלך אצל אביש מלך פלשתים. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: דוד, אצל אביש אתה הולך? אתמול הרגת את-גלית ועדין לא נסתפג דמו, ואחיו של גלית שומרי ראשו של אביש הם, ואתה הולך אצלו וחרבו של גלית בידך? בן שבע דוד אצל אביש אמרו אחיו של גלית לאביש: נהרג למי שהרג את-אחינו? אמר להם אביש: ולא במלחמה הרגנו? ולא בך התנה עמו: אם יוכל לה לחם אתי והקנינו? אמרו לו: אם בן, עמוד מבסאד ותן המלכות לדוד ואנו נהיה לו לעבדים, שהרי בך התנה הכוה בדרים.

באותה שעה נתירא דוד והתחיל מתפלל ואומר: רבוננו-של-עולם, גנינו אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: דוד, מה אתה מבקש?—אמר דוד לפניו: סן לי מעט מאותו דבר...—אמר לו: ולא אמרתי לך "בן לדבר ויחבל לו"? עשה דוד עצמו כשומה וניה כותב על הדלתות: "אביש מלך נת חיב לי מאה רבוא ואשתו תמשים רבוא".

ובתו של אביש ואמה היו שומות, והיו צועקות ומשחטות מבפנים ודוד היה צועק ומשתקה בחוץ. אמר להם אביש לעבדיו: "חסר משנעים אני וגו'?" באותה שעה שמח דוד שמחה גדולה ואמר: רבוננו-של-עולם, כמה טובה היא השמות! "אברכה את ה' בכל-עתי"—בעת חכמה ובעת שטות. (ש"ט לו: ילק"ש שמואל א' כא).

פעם אחת היה דוד מלך ישראל יושב בגנו וראה צרעה אוכלת עקביש. אמר דוד לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבוננו-של-עולם, מה הנאה באלו שבראת בעילמד? צרעה מפסדת דבש ואין בה הנאה; עקביש אורג כל-השנה ואין לבוש. אמר הקדוש-ברוך-הוא: דוד, מלעני אתה על בריותי—תבוא שעה ותצטרך להן.

ובשנחבא דוד במערה מפני שאול המלך, שלח הקדוש-ברוך-הוא עקביש וארג על פי המערה וסגר אותה. בא שאול וראה פי המערה אורג. אמר: ודאי לא נכנס אדם לכאן, שאם נכנס היה קורע את-הארגי לקרעים—והלך לו ולא נכנס לשם. ובשנצא דוד וראה את-העקביש—נשקו ואמר לו: ברוך בוראך וברוך אתה.

ובשעה שמצאו דוד לשאול שוכב וישן במעגל—והיה אבנר שוכב בפתח האהל, ראשו בפתח אהל ורגליו בפתח שכנגדו, והיו רגליו וקופות. בא דוד ונכנס בין רגליו ונטל צפתת המים, ובשכא לצאת מבין רגליו פשט אבנר את-רגליו—ובסרגו, והיו עליו בשני עמודים גדולים. בקש דוד רחמים לפני הקדוש-ברוך-הוא ואמר: "אלי אלי, למה עזבתני?" עשה לו הקדוש-ברוך-הוא גם ושלח לו צרעה ועקצה ברגלי אבנר וזקפן—ויצא דוד.

באותה שעה שבח דוד לפני הקדוש-ברוך-הוא ואמר: רבוננו-של-עולם, מי יעשה כמעשך ובגבורותך—שקל מעשך נאים. (א"ב דב"ס).

¹ שמואל א' י"ז, פ. ² משלי י"ג, יג. ³ שמואל א' כ"א, טז. ⁴ תהלים ל"ד, כ. ⁵ שם כ"ב, כ.

יח. כנורו של דוד.

הצות לילה אקום להודות לך¹—כנור היה תלוי למעלה ממפתו של דוד כנור חלונג וכו' שהניע הצות לילה—היתה מושבת רוח צפנית ומנפנפת בו והיה מנגן מאליה. מיד היה דוד עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר. וכו' שעלה עמוד השחר—נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמרו לו: ארוננו המלך, עמד ישראל צריכים פרנסה!... אמר להם: ילכו ויתפרנסו זה מנה!... אמרו לו:

—אין הקמץ משיב את הארי

ואין הבור מתמלא מחליתו...²

אמר להם: לכו ופשו יריכם בגידוד!...

מיד יוצאים באחיתפל ונמלכים בסנהדרין ושואלים באירים ותמים... (ליוצאים למלחמה)...

אמר רב יצחק בר אדא: מיני?—[שנאמר]: עירה קבודי, עירה הנבל וקנור, אעירה שחר³, (בר' ג' ד': ירוש' שם א' פ'י).

תפלה לדוד... שמרה נפשי כי חסיד אני⁴—כך אמר דוד לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבונר-של-עולם! לא חסיד אני? שכל-מלכי מורח ומערב ושנים עד שלש שעות. ואני—הצות לילה אקום להודות לך⁵: שכל-מלכי מורח ומערב יושבים אנדות-אנדות בכבודם. ואני די מלכות בדם ובשפיר ובשליה, כרי לטהר אשה לבעלה: ולא עוד אלא שכל מה שאני עושה אני נמלך במפיבשת רבי ואומר לו: מפיבשת רבי? ופה דמי? ופה חבתי? ופה זכיתי? ופה טהרתי? ופה טמאתי?—ולא בושתי. שנאמר: ונאברה בעדתיך נגר מלכים ולא אבוש⁶, (בר' ד').

אנורה באהלך עולמים⁷—וכי עלה על דעתו של דוד להיות חי עולמים?—אלא אמר דוד לפני הקדוש-ברוך-הוא: יהי רצון מלפניך, שיהיו שירות ותשבחות שלי נאמרות בבתי-כנסיות ובבתי-מדרשות לעולם. (שם ס"א).

אמרו עליו על דוד המלך: בשעה שנים ספר תהלים וזה דעתו עליו. אמר לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבונר-של-עולם, יש בריה שבראת בעולםך שאומרת שירות ותשבחות יותר ממני? באותה שעה נזכמה לו צפרדע אחת. אמרה לו: דוד, אל תזות דעתך עליך. שאני אומרת שירות ותשבחות יותר ממך. (פר"ש).

יט. חטא דוד ותשובתו.

עשרים ושנים שנה שנסתלקה רוח-הקדש מדוד מלך ישראל, בכל-יום ויום היה מוכרד בום דקעות ואוכל פתו באפר. (תדא"ר ב': ילק"ש שמואל ב' כ"ג).

¹ תהלים קי"ט, סב. ² שם נ"ז, ט. ³ שם פ"ו, ח, נ. ⁴ שם קי"ט, סב. ⁵ שם שם, מז. ⁶ שם ס"א, ט. ⁷

פה) ומנפנפת—מנענעת ומועזעת קצת. הקמץ—י"מ כפשוטו, קומץ יד; וי"מ חגב מל' ארמית, כל' דבר מועט. ואין הבור וגו'—בור המים אינו מתמלא ע"י הגשמים הנופלים לתוכו דרך חולית הבור (הוא בנין עגול מסביב לפי הבאר) אלא ממשיכין אליו מים גם ע"י תעלות וצנורות, וכן אין העם מתפרנס מתוכו. מנין—מוסב על הכנור שלמעלה. פו) ידי מלובכות וגו'—כל' שהיה שוקד על תקנת ישראל וסורח הרכה בהוראת דינים. ובשפיר ובשליה—של ולדות. פז) וזה—נתגאתה. פח) שנסתלקה וגו'—על חטאו בבת שבע.

אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שאמר דוד למפיבשת: אתה וציבא תחלקו את השדה! וצתה בת-קול ואמרה לו: רחבכם ורחבכם תחלקו את-המלוכה. (שבת נו).

אין דוד שאין בו לצנים כדורו של דוד. מה היו פריצי הדור עושים? היו הולכים אצל חלונותיו של דוד, ואמרים לו: דוד! דוד! אימתי ובנה בית-המקדש? אימתי בית יי נלד? והנה דוד אומר: אף-על-פי שמתכוננים להכעיסני, ובא עלי, אם לא הייתי שמח בדבריהם, שנאמר: שמתתי באמרים לי בית יי נלד^א. (שקל ט).

ב. ענותנותו של דוד.

דוד מכרזר בקלעו לפני יי^א—היאך היה עושה? אמרו רבותינו: היה לבוש בגדי זהב סטנין דומין לפז, והנה עקיש נדיו זו על זו וסופח ואומר: כירירם! וכן שהיה מכרזר היה הנהב המסנן שעליו קולו פוזז: [ולא עוד] אלא שהיה הופך אספירס ומשנר. והיו ישראל מריעים ותוקעים בשופרות ובחצוצרות ובכל-כלי שיר. כן שבא לירושלים היו כל הנשים מציצות על דוד מן הגנות ומן החלונות ולא אכפת לו. לא הניחתו מיכל לבנם לתוך הבית, אלא יצאה לחוץ והיתה מקפחתו בדברים. ונתאמר מה נכבד היום מלך ישראל אשר נקלה היום לעיני אמהות עבריי^ב—אמרה לו: היום נקלה כבודו של בית אבא: בא וראה מה ביקד לבין בית אבא: כל-בית אבי היו צנועים וקדושים (אמרו עליו של בית שאול, שלא נראה מהם לא עקב ולא נדל מימהם)—וצתה עומד ומקלה לבושך בצאת הרקיס. אמר לה: ודי לפני מלך בשר-נדם שחקתי, ולא לפני מלך מלכי המלכים שחקתי? של בית אביך היו מכקשין כבוד עצמם ומניחין כבוד שמים. ואני איני עושה כן, אלא מניח כבוד עצמי ומבקש כבוד שמים. ועם האמהות אשר אמרת עמם אבברה^ג—אותן בנות ישראל שצתה אותן. אמרות^ד אינן אמרות, אלא אמרות^ה—לנאי יהא לי חלק עמהן לעתיד-לבוא.

א. לא נבה לבי^א—בשעה שמשחתי שמואל למלך, ולא רמו עיני^ב—בשעה שהרגתי את-גלית, ולא הלכתי בגדלות^ג—בשעה שהחזירני למלכותי, ובנפלאות ממני^ד—בשעה שהעליתי את-הארון: אם לא שויתי ודוממתי נפשי כנמל עלי אמר^ה—בשם שהתינוק הזה אינו מתבטש להתגלות לפני אמו, בן שויתי נפשי לפניך, שלא נתבישתי להתבטות לפניך לבבך. (במיר ד).

בא. דוד ואבנר.

מפני מה נענש אבנר? חקמים אומרים: מפני שלא הניח לשאול להתפוס לדוד, שנאמר: ואבי ראה גם ראה את-כנף מעילך בדי, כי בברתי את-כנף מעילך ולא הרגתיך^א.

^א שמואל ב' יט, ^ב תהלים קכ"ב, ^ג שמואל ב' ו', ^ד יד, ^ה שם, ^ו כ, ^ז שם, ^ח כט, ^ט כט, ^י כט, ^{יא} כט, ^{יב} שמואל א' כ"ד, ^{יג} יב.

צ) אתה וציבא וגר — וכבש רחמיו מבנו האחרון של שאול. צב) סנונין — צרופים, כלר בגדי זהב שהור. כירי רם — אדוני רם וגבוה, ודרש כך לשון. מכרזר. פחו — כוצלל ומקשקש. אספירס — מעיל, ומשור — ומרדד. מקפחתו — סוכיתה אותו וסירתו. שצחת — שקראת.

דוד ואבנר. דוד ושונאי ישראל. דוד ואבשלום בנו קנט

אמר לו אבנר: מה אתה מבקש מכאן מעילו של זה? בסירה העדה וכן שבא אל המעגל
אמר לו: הלא תענה אבנר? בכתף המעיל אמת. בסירה העדה – תנית וצפתת
בסירה העדה?

ונש אומרים: על שהיה בידו למחות בנוב עיר הבהנים ולא מחה.
ר' שמעון בן לקיש אומר: על ידי שעשה דמם של גברים שחוק, שנאמר: ויאמר
אבנר אל יואב וקומו נא הנערים וישחקו לפנינו². (ילק"ש שמואל א' כד: במ"ר כג: תנח' תתל).

כב. דוד ושונאי ישראל.

צד ויבך את-מואב וימדרם בחבל... שני חבלים להמית ומלא החבל להחיות³ – לפי
שבשעה שברח דוד מפני שאול הוליד אביו ואמו אל מלך מואב והיה בוטח בו. לפי שהיה
מרות המואבים, כמו שנאמר: ויבך דוד מואב משם מצפה מואב ויאמר אל מלך מואב יצא נא
אבי ואמי אתכם וגו'. והרבה מלך מואב ולא נמלט מהם אלא אח אחד לדוד. שברה אצל
נחש מלך בני-עמון, ושלח מלך מואב אחריו ולא רצה לתנו (והוא החסד שעשה נחש עם
דוד). ולפיכך נתגרה עם המואבים. (במ"ר יד).

צה בשעה ששלח דוד את-יואב לארם-נהרים ולא-רס-צובה פגע בארומים, בקש לונבם.
הוציאו לו אפיסטולי שלהם: רב לכם סב את-ההר וגו'. פגע במואבים, בקש לונבם
והוציאו לו אפיסטולי שלהם: אל תצר את-מואב ואל תתגר בם מלחמה⁴. באותה שעה
שלח יואב אצל דוד, אמר לו: פגעתי בארומים ובקשתי לונבם, הוציאו לי אפיסטולי שלהם
רב לכם⁵. במואבים – והוציאו לי אפיסטולי שלהם. אל תצר את-מואב⁶. באותה שעה לא
נהג דוד כבוד מלכות בעצמו, אלא עמד והעביר פרפורין מעליו ועטרה מעל ראשו ונתעטף
בטליתו והלך לו אצל סנהדרין, אמר להם: רבותי, לא באתי אלא ללמד, אם תרשוני
אני מלמד: שלחתי את-יואב לארם נהרים ולא-רס צובה ופגע בארומים והוציאו לו
אפיסטולי שלהם רב לכם⁷, והלא הם פרצו את-הגדר תחלה – ויאסף אליו את-בני
עמון⁸: פגע במואבים ובקש לונבם והוציאו לו אפיסטולי שלהם. אל תצר את-מואב⁹,
והלא הם פרצו הגדר תחלה – וישלח מלאכים אל בלעם... ועתה לכה נא ארה לי¹⁰. וזהו
שנאמר: מכרתם לדוד ללמד¹¹ – מכות ותמות. (ב"ר פד).

כג. דוד ואבשלום בנו.

כד כל-המונע בני מן המדרות סוף בא לתרבות רעה ושונאהו... דוד שלא יסר לאבשלום
בנו ולא רדהו, יצא לתרבות רעה ובקש להרוג את-אביו, וגרם לו ללך יתף והוא בוכה,
ונקלו מישראל כמה אלפים וקמה רבבות, וגרם לו דברים קשים הרבה שאין להם סוף.
(שמ"ר א').

¹ שמואל א' כ"ו, יד. ² שמואל ב' כ', יד. ³ שם ח', כ'. ⁴ שמואל א' כ"ב, ג'. ⁵ דברים כ', ג'.
⁶ שם ט', יז. ⁷ שופטים ג', יב. ⁸ נחמיה כ"ב, ו'. ⁹ תהלים ס', א.

צג) בסירה העדה – היא נכרתה לא על ידך, אלא ע"י סורים וקוצים שנאחו בהם
(הועדה – סרה ונקצצה, והיא לשון ארמית). צה) אפיסטולי – כתבי תעודה, להוכיח שאין
לישראל זכות בארצם. פרפורין – לבוש ארגמן. לא באתי וגו' – כלו תלמידכם אני ואיני
דן בהלכה לפניכם אלא ברשותכם, ודרך ענוה אמר כך. פרצו הגדר וגו' – שבאו להצר
לישראל. מכות ותמות – שעשה עצמו מך ותם ונהג בענוה יתרה כשכא ללמד לפני סנהדרין.
צז) מן המדרות – מעונש וממלקות. תרבות רעה – חנוך רע.

יא אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי—קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם יותר ממלחמת נוג ומנוג. שנאמר: "מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו". ונאמר אחריו: "הי מה רבו צריו רבים קמים עלי". ואלו אצל מלחמת נוג ומנוג נאמר: "למה רגשו נזים". ואלו "מה רבו צרי" לא נאמר. (בר' ז).

יב "מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו"—מזמור לדוד?—"קינה לדוד" הנה צריך לומר. אמר ר' שמעון בן אבשלום: משל, למה הדבר דומה? לאדם שניצא עליו שטר-חוב: קדם שפרעו הנה עצב, לאחר שפרעו שמח: אף כן דוד, כן שאמר לו הקדוש-ברוך-הוא: "הנני מקים עליך רעה מביתך" הנה עצב, אמר: שמה עבד או ממזר הוא, שלא יחוס עלי, כן שראה שאבשלום הוא—שמה, אמר: סתם בן מרתם על אביו. (שם).

יג אלהה נא ואשלם את-דודי—אמר לו אבשלום: מבקש אני ממך טובה אחת, שתתן לי שני זקנים שילכו עמי, שיהיה על פיהם כל-דבר שאני עושה. כתב לו שילכו עמו שני זקנים מבלי-עיר ועיר שירצה. ונטל את-האצרת והנה הולך בכל-עיר ועיר ורואה שני זקנים ובהורים שבועיר והנה מראה להם האצרת שכתב לו אביו ואמר להם: ראו מה שכתב לי אבי: אלא בשכיל שאני מחבב אתכם הרבה אני מבקש אתכם, וכן הנה עושה בכל עיר ועיר, עד שנטל עמו מאתם זקנים, והו שנאמר: "ואת-אבשלום הלכו מאתם איש מירושלם קראים והולכים לתתם"—לא היו יודעים על מה היו הולכין. עשה להם אבשלום סעודה והנה מרביצם שני זקנים ואחד מהם שהלכו עמו באמצע. אמר: "ראו מה נאה אבשלום: לו נאה המלכות, ננית את-דוד ונלך לנו עמו". מה היו עושין? אף-על-פי שהיו עמו, לא היו מתפללין אלא על דוד, והיו אומרים: יהי רצון שנפול אנו ביד דוד ולא דוד בידנו, שאם נופלים אנו ביד דוד—מתרחם עלינו, ואם נופל דוד בידנו—אין אנו מתרחמים עליו. (ילקוט שמואל ב' ס"ו; במ"ר ט').

כד. דוד וישיבי בנב.

ו"ישיבי בנב אשר בילידי הרבה ומשקל קינו... ויאמר להבות את-דוד"—מהו וישיבי בנב? אמר רב יהודה אמר רב: איש שבא על עסקי נב. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא לדוד: עד מתי יהיה עין זה טמון בנדיד? על-ידך נהרגה נב עיר הכהנים ועל-ידך נטרר דואנ האדומי ועל-ידך נהרגו שאול ושלשת בניו, רצונך וכלה ורעד או תמסר ביד אויב? אמר לפניו: רבוננו-של-עולם, מוטב אמסר ביד אויב ולא וכלה ורעי. פעם אחת ניצא לצור ציד, בא ששן ונרמה לו כצבי, נרק בו חץ ולא הגיעו. גמשה דוד אתריו עד שהגיע לארץ פלשתים. כשראהו וישיבי-בנב אמר: זה שהרג את-גלית אחי, הגיעו כמנוג וקפץ דוד לאחוריו שמנה עשרה אמות. זה גתירא מזה וזה גתירא מזה, זה גתירא ואמר: אם לאחוריו קפץ ביד, לפניו

¹ תהלים ג', א. ² שם טז, ב. ³ שם כ', א. ⁴ שמואל ב' י"ב, יא. ⁵ שם ט"ו, ז. ⁶ שם טז, יא. ⁷ שם כ"א, טו.

(צח) שפרעו — ששלם אותו. (צט) ובהורים — כלו בחורים וברורים. אני מבקש אתכם — כלו בחרתי בכם. והיה מרביצם — בהסבה לסעודה. שני זקנים — מן החרשים, ואחד מהם, מאלה שכבר הלכו עמו, באמצע השנים, והוא אמר לשנים: ראו מה נאה וגר. הגיעו — השיגהו.

מה? וזה נתירא ואמר: אם בָּמָנָנוּ הַיָּסֵפִי בָךְ, הַיָּאֵד אֲנִי כָל לַעֲמֹד בַּקִּנּוּי בְּאוֹתָהּ שָׁעָה אֲמַר דָּוִד: הַלֹּאִי הָיָה לִי אֶחָד מִבְּנֵי אֲחֹתִי וַיִּסָּעֵנִי. תִּפְסֹוּ וּכְפֹתוּ וּבְכֹשׁוּ וְהַיִּיתוּ חֹתֶת קֹדֶת בֵּית הַבַּיִת וְשָׁכַב עָלֶיהָ. אָמַר: אֲכַל וְאַשְׁתָּה וְאַתְּשַׁלֵּל בּוֹ בְּרָצוֹנִי. נַעֲשֶׂה לוֹ גַּם לְדָוִד וְשִׁקְקָהּ לוֹ הָאָרֶץ תַּחֲתָיו.

אותו היום עָרַב-שָׁבֶת הָיָה. נֹאכִישִׁי בֶן צְרוּיָה הָיָה חוֹפֵף רֹאשׁוֹ בְּאַרְבַּע סָאִים שֶׁל מִים. רָאָה בָהֶם בְּתָמִי דָם: וְנָשׂ אֹמְרִים: בָּאָה פִּרְדָּתוֹ שֶׁל דָּוִד וּבִכְתָּהּ לִפְנָיו: וְנָשׂ אֹמְרִים: יִנָּה בָּאָה וְשִׂרְפָה לִפְנָיו. אָמַר: בְּנִסְת־יִשְׂרָאֵל נִמְשָׁלָה לְיוֹנָה. שֶׁנֶּאֱמַר: "בִּנְפִי יִנָּה נַחֲשָׁה בִּכְסֶּף" — מִבָּאֵן שֶׁדָּוִד מֵלֶךְ יִשְׂרָאֵל שָׂרִיו בִּצְעָר. בָּא לְבֵיתוֹ שֶׁל דָּוִד וְלֹא מִצָּאוּ. שָׁלַח לְבֵית-הַמֶּדְרָשׁ וְלֹא מִצָּאוּ. אָמַר: דָּוִד הֵיכָן הוּא? אָמְרוּ לוֹ: מִן הַבֶּקֶר יָצָא וְלֹא בָּא. אָמַר: שִׁנּוּנוֹ: "אֵין רוֹבֵבִין עַל סוּסוֹ וְאֵין יוֹשְׁבִין עַל בִּסְאוֹ וְאֵין מִשְׁתַּמְשִׁין בְּשִׁרְכִּיטוֹ" — בְּשַׁעַת הַסִּפְקָה מֵהוּ? בָּא וְשָׁאֵל בְּבֵית-הַמֶּדְרָשׁ. אָמְרוּ לוֹ: "בְּשַׁעַת הַסִּפְקָה מֵתָר". רָכַב עַל פֶּרָדוֹ וְהִלָּךְ. מִיָּד קָסָפָהּ לוֹ הָאָרֶץ. בְּדָרֵד רָאָה אֶת-עֶרְפָּה אִמּוֹ שֶׁל יִשְׁבִּי-בֶנֶב, שֶׁהָיְתָה טוֹה שִׁירָאִים. בְּשִׁרְאֲתָהּ: נָטְלָה סִלְקָה וְנִרְקָה בּוֹ: סְבִירָה הָיְתָה לְהִרְגוֹ. אָמְרָה לוֹ: בַּחוּר, הֲבֵא לִי הַיֵּלֶךְ? וְרָקוּ בְּקִרְקָרָה וְהִרְגָּה. בְּשִׁרְאֲתָהּ יִשְׁבִּי-בֶנֶב אָמַר: עֲכָשִׁי שְׁנַיִם הֵם וְיִתְרַעֲנִי. וְרָק אֶת-דָּוִד לְמַעַלָּה וְנַעַן רַחֲמֵי בְּקִרְקָעָה. אָמַר: יוֹפֵל דָּוִד עָלָיו וְיִתְרַגֵּם אָמַר אֲבִישִׁי שָׁם — הַעֲמִידוּ לְדָוִד בֵּין שְׁמַיִם לָאָרֶץ. אָמַר לוֹ: לָשָׁה בָּאת לְכַאֵן? אָמַר לוֹ: קָד וְקָד אָמַר לִי הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא וְקָד וְקָד הַשֶּׁבֶתִי. אָמַר לוֹ: הַפּוֹד תִּפְלָתֶךָ — בֶּן בְּנֵד יִמְכֹּר שְׁעָה וְאַתָּה לֹא תִצָּטַעַר. אָמַר לוֹ: אִם קָד עֲנִינִי בְּתַפְלָתֶךָ וְזֶה שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּפְגַּע-לוֹ אֲבִישִׁי בֶן צְרוּיָה" — אָמַר אֲבִישִׁי שָׁם וְהוֹרִידוּ. אָמַר לָהֶם: יִשְׁבִּי: שְׁנַיִם עַל אֶתֶר! אָמְרוּ לוֹ: אֵנִי הוֹרְגִים אוֹתָךְ וְאַתָּה בּוֹא וְאַמְרָ בְּעִיר: עֲשֶׂהָ תִרְעוּדָה. הִנֵּה יִשְׁבִּי-בֶנֶב רוֹנֵף אֶת-רִיחָם. אָמְרוּ לוֹ: לָךְ וְתִמְצָא אֶפֶס בְּקִבְרָהּ. בְּשִׁתְּהוֹבִירוֹ לוֹ שָׁמָּה שֶׁל אִמּוֹ — תִּשָּׁשׁ בַּחוֹ וְהִרְעִידוּ. וְזֶה שֶׁנֶּאֱמַר: "אֵן נִשְׁבַּעוּ אַנְשֵׁי דָוִד לוֹ לֵאמֹר: לֹא תִצָּא עוֹד אֲחֲנִי מִלְּחָמָה וְלֹא תִכְבֶּה אֶת-יַד יִשְׂרָאֵל". (סנה' ז' כ"ג: ילק"ש חיי שרה ק"ג, שם ש"ב קנ"ה, קנ"ו).

כה. מיתתו של דוד.

הַדִּיעֵנִי יְיָ קִצֵּי וּמֵדֶת יְמֵי מָה הָיָה אֲרָעָה מָה חָדַל אֲנִי? — אָמַר דָּוִד לִפְנֵי הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: רְבוּטֵי-שְׁלֵשׁ-עוֹלָם. הַדִּיעֵנִי יְיָ קִצֵּי: אָמַר לוֹ: וְנִרְהָהּ הָיָה מִלְּפָנֶיךָ שְׂאִין מוֹדִיעִין קִצֵּי שֶׁל בָּשָׂר תָּם. — וּמֵדֶת יְמֵי מָה הָיָה? — וְנִרְהָהּ הָיָה מִלְּפָנֶיךָ שְׂאִין מוֹדִיעִין מֵדֶת יְמֵי שֶׁל אָדָם. — אֲרָעָה מָה חָדַל אֲנִי? — אָמַר לוֹ: בְּשַׁבָּת תָּמוּת! — אָמַת בְּאַחֵר בְּשַׁבָּת... אָמַר לוֹ: בְּכָד הַגִּיעָה מַלְכוּת שְׁלֹמֹה בְּנֵד, וְאֵין מַלְכוּת נֹוגַעַת בְּתַבְרִיתָהּ אֶפְסָלוֹ כִּמְלָא נִימָא. — אָמַת בְּעֶרְבֵי שַׁבָּת... אָמַר לוֹ: בִּי מִזֶּבֶךְ יוֹם בְּחִצְרֵיךָ מֵאֶלֶף — סוֹב לִי יוֹם אֶחָד שְׂאֵתָה יוֹשֵׁב וְעוֹשֶׂה בַּחוּרָה מֵאֶלֶף עוֹלֹת שְׁעִתִּיד שְׁלֹמֹה בְּנֵד לְהַקְרִיב לִפְנֵי עֲלִיזֵי הַמִּזְבֵּחַ.

¹ תהלים סח, יד. ² שמואל ב' כ"א, יג. ³ תהלים ל"ט, כ. ⁴ שם ס"ד, יח.

וכפתי — אסרו. קורת בית הבר — קורה של בית מעשה שמן, שהיא עבה ביותר. חופף — רוחץ וסורק ראשו לכבוד שבת. בארבע סאים של מים — שהיה גבור ובעל גוף גדול ביותר. וטרפה — קשקשה באגפיה וצרחת. על סוסו — של מלך. שיראים — משו. שם — שם המפורש. הפך תפלתך — שיענשו בניך ולא אחת. שערה — דונג. חשש — חלש. קא — קצי — מה שיבוא עלי בעתיד. ומדת ימי — כמה ימי חיי. אמות באחר בשבת — שיוכלו להתעסק בי ובחספדי. נימא — חוש השערה.

בכל־יום שבת היה יושב ועוסק בתורה כל־היום. ואותו היום שהגיעה שעתו למות.
עמר מל־אֲדִי־הַבֵּית לִפְנֵי וְלֹא וְכָל לוֹ. שְׁלֹא פָסַק פִּיּוּ מִמִּשְׁנָתוֹ. אָמַר: מִה אֶעֱשֶׂה לוֹ? הִנֵּה
שָׁם בֶּן מֵאָחֵרֵי הַבַּיִת. בָּא מִל־אֲדִי־הַבֵּית וְעָלָה וְנָעַר בְּאֵילָנוֹת. יָצָא דָּוִד לְרָאוֹת. הִנֵּה עוֹלָה
בְּמִדְבָּרָהּ. נִשְׁכְּרָה הַמִּדְבָּרָה תַּחְתֵּי וַיֵּצֵאָה נִשְׁמָתוֹ וָמָת. (שבת לו.)

קב היה דוד המלך מיטל בחמה. קרא שלמה בנו לנָשָׂרִים וּפְרָשָׁי עָלָיו אֲנִשְׁיָהֶם. שְׁלֹא
תָרַד עָלָיו הַשָּׁמֶשׁ. (דוד ג'א.)

קג וַיֵּצֵא שָׁם דָּוִד בְּכָל־הָאֲרָצוֹת יִי—יָצָא לוֹ מוֹנִיטוֹן בְּעוֹלָם. וּמָדוּ מוֹנִיטוֹן שְׁלוֹשׁ מִקָּל
וּתְרַמִּיל מִבָּאן וּמִגְדָּל מִבָּאן. (ב'ר לוט.)

קד אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב: אַרְבַּע מֵאוֹת וָלָדִים הָיוּ לוֹ לְדָוִד וְכֻלָּם בְּנֵי יִפְתָּח־תָּאֵר הָיוּ.
וְכֻלָּם מִסְתַּפְּרִים קוֹמִי וּמִגְדָּלִים בְּלוּרִית הָיוּ. וְכֻלָּם יוֹשְׁבִים בְּקְרוּנוֹת שֶׁל זָהָב וְהָיוּ מֵהַלְכִים
בְּרָאשֵׁי גִיסוֹת. וְהֵם בְּעָלֵי אֲנָרוּפִים שֶׁל בֵּית דָּוִד. שֶׁהָלְכוּ לְהַבְעִית אֶת־הָעוֹלָם. (קיד' ע"ג.)

כו. חֲכָמָתוֹ וְגִדְלָתוֹ שֶׁל שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ.

קה וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: שְׂאֵל מִה אֶתֶּן־לָךְ? וַיֹּאמֶר שְׁלֹמֹה... וְנָתַתְּ לַעֲבָדְךָ לֵב שֹׁמֵעַ—אָמַר
ר' סימון בִּשְׁם ר' שִׁמְעוֹן בֶּן חֲלִפְתָּא: לְכוּלְּשִׁים שֶׁהָיָה גִדָּל בְּבֵיתוֹ שֶׁל מֶלֶךְ. אָמַר לוֹ הַסֵּלְךָ;
שְׂאֵל מִה אֶתֶּן־לָךְ? אָמַר הַבּוֹלְשִׁים: אִם שׂוֹאֵל אֲנִי כֶסֶף וְזָהָב—הוּא נֹתֵן לִי. אֲבָנִים טוֹבוֹת
וּמִרְנָלִיּוֹת—הוּא נֹתֵן לִי. אָמַר: הֲכִינִי שׂוֹאֵל בְּתוֹ שֶׁל מֶלֶךְ—וְהַבֵּל בְּכָלִל. כֵּךְ בְּגִבְעוֹן נִרְאָה
יֵי אֵל שְׁלֹמֹה בְּחִלּוֹם הַלֵּילָה. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים שְׂאֵל מִה אֶתֶּן־לָךְ? אָמַר שְׁלֹמֹה: אִם אֶשְׂאֵל
כֶּסֶף וְזָהָב וּמִרְנָלִיּוֹת הוּא נֹתֵן לִי. אֲלֹא אֲנִי שׂוֹאֵל אֶת־הַחֲכָמָה—וְהַבֵּל בְּכָלִל.
אָמַר לוֹ הַקְּרוֹשׁ־בְּרוּךְ־הַדָּא: שְׁלֹמֹה. חֲכָמָה שְׂאֵלְתָּ לָךְ וְלֹא שְׂאֵלְתָּ עֹשֶׁר וְנִכְסִים וְנִפְשׁ
אוֹיְבֶיךָ. —חֲזִיד. הַחֲכָמָה וְהַמֶּדַע נֹתֵן לָךְ. וְעַל גִּידֵי בֶן עֹשֶׁר וְנִכְסִים אֶתֶּן לָךְ. (שחש"ר א.)

קו וַיְהִיכֶם מֶלֶךְ הָאֲדָם—כָּל הַמִּלְכִּים יָרָאוּ מִמֶּנּוּ. אֲמוֹת וְלִשְׁנוֹת לוֹ נִשְׁמָעוּ וּמִסִּים הָיוּ
מַעֲלִים לוֹ. דָּגֵי הַיָּם וְעוֹפוֹת הַשָּׁמַיִם עִם בְּהֵמוֹת וְחַיּוֹת הַשָּׂדֶה הָיוּ עוֹלִים וְבָאִים בְּאֶהָר לְבֵית־
הַמִּסְבָּחִים לְהִיּוֹת נִשְׁחָטִים לְסַעֲדַת שְׁלֹמֹה. עֹשֶׁר וְאִדִּיר וְקוֹנָה וְנִכְסִים. כֶּסֶף וְזָהָב הִרְבֵּה
לְמֶאֱדָה. פּוֹתֵר מִשְׁלִים וּמַגִּיד סִתְרִים וּמּוֹדִיעַ רָזִים שְׂאֵין לָהֶם סוּף. אוֹיְבָיו וְשׂוֹנְאָיו נִעְשׂוּ אוֹהֲבָיו.
וְכָל הַמִּלְכִּים נִשְׁמָעוּ לוֹ. עָמְדוּ כָּלֵם לְרָאוֹת פָּנָיו וּמִתְאַוִּים לְשִׁמּוֹעַ דְּבָרֵי הַחֲכָמָה. שְׁמוֹ הִלָּךְ
בִּין הַמִּלְכִּים וּבְבוֹרָתוֹ בֵּין חֲכָמִים. יֶשֶׁר וְסָר מִרָע. חָכָם וְיָדָע רָצִי שְׁמִים. מְלִשְׁרֵי הַפְּרִינּוֹת
הַקְּרִיבֹו בְּנִיחָם וּבְנִיחָהֶם לְהִיּוֹת לוֹ לַעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת. לוֹ נָתַן הַמַּשְׁפָּחָה הַהִוא, שְׁפּוֹחִתִים בּוֹ
כָּל־שְׁעָרֵי חֲכָמָה וּבִינָה לֵב. יָדַע וְשָׁמַע שִׁיתָ עוֹפוֹת וּבְהֵמוֹת וְחַיּוֹת הַשָּׂדֶה. צְבָאִים וְצִלִּים
רָצִים לִפְנָיו. אֲרִיּוֹת וְנִמְרִים תּוֹפְשֵׁי נֶשֶׁק. (תרג"ש.)

¹ דגני סימס אל ייד, יח. ² מלכים אל ג' ס, ו, ט. ³ שם שם, ס. ⁴ שם ס, יח.

קג) מוֹנִיטוֹן — מַסְבַּע. מִקָּל וְתַרְמִיל — סֵמֶן לוֹ שֶׁהָיָה רֹעֵת. וּמִגְדָּל — מִגְדָּל דָּוִד,
סֵמֶן לְשִׁלְטוֹן. קד) בְּנֵי יִפְתָּח תָּאֵר — שְׁבוּיֹת מִלְחָמָה שֶׁהָיוּ פִּילָגְשִׁים לְדָוִד. מִסְתַּפְּרִים קוֹמִי —
דָּרֵךְ חֲסִפּוּת שֶׁל אֲנָשִׁי שֹׁחֵץ וְעוֹכֹסִים, שְׂנֹאִים אֶת שְׁעֻרֹתֵיהֶם סְמוּךְ לַעֲדוֹ וּמִנִּיחִים בְּלוּרִית—צִיצַת
שַׁעַר גְּדוּלָּה. בְּקְרוּנוֹת — בַּעֲגוּלוֹת גִּיסוֹת — וְחִלּוֹת בְּעָלֵי אֲנָרוּפִים — אֲנָשֵׁי זָרוֹעַ. קה) לְכוּלְּשִׁים—
לְשָׁר גִּדָּל וְיוֹעֵץ.

קז יום אחד נכנס אצל שלמה המלך אשמרי מלך השדים ואמר לו: אתה הוא שכתוב עליך "יחכם מכל-האדם"? אמר לו שלמה: הן, כך הבטיחני הקדוש-ברוך-הוא. אמר לו אשמרי: אם תרצה אני מראה לך דבר שלא ראית מימדי! אמר לו: הן, מיד הושיט אשמרי ידו לארץ "תבל" והוציא ממנה איש בעל שני ראשים וארבע עינים. נודעו שלמה ונבהל ואמר: הבניסודו לחדר.

שלח וקרא לבניו בן-דודידע. אמר לו: תאמר, שיש תהתינו בני אדם? אמר לו: חי נפשך, אדוני המלך, אם ידעתי: אלא שמעתי מאחיתפל שיש תהתינו בני אדם. אמר לו: אם אני מראה לך אחד מהם מה תאמר? אמר לו: וביאד אתה, יכל להראות מעמקה של ארץ. שהיא מהלך חמש מאות שנה, ובין ארץ לארץ גס-בן מהלך ח' שנה? מיד שלח שלמה ונביא לאותו בן אדם אצלו. בנן שראהו כהניו בן יהודיע נפל על פניו ואמר: ברוך שהחני וקנימי והיגני לזמן הזה!

אמר שלמה לאותו בן אדם: בן מי אתה?—אמר לו: מבני אדם אני, מתולדות מן. —באינה מקום מושבכם? —בארץ "תבל". —יש לכם שמש וירח? —הן, —מהיכן וזרח השמש ויחידן הוא שוקע? —וזרח במערב ושוקע במזרח —מה-מעשיכם? —אנו חורשים וקוצרים ורועי צאן וקבר. —מתפללים אתם? —הן, —מה היא תפלתכם? —מה רבו מעשיך. —כלם בחכמה עשית?

באותה שעה אמר לו שלמה: אם רצונך נחירך למקומך. אמר לו: עשו טובתכם ונתתיירני למקומי.

מיד קרא הפלך לאשמרי ואמר לו: לך ותחזירו למקומם. אמר לו: איני יכל להחזירו למקומי לעולם.

בנן שראה אותו בן-אדם כך-נשא אשה והוליד ממנה שבעה בנים. ששה מהם בן-מזל האם, ואחד בן-מזל האב, שהיו לו שני ראשים וארבע עינים.

נאותו האיש היה חורש וקוצר, ונעשה עשיר גדול מעשירי עולם.

לאחר זמן מת האיש הזה והניח ירשה לבניו, התחילו הבנים מריבים, הששה אמרו: אנו שבעה לחלק ממון אבינו, ובעל שני הראשים אמר: אנו שמנה ועלי לשול מן הירשה שני חלקים.

הלכו כלם אצל שלמה ואמרו לו: אדוני המלך! אנו שבעה, ואחינו בעל שני הראשים אומר, שאנו שמנה ורוצה לחלק ממון אבינו לשמנה חלקים, והוא רוצה לשול שני חלקים.

מיד קרא שלמה לסנהדרין ואמר להם: מה אתם אומרים בדבר הזה? —שתקו. אמר להם שלמה: "לבקר משפט".

בתיצו הלילה נכנס שלמה להיכל ועמד בתפלה לפני המקום ואמר: רבונ' של-עולם, בשגולת לי בגבעון ואמרת לי: "שאל מה אתן-לך", לא שאלתי ממך לא כסף ולא זהב אלא חכמה כדי לשפט בני אדם בצדק, האר נא עיני להוציא דין אמת. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: אני נותן לך חכמה בבקר.

לבקר שלח שלמה וקבץ כל-הסנהדרין ואמר להם: הביאו לפני בעל שני הראשים. מיד הביאנו לפניו. אמר להם: ראו שאם ידע ומרניש ראש זה מה שאני עושה לראש השני—אחד הוא, ואם לאו—הם שנים. אמר שלמה: הביאו מים חמים! הביאו מים חמים ונרקו על ראש אחד. צוה בעל שני הראשים: אדוני המלך, אנו ממים, אנו ממים!

¹ פלגים א', ט', יא. ² סננים קיד, כד. ³ ירמיה כ"א, יב. ⁴ מלכים א' ג', ב.

כִּן שְׂרָאוֹ יִשְׂרָאֵל אֶת־מִשְׁפַּט הַמֶּלֶךְ תִּמְדּוּ וְרָעֲדוּ וּפָתְדוּ כֻלָּם מִמֶּנּוּ. (ביהמ"ד ד').

קח מַעֲשֶׂה בְּאֶדָם אַחֵר שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ בַּשָּׂדֶה וּבָקְדוּ בָר של חֶלֶב, פָּנֵעַ בּו נֶחֱשׁ, שֶׁהָיָה צוֹעֵק מִרֵּב צָמָא. אָמַר לוֹ הָאִישׁ: מָה אַתָּה צוֹעֵק? אָמַר לוֹ: צָמָא [אֵינִי]. וּמָה בִּדְרָךְ?—אָמַר לוֹ: חֶלֶב. אָמַר לוֹ: תֵּן לִי אֶת־הַחֶלֶב לְשִׁתּוֹת וְאֶרְאֶה מִמּוֹן [הַרְבֵּה] עַד שֶׁתִּתְעַשֶּׂר. נָתַן לוֹ וְשָׁתָה. לְאַחֵר שֶׁשָּׁתָה הִנָּחֵשׁ אָמַר לוֹ הָאִישׁ: הֲרָאִי הַמִּמּוֹן שֶׁאַמַּרְתָּ לִּי. אָמַר לוֹ: בּוֹא אַחֲרַי. הִלֵּךְ אַחֲרָיו עַד שֶׁבָּאוּ לְאֶבֶן גְּדוֹלָה. אָמַר לוֹ: תַּחַת הָאֶבֶן הַזֹּאת [טָמֵן] הַמִּמּוֹן. הָרִים הָאִישׁ הָאֶבֶן וַחֲפֵר וּמִצָּא הַמִּמּוֹן. לָקְחוּ וַהֲבִיאוּ לְבֵיתוֹ. מָה עָשָׂה אוֹתוֹ הַנָּחֵשׁ? קָפֵץ וַנִּשְׁתַּלְשַׁל סָבִיב צִוָּארוֹ. אָמַר לוֹ הָאִישׁ: [וְ] מָה הָיָא? אָמַר לוֹ: אֲנִי מִמִּית אוֹתָךְ עַל שֶׁלָּקַחְתָּ כֹּל־מִמּוֹנִי. אָמַר לוֹ: בּוֹא עִמִּי לִפְנֵי שְׁלֹמֹה וּבֵית־דִּינֹו.

הִלְכוּ וּבָאוּ לִפְנֵי שְׁלֹמֹה—וְעוֹד הַנָּחֵשׁ עָלָיו, צָעַק הָאִישׁ לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ. אָמַר הַמֶּלֶךְ לַנָּחֵשׁ: מָה אַתָּה מִבְּקֵשׁ? אָמַר הַנָּחֵשׁ: אֲנִי רוֹצֵה לְהַרְגוֹ, שֶׁהָיָה נֹאמֵר: „וְאַתָּה תִּשְׁוֹפְנִי עֵקֶב־י“. אָמַר לוֹ הַמֶּלֶךְ: דָּר מַעַל צִוָּארוֹ, שֶׁאֵין נָכוֹן שֶׁתִּהְיֶה מְחֻק בּו יוֹתֵר מִמֶּנּוּ, מֵאַחֵר שֶׁאַתָּם בְּבֵית־דִּין, גֵּר מַעַל צִוָּארוֹ לְאֶרֶץ. אָמַר לוֹ הַמֶּלֶךְ: מַעֲתָה אָמַר דְּרָרְךָ. הַתְּחִיל הַנָּחֵשׁ לְדַבֵּר וְאָמַר: אֲהַרְגֶנּוּ, כִּמּוֹ שֶׁאָמַר לִי הַקְּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הָיָא: „וְאַתָּה תִּשְׁוֹפְנִי עֵקֶב־י“. אָמַר לוֹ הַמֶּלֶךְ לְאִישׁ: וְלֵךְ צִוֵּה הַקְּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הָיָא—„הָיָא וְשׁוֹפֵךְ רֹאשׁ־י“... מִיָּד קָפֵץ הָאִישׁ וַרְצֵץ מָחוּ.

מִכָּאן אָמְרוּ: טוֹב שֶׁבִּנְחָשִׁים—רָצוּץ אֶת־מָחוּ. (מבוא תנה"ק).

קט „וַתִּרְבַּח חֲכֵמַת שְׁלֹמֹה... וּמָכַל חֲכֵמַת מִצְרַיִם“²—מָה הָיְתָה חֲכֵמַת מִצְרַיִם?—אַתָּה מוֹצֵא, בַּשָּׂעָה שֶׁבִּקֵּשׁ שְׁלֹמֹה לְבָנוֹת בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלַח אֶצֶל פְּרַעֲה נָבִי, אָמַר לוֹ: שֶׁלַח לִי אֲמִנִים בִּיחָבֵר, שֶׁאֵין מִבְּקֵשׁ לְבָנוֹת בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ. מָה עָשָׂה הַמֶּלֶךְ? בָּסֵס כָּל אֲצִטְרוּלוֹנִין שָׁלוֹ וְאָמַר לָהֶם: צַפּוּ וְרָאוּ בְּנֵי אֲדָם שֶׁעֲתִידִים לָמוֹת בְּאוֹתָהּ שָׁנָה מִן הָאֲמִנִים הָאֵלּוּ וְאִשְׁלַחֵם אֶצְלוֹ. כִּן שֶׁבָּאוּ אֶצֶל שְׁלֹמֹה צָפָה בְּרוּח־הַקֹּדֶשׁ, שֶׁהֵם עֲתִידִים לָמוֹת בְּאוֹתָהּ שָׁנָה. נָתַן לָהֶם תְּכֵרִיכֵיהֶם וּשְׁלַח לֹו כֹתֵב וְאָמַר: לֹא הָיָה לָךְ תְּכֵרִיכִים לְקַבּוֹר אֶת־מִתְיָד, הָרִי לָךְ הֵם וְתִקְרִיבֵיהֶם. (במ"ר יס: פסיק"ר יד).

קי „וַיִּתְחַתֵּן שְׁלֹמֹה אֶת־פְּרַעֲה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיִּקַּח אֶת־בֵּת פְּרַעֲה“¹—אָמְרוּ: בַּשָּׂעָה שֶׁנִּשְׂאָ שְׁלֹמֹה אֶת־בֵּת פְּרַעֲה גֵר זָכְרִיאל וְנִעַץ קִנָּה בֵּינָם וַהֲעֵלָה שְׁרָטוֹן—וַעֲלָיו גִּבְהָ בְּרָךְ גֵּרֹל שֶׁל רֹמִי. (שבת נו: ספרי עקב).

כז. בְּנֵן שְׁלֹמֹה.

קיא שְׁנֵי רְבוּתֵינִי: שְׁמִיר—שָׁבוּ בָּהּ שְׁלֹמֹה אֶת־בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁנֹּאמַר: „וַהֲבִית בְּהִבְנוֹתָו אֶבֶן שְׁלֹמֹה מִסַּע נִבְנָה“⁴—הַדְּבָרִים כִּכְתָּבָם, דְּבָרֵי ר' יוֹדֵנָה. אָמַר לוֹ ר' יוֹדֵנָה: וְכִי אֶשְׁשֵׁר¹ נִבְנָאוֹת ג', טו, ²מִלְכִּים ח' כ', י. ³שֶׁס ג', ה. ⁴שֶׁס ו', ו.

(קח) וַנִּשְׁתַּלְשַׁל—וַנִּכְרַךְ כְּשֶׁלְשַׁלְתָּ. אֲצִטְרוּלוֹנִין—חֲוִים בְּכוֹכְבִּים. (קי) וְנִעַץ—וַתִּקַּע. שְׁרָטוֹן—עֵשׂב וּמִיֹּט שִׁבִּים שֶׁמֶתִּלְקָטִים יוֹד וּמִתְגַּבְּכִים זֶה עַל זֶה כְּעֵין אֵי. כְּרָךְ... שֶׁל רֹמִי—שִׁינְאוֹ מִמֶּנָּה מַחֲרִיבֵי מַלְכוּת יִשְׂרָאֵל לְאַחַר זֶמֶן, כְּלוּ חֲמָא זֶה שֶׁל שְׁלֹמֹה שֶׁהִכְנוֹס נִכְרִית לְבֵית הַמַּלְכוּת הַכַּשִּׁיר גַּם אֶת הַחֹרֶבֶן הָאֲחֵרוֹן הַגָּמוּר. (קיא) שְׁמִיר—זֶה שֶׁנִּזְכַּר בְּכַתֵּב מִקְסוּמוֹת, וְהוּא לְפִי הָאֵגְדָה מִין בְּרִיָּה קִטְנָה מִבְּקַעַת אֲבָנִים, כְּמַפּוֹרֵשׁ בְּסִטּוֹךְ. כְּכַתָּבָם—כְּשִׁמְעָם, שֶׁנִּכְנַת אֲבָנִים שְׁלֹמֹה שֶׁלֹא הוֹנֵף עֲלֵיהֶן בְּרוּל.

לומר כן? והלא כבר נאמר: **כָּל-אֵלֶּה אָבִינִים יָקָרִת בַּמִּדּוֹת זֵוִית מִגִּדְרוֹת בַּמִּגְרָה**!¹ אס-כן מה-תלמד-לומר: **לֹא נִשְׁמַע בְּבֵית כְּהֻנָּתוֹ**?² שהיה מתקן מבוטח ומכניסן מבפנים. אמר רבי: נראין דברי ר' יהודה באבני מקדש ודברי ר' נחמיה-באבני ביתו. ולרבי נחמיה-**שְׁמִירָה לְמֶה לִּי?—לְאֹבֵנִי אֶפֹּדִי, כִּמוֹ שֶׁשְּׁנִיט: אָבִינִים הִלְלוּ אֵין בּוֹתְדִין עֲלֵיהֶן בְּדִיּוֹ מִשּׁוֹם שֶׁנֶּאֱמַר: פִּתְחֵי תַּחֲתֵי** וצ"ל **מִקְרָטִין עֲלֵיהֶן בְּאֹמֶל מִשּׁוֹם שֶׁנֶּאֱמַר: בְּמִלּוֹאֲתָם**: אלא בותבין עליהן בדיו ומראה להן שמיר מבחוץ והן נבקעות מאליהן. בתאנה זו שנבקעת בימות החמה ואינה חסרה כלום, ובדקקה זו שנבקעת בימות הנשימים ואינה חסרה כלום.

שמיר זה-בריתו כשעורה, ומששת ימי-בראשית נברא, ואין כל-דבר קשה: וכל לעמוד בסנין. במה משמין אותו? בורקין אותו בספונים של צמר ומניחין אותו באימני של אבר מלאה סבי שעורים.

ומי הביא את-השמיר לשלמה? הנשר הביאו מנז-ערן, שנאמר: **וַיִּדְבֹּר עַל הַבְּהֵמָה וְעַל הָעֹף**.³ אמר להם: היכן השמיר קבוע? הלא הנשר ובהוא. (מטה מח : : ע"י ילק"ש עמ"י שו"ט).

קיד הברזל וברא לקצר ימיו של אדם והמזבח וברא להאריך ימיו של אדם-אינו בדיו שינוף המקצר על המאריך. (מדות ג', ד).

קיד ונעש לבית חלוני שקפים אטמים⁴—אמר ר' אבין הלוי: אתה מוצא מי שבקש לעשות לו חלונות עושה אותן רחבות מבפנים וצרות מבחוץ, למה? שהיו שאבות אור; אבל חלונות של בית-המקדש היו רחבות מבחוץ וצרות מבפנים. למה? ליהא האור יוצא מבית-המקדש ומאיר לעולם. (תנח' בהעלותך : ילק"ש מלכים א' ו').

קיד ונתשלם כל-המלאכה⁵—נתהי שלום: מלמה, שכל-האמנים שהיו בונים בו-לא מת אחד מהם ולא חלה אחד מהם. ולא נשברה מגרופית ולא קרדם, ולא נפסק אחד מקלי המלאכה. (פסיק' ו' : ילק"ש מלכים א' ז').

קסו כשבנה שלמה את-בית-המקדש בקש להכניס ארון לבית קדש-הקדשים, דבקו שערים זה בזה. אמר שלמה עשרים וארבע רגלות ולא נענה. פתח ואמר: **שְׂאוּ שְׁעָרִים רֹאשֵׁיכֶם וְהִנֵּשְׂאוּ פִתְחֵי עוֹלָם וְיָבֹא מֶלֶךְ הַקְּבוּרִי**⁶—רצו אחריו לבלעו, אמרו: מי זה מלך הקבור? אמר להם: **הֵן עֲזֹז וְנָבוֹר**! חזר ואמר: **שְׂאוּ שְׁעָרִים רֹאשֵׁיכֶם וְשְׂאוּ פִתְחֵי עוֹלָם וְיָבֹא מֶלֶךְ הַקְּבוּרִי**. מי הוא זה מלך הקבור? **הֵן צִדְקָאוֹת הוּא מֶלֶךְ הַקְּבוּרִי סֵלָה**⁷—ולא נענה: כן שאמר: **הֵן אֱלֹהִים**, אל תשוב פני משיחך, וברה לחסדי דויד עבדך⁸—מיר נענה. באותה שעה נהפכו פני כל-שונאי דוד בשולי קברה וידעו כל-העם וכל-ישראל, שמחל לו הקדוש-ברוך-הוא על אותו עון. (שבת ל).

¹ מלכים א' ז', ט. ² שם ו', ג. ³ שמות כ"ח, יא. ⁴ שם שס, כ. ⁵ מלכים א' ה', יג. ⁶ שם ו', ד.

⁷ שם ז', נא. ⁸ הבלט כ"ה, ו. ⁹ שם שס, ח. ¹⁰ שם שס, ט. ¹¹ דברי הימים ב' ו', מב.

מבחוץ — לגבול הבית. מסרטין — שורשים ומפתחים. באזמל — בסכין, בחרס בחל. בורכין — מעטפים. בספונים — במוכין רכים. באטני של אבר — בסל עופרת. סבי שעורים — סובין של שעורים, פסלת הקמה. קביע — נתון ושמור. קיב) אינו בדיון — אין ראוי. קיד) מגרופית — כלי ברזל שגורפים בו אבנים ופיס לבנין. קסו) רגנות — מזמורים. כשולי קברה — שהם שחורים ביותר. על אותו עון — של בת שבע.

קסו ויבן את-בית-יער הלבנון^א—אמר ר' אושעיא: בשעה שבה שלמה את-בית-המקדש נטע בו כל-מיני מדרים של זהב, והיו מוציאים פרותיהם בזמןם, וכשהרדח מנשבת בהם נושרים, שנאמר: ורעש בלבנון פריז^ב—ומהם היתה פרנסה לכהן. וכן שנכנסו נזים להיכל—יבשו, שנאמר: ופרח לבנון אמלל^ג. ועתיד הקדוש-ברוך-הוא להחיותם, שנאמר: פרח תפרח ותגל אף גילת ורגו, כבוד הלבנון נתן לה^ד. (יומא כא:).

קכז אמר ר' ישמעאל: באותו הלילה שהשלים שלמה מלאכת בית-המקדש ונשא בתו בת פרעה, והיו שם צהלת שמחת בית-המקדש וצהלת בת פרעה, ושלמה צהלת שמחת בת פרעה יותר מצהלת בית-המקדש. באותה שעה עלתה במחשבה לפני הקדוש-ברוך-הוא להחריב את-ירושלים, והו' שנאמר: כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת^א. אמר ר' הלל בר הילני: בנה שעובר במקום המטנף ועוקם חטמו.

אמר רב חונא: שמונים מיני רקודין רקדה בת פרעה באותו הלילה, וחכמים אומרים: אלה מיני זמר הכניסה לו בת פרעה והיתה מצוה לומר לפניו באותו הלילה והיתה אומרת לו: כך מומרין לפני עבודה-זרה פלונית וכך מומרין לפני עבודה-זרה פלונית.

מה עשתה בת פרעה? כמין פרכת שטחה לו למעלה ממטחו וקבעה בה כל-מיני אבנים טובות ומרגליות, שהיו מבהיקות בעין בודקים ומנולות, וכל זמן שהיה שלמה רוצה לעמוד היה רוצה אותם הבוכים והמנולות והנה יסן לו עד ארבע שעות.

אמר ר' לוי: אותי היום נתקרב תמיד של שחר בארבע שעות, והיו ישראל עצבים שהיה יום הנבת בית-המקדש ולא היו יכולים לעשות. מפני שהיה שלמה יסן ומסתחח בית-המקדש נהנינים תחת ראשו, והיו מתנבאים להקיצו מפני אימת המלכות, הלכו והודיעו לבת-שבע אמו. נקנסה היא והקיצתו והוכיחתו, והו' שנאמר: משא אשר יסרתי אמו^א. ושלמה קורדיקון שלה והיתה מסבירתו לבאן ולבאן ואמרה לו: מה ברי ומה בר בטני^ב.

משא אשר יסרתי אמו^א—אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: מלמד שבפאתי אמו על העמוד ואמרה לו: מה ברי ומה בר בטני ומה בר נדרי^ב.—מה ברי—הכל יודעין שאביך ירא שמים הנה עבשו יאמרו: אמו נרמה לו: ומה בר נדרי^ב—כל הנשים של בית אביך היו נודרות ואמרו: יהא לנו בן הענן למלכות^ג, ואני נדדתי ואמרתי: יהא לי בן נרין וממלכת בתורה והענן לנביאות^ד. אל למלכים למאל^ה—מה-לך אצל מלכים שאומרים למה לנו אל? אל למלכים שתו זין^ו—מה לך אצל מלכים ששיתים זין ומשתכרים ועושים כל מיני זמה: ולרזנים אי שבר^ז—מי שכל רזי עולם נלוים לו ושתה זין וישתכרו ויש אומרים: מי שכל רזני עולם משכימין לפתחו ושתה זין! אמר ר' יצחק: מינן שחנר שלמה והורה לאמו: שנאמר: כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי^ח. כי בער אנכי מאיש—מנת שנאמר: ויחל נח איש הארמה^ט, ולא בינת אדם לי^י—זה אדם הראשון. (סנה' ע' ויקר' יב: במד' י: מד' משלי לא).

^א מלכים ח' ז', כ. ^ב תהלים ע"ב, טו. ^ג נחום ח', ד. ^ד יעקב ל"ב, כ. ^ה יעקב ל"ב, כ. ^ו משלי ל"א, ח'. ^ז שם שם, כ. ^ח שם שם, ד. ^ט שם ל', כ. ^י בראשית ט', כ.

קיו (קיו) נושרים — נופלים. קיז) להקיצו — להעירו. קורדיקין — סנדל. מסבירתי — סבה ומורשת לחייו משני צדדים. שכפאתי — שכפתה אותו על העמוד שמונתים עליו את חלוקה. וממלכת — כלר חריף.

כח. כסא שלמה.

וַיַּעַשׂ הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה כֶּסֶף שֶׁן זָרוּל¹—מִתְּחִלָּה הָיָה הַכֶּסֶף אֲפִיר וַיִּקְבְּעוּת כּוֹ אֲבִנֵי שֹׁהַם. לִשְׁם וּפְסָדָהּ. וְקִרְבָּדִים וְקִרְבָּדִים וְכָל־מִינֵי אֲבָנִים שׁוֹבוֹת וּמִרְנָלוֹת. לְבָנוֹת. וְקִרְבָּנוֹת וְאֶדְרָמּוֹת. לֹא נַעֲשֶׂה כְּמֹדוֹ לְכָל־מֶלֶךְ. וְאִין כָּל־מַלְכוּת יִכְלֶה לְהִתְקִין כֶּסֶף דּוֹמָה לוֹ. וְהָ מַעֲשֵׂה הַכֶּסֶף: עוֹמְדִים עָלָיו שְׁנֵים־עָשָׂר אֲרִיֹּת שֶׁל זָהָב וּכְנָקָם שְׁנֵים־עָשָׂר נִשְׁרִים שֶׁל זָהָב. אֲרִיָּה כְּנָגַד נִשָּׂר וְנִשָּׂר כְּנָגַד אֲרִיָּה. מְכוּנִים אֵלָיו כְּנָגַד אֵלָיו. יָד יָמִין שֶׁל אֲרִי זָהָב כְּנָגַד גַּף שְׁמָאֵל שֶׁל נִשָּׂר זָהָב וְגַף יָמִין שֶׁל נִשָּׂר כְּנָגַד יָד שְׁמָאֵל שֶׁל אֲרִיָּה. מִנֵּן הָאֲרִיֹּת שְׁבָעִים יוֹשִׁים וּמִנֵּן הַנִּשְׁרִים שְׁבָעִים וּשְׁנָיִם. וְרֹאשׁ עֵגֶל הָיָה לְכֶסֶף לְמַעְלָה בְּמָקוֹם מוֹשְׁבוֹ שֶׁל מֶלֶךְ. וְשֵׁשׁ מַעְלֹת הָיוּ לְכֶסֶף. עַל מַעְלָה רִאשׁוֹנָה רוֹבֵץ אֲרִי שֶׁל זָהָב וּכְנָגָדוֹ רוֹבֵץ שׁוֹר שֶׁל זָהָב. עַל מַעְלָה שְׁנִיָּה רוֹבֵץ זָאֵב שֶׁל זָהָב וּכְנָגָדוֹ מֶלֶךְ שֶׁל זָהָב. עַל מַעְלָה שְׁלִישִׁית רוֹבֵץ נֶמֶר שֶׁל זָהָב וּכְנָגָדוֹ גִּיר שֶׁל זָהָב. עַל מַעְלָה רְבִיעִית דֵּב שֶׁל זָהָב וּכְנָגָדוֹ צִבִּי שֶׁל זָהָב. עַל מַעְלָה חֲמִישִׁית נִשָּׂר שֶׁל זָהָב וּכְנָגָדוֹ יוֹנָה שֶׁל זָהָב. עַל מַעְלָה שִׁשִּׁית נֶץ שֶׁל זָהָב וּכְנָגָדוֹ צִפּוֹר שֶׁל זָהָב. וְעַל רֹאשׁ הַכֶּסֶף עוֹמֶדֶת יוֹנָה שֶׁל זָהָב וְאוֹתוֹת נֶץ שֶׁל זָהָב בִּידָה. וְלְמַעְלָה מִרֹאשׁ הַכֶּסֶף עוֹמֶדֶת מְנוּרָה שֶׁל זָהָב עֲרוּכָה בְּכָל־מַעְרְכוֹתֶיהָ: בְּנוֹתֶיהָ. בְּכַפְתֵּרֶיהָ. בְּמִלְחָתֶיהָ. בְּמַחְמוֹתֶיהָ. בְּנִיבְעֶיהָ וּבִפְרִיָּתֶיהָ. וְשִׁבְעָה קָנִי זָהָב יוֹצֵאִים מִצֵּד אֶחָד שֶׁל הַמְנוּרָה וּמִצֵּרִים עֲלֵיהֶם שְׁבָעָה אֲבוֹת הָעוֹלָם. וְאֵלָיו שְׁמוֹתָם: אָדָם הָרִאשׁוֹן. נֹחַ. שֵׁם הַגָּדוֹל. אֲבָרָהָם. יִצְחָק. וְעִשְׂבָּר. וְאִיֹּב בִּינְיָמִין. וְשִׁבְעָה קָנִי זָהָב יוֹצֵאִים מִצֵּד שְׁנֵי שֶׁל מְנוּרָה וּמִצֵּרִים עֲלֵיהֶם שְׁבָעָה חֲסִידֵי עוֹלָם וְאֵלָיו שְׁמוֹתָם: לֵוִי. קָהָת. עֲמָרָם. מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן. אֶלְדָּד וּמִידָד. וְחֹזֵר בִּינְיָמִין. וְכֹרֵשׁ הַמְנוּרָה קְבוּעַ כֹּד שֶׁל זָהָב מֵלֵא שְׁמֵן זַיִת וְדֹ שֶׁמֶן לִיקִין מִמֶּנּוּ לְבֵית־הַמִּקְדָּשׁ. וְתַחֲתָיו קְבוּעַ אֵין זָרוּל שֶׁל זָהָב מֵלֵא שְׁמֵן זַיִת וְדֹ. שְׁנוֹטָלִין מִמֶּנּוּ שְׁמֵן לְנוֹרוֹת הַמְנוּרָה. וּמִצֵּרִי עָלָיו עֵלִי. וְשִׁמִּי שְׁבָלִי זָהָב יוֹצֵאֹת מִן הָאֵין הַגָּדוֹל וּמִצֵּרִים עֲלֵיהֶן שְׁנֵי בְנֵי עֵלִי: חֲסִנִי וּפְנַחִם. וּבְתוֹךְ שְׁבָלִי הַזָּהָב יוֹצֵאִים שְׁנֵי צִנְתֵּרוֹת זָהָב. שְׁמִצֵּרִים עֲלֵיהֶם שְׁנֵי בְנֵי אֶהֱרֹן: נָדָב וָאִבִּיהוּא. וְשְׁנֵי קַתְדֵּרָאוֹת שֶׁל זָהָב הָיוּ מִשְׁנֵי צִדֵי הַכֶּסֶף. אֶחָד לְכָהֵן זָרוּל וְאֶחָד לְסֹנֵן הַכֹּהֲנִים. וְשְׁבָעִים קַתְדֵּרָאוֹת שֶׁל זָהָב מְקִיפִים לְכֶסֶף. שְׁעָלֵיהֶם יוֹשְׁבִים שְׁבָעִים וְקָנִים. סִנְהֲרֵי יִשְׂרָאֵל. וְדִינִים דִּין לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ. וְשִׁמִּי כְּנוֹת־יָם יוֹשְׁבוֹת לְשִׁמִּי אֹנִי הַמֶּלֶךְ. שְׁלֹא יִדְעוּעַ. וְשִׁשְׁרִים וְאַרְבַּע גְּפִיִּים שֶׁל זָהָב עוֹמְדוֹת מִשְׁנֵי צִדֵי הַכֶּסֶף וּמַצְלוֹת עַל הַמֶּלֶךְ. וְאֵלֵנִי תְּמָרִים מְקִיפִים לְכֶסֶף. מְכַסִּים בְּגָדֵי שֵׁשׁ לְבָן וְכָל־מִינֵי דְמוֹת צִבִּי. תְּלִים בְּחִבְלֵי בּוֹץ וְאַרְגָּמָן. הָיוּ קוֹלָעִים אוֹתָם וְהָרִיחַ נִכְנָס בֵּהֶם וְהָיוּ מְכַסִּים עַל כָּל הַכֶּסֶף וּסְבִיבֵי הַכֶּסֶף מֵאָה אַמָּה. וְנִרְאִין כְּמִרְאֵה הַבֶּזֶק וְכְמִרְאֵה כֶּרֶךְ וּלְפִידֵי אֵשׁ וְכְמִרְאֵה הַקֶּשֶׁת. וּפְעָמוֹנֵי זָהָב קְשׁוּרִים בְּשִׁפְתָם וְהָרִיחַ נִכְנָס בֵּהֶם וְהֵם מַצְלָעִים. וְעַל רֹאשֵׁי הָאֵילָנוֹת טוֹסִים שֶׁל שֵׁן מְכוּנִים כְּנָגַד נָפִי נִשְׁרִים. וְשְׁנֵי אֲרִיֹּת שֶׁל זָהָב חֲלוּלִים מִלְּאִים מִינֵי בְּשָׂמִים הָיוּ עוֹמְדִים שָׁם וְזוֹלָפִים בְּשָׂמִים בְּעֲלִיתוֹ שֶׁל שְׁלֹמֹה.

וּבְקִשְׁתָּהּ הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה עוֹלָה לְכֶסֶף הָיָה נוֹתֵן רְגֵלוֹ עַל מַעְלָה רִאשׁוֹנָה—חוּרָה גִּלְגֹּל שֶׁל מִנְגֵּן. אֲרִי פוֹשֵׁט יָדוֹ מִיָּמִין וְהַשּׁוֹר פּוֹשֵׁט יָדוֹ מִשְׁמָאֵל. וְהַמֶּלֶךְ נִשְׁעָן עֲלֵיהֶם וְעוֹלָה. קֹדֶם הָיָה עוֹשֶׂה עַל כָּל מַעְלָה וּמַעְלָה. וּבְקִשְׁתָּהּ עוֹלָה לְרֹאשׁ הַכֶּסֶף וְיָרְדוּ נִשְׁרִים וְתַפְשׁוּ אֶת־הַמֶּלֶךְ

¹ מלכים א' י"י, ית.

קִיח) וּמִרְנָדִים — אֲבִנֵי נֶפֶר. מְכוּנִים — מְקַבְּלִים זֶה כְּנָגַד זֶה. גַּף — כְּנָף. שְׁבָעִים וּשְׁנָיִם — שִׁשָּׁה שִׁשָּׁה לְכָל מַעְלָה. קַתְדֵּרָאוֹת — כִּסְאוֹת. כְּנוֹת יָם — מִינֵי דִגִּים אֲגָדִיִּים. וּמַצִּילוֹת — גּוֹתֵנוֹת צֵל. טוֹסִים — תּוֹכִים (פִּסְאוֹ). וּזוֹלָפִים — גּוֹזְלִים. מִנְגֵּן — מַעֲשֵׂה מְכוֹנָה.

והושיבנו על מושבנו. ותנין של כסף היה שם במוכני. וכששב המלך שלמה היה חוזר הנשר הגדול ונטל בחר מלכות ונתנו בראש המלך, ואחר כך היה תנין הגדול פוקע במננו, והיו אריות ונשרים עולים ומסכים על ראש המלך. ויונה של זה היה יורדת מן העמך ופותחת הארון ולוקחת ספר-תורה ונותנת לתוך ידו של מלך, לקום מה שנאמר: והיתה עמו וקרא בו כל-ימי חייו. וכשבאו הבהן-גדול והנקנים היו שואלים בשלום המלך ויושבים מימנו ומשמאלו ודנים עמו הדין. וכשהיו נכנסים ערי שגר לפני שלמה היו המנגנאות פוקעים, ולללים חונרים, שורים גועים, אריות טהמים, זאבים שוקקים, טלאים פועים, נמרים שואנים, נדדים בוכים, דבים הומים, צבאים עורגים, נצים צורחים, צפרים מצפצפים, נשרים פורחים וטננים רצים. ולמה? לחטוף לבם של ערים, שלא יעירו עדות שקר, והיו העדים אומרים בלבם: נעיר עדות אמת, שאם לא-בשכילט יעקר העולם.

ופרעה-נבה מלך מצרים שבה את-הכסא מירושלים והביאו למצרים ובקש לעלות ולשב עליה. פשט הארי את-רגלו והמגית והקה אותו על ירכו-והיה צולע עד יום מותו: לפיכך נקרא פרעה-נבה. וכשהחריב ובכדנאצר הרשע את-ירושלים ובא לכבוש את-מצרים. מצא הכסא שם ונטלו והוליכו לבבל לשב שם עליו-פשט את-רגלו על מעלה ראשונה והבישו צרי ונפל. וכשמלך דרנוש והחריב את-בבל נטל את-הכסא והביאו למדי ולא ישב אדם עליו. וכשמלך אלכסנדרוס מוקדון שבה את-הכסא והוליך אותו למצרים. וכשבא אניפוליס בן אנטיוכוס והחריב את-מצרים, שבה את-הכסא והביאו בספינה. נשמטה רגל הכסא בשלשלת זהב, והביא כל אומים ותרשים שבעולם לתקן את-הרגל של הכסא ולא יכלו לתקנו עד היום הזה. (אב'ג : פנ'א : תרג'ש : ביהמ'ד ח'ה).

כט. שלמה ומלכת שבא.

במוב לב המלך שלמה בין שלח ופן כל-מלכי מנח ומערב הקרובים לארץ ישראל והושיבם בתיבת המלך. אחר כך צוה לשול נבלים ומצלמים, תפים וכנורות, שהיה מנגן בהם דור אביו, ולנגן לפניו. עוד צוה להביא לפניו עוף השמים ודגות הים, וקמח האדמה ואת-השדים ואת-הרחות ואת-הלילין לרפד לפניו. כדי להראות גדלותו לכל המלכים היושבים לפניו. נסופרי המלך קוראים אותם בשמותם וכלם מתכנסים וקאים אצלו מאליהם, לא כפתיים ולא אסירים ובאין אדם טהג בהם.

באותה שעה נתבקש תרגמל-הבר בין העופות ולא נמצא. וצוה המלך להביאו בכעס ובקש לפרו. ענה תרגמל-הבר ואמר לו: שמע, אדוני מלך הארץ, ויבאו דברי באוניד. נה שלשה חרשים שנתתי עצה בלבי ונמלכתי עם נפשי, להם לא אכלתי ומים לא שתיתי, ואמרתי: אשוט בעולם בלו ואראה. אם יש מדינה או ממלכה, שאינה נשמעת לאדוני המלך, הסתכלתי וראיתי מדינה אחת, עיר קטנה שמה בארץ מנח, עפרה יקר מזהב וכספה בחצות בבל, ואילנות מבראשית שם ונזעים, ומנן-ערן הם שותים מים. יש שם חללות הרבה נשמרות בראשיתם. לעמד במלחמה אינם יודעים, לדרך בקשת אינם יכלים. אף ראיתי

¹ דברים י"ג, יט.

במוכני — בלגל המכונה. פוקע — זו תיתק מטקומו. לחטוף לבם — לחפוש לבם ולהפחידם. אניפוליס ונר — כמראה ציל: אנטיוכוס אפיפגיס. והבישו-והכהו. (קיס) הלילין — רוחות הלילת כפוחים — קשורים. תרגמל הבר — תרגמל הוער, הדוכפית ונמלכתי — טענתי.

אשה אחת מושלת בכלם ושמה מלכת-שבא. ובכן אם טוב הדבר לפני אדוני המלך, אאור כנכר חלצי ואלד ליעיר קישור", למדינת-שבא. מלכיהם אאור כנזקים ומושליהם ככבלי כדול ואביא אותם אל אדוני המלך. הדבר טוב לפני המלך, וסופרי המלך נקראו, וכתבו אגרת וקשרו אותה בכנפי תרנגול-הבקר: קום תרנגול-הבקר ועלה לשמי-מרום ונצנץ צנפה והנה נוצץ ופורח בין העופות. ועפוי אתריו והלכו לעיר קישור, למדינת שבא.

לעת הבקר יצאה מלכת שבא להשתחוות לשמש. והנה החשיכו העופות את-השמש. שלחה המלכה ידה בכנפיה וקרעה אותם, והיתה תמהה ומשחוקמת. ירד אליה תרנגול-הבקר, ראתה והפה אגרת קשורה בכנפיו, התירמה וקראה אותה, וכן היה כתוב בה: "ממצי שלמה המלך — שלום לך, שלום לשריך! הלא נדעת שהמליכני הקדוש-ברוך-הוא על חיות השדה ועל עוף השמים ועל שדים ועל רוחות ולילין, וכל מלכי מורח ומערב, דרום וצפון באים ושוואלים בשלומי. עתה אם תאבו ותבאו ותשאלו בשלומי, אעשה לך כבוד גדול מכל-המלכים היושבים לפני; ואם לא תאבו ולא תבאו ולא תשאלו בשלומי, אשלח עליכם מלכים ולגיונות ופרשים, ואם תאמרו: מי הם המלכים והלגיונות והפרשים שינש למלך שלמה? חיות השדה הם המלכים, עופות השמים הם הפרשים, והרוחות והשרים והלילין הם הלגיונות, שיחקקו אתכם על משותיכם בתוך בתיכם, וסיות השדה יתרגו אתכם בשדה, ועופות השמים יאכלו את-בשרכם מעליכם".

וכששמעה מלכת-שבא את-דברי האגרת, שלחה ידה שנית בכנפיה וקרעה אותם. שלחה וקראה לזקנים ולשרים ואמרה להם: לא ידעתם, מה שלח לי המלך שלמה? ענו ואמרו לה: "אין אנו יודעים את-המלך שלמה ואת-מלכותו אין אנו מבקדים". והיא לא בפתה בהם ולא שמעה לדבריהם ושלחה וקראה לכל ספני העם והטעניה אותם ברושים ומרגליות ואבנים טובות, ושלחה למלך שלמה ששת אלפים גערים ונעורות, כלם בני שנה אחת, בני חרש אחר, בני יום אחר ובני שעה אחת. כלם בני קומה אחת ובני קצב אחר וכלם מלכשים לבושי ארזמן. ובתבה אגרת ושלחה בידיהם למלך שלמה: "מעיר קישור לארץ-ישראל סהלך שבע שנים; ועתה שאלתי ובקשתי, אבא אליך מקץ שלש שנים".

מקץ שלש שנים באה מלכת שבא אל המלך שלמה. ובששמע המלך שלמה, שבאה מלכת-שבא, הוציא אליה את-בניו בן יהוידע, הדומה לאילת-השחר, שיוצאת לעת-הבקר, ודומה לכוכב-ננה, שמאיר ועומד בין כוכבים, ודומה לשושנה שעומדת על פלגי מים. וקשראתה מלכת-שבא את-בניו בן יהוידע, ודה ממרבבתה, ענה בניו בן יהוידע ואמר לה: "למה נדת ממרבבתך?" השיבה ואמרה לו: "לא המלך שלמה אהה?" ענה ואמר לה: "לא מלך שלמה אני, אלא אחר מן המשרתים העומדים לפניו". ומיד החזירה פניה לאחוריה ומשלה משל לשריה: "אם לא ראיתם את-הארי, באו וראו את-רכצו, ואם לא ראיתם את-המלך שלמה, באו וראו את-דפיו של האיש העומד לפניו".

הביא אותה בניו בן יהוידע לפני המלך. ובששמע המלך שבאה אליו קום והלך והשב בבית של וכוכית, וקשראתה מלכת-שבא את-המלך יושב בבית-זכוכית, באה מחשבה בלבה ואמרה, שהמלך יושב במים, חשפה שוקיה לעבור ונראה לו שער ברזליה. השיב המלך ואמר לה: "קטף — יפוי גשים ושערך — שער-זכרי, והשער נוי לזכר וננאי לאשה". ענתה

וילילין — רוחות לילה, ולגיונות — גדודי צבא. ספני הים — מנהיגי ספינות שבים. נוי... וננאי — יופי... וכוון.

מלכת-שבא ואמרה לו: "אדוני המלך! אמשל לך שלשה משלים, ואם תפתר אותם ארע שאיש חכם אתה; ואם לא—אתה כשאר בני אדם". ענתה ואמרה לו: "באר עץ ודלי-פרנל, הולך אבנים ומשקה מים—מה הוא?" ענה ואמר לה: "שפופרת של כחול". ענתה ואמרה לו: "עפר מן האדמה יצא ומאכלו עפר מן הארץ, נשפך במים ומביט לבית—מה הוא?" ענה ואמר לה: "נפש". ענתה ואמרה לו: "סער הולך בראש כלם וצוּעק צעקה גדולה ומרה, כוסף ראשו כגנמון, שבת לחודים וננאי לעניים, שבח למתים וננאי לחיים, שמחה לצעירים ואבל לרגלים—מה הוא?" ענה ואמר לה: "פשתן". הביאה לפניו זכרים ונקבות, כלם במראה אחד ובקומה אחת ובכסות אחת ואמרה לו: "הפרש לי הזכרים מן הנקבות". מיד רמו לשריטתן והביאו לו אגוזים וקליות והתחיל מחלק בפניהם, זכרים, שלא היו מתביישים, היו נושלים בבגדיהם; נקבות, שהיו מתביישות, נוטלות בסודדיהן. אמר לה: "אלו זכרים ואלו נקבות, ועוד דגמא אחרת עשתה: הביאה לפניו מהולים ונערים. אמרה: הפרש לי מהולים מן הנערים". מיד רמו לכהן גדול ופתח את-אזן-הקריה, מהולים שבהם ברעו בחצי קומתם, ולא עוד אלא שנתמלאו פניהם מזיו השכינה, נערים שבהם נפל על פניהם, ענה ואמר לה: "אלו מהולים ואלו נערים".

השיבה ואמרה לו: "לא האמנתי לזכרים עד אשר באתי ותראינה עיני—והנה לא הדר לי החצי. הוספת חכמה וטוב אל השמועה אשר שמעתי, אשרי אנשיך אשרי עבדיך אלה!". השלה אותה שלמה בתוך הריכל בבית-המלכות; נתנה למלך זהב וקסף טוב, והמלך נתן לה את-כל-חפצה". (תרגום: מד' משלי).

אמר ר' יוסי: לארבעה חלקים היו נחלקים. המלך נעבדו ונחכמים ותלמידים ובהגים וזנים היו לבושים תכלת, וכל ישראל הדרים בירושלים לבושים לבנים, והבאים מן הכפרים ומן הכפרים ומשאר מקומות היו לבושים אדמים, ואמות-העולם, שהיו באים ממרחק להביא למלך מנחה, היו לבושים ירק. אמרו לו תלמידיו: מפני מה אלו ארבעה מיני בגדים? אמר להם: כנגד ארבע תקופות: מתקופת תשרי עד תקופת סכת הים הם בתכלת, משבת עד יסון השלני יורד והיו לבושים לבנים, מניסן עד תמוז הם טוב לפרש בו והיו לבושים ירק, מתמוז עד תשרי הפרות יפים ואדמים והיו לבושים בגדים אדמים. (ביהמ"ד ח"ט).

ניבן את-תדמר בסדק²—אמר רב ירמיה בשם רב שמואל בר רב יצחק: נשר גדול היה לשלמה והיה רובב עליו והולך לתדמור במדבר וקא בו קיום אחר. (קה"ר ב').

¹ מלכים א' י', ג. ת. ² דברי הימים ב' ח', ד.

שפופרת של כחול—קנה של פוך, גוף השפופרת היא באר עץ, יד המכחול התחוב בשפופרת היא של ברזל, ועצם הכחול הוא עפרורית והעין הכחולה דומעת מים. נפשו—סין שמן למאור שמוציאים סן האדמה. וצוּעק ונאי—גבעולי הפשתים בשרה בשעת סערה משמיעים קול. שבח לחורים—בגדי שש לבנים, וננאי לעניים—לבוש שק. למתים—תכריכים לבנים, ננאי לחיים—שעושים מפשתן חבלים לתלית. שמחה לצפירים—שורעוני פשתים מאכלן, ואבל לרגלים—שניצודים ברשת פשתן. קליות—קלי. בבגדיהם—בכנפות בגדיהם. בסודריהן—במשפחות ראשן. דונמא—נסיון של חכמה. מהולים—נמולים. קכ) ירוק—כמראה היפ. קכא) לתדמור—עיר שבנה שלמה במדבר.

ל. שלמה — מלך והדיוט.

קכב

„שדה ושדות“¹ — למה הן לו לשלמה? — נאמר: „והבית בהבנותיו אבן שלמה מסע נבנה“² — אמר שלמה המלך לחכמים: היאך אעשה? אמרו לו: יש שמיר שהביא משה לאבני אפור. אמר להם: היכן הוא? אמרו לו: הבא שדה ושדות וקבשם זה בנה — אפשר שהם יודעים ויגלו לך. הביא שדה ושדות וקבשם זה בנה... אמרו לו: אני אין אני יודעים. אפשר שאשמדי מלך השדים יודע. אמר להם: והיכן הוא? אמרו לו: בנה פלוגי הוא. ושם חפר לו בור ומלאו מים וכסדו באבן וחתמו בחותמו. בכל יום הוא עולה לרקיע ולומר בשיבה של מעלה, יורד לארץ ולומר בשיבה של מטה, וקא אחר כך ובדרך את-חותרמו, מגלה את-הבור ושותה. חוזר ומכסהו וחותרמו והולך לו.

שלח אצלו את-בניהו בן יהוידע ונתן לו שלשלת ושבעת ששם-המפרש חקיק עליהן. ונבכי צמר נודות ויין. הלך בניהו וחפר בור למטה מבורו של אשמדי ושפה לתוכו את-כל המים וקם בנבכי צמר. את-כך חפר בור למעלה ונעה דרך שם לבור אשמדי את-יניו. סתם את-הבורות בעפר ועלה וישב בראש האילן.

בשכא אשמדי בדרך חתמו, גלה את-הבור ונמצא ויין. אמר: „לך הנין המה שכר וכל שנה בו לא יהכם“³ — ולא שתה. בשצמא לא שלט בעצמו. עמד ושתה כל-יניו ונשתכר וישן. ירד בניהו והטיל בו השלשלת ואסרו.

בשנתעורר אשמדי, התחיל מתגעש. אמר לו בניהו: שם רבך עליך? שם רבך עליך? ותפסו והלך עמו. הגיעו לרקל. נתחבך בו אשמדי והפילו. הגיעו לבית — והפילו. הגיעו לצריף של אלמנה אחת. יצאה האלמנה ונתחננה לו — הטת קומתו מצריפה ונשברה לו עצם. אמר: וזה שנאמר: „ולשון רכה תשבר גרם“⁴. ראה סומא תיעה — הטתו לדרך. ראה שפור תועה — הטתו לדרך. ראה חפה ששמחתה מרבה — בכה. שמע אדם אומר לסנדלר: „עשה לי מנעלים לשבע שנים“ — שתק. ראה מכשף אתר עושה מעשה כשפים — שתק.

בשהגיעו לירושלים — לא הבניסורו אצל שלמה עד שלשה ימים. יום ראשון אמר להם: מפני מה איני מתבקש למלך? אמרו לו: נאנס מחמת שתיה. נטל אשמדי לבנה והניחה על חברתה. באו ואמרו לשלמה. אמר להם: כך אמר לכם: השקוהו שוב. למחר אמר להם: מפני מה איני מתבקש למלך? אמרו לו: נאנס מחמת אכילה. נטל אשמדי לבנה מעל גבי חברתה והניחה על גבי קרקע. באו ואמרו לשלמה. אמר להם: כך אמר לכם: מיניו מאכל מניו.

לסוף שלשה ימים נבנס ועמד לפניו. נטל בנה וקדר ארבע אמות וזרק לפני המלך ואמר לו: בשתמות רבי לא יהיה לך בעולם הנה אלא ארבע אמות קרקע, ועכשיו בבשת את-כל-העולם ולא שבעת עד שבבשת אף אותי. אמר לו שלמה: איני מבקש ממך כלום, אלא רצוני לבנות בית-המקדש ולשמיר אני צריך. אמר לו אשמדי: לא בדי נמסר השמיר אלא בידי שר של ים. וזה אינו נותנו אלא לתרגול הבר, שרוא נאמן לו על השכועה ומה

¹ קלמט כ, מ. ² מלכים א' י, ג. ³ משלי כ, א. ⁴ שם כ"ב, טו.

קכב) היאך אעשה — איך נבקע האבנים לבנין הבית? שמיר — עיין למעלה בפרק זה (כ"ז, קיא) והוא מחתך אבנים, וכבשם — דחוק אותם ולחצם. ונבכי צמר — גזות צמר, סככי צמר. ושפה — הויק והוציאו. וערה — ושפך. לא שלט בעצמו — לא עצר בתאותו. לרקל — לתמר. נתחבך — נתגרר בגופו. לצריף — לסוכה קשנה. נאנס מחמת שתיה — כלוי קרהו אונס מחמת ששתה ויין הרבה. שר של ים — המלאך הסמונה על הים.

היא עושה בזה הוא מביאו לסלעים שאין בהם ישוב ומניחו על שן הסלע—והוא מתבסס אחר-כך הוא נוטל ומביא גרע של אילנות וזרע לשם—ועושה ישוב עטל שם כך הוא קרדי קלשון ארמית—גור-טורא).

בדקו ומצאו בן של תרגול-הבר שיש אפרוחים בתוכו. עמרו ותפדו בנכוכית לבנה. בשבא תרגול-הבר—בקש לכנס ולא יכל. הלך והביא שמיר והניח על נפי הנכוכית כדי שתבקע. ורקו בו צרור של עפר—הפיל את-השמיר וכאו ונטלורו. ראה תרגול-הבר שלא עמד בשבועתו—הלך ותזק עצמו.

אמר בנידו לאשמדי: מפני מה בשראית אותו סומא תועה. הטיח אותו לדרך? אמר לו: הקרינו עליו בשמים. שצדיק נמור הוא. ומי שיעשה לו נחת-דוח: נזכה לחיי העולם-הבא. —ומפני מה. בשראית אותו שבור תועה. הטיח אותו לדרך? —הקרינו עליו בשמים. שרשע נמור הוא. ונעשיתי לו נחת-דוח. כדי שיאכל אחד עולמו בהניו.

—מפני מה. בשראית אותה חפה. היית בוכה?
—מפני שאותו החתן עומד למיתה בתוך שלשים לחסה והתא הפלה שומרת יבם קטן שלש עשרה שנה.
—מפני מה. בשמעת אותו האיש אומר לסנדלר: "עשה לי מעגלים לשבע שנים". היית שותק?

—הוא עצמו שבע שנים לא יוציא—ונעלים לשבע שנים הוא מבקש!
—מפני מה. בשראית אותו מכשף עושה מעשה כשפים. היית שותק?
—יושב הנה על-גבי אוצר המלך—וכשף נדע מה שיש תחתיו:
עכבו שלמה אצלו עד שבנה בית-המקדש. פסם אחת עמרו שניהם לבדם. אמר לו שלמה לאשמדי: כמה כתבם גדול משלנו? אמר לו אשמדי: מל השלשלת מעל-גבי ותך לי טבעתך ואראך כמה בתי גדול. נטל השלשלת מעל גביו ותן לו הטבעת. עמר אשמדי על שלמה ובלעו. ונתן בנפו אחת בארץ וקנפו אחת בקרניו ורקו ונטלו ארבע מאות פרסא. על אותה שעה אמר שלמה: "מה יתרון לאדם בכל עמלו שיגבול תחת השמש?" וזה היה חלקי מכל עמלי—אין לי אלא מקלי. מתחלה "אני קהלת הייתי מלך על ישראל"—ועכשו אני מלך אלא על מקלי.

הנה מתור על הפתחים. וכל מקום שהגיע לשם אמר: "אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים". והם אומרים לו: שלמה המלך יושב על כסאו בירושלים ואתה הולך ומשתטח. והיו מכין אותו בקנה ונחנין לפניו קערה של גריסין. באיתה שעה אמר שלמה: "זה חלקי מכל-עמלי". בשדניש אצל סנהדרין. אמרו חכמים: הואיל ואין שוטה תוקע עצמו בדרך אחר—זה מה-טוב? אמרו לבניהו: מתבקש אתה למלך? אמר להם: לאו שלחו להן. למלכות: המלך מהו. —בא אצלכן? שלחו המלכות: הן בא. —חרו ושלחו להן: בדרקו¹ קבלת ח' ג. שם ב' י. שם ח' יב.

שלא עמד בשבועתו—שלא קים שבועתו. נמור—שלם, אסתי וסוחלם. שיאכל את עולמו—שיקבל שכרו. שזמרת יבם—ממתנת ליבם, עד שיגדל ויבגם או יחלוץ. לא יוציא—לא יחית. פרסא—שם מרת השטח, ר' מיל. גריסין—קטניות גרוסות וכתוזות. הואיל—אחיי אשר... תוקע עצמו וגי'—כלי מחשבתו דבוקה ותקועה בדבר אחר. מה טיבו—מה ענינו. למלכות—לנשי המלך.

ברגליו! שלחו הן: במוקיו הוא בא — הביאו את־שלמה ונתנו לו טבעת ושלשלת שחקוק עליהן שם. בשבועם, ראהו אשמדי ופרח לו. (גטין סח; תנח"ק).

קב בשעה שגירד שלמה ממלכותו והיה מתור על הפתחים בשביל פרנסה, פגע בו אדם אחד ונשתטח לפניו. אמר לו: אדוני המלך, אם רצונך — השנח עלי היום, מיד הלך עמו והעלהו לעליה ונכת לו שור והביא לפניו הרבה מטעמים. התחיל משמיע לו דברי מלכותו ואמר לו: נכור אתה, שעשית כך וכך בשהיית מלך... בן שהנכיר לו ימי מלכותו — התחיל שלמה נזעה ובוכה. היה בוכה כל אותה סעודה, עד שקמר משם בבכינה.

למחר פגע בו אדם אחר. התחיל משתטח לפניו ואמר לו: אדוני המלך! רצונך שתשניתי עלי היום... אמר לו שלמה: מה אתה מבקש לעשות לי — בשם שעשה לי חברך? אמר לו: "אדוני איש עני אני, אלא אם תשניתי עלי — מעט ירקות יש לי, אני מניח לפניך. אם רצונך — בא עמי לביתי". בא עמו לביתו. בן שהגיע לביתו — רחץ פניו וקיו והגליו והביא לפניו מעט נרק. התחיל אותו האיש לנחמו ואמר לו: אדוני! שבועה נשבע הקדוש־ברוך־הוא לאבדך, שאינה פוסקת מלזכה מורעו: אלא כך תרבו של הקדוש־ברוך־הוא — מוכיח ותורר ומרצה: אבל עתיד הקדוש־ברוך־הוא להחזירך למלכותך...

קד ובקשור שלמה למלכותו, התנבא על זה בחקמתו: "טוב ארחת ירק" — שאכלתי אצל העני, "משור אבום" — שלא האכילני אותו עשיר אלא להנציני צערי. (ילק"ס משלי טו). "ויהי לעת וקנת שלמה נשיו הטו את־לבבו"² — אמר ר' חניא בר אבא: נות לו לשלמה אלו היה נורף ביבין ואל יכתב עליו המקרא הזה. (תנח' וארא; שמ"ר ו).

לא. ירבעם.

קה אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שאמר דוד למפיבשת: "אתה וציבא תחלקו את־השדה"¹ יצתה בת־קול ואמרה לו: רחבעם וירבעם יחלקו את־המלוכה. ואמר רב יהודה אמר רב: אלמלי לא קבל דוד לשון הרע לא נחלקה מלכות בית דוד ולא עברו ישראל עבודה זרה ולא גלינו מארצנו. (שבת נו:).

קט "וילך רחבעם שקם בי שקם בא כל ישראל להמליך אתו"¹ — תנא משום ר' יוסי: מקום מןן לפרענות: בשקם ענו את־דינה, בשקם מקרו אחיו את־יוסף, בשקם נחלקה מלכות בית דוד. (סנה' קב).

קכ שטו רבותינו: "ירבעם" — שעשה מריבה בעם; דבר אחר: שעשה מריבה בין ישראל לאביהם שבשמים.

אמר ר' יוחנן: מפני מה זכה ירבעם למלכות? מפני שהוכיח את־שלמה. ומפני מה נענשו מפני שהוכיחו ברבים, שנאמר: "וזה הדבר אשר תרים יד במלך, שלמה בנה את־המלוא. סגר את־פרץ עיר דוד אביו"². אמר לו: דוד אביך פרץ פרוצות בחומה, כדי שיגלו ישראל לנבל, ואתה נדרת אותם כדי לעשות אנצריא לבת פרעה.

¹ מבלי טיו, יו. ² מלכים א' י"א, ה. ³ שמואל ב' י"ט, ל. ⁴ מלכים א' י"ב, א. ⁵ שם י"א, כז.

במוקיו — בפוזמקאותיו ובנעליו, כדי שלא יכירו ברגליו שהוא שד, שרגלי השדים משונות. קב) השנח עלי — ראה פני, צפה לי, כלו כבדני והסב עמי על שלחני, והוא לשון כבוד. נזעה — מועה ומתיסח. קכ) נורף ביבין — מנקה תעלות של שופכין. קכז) בין ישראל ועי' — עי' העגלים. לעשות אנצריא — כדי לקבל מכס מן הבאים בשערי העיר.

אמר רב נתמן: נכות הרוח שהיתה בו בירבעם סדרתו מן העולם, שנאמר: ויֵאמֶר יִרְבֵּעַם בִּלְבוֹ עִתָּהּ תָּשׁוּב הַמַּמְלָכָה לְבֵית דָּוִד אִם נִעְלָה הָעֵם הַזֶּה לַעֲשׂוֹת זָכָיִים בְּבֵית יְיָ בִּירוּשָׁלַם וְשָׁב לִב הָעָם הַזֶּה אֶל אֱלֹהֵיהֶם אֶל יִרְבֵּעַם מֶלֶךְ יְהוּדָה וְהִרְגֵנִי!—אמר: מקבלני שאין וישיבה בעזרה אלא למלכי בית יהודה בלבד. כן שיקרא את־ירבעם יושב ואני עומד. ואמר: הרי המלך והרי העבד, ואם אשב—מורד במלכות אלה ויהרגני וילכו אחריו. מיד הניעץ המלך ויעש שני ענלי והבִּי—מדו וניעץ? אמר רב יהודה: שהשיב רשע אצל צדיק, אמר להם: הותמים אתם על כל מה שאני עושה? אמרו לו: הן. אמר להם: רוצה אני להעשות מלך. אמרו לו: הן. —כל מה שאמר לכם תעשו? אמרו לו: הן. —אפילו לעבוד עבודה זרה? אמר לו צדיק: חס ושלום! אמר לו רשע לצדיק: וכי תעלה על דעתך שאדם בירבעם יגבר עבודה זרה? אלא לנסותכם הוא רוצה, אם תקבלו את־דבריו, ואם אחיה השילוני עשה נחתם. (סנה' קא:).

קכ אותו היום שהכניס ירבעם שני ענלי והב, אחד בבית־אל ואחר בקן, ובהם צריף אחר—ונדו איטלא של ון. (סכת נו:).

קכט אמר ר' אשעניא: עד ירבעם היו ישראל יונקים מענל אחר, מבאן ואילך—משנים ושלשה ענלים. (סנה' קב:).

קל אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה—מדו אחר? אמר רב אבא: אחר שתפשו הקדושים ביד־הוא לירבעם בבגדו ואמר לו: חזור בד, ואני ואחיה ובן־ישי ונל כן עין. אמר לו: מי בראש? ואמר לו: "בן־ישי בראש".—אם כך אני רוצה. (שם).

לב. עמרי ואחאב.

קלא אמר ר' יוחנן: מפני מה זכה עמרי למלכות? מפני שהוסיף כרד אחר בארץ ישראל. שנאמר: ויִקַּח אֶת־הַכֶּרֶךְ שִׁמְרוֹן מֵאֵת שְׁמֵרָא... ויקרא את־שם העיר אשר בנה... שמרון. (שם:).

קלב הנה רבי אליהו: פעם אחת הייתי יושב בבית־המדרש הגדול שבירושלים לפני חכמים, אמרתי להם: רבותי, מה נשתנה עמרי שר צבא ישראל, שכל־שהיו לפניו לא הושיבו מלך בן מלך, עד שבא עמרי וישבו לו שלשה מלכים על בקא? אמרו לו: לא שמענו. אמרתי להם: רבותי, על שהותיר עיר גדולה בישראל, וכך היתה בנעתה, אמר: בשם שירושלים למלכי יהודה כך שמרון למלכי ישראל. (חזא'ר).

קלג שני רבתינו: דורו של אחאב כלם עובדי עבודה זרה היו, ושל ידי שלא היו בהם דילטורין היו יוצאין למלחמה ונוצחין, שבן אליהו מכרו בבר הבדמל: אני נותרתי נביא לני לבדי—וכל העם יודעין ואין מוריעין למלך. (ילק'ש מלכים א' יח: תנח:).

קלד "מנחותם כנלים על תלמי שרי"—אמר ר' יוחנן: אין לדך כל־תלם ותלם שבארץ־ישראל שלא העמיד עליו אחאב עבודה זרה והשתחיה לה. (סנה' קב:).

י' מלכים א' יב טו, כה י' שס עס, כה י' שס י"ג, כה י' שס ע"ז, כה י' שס י"ח, כה י' שסע י"ב יב.

סדרתו—גרשתו, הוציאתו. (קכח) צריף—סכה קטנה, והיא תחלת בנינה של מלכות ון, ששעבדה את ישראל בסוף כלר חלוקת העם לשנים בעשיו של ירבעם גרמה לחרבן האומה ולשעבודיה בסוף. (קכט) יונקים מענל אחר—כלר לא היה עליהם אלא חסא העגל הראשון במדבר. (קל) חזור בכ—שוב מרדך. ובן ישי—דוד המלך. (קלב) לא הושיבו מלך בן מלך—כלר לא נתקמה מלכותם ביד בנייהם. שהותיר—שהוסיף. (קלג) דילטורין—מלשינים.

עמרי ואחאב. אליהו ועובדי הבעל

קלה אַחאב הָיָה מְקַשֵּׁשׁ עֲצָמוֹ בְּכָל-יוֹם וְעוֹמֵד לִפְנֵי חֵיטָל הַמִּמָּנָה עַל אוֹצְרוֹתָיו. אָמַר לוֹ: כִּמָּה אֲנִי יָפֵה הַיּוֹם? וְהָיָה אוֹמֵר לוֹ: כֵּן וְכֵן — וְאַחֲבָב מִפְּרִישׁ דָּמִי לַעֲבוּדָה וְרָהֹ: נָרוּ שְׁנֵאֲמַר: גַּעַן הַתַּמְכֶּרֶךְ לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי יְיָ.¹

רַק לֹא הָיָה בְּאַחֲבָב אֲשֶׁר הַתַּמְכֶּרֶךְ לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי יְיָ — ר' לִי הָיָה דוֹרֵשׁ מִקְרָא וְהַ שֵּׁשֶׁה חֲדָשִׁים לִגְנָאִי. בֹּא אַחֲבָב אֲצִלּוּ בְּלִילָה, אָמַר לוֹ: מָה תַּמְאֲתִי לָךְ וּמָה פִּשְׁעֲתִי לִפְנֵיךְ? יֵשׁ לָךְ רֹאשׁוֹ שֶׁל הַפֶּסֶק וְאֵין לָךְ סוּפוֹ — אֲשֶׁר הִסְתַּה אֹתוֹ אֵינְבֵל אֲשֶׁתוֹרִי. הָיָה ר' לִי דוֹרְשׁוֹ שֵׁשֶׁה חֲדָשִׁים לִשְׁכַּח: רַק לֹא הָיָה בְּאַחֲבָב... אֲשֶׁר הִסְתַּה אֹתוֹ אֵינְבֵל אֲשֶׁתוֹרִי. (יִרְמְיָהוּ סֵנָה' פ' י"א).

קלו אָמַר רַב נַחֲמָן: אַחֲבָב שְׁקוּל הָיָה, שְׁנֵאֲמַר: וַיֹּאמֶר יְיָ מִי יִפְתֶּה אֶת-אַחֲבָב... וַיֹּאמֶר זֶה בָּבֶה וְזֶה אָמַר בָּבֶה.² הַקֶּשֶׁה רַב יוֹסֵף: מִי שֶׁכְּתוּב בּוֹ, רַק לֹא הָיָה בְּאַחֲבָב אֲשֶׁר הַתַּמְכֶּרֶךְ לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי יְיָ אֲשֶׁר הִסְתַּה אֹתוֹ אֵינְבֵל אֲשֶׁתוֹרִי, וְשֵׁנִי: בְּכָל-יוֹם הָיְתָה שׁוֹקֶלֶת שְׁקָלִי וְהֵב לַעֲבוּדָה וְרָהֹ — וְאַתָּה אוֹמֵר שְׁקוּל הָיָה! אֵלָּא אַחֲבָב וְתָרְן בְּמִמוֹנוֹ הָיָה, וּמִתּוֹךְ שֶׁהָיְתָה תַּלְמִידֵי-חֲכָמִים מִנְּכִסְיוֹ בִּפְרֹז לוֹ מִהֲצָה. (סֵנָה' קכ:).

קלו אַחֲבָב — אֵחָ לְשִׁמְיָם וְאָב לַעֲבוּדָה וְרָהֹ. (שם).

קלה גְּבוּת הָיָה קוֹלוֹ נָאֵה, וְהָיָה עוֹלָה לִירוּשָׁלַיִם וְכָל-יִשְׂרָאֵל מִתְכַּנְסִין לְשִׁמוֹעַ קוֹלוֹ. פֶּעַם אַחַת לֹא עָלָה וְהַעֲדִידוֹ עָלָיו בְּנִי-בִלְעָל — וְאָבֵד מִן הָעוֹלָם. (יִלְק"ש מַלְכִּים ב' כ"א: פְּסִיקָר, וְלֹא יַחֲסוֹר אִישׁ").

קלט וַיֵּצֵא הָרוּחַ וַיַּעֲמֵד לִפְנֵי יְיָ וַיֹּאמֶר אֲנִי אֶפְתְּנֶנּוּ — מַדּוּ רֹחַ? אָמַר ר' יוֹהָנָן: רֹחוֹ שֶׁל גְּבוּת הַיִּזְרְעֵאלִי. (סֵנָה' קכ:).

לג. אליהו ועובדי הבעל

קם וַיִּהְיֶה לֵנוּ שְׁנַיִם פָּרִים וְגו' — אָמַר לָהֶם אֱלֹהֵי לְבִיאי הַבַּעַל: בָּחֲרוּ לָכֶם שְׁנֵי פָרִים תְּאוֹמִים מֵאֵם אַחַת, הַגְּדִילִים עַל אֲבוֹם אֶחָד, וְהִטִּילוּ עֲלֵיהֶם נִזְרֹתָי, אֶחָד לָשֵׁם וְאֶחָד לַבַּעַל. בָּחֲרוּ לָהֶם הַפָּר הָאֶחָד. פָּרוּ שֶׁל אֱלֹהֵי מִיד נִמְשָׁד וְהִלָּךְ אַחֲרָיו, וְאַחֲרוֹ הַפָּר שֶׁעָלָה לָשֵׁם הַבַּעַל — נִתְקַבְּצוּ כָּל נְבִיאי הַבַּעַל וְנִבְיאי הָאֱשֵׁרָה לְהִזְיוֹ אֶת-רִגְלָיו מִן הָאָרֶץ וְלֹא יָבִלּוּ. עַד שִׁפְתָּה אֱלֹהֵי וְאָמַר לוֹ: לָךְ עֲמָהֶם. הִשִּׁיב הַפָּר וְאָמַר לְאֱלֹהֵי לִפְנֵי כָל-הָעָם: אֲנִי נִחְבְּרִי וַיֵּצֵאוּ מִבֶּמֶן אַחַת, מִפָּר אֶחָד, וְגִדְּלוּ בְּמַרְעָה אֶחָד, עַל אֲבוֹם אֶחָד, וְהָיָה עָלָה בְּחִלְקוֹ שֶׁל מִקּוֹם וּשְׁמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא מִתְקַדֵּשׁ עָלָיו, וְאֲנִי עֲלִיתִי בְּחִלְק הַבַּעַל לְהַכְעִים אֶת-בּוֹרְאָיו! אָמַר לוֹ אֱלֹהֵי: פָּר, פָּר, אַל תִּירָא. לָךְ עֲמָהֶם וְאַל יִמְצָאוּ עֲלִילָה. שִׁבְשֵׁם שִׁשְׁמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא מִתְקַדֵּשׁ עַל יְד וְהַ שְׁעִמִי. כִּד מִתְקַדֵּשׁ עַל יָדָּךְ. אָמַר לוֹ: וְכִד אַתָּה מִיַּעֲצִינִי שְׂבוּעָה, אֵינִי זֶה מִקְּבָאן עַד שֶׁתִּמְסַרְנִי אֵתָּה בְּיָדָם! מִיָּד — וַיִּקְרָא אֶת-הַפָּר אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם. מִי נָתַן לָהֶם? — אֱלֹהֵי. (תַּנְח' מַסֵּעִי: כַּמֶּר כג: יִלְק"ש מַלְכִּים א' י"ח).

¹ מַלְכִּים א' כ"א, כ. ² שְׁשׁ שְׁשׁ, כה. ³ שְׁשׁ כִּי, כו. ⁴ שְׁשׁ שְׁשׁ, כז. ⁵ שְׁשׁ יוֹמ, כח. ⁶ שְׁשׁ שְׁשׁ, כט.

קלה) כִּמָּה אֲנִי יָפֵה — שׁוֹה דְמוּס. דְּמִי — דְּמִי עֲצָמוֹ, שׁוּי. הַתַּמְכֶּרֶךְ — דְּרֵשׁ מִלִּי מוֹכֵר עֲצָמוֹ לַעֲזִי, בְּכִסֵּף שׁוּי. קלו) שְׁקוּל הָיָה — מַחֲצָה עַל מַחֲצָה זָכוֹת וְחוּבוֹה. וְתָרְן — פּוֹזֵן, נִדְבֵן. קמ) שֶׁל מִקּוֹם — שֶׁל הַקְּבִיטָה.

קמא ויפסחו על המזבח אשר עשה¹ - שעשאו היאל כבוב ושמו אותו בתוכו ואמרו לו: בשתשמע את הקול מיד חתה האש אשר בידך והדלק מתחתיו. מיד זמן הקדוש-ברוך-הוא נחש ונשכו נמת. (ילק"ש מלכים א' יח)

לד. יונה.

קמב וינקם יונה לברח מרשישה מלפני יי² - למה ברח יונה? שפעם ראשונה שלחו הקדוש-ברוך-הוא להשיב את-בני ישראל ועמדו דבריו. שנאמר: הוא השיב את-נבול ישראל מלבא חמת עד ים הערכה וכו'. פעם שניה שלחו לירושלים להתריבה. וכן שעשו ישראל תשובה עשה הקדוש-ברוך-הוא ברכ הסריו ונתם על הרעה ולא התריבה. והיו ישראל קוראים אותו. נביא שקר. פעם שלישית שלחו לנינה. דן יונה דין בינו לבין עצמו. אמר: אני יודע שזה הגוי קרובי-התשובה הם, עכשו עושים תשובה. והקדוש-ברוך-הוא שולח רגזו על ישראל: ולא די שישאל קוראים אותי. נביא שקר, אלא אף אמות העולם - דבריו בורח ליי...

גדר יונה ליפו ולא מצא שם אניה לבר כה. הביא הקדוש-ברוך-הוא רוח סערה על אניה שהיתה רחוקה מהלך שני ימים והחירה ליפו. כן שראה יונה שפח בלבו ואמר: עכשו אני יודע שדרכי ישראל לפני הקדוש-ברוך-הוא. אמר לאנשי האניה: ארד עיכם. אמרו לו: הרי אנו הולכים לאני הים תרשישה. אמר להם: אבוא עיכם תרשישה.

פרשו מהלך יום אחד בים ועמדה עליהם רוח סערת מימים ומשמאלם: וכל-האניות שבים עברות ושבות בשלום. והאניה שגדר בה יונה היתה בצרה גדולה.

והיה המלחים נוקטו איש אל אלהיו³ - ר' תנניה אומר: משבכים לשונות היו באניה וכל-אחד ואחד אלהיו בידו. ואמרו: נקרא איש אל אלהיו, והנה האלהים אשר נענה ונציל אותנו מצרה זו - הוא האלהים. ויקרא איש אל אלהיו ולא הועיל.

ויונה ירד אל תרבותי הספינה⁴ - ובצרת נפשו נדס וישן לו. בא אליו רבי-החובל, אמר לו: הרי אנו עומדים בין מות לחיים. ואמרו נדס וישן! מאיזה עם אתה? אמר לו: עברי אנכי⁵ - אמר לו: והלא שמענו שאלהי העברים גדול הוא - קום קרא אל אלהיך. אולי יתעשת האלהים לט⁶ - תעשה עשנו נסים כמו שעשה לכם בים סוף. אמר יונה: לא אכחד מכם. כי בשבילי הצרה הזאת עליכם - טאני והטילני אל הים וישחק הים מעליכם⁷ ולא קבלו האנשים להפילו אל הים.

ויפלו נזילות ויפל הערל על יונה⁸ - נסלו את-הכלים שבאניה והשליכו אותם אל הים להקל מעליהם - ולא הועילו: רצו לתוער לזקשה - ולא נכלו. מה עשו? נסלו את-יונה ועמדו על ירכתי הספינה ואמרו: אלהי עולם יי! אל תפן עלינו דם נקי ואל נא נאבדה בנפש האיש הזה. שאין אנו יודעים מה-שיבו ומה-סעשיו. אלא הוא אומר בפיו. בשבילי הצרה הזאת עליכם. מיד נסלחו והטילוהו עד ארבעות-ועשר הים מעפול: העלוהו אצלם - והים הולך וסער עליהם. עד שהטילוהו בל⁹ - וסיד עמד הים מזעפו.

וימנו יי דג גדול לבלע את-יונה¹⁰ - ר' טרפון אומר: מקנה היה אותו הדג לבלוע את-יונה מששת ימי בראשית. נכנס יונה בפיו כאדם שנכנס לבית גדול. ועמד. והיו שתי

¹ מלכים א' י"ח, כו. ² ויח' א', ג. ³ מלכים ב' י"ד, כה. ⁴ יוח' א', כ. ⁵ שם שם, ט. ⁶ שם שם, ו. ⁷ שם שם, יב. ⁸ שם שם, ז. ⁹ שם ב' א.

עיניו של הדג בשני חלונות מאירות ליונה. כ' מאיר אומר: מרגלית היתה חלדה במעיו של דג ומאורה ליונה כשמש זה שהוא מאיר לו בצהרונים. ומראה לו כל-מה שבנים ובתהומות. אמר לו הדג ליונה: אין אתה יודע שבא יומי לבגס בפיו של להקס? אמר לו יונה: הוליכני אצלו. ואני מציל אותך ואת-נפשי. מיד הוליכו אצלו. אמר יונה ללהקס: ללהקס: תרע שבשכילך ירדתי לראות מקום מרודך; ולא עוד. אלא שאני עתיד לתן תכל על-שארך ולהעלותך ולזכות אותך לסעדה הגדולה של צדיקים. מיד ברח ללהקס מפני יונה מהלך שני ימים.

אמר לו יונה לדג: הרי הצלתיך מפיו של ללהקס. הראני כל-מה שבנים ובתהומות. הראהו גדר גדול שמימי אקינוס וצאים ממנו: והראהו שבילי ים סוף שעברו: ישראל בתוכו: והראה מקום משברי הים ונליו: והראהו עמדי ארץ ומכניה: והראהו גיהנם ושאל תחתיות: והראהו היכל יי: והראהו אבן-שתיה. קבוצה בתהום סחת היכל יי וקצי קרח עומדים עליה ומתפללים.

אמר לו הדג ליונה: הרי אתה נגר היכל יי. התפלל ואפה נענה. אמר יונה לדג: עמוד במקום עמדך. שאני מבקש להתפלל. עמר הדג והתחיל יונה להתפלל לפני הקדוש-ברוך-הוא ואמר לפניו:

רבנו-של-עולם. נקראת מוריד ומעלה. הרי ירדתי - העלני: ונקראת סמית ומחיה. הרי נפשי הגיעה למות - החיני. ולא נענה. עד שיצא מפיו דבר זה: אשר נרדתי אשלמה¹ - אשר נרדתי להעלות את-להקס ולזכות אותו בסעדה גדולה של צדיקים לפניך. אשלים ביום ישועת ישראל. מיד רמו הקדוש-ברוך-הוא לגג וקלט את-יונה לביקשה. (פר"א: מדר' יונה).

לה. גלות עשרת השבטים

בשנת עשרים לפקח מלך ישראל. בא חנל-פלאסר מלך אשור ונו"י - נטל את-ענלי-ההרב ושכרם והלך לו. בשנת שנים עשרה לאחז נגער אלחי: ישראל את רוח פול מלך אשור ונגלם לראובני ולדני-ולקח את-העגל שבבית אל והלך לו. משראה הושע בן אלה שגלו ענלי והרב עמר והעביר פרוסדאות שהושיב ירכעם בן נבט שלא יעלו ישראל לרגל. שבבל-מלכי ישראל הוא אומר: נילך בדרך ירכעם. אבל בהושע בן אלה נאמר: וישע הרע בעיני יי. רק לא במלכי ישראל אשר היו לפניו.

עליו עלה שלמנאסר² - ומפני מה לא נחתם גור דינס³ של ישראל עד עכשו לנלות? מפני שהיו תולים חלקלה במלכיהם. שנאמר: אני ודעתי אפרים וישראל לא נבחר מפני כי עתה הונית אפרים נטמא ישראל⁴. (ס"ע ע"פ ילק"ש).

מה נשתנה הושע בן אלה שגלו עשרת השבטים בימיו? אלא עד עכשו היתה עבודה ונה קשורה בימיו ונה קשה לפני הקדוש-ברוך-הוא להנלות את-העביר בעון חיה. כן שבא הושע בן-אלה ובטל את-כל-המשמרות בלם ואמר: כל-מי שיעלה לירושלים

¹ יונה ח' י. ² מלכים ב' ע"ג, כע. ³ דברי הימים א' ס', כו. ⁴ מלכים ב' י"ז, כ. ⁵ שם שם, ג. ⁶ הושע ח' ג.

מרודך - מגורך, משכנך. ולא עוד - לא זו אף זו. אוקינוס - הים הגדול (אקעאן). אבן שתיה - אבן היסוד, שלפי האגדה ממנה הושתת (נתיסד) העולם. ופלט - והקיא. קמץ פרוסדאות - משמרות.

יַעֲלֶה. וְלֹא אָמַר: הֲכֵל יַעֲלֶה לִירוּשָׁלַם — עָלָיו עָלָה שְׁלֹמֹנָאסֶר* — מִפְּנֵי שֶׁשָּׁמַט קוֹרֶךְ מִצִּנּוּאוֹ וְנָתַן בְּצוּאָר הַרְבֵּים.

מִכָּאן אָמְרוּ: כֹּל הָעוֹשֶׂה מִצְוָה וְאִינוֹ גּוֹמְרָה מִתְּנִיב בְּנִפְשׁוֹ. (תדא"ר).

בְּאִשֶּׁר יַעֲלֵל הָרָעָה מִפִּי הָאִרִי שְׁתֵּי בָרָעִים אִם בְּדֵל אֶזְכֹּר* — אֵלֹהִים עֲשֶׂתָּה הַשְּׂבָטִים שְׂנִימְכּוֹ עַל חֻקֵּיהֶם וּפְלִטּוֹ עָשׂוּ. וְלֹא נִשְׁמַר מִיִּשְׂרָאֵל הַיּוֹשְׁבִים בְּשִׁמְרוֹן אֲלֵא אַחֵר מִשְׁמֶנָּה שְׂבָבָהּ. (ס"ט).

לְהִיבֹן הַנֶּלֶךְ סִנְתְּרִיב עֲשֶׂתָּה הַשְּׂבָטִים? מִרְ וּשְׁרָא אָמַר: לְאַפְרִיקָיו כִּב חֲנִינָא אָמְרוּ לְהַרִי סְלוֹנִי. (סנה' צד.).

אָמַר ר' יְהוֹנָה בְּר' סִימּוֹן: לֹא לְמָקוֹם שָׁנְלוּ עֲשֶׂתָּה הַשְּׂבָטִים וְלֹה שְׂבָט יְהוּדָה וּבְנֵימִין. עֲשֶׂתָּה הַשְּׂבָטִים וְלֹה לְפָנִים מִן נֶהֱר סִמְבָּטִיּוֹן. שְׂבָט יְהוּדָה וּבְנֵימִין מִפְּנֵימִין בְּכָל־הָאֲרָצוֹת. (ב"ר עט.).

אָמְרוּ בְּשֵׁם רַב שְׁמוּאֵל בַּר נַחֲמָן: לְשִׁלֵּשׁ וְלִיּוֹת וְלֹה יִשְׂרָאֵל. אַחַת לְפָנִים מִנֶּהֱר סִמְבָּטִיּוֹן וְאַחַת לְרִפְנִי שֶׁל אֲנִיטוֹקִיָּא וְאַחַת שִׁנְדַּר עֲלִיָּהִם הָעָנָן וְכֶסֶה אוֹתָם. (ירוש' סנה' יא.).

עֲשֶׂתָּה הַשְּׂבָטִים אֵינָם עֲתִידִין לַחֲזוֹר. שְׁנֹאֲמַר: וְיִשְׁלַכְכֶם אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת כִּיּוֹם הַהוּא* — מָה הַיּוֹם הַלֵּל וְאִינוֹ חוֹרֵר. אַף הֵם הוֹלְכִין וְאֵינָם חוֹזְרִין. ר' אֲלִיעֶזֶר אָמַר: "כִּיּוֹם הַהוּא" — מָה יוֹם מֵאִפִּיל וּמֵאִיר. אַף עֲשֶׂתָּה הַשְּׂבָטִים אֲפִלָּה שְׁלֵהֶם עֲתִידָה לְהָאִיר לָהֶם. (סנה' קי.). יִלְקָשׁ דְּבָרִים כֵּס).

לו. הבותים.

הַבּוֹתִים לֹא נִחְשְׁבוּ מִשְׂבָּעִים אֲמוֹת. אֲלֵא מִיֵּתֵר חֲמִשָּׁה נְיֻם שְׂשֻׁבָה מִלֵּךְ אֲשׁוּר. מִבְּכַל וּמִכּוֹתָה וּמִעֲנָא וּמִחֲמַת וּסְפָרְנִים. ר' יוֹסִי הוֹסִיף עֲלֵיהֶם: "דִּינָא וְאַפְרָסְתִּיקָא טַרְפְּלָא וְאַפְרָסְיָא אֲרָבְנָא בְּבִלְיָא שׁוֹשְׁבִיקָא דְהִיָּא עֲלִמְיָא".

וְכַשְׁנִלּוֹ יִשְׂרָאֵל מִשְׁמֶרֶן שֶׁלָּה סִנְתְּרִיב אֶת־עֲבָדָיו וְהוֹשִׁיבָם בְּשִׁמְרוֹן לְהַעֲלוֹת מִם לְמַלְכוּת. שֶׁלָּה בָּהֶם הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ־הוּא אֶת־הָאֲרִיּוֹת וְהָיוּ הוֹרְגִין בָּהֶם. שֶׁלָּחוּ לְמִלֵּךְ וְאָמְרוּ: אֲדוֹנֵנוּ הַמֶּלֶךְ, הָאָרֶץ, שֶׁשִּׁלַּחְתָּנוּ עֲלֵיהָ, אֵינָה מִקְבֵּלָת אִתָּנוּ, וְהִנֵּה נִשְׁאֲרָנוּ מֵעַט מִהֶרְבֶּה שֶׁלָּה הַמֶּלֶךְ וְקָרָא לְזֻקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַר לָהֶם: בְּלִי־הַשָּׁנִים הַלָּלוּ שֶׁהִיָּיתֶם בְּאֲרָצְכֶם לֹא שִׁבֵּלָה אֶתְכֶם חֵית הַשָּׂדֶה, וְעַכְשָׁיו אֵינָה מִקְבֵּלָת עֲבָדֵי. אָמְרוּ לוֹ דָּבָר שֶׁל עֲצָה, אוֹלֵי יוֹשִׁיב אוֹתָם לְאֲרָצָם. אָמְרוּ לוֹ: אֲדוֹנֵנוּ הַמֶּלֶךְ, אֵין הָאָרֶץ מִקְבֵּלָת וְכִי שֶׁלָּא נִמּוֹל וְשָׂאִינוּ קוֹרָא בַּחוּרָה. אָמַר לָהֶם: "הֲנִי לִי מִכֶּם שְׁנִים וְנִלְכוּ וְנִמּוֹלוּ אוֹתָם וְיִלְמְדוּ אוֹתָם תּוֹרָה" — וְדָבָר הַמֶּלֶךְ אֵין לְהִשְׁבִּיב מִיָּד שֶׁלָּחוּ לָשֶׁם אֶת־ר' דּוֹסֶמַאי בֶּן יִצְחָר וְאֶת־ר' יְבִרְיָה וְהָיוּ מְלַמְּדִים אוֹתָם סֵפֶר תּוֹרָה בְּקֶבֶךְ נוֹטְרִיקוֹן וְכוּכִים, וְהַגּוֹיִם הָאֵלֶּה הָיוּ הוֹלְכִים בַּחֲקוֹת הַתּוֹרָה וּבַחֲקוֹת אֱלֹהֵיהֶם. עַד שֶׁעָלָה שׁוֹרָא מִבְּכַל וּנְרַבְּבֵל בֶּן שְׁאֲלִימָאֵל וְיְהוֹשֻׁעַ בֶּן יְהוֹאָדָק וְהִתְחִילוּ בּוֹנִים בְּהִיבֵל.

¹ עמוס ג', יב. ² דברים כ"ט, כו. ³ עזרא ד', ט.

שִׁשְׁמַט קוֹלֵר וגו' — כֹּלֵר הַסִּיר מַעֲלִיו אֶת הָאֲחֵרִיתוֹת. קֶסֶן) לְהַרִי סְלוֹנִי — שֵׁם מָקוֹם. קֶסֶן) סִמְבָּטִיּוֹן — שֵׁם נֶהֱר אֲגָרִי, שְׁרוּתָהּ וּזוּרֵק אֲבָנִים בִּימֵי חָחוֹל וְשׁוֹבֵת בִּשְׂבַת. קֶסֶן) לְרִפְנִי שֶׁל אֲנִיטוֹקִיָּא — שֵׁם מָקוֹם. קֶסֶן) הַבּוֹתִים — הַגּוֹיִם שֶׁהוֹשִׁיבִם מֶלֶךְ אֲשׁוּר בְּשׁוֹמְרוֹן. כִּכְתָב נוֹטְרִיקוֹן — כֹּלֵר בִּכְתָב עֵבְרִי, שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מִשְׁתַּמְשִׁים בּוֹ עַדִּין בִּימֵי בֵּית שְׁנִי לְכַתְּבֵי חוֹל, אֲבָל לְכַתְּבֵי קוֹדֶשׁ חוֹחֵלָה לָהֶם כִּתְבֵּי זֶה בִּכְתָב אֲשׁוּרִי.

הבנות ים. חזקיהו ומפלת סנחריב

קעט

יבאו עליהם השמרונים למלחמה מאה ושמונים אלה (וכי שמרונים היו, והלא כותים היו? אלא על שם העיר שמרון ונקראו שמרונים). עוד בקשו להרוג את-נחמיה במרמה ובשלו מלאכת בית ה' שתי שנים. מה עשו? נקרא וזרבל ויהושע? קבצו את-כל-הקהל אל ההיכל, והביאו שלש מאות בהנים ושופרות בדם ושלש מאות תינוקות וספרי תורה בקדם והיו תוקעין והלחם משוררים ומקמרים ונודו את-הכותים בסוד שם המפרכש ובכתב הנוקב על הלוחות ובתרים בית-דין התחתון ובתרים בית דין העליון. שלא יאכל אדם מישראל פת בנתי (מכאן אמרו: כל האוכל פת בנתי, באפו אוכל בשר חזיר) ואל ינזר אדם מישראל בנתי ואל יהא להם חלק בתנתי המתים, וחלק ונחלה וזכרון בישראל: ושלחו את-התרים אצל ישראל שבבבל, והם הוסיפו עליהם תרים על תרים. והמלך בורש קבץ עליהם תרים עולם שמונים: ואלהא דיי-שבן שמה תמה ונזר ונזר¹¹). (פיר'א לח: תנח' וישב: ילק'ט מ"ב, יו.).

לז. חזקיהו ומסלת סנתריב.

חֹק יְהוָה—שְׁחֹקוֹ יֵה: דָּבָר אֲחֵר: שְׁחֹק אֶת־יִשְׂרָאֵל לְאֲבוֹתָם שֶׁבַשְׁמִימִים. (סנה' צד.).

קרב "חָבַל עַל מַפְנֵי שָׁמֶן" — אָמַר ר' יִצְחָק נִפְתָּא; חָבַל עַל שֵׁשׁ סִתְרֵיב מַפְנֵי שָׁמֶן שֶׁל חֲזָקִיהוּ שֶׁהָיָה דוֹלֵק בְּכֵתִי-כְנֻסִיּוֹת וּבְכֵתִי-מִרְרָשׁוֹת. מַה עָשָׂה? נֶעַץ כָּרֵב עַל פֶּתַח בֵּית־הַמִּדְרָשׁ וְאָמַר: כָּל-מִי שֶׁאֵינוֹ עוֹסֵק בַּתּוֹרָה יִדְקַר בְּתֵרֵב זוֹ. בְּדָקוּ מִדָּן וְעַד בְּאֶרֶשֶׁב־שֶׁבַע וְלֹא מָצְאוּ עִם-הָאָרֶץ: מִנִּבְתָּ וְעַד אֲנָשִׁיפָרִים וְלֹא מָצְאוּ תִינוּק וְחִילָקָתָא, אִישׁ וְאִשָּׁה שֶׁלֹּא הָיוּ בְקִיָּאִין בַּהֲלָכוֹת שְׂמֵמָה וְשִׁהְרָה. וְעַל אוֹתוֹ הִדּוּר הָיָה אָמַר: "הָיָה בְיוֹם הַהוּא יִתְּנָה אִישׁ עֲגֻלָּת בָּקָר וְשִׁמְי צֹאֵן". וְאָמַר: "הָיָה בְיוֹם הַהוּא יִהְיֶה כָל-מָקוֹם אֲשֶׁר יִהְיֶה שֵׁם אֵלֶּף נָפֶן בְּאֵלֶּף בִּסְפָה" — אֶת־עַל־סִי שֶׁאֵלֶּף נָפֶן בְּאֵלֶּף בִּסְפָה. לִשְׁמִיר וְלִשְׁוֵת יִהְיֶה". (סו:).

מֵאֲרֶחַ יוֹ בְּבֵית רֶשַׁע יִזְכָּר יְהוָה פֶּקַח בֶּן רִמְלִיָּה שֶׁהָיָה אוֹכֵל אַרְבָּעִים סָאָה וְנִזְלָתָהּ בְּמִנְיֹת סֻעָה: וְגַם צְדִיקִים יִזְכָּר יְהוָה חֲזַקְתָּהּ מִלֵּד וְיִדְּתָה שֶׁהָיָה אוֹכֵל לִישְׂרָאֵל יָרֵק בְּסֻעָתָה. (סס).

גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו – מלמד שגנונים היו. דבר אחר:
אין העתיקו אלא פראשו. (ילק"ש משלי כה: מד' משלי).

שטן רבוניתו: ששה דברים עשה חוקיניו למלך. של שלשה הורו לו יצל שלשה לא
הורו לו. של שלשה הורו לו: גנו ספר רפואות והורו לו. בנת גתם הנחשת והורו לו. נבר
עצמות אביו של משה של חבלים והורו לו: ועל שלשה לא הורו לו: סתם מי גיחון ולא
הורו לו. קאץ פלגות היכל ושנן למלך אשר לא הורו לו. עבר גיסן קניסן לא הורו
לו. (בר' יו.)

¹ מִזְרָחָא, רַחֲמֵי יְיָ יִשְׁעֵינוּ, כִּי שָׁם ז' בָּא. ² שָׁם שָׁם, כִּי מִשְׁנֵי ג', לֵב ³ שָׁם רִמָּה, אֵל

קנב) מפני שמנו—שהיה מרבה שמן להדלקה לבתי כנסיות ומדרשות. שילמדו תורה לאורו.
אעפ"י שאלף וגר — אעפ"י שהגפן כיוקר מניחים הכל כרמייהם ועוסקים בתורת. קנב) בקנח
סעודה — בסוף סעודה לקנח את הפת. קנב) שגנוזים היו — והם העתיקים ופרסמום. קנב) גנו
ספר רפואות — כך שיוכנו החולים לבם לשמים. גר עצמות אביו — לפי שהיה רשע לא
נהג בו כבוד בקבורתו. סתם מי ניתן — מי השלות, כך שלא יבואו מלכו ואשר וימצאו מים
לשתות. ושרן — ושלח. עבר ניסן בניסן — משתקדש החדש לשם ניסן נמלך לעבר את
השנה ועשאו אדר.

פני

אמר ר' יהושע בן לוי: מהו שנאמר: "עתה המבול עדין יי עליתי על המקום הזה להשתתחו" יי? אמר אלי עלה אל הארץ הזאת והשחיתתה" — ששמע הנביא אומר "עני כי מאס העם הנה את-מי השלח ההלכים לאט" — אלו מלכי בית דוד שמנהיגים אותם בנחת כמי השלח ההלכים בנחת. לכן הזה אדני מעלה עליהם את-מי הנגר העצומים והרבים את-מלך אשור" — אלא מפני מה נגנשו? הנביא התנבא על עשרת השבטים, והוא נתן דעתו על ירושלים בלה. בא הנביא ואמר לו: "כי לא מועף לאשר מוצק לה" — אמר ר' אלעזר בר ברכיה: אין נמסר עם ערף בתורה ביד המציק לה; "בעת הראשון הקל, ארצה ובליו וארצה גפתלי, והאחרון הכביר, דרך הים עבר הנדון גליל הנום" — לא כראשונים שהקלו מעליהם על תורה, אבל האחרונים שהכבירו עליהם על תורה וראוים הקלו לעשות להם גם כדורכי הים ובעוברי הדרך.

עוד היום בנב לעמר" — אמר רב הונא: אותו היום נשתפר מעונה של נב. אמרו לו הכלדיים לסנתריב: אם תלך היום אתה וכל לה, ואם לא — אין אתה וכל לה. עשה ביום אחר מהלך עשרה ימים. כשהגיעו לירושלים הטילו תחתיו מצעות עד שעלה וישב על החומה עד שראה את-ירושלים בלה. כשראה אותה קטנה בעיניו, אמר לחילותיו: "הלא זאת העיר וירושלים שהתדרתי עליה את-כל תילי וגיליה בנסתי כל-מדינתי: הלא היא קטנה וחלשה מבני-ברכי העמים שכבשתי בתוך ירי". הנה עומד ומניע בראשו, מוליך ומביא בירו על דר בית-המקדש שבציון ועל העזרה שבירושלים. אמרו לו: נשלח בה יד היום. אמר להם: יגיעים אתם היום, שבאתם מארץ רחוקה. ליט עכשו ולמחר כל אחד מקם נביא לי צרור אחר מן החומה.

הציון רבשקה על החומה ושמע שישראל קוראים את ההלל. אמר לסנתריב: חזור לאחוריד, נסים געשו להם הלילה. הנה סנתריב מבזה בדבר, שנאמר: "ינפח ידו ויר בתי ציון". מיד "ויהי כלילה והוא נוצא מלאך יי נגד במחנה אשור... וישפיתו כבקר והנה בלם פגרים מתים".

אמר רב פפא: והוא שאומרים הבירות: "לן הדין — בטל הדין". (סנה' צד, זה: תי' ישעיה: ילק"ש).

קנז

אמר רב יהודה אמר רב: בא עליהם סנתריב הרשע בארבעים וחמשה אלף איש בני מלכים יושבים בקרנות של זהב ועמהם שגלונות וזונות, ובשמונים אלף גבורים לבושי שריון קלפה, ובששים אלף איש אחוזי חרב רצים לפניו, והשאר פרשים. תנא: ארבע מחנהו ארבע מאות פרסא, רחב צנאר סוקיו ארבעים פרסא, סד מחנהו מאתים וששים רבוא אלף חסר אחר.

ראשונים עברו בשחי, אמצעים עברו בקומה, אחרונים השלו עפר על רגליהם ולא מצאו מים בנהר לשתות עד שהביאו מים ממקום אחר ושתו. (והלא כתוב: "נצא מלאך יי נגד במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף ובשפיתו כבקר והנה בלם פגרים מתים"? אמר ר' אבהו הקלו ראשי גסותיהם).

¹ מלכים ב' י"ח, כה. ² ישעיה ח', ו. ³ שם ח', ו. ⁴ שם שם, כה. ⁵ שם י', לה. ⁶ מלכים ב' י"ט, לה.

קנו) מפני מה נענש — סנתריב ומאחר שבא ברצון ה', כדורכי הים — יוצאי מצרים. נשתפר מעונה של נוב — שקבע הקב"ה לישראל זמן ענשם על הריגת כהני נוב עד אותו יום, ואלו הגיע סנתריב לירושלים באותו יום היה כובשה. הכלדיים — הקוסמים האצטרולוגים. קוראים את ההלל — ליל פסח היה. ינפח ידו — דרך זלזול. לן הדין וגו' — כלו' מאחר שעבר היום האחרון לעונש בטל גזר הדין. קנו) בקרנות — במרכבות. שגלונות — פילגשים. שריון קלפה — שריון קשקשים. בשחי — בשחיה במים. עברו בקומה — שכבר פחתו המים עיי הראשונים

חוקיהו ומפלת סנחריב

קפא

אמר לו הקדוש-ברוך-הוא לנבריאֵל : מַגִּלְךָ נְטוּשָׁה ? אָמַר לִפְנָיו : רְבוּנוֹ-שֶׁל-עוֹלָם, נְטוּשָׁה וְעוֹמֶדֶת מִשְׁשֶׁת יָמִי בְּרֹאשִׁית. ר' שְׁמַעוֹן בֶּן יוֹחָאי אָמַר : אוֹתוֹ הִפְרַק וּמִן בְּשׁוּל פְּרוֹת דָּהָה. אָמַר לוֹ הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא לְנִבְרִיאֵל : כְּשֶׁאַתָּה יוֹצֵא לְבִשְׁל פְּרוֹת הַקֶּקֶק לָהֶם, שְׁנֹאֲמַר : "מִדִּי עָבְרוּ יָקַח אֶתְכֶם וְנָוִי".

אמר רב פפא : וְהוּא שְׂאִימְרִין הִבְרִיתוֹ : "לִפִּי הִדְרָךְ הַקֶּקֶק לְכַעַל דְּבָרֶיךָ".
 "עַד שֶׁהִמְלִיךְ בִּמְסֻבּוֹי" — אָמַר ר' יוֹדָן : עַד שֶׁחֻקְקֵהוּ וְסִיעֲתוֹ מִסָּבִים וְאִזְכָּלִים פִּסְחִיהֶם בִּירוּשָׁלַיִם — כִּבְרֵר הַקָּדִים הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא בִּלְיָלָה הַהוּא, שְׁנֹאֲמַר : "נִהְיָ בִלְיָלָה הַהוּא וַיֵּצֵא מִלֵּאדָּה וְיָ נִדָּךְ בִּמְחִנָּה אֲשׁוּר"¹. (שֶׁהֲשִׁיר א.)

יֵשׁ אִימֶרִים : בְּחֻמָּמוֹ נִשְׁפָּה בָהֶם וּמָתוּ. שְׁנֹאֲמַר : "וְגַם נִשְׁפָּה בָהֶם וַיִּכְשׁוּ". ר' יִרְמְיָהּ בֶּר אֲבָא אָמַר : בְּפִים סָפֵק לָהֶם וּמָתוּ, שְׁנֹאֲמַר : "וְגַם אֵי אִבָּה כְּפִי אֶל כְּפִי וְהִנֵּחֵחִי חֲמִיתִי"². ר' יִצְחָק נִפְחָא אָמַר : אֲנִינִים נָלָה לָהֶם וְשִׁמְשׁוּ שִׁירָה מִפִּי חַיִּית וּמָתוּ, שְׁנֹאֲמַר : "מִרְמָמָתְךָ נִפְצָו גוֹיִם"³.

וּבִמָּה נִשְׁתַּיֵּר מָהֶם? אָמַר רַב : עֲשָׂרָה, שְׁנֹאֲמַר : "וַשָּׂאֵר עֵץ יַעֲרֹ מִסָּפֵר וַיְהִי וַנִּשָּׁר יִכְתָּבֵם"⁴. כִּמָּה נִשָּׁר וְכָל לְכַתֵּב ? י'. ר' אֲלִיעֶזֶר אָמַר : שִׁשָּׁה, שֶׁכֵּן דִּרְכּוֹ שֶׁל נִשָּׁר לְהִיּוֹת שׁוֹרֵט שְׂרִיטָה. (סִנְה' צֶה : אִיכ'ר ד' : שֶׁהֲשִׁיר א.)

פִּרְעָה מִלְּךְ מִצְרַיִם וְתִרְהַקָּה מִלְּךְ כּוּשׁ הָיוּ בְּאוֹתוֹ הַנֶּסֶם, שֶׁבָּאוּ לְסִיעַ לְחֻקְקֵהוּ. הַרְוִישׁ בָּהֶם סִנְחָרִיב, וּמָה עָשָׂה לָהֶם סִנְחָרִיב הַרְשָׁע ? בְּעֶרְבִית כְּפַתָּם. בְּחֻצֵּי הַלְיָלָה יוֹצֵא הַמֶּלֶךְ וּנְנִיפָם לְחִילּוֹתָיו שֶׁל סִנְחָרִיב. בְּשַׁחֲרִית הַשָּׁבִים חֻקְקֵהוּ וּמִצָּאֵם בְּפִתִּים. אָמַר : דּוּמָה שְׂלֵא בָּאוּ אֵלָיו אֶלָּא לְסִיעָנִי, הַתִּירָם וְהִלְכּוּ וְסִפְרוּ נִסִּיו וְנִבְרוּתָיו שֶׁל הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא. (שֶׁהֲשִׁיר ד').

כְּשֶׁבָּא סִנְחָרִיב וַיָּצֵר עַל יְרוּשָׁלַיִם כָּתַב שְׂבָנָא פִּתְקָא וּוְרָקוּ בְּחֻץ : שְׂבָנָא וְסִיעֲתוֹ הַשְׁלִימָה, חֻקְקָה וְסִיעֲתוֹ לֹא הַשְׁלִימָה. הִנֵּה חֻקְקָה מִתְבָּרָא וְאָמַר : שְׂמָא, חֶסֶם וְשָׁלוֹם, נּוֹטָה רַעֲתוֹ שֶׁל הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא אַחֵר הָרַב? בָּא וְנִבִּיא וְאָמַר לוֹ : "לֹא תִאֲמָרוּן קָשֶׁר לְכָל-אִשָּׁר יֹאמַר הָעָם הִנֵּה קָשֶׁר"⁵ — כְּלוּמָר, קָשֶׁר רָשָׁעִים הוּא וְקָשֶׁר רָשָׁעִים אֵינּוּ מִן הַמִּנְיָן.
 הִלְךְ [שְׂבָנָא] לְחֻצָּב לוֹ קָבֵר בְּקִבְרֵי בֵּית דָּוִד, בָּא וְנִבִּיא וְאָמַר לוֹ : "מִה־לְךָ פֶּה וּמִי לְךָ פֶּה בִּי חֻצְבֶּת לֶךְ פֶּה קָבֵר?... הִנֵּה וְיָ מִטְּלַטֵּל לְךָ טְלַטְלָה נִבְרִי" — גּוֹלָה בֶּן גּוֹלָה, אֵי זֶה כְּתֹל בֵּיתָא כָּאן, אֵי זֶה עֲמִיד הַעֲמֻדָּה כָּאן, אֶפְלוּ אֵי זֶה מִסְמֵר קִבְעָתָה כָּאן?
 כְּשִׁיעָא [שְׂבָנָא מִירוּשָׁלַיִם] בָּא נִבְרִיאֵל וְסִנְרֵי אֶת-הַשָּׁעַר בְּפָנֵי חִילוֹ, אָמְרוּ לוֹ : חִילְךָ הֵיכָן? אָמַר : חֻזְרוּ בָהֶם. אָמְרוּ לוֹ : אִם כֵּן מִשְׁחָק הֵייתָ בָּנוּ — נִקְבּוּהוּ בְּעֶקְבָיו וְתִלְאֻהוּ בְּגֻבֵּי סוּסֵיהֶם וְהָיוּ מִנְרִין אוֹתוֹ עַל הַקּוֹצִים וְעַל הַבְּרֻקָּנִים. (סִנְה' כו. : וִיקִיר ח').

אָמַר ר' יוֹחָנָן : מִפְּנֵי מָה זָכָה אוֹתוֹ רָשָׁע לְקָרוֹתוֹ "אֶסְנַפֵּר רַבָּא וְנִקְרָא"⁶? מִפְּנֵי שֶׁלֹּא סָפֵר בְּגִנְיָתוֹ שֶׁל אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל, שְׁנֹאֲמַר : "עַד בָּאִי וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ כְּאַרְצְכֶם"⁷. רַב

¹ ושעיה כ"ח, יט. ² שור ספורים א', יב. ³ מלכים ב', יט, לט. ⁴ ושעיה מ', כד. ⁵ ויחזקאל כ"א, כב. ⁶ ושעיה ל"ג, א. ⁷ שם י"ז, יט. ⁸ שם ח', יב. ⁹ שם כ"ב, טז, יז. ¹⁰ עזרא ד', י. ¹¹ מלכים ב', יח, לז.

מַגִּלְךָ נְטוּשָׁה — שְׁלוּחָה לְקִצּוֹר קִצִּיר אֲדָם, וְהוּא מִשַׁל לְחָרֵב הַמוֹת, עֲדָהִיכ שְׁלָחוּ מִגַּל כִּי בִשַׁל קִצִּירִי (יִואֵל ה', יג). קִנְחָה מִפִּי חַיִּית — חַיִּית הַקֹּדֶשׁ. שְׂרִיטָה — כְּדִי צוּרֶת נוֹ. קִנְחָה — כְּפַתָּם — אֲסָרָם. קִס (אֲחֵר הָרַב) — אֲחֵר שְׂבָנָא וְסִיעֲתוֹ. אֵינּוּ מִן הַמִּנְיָן — מִנִּין דְּעוֹת לַעֲנִין הַכְּרַעַת דִּין. כְּשִׁיעָא שְׂבָנָא מִירוּשָׁלַיִם — לְהַתְחַבֵּר לְמַחֲנֵה סִנְחָרִיב, חֻזְרוּ בָהֶם — וַנִּשְׁאָרוּ בְּעִיר. קִסָּא (אֲחֵר רָשָׁע) — סִנְחָרִיב.

ושמואל - אחר אמר: מלך פקח היה. שאלו אמר להם: ארץ טובה מארצכם. היו אומרים: משקר אתה. ואחר אמר: מלך טפס היה. אם כן - מה יתרונו? (סנה' זרז).

קסב

אמר ר' שמעון בן יוחאי: שושה היה זה שלא היה יודע לפתות. משל לאדם שהלך לשא אשה. אמר לה: אביך מלך ואני מלך. אביך עשיר ואני עשיר. אביך מאכילך בשר ודגים ומשקה בן יין ושן - ואין זה פתוי. כיצד פתוי? אומר לה: אביך הדיוט ואני מלך. אביך עני ואני עשיר. אביך מאכילך גרם וקטניות ומשקה מים ואני מאכילך בשר ודגים ומשקה בן יין ושן. אביך מוליכך למרחק בקרנל ואני מוליכך בגלגלמיקא. (ספרי עקב: ילק"ש מ"ב י"ח).

קסג

ר' ברכיה בשם ר' אלעזר אמר: ראוי היה חזקיהו לומר שירה על מפלח סנחריב. שנאמר: ולא כנמול עליו השיב חזקיהו - למה? - כי נבה לבו! בא וראה. חזקיהו מלך וצדיק ואתה. אומר: כי נבה לבו? אלא נבה לבו מלומר שירה. בא ושערו אצל חזקיהו וסייעתו. אמר להם: נמרו יי"ו אמרו לו: למה? - כי נאות עשה. אמרו לו: כבר מודעת זאת בבל-הארץ. אמר ר' אבא בר כהנא: אמר חזקיהו: תורה שאני עוסק בה מכפרת על השירה. אמר ר' לוי: אמר חזקיהו: מה אנו צריכים לומר נסיו וגבורותיו של הקדוש-ברוך-הוא? כבר מודעת זאת מסוף העולם ועד סופו. לא כבר עמד וקלל חמה באמצע הדרך. וראו נסיו וגבורותיו של הקדוש-ברוך-הוא עד סוף העולם! (שהש"ר ד).

קסד

ארבעה מלכים היו מדרש-שבע זה לא תבע זה. ואלו הם: דוד ואסא ויהושפט ויחזקיהו. דוד אמר: ארדוף אייבי ואשיגם ולא אשוב עד בלתי. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: אני עושה בך. שנאמר: ונבם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם. והנה הקדוש-ברוך-הוא מאיר לו בלילות בוקים וברקים. ודו שנאמר: כי אלה תיר ערי. וי אלהי יניה חשבי. עמד אסא ואמר: אני אין בי כח להרג להם. אלא אני רתף אותם ואתה עושה. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: אני עושה בך. שנאמר: וירדפם אסא והגם אשר עמו... כי נשכרו לפני יי"ו. לפני אסא לא נאמר אלא לפני יי"ו.

עמד יהושפט ואמר: אני אין בי כח לא להרג ולא לדרף. אלא אני אומר שירה ואתה עושה. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: אני עושה בך. שנאמר: ובעת החלו ברנה ויהקה וכן יי מארכים על בני עמון... וינפוז.

עמד חזקיהו ואמר: אני אין בי כח לא להרג ולא לדרף. ולא לומר שירה. אלא אני ישן במימי ואתה עושה. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: אני עושה בך. שנאמר: ויהי בלילה כהנא ויצא מלפני יי ויך במחנה אשור. (איכ"ר פתיח: ילק"ש שמואל ב' כ"ב).

קסה

לכרבה המשרה ולשלום אין קץ - אמר ר' תנחום: דרש בר קפרא בצפורי: מפני מה בל"מם שבאמצע תבה פתוח וזה כתוב: בקש הקדוש-ברוך-הוא לעשות חזקיהו משים וסנחריב נוגמונו: אמרה מדת הדין לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבוננו של-עולם. ומה דוד מלך ישראל. שאמר במה שירות ותשבחות לפניך. לא עשיתו משים - חזקיהו שעשית לו בל"הגסים חללו ולא אמר שירה לפניך. מעשרו משים? לך נסתתם. מיד פתחה הארץ ואמרה לפני: רבוננו של-עולם. אני אמר לפניך שירה תחת צדיק זה ונעשרו משים.

¹ דברי יומים ב' ל"ב. כה. ² יכעיס י"ב. ה. ³ תנאים י"ח. לח. ⁴ שמואל א' ל' ה. ⁵ תנאים י"ח. כט. ⁶ דברי יומים ב' י"ד. יב. ⁷ כס ב' כ"ב. ⁸ מלכים ב' י"ט. לב. ⁹ יכעיס ט"ו.

קסב) בגלקטיקא - באפרון, מין עגלה כבודה שמטלפים בה אנשים חשובים בידים. קסג) מודעת זאת וגו' - דרש. זאת ברכו לתורה, שנאמר בה. זאת התורה (דב' ד, כו). שביט חזקיה נתפשטה בכל הארץ.

חוקיה ומפלת סנחריב, חוקיה וישעיהו, שכר שלש פסיעותיו וכו' קפג

פתחה ואמרה שירה לפניו שנאמר: מכנה הארץ ומרת שמענו צבי לצדיק וכו' — אמר שר העולם לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם, עשה צביונו לצדיק נה, יצתה בת-קול ואמרה: רוי לי, רוי לי — אמר וביא: אוי לי, אוי לי עד מתי? יצתה בת-קול ואמרה: בנדים בנרו ובנר בונדים בנרו.

הנא משום ר' פסים: ונאי הוא לחוקיהו וסיעתו שלא אמרו שירה עד שפתחה הארץ ואמרה שירה. (סנה' צד. : ע"ג)

לח. חוקיהו וישעיהו.

קסו [חוקיהו המלך וישעיהו הנביא לא הלכו זה אצל זה]. חוקיהו אמר: יבא וישעיהו אצלי, שדך מצינו באלהו שהלך אצל אחאב: וישעיהו אמר: יבא חוקיהו אצלי, שדך מצינו ביהודה בן אחאב, שהלך אצל אלישע. מה עשה הקדוש ברוך הוא? הביא וסורים על חוקיהו, ואמר לו לישעיהו: לך ובקר את-החולה.

ויבא אליו וישעיהו... ויאמר... כי מת אתה ולא תחיה? — מת אתה — בעולם הזה, גלא וצירה — בעולם הבא. אמר לו חוקיהו: כל-כך למה? אמר לו: משום שלא נשאת אשה. אמר לו: משום שנראה לי ברוח-הקדש, שעתידים לצאת ממני בנים שאינם מרגלים. אמר לו: מה-לך אצל בכשנו של-הקדוש ברוך הוא? מה שנצטוו עשה — והקדוש ברוך הוא יעשה ברחמו. אמר לו: עכשיו תנלי בתך: אפשר תגרם זכות שלי ושלך ויצאו ממני בנים מרגלים. אמר לו: כבר ננורה עליך גזרה. אמר לו: בן אמוץ, בלה נבואתך וצא! כך מקלקלי מבית אבי-אבא: „אפלו חרב חדה מנתת על צנארו של אדם — אל ימנע עצמו מן הרחמים“. לכוף נתן לו וישעיהו בתו, ויצאו ממנו מנשה ורבשקה. פשם אחת הרביבים על כתפיו להוליכם לבית-המדרש. אמר אחד מהם: ראוי ראשו של אבא שייעלו בו דגים. אמר השני: ראוי ראשו של אבא שנקריבו עליו קרבן לעבודה זרה. כתבם בקרקע. מנשה תיה ורבשקה מת. (בר' י : ע"ו).

קסז וישבב, יחוקיהו עם אבתיו ויקברו במעלה קברי בני דוד? — אמר ר' אלעזר: במעלה אצל מעלים שבמשפחה, ומי הם? דוד ושלמה, וקבור עשו לו במזמור — שיצאו לשני שלשים וששה אלה חלוצי כתף, דברי ר' יהודה. אמר לו ר' נחמיה: והלא לפני אחאב עשו בן: אלא שהגידו פסר תורה על מותו ואמרו: קים זה מה שכתוב בזה. (ע"ס טז : י"ג).

קסח מצינו סהה זכות אבות? אמר ר' יוחנן: מימי חוקיהו. (שבת נח).

לט. שכר שלש פסיעותיו של מרודך בלאדן.

קסח מרודך בלאדן עובר לחמה הנה והנה רגיל בכל-יום לאכל בשלש שעות וישן עד תשע. בנן שתור וגלגל-חמה כימי חוקיהו ישן לו, ועמד ומצא שהוא שתתית, בקש להרג את-כל-עבדיו ואמר להם: הנחתם אותי לישון כל-היום וכל-הלילה? אמרו לו: היום הוא שתור. אמר להם: ואי זה אלה החסידים? אמר לו: אלהיו של חוקיהו. אמר להם:

¹ יעזוב כיד, עז. ² ע"ס י"ח, א. ³ דברי יומים ב' י"ב, נג.

קסח) שר העולם — מלאך שכל העולם מסור בידו, צביונו — רצונו וחשוקתו, רוי לי — מנסתרות שלי הן, בוגדים וגר — כלר עוד לא נתמלאה סאת הפורענות, קסו) ולכבשנו — לעתיו, קסז) חלוצי כתף — לסימן אכלות, קסח) מימי חוקיהו — שנאמר בו (ישעי' ט, ו) „מעלה ועד עולם קנאת ח' צבאות תעשה ואת, ולא בזכות אבות.

וכי יש אלה גדול מאלהי ? אמרו לו : אלה של חזקיהו גדול מכל אלהות שבועולם. מיד - בעת ההוא שלח מרודך בלאדן בן בלאדן מלך כבל ספרים ומתחיל אל חזקיהו ונז"ל, וכתב : שלום לחזקיהו המלך ושלום לירושלים ושלום לאלה הגדול. לאחר שיצאו הספרים לא נתנשבה עליו דעתו. אמר : לא עשיתי כהן, שהקדמתי שלום חזקיהו ועירו לשלום אלה הגדול : עמר מכסאו ופסע שלש פסיעות להשיב את הספרים וכתב אתרים תחתיהם, וכתב תחלה : שלום לאלה הגדול ושלום לירושלים ושלום לחזקיהו. אמר לו הקדוש ברוך הוא : אתה עמדת מבסאד ופסעת שלש פסיעות לכבודי - אני מעמיד מבניד שלשה מלכים, שליטים מסוף העולם ועד סופו, ואלו הם : נבוכדנצר נאביל-מרודך ובבלשאצר. (תנח' חשא : אס"ר ג).

מ. מנשה.

הני, שמעון בן עזאי אומר : מצאתי מנחת יחזקין בירושלים וכתוב בה : מנשה הכן את-ישעיה : שבנו שהכנים מנשה את-הצלם להיכל, התחיל מתנבא ישעיה לישראל ואמר להם בשם ה' : מה אתם מתנאים בבית זה שבניתם לי ? העלויים והתחתונים אינם מחזיקים בבדוי-ובית זה שבניתם לי אני צריך ? איה בית אשר תבנו לי¹ ? הרי נבוכדנצר עולה ומתריב אותו ומעלה אתכם. מיד קעס עליו מנשה ואמר ולעבדיו : תפשוהו² - רצו אתיו לתפשו, ברח מפניהם ליער. אמר שם - ונבלע באר, והיו ציציות שליתו נראות בחוץ. באו ואמרו למנשה, הביא תרשים ונפרו את-הארץ והיה הדם שותת. כשהגיע [המסר] לפיו של ישעיה - יצאה נשמתו, משום [שחטא בפיו] ואמר : ובחוד שם טמא שפתים אלקי ישב³. (יבמ' מט : : פסוק' פס' ד' : ירוש' סנה' פ' י"א).

מנשה נראה לו לרב אשי בחלומו. אמר לו רב אשי : מפני מה הייתם עובדים עבודה זרה ? אמר לו : אלו הייתם באותו הדור - הייתם תופס בשולי בגדי ורץ אתרי. (סנה' קב ג).

יום אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה - ובי חזקיה מלך יהודה לכל-העולם בלד למד תורה ולמנשה בנו לא למד תורה ? אלא מכל-טרת שפרת בו ומכל-עמל שעמל בו לא העלהו למוטב אלא יסורין. (שם קא ג).

ניאסררו בנחשתים⁴ - עשו לו כמין מיליאר של נחשת, ועשו אותו נקבים-נקבים, ונתנו לו לתוכו, והתחילו מסיקין סתמיו. ובנו שראה צרתו צרה - לא הגיע עבודה זרה בעולם שלא הנכירה : צלם פלזני, צלם פלזני, בא ונתצילני ! בנו שראה שלא הועילדו כלום, אמר : ובור אני, שהיה אבא מקריא אותי הפסוק הזה : בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה... ושבת ד' אלהיך⁵. הרי אני קורא אותו : אם יעני - מוטב, ואם לאו - הכל אחת, כל-הפנים שיום. באותה שעה עמדו מלאכי-השרת וסתמו כל-החלונות של מעלה, שלא תעלה תפלתו לפני המקום, ואמרו לפניו : רבון העולמים ! אדם שהעמיד צלם בתיבול - כלום אתה מקבלו בתשכחה ? אמר להם הקדוש ברוך הוא : אם אני מקבלו⁶

¹ יעשים יעו א, ² שס סיו, א, ³ שס ג, כ, ⁴ משלי כב, א, ⁵ דנח' כימים ב' יג, יא, ⁶ דנח' ד, ג

קעא) ורץ אחרי - לעיו. קעג) מוליאר - מין דוד וקלחת, חלוק לשנים, בחציו אחד נתונות גחלים, ובאחד נתונים סים וכיוצא בהם לרתוחה. כל הפנים שוים - כלו' אין בין אלהות לאלהות.

מנשה. צדקיהו המלך. נבוכדנאצר. יהויקים ויכניה

בְּתִשְׁבָּה—בְּרִינִי נֹעַל פֶּתַח בִּפְנֵי כָל־בַּעֲלֵי־תְשׁוּבָה. מָה עָשָׂה הַקָּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא? חָתַר לוֹ כְּמִין חֲתִירָה אֶחָת תַּחַת כְּסֵא כְבוֹדוֹ וְשָׁמַע תְּחִנָּתוֹ. נְהוּ שְׁנָאֲמַר: נִיתַפְלַל אֱלֹהֵי נִיעָתָר לְרִי—נִתְחַתֵּר. (פסיק' ר"ר ח')

מא. צדקיהו המלך.

קעו על אלה אני בוכיה²—ר' יהודה אומר: על סלוק דעת ועל סלוק שכינה—אפשר שהיה צדקיהו רואה אחרים שהיו מנקרים את עיניו ולא היה לו דעת לקמים את־ראשו בכתל עד שיצאה נשמתו! (איכ"א).

מב. נבוכדנאצר.

קעה אָמַר ר' יוֹהָנָן: כָּל־יָמָיו שֶׁל אוֹתוֹ רָשַׁע לֹא גִמְעָא שְׁחוֹק בְּפִי כָל־בְּרִיה, שְׁנָאֲמַר: "נִתָּה שְׁקִיסָה כָל־הָאָרֶץ בְּצִחוֹ רָנָה"³—מְבַלֵּל שְׁעָר עֲכָשׁוּ לֹא הִנָּתָה רָנָה. (שבת קמט:).

קעו וּכְבוֹ וַתִּירָה הַדּוֹסֶפֶת לִי⁴—אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר ר' יְרֵמְיָה בַּר אֲבָא: מַלְמַד שֶׁרָכַב עַל אָרִי וְכָר וְקָשַׁר טִינוֹן בְּרֹאשׁוֹ. לָקַנְס מָה שְׁנָאֲמַר: "וְגַם אֶת־מִנַּחַת הַשָּׁדָה נָתַתִּי לוֹ לַעֲבֹדִי". (שם קנ:).

מג. יהויקים ויכניה.

קעו אָמְרוּ: כּוֹן שֶׁעָלָה נְבוּכַדְנֶאצַּר לְהַחֲרִיב אֶת־יְרוּשָׁלַיִם, עָלָה וַיֵּשֶׁב לוֹ בְּדַפְנֵי שֶׁל אֲנִטוּבִיָּא. יָרְדָה סְנֵה־רִי גְדוּלָּה לְקִרְאָתוֹ. אָמְרוּ לוֹ: הַיֵּנִע וּמָנוּ שֶׁל בֵּית זֶה לְתִרְבֵּי? אָמַר לָהֶם: לֹא, אֲלֹא יְהוֹנָדָס מֶרֶד בִּי. תַּנְהִי לִי וְאֲנִי הוֹלָה. בָּאוּ וְאָמְרוּ לַיהוֹנָדָס: נְבוּכַדְנֶאצַּר מִבְּקֵשׁ נִפְשָׁד. אָמַר לָהֶם: בָּדַע עוֹשִׁין—דוֹחִין נִפְשׁ מִפְּנֵי נִפְשׁ דוֹחִין נִפְשִׁי וּמִקְנִימִין נִפְשָׁכֶם? וְהֵלֵא נֶאֱמַר: "לֹא תִסְגֵּר עֶבֶד אֶל אֲדֻנָּיו"⁵—אָמְרוּ לוֹ: לֹא כוֹן עָשִׂתָּה וְנִתְחַד לְשִׁבְעָה בֵּן בְּרִי—הֵנָּה רֹאשׁוֹ מְשֻׁלָּךְ אֵלֶיךָ עַד הַחֹמֶה"⁶. כּוֹן שֶׁלֹּא שָׁמַע לָהֶם, עָמְדוּ וַיִּשְׁלָחוּ וַיִּשְׁלָחוּ לְנְבוּכַדְנֶאצַּר.

מָה עָשָׂה לוֹ נְבוּכַדְנֶאצַּר? ר' יְהוּדָה אומר: נָסְלוּ וְהַחֲזִירוּ בְּכָל־עָרֵי יִשְׂרָאֵל וְהָרְגוּ, וְקָרַע אֶת־הַחֲמוֹר וְהַכְּנִיסוּ לְתוֹכוֹ, זֶהוּ שְׁנָאֲמַר: "קְבוּרַת חֲמוֹר וְקָבֵר"⁷. ר' נְחֲמִיָּה אומר: נָסְלוּ וְהַחֲזִירוּ בְּכָל־עָרֵי יִשְׂרָאֵל וְהָרְגוּ, וְהָיָה מִתְחַד מִבְּשָׂרוֹ כְּוִיתִים וּמִשְׁלִיד לְבָלָבִים, זֶהוּ שְׁנָאֲמַר: "קְבוּרַת חֲמוֹר וְקָבֵר"—הֵיכָן קְבוּרָתוֹ שֶׁל חֲמוֹר—לֹא בְּמַעֲי הַכֶּלֶב?

כּוֹן שֶׁהָרַג יְהוֹנָדָס הַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶאצַּר אֶת־יְכִנְיָה בְּנוֹ תַּחְתּוֹ וַיַּרְדּוּ לוֹ לְבָבֵל. וַיֵּצֵאוּ כָל־גְּנֵי בָבֶל לְקָלָס. אָמְרוּ לוֹ: מָה עָשִׂיתָ? אָמַר לָהֶם: יְהוֹנָדָס מֶלֶךְ יְהוּדָה מֶרֶד בִּי נִבְרַחְתִּי וְהַמְלִכְתִּי יְכִנְיָה בְּנוֹ תַּחְתּוֹ. אָמְרוּ לוֹ: הַמֶּשֶׁל אומר: "נֹר טוֹב מִכָּל רָע לֹא תַגְדֵּל", נֹר רָע מִכָּל רָע עַל אֶחָת בָּסָה וְכַמָּה מֶרֶד שָׁמַע לָהֶם וַיֵּשֶׁב בְּרִיסֵי אֲנִטוּבִיָּא. יָרְדָה סְנֵה־רִי גְדוּלָּה לְקִרְאָתוֹ. אָמְרוּ לוֹ: הַיֵּנִע וּמָנוּ שֶׁל בֵּית זֶה לְתִרְבֵּי? אָמַר לָהֶם: לֹא, אֲלֹא אוֹתוֹ שֶׁהַמְלִכְתִּי

¹ דְּכִי הִימִים כִּי לִגְי, יֵנ. ² אִיכָּה א', טו. ³ יִשְׁעִים יִד, ו. ⁴ דִּנְאֵל ד', לנ. ⁵ יִנְמִים כִּי, ו. ⁶ דְּכִיִּים כִּי, טו. ⁷ שְׁמוֹנֵל כִּי, כ'. כַּל. ⁸ יִנְמִים כִּי, יט.

קעו) לַהֲמִיחָ—לַחֲבוֹט הַחֲבוֹט. עַד שִׁיצָאָה—עַד שֶׁחֲצָא. קעו) וּשְׁלָחוּהוּ—הוֹרִידוּהוּ בְּשִׁלְשֵׁלֹת אוֹ בַּחֲבֵל לַטֶּפֶח. כְּוִיתִים—נִתְחַסִּים קִטְנִים כְּשֶׁעוֹר זִיתִים. לְקָלָסוּ—לְשַׁבְחוֹ. בְּרִיסֵי—בְּמַגְרֵשׁ הָעִיר.

תגורו לי ואני הולך לי. הלכו ואמרו ליכניה: נביכדנאצר מבקש נפשך. מה עשה? עמד וכןם כל-מסתחות בית-המקדש ועלה לראש הגג ואמר: רבנו-של-עולם, הואיל ולא נכינו להיות נזכרין לפניך - עד עכשו היינו בעלי-בתים נאמנים לפניך, מכאן ואילך הרי מסתחית לפניך. ירדה כמין יד של אש ונטלתם ממנו, מה עשה נביכדנאצר? נטלו ליכניה וחקשו בבית-האסורים, וכל-מי שהיה נחבש ב'מיו לא היה יוצא משם לעולם.

(ויקרא יט: ירוש' שק' פ"ז: ילק"ש).

קצח אמר ר' היא בר אביה: כתוב על נלגלתו של יהו'קים: "זאת ועוד אחרת". נקנו של ר' פרידא מצא נלגלת אחת, שהיתה משלת בשערי ירושלים, והיה כתוב עליה: "זאת ועוד אחרת", קברה - וחורה ובצבצה: קברה - וחורה ובצבצה. אמר: זוהי נלגלתו של יהו'קים, שכתוב בו: "קבורת חמור יקבר, סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלים"¹. אמר: מלך הוא, ואין דרך-ארץ לביתו. נטלה וכרכה בשיראים ונתנה בתבה. באה אשתו וראתה - יצאה ואמרה לשכנותיה. אמרו לה: של אשתו הראשונה היא שאינו שוכחה. הסיקה תגורה ושרפתה. כשבא [ר' פרידא] אמר: זוהי שכתוב עליה: "זאת ועוד אחרת". (סנה' פב:)

¹ ידעיס כ"ה, ע.

גזברין - הסמנה על הרכוש קרני גזבר. חבשו - ואסרו. קעח) ובצבצה - צעה מן הארץ, וכרכה בשיראים - עטפה באריגי משי. של אשתו הראשונה - של ר' פרידא.

הרבן בית ראשון

א. הרבן הבית

אמר לו הקדוש ברוך הוא לירמיה: לך והנבא על-ישראל. והנה משיב לסמי הקדוש ברוך הוא: נער אנכי. לא ידעתי דבר, שאמרה רוצה שאלך והנבא על ישראל ובוואה קשה. עד שאמר לו הקדוש ברוך הוא: "בשרם אחד בךסן ודשחיד ובשרם חצא מרחם הקדשחיד. נביא לנזים נתחיד". מיד קבל נבואה. וסבור היה ירמיה שאינו מתנבא אלא על הנזים. וכן שקבל ירמיה נבואה. מיד אמר לו הקדוש ברוך הוא: "כה את-פוס בנין התמה". נטלו ירמיה, שנאמר: "ואקח את-הפוס מיד יי". וסבור היה ירמיה שאינו משקה אלא לנזים. אמר לו הקדוש ברוך הוא: צא ולמד מדוד-אנץ. כלום משקין אלא למי שמסב בראש. ראה מי מסב בראש הקדינות ונהשקה תחלה-ירושלים היא מסבה בראש הקדינות.

משל למה הדבר דומה. לסוסה שונקסה לעזרה לשחות מי סוסה. בא כהן להשקותה והנה מסתכל בה-והיא אמו. מיד נתביש וחזר לאחוריו והנה צומק ובוכה על אמו. קד ירמיה. פשאמר לו הקדוש ברוך הוא: השקה את-ירושלים. אמר לפניו: רבונר-של-עולם. לא קד אמרת לי. נביא לנזים נתחיד. עכשו תחלת נבואתי באמה שליז-שחיתני ה ואשתי. אמר לו הקדוש ברוך הוא: קבר קבלת ואי אתה וכל לחור. מיד נטלה ואת-הפוס ושתתה אותה בלה. ולא עוד, אלא שמצצה את-חרסיה. שנאמר: "ושחית אותה ומצית ואת-חרשיה תגרמ". וכן שראה ירמיה שנתתם ננר-דינה של ירושלים מיד היה צומק וקובל קינה-איכה ישבה כד". "ילקש איכה א'".

בשבא וביבדנצר הרשע עם המלכים לירושלים דמו ללקדה בזמן מעם והקדוש ברוך הוא היה מתחזק את-אנשי ירושלים עד השנה השלישית אילי יחרזו בתשובה. והיו גבורים בירושלים עד אין חקר, והיו גלחמים עם הפשדים ומפילים מהם חללים הרבה. והנה שם גבור אחד ושמו אבוקא בן נבתי, קשהיו אנשי החיל מקלעים באבנים גדולות וימיס א, ב. שם כיה, עו. שם שם, יו. שם כ, ו. יחזקאל כיה, לה. איכה א, ב

(א) למי שמסב בראש — אותו משקין תחלה. כבר קבלת עליך — להתנבא. שמצצה את חרסיה — כלוי שתתח את חטס עד תמציתה. וקובל — מתאונן וצועק בקול. (ב) אבוקא בן נבתי — בפסיקד נורא: אביקה בן גביית, והוא, כנראת, אחד מגבורי ישראל בימי חורבן בית שני, חסמיכו בעל האגדה לבית ראשון.

לְהַשִּׁיל הַחוּמָה הָיָה מִקְבֵּלָן בְּיָדוֹ וּמְשַׁלִּיכָן עַל בְּנֵי הַחֵיל וְהוֹדֵג מִמֶּה הִרְבָּה, עַד שֶׁהַחֵיל לִקְבֹּל הַבָּבִים בְּרָגְלוֹ וְהָיָה מַשְׁדִּירָן לַחֵיל. וְגַם הָיוּ וּבָאָה הַרוּחַ וְהַפִּילָתוֹ מִן הַחוּמָה— וּנְבִקֵּעַ וּמָת. מַה עָשָׂה תַנְמָאֵל דִּיד יִרְמְיָהוּ? הַשְׁבִּיעַ מִלֹּאכִי־הַשְׂרַת בִּשְׁם וְהוֹרִידִם מִיָּנִים בְּכִל־זָוֶן עַל הַחוּמוֹת. בְּנֵן שְׂרָאָה הַבְּשָׁדִים בֵּן בָּרְתוֹ מִפְּנֵי אֲמִתָּם עַד שֶׁשָּׂגָה לָהֶם הַקְּרוֹשׁ— בְּרִיד־הוּא שְׁמוֹתָם וְהַעֲלֵם לְרַקִּיעַ, וּבִקֵּשׁ תַנְמָאֵל לְהוֹרִידִם וְלֹא יָכֹל. מַה עָשָׂה? הַשְׁבִּיעַ אֶת־ שְׂרָה־עוֹלָם בִּשְׁם וְהַנְבִּיָּה אֶת־יְרוּשָׁלַם וְתִלְאָהּ בְּאִוִּיר, עַד שֶׁבִּעַט בָּהּ הַקְּרוֹשׁ—בְּרִיד־הוּא מִן הַשָּׁמַיִם וּנְפִלָה. בְּאִתָּהּ שָׁעָה נִבְקָהּ יְרוּשָׁלַם וּנְכַנְסוּ הַבְּשָׁדִים. וּנְכַנְסוּ לְהִיכָל וּבִקֵּשׁוּ לְשָׂדֶפ. קָרָא הַקְּרוֹשׁ—בְּרִיד־הוּא לְקַבְּרֵאֵל וּמִיכָאֵל, אָמַר לָהֶם: מִי חָבִיב עֲלֵיכֶם אָמְרוּ לִפְנֵיו: יִשְׂרָאֵל. וְאַחֲרֵי יִשְׂרָאֵל מִי חָבִיב עֲלֵיכֶם? אָמְרוּ לִפְנֵיו: בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ. אָמַר לָהֶם: וְשָׁבַע אֲנִי בִשְׁמִי הַגָּדוֹל שְׁמָתָם בְּעֶצְמָכֶם מִצִּיתִים בּוֹ אֶת־הָאֹר. מִיָּד נָטְלוּ וּקְרִיאֵל וּמִיכָאֵל שְׁנֵי לִפְנֵי אֵשׁ וְהִצִּיתוּ אֵשׁ בְּהִיכָל יְיָ, וְהָיָה הִיכָל קוֹרָא עַל עֲצָמוֹ קוֹיָה: מִמְרוֹם שָׁלַח אֵשׁ בְּעֶצְמָתִי וְיִרְדְּתָהּ". (שם).

ר' יהושע דסיבנין בשם ר' לוי אמי: שש שנים היו הנזלים עמומות בקרו של
:בְּרִיאַל. סבג ר' ישראל עושים השוכה: וכן שלא עשו השוכה בקש לזרז עליהם בחמה.
קרא לו הקדוש-ברוך-הוא: ובריאֵל, ובריאֵל, להוֹדֵה, להוֹדֵה: שיש בהם בעלי צדקות אלו
עם אלו. (איכ"ר א').

שמנה עשרה שנה היתה בת־קול יוצאת בפלטין של גביר־נצר ואימרת: עֲבֹד־רַע, עלה ונהרב בית רבונד, שאין בניו שומעים לו, נהירא ולא עלה, אמר: אינו מבקש אלא לכבשני ולעשות לי כמו שעשה לונקני. מה עשה? בא וישב ברבני של אנטוניא ושלח גביר־אדון רב טפחים להחריב את ירושלים. עשה שם שלש שנים ומחציה, בכל יום מקיף את־ירושלים, ולא היה יכול לכבשה; פקש לחור. נתן הקדוש־ברוך־הוא בלבו, התחיל ממדד בחומה ויהיה שוקעת בכל־יום טפחים ומחצה עד ששקעה כלה. וכן ששקעה כלה נקמו השונאים לירושלים. על אותה שעה הוא אמר: לא האמינו מלכי ארץ וכל־יושבי תבל כי יבא צר ואוב בשערי ירושלים! (איכר פתיח: שם ד.).

אמר רבא: משא שלש מאות פרוזות קרדמות של ברזל שולט בברזל שלח לו
בבבאצא לנבנאצאן וכלם בלעם שער אחד של ירושלם. שנאמר: ועתה פתחיה יחד
בבשיל וכליפות תהלמונ". בקש לחזר. אמר: מתירא אני שלא יעשו בי כמו שעשו
במנצריב. יצא קול ואמר: קופץ בן קופץ. נבנאצאן קפץ! שהגיע זמנו של המקדש לחרב
ושל ההיכל להשדף. נשחיר לו קרדס אחד, בא והכה בקופו ונפחת. שנאמר: ויניע במכיא
למעלה בסבב עץ קרדמות". היה הורג והולך עד שהגיע להיכל. הקליק בו אש: נבה

¹ ואיכא ח' י"ג ² שם ד' י"ב. ³ תהלים ע"ד, ו. ⁴ שם שם,

ששנה... שמונים — ולא ידע חנמאל איך להשיגם שוב. שר העולם — המלאך הממונה על
הנהגת העולם. האר — האש. ג) עמומות — כחות. כל' החלום היו מעוככות בידו, שלא
להדליק בתוך את ביהמ"ק. להוהך — לאש לך. ד) ברפני — שם פרבר סמוך לאנשוכיה.
ה) ברול שולט בברול — ברול קשה שמשבר ברול. בלעם — כל' נשברו כל הקרדומות ולא
יכלו לשבר חשער. קופץ בן קופץ — כל' המלוך בקפיצות על החומות לכבשן. בקופו —
בגב חסדום, ולא בחרו.

ההיכל, דרכו בו מן השמים, שנאמר: "נת דרך ארצי לבתולת בתי ירוקה". וזה דעתו ושל נבחריו. יצאה בת־קול ואמרה לו: עם הרוג הרגת, היכל שרוף שרפת, קמח שחון שחנת. (פנה' זו:).

עודני תכלינה עיני אל עורתי הכלי — מה היו עושין עשרת השבטים? היו משלחין שמן למצרים ומביאין תבואה משם ומשלחין לאשור, שהיו אומרים: אם יבאו השונאים עלינו יהיו לנו לעזרה. והו' שנאמר: "וברית עם אשור ובריתו ושמן למצרים יוכל". ונאמר: "מצרים נתנו יד אשור לשבע לחם" — וכן שבאו השונאים עליהם שלחו אצל פרעה ובה ואמרו לו: שלח לנו חילים משלך. עמר ושלח להם. כשהם מפרשים בים רמז הקדוש־ברוך־הוא לים והציף לפניהם נודות נפוחים כמין שלדות ומשי אדם במים. אמרו אלו לאלו: מה־טיבם של שלדות הללו? והם אומרים להם: אלה אבותיכם היו. והיו משעבדים באבותיהם של יהודים הללו. וכן שנאלו היהודים מהם עמדו והטביעו אותם במים. אמרו: וכך גשו לאבותינו ואנו הולכים לסיעם? — מיד חורג. והו' שנאמר: "הנה חיל פרעה היוצא לכם לעזרה שב לארצו מצרים". (איכר ד': שם הוצ' ש"ב: רש"י איכה)

ב. תשעה באב.

תניא. מגלגלין זכות ליום זכאי ותובה ליום חיב.

אמרו: כשהרב בית־המקדש בראשונה — אותו היום תשעה באב היה. ומוציא־שבת היה. ומוציא־שביעית היתה. ומשמרתו של יהויריב היתה. והלויים היו עומדים על דיוקנם ואומרים שירה. ומה־שירה היו אומרים? "ישב עליהם את־אונם וברקתם יצמיחם". ולא הקפיקו למר יצמיחם? אלהינו! — עד שבאו נזים ובקשום. (תענ' כט.)

ג. על חרבות ירושלים.

נחבא העיר במצור... נחזק הרעב בעיר! — והיו כנות ציון מתחברות בשונקים והיו ראות אלו את־אלו. ואת אומרת לחברתה: למה יצאת לשוק? שלא יצאת לשוק מימך. והיא ענה ואמרת לה: מכסה אני ממך? קשה היא מפת הרעב. איני יכולה לסבל. והן אחזות זו בזו וחזרות ומבקשות בתוך העיר ואין מוצאות: והיו מגשפות את־העמודים ומחזות עליהם בראש כל־פנה. וביניהן. יונקי חלבן. היו מהלכים על יניהם ועל רגליהם. כל־אחד ואחר מכיר את־אמו. והוא עולה ונוטל את־ידה ונותנו בפיו. שמה ימשך לו חלב. והוא אינו מושך, ונפשו מטרפת — והוא מת אל חיק אמו.

באותה תשעה אמר המקום לירמיהו: קום לד לענותות וקח את־השדה מאת חנמאל דוד. כן שיצא ירמיהו מירושלים. ירד מלאך מן השמים ונתן רגליו על תומות ירושלים ופרצן. קרא ואמר: יבאו השונאים ויכנסו לבית שאדונו אינו בתוכו ויבזו אותו ויחריבוהו.

¹ איכה א', טו. ² שם ד', יא. ³ סוטה י"ב, כ. ⁴ איכה ה', ו. ⁵ ירמיה ל"א, ו. ⁶ פסלים י"ד, כג. ⁷ מלכים ב' כ"ה, כג.

דרכו — בעטו. וזה דעתו — גבה לבו. עם הרוג — שכבר נגזרה עליו גזירה משמים. ו) שלדות — גופות מתים. ז) מגלגלין וגו' — מסבכים סבות להביא טובה ביום טוב, וכן להפך. ליום חיב — תשעה באב, שהוא יום מוכן לפורענות, וארעו בו כמה פורעניות לישראל. שביעית — שנת השמיטה. ומשמרתו של יהויריב — אחת מכ"ד משמרות הכהנים בביהמ"ק. משמר לשבועים. ח) מטרפת — מתבלבלת ומתעללת.

וַיָּקָנוּ לָכֶרֶם, שֶׁהַשּׁוֹמֵר הֵיחִיו וְהִלָּךְ לוֹ, וַיִּקְצְצוּ אֶת־נִסְנוֹיו: שֶׁלֹּא תִהְיֶה מִשְׁתַּבְּחִים וְאוֹמְרִים: אֲתָם בְּבִשְׁתֶּם אוֹתָהּ, — כִּרְרִיָּה כְּבוֹשָׁה כְּבִשְׁתֶּם, עִם הָרוֹג הַרְגֶּתֶם, בֵּית שְׂרוּף שֶׁרָפִתֶם.

בְּאוֹ הַשּׁוֹנְאִים וְקָבְעוּ בִימָה שֶׁלֹּהֶם בְּהֶרֶב־בֵּית, וְעָלָה לָהֶם מְקוֹם שֶׁהָיָה הַמִּלָּךְ שֶׁלֹּמָה יוֹשֵׁב שָׁם וְנוֹטֵל עֲצָה מִן הַנּוֹקִיָּם הַיָּאֵד לִשְׁכַּלֵּל בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ: שָׁם יָשְׁבוּ הַשּׁוֹנְאִים וְנָטְלוּ עֲצָה הַיָּאֵד לְשֹׂרֵף בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ, עַד שֶׁנִּמְלְכוּ בִינֵיהֶם, וְנָטְלוּ עֲצִיהֶם וְהָיָה אֲרֻבָּה מִלְּאָכִים יוֹרְדִים וְבִיָּרֵם אֲרֻבָּה לְפִידִים שֶׁל אֵשׁ וְנָתַנוּ בְּאֲרֻבֵּי נִיּוֹת שֶׁל הַיֵּכָל וְשָׂרְפוּ אוֹתוֹ.

בְּשִׂרָאָה כִּהֵּן גִּדּוֹל שֶׁנִּשְׂרַף בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ, עָלָה לְרֹאשׁ נָנוּ שֶׁל הַיֵּכָל וְעָמַד כְּחוֹת־כְּתוּת שֶׁל פְּרָחֵי כֹהֵנָה וּמִפְתָּחוֹת הַיֵּכָל בִּידֵיהֶם, אָמְרוּ לִפְנֵי [הַקְדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא]: „רַבּוֹנוּ־שֶׁל־עוֹלָם הוֹאִיל וְלֹא זָכִינוּ לִהְיוֹת נְזָבְרִים נְאֻמִּים לְפָנֶיךָ — בְּנֵי מִפְתָּחוֹת שֶׁל בֵּיתְךָ מְסוּרִים לָךְ” — וַיִּזְקָקוּם בְּלִפְי מַעֲלָה, יֵצְאָה כִּמֵּין פֶּסֶת יָד וְקִבְלָתָם.

יֵצְא כִּהֵּן גִּדּוֹל לִילָךְ לוֹ, תִּפְשׂוּ אוֹתוֹ שׁוֹנְאִים וְשִׁחֲטוּ נִיּוֹתוֹ אֲצֵל הַמִּזְבֵּחַ, מְקוֹם שֶׁהָיָה מְקָרִיב אֶת־הַתְּמִיד, יֵצְאָה כְּתוּב בֹּרַחַת וְצוּחַת: „אוֹי לִי, אֲבָא, תְּמִידָת עֵינָיו” תִּפְשׂוּ אוֹתָהּ וְשִׁחֲטוּהָ, וְעֲרֹבוּ דָמָה בְּדָם אֲבִיהָ.

בְּשִׂרָאוֹ הַכֹּהֲנִים וְהַלֵּוִיִּם שֶׁנִּשְׂרַף בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ, נָטְלוּ אֶת־הַחֲצוּצוֹת וְנִפְּלוּ בְּאֵשׁ וְנִשְׂרָפוּ.

בְּשִׂרָאוֹ הַבְּתוּלוֹת, שֶׁהָיוּ אוֹרְנוֹת בְּפִרְכּוֹת, שֶׁנִּשְׂרַף בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ, נָטְלוּ בְּאֵשׁ וְנִשְׂרָפוּ. בְּשִׂרָאָה צִדְקִיָּהוּ בֶן־יָצָא לְבֵרֶת בְּמַחֲלָה שֶׁהָיְתָה הוֹלֶכֶת מִבֵּיתוֹ עַד עֲרֻכּוֹת וְנָחַ, מְקוֹם אֵמֶת הַמִּים בְּאֵה, זְמַן הַקְדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא צָבִי, שֶׁהִלָּךְ עַל גִּן הַמַּחֲלָה, וְנָרְפּוּ בַּשָּׂדִים אַחֲרֵי הַצָּבִי, וַיִּבְשֶׁהֵנִישׁ לְפֶתַח הַמַּחֲלָה בְּעֲרֻכּוֹת, וְנָחַ הֵינָה צִדְקִיָּהוּ וְקִיָּוִי יוֹצֵאִים, רְאוּם הַבָּשָׂדִים וְתִסְסוּם.

שֶׁלַח אוֹתָם נְבוֹיָרָאֲרָן אֲצֵל נְבוֹכַדְנֶאצַּר, אָמַר לוֹ: אָמַר, צִדְקִיָּהוּ, מָה רָאִיתָ לְמַדָּע עָלֶיךָ? בְּאִיּוֹת דִּין אֲדוֹנֶיךָ? אִם קָדִין אֱלֹהֶיךָ — תֵּיב אֵתָה לְהִרְגֵּנִי, שְׁנִשְׁבַּעְתָּ בְּשִׁמּוֹ לְשִׁקְרָא: אִם בְּדִי־מַלְכוּת — תֵּיב אֵתָה לְהִרְגֵּנִי, שְׁכַל־מִי שֶׁעוֹבֵר שְׂבוּעָתוֹ שֶׁל מֶלֶךְ תֵּיב לְהִרְגֵּנִי, עֲנֵה צִדְקִיָּהוּ הַרְגֵּנִי רָאשׁוֹן, שֶׁלֹּא אֲרָאָה בְּדָם בְּנִי, וְבָנָיו אוֹמְרִים וּמְבַקְשִׁים מִמֶּנּוּ: הַרְגֵנוּ תַחֲלָה, שֶׁלֹּא נִרְאָה דָם אֲבִינוּ שְׂפוּד עַל הָאָרֶץ, וְכֵן עָשָׂה לָהֶם: שִׁחֲטָם לִפְנֵי אֲבִיהֶם וְאַחֲרֵי־כֵן חָטְטָה אֶת־עֵינָיו וְנָתַן בְּתַנּוּר וְהוֹלִיכֻם בְּבִלְהָ, וְהָיָה צִדְקִיָּהוּ צוּחַ וְאוֹמֵר: בּוֹאוּ וְרָאוּ, כָּל־בְּנֵי אָדָם, שֶׁהָיָה יִרְמְיָהוּ מִתְּנַבֵּא עָלֶיךָ וְאָמַר לִי: „לִבְבֶל אֵתָה הוֹלֵךְ, וּבְבִבֶל תָּמוּת וּבְבִבֶל עֵינֶיךָ לֹא יִרְאוּ” — וְלֹא הָיִיתִי שׁוֹמֵעַ לְדִבְרָיו: וְהָרִינִי בְּבִבֶל — וְעֵינִי לֹא רֹאוֹת אוֹתָהּ.

וּבְשִׁנְצָא יִרְמְיָה הִנְבִּיא מַשְׁנֻת לִירוּשָׁלַיִם, נָטְלָה עֵינָיו וְרָאָה עֵשֶׂן בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ עוֹלָה, אָמַר בְּלִבּוֹ: שָׁמָּה חֲזוֹן יִשְׂרָאֵל בְּתִשְׁבּוּבָה לְהַקְרִיב קִרְבָּנוֹת, שֶׁדָּבִי עֵשֶׂן־הַקְּסָרֶת עוֹלָה, בָּא וְעָמַד לוֹ עַל הַחוֹמָה וְרָאָה בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ עֲשׂוֹי דְּנִגְדִים־דְּנִגְדִים שֶׁל אֲבָנִים וְחוֹמָת וִירוּשָׁלַיִם מְסֻנָּת, הַתְּחִיל צוּחַ וְאוֹמֵר: „פְּתִיתִי יְיָ וְנִפְתָּחִי וְגו’.

הִלָּךְ לוֹ לְהִרְבּוֹ, הַתְּחִיל צוּחַ וְאוֹמֵר: בָּאִינוּ לְהִלְכוֹ לָהֶם הַחֲטָאִים בָּאִינוּ כִּכְדָּה הִלְכוּ הַאֲבוֹתִים? אֲנִי אֵלֶךְ וְנִאֲבֵד עִמָּהֶם, הֵינָה הוֹלֵךְ וְרָאָה אֶת־הַשְּׂכִיל מִלֵּא דָם וְהָאָרֶץ

¹ יִנְמִיכָה כִּי, א.

לִשְׁכַּלֵּל — לִפְאֵר, נִשְׁלֹחַ עֵינֵיהֶם — נִשְׁאֹר עֵינֵיהֶם, פְּרָחֵי כֹהֵנָה — צִעֲרֵי הַבְּתוּלִים, נִזְכָּרִים — מְסוּנִים עַל הָאוֹצְרוֹת, פֶּסֶת יָד — כַּף יָד, חָטְטָה — נָקַד וְעָקַר, נָטְלָה — נִשְׂאָה, דְּנִגְדִים דְּנִגְדִים — גִּלְמִים גְּלִילִים, פְּתִיתִי וְנִפְתָּחִי וְגו’ — סָבֹר הָיִיתִי שֶׁלֹּא תַחֲרַב יִירוּשָׁלַיִם מֵאַחַר שְׁצִיתִנִי לְקִנּוּת שָׂדֶה.

מִרְבַּצַּת בְּדֵם הַרוּגִיהָ מִכָּאן וּמִכָּאן. קִבַּע פָּנָיו לָאָרֶץ וְרָאָה פְּרָסוֹת רְגִלִּים שֶׁל יִתְקִים וְעוֹלָלִים שֶׁהָיוּ הוֹלְכִים בְּשָׂבִי. הָיָה נוֹחַן לָאָרֶץ וּמִנְשָׁקוֹ. בְּשִׁדְחֵיץ לְגִלְזָה וּפָסֶם וְנִשְׁקָם. הִנֵּה רֹאֵה עֵת שֶׁל בַּחֲרִים נְתוּנִים בְּקוֹלְרִין—וְנוֹחַן אֶת-רָאשׁוֹ עִמָּהֶם. וּבַחֲזָרָאָן בָּא וּמַעֲבִירוֹ מֵהֶם, וְחִזֹּר וְרֹאֵה עֵת שֶׁל זָקִים שְׁלוּלִים בְּשִׁלְשָׁלוֹת—וְנוֹחַן אֶת-צִנְאָרוֹ עֲלֵיהֶם, וּבָא בַּחֲזָרָאָן וּמַעֲבִירוֹ מֵהֶם. הִנֵּה בּוֹכָה לְנַדָּם וְהֵם לְנָדָו. עָנָה וְאָמַר לָהֶם: אֲחִי וְעַמִּי, בְּלִי-כֶּךָ אֶרֶץ לָכֶם עַל שְׁלֹא הָיִיתֶם שׁוֹמְעִים לְדַבְרִי וּבֹאֲתִי. כִּינּוּן שֶׁהִנֵּיץ לְנֹהֵר פָּרָת, עָנָה וּבַחֲזָרָאָן וְאָמַר לוֹ: אִם מוֹכ בְּעִינֶיךָ לְבֹא אֵתִי בְּכָל־י. חָשַׁב וְרָמְיָהוּ בְּלִבּוֹ וְאָמַר: אִם אֲנִי הוֹלֵךְ עִמָּהֶם לְקַבֵּל, אֵין מִנַּחֵם לְנִלּוֹת הַנִּשְׁאָרָה מֵהֶם בִּירוּשָׁלַיִם. יָצָא לוֹ מֵהֶם. נָטְלוּ הַנְּלִיּוֹת עֵינֵיהֶם וְרָאוּ וְרָמְיָהוּ שֶׁשָּׂרַשׁ מֵהֶם. וְעוֹ בָּלֶם בְּבִכְיָה בְּקוֹל רֶם וְצוֹדוֹ וְאָמְרוּ: אֲבִינוּ וְרָמְיָהוּ, הֲרִי אַתָּה מוֹחִינֵנו, וְהוּוּ שֶׁנֶּאֱמָר: -עַל נִהְרֹת בְּכָל שָׁם יִשְׁכְּנוּ גַם בְּכִינוּ־י. עָנָה וְרָמְיָהוּ וְאָמַר לָהֶם: אֲנִי מַעֲדִיר שָׁמַיִם וְאָרֶץ, אֵלֹו בְּכִיתֶם בְּכִיָּה אַחַת עַד שְׂאֵתֶם בְּצִיּוֹן—לֹא גְלִיתֶם.

הִנֵּה וְרָמְיָה הוֹלֵךְ וּבּוֹכָה וְכֶךָ אָמַר: חֲבַל עֲלִיָּה, יִקְרַת הַמְּדִינוֹת וּבַחֲנוּקְתָּהּ הִנֵּה רֹאֵה אֲצַבְעוֹת דָּיִם וְרִגְלִים מְקַשְׁעוֹת וּמִשְׁלָכוֹת בְּהָרִים, וְהִנֵּה מְלַקְטִין וּמִנְפָּסִין וּמַחֲבִקִּין וּמַשְׁשָׁקִין וְנוֹחַן לַחוּד טְלִיתוֹ וּבּוֹכָה עֲלֵיהֶן וְאָמַר: בְּנִי, לֹא כֶךָ הַנִּדְרָתִי וְאִמְרָתִי לָכֶם: -חֲטוּ לִי אֱלֹהִיכֶם כְּבוֹד בְּטָרֶם יַחֲשִׁיד וּבְטָרֶם יַחֲנַפּוּ רְגִלִּיכֶם עַל הָרִי נִשְׁפָּה־י. עַל אוֹתָהּ שָׁעָה נֶאֱמַר: -עַל הָהָרִים אֲשֶׁא בְּכִי וְגָדִי וְעַל נֶאֱחַת מִדְּבַר קִינָה־י.—עַל אוֹתָם הָרִים נֶאֱמַר וּמִשְׁשָׁתִּים אֲשֶׁא בְּכִי וְגָדִי וְעַל נֶאֱחַתִּי שֶׁל יַעֲקֹב שֶׁנֶּהֱסָכוּ לְקִינָה.

אָמַר וְרָמְיָהוּ: בְּשִׁנְיָתִי עוֹלָה לִירוּשָׁלַיִם וְנָטַלְתִּי עֵינִי וְרָאִיתִי אֲשֶׁה אַחַת יוֹשְׁבַת בְּרָאשׁ הָהָר, לְבוֹשָׁה שְׁחוּרִים וְשִׁעָרָה סָתוּר, צוֹעֶקֶת וּמִבְקֶשֶׁת: מִי וְנִחְמָה, וְאֲנִי צוֹעֵק וּמִבְקֶשֶׁשׁ: מִי וְנִחְמָה, קִרְבָּתִי אֲצִלָּה וְדַרְבָּתִי עִמָּה, וְאִמְרָתִי לָהּ: אִם אֲשֶׁה אֶת-יְדִבְרִי עִמִּי, וְאִם רִחַת אֶת-הַסִּתְלָקִי מִלִּפְנֵי, עָנָה וְאָמְרָה לִי: אֵינֶךָ מִכִּירְנִי וְאֲנִי הָיָה שֶׁהָיוּ לִי שְׂבָעָה בָּנִים, יָצָא אֲבִיהֶם לַמְּדִינָה הַזֶּה: עַד שֶׁאֲנִי עוֹלָה וּבּוֹכָה עָלָיו בָּאוּ וְאָמְרוּ לִי: נָטַל הַבֵּית עַל שְׂבָעָה בְּנֶיךָ וְהָרָגָם, וְאֵינִי יוֹדַעַת עַל מִי אֲבָבָה וְעַל מִי אֶסְתֵּר שִׁעְרִי?... עָנִיתִי וְאָמְרָתִי: אֵין אֵת מוֹכָה מֵאִמִּי צִיּוֹן—וְהָיָה עֲשׂוּיָה מִרְעִית לַחַיִּית הַשָּׂדֶה, עָנָה וְאָמְרָה לִי: אֲנִי אֶפְדֵּי צִיּוֹן, אֲנִי הָיָה אִם הַשְׂבָּעָה, אִמְרָתִי לָהּ: דּוֹמָה מִכְתָּךְ לְמִכְתּוֹ שֶׁל אֵיּוֹב: מֵאֵיּוֹב נָטְלוּ כְּנִי וּבְנוֹתָיו וּמִסְפָּד נָטְלוּ בְּנֶיךָ וּבְנוֹתֶיךָ: מֵאֵיּוֹב נָטְלוּ בְּסֹפֶם וּנְהָבּוּ וּמִסְפָּד נָטְלוּ וְהִבְדּוּ: אֵיּוֹב הִשְׁלַךְ לַחוּד הָאֲשֶׁפָּה וְאֵת נַעֲשִׂית אֲשֶׁפָּה שֶׁל נָבֶל, וּבִשְׁם שְׁחֹרֵר הַקְּדוֹשׁ-בְּרֹךְ-הוּא (נֶחֱם אֶת-אֵיּוֹב כֶּךָ עֲתִיד הוּא לַחוּר וּלְנַחֲמָךְ, (פְּסִיקָר כ"ו: חֲעַנ' כט, : פְּתִיח' אֵיכ"ר: מו' מוֹבָא בְּרַשִׁי י"ב, ל' ט"ד).

מַעֲשֶׂה בְּאֶדָם אַחֵר שֶׁהָיוּ לוֹ אֲרֶבְעָה בָּנִים. אָמַר לְאִשְׁתּוֹ: יֵשׁ לָנוּ כְּלוֹם בְּבִית? אִמְרָה לוֹ: מֵלֹא כֶךָ אֶחָד. אָמַר: בְּשָׂלִי אוֹתוֹ וְנֹאכַל אוֹתוֹ, וּבְשִׁלְתִּי בְּקִדְרָה, גִּשְׁתִּירָה טָפָה בְּקִדְרָה, בָּא בְּנוֹ הַגָּדוֹל לְגִרָה אוֹתָהּ טָפָה, דַּחְפוּ אֲבִיו וְאָמַר לוֹ: אַל תִּגְזֹל אֶת-אֶחָדֶךָ, וְלֹא הִסְפִּיק לְאָכּוֹל עַד שֶׁבָּאוּ בְּשָׂדִים וְהוֹלִיכּוֹם לְמִלְחָמָה וְשָׁבוּ אוֹתָם וְהָרְגוּ אֶת-קָלָם, וְהָלַךְ אֲבִיהֶם וּמַעַצ

¹ יִרְמְיָהוּ מ', ד. ² חֲתָנִים קָלִי, כ"ה. ³ יִרְמְיָהוּ י"ג, טו. ⁴ ט"ז, ט.

מְרֻבָּצָה—הָאֲבָק שֶׁל הָרֹךְ מְרֻבָּץ בְּדֵם, כְּדוּךְ שְׁמִרְבִּיצִים אֲבָק בְּמִים. פְּרָסוֹת רְגִלִּים—כְּפוֹת רְגִלִּים. בְּקוֹלְרִין—בְּשִׁבְעוֹת בְּרוֹל שְׁנוֹתִים עַל צוֹאֵר אֲסוּרִים וּשְׁבוּיִם. שְׁלוּלִית בְּשִׁלְשָׁלוֹת—קִשּׁוּרִים בְּכַבְלִים. נָטְלוּ—נִשְׁאוּ. עָנָו—צַעֲקוּ. סָתוּר—פְּרוּעַ. ט) מֵלֹא כֶךָ אֶחָד—מוֹן רֹאִי לְבָשׁוֹל. נִשְׁתִּירָה טָפָה—לְאַחַר אֲכִילָה. לְגִרָה אוֹתָהּ—מִן הַקְּדֹרָה, לְהִשְׁיֵב נַפְשׁוֹ.

את-בל-אחר ואחר במקומו, נטל אצבעו של בנו הגדול והניחה בתוך עינו. אמר לו: אצבעך שלא הנחתיך לגרף טפה היא תטל את-עינה. אמרו: מעשה באשה אחת, שהיו לה שלשה בנים והלכו בניה למלחמה, נטלה את-בנה שהיא מינקתו ובשלתו בקדרה, בשם אוכלים הבירו ודי אחיהם, עלו לגג ונפלו ומתו, נטלהם מקונן ורמיתו: "טובים היו חללי חרב מחללי רעב". והיתה צועקת ואומרת: "אללי לי כי הייתי באספי קוץ בעללת בציר אין אשכול לאכול". אמרה: קוצר מניח ספיחים והבוצר מניח עוללות, אבל אני לא נשתיר לי כלום, נמסרתי ביד נבוכדנצר כרחל ביד ארי ויגדני ביד הטבח. (ילק"ש איכה א').

ד. סלוק שכינה.

י. ויצא כבוד ה' מעל מפתח הבית¹—אמר ר' אחא: למלך שהיה יוצא מפלטין שלו בקעס: משהיה יוצא היה חור ומנפף ומנשק בבחלי-פלטין ובצמדי-פלטין ובוכה ואומר: הוי שלום, בית-פלטין שלי! הוי שלום, בית-מלכותי! הוי שלום, בית-יקרי! הוי שלום מעשיו הוי שלום! כך משהיתה שכינה יוצאת מבית-המקדש היתה חוזרת ומנפפת ומנשקת בבחלי בית-המקדש ובצמדי בית-המקדש ובוכה ואומרת: הוי שלום, בית-מקדשי! הוי שלום, בית מלכותי! הוי שלום, בית יקרי! הוי שלום, מעשיו הוי שלום! (פתי' איכ"ר).

ה. הקדוש-ברוך-הוא בוכה.

יא. ויקרא אלני אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספר²—בשעה שבקש הקדוש-ברוך-הוא להתריב את-בית-המקדש אמר: בל-ומן שאני בתוכו אין אמות-העולם נונעות בו, אלא אכבש את-עיני ממנו ואשבש שלא אונק לו עד עת קץ, ויבאו האויבים ויתריבו אותו, מיד נשבע הקדוש-ברוך-הוא בימינו והחנינה לאחוריו, והו שנאמר: "השיב אחור ימינו מפני אויב". באותה שעה נכנסו אויבים להיכל ושרפוהו: וכן שנשכר אמר הקדוש-ברוך-הוא: שוב אין לי מושב בארץ—אסלק שכינתי ממנה ואעלה למבוני הראשון. באותה שעה היה הקדוש-ברוך-הוא בוכה ואומר: אוי לי, מה עשיתי? השריתי שכינתי למטה בשביל ישראל, ועכשו שטטאי חורתי למקומי הראשון: חסד-שלום, שחוק לגוים הייתי ולעג לבריות! באותה שעה בא מטטרון ונפל על פניו ואמר לפניו: רבנו-של-עולם! אני אכבה ואתה לא תכבה! אמר לו: אם אין אתה מניח לי לבנות—עכשו אקנס למקום שאין לך רשות לבנות ואכבה, והו שנאמר: "ואם לא תשמענה במסחרים תכבה נפשי".

אמר להם הקדוש-ברוך-הוא למלאכי-השרת: באו ונלך אני ואתם לביתי ונראה מה עשו אויבים בו, מיד הלך הקדוש-ברוך-הוא ומלאכי-השרת וירמיהו לפניו, וכן שנאמר הקדוש-ברוך-הוא את-בית-המקדש, אמר: בדאי והו ביתי וזהו מנחתי, שבאו אויבים ועשו בו כרצונם. באותה שעה היה הקדוש-ברוך-הוא בוכה וצועק ואומר: אוי לי על ביתי! קני, היכן אתם? להני ולנוי, היכן אתם? אוהבי, היכן אתם? מה אעשה לכם? כמה סעמים התריתי בכם ולא חורתם בתשובה.

¹ איכה ד', ט. ² מנכס ז', א. ³ יחזקאל י', יח. ⁴ ישעיה כ"ב, יב. ⁵ איכה ב', ג. ⁶ ורמיה י"ג, יח.

חטול את עינה — לנקרה, לפי שהיתה רעה וצרה בך. (יא) אכבוש — אעלים. אונק-אחחבה מטטרון — שם מלאך, שר הפנים.

אמר לו הקדוש-ברוך-הוא לִרְמִיָּה: אֲנִי דוֹמֵה הַיּוֹם לְאָדָם שֶׁהָיָה לוֹ בֶן יָחִיד וְעָשָׂה לוֹ חֶסֶד וּמֵת בְּתוֹךְ חֶסֶתוֹ—וְאֵין לָךְ כָּאֵב לֹא עָלַי וְלֹא עַל בְּנִי? לָךְ וּקְרָא לְאַבְרָהָם לִיצְחָק וּלְיַעֲקֹב וּלְמִשָּׁה מִקְבָּרֵיהֶם, שֶׁהֵם יוֹדְעִים לִבְכוֹת. אָמַר לִפְנָיו: רַבּוֹנוֹ-שֶׁל-עוֹלָם! אֲנִי יוֹדֵעַ הֵיכָן מִשָּׁה קָבוּר. אָמַר לוֹ הַקְדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: לָךְ עֹמֵד עַל שַׁפַּת הַיַּרְדֵּן וְהָרֵם קוֹלְךָ וּקְרָא: בֶּן-עֲמֶרֶם. בֶּן-עֲמֶרֶם, עֹמֵד וּקְרָא, צֹאנֶךָ שֶׁקָּרְעוּ אוֹיְבֵיהֶם!

מִיָּד הִלָּךְ יִרְמְיָה לַמַּעֲרָת הַמְּכֻסָּה וְאָמַר לְאַבְתָּה הַעוֹלָם: עֲמָדִי, שֶׁהָיָה וְמִן שְׂאֵתָם מִתְּבַקְּשִׁים לִפְנֵי הַקְדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא. אָמְרוּ לוֹ: מָה הַיּוֹם מִיָּמִים שֶׁאֲנִי מִתְּבַקְּשִׁים לִפְנֵי הַקְדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא? אָמַר לָהֶם: אֲנִי יוֹדֵעַ. מִפְּנֵי שֶׁהָיָה מִתְּנַרָא, שֶׁלֹּא יֵאמְרוּ: בְּיָמֶיךָ הָיְתָה זֹאת לְבִנְיָנוּ.

הַיִּנְחָם יִרְמְיָה וְעֹמֵד עַל שַׁפַּת הַיַּרְדֵּן וּקְרָא: בֶּן-עֲמֶרֶם, בֶּן-עֲמֶרֶם, עֹמֵד! הִנֵּנִי וְמִן שְׂאֵתָם מִתְּבַקְּשִׁים לִפְנֵי הַקְדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא. אָמַר לוֹ: מָה הַיּוֹם מִיָּמִים, שֶׁאֲנִי מִתְּבַקְּשִׁים לִפְנֵי הַקְדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא. אָמַר לוֹ יִרְמְיָה: אֲנִי יוֹדֵעַ.

הַיִּנְחָה מִשָּׁה וְהִלָּךְ לוֹ אֶצֶל מְלָאכֵי-הַשָּׂרָת, שֶׁהָיָה מְבִיר אוֹתָם מִשַּׁעַת מִתְּחִלָּתָהּ, אָמַר לָהֶם: מִשְׁרָתִי עֲלֵיכֶם! כָּלֹם אַתֶּם יוֹדְעִים מִפְּנֵי מָה אֲנִי מִתְּבַקְּשִׁים לִפְנֵי הַקְדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא? אָמְרוּ לוֹ: בֶּן-עֲמֶרֶם, אִי אֵתָה יוֹדֵעַ שְׁבִית־הַמִּקְדָּשׁ תִּרְבַּב וְיִשְׂרָאֵל וְלֹא מִיָּד קָרַע בְּגָדִי קְבוּד שֶׁהִלְבִּישׁוּ הַקְדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא וְהֵנִיחַ יָדוֹ עַל רֹאשׁוֹ וְהָיָה צוֹעֵק וּבֹכֶה וְהוֹלֵךְ עַד שֶׁהָיָה אֶצֶל אֲבוֹת־הָעוֹלָם. אָמְרוּ לוֹ אֲבוֹת הָעוֹלָם: מִשָּׁה רֹעָה יִשְׂרָאֵל, מָה הַיּוֹם מִיָּמִים? אָמַר לָהֶם: אֲבוֹת אֲבוֹתַי, אֵין אַתֶּם יוֹדְעִים שְׁבִית־הַמִּקְדָּשׁ תִּרְבַב וְיִשְׂרָאֵל וְלֹא לְבִין אֲמוֹת־הָעוֹלָם? מִיָּד אָף הֵם קָרְעוּ בְּגָדֵיהֶם וְהֵנִיחוּ יְדֵיהֶם עַל רֹאשֵׁיהֶם וְהָיוּ צוֹעֲקִים וּבֹכִים וְהוֹלְכִים עַד שֶׁהָיָה לְשַׁעְרֵי בֵית־הַמִּקְדָּשׁ.

בֶּן שְׂרָאָה אוֹתָם הַקְדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא. מִיָּד, יִקְרָא יְיָ אֱלֹהִים צְבָאוֹת בַּיּוֹם הַהוּא לְבָכִי וּלְמַסְפָּד וּלְקִרְחָה וּלְחִגְרָ שֶׁקִּי¹ (וְאֶלְמָלִי מִקְרָא שְׁבִיתוֹב אִי-אֶפְשֶׁר לְאָמְרוֹ), וְהָיוּ בֹכִים וְהוֹלְכִים מִשַּׁעַר לְשַׁעַר, כְּאֶדָם שֶׁמָּתוֹ מוֹסֵל לִפְנָיו. וְהָיָה הַקְדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא סוֹפֵד וְאוֹמֵר: אֲוִי לוֹ לְמִלָּךְ שֶׁבִקְשָׁתָהּ הַצִּלִּית וּבִקְשָׁתָהּ לֹא הַצִּלִּית!² (פְּתִית' אִיכָר: יִלְקִשׁ אִיכָה).

ו. אֲבָל אֲבוֹת.

בְּשַׁעֲרֵה שְׁחָרֵב בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ בָּא אֲבָרָהָם לִפְנֵי הַקְדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא בֹכֶה וּמִקְרַט וְקָנוּ וְתוֹלֵשׁ שְׁעוֹרוֹת רֹאשׁוֹ וּמִכָּה אֶת-לִפְנָיו וְקוֹרֵעַ אֶת-בְּגָדָיו וְאָפֵר עַל רֹאשׁוֹ, וְהָיָה מִהִלָּךְ בְּבֵית־הַמִּקְדָּשׁ וְסוֹפֵד וְצוֹעֵק, אָמַר לִפְנֵי הַקְדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: מִפְּנֵי מָה נִשְׁחַנְתִּי מִכָּל אִמָּה וְלִשׁוֹן, שֶׁבִּאֲתִי לִידֵי בֹשֶׁה וּבִלְמָה זֹאת? בֶּן שְׂרָאָהוּ מְלָאכֵי-הַשָּׂרָת, אָף הֵם קָשְׁרוּ הַסֶּפֶד שׁוֹרוֹת־שׁוֹרוֹת וְאִמְרִים: נִשְׁמָנוּ מִסְּלוֹת שִׁבְת עֵבֶר אֲרַח²—מִסְּלוֹת שֶׁהִתְמַקֵּת לִירוּשָׁלַם, שֶׁלֹּא יִהְיֶה עוֹבְרֵי דְרָכִים פּוֹסְקִים מִהֶן—הִיאֵךְ הָיָה לְשִׁמְמָה! דְּרָכִים שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל עוֹבְרִים וְשֹׁכִים בָּהֶם בְּחַנִּים—הִיאֵךְ שִׁבְתוּ!

בְּאוֹתָהּ שַׁעֲרֵה נִזְקַק הַקְדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא לְמְלָאכֵי-הַשָּׂרָת וְאָמַר לָהֶם: מָה לָכֶם קוֹשְׁרִים מִסֶּפֶד שׁוֹרוֹת־שׁוֹרוֹת? אָמְרוּ לִפְנָיו: רַבּוֹנוֹ-שֶׁל-עוֹלָם! מִפְּנֵי אֲבָרָהָם אוֹהֶבֶךָ שֶׁבָּא לְבִיתְךָ וְסוֹפֵד וּבֹכֶה, מִפְּנֵי מָה לֹא הִשְׁתַּחֲוֵּת עָלָיו? אָמַר לָהֶם: מִיּוֹם שֶׁנִּבְטַר אוֹהֶבֶי מִלִּפְנֵי לְבִית־

¹ יִשְׁעִיהֶם כִּיב, יֵב. ² טַס לִיג, ח.

מָה יוֹם מִיָּמִים — כָּלוּ מָה נִשְׁתַּנָּה יוֹם זֶה מִתְּמוֹל שְׁלֹשֹׁם. (יב) וְתוֹלֵשׁ — מוֹרֵשׁ וְעוֹקֵר. קִשְׁרוּ הַסֶּפֶד — נִתְחַבְּרוּ לְמַסְפָּד. נִזְקַק — נִסְפַּל, בֹּא בְּדִבְרֵים.

עולמו לא בא לכיתי ועכשו מה לירידי בביתי? אמר אברהם לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבנו-של-עולם, מפני מה הגלית את-בני ומסרתם בידי האמות והרגום בכל-מיתות משנות. והתרכית את-בית-המקדש, מקום שהעליתי את-יצחק בני עולה לפניך? אמר לו הקדוש-ברוך-הוא לאברהם: בניך חטאו ועברו על כל-התורה ועל עשרים-ושנים אותיות שבה. אמר אברהם לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבנו-של-עולם, מי מעיד בהם בישראל שעברו את התורה? אמר לו: תבא תורה ותעיד בהם בישראל.

מיד באה תורה להעיד בהם. אמר לה אברהם: בתי, באת להעיד בהם בישראל שעברו על מצותיך-ואין לך בשת-פנים מפני? וכרי יום שהחניף הקדוש-ברוך-הוא על כל-אמה ולשון ולא רצו לקבלך ער שבאי בני להרסיני וקבלו אותך וכברוך, - ועכשו את באה להעיד בהם ביום צרתם? בן ששמה תורה כך עמדה לצד אחד ולא העידה בהם.

אמר לו הקדוש-ברוך-הוא לאברהם: יבאו עשרים-ושנים אותיות ויעידו בהם בישראל. מיד באו עשרים-ושנים אותיות. באה אלה להעיד בישראל, שעברו על התורה. אמר לה אברהם: אלה, את ראש לכל-האותיות - ובאת להעיד בישראל ביום צרתם? וכרי יום שנגלה הקדוש-ברוך-הוא על הר סיני ופתח בד, "אנכי יי אלהיך" ולא קבלוך אמה ולשון אלא בני-ואת באה להעיד בבני? מיד עמדה אלה לצד אחד ולא העידה בהם. באה בית להעיד בהם בישראל. ואמר לה אברהם: בתי, את באה להעיד על בני. שהם יריונים בתמשה חמשי-תורה, שאת בראש-התורה? מיד עמדה בית לצד אחד ולא העידה כלום.

וכן שראו כל-האותיות שהשתיקן אברהם, נתבשו ועמדו בעצמן ולא העידו בישראל.

מיד פתח אברהם לפני הקדוש-ברוך-הוא ואמר: רבנו-של-עולם, למאן שנה נתת לי בן, וכשעמד על דעתו והיה בחור בן שלשים ושבע שנים אפרת לי: העלהו עולה לפניי ונעשיתי עליו באבני ולא רחמתי עליו, אלא אני בעצמי בפתי אותו - ולא תזכר לי זאת. ולא תרחם על בני?

פתח יצחק ואמר: רבנו-של-עולם, כשאמר לי אבא: "אלהים יראה לו השם לעלה בני", לא עבדתי על דברך, ונעקדתי ברצון לבי על גבי המזבח, ופשטתי את-צוארי פתח הסבין - ולא תזכר לי זאת, ולא תרחם על בני?

פתח יעקב ואמר: רבנו-של-עולם, לא עשרים שנה עמדת בבית לבן? וכשיצאתי מביתו פגע בי עשו הרשע ובקש להרג בני, ומסרתי עצמי למיתה עליהם - ועכשו נמסרו ביד אויביהם בצאן לשבתה לאחר שנדלתיים באפרוחים של תרנגלים וסבלתי עליהם צער גדול-בנים. - ולא תזכר לי זאת, ולא תרחם על בני?

פתח משה ואמר: רבנו-של-עולם, לא רועה נאמן הייתי על ישראל ארבעים שנה ורצתי לפניהם כסוס במדבר, וכשהגיע זמן שיבנסו לארץ נזרת עלי: במדבר ופלו עצמותי. - ועכשו שגזל שלחתי לי לספר ולבכות עליהם? והו המשל שאומרים בני אדם: "מטוב אוני לא טוב לי ומרעו רע לי"...

¹ ורמיה יוא, עו. ² שמות כ, ג. ³ כנאשית כג, ט.

באותה שעה אמר משה לירמיה: לך לפני, ואלף אליהם ואראה, מי מניח ידו עליהם? אמר לו ירמיה: אי-אפשר לך בדרך מפני ההרועים. אמר לו: אף-על-פי-כן! מיד הלך משה וירמיה לפניו, עד שהגיעו למדרות בבל. ראוהו למשה ואמרו זה לנה: בא כן-עמרם מקברו לפדותנו מיד צרינו. יצאה בת-קול ואמרה: גורה היא מלפני! מיד אמר להם משה: בני, להחזיר אתכם אי-אפשר, שבקר וגורה וגרה. אלא המקום יחזיר אתכם במהרה — והניח אותם. באותה שעה הרימו קולם בבכי נדולה, עד שעלתה בכיתם לשרום: והו שגמר: „על נהרות בבל שם ישכנו גם בכינו“.

בן שבא משה אצל אבות-העולם אמרו לו: מה עשו האוֹיִבִּים בבנינו? אמר להם: מהם הרנו בתרב ומהם כפתו יריהם לאחוריהם, ומהם אסורים בבכלי ברזל, ומהם נפשימים עקמים, ומהם מתי בדרך ונבלתם לעוף השמים ולבהמת הארץ, ומהם משלכים לתהה רעבים וצמאים. מיד פתחו כלם וקצו וקונו בקינות: „ני על מה-שהגיע לבנינו! היאך היותם ביתומים בלא אב! היאך ישנתם בצהרנים ובקנין בלא לבוש ובלא כסות! היאך הלכתם בדרים ובחצצים חלוצי-נעלים ובלא סנדלים! היאך היותם טעונים משאות חלול היאך היו יריכם כפנות לאחוריהם! היאך לא היותם בולעים רק שבעיכם!“

פתח משה ואמר: ארצה את, השמש! למה לא חשכת בשעה שנגנס האויב לבית-המקדש! השיבה לו השמש: בהינד, משה רועה נאמן, היאך אהיה השכה — ולא הניחני ולא הרפו מפני, שהלקוני בששים שבמים של אש ואמרו לי: צאי והאירי אורך!

שוב פתח משה ואמר: „ני על זיוך, בית-המקדש, היער חשך? ני שהגיע נמנו שיתרבו הניקל גשרה ותינוקות של בית רבן נהרגים, נאבותיהם הולכים בשבי ובגלות.“

שוב פתח משה ואמר: שבאים, בחינים! לא תמיתו אותם מיתה אכזרית ולא תעשו בהם כלית גמורה, ולא תהרגו בן לפני האב ובת לפני האם, שמיניע השעה והקדוש-ברוך-הוא יפרע מהם, והבשרים הרשעים לא עשו כד, אלא היו נותנים בן בחיק אמו ואמרו לאביו קום שתמהו. היתה אמו בוכה ודמעותיה נושרות עליה, ואביו תולה לו ראשו.

אמר משה לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבנו-של-עולם, בתקת בתוך-הקד: „נשור אושה אתו ואת-בנו לא תשחטו ביום אחר“² — והלא כבר הרנו בנים ואמותיהם כמה וכמה, נאמה שותק...

באותה שעה קבצה רחל אמו לפני הקדוש-ברוך-הוא ואמרה: רבנו-של-עולם, נלוי לפניך, שיעקב אהבני אהבה יתרה ועבר בשבילי לאבא שבע שנים, וכשהגיע נמן נשואי לבצלי, נעץ אבי להתליפני באחותי, ולא קנאתי באחותי ולא הוצאתיה לתרפה, ומה אם אני שאני כשר-ודם, גפר ואפר, לא קנאתי בצרה שלי — אמה מלך חי וקיים ונחמן, מפני מה קנאת בצבור-הגדה שאין בה ממש והגלית את-בני?

מיד נתקלנו בחמיו של הקדוש-ברוך-הוא ואמר: בשבילי, רחלי, אני מחזיר את-ישראל למקומם. והו שגמר:

כה אמר יי:

קול ברמה נשמע גוי בבי תמרורים,
רחל מבכה על בניה מאנה לחנכים...

¹ סתים קלי' א. ² וקרא כי, כה. ³ ירמיה י"א, יד.

בת קול — קול משמים. ו — אוי ואבוי, ובחצצים — על אבנים קטנות. סנדלים — נעלים. לא היתהם בולעים רוק-מאין פנאי, בחיך — לשון שבועה. שהלקוני — שהכוני. שבאים — שובים. יפרע מהם — ישלם להם כמעשיכם, נושרות — נושלת, תולה לו ראשו — של התינוק לשחיפת.

ונאמר:

מנצי קולך מבכי
 כי נש שבר לפעלך...
 ושינוי מדמיה
 ויש תקנה לאהריתך.
 ושבו בנים לגבולם! (שם)

ו. דמו של זכריה.

יג אמר ר' יהושע בן קרחה: סח לי גון אחר מאנשי ירושלים: בבקשה זו הרג נבוכדנצר רב־טבחים מאתים ואחת עשרה רבוא ובירושלים הרג תשעים וארבע רבוא על און אתה עד שהלך דמם ונגע בדמו של זכריה. מצא את־דמו של זכריה שהוא רותם ועולה. אמר להם: מה זה? אמרו לו: דם זכרים שאשפך. אמר להם: הביאו דם זכרים ואבילק. הביאו ולא נמצאו דומים זה לזה. אמר להם נבוכדנצר: אם תאמרו לי - מושב, ואם לא - אסרק את בשרכם במסרקות של ברזל. אמרו לו: מה נאמר לך? כהן נביא היה בינינו והיה מוכיחם על עברות שבגדינו. עמדנו עליו והגאיהו, וזה במה שנים שאין דמו נת. אמר להם: אני אסלק. הביא מנהררי גדולה וסנהררי קטנה והקנם על הדם - ולא נתו; פרחי כהנה - ולא נתו; בוזרים ובתולות - ולא נתו; תינוקות של בית־רבם - ולא נתו. עד שהרג עליו תשעים וארבע רבוא. קרב נבוכדנצר אצלו ואמר: זכריה! זכריה! טובים שבהם אפרתי, וכי נוח לך שאאבד את בלם? מיד - נת. באותה שעה הרחרר נבוכדנצר תשובה בלבנו. אמרו ומה אם הם שלא אבדו אלא נש אתה בך - אני שהרעתי כל־הנקשות הקלו על אתה במה וקמה. ברח ושלח שטר צואה לביתו ונתניר. (גיס' גי; סנהר' צו).

ת. יסורי הגולים.

יד קדמיתה על לחיהי - על בתנריה. אתה מוצא בשעה שנכנסו שונאים לירושלים. תפסו את־הביתרים וקפצו נדיהם לאחוריהם, והיה הבחורים בוכים והתענות יוצרות על לחניהם. ולא היו יכולים לקנחן. ונשארות על לחניהם בערבת. (איכר' א).

טו קראתי למאהבי המה רמוניי - אמר ר' יהושע בן לוי: כשהגלה נבוכדנצר הרשע את־ישראל לבבל היו בפניהם נדיהם מאחוריהם. נתנים בשלשלאות של ברזל (והולכים ערמים בבהמות. עון שעברו על בני ישמעאל. אמרו להגמונות שעליהם: עשו עמנו חסד ורחמים והעבירונו על אחינו בני ישמעאל הדנו. וכן עשו. יצאו בני ישמעאל לקראתם. הוציאו להם פת מלחה וציר עמה. הביאו נודות ריקים וצבעים במים ותלאים בשערי אהליהם. כשראו ישראל בך, נתשבה דעתם: היו סבירים שהם מלאים מים. אמרו להם: אכלו פת ותחלה ואחר כך נביא לכם מים. אכלו את־הפת. באו ואמרו: לא ספאנו מים. והם נושכים בשניהם באוקם נודות. ונכנסה רוח חמה לתוך משיהם - ומתים. (נחמ' יתרו).

¹ וימוס ליא, עורטו. ² מוכס אל, כ. ³ שם כס, יס.

(יג) סח - כפר. אפיסנו - ארצה אותו. פרחי כהנה - צעירי הכהנים. יד) לקנחן - למחות אותו. טו) להגמונות - למקדים הסמנים עליהם. הציר - סירמלה. וצבעום - הטינום מברזן.

ח ר' יוחנן אמר: שמנים אלה פרחי כהנה וביקדם שמנים אלה מגני והב בקעו בחילותיו של נבוכדנאצר והלכו להם אצל הישמעאלים. אמרו להם: בני דודני אתם, השקנו מימ! אמרו להם: אכלו תחלה ואחר-כך אתם שותים מימ. מה עשו? הוציאו להם מיני מלוחים, וכן שאלו הוציאו להם נודות נפוחים והיה כל-אחד מהם מתירו וניתנו לתוך פיו, והיה הרוח נכנס לתוך מעיו – והיה מפרפר ומת. (איכר ב; ילק"ש ישעיה כא)

ט. על נהרות בבל.

יז על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו¹ – מה ראו ישראל לבכות על נהרות בבל? – אמר ר' יוחנן: הרג בהם פרת בישראל יותר ממה שהרג בהם נבוכדנאצר הרשע. כשהיו שרוים בארץ לא היו שותים אלא מימי נשמים ומימי נזילים ומימי מענות, וכן שגלו לבבל שתי מים מפרת ומתים מהם הרבה. לפיכך היו בוכים על ההרגים שהרגו בהם אויביהם, ועל המתים שמתו בדרך ולא הניחום לקברם ועל ההרגים שהרג בהם פרת. ולא עוד אלא שהיה נבוכדנאצר הרשע יושב בקפינה, הוא וכל-נזוליו וכל-שריו, ועמהם כל-מיני זמר (שנאמר: "וכשדים באניות רתם"²), וכל מלכי יהודה מוטלים בשלשלאות של ברזל והולכים ערמים על שפת הנהר. נשא נבוכדנאצר הרשע את-עיניו וראה אותם, אמר לעבדיו: מפני מה הולכים הללו בקומה וקופה בלא משאוי? אין להם משאוי שתתנו על צנאדם? מיד הביאו ספרים ועשו אותם כחמת ומלאו אותם חול והניחו על כתפם עד שנקספה קומתם, וקד אמרו על עצמם: על צנארנו נרדפנו³. באותה שעה נעו כל-ישראל בבכי'ה עד שעלתה שועתם למרום.

אמר ר' אחא בר אבא: באותה שעה במש הקדוש-ברוך-הוא להחזיר את-כל העולם בלו לתרו וברו (שנאמר: "ונם אני אכה כפי אל כפי והנחתי חמתי"⁴). אמר הקדוש-ברוך-הוא: כל-מה-שבראתי לא בראתי אלא בשביל אלו. עולם שבראתי בשמי ידי (שנאמר: "אף ידי יצרה ארץ ומימי טפחה שמים"⁵) – אחריכנו.

אמר ר' תחליפא בר קרייה: באותה שעה נכנסו כל-מלאכי-השרת ועמדו לפני הקדוש-ברוך-הוא ואמרו לפניו: רבנו-של-עולם. כל-העולם ומלואו שלך הוא, לא ידך שהחרכת דירתך של מטה, אלא שפתריב דירתך של מעלה! אמר להם: וכי בשר-ודם אני שאני צריך לתנחומים? הרי אני מכיר בראש ואני מכיר בסוף, שנאמר: "ועד וקנה אני הוא וגו'⁶ – על כן אמרתי שעו מיני... אל תאיצו לנחמני"⁷ – אמר להם: תנחומיכם הללו שאתם מנחמים אותי נאיצים הם לפני; רדו מלפני ושאו את המשאוי מעל בני. מיד ירדו מלאכי-השרת ונטלו את-המשאוי מעליהם; ולא מלאכי-השרת בלבד אלא אף הקדוש-ברוך-הוא, בכיכול, נשא עמדם, שנאמר: "למענכם שלחתי בבל"⁸.

בשעה שבה נבוכדנאצר ושרף את-פית-המקדש והגלה את-ישראל ושבה אותם, לא עשה [להם] אסטטיא בבל-ארץ-ישראל אלא היו רודפים אותם, ולמה היו רודפים אותם? שהיו חוששים להפסם ואמרו: אלהיהם של אמה זו מצפה להם שיגעשו תשובה: שמה יגעשו תשובה עד שהם נתינים בתוך ארצם ודוא עושה לנו בדרך שעשה לסנתריב.

¹ תהלים קל"ז, ח. ² ישעיה מ"ג, יד. ³ חזקה ה"ו, ט. ⁴ יסזקאל כ"א, כז. ⁵ ישעיה מ"ט, יג. ⁶ שם מ"ה, ז. ⁷ שם כ"ב, ז.

(י) הביאו ספרים – ויריעות קלף של ספרי-תורה. כחמת – כנאד. אסטטיא – מקום חניה. תיששים – יראים. עד שהם – בעוד שהם.

לכך לא עשו אסטטוא בבל-ארץ-ישראל. וכן שבאו על גירות בבל וראו שהם נתינים בידם על אדמתם – מיד עשה אסטטוא. אלו נפנו לאכילה ושתיה ואלו נפנו לבבי ולמספר. אמר להם נכונדנאצר: מה אתם יושבים ובוכים? והוא קורא לשבטו של לוי ואמר להם: הכינו עצמכם, עד שאנו אוכלים ושותים אני מבקש שתעמדו ותקישו לפני בכנורות שלכם, בדרך שהייתם מקישים בבית-המקדש שלכם לפני אלהיכם. מסתכלים אלו באלו ואמרו: לא דינו שהחרבנו בית-המקדש בעונותינו, אלא עכשו אנו עומדים להקיש בכנורותינו לפני הננס הזה? מיד עמדו כלם ונטלו עצה ותלו כנורותיהם בערבות שהיו שם, ושלטו בנפשותם ונתנו אליהם ידיהם לתוך פיהם ומרצעים ומקצצים אותן. והו' שנאמר: "איד נשיר את-שיר יי"¹ – "לא נשיר" לא נאמר אלא "איד נשיר": [היו] מראים אותם אצבעותיהם ואומרים להם: אין אתם יודעים שהיו כפותינו חקוקות ככרזל ונתקטעו אצבעותינו, – ראו, היאך נשיר! (פסיקד לא; ילקש תהל).

יח. ודמע תדמע ותברר עיני דמעה כי נשבה עדר יי"² – אתה מוצא, עד שלא נלו ישראל היו עשויים עדרים-עדרים: עדרי כהנה לבד, עדרי לוי לבד, עדרי ישראל לבד, וכן שגלו נעשו עדר אחר – "כי נשבה עדר יי".

ר' יוחנן בן זכאי היה אומר: מפני מה-גלו ישראל לבבל יותר מבכל-הארצות כלן? מפני שבית אברהם משם. משלו משל, למה הדבר דומה? לאשה שקלקלה על בעלה: להיכן משלחה? משלחה לבית-אביה. (תוס' ביט).

י. נעניעים.

יט. "אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי"³ – כנגד מי אמרוהו בני לרח למקרא הנה? לא אמרוהו אלא כנגד כנסת-ישראל. שאמרה כנסת-ישראל לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבוננו-של-עולם, זכורה אני בשחון ושלוח, שהייתי שרויה בדם – ועכשו נתרחקו ממני, ואני בוכיה ומתאנחת ואומרת: מי ישימי כימים הראשונים, שהיה המקדש בנוי, ואתה יורד לתוכו משמי מרום ומשרה שכינתך עלי ואמות-העולם מקלסין אותי, וכשהייתי מבקשת רחמים על עוני – אתה עונה אותי, ועכשו אני בבושה ובלמה. ועוד אמרה לפניו: רבוננו-של-עולם! שממה עלי נפשי, כשאני עוברת על ביתך והוא תרב, וקול דממה בתוכו, ואומר: מקום שזרעי של אברהם הקריבו קרבן לפניך, והבהנים עומדים על הדוכן, והלויים מקלסין בכנורות – יהיו שועלים מרקדים בו? "כי אעבר בסך אדם עד בית אלהים"⁴ – כנסת-ישראל אומרת לפני הקדוש-ברוך-הוא: לשעבר הייתי עולה לירושלים בסך ודרכים מתקנים [לפני], ועכשו ב"שך" – "הנני שך את-דרכך בסירים"⁵; לשעבר הייתי עולה ואילנות מסבכים על ראשי, ועכשו [אני] תלויה לשמש: לשעבר הייתי עולה בצלו של הקדוש-ברוך-הוא, ועכשו בצלן של מלכות.

אמר ר' ברכיה: אמרה כנסת-ישראל לפני הקדוש-ברוך-הוא: לשעבר הייתי עולה וסלי ככורים על ראשי, ועכשו "אדם" – דמומה עולה ודמומה יורדת: לשעבר הייתי

¹ תהלים קל"ז, ד. ² ירמיה י"ג, יז. ³ תהלים נ"ב, ה. ⁴ הושע ג', ו.

אלו וגו' – הגוים וגו'. ואלו – ישראל. ותקישו – תנו באצבעותיכם, בדרך המנגנים. הננס – האדם הפעוט והשפל. ושלטו בנפשותם – כשלו כרוחם, התחזקו, אליהם – בהונות. ונתקטעו – נקצצו. (יט) דממה – דוכמח.

עולה בשירים ובמירות לפני הקדוש-ברוך-הוא, ועכשו בוכיה עולה ובוכיה יורדת; לשעבר הייתי עולה. ¹המון חונג' – המוניות-המוניות של תניגה (אמר ר' לוי: כנענע זה של מים, שאינו פוסק לא ביום ולא בלילה), ועכשו אני מתגנבת ועולה, מתגנבת ויורדת. (איכ"ר א')

יא. נחמה.

ר. נחמו נחמו עמי² – אמר ר' ברכיה הבהן: נחמוני נחמוני, עמי. בנהג שבעולם, כרם אם יהיה לאדם ויבאו לקטים ויקצצו אותו – למי מנחמים, לפרם או לבעל-הפרם? וכן [אם] יהיה לאדם בית ויבאו לסטים וישרפו אותו – למי מנחמים, לבית או לבעל-הבית? אתם פרם שלי ובא נבוכדנאצר והחריב אותו והגלה אתכם ושרף את-ביתי, אני הוא צריך להתנחם – נחמוני נחמוני, עמי! (פסיק"ר כט"ל).

כא. מוזמר לאסף אלהים באו גוים בנחלתך³ – לא היה המקרא צריך לומר אלא בכי לאסף, נהי לאסף, קניה לאסף – ומדוע אמר מוזמר לאסף? – אלא משל למלך שעשה בית-חפה לבנו וסידה וכירה וצירה – ויצא בנו לתרבות רעה. מיד עלה המלך לחפה וקרע את-היילאות ושבר את-הקנים, ונטל פדגוג שלו אבוב של קנים והיה מוזמר. אמרו לו: המלך הפך חפרו של בנו, ואתה יושב ומוזמר! אמר להם: מוזמר אני שהפך חפתו של בנו ולא שפך חמתו על בנו. כך אמרו לאסף: הקדוש-ברוך-הוא החריב היכל ומקדש – ואתה יושב ומוזמר! אמר להם: מוזמר אני, ששפך הקדוש-ברוך-הוא חמתו על העצים ועל האבנים ולא שפך חמתו על ישראל. (איכ"ר ד').

¹ תהלים מ"ב, ה. ² ישעיה מ"ו, ח. ³ תהלים ע"ט, ח.

המוניות – המונים. כנענע – כמשקמים בידתם. בעורה – נחצו המקדש. כ כרם שלי – כמאמר הכתוב. כרם ה' צבאות בית ישראל (ישע' ה', ז). כא לתרבות רעה – לגידול רע, למעשים רעים. היילאות – תקלעים. פדגוג – אומן ומחנך. אבוב – שפופרת ארוכה, חליל לנגן.

בין בית לבית

א. דניאל והחננין בבבל.

וּפְקַדְתִּי עַל כָּל בְּבֶכֶל וְהִצַּאתִי אֶת־בָּלְעוּ מִפִּי¹ – תִּנּוּן אֶחָד הָיָה לוֹ לְנִבּוּכַדְנֶאצַּר, וְהָיָה בּוֹלַע כְּלִימָה שֶׁהָיוּ מְשֻׁלְכִין לִפְנָיו. אָמַר לוֹ דָּנִיֶּאל: תֵּן לִי רִשּׁוֹת וְאֲנִי מִתְּשׁוּ. נָתַן לוֹ רִשּׁוֹת. מַה עָשָׂה דָּנִיֶּאל? נָטַל תֵּכֵן וְהִטְמִין לְתוֹכּוֹ מִסְמְרִים, הִשְׁלִיד לִפְנָיו – וְנִקְבּוּ מִסְמְרִים אֶת־בְּנֵי־מַעֲיוֹ. (בֵּרֶךְ סח.)

ב. מִתִּים שֶׁהָחִיָּה יְחֻקָּאֵל.

^א שָׁנָה רְבֻתִּיטִי: בְּשַׁעַה שֶׁהָפִיל נִבּוּכַדְנֶאצַּר אֶת־חֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וְעֹזְרִיָּה לְכַבֶּשֶׁן הָאֵשׁ, אָמַר לוֹ הַקְּרוֹשׁ־בְּרוּד־הָיָה לִיחֻקָּאֵל: לֵךְ וְהָחִיָּה מִתִּים בְּבִקְעַת־דְּוֹרָא. כּוֹן שֶׁהָחִיָּה אוֹתָם – בָּאוּ עֲצָמוֹת וְטַסְחוּ לוֹ, לְאוֹתוֹ רָשַׁע, עַל פְּנָיו. אָמַר: מַה־טִּיבִין שֶׁל אֵלּוּ? אָמְרוּ: חֲבֵרָם שֶׁל אֵלּוּ מַחִיָּה מִתִּים בְּבִקְעַת־דְּוֹרָא. פָּתַח וְנִבּוּכַדְנֶאצַּר וְאָמַר: – אֲתוּהִי כְּמָה רִבְרִבִּין וְתַמְהוּהִי כְּמָה תְּקִיפִין! מַלְכוּתָהּ מַלְכוּת עֲלָם וְשִׁלְטָנָה עִם דֶּר וְדֶר².

אָמַר ר' יִצְחָק: יוֹצֵק וְהֵב רוֹתַח לְתוֹךְ פִּי שֶׁל אוֹתוֹ רָשַׁע! שְׁאֵלְמָלָא בָּא מִלְּאָךְ וְסָטְרוֹ עַל פִּי – בִּקֵּשׁ לָנוּת כָּל־שִׁירוֹת וְתַשְׁבְּחוֹת שֶׁאָמַר דָּוִד בְּסֶפֶר תְּהִלָּים. (סְנֵה צבט.)

^א תִּנּוּא, ר' אֲלִיעֶזֶר אוֹמַר: מִתִּים שֶׁהָחִיָּה יְחֻקָּאֵל עָמְדוּ עַל רִנְלִיָּהֶם וְאָמְרוּ שִׁירָה וְנִמְתְּנוּ. מַה־שִּׁירָה אָמְרוּ? יִי מִמִּית בְּצֶדֶק וּמַחִיָּה בְּרַחֲמִים. ר' יְהוֹשֻׁעַ אוֹמַר: שִׁירָה זוֹ אָמְרוּ: יִי מִמִּית וּמַחִיָּה, מוֹרִיד שָׁאוֹל וְנֶעֱלִי³. ר' יְהוּדָה אוֹמַר: אֵמֶת מִשְׁל הָיָה. אָמַר לוֹ ר' נְחֵמְיָה: אֵם אֵמֶת – לְמָה מִשְׁל, וְאֵם מִשְׁל – לְמָה אֵמֶת? אֵלָּא – בְּאֵמֶת, מִשְׁל הָיָה. ר' אֲלִיעֶזֶר בִּנּוּ שֶׁל ר' יוֹסִי הַגִּלְלִי אוֹמַר: מִתִּים שֶׁהָחִיָּה יְחֻקָּאֵל עָלוּ לְאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל וְנִשְׁאָו נָשִׁים וְהוֹלִידוּ בָנִים וּבָנוּת. עָמַד ר' יְהוּדָה בֵּין בְּתִירָא עַל רִנְלִיו וְאָמַר: אֲנִי מִבְּנֵי בְּנֵיהֶם וְהִלְלוּ תַּפְלִין שֶׁהָנִיחַ לִי אֲבִי־אָבָא מִהֶם. (שם.)

¹ יִרְמְיָה כ"א, מד. ² דְּהִילָל ג'י, לג. ³ שְׁמוּאֵל א' ב'י, ו.

(א) מִתְּשׁוּ – מְחַלְשׁוּ. (ב) חֲבֵרָם שֶׁל אֵלּוּ – יְחֻקָּאֵל חֲבֵרָם שֶׁל חֲנַנְיָה, מִישָׁאֵל וְעֹזְרִיָּה. וְסָטְרוֹ – וְהִכְתּוּ. לָנוּת – לִזְלוּל, לְהַפְחִית כְּמַעֲלָתָם; שְׂרָצָה לְהַרְבוֹת דְּבַר־יִשְׁבַּח נְאֻם מִשְׁרֵי דָוִד. (ג) מִשְׁל הָיָה – שְׂרָאָה יְחֻקָּאֵל תַּחֲתֵּי הָעֲצָמוֹת בְּמַחֲוָה, וְהוּא מִשְׁל כָּל־יִשְׂרָאֵל שְׂבָאוֹת הַדּוֹר, שֶׁנִּתְיָאֲשׁוּ מִן הַגְּאוּלָּה וְנִחְשְׁבוּ כְּעִינֵי עֲצָמָם כְּמִתִּים.

נ. חנניה, מישאל ועזריה.

ד. וַיֵּרָא אֶת־יוֹ בְּנֵי מַלְאָכָא¹ - בְּשֹׁאֲמֵר גְּבוּכַדְנֶאצַּר לַחֲנַנְיָה, מִישָׁאֵל וְעִזְרִיָּה לַעֲבוֹד עֲבוּד־הַנֶּרֶה וְלֹא שָׁמְעוּ לוֹ, וְאָמַר לָהֶם: לֹא כֹךְ אָמַר לָכֶם הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא שֶׁתִּשְׁמְעוּ לְמַלְכוּת כַּל־מָה שֶׁהוּא אוֹמֶרֶת לָכֶם? שֶׁאָמַר: "אֲנִי פִי מַלְךְ שֹׁמֵר וְעַל דְּבַר־תְּשׁוּבָה אֱלֹהִים"². אָמְרוּ לוֹ: מַלְךְ אַתָּה עָלֵינוּ לְמַסִּים וּלְאֲרֻנוֹנוֹת, אֲבָל לַעֲבוֹד עֲבוּד־הַנֶּרֶה - נְכוּכַדְנֶאצַּר, אַתָּה וְכָל־כְּשָׁרִים. (בְּמִדָּר טו).

ה. דַּרְשׁ ר' שְׁמַעוֹן הַשִּׁילּוֹנִי: בְּשִׁיעָה שֶׁהָפִיל גְּבוּכַדְנֶאצַּר הָרָשָׁע אֶת-חֲנַנְיָה, מִישָׁאֵל וְעִזְרִיָּה לְחוּץ בְּבֶשֶׁן הָאֵשׁ, עָמַד יוֹרְקָמִי שֶׁר הִבְרִד לִפְנֵי הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא, אָמַר לִפְנֵינוּ: רְבוּנוֹ-שֶׁל-עוֹלָם, אֲרֹר וְאֶצֶּן אֶת-הַבְּבֶשֶׁן וְאֶצִּיל לְעַדִּיקִים הַלְלוּ מִבְּבֶשֶׁן הָאֵשׁ. אָמַר לוֹ גְּבוּרִיאֵל: אֵין גְּבוּרָתוֹ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא בְּכֹךְ, שֶׁאַתָּה שֶׁר שֶׁל בְּרַר וְהַבֵּל יוֹדְעִין שֶׁהֵמִים מִכְּבִים אֶת-הָאֵשׁ: אֵלֹא אֲנִי שֶׁר שֶׁל אֵשׁ, - אֲרֹר וְאֶקְרַר מִבְּפָנִים וְאֶקְרִיחַ מִבְּחוּץ וְאֶעֱשֶׂה נֶם בְּחוּץ נֶם. אָמַר לוֹ הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: רַד! בְּאוֹתָהּ שְׁעָה פָּתַח גְּבוּרִיאֵל וְאָמַר: "וְאֵמֶת יי לְעוֹלָם הַלְלוּהָ"³. (פס' קיח).

ו. "לֹךְ אֲדֵי הַצִּדְקָה וְלֹנֵן בִּשְׁתַּת הַפְּנִים"⁴ - אָמַר ר' אֶלְעָזָר: מִי אָמַר הַפְּסוּק הוּא? - חֲנַנְיָה, מִישָׁאֵל וְעִזְרִיָּה אֲמִירוֹהוּ, בְּשִׁיעָה שֶׁיֵּצְאוּ מִבְּבֶשֶׁן הָאֵשׁ נִתְכַּנְּסוּ כַּל־אֲמוֹת-הָעוֹלָם וְנִפְתְּנוּ לְיִשְׂרָאֵל עַל פְּנִיהֶם. אָמְרוּ לָהֶם: יֵשׁ לָכֶם אֵלֹה בָּה - וְאַתֶּם מִשְׁתַּחֲוִים לְעֹלָם? וְעָמְרוּ וַרְקִקוּ בַּפְּנִיהֶם, עַד שֶׁשָּׁעוּ כַּל־נוֹפֶם רַק, וְהָיוּ חֲנַנְיָה וְחִזְכְּרִיו מַעֲבִיחִים פְּנֵיהֶם לְמַעַלָּה וְצִדְקוֹ אֶת־הָרִדִּין וְאָמְרוּ: "לֹךְ אֲדֵי הַצִּדְקָה וְלֹנֵן בִּשְׁתַּת הַפְּנִים".

ז. חֲנַנְיָה, מִישָׁאֵל וְעִזְרִיָּה בְּשִׁיעָה מִן הַבְּבֶשֶׁן - לְהִיכֵן הִלְכוּ? אָמַר ר' יְהוֹשֻׁעַ: בְּרַק טְבָעוֹ... (סנה' צג; תנח' תשא).

ח. אָמַר ר' יוֹחָנָן: נֹאמַר, "חֲשַׁד הַשֶּׁמֶשׁ בְּצִאתוֹ"⁵ - הִלְנָא חֲשַׁד אוֹתוֹ הַיּוֹם וְלֹא וְרָחוּ יֵצֵא בּוֹרֵשׁ לְשִׁיל בְּמִדְיָה וְרָאָה הַמִּדְיָה שׁוֹמֵמָה, אָמַר: מִה־יִּטְבֶּה שֶׁל מְדִינָה זוֹ שׁוֹמֵמָה? הֵיכֵן הֵם הוֹדְבִים? הֵיכֵן הֵם הַכְּסָפִים? אָמְרוּ לוֹ: וְלֹא אַתָּה הוּא שְׁנִיעֶתָ וְאָמַרְתָּ: "כַּל-הַיְּהוּדִים יֵצְאוּ וְיָכֻנוּ בֵּית-הַמִּקְדָּשׁ" - מִהֶם וְהֵבִים וּמִהֶם כְּסָפִים שֶׁעָלוּ לְבָנוֹת אֶת־הַמִּקְדָּשׁ. בְּאוֹתָהּ שְׁעָה נִזְרָ וְאָמַר: מִי שֶׁעָבַר פֶּתַח עָבַר, מִי שֶׁלֹּא עָבַר לֹא יַעֲבֹר. דְּנֵינָל וְסִיעֵתוֹ עָלוּ בְּאוֹתָהּ שְׁעָה. אָמְרוּ: מֵאֵיבָל סַעֲדַת אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל וּנְכַבְּדָהּ עַל אֶקְדֵּי-יִשְׂרָאֵל, עֲזָרָא וְסִיעֵתוֹ לֹא עָלוּ בְּאוֹתָהּ שְׁעָה.

ט. וְלָמָּה לֹא עָלָה בְּאוֹתָהּ שְׁעָה עֲזָרָא? שֶׁהָיָה צָרִיד לְבַרֵּר תַּלְמוּדוֹ לִפְנֵי בְרוּךְ בֶּן נְרִיָּה. וְיַעֲלֶה בְרוּךְ בֶּן נְרִיָּה? אֵלֹא אָמְרוּ: בְּרוּךְ בֶּן נְרִיָּה אֲרֵם גְּדוֹל וְיִשִּׁישׁ הָיָה וְאִפְלוּ בְּנִלְקָטִיקָא לֹא הָיָה יָכֹל לְהִשְׁעֹן.

י. אָמַר רִישׁ-לְקִישׁ: מִקְדָּשׁ הַבֵּית שֶׁלֹּא עָלָה עֲזָרָא בְּאוֹתָהּ שְׁעָה, שְׁאֵלוּ עָלָה עֲזָרָא בְּאוֹתָהּ שְׁעָה הָיָה לְשֹׁמֵן לְכַמְרָן וְלֹאמַר: מוֹטֵב שִׁישְׁמֵשׁ עֲזָרָא בְּכַהֲנָה גְּדוֹלָה מִלְשִׁמֵּשׁ

¹ משני כ"ד, כ"א. ² קהלת ח"ג, 3. ³ חפלים ק"ח, 3. ⁴ דניאל ט"ז, 1. ⁵ ישעיה י"ב, 1.

ה) וְאֶקְרִיחַ מִבְּחוּץ - אֵלֶּה־מִבְּחוּץ כְּרִי לְשׁוּרֵף אֶת הַחוּרִקִּים אוֹתָם לְחוּץ הָאֵשׁ. וְאֵמֶת הִי לְעוֹלָם - שֶׁשֹּׁמֵר לִי אֶת הַבְּטָחוֹ שֶׁהַבְּטִיחָנִי בְּשִׁיעָה שֶׁהָפִיל נִסְרוּד אֶת אֲבֵרָתָם לְכַבֵּשׁ הָאֵשׁ (עֵינִן לְמַעַלָּה ג' ט) שְׁאֵנִי אֶצִּיל מִבְּנֵי בְּנֵי שֶׁל אֲבֵרָתָם. ו) לְהִיכֵן הִלְכוּ - שְׁאֵין שְׁמוֹתֵיהֶם נִזְכָּרִים עוֹד בְּכָל הַכְּתוּב. ז) הוֹדְבִים... הַכְּסָפִים - הַעוֹשִׂים כֹּהֵב וּבִכְסָף, מֵהֶם - מֵאֵלֶּה שִׁיעָאוּ. וְסִיעֵתוֹ - וְהַבּוֹרָחוֹת. בְּנִלְקָטִיקָא - בְּעֵנְלָה קִסְנָה וְנוֹחָה. לְהַטְעֵן - לְהַנְשֵׂא. מִקְדָּשׁ הַבֵּית - קְדוֹשׁ הַבֵּית: כְּלוּמַר זָכוֹת הִיא לְבֵית. הִיָּה לְשֹׁמֵן - הַיּוֹמָד עַל יְמִינוֹ שֶׁל יְהוֹשֻׁעַ כֶּהֱנָה גְּדוֹל לְשִׁמְנוֹ (זכריה ג', א).

יהושע בן־יהוידק כהן גדול – יהושע בן־יהוידק היה כהן גדול בן־כהן גדול, אבל עזרא אף־על־פי שהיה אדם צדיק לא היה ראוי לשמש בכהונה גדולה כמותו.

אמר ר' סימון: קשה הוא שלשלת יחסין לפני הקדוש־ברוך־הוא להעקר ממקומה. (שהש"ר ה)

ח. תנא, ר' אלעזר בן יעקב אומר: שלשה נביאים עלו עמיהם מן הגולה: אחד שהעיד להם על המזבח ועל מקום המזבח, ואחר שהעיד להם שמקריבין אף־על־פי שאין בית, ואחר שהעיד להם על התורה שתכתב אשורית. (זכח סג.)

ד. עזרא.

ס. שנינו, ר' יוחי אומר: ראוי היה עזרא שתנתן תורה על ידו לישראל, אלמלא קרמו משה. ואף־על־פי שלא נתנה תורה על־ידו נשתנה על־ידו הבתב. (סנה' כא:).

י. "אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף, ואם דלת היא נצור עליה לוח־אבן"¹ – אם עשיתם עצמכם בחומה ועליהם כלכם בימי עזרא – נמשלתם בכם. שאין הרקב שולט בו: עכשו שעליהם בדלתות – נמשלתם בארץ שהרקב שולט בו. (יומא ס:).

ה. אנשי כנסת־הגדולה.

אמר ר' יהושע בן לוי: למה נקרא שקם "אנשי כנסת־הגדולה"? – שהחזירו העשרה לישנה: משה אמר: "האל הגדל הנבר והנורא"²; בא ירמיה ואמר: גוים מקרקרים בהיכלו, איה נוראותיו? – לא אמר "נורא". בא דניאל ואמר: גוים משתעבדים בבניו, איה גבורותיו? לא אמר "גבור". באו הם ואמרו: אדרבה! זו היא גבורת גבורתו, שכובש את־כעסו ונותן ארצאפים לרשעים, ואלו הן נוראותיו, שאלמלא מוראו של הקדוש־ברוך־הוא, הוא יואד אמה אחת וכלה להתקם בין הגוים. (יומא סט: עי.)

ו. בימי מרדכי ואסתר.

יב. "למנצח על אילת השחר"³ – גדורו של מרדכי ואסתר הכתוב מדבר: בלילה אף־על־פי שהוא לילה – יש אור לבנה וכוכבים ומנלות: ואימתי הוא חשך? בעלות

¹ סיריכטרים ח', ע. ² דברים יז, יז. ³ סהלים כ"ג, ח.

לא היה ראוי – יהושע. קשה הוא וגוי – כלוי אעפ"י שהיה עזרא יותר ראוי מיהושע לכהונה גדולה היתה סבה מאלהים שלא יעלה עזרא, כדי שלא תעקר שלשלת היוחסין ממקומה. ח) שלשה נביאים – חגי, זכריה ומלאכי. עמיהם – עם השבים מגלות בבל. על המזבח – שיש לו מקום להוסיף עד ששים אמה. ועל מקום המזבח – היכן היה. שתכתב אשורית – שמתחלה ניתנה להם בכתב עברי. י) כדומה – כמו שעולים בחומה, כלוי כלכם כאחד. בדלתות – של שער, שאחת נפתחת ואחת סגורה; כלוי שעליהם רק מקצתכם. יא) העמרה לישנה – שבחיו של הקביה למשפטם הראשון, כמפורש להלן. מקרקרים – מנפצים את הקירות. לא אמר "נורא" – אלא, האל הגדול הגבור בלבד (ירמי ל"ב, יח). משתעבדים בבניו – מושלים בהם ומעבדים אותם. שכובש – שעוצר, לא אמר "גבור" – אלא, האל הגדול והנורא בלבד (דניאל ט', ד). יב) השחר – אסתר פרושו כוכב השחר בלשון פרסית.

השחר! הלכנה נכנסת והבוכבים נכנסים והמזלות הולכים – אותה שעה אין חשך גדול ממנו. ואותה שעה הקדוש־ברוך־הוא עונה לעולם ומלואו ומעלה את־השחר מתוך החשך ומאיר לעולם.

ועוד למה משולה אסתר לאילת השחר? מה אילת השחר בשאורה בוקע לעלות – בתחלה היא כאה קמעא־קמעא. ואחר־כך היא מנפצת ובאה. ואחר־כך היא פרה ורבה. ואחר־כך היא משפחת והולכת – כך היתה האלתם של ישראל על־ידי אסתר קמעא־קמעא: בתחלה „ומרדכי יושב בשער המלך”¹, ואחר־כך „ויהי בראות המלך את־אסתר המלכה”², „בלילה ההוא נרדה שנת המלך”³, ואחר־כך „ניקח המן את־הלבוש ואת־הסוס”⁴, ואחר־כך „ניתלו את־המן”⁵, ואחר־כך „ואתם כתבו על היהודים”⁶, ואחר־כך „ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות”⁷, ואחר־כך „ליהודים היתה אוֹרָה”⁸.

חכמים אמרו: בשעה שאילת הזו צמאה, היא חופרת נומא וקובעת קרניה לתוכה ועורגת לפני הקדוש־ברוך־הוא מתוך צרה, והקדוש־ברוך־הוא מעלה לה את־התהום והתהום מעלה לה את־המים. כך אסתר: כך אסתר: בשעה שגור המן הרשע נזרות קשות על ישראל – התחילה עורגת בתפלה לפני הקדוש־ברוך־הוא מתוך צרה וענה אותה הקדוש־ברוך־הוא.

כ’ אסי אמר: מה־שחר זה סוף כל־הלילה, אף אסתר סוף כל־הנשים. (ש”ס כב.)

ז. דבורה ואסתר

יג אמר ר’ יהודה בר סימון: אהה מוצא. בית שיש בו נחש, מעשנים בו מן הקרן של אילות ומן השער של אשה – ומיד הנחש בורח. כך דבורה ואסתר, שמשולות כאילות. דבורה לא וזה רגלה עד שאבדה לסיסרא ולכל־חילותיו ואסתר לא וזה רגלה עד שצלבנה להמן ועשרת בניו. (אג”ס)

ח. סעודת אחשוורוש

יד שאלו תלמידיו את ר’ שמעון בן יוחאי: מפני מה נתחייבו שונאיהם של ישראל שבאותו הדור בליה? אמר להם: אמרו אתם. אמרו לו: מפני שנהנו מבעדתו של אותו רשע. אמר להם: אם כן, שבשושן ונהנו, שבכל־העולם כלו אל ונהנו. אמרו לו: אמר אותה. אמר להם: מפני שהשתחויו לצלם. אמרו לו: וכי משוא־פנים יש בדבר? – אמר להם: הם לא עשו אלא לפנים, אף הקדוש־ברוך־הוא לא עשה עמהם אלא לפנים.

(מג’ יב.)

טו „מטות וקב וכסף”⁹ – תניא. ר’ יהודה אומר: הראוי לכסף – לכסף, הראוי לוהב – לוהב. אמר לו ר’ נחמיה: אם כן אתה מטיל קנאה בסעדה! אלא הן של כסף ורגליהן של וקב.

¹ חזקת נ/ו, כה. ² שם ה/ו, ב. ³ שם ו/ו, ח. ⁴ שם כז, יח. ⁵ שם ז/ו, י. ⁶ שם ח/ו, ט. ⁷ שם שס, טו. ⁸ שם שס, טז. ⁹ חזקת ח/ו, ו.

אותה שעה וגו’ – וכן בדורה של אסתר היתה הצרה גדולה לישראל ביותר. קמעא־קמעא – מעט מעט. מנפצת – ספוצת ושולחת קרניה. (יד) שונאיהם של ישראל – בניו במוקם ישראל. של אותו רשע – אחשוורוש. וכי משוא־פנים יש בדבר – כלוי למה נתבטלה הגזרה? לפנים – למראית עין, מפני היראה. אף הקב”ה וגו’ – מדה כנגד מדה. (טו) הן – המטות.

וְדָר וּתְרַת¹ - אָמַר שְׂמוּאֵל: אֲבֵן מִכָּה יֵשׁ בְּכַרְכֵי הַיָּם וְדָרָה שָׁמָּה, הוֹשִׁיבָה בְּאַמְצַע סַעְדָּה וּמֵאִירָה לָהֶם כְּצִהְרִים. (שם)

וְהַשְׁתִּיָּה בֵּית אֵין אִנִּים² - מִלְמַד, שְׁכַל-אֶחָד וְאֶחָד הַשְׁקִירָה נִינְמְדִינְתוּ. אָמַר ר' לִוִי: כִּד הָיָה שְׂכָסִים שֶׁל אֲנָשֵׁי פָרָם: הָיָה לָהֶם כּוֹס נְדוּל מְחִיךְ חֲמֵשׁ שְׂמִינִיּוֹת וְהָיוּ מְשָׁקִים בּוֹ לְכָל-אֶחָד וְאֶחָד - אֶפְלוֹ הוּא מֵת, אֶפְלוֹ הוּא מִשְׁתַּנֵּעַ, אֵין מְחִוִּירוֹ עַד שֶׁשׁוֹתָרֵי כָלוּ. וְשֶׁר־הַמְשָׁקִים הָיָה מִתְעַשֵּׂר מֵאוֹתָם הַמְסָבִים, שֶׁהָיוּ רוֹמִיּוֹם לֹו וְנוֹתָנִים לֹו כִּמְה דִּיעָרִים שֶׁל זָהָב, שֶׁלֹא לְהַשְׁקוֹתָם בּוֹ. אָבֵל אֲחֻשׁוֹרוֹשׁ לֹא הִכְנִים אוֹתוֹ הַכּוֹס בְּסַעְדָּתוֹ: אָמַר: מִי שֶׁהוּא רוֹצֶה לְשִׁתּוֹת יִשְׁתֶּה. (אב"ג: ילק"ש).

לַעֲשׂוֹת כְּרָצוֹן אִישׁ וְאִישׁ² - אָמַר הַקְדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: רָשָׁע, בִּתְהֵן שְׁכַמּוֹלָם, שְׁנֵי בְנֵי אָדָם מִבְּקָשִׁים לִשָּׂא אִשָּׁה אַחַת - שְׂמָא וְכֹלָה הִיא לְהִנָּשֵׂא לְשִׁנְיָהּ? וְכֵן שְׁתֵּי סְפִינּוֹת מִפְּרָשׁוֹת בֵּין הַגְּדוֹל, אַחַת מִבְּקָשֶׁת רוּחַ דְּרוּמִית וְאַחַת מִבְּקָשֶׁת רוּחַ צְפוֹנִית - שְׂמָא וְכֹלָה רוּחַ אַחַת לְהַגְהִינֵן אֶת-שְׁתֵּיהֶן בְּאַחַת? לְמַחַר שְׁנֵי בְנֵי-אָדָם בָּאִים אֶצְלֶךְ - מִדְּרָכֵי רֶמֶן - שְׂמָא תִּכְבֵּל לִצְאָת דִּי-שְׁנֵיהֶם בְּאַחַד? אֶלֹא לְרֹמֶם אֶחָד וְלִצְלוֹב אֶחָד... אֵין וְכֹל לַעֲשׂוֹת כְּרָצוֹן אִישׁ וְאִישׁ אֶלֹא הַקְדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא, שְׁנֵאֲמַר בּוֹ: וּמִשְׁכִּינֵי לְכָל-תִּי כְּרָצוֹן³. (אב"ג: אסתר ג.)

ט. בִּתְהֵן וְתִרְשָׁ.

בְּיָמִים הָרַם וּמִדְּרָכֵי יוֹשֵׁב בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ קָצַף בִּתְהֵן וְתִרְשָׁ⁴ - לְמָה קָצַפּוּ? - אָמַר ר' לִוִי: בִּתְהֵן וְתִרְשָׁ שְׁנֵי טְרַסִּיִּים הָיוּ, וְהָיוּ יוֹשְׁבִים בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ. הַעֲבִירִים הַמֶּלֶךְ וְהוֹשִׁיב אֶת-מִדְּרָכֵי בְּמִקּוֹמָם - וְקָצַפוּ. מָה עָשׂוּ? אָמְרוּ: נָדַד וְנָטִיל אָרֶם בְּסַפֵּל, כְּדִי שִׁמְיֹת הַמֶּלֶךְ, וְהָיוּ הַבַּל אוֹמְרִים: בְּשֶׁהָיוּ בִּתְהֵן וְתִרְשָׁ מְשַׁמְרִים אֶת-הַמֶּלֶךְ - הָיוּ מְשַׁמְרִים אוֹתוֹ יָפָה; עָבְשׁוּ שְׁהוֹשִׁיב שָׁם יִהְיֶה - נִהְרֵנָּה. וְהָיוּ עוֹמְדִים וּמְסִיחִים בְּלִשׁוֹן טְרַסִּיִּים, וְהָם לֹא הָיוּ יוֹדְעִים שְׁמִדְּרָכֵי מִיּוֹשְׁבֵי לְשִׁכַּת הַנּוֹת הָיָה, וְהָיָה יוֹדֵעַ בְּשִׁבְעִים לִשׁוֹן.

(פניא: מג' יג.)

וַיִּתְּלוּ שְׁנֵיהֶם עַל עֵץ⁵... אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה נָדַל הַמֶּלֶךְ אֲחֻשׁוֹרוֹשׁ אֶת-הֶקֶן⁶ - ר' פִּינְחָס הָיָה מְסַפֵּר: הָאֲרִי עָשָׂה סַעְדָּה לְכַהֲמָה וְלַחֲתִיָּה, וְסַכַּךְ עַל גִּבּוֹן עוֹרוֹת שֶׁל אֲרִיּוֹת וְזָאֲבִים וְחִיּוֹת רַעוֹת. כֵּן שְׂאֲכָלוּ וְשָׁתוּ אָמְרוּ: מִי יִשִּׁיר לָנוּ? תָּלוּ עֲנִיָּהֶן בְּשׁוּעַל. אָמַר לָהֶן: עוֹנוֹת אֲתָן לִי עַל מָה שְׂאֲנִי אוֹמֵר לָכֵן? אָמְרוּ: הֵן, הַגְבִּיָּה עֲנִיּוֹ כִּלְפֵי עוֹרוֹת שְׁלֹמֶעֱלָה וְאָמַר: מִי שֶׁהִרְאָנוּ בְּעִלְיוֹנֵים הוּא יִרְאָנוּ בְּתַחְתּוֹנִים. כִּד מִי שֶׁהִרְאָנוּ בְּצִלּוֹכֶם שֶׁל בִּתְהֵן וְתִרְשָׁ הוּא יִרְאָנוּ בְּמַסְפָּלָתוֹ שֶׁל הַמֶּן. (אסתר ז': ילק"ש אסתר ג.)

¹ חֶסֶד ח' ו, ² טס טס, ט. ³ חֶסֶד קמ"ה, עז. ⁴ חֶסֶד ז', כח. ⁵ טס טס, כג. ⁶ טס ז', ח.

(טז) טכס"ס - מִנְהַג וְדָרָךְ. דִּינָרִים - מִן מִטְבַּע (דַּענָאָר). (יז) מִפְּרָשׁוֹת - פּוֹרְשׁוֹת מִן הִיכָשֶׁת. לִצְאָת יְדֵי שְׁנֵיהֶם - לַעֲשׂוֹת רַצוֹן שְׁנֵיהֶם, וְלִצְלוֹב - לְתוֹלָה. (יח) טְרַסִּיִּים - שֵׁם אוֹמֵת, וְנָטִיל אָרֶם בְּסַפֵּל - נָשִׁים רַעֵל כְּכֹד הַיּוֹן שֶׁהַמֶּלֶךְ יִשְׁתָּה מִמֶּנּוּ. וּמְסִיחִים - וּמְדַבְּרִים, מִיּוֹשְׁבֵי לְשִׁכַּת הַנּוֹת - מִן הַסַּנְהֶדְרִין שֶׁהָיוּ יוֹשְׁבִים בְּלִשְׁכַּת הַנּוֹת¹ בִּירוּשָׁלַם. (יט) עוֹנוֹת וְגו' - כְּלוּ, חוֹמְרוֹ אַחֲרֵיז מִי שֶׁהִרְאָנוּ וְגו' - כְּלוּ כִשֵּׁם שְׂרָאִינוֹ אֶת הָעוֹרוֹת הָעֲלִיּוֹנִים כַּמְשַׁמְשִׁים כִּד נִרְאָה בְּהַפְשֻׁטָה הָעוֹרוֹת שֶׁל הַתַּחְתּוֹנִים, בְּצִלּוֹכֶם - בְּתוֹלָתָם.

י. נדלת המן.

כ. אחר הדברים האלה נדל¹ - אמר ר' לוי: לא נתנדל המן אלא לרעתו. ולמה נדלו? משל לנו לך שקלל לבנו של מלך. אמר המלך: אם אני הורנו, הכל אומרים נולד הרג, אלא אנדלנו ואתר-ך אהרנו. עשה אותו טריבונום, ואתר-ך עשה אותו הנמון - ואתר-ך התו את-ראשו. כך אמר הקדוש-ברוך-הוא: אלו נהרג המן פשוט ונעץ לאחשוורוש לבשל בגין בית-המקדש לא היה מי יודעו, אלא יתנדל ואתר-ך יתלה. לפיכך וישם את-כסאו מעל כל-השרים¹ - ואתר-ך ניתלו את-המן². הרי אויבי הקדוש-ברוך-הוא למפלגם הם מתגדלים, והו שאמר התוב: בפרת רשעים כמו עשב ונציצו כל-פעלי אין³. מה כתוב בסוף המקרא? - להשמדם ערי-ער; ונאמר: משניא לנזים ויאבדם⁴. (אס"ר ח: אב"ג).

כא. נדל המלך... את-המן... וישם את-כסאו מעל כל-השרים¹ - משל לאדם שהיו לו סניחה וחמורה וחזירה, והיה נותן לחמורה ולסניחה במדה ולחזירה שלא במדה. אמרה סניחה לחמורה: אנו שאני עושים מלאכת בעל-הבית נותנים לנו במדה - ולחזירה שאינה עושה כלום נותנים שלא במדה! אמרה לה חמורה לסניחה: תבוא השעה ותראה. בן שבאה קלנא שלהם נטלו החזירה ונחרוה. כך נאמר בתחלה נדל² ולבסוף - ויתלו את-המן על העץ². (אב"ג: אס"ר ז').

יא. מחשבת המן.

כב. ויבקש המן להשמיד את-כל-היהודים⁵ - משל של המן הרשע למה הוא דומה? לעוף שקנו על שפת הים, עלה הים והציה את-קנו. מה עשה? התחיל נוטל מים מן הים בפיו ושופך ליבקשה, ונוטל עפר מן היבשה ומשליך לים. בא חברו ועמד לו על גביו ואמר לו: מה אתה עושה ומתנינע? אמר לו: איני נו מכאן ער שאני עושה ים יבשה ויבקשה ים. אמר לו: שוטה שבעולם! סוף-סוף כמה אתה יכל? כך אמר לו הקדוש-ברוך-הוא להמן הרשע: אי שוטה שבעולם, אני אמרתי להשמידם בכיכל ולא יכלתי, שנאמר: ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניי להשיב חמתו מהשחית⁶, ואחר אמרת להשמיד, להרג ולאבד - חניף, ראשך יוכר תחת ראשם, שהם להצלה ואתה לתליה. (שם, שם).

יב. מלשינות המן וגורת אחרשוש.

כג. ויאמר המן למלך אחשוורוש ישנו עם אחד⁷ - אמר רבא: אין מי שיודע לספר לשון הרע בדין. אמר לו המן לאחשוורוש: בא והתגרה בדם. אמר לו: מתירא אני, שכל-המתגרה בדם אלהיהם עושה עפ' דין. אמר לו: ישנו מן המצות. אמר לו: יש¹ חסתר ג', ח. ² שם ז', י. ³ סרלים ל"ז, ח. ⁴ חיוצ י"ז, כג. ⁵ חסתר ג', ו. ⁶ חסלים ק"ו, כג. ⁷ חסתר ג', ח.

כ. לעליר - למשרת המלך רכב. טריבונום... הנמון - מדרגות של שירות זו למעלה מזו. התו - כרת. כא) סניחה - בת-אתן. קלנא שלהם - יום חג של הגוים. ונחרוה - קרעוה, הרגוה לאכילה. כג) ישנו מן המצות - דרש. ישנו מלשון שנה, כלי בטלו מן המצות.

צדיקים ביניהם, שיבקשו עליהם רחמים. אמר לו: "עם אחר" הם. ושמו תאמר: אעשה קרחה במלכות - "מפזר"¹, מפזרים הם בין העמים. ושמו תאמר: יש מהם פרות - "ומפזר"¹, כפרדה זו שאינה עושה פרות. ושמו תאמר: חיש למלכות הם ואי אתה. וכל להם - "בכל מדינות מלכותך"¹. "ונתיהם שנות מכל-עם"¹ - שאינם אוכלים עמנו ואינם שותים עמנו ואינם מתחתנים בנו. "ונת-דתי המלך אינם עושים"¹ - שמיציאים כל-השנה בשנה פה¹, אמרים: שבת היא, יום-טוב הוא ואין עושים עבודת המלך. התחיל לחשב ימים-טובים: חג המצות, שבועות, סוכות, ראש-השנה, צום כפור. אמר הקדוש-ברוך-הוא: רשע! אתה מפיל עין רעה במיעדיהם שלהם - הרי אני מפילך לפניהם ומיסיפם להם מועד אחר על מפלתך. "ולמלך אין שנה להניחם"¹ - שאיכלים ושותים ומכנים את-המלך: אשלו נפל ונזב בכוסו של אחר מהם וזרקו ושותה, ואם אלני המלך נזע בכוסו של אחר מהם - תזבטו בקרקע ואינו שותה, ולפיכך "אם על המלך טוב וכתב לאבדם ועשרת אלפים כפר כסף וזו"².

"ויאמר המלך להמן הכסף נתון לך והעם לעשות בו כטוב בעיניך"³ - אמר ר' אבא: משל של אחשורוש והמן למה הדבר דומה? לשני בני אדם: אחד יש לו תל בשדה, ואחד יש לו חריץ בתוך שדהו. אמר בעל התל: מי יתן לי חריץ זה בדמים, ובעל החריץ אומר: מי יתן לי תל זה בדמים. לימים נזדונו זה אצל זה. אמר לו בעל החריץ לבעל התל: "מכור לי תלך". אמר לו: "הלניא, טול אותו בחנם".

(מג' יג; יד; פנ"א)

ו"יכראו ספרי המלך... ויכתבו... ונשלחו ספרים"⁴ - ומה כתבו באותם ספרים? כל-העמים, האמות והלשונות, שלומכם ושנה! יהא ידע לכם, שאדם אחר בא לפנינו, לא ממקומנו ולא מארמנתנו, מנרע עמלק הוא, בן-גדולי עולם והמן שמו, ושאל ממנו שאלה קטנה וקלה, אמר: עם אחד יש בינינו, נבזים מכל-העמים ורוחם נסה, מוכנים לתקלה ולקלקלה, מלעזים עלינו ושומחים ברעתנו, וקללת-המלך שגורה בפייהם ערב ובקר וצהרים. וכך הם אמרים: "וי מלך עולם ועד אבדו נזים מאצו"⁵. ועוד אמרים: לעשות נקמה בנזים תוכחות בלאמים"⁶. ובפני-טובה הם. באו יראו מה עשו לאותי עני פרעה: כשירדו למצרים קבלם בסבר פנים יפות והושיבם במיטב הארץ, וזן אותם בשני רעבון והאכילם מכל-טובה. בקש שיבנו לו פלשין אחת, ובאו עליו בעלילה ואמרו לו: נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה לך אלהינו"⁷. אחר-כך אנו חוזרים: רצונה, השאילנו כלי כסף וכלי זהב ושמלות, והשאילום כסףם וזהבם וכל-בגדיהם הטובים, וטענו כל-אחד כמה חמורים עד שנצלו את-מצרים וברחו להם. ררף פרעה אתריהם להשיב את-קמנו, הוא וכל-מחנהו. מה עשו לו? הנה עמהם אדם אחד ושמו משה בן-עמרם ובכשפיו נטל מקל אחד ולחש עליו והכה בו את-הים עד שחרב, ונקנסו כלם ביבשה בתוך הים וצברו כלם - ואינו יודע כמה עברו ובמה יבשו הימים. כון שראה פרעה כן, אף הוא נבנס אתריהם - ואינו יודע כמה דחפוהו בתוך הים, וטבע הוא וכל-חילו בים.

¹ חסתר ג', ט. ² טס טס, ט. ³ טס טס, יא. ⁴ טס טס, יג. ⁵ טס טס, יז. ⁶ טס טס, יז. ⁷ טס טס, יז.

עם אחד הם - כלם שוים לרעה או שהם ערבים זה לזה. אעשה קרחה במלכות - שמדינה אחת תתרוקן מיושביה. יש מהם פירות - הננסות לאוצר הסלף. שאינה עושה פירות - שאינה מולידה. חוש למלכות - חוש למדינות מלכותו. בשנה פה"י - רית: שבת היום, פסח היום. נזדונו - נזדמנו יחד. כד) לתקלה ולקלקלה - למכשול ולרעה. שגורה - רגילה.

ולא זכרו הטובה שעשו להם. ומה עשו לעמלק אבי-אבא? כשעלו מן הים הלבד אצל בלעם לטול עצה הימנו, אמר לו: ראה מה עשתה אמה זו למצרים! ומה למצרים, שעשו להם כמה טובות, כך, לישאר אמות – על אחת כמה וכמה! היאך אתה יועצני? אמר לו בלעם: לך נעשה עמם מלחמה, ואם אתה לא תוכל להם אין כל-בריה יכולה להם, לפי שהם תלויים בוכותי של אברהם, ואף אתה בן. מיד בא עליהם למלחמה. מה עשה אותו משה פרנס שלהם? היה לו תלמיד אחד, יהושע בן-נון שמו, אכזרי בלא רחמים. אמר לו אותו משה: „בחר לנו אנשים וצא להלחם בעמלק”¹ – ואיני יודע אותם אנשים שבתר אם בעלי-כשפים הם אם גבורי מלחמה. ואותו משה נטל מקל בידו – ואיני יודע מה עשה בו, ונטל אבן וישב עליה – ואיני יודע מה היה לוחש, עד שרפו יריהם של עם עמלק ונפלו לפניהם הרגנים. באו על סיחון ועוג – וגבורי עולם היו, שאין כל-בריה יכולה לעמד בפניהם – ואיני יודע כמה הרגנים. ומה עשה יהושע תלמידו של אותי האיש? הכניס את-ישראל לארץ כנען, ולא דיו שנמל את-ארצם אלא שהרג מהם שלשים ואחד מלכים וחלק את-ארצם לישראל, ואפלו אותם הנבעונים שהשלימו להם ככשום לעבדים ולשפחות. בא עליהם סיסרא והמוטו – ואיני יודע מה עשו לו – ונחל קישון נקדם ושטפם והשליכם לים הגדול.

והיה להם מלך ראשון, שאול שמו, והלך ונלחם באבי-אבא עמלק והרג מהם מאה אלפים פרשים ביום אחד, ולא חמל על איש ואשה ועל עולל ויונק – ואיני יודע כמה הרגם. ומה עשו לאנג זקני, שחמלו עליו בתחלה? לסוף בא אדם מהם ושמי שמואל, חתכו ונתן בשרו מאכל לעוף השמים – ואיני יודע כמה הרגו מיתה משנה בזאת. אחר-כך היה להם מלך אחד, דוד בן-ישי שמו, והיה משחית ומקלה את-כל-הממלכות ולא היה חומל עליהם, ועמד אחריו שלמה בנו ובנה להם לישראל בית אחד וקרא לו בית המקדש – ואיני יודע מה היה להם בתוכו, כשכבאים עליהם למלחמה הם נכנסים בתוכו ומכשפים בתוכו, וכשהם יוצאים ממנו – הורגים ומתריכים את-העולם. ולא היתה מדה טובה שלא נתנאו בה, ומתוך טובה יתרה שהיתה להם לא חשבו כל-אמה ולשון בעיניהם. וכשהוקין אותו אלוה שלחם בא עליהם נבוכדנצר ושרף אותו בית שלהם ולא הועילו להם כשפיהם: מהם הרג ומהם השליך בשלשלאות של ברזל והגלם מעל אדמתם והביאם בינינו, נעדרו לא שנו מעשיהם המכערים, ואף-על-פי שהם בגלות בינינו – מלעזנים עלינו ועל יראתנו ותועבה אנו בעיניהם. ועכשו הסבמנו כלנו לדעה אחת והפלטנו נורלות לאבדם מן העולם. ונפל עליהם הגורל בחרש אחר בשלשה עשר בו, ועכשו כשגזעו אליכם האגרות הללו תהיו מומנים לאותו היום: הדודך קשתו – ידרך, והנוטל תרב – יטול, ועמדו לחרוג ולהשמיר את-כל-היהודים שביניכם מנער ועד זקן, טף ונשים ביום אחד, ולא תשאירו מהם שריר ופליטה.

וזה האגרת שכתב המן האנני ושלח לכל-ממלכות הארץ ולכל-גדולי אמות-העולם: „אני גדול המלך ושני לו, ראש לסגנים ומבחר שבגדולי המלכות, הסבמתי אני וכל-אפרכין וכל-שרי המלך, הפחות והסגנים והאחשדרפנים – הסבמנו כלנו בעצה אחת, בפה אחד ובדבור אחד ובלשון אחת, כתבנו ברשות המלך אחשורוש ותתמנו בטבעתו שלא להשיב, על עסק הנשר הגדול, שהיו כנפיו פרושות על כל-העולם כלו, ולא היה

¹ שמות י"ז, יט.

יראתנו – אלותנו, אפרכין – שרי המלך. על עסק הנשר – בדבר הנשר, והוא דרך משל על ישראל.

עוף, בהמה וחי' יכולים לעמוד בפניו, עד שבא הארי הגדול והבה את-הנשר מבה גדולה, ונשברו כנפיו ונמרטו אנפיו ונתקצצו רגליו, ונעשה כל-העולם כלו כנחת, בשלוח והשקט מיום שגדר מקנו עד היום הזה, ונעשו אנו רואים שהוא רוצה לגדל נוצה ואנפים ורוציה לכסות אותנו ואת-כל-העולם כלו, בדרך שפסה ושסה את-אבותינו הראשונים, לכן נקבצו כל-גדולי מלכי מדי ופרס מרשות המלך אחשורוש וכתבנו להם להיות כלנו בעצה אחת, להכין פחים לגשר זה, ללכדו קדם שיגדל כחו ויחזור אל קנו, וראינו למרט אנפיו ולשבור כנפיו ולהאכיל בשרו לעוף השמים, ולבקע ביציו ולפצע אפרוחיו, ולעקור זכרו מן העולם, ולא תהא עצתנו בעצת פרעה, שגור על הזכרים והניח את-הנקבות, ולא כעמלק, שהרג נחשלים שבהם והניח גבוריהם, ולא כנבוכדנצר, שהגלם והניחם והושיבם על כסא מלכותו, ולא כסנחריב, שהגלם אל ארץ כארצם, אלא הסכמנו ברוח ברחה להרג ולאבד את-כל-היהודים מנשר ועד נמק, ולא יהיה להם לא זכר ולא שם ולא זרע בעולם, שלא יעשו בנו בדרך שעשו בזקנינו ובאבותינו, שכל-מי שעשה עמדם טובה לא נמלודו אלא רעה'.

בשעה שנחתמו אותם האגרות ונתנו ביד המן, יצא המן מפלסין של מלך שמח, הוא וכל-בני חבורתו אחריו, פגע בהם מרדכי, ראה שלשה תינוקות שהיו באים מבית-הספר והן אחיהם, וכשראה המן וכל-חבורתו שהיה מרדכי רץ אחרי התינוקות הלכי אחריו לדעת מה-ישאל מהם, כן שהניע מרדכי אצל התינוקות שאל לאחר מהם: פסוק לי פסוקך, אמר לו: "אל תירא מפחד פתאם ומשאת רשעים כי תבא"¹, פתח השני ואמר: אני עמדתי היום מבית-הספר בפסוק זה: "עצו עצה ותפר, דברו דבר ולא יקום, כי עמנו אל"², פתח השלישי ואמר: "ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבל, אני עשיתי ואני אשא ואני אסבל ואמלט"³, כן ששמע מרדכי קד שחק ושמת שמחה גדולה, אמר לו המן: מה אמרו לך התינוקות הללו שצחקת? אמר לו: בשורות טובות בשרוני, שלא אפחד מן העצה הרעה שעצת עלינו, מיד בעם המן הרשע ואמר: אין אני שולח יד תחלה אלא בתינוקות הללו.

אמר לו המן לאחשורוש: אלהיהם של אלו שונא ומה הוא: הושב להם נשים ועשה להם משתה, וגור עליהם שיבאו כלם ויאכלו וישתו ויעשו כרצונם, גור המלך קד, מיד עמד מרדכי והבריו ואמר: בני, אל תלכו לבית-המשתה של אחשורוש, שלא יהא פתחון-פה לשטן עליכם, הניחו זיברי מרדכי והלכו כלם לבית-המשתה.

אמר ר' ישמעאל: שמנה עשר אלה נחמש מאות איש הלכו לבית-המשתה ואכלו ושתי ונשתכרו וקלקלו והסחיו רעתם מתרבין בית-מקדשם, מיד עמד שטן והשטין עליהם לפני הקדוש-ברוך-הוא ואמר לפניו: רבוט-של-עולם! עד מתי תדבק באמה זו, שהם מקבצים לפניך אם רצונך, אבר אמה זו מן העולם! אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: תורה מה תהא עליה? אמר לפניו: רבוט-של-עולם, תסתפק בעליונים, אף הקדוש-ברוך-הוא השנה דעתו לך, באותה שעה אמר: למה לי אמה זו שבשכילה רבו עלי כמה קבצים! "אשכיתיה מאנוש וזכרם"⁴! מיד אמר הקדוש-ברוך-הוא לשטן: הבא לי מגלה ואכתב עליה כליה! הלך השטן והביא לו מגלה - וכתב וחתם.

1 משלי ג', כה, 2 ישעיה ח', י, 3 שם מ"ו, ז, 4 דברים ל"ג, כו.

הארי הגדול - נבוכדנצר, אנפיו - כנפיו, ושסה - כנף, פסוק לי פסוקך - אמר לי סה פסוק במקרא למדת היס, פתחון-פה - תואנה ועלילה, וקלקלו - את מעשיהם, חפאו-בעליונים - כצבא סרום, במלאכי השרת, השנה דעתו - הסכים.

מִיָּד יֵצֵא הַתּוֹרָה בְּבִגְדֵי אֲלֻמְנוֹת וְנִתְּנָה קוֹלָה בְּכִבִּי לִפְנֵי הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא. וְלִקְוֹל בְּכִיתָה צַעֲקוּ מִלֹּאכִי־הַשֶּׁרֶת וְאָמְרוּ לִפְנֵינוּ: רְבוּנוֹ-שֶׁל-עוֹלָם, אִם אֵין יִשְׂרָאֵל בְּעוֹלָם – אָנוּ לְמַה? כּוֹן שֶׁשִּׁמְעוּ חֲמָה וּלְכִנָּה כִּד אֶסְפוּ נִתָּן, וְשָׁמַיִם וָאָרֶץ וְכָל־מַעֲשֵׂה־בְּרָאשִׁית מִתְּאֵבָלִים.

בְּאִתָּה שָׁעָה רַץ אֱלֹהֶיךָ, וְכוֹר לטוֹב, בְּכֹהֵלָה אֲצֵל אֲבוֹת־הָעוֹלָם וְאֲצֵל נְבִיאִים הָרֵאשׁוֹנִים וְאָמַר לָהֶם: אֲבוֹת־הָעוֹלָם! שָׁמַיִם וָאָרֶץ וְכָל־צֶבָא מְרוֹם בּוֹכִים בְּמִרְנָפֶשׁ וְכָל־הָעוֹלָם אֲחֻזּוֹ חֵיל כִּיּוֹלָדָה – וְאַתֶּם שׁוֹכְבִים בְּמִטְחָה? אָמְרוּ לוֹ: עַל־מָה? אָמַר לָהֶם: מִפְּנֵי שֶׁנִּגְזְרָה עַל שׁוֹנְאֵי־יִשְׂרָאֵל כְּלִיָּה. אָמְרוּ לוֹ אֲבֵרָהֶם יִצְחָק וְיַעֲקֹב: אִם נִחְתָּמָה נִזְרָתָם מֶה אָנוּ יְכָלִים לַעֲשׂוֹת? חוֹר אֱלֹהֵינוּ וְכָאֵל מִשָּׁה וְאָמַר לוֹ: אֵי, רוּעָה נֶאֱמָן! כִּמָּה פְּעָמִים עָמַדְתָּ בִּפְרֶעַךְ לְיִשְׂרָאֵל וּבִטְלַת נִזְרָתָם לְבִלְחֵי הַשְּׁחִיתָ, – מִה־תַּעֲנֶה עַל הַצָּרָה הַזֹּאת? אָמַר לוֹ מִשָּׁה: כָּלוּם יֵשׁ אָדָם כָּשֶׁר בְּאוֹתוֹ הַדּוֹר? אָמַר לוֹ: יֵשׁ, וְשָׁמוּ מִרְדִּכִּי. אָמַר לוֹ: לָךְ וְהוֹדִיעֵנו, כִּדִּי שֶׁיַּעֲמֵר בְּחַפְלָה הוּא מִשָּׁם וְאָנוּ מִכָּאן. אָמַר לוֹ: רוּעָה נֶאֱמָן! כִּבֵּר נִכְתָּבָה אֲנִיתָ כְּלִיָּה עַל יִשְׂרָאֵל וּכְבֵּר נִחְתָּמָה. אָמַר לוֹ מִשָּׁה: אִם בְּטִישׁ הִיא חֲתוּמָה – תִּפְלַחְנוּ נִשְׁמַעְתָּ, וְאִם בְּדָם – מֶה שֶׁהִיא הִיָּה. אָמַר לוֹ: בְּטִישׁ הִיא חֲתוּמָה. אָמַר לוֹ מִשָּׁה: לָךְ וְהוֹדִיעֵנו לְמִרְדִּכִּי, מִיָּד הִלֵּךְ וְהוֹדִיעַ לְמִרְדִּכִּי.

”וּבְכָל מַדְיָנָה וּמְדִינָה מְקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר הַמֶּלֶךְ וְדָתוֹ מִצֵּעַ אֲבָל גָּדוֹל לַיהוּדִים”¹ – לְמַה נִּקְרָא אֲבָל גָּדוֹל? שֶׁדָּרְבּוּ שֶׁל אֲבָל יוֹם רֵאשׁוֹן הִיא קֶשֶׁה, וְכִלְמָה שֶׁהוּא הוֹלֵךְ הוּא פּוֹחַת, אֲבָל הָאֲבָל הַזֶּה כִּלְמָה שֶׁהוּא הוֹלֵךְ הִיָּה מִתְקַשָּׁה, שֶׁהִיָּה אָדָם אוֹמֵר: מִחֵר אָנוּ נִהְרָג. ”וַיֵּשֶׁב הַדָּבָר לִפְנֵי הַמֶּן וַיַּעַשׂ הָעֵץ”² – מֶה עָשָׂה? הִלֵּךְ וְקָצַץ אֲרוֹז מִנֵּגַת הַבֵּיתוֹן וְהוֹצִיאָהוּ כְּהֵלֶל וְזָמַר וְהַעֲמִידוֹ עַל פֶּתַח בֵּיתוֹ, וְאָמַר: לְמַחֵר בְּשַׁחֲרִית אֲתֵלֵךְ מִרְדִּכִּי עֲלִי. וְכֵן שֶׁהַעֲמִידוֹ – מִדָּר עֲצָמוֹ עֲלִי. הַשִּׁיבְתוֹ בְּתִקּוֹל וְאָמְרָה: נָא הִלֵּךְ הָעֵץ, מִתָּחַן לָךְ הָעֵץ מִשְׁשֵׁת יָמֵי בְּרָאשִׁית.

לְאַחַר שֶׁעָשָׂה הָעֵץ, הִלֵּךְ אֲצֵל מִרְדִּכִּי וּמִצָּאוֹ שֶׁהִיָּה יוֹשֵׁב בְּבֵית־הַמֶּדְרֶשׁ וְהַתִּינוּקוֹת יוֹשְׁבִים לִפְנֵינוּ, רֵאשִׁיָּהֶם מִפְּלִשִׁים בְּאִפְרָשִׁים וְשָׂקִים בְּמִתְנִיָּהֶם וְעִיסָקִים בְּתוֹרָה וְצוּעָקִים וְכוּכִים. מִנָּה אִיתָם וּמִצָּאֵם שְׁנַיִם וְעֶשְׂרִים אֱלֹהִים, נָתַן קוֹלָרִים בְּצוּאֵרֵיהֶם וּשְׁלֹשְׁלוֹת שֶׁל בְּרוֹן בְּרִנְלִיָּהֶם. הַפְּקִיד עֲלֵיהֶם שׁוֹמְרִים וְאָמַר: לְמַחֵר אָנוּ שׁוֹחֵט הִלְלוּ תַחֲלָה וְאַחֲרֵי־כֵן אָנוּ תוֹלָה אֶת־מִרְדִּכִּי.

הָיוּ אֲמוּתֵיהֶם שֶׁל הַתִּינוּקוֹת בָּאוֹת וּמִבִּיאֹת לָהֶם לֶחֶם וּמִים וְאִמְרוֹת לָהֶם: בְּנֵינוּ, אֲכָלֵנוּ וְשָׁתוּ קָדָם שְׁחִמּוֹתֵינוּ לְמַחֵר וְאֵל תְּמִיתוֹ בְּרַעַב. מִיָּד הָיוּ מְנִיחִים יְדֵיהֶם עַל סְפָרֵיהֶם וְנִשְׁבָּעִים: בְּחַיֵּי מִרְדִּכִּי רַבְּנוּ, לֹא נֹאכֵל וְלֹא נִשְׁתָּה, אֲלֵא בְּתַעֲנִיתֵנוּ נִמּוֹת עֲנִיִּים, וְהִיָּה כָל־אֶחָד נוֹלֵל סִפְרוֹ וּמַחֲוִירוֹ לְרַבּוֹ וְאוֹמְרִים: סְבוּרִים הֵיינוּ, שְׁבוּנוֹת הַתּוֹרָה נֶאֱרִיד יָמִים, וְעַכְשָׁנוּ שֶׁלֹּא זָכִינוּ – טוֹל סִפְרֵךְ מִיָּדֵינוּ, נָעוּ כָּלֶם בְּכִבִּיָּה, וְהָיוּ הָאֲמוֹת נֹעֲוֹת כְּפָרוֹת מִבְּחוּץ וּבְנִינָהן כְּעַנְלִים מִבְּפָנִים, עַד שֶׁעֲלָתָה שׁוֹעֲתָם לְמְרוֹם, וְשָׁמַע הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא קוֹל בְּכִיתָם בְּסוֹף שְׁלֹשׁ שָׁעוֹת כְּלִילָה. בְּאִתָּה שָׁעָה עָמַד הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא מִכְּסַף דִּין וַיֵּשֶׁב עַל כֶּסֶף רַחֲמִים וְאָמַר: מֶה קוֹל גָּדוֹל זֶה שֶׁאֲנוּ שׁוֹמְעִים כְּנִדְיִים וּטְלָאִים. עָמַד מִשָּׁה רַבְּנוּ לִפְנֵינוּ וְאָמַר: רְבוּנוֹ-שֶׁל־עוֹלָם, לֹא גָדִים וְלֹא טְלָאִים הֵם, אֲלֵא קִטְנֵי עֶמֶד הֵם, שְׁשֵׁרוּם בְּתַעֲנִית הַיּוֹם שְׁלֹשָׁה יָמִים וּשְׁלֹשָׁה לַיְלוֹת – וְלְמַחֵר עוֹמְדִים לְשִׁחְטָה כְּנִדְיִים וּטְלָאִים.

1 חֲסֵמֶר ד', ג. 2 שֶׁס ה', יד.

מיד נתגלגלו רחמיו של הקדוש ברוך הוא ושבר את החותמות וקרע את האגרות – והפיל על אשורוש בלהה באותו לילה. (אנא'ס; אס'ר ו'; אב'ג; פנא'ס; לק'ס; ילק'ס)

יג. מפלת המן ונדלת מרדכי.

כה. בלילה ההוא נדרה שנת המלך¹ – ר' חמא בר גוריון אומר: כל-בעל-שנה לא טעמו שנה כל-איתו הלילה: אסתר היתה עסוקה בסעדתו של המן, מרדכי היה עסוק בשקו ובתעניתו, המן היה עסוק בקורתו. באותה שעה אמר הקדוש ברוך הוא למלאך הממנה של השנה: בני בצרה – ודרשע הזה ישן על משתו? לך ונבד את-שנתו. מיד ירד המלאך, עמד על-גבי אשורוש והיה משרף לבו, אמר: כפוי-טובה לך ושלם טובה לבעליה. התחיל אשורוש אומר: מי עשה לי טוב ולא שלמתי לו? – ויאמר להביא את-ספר הזכרונות¹.

אמר ר' לוי: בנו של המן היה סופרו של מלך, וקרא הכתב לפניו – ונימצא כתוב אשר הגיד מרדכי על בנתנא ותרש². התחיל נולל את-הספר, וקפץ לפניו. אשר הגיד מרדכי על בנתנא ותרש², ונלל את-הספר. אמר לו המלך: עד מתי אתה נולל את-הספר? קרא מה-שלפניך. אמר: איני יכל לקרות. והיו הכתובים נקראים מאליהם. אשר הגיד מרדכי וט', כשהזכירו לפני מרדכי היתה שנתו באה. לעתותי בקר בשישן המלך היה רואה בחלומי המן עומד על גביו ותרבו שלושה בידו, ומעביר פרחין מעליו וכתרו מעל ראשו ומבקש להרנו. באותה שעה בא המן ודפק על הפתח. נבעת המלך משנתו. אמר: מי בחצר?³ – אמרו לו: הנה המן עמד בחצר⁴. אמר: אין זה חלום אלא אמת – ויאמר המלך יבוא⁴.

כז. כן שבא אמר לו המלך: מה-לעשות באיש אשר המלך חפץ ביקרו?⁵ התחיל המן מתנאה בלבבו: מי נדול ממני? מי מכבד ממני? כל-מה שאני שואל – לעצמי אני שואל. אמר לו: אדני המלך! איש אשר המלך חפץ ביקרו יביאו לבוש מלכות... וסוס... כתר מלכות⁶. כן ששאל הכתר – נשתנו פניו של המלך. אמר: ורו שראיתי בחלומי, שהוא מבקש להרנני... אמר לו המלך: מהר קח... ועשה כן למרדכי⁷. אמר לו: אדני המלך! הרבה מרדכי יש בעולם! אמר לו: למרדכי היהודי⁷? אמר לו: הרבה מרדכי יש בין היהודים... אמר לו: הוישב בשער המלך⁷. אמר לו: אם כן, די לו בעצרה אחת או בנתי אחת. מיד שאג המלך עליו בארי ואמר: אל תפל דבר מבל אשר דברת⁷! קרא המלך להתד ולתרכונה שילכו עמו. אמר להם: הורו שלא יפל דבר מקל-אשר דבר. הלכו עם המן.

באותה שעה נכנס המן לבית נני המלך כשהוא כפוי-קומה, אבל וחפוי-ראש, אזניו מקושפות ועיניו חשכות. פיו מעקם ולבו מטמטם וברצו נוקשות וז לזו, ונטל משם לביש המלך וכלי-כלי-מלכות, ויצא משם מבהל ונכנס לארות המלך, ונטל משם סוס עומד בראש הארות, שתליו בו רכיד ונהב, ואחו ברכס הסוס, ושען על כתפיו כלי-כלי-המלכות והלך אצל מרדכי.

¹ חפתי ר, ח. ² טס טס, ב. ³ טס טס, ד. ⁴ טס טס, ה. ⁵ טס טס, ו. ⁶ טס טס, ז. ח. ⁷ טס טס, י.

תתגלגלו – כלי נהפך דין לרחמים. (כה) בקורתו – בעץ התליה. משרף – סבולבל וסעורכב. פרחין – לנוש ארגמן, ארגנית. ואזניו מקושפות – מקוצצות, כשל הוא למי שהושפל סכדרגתו. ושען – עמם, נשא. מטמטם – סתום ואטום. נוקשות – דופקות ברעדה.

כֵּן שָׂרָא מֶרְדֵּכִי שֶׁהָמֵן בָּא וְהָסוּס בִּידוֹ. אָמַר: בְּמִדְּמָה אֲנִי, שְׂאִין רָשָׁע זֶה בָּא אֲלָא לְרַמְסֵנִי בְּסוּסוֹ. הָיוּ תַלְמִידָיו יוֹשְׁבִים וְשׁוֹנִים לִפְנָיו, אָמַר לָהֶם: עֲמִדוּ וּבְרַחוּ לָכֶם, שְׁלֹא תִבְּזוּ בְּנַחְלָתִי! אָמְרוּ לוֹ: לֹא נִפְרַד מִמֶּךָ, בֵּין לַחַיִּים בֵּין לַמֵּת אֲנִי עִמָּךְ. מִדָּ נִתְעַשָּׂה בְּטָלִית וְעַמֵּד בְּתַפְלָה. בִּינְתִים בָּא הָמֵן וַיֵּשֶׁב בֵּין הַתְּלִמִּידִים. אָמַר לָהֶם: בְּמָה אַתֶּם עֹסְקִים? אָמְרוּ לוֹ: בְּמִצְוַת הָעֶמֶר, שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מְקַרְיָבִים בְּזִמָּן שְׁבִית-הַמִּקְדָּשׁ הָיָה קֶזֶם. אָמַר לָהֶם: וּמָה עָמַר זֶה? שֶׁל כֶּסֶף אוֹ שֶׁל זָהָב? אָמְרוּ לוֹ: שֶׁל שְׁעוּרִים. — וְכִמָּה הָיָה שְׁנוֹה? — הִרְבָּה הִרְבָּה, עֲשֶׂר מְעוֹת. אָמַר לָהֶם: עֲשֶׂר מְעוֹת שֶׁלָּכֶם נִצְחוּ עֲשֶׂרֶת אֲלָפִים כֶּפֶר כֶּסֶף שְׁלִי.

בְּשָׂסִים מֶרְדֵּכִי תַפְּלָתוֹ אָמַר לוֹ הָמֵן: עַמֵּד, מֶרְדֵּכִי הַצִּדִּיק בֶּן-אַבְרָהָם יִצְחָק וַיְשָׁלֵב, שָׁקֵד וְאַפְרָדְ הַקִּדְמוֹ לַעֲשֶׂרֶת אֲלָפִים כֶּפֶר כֶּסֶף שְׁלִי; עַמֵּד מִשְׁקָד וְאַפְרָד וּלְבֹשׁ לְבֹשׁ הַמֶּלֶךְ וְרֹכֵב עַל סוּס הַמֶּלֶךְ. אָמַר מֶרְדֵּכִי לְהָמֵן: רָשָׁע בֶּן-זָרַעוֹ שֶׁל עֲמֵלֶךָ, הֵמָּן שֶׁהָאֶחָד וְאֶכָּל לֶחֶם מֵרֹרִים וְאִשְׁתָּה מִי־רָאשׁ, וְאַחֲרֵי-כֵן הוֹצִיאֵנִי וְתִלְנִי עַל הָעֵץ. אָמַר לוֹ הָמֵן: עַמֵּד, מֶרְדֵּכִי הַצִּדִּיק, מִי־יָכֵם נָסִים גְּדוֹלִים גָּעֲשׂוּ לָכֶם: הָעֵץ שֶׁהִתְקַנְתִּי, לִרְעֵתִי הִתְקַנְתִּי. וְעַתָּה קוּם וּלְבֹשׁ לְבֹשׁ פְּרָפְרִין זֶה וְתוֹנֵכְתָּר זֶה עַל רֹאשְׁךָ וְרֹכֵב עַל סוּס זֶה, שֶׁהַמֶּלֶךְ רוֹצֵה לְכַבְּדֶךָ. מִדָּ הָבִין מֶרְדֵּכִי שֶׁעָשָׂה לוֹ הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הָיָא נֶס, עָנָה וְאָמַר לְהָמֵן: שׂוּטָה שְׁבַע-עוֹלָם, אֲנִי יוֹשֵׁב עַל הָאֵפֶר וְגוֹפִי מְגוֹל — נֹאנִי לּוֹבֵשׁ לְבֹשׁ מְלָכוּת! אֵין דְּרָד-אַרְץ כֶּכָּד. אֲיִנִּי לּוֹבֵשׁ עַד שְׂאֲרָתִי וְאִסְתַּפֵּר. הִלֵּךְ לְכַנֵּשׁ כֶּלֶן וְסָפַר וְלֹא מָצָא. הִכְנִיסוּ הָמֵן לְמִרְחָץ וְחָתַר חֲלָצִיו וְקָשַׁר וְרוּעֵתָיו וְנָעֲשָׂה לוֹ בֶּלֶן, וְהִבִּיא כָל-מִינֵי בְשָׂמִים וְשִׁמְנִים שׁוֹכִים, וְתָקְנוּ וְרָחֲצוּ וְסָבוּ, וְהִבִּיא זֶה שֶׁל מִסְפָּרִים מִבֵּיתוֹ וְנָעֲשָׂה לוֹ סֵפֶר. עַד שֶׁהָיָה מְגֻלָּה, הִתְחִיל הָמֵן לְהִתְנַחֵם. אָמַר לוֹ מֶרְדֵּכִי: מִפְּנֵי מָה אַתָּה מִתְנַחֵם? אָמַר: אֲנִי לֹא לְאוֹתוֹ אֵישׁ! אֲדָם שֶׁהָיָה גְדוֹל מִן הַפֶּרֶת־מַיִם וְכִסְאוֹ לְמַעְלָה מִכִּסְאוֹתָם — נָעֲשָׂה כֶּלֶן וְסָפַר... אָמַר לוֹ: רָשָׁע, וְכִי אֲיִנִּי מִכִּיר אֶת-אַבִּיד, שֶׁהָיָה כֶּלֶן וְסָפַר בְּכֶפֶר קְרִינוֹס עֲשָׂרִים וְשָׁתִים שָׁנָה, וְאֵלֹו הֵם כִּלְיוֹ!...

לְאַחֵר שִׁתְּקֵנוּ וְהִלְבִּישׁוּ אָמַר לוֹ: עֲלֵה וְרֹכֵב עַל סוּס זֶה. אָמַר לוֹ: זָקֵן אֲנִי וְתִשֵּׁשׁ בְּחֵי מִפְּנֵי הַתַּעֲנִית. זָקֵן לוֹ הָמֵן וְהִכְנִיעַ צִנְאוֹ. דִּבֶּד עָלָיו מֶרְדֵּכִי וְעֲלָה וְרֹכֵב. בְּעֲלִיתִי כְּעֵט בּוֹ. אָמַר לוֹ: מֶרְדֵּכִי, "בְּנִפּוֹל אוֹיְבְּךָ אֵל תִּשְׁמַח"¹... אָמַר לוֹ: רָשָׁע, וְאַתָּה עַל בְּמוֹתֵימִי תִרְדָּ².

הָיָה מֶרְדֵּכִי רֹכֵב הָלַךְ לִפְנֵיו וּמִכְרִיו: "כִּבְּהָ נָעֲשָׂה לְאִישׁ אֲשֶׁר הַמֶּלֶךְ חָפֵץ בִּיקְרוֹ"³, וְעֲשָׂרִים וְשִׁבְעָה אֲלָף נַעֲרִים מִבֵּית הַמֶּלֶךְ, בּוֹסוֹת שֶׁל זָהָב בִּימִינָם וּגְבִיעִים שֶׁל כֶּסֶף בְּשִׂמְלָתָם, הָיוּ הוֹלְכִים וּמִכְרִיזִים אֵף הֵם: "כִּבְּהָ נָעֲשָׂה לְאִישׁ אֲשֶׁר הַמֶּלֶךְ חָפֵץ בִּיקְרוֹ" וְהָיוּ הַבַּל מְקַלְסִים לִפְנֵיו וְאַבְקוֹת דּוֹלְקוֹת כְּנֶגְדּוֹ.

בָּתוֹ שֶׁל הָמֵן הִצִּיגָה בְּעַד הַחֲלוֹן וְרָאָתָה אֶת-אַבִּיָּה בְּאוֹתוֹ קָלוֹן — וְנִפְלָה וּמָתָה. וּבְקִשְׁרָאוֹ יִשְׂרָאֵל כְּבוֹדוֹ שֶׁל מֶרְדֵּכִי הִלְכוּ מִיָּמִינוֹ וּשְׂמָאלוֹ וְאָמְרוּ: "כִּבְּהָ נָעֲשָׂה לְאִישׁ אֲשֶׁר הֵמָּלַךְ שְׁבַע-מֵיִם חָפֵץ בִּיקְרוֹ".

וְהָיָה מֶרְדֵּכִי מְקַלֵּם וְאָמַר: "אֲרוּמָמְךָ יְיָ כִּי דִלִּיתִנִּי וְלֹא שִׁמַּחְתָּ אִיְבִי לִי"⁴. וְתַלְמִידָיו הָיוּ אֹמְרִים: "נִמְרוּ לָנוּ חֲסִידָיו וְהוֹדוּ לְזִכְרֵךְ קִדְשׁוֹ, כִּי רָנַע כְּאֹפִי חַיִּים בְּרִצְיוֹ"⁵.

1 משלי כ"ד, יח. 2 דברים ל"ג, כט. 3 חסדור וי, יח. 4 תהלים ל"ג, 5 סס סס ה, ו.

הִרְבָּה הִרְבָּה — לָכֵל הַיּוֹתֵר, בֶּלֶן — בַּעַל אוֹ שִׁמֵּשׁ בֵּית מִרְחָץ, וְכִפֹּר — אִימָן לְגוֹז שְׁעוֹת אִישׁ, נָחַן — כֶּסֶף עֲצוּמוֹ, שָׁחָה, מְקַלְסִין — מַהֲלִים וּמַשְׁבָּחִים, וְאַבְקוֹת — לִפְתִּידִים.

אסתר היתה אומרת: "אליך וְ אַקרא וְאֵל אֵלֶיךָ אֶתחַנּוּן מִהִכָּעַד בְּרַמִּי".¹
 וַיִּשְׂרָאֵל הָיוּ אוֹמְרִים: "הִפְכֵת מִסְפְּדֵי לְמַחֹל לִי".²

"הֵמָּן נִתְחַף אֶל בֵּיתוֹ"³ – וּבִירוֹ אָרְבַּע מֵלָאכּוֹת: בֶּלֶן, סֶפֶר, נֹזֶלֶר וּכְרוּז.

(מג' טז: אסתר; פנ"א: קה"ר ה'; ויק"ר כח: פסיק'ר יח)

ט. כִּי נִדּוּל מִרְדְּכִי בְּבֵית הַמֶּלֶךְ וְשִׁמְעוֹ הוֹלֵךְ בְּכֹל-הַמִּדְּיוֹת"⁴ – יָצָא לוֹ מוֹנִיטִין בַּעֲוֹלָם. וְמֵה מוֹנִיטִין שְׁלוֹשׁ שָׁק וְאַפֶּר מִבָּאן וְעֹטְרָת וְהֵב מִבָּאן. (ב"ר לט)

יד. תְּלִית הָמָן.

טז. וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ תְּלִידוֹ"⁵ – עָנָה הֵמָן וַאֲמַר לְמִרְדְּכִי: עַד שֶׁלֹּא יַעֲלוּנִי לְחִלְיָהּ בְּבִקְשָׁה מִמֶּךָ, מִרְדְּכִי הַצַּדִּיק, לֹא תַצְלִבְנִי כְּמוֹ שְׂצוֹלָכִים בְּנִי-אַדָּם הַדְּיוּטִים. וְנִבְרִי עוֹלָם לֹא נִחְשְׁבוּ לִפְנֵי וְרַבֵּי הַמִּדְּיוֹת נִשְׁתַּעֲבְדוּ לִי. הִתְרַדְּתִי מַלְכִּים בְּאַמְרֵי פִי וּבְרוּחַ שְׁפָתִי הִבְהִלְתִּי מִדְּיוֹת – וְאַנִּי הֵמָּן פֶּתַשְׁנֵר הַמֶּלֶךְ הָיָה שְׁמִי וְאֵב לְמֶלֶךְ נִקְרָאתִי. וְגַר אֲנִי פֶן תַּעֲשֶׂה לִּי כְּמוֹ שְׁחַשְׁבְּתִי לַעֲשׂוֹת לָךְ. חוּם עַל כְּבוֹדִי וְלֹא תִהְרַנְנִי כְּמוֹ שֶׁהֲרַנּוּ לִזְקֵנִי אֲנִי. עֲשֵׂה כְּטוֹבְחֶךָ, הֲלֹא אֵין בָּכֶם רוֹצְחֵי נֶפֶשׁ. אֵל תּוֹכְר־לִי שְׁנֵאת אֲנִי וְקִנְיַת עַמְלֶךָ. וְלֹא תִסַּר כְּמוֹ שְׁנָקָם וְנִסַּר עֲשׂוֹ אָבָא. עֵינֵי כְּהוֹ לְרֵאוֹת פִּנְיָ וְאֵינִי יָכֹל לִפְתּוֹחַ פִּי לִפְנֵיךְ עַל שְׁלִקְחָתִי עֲלֶיךָ עֲצָה מְאוּרָבִי וּמוֹרֵשׁ אֲשֶׁתִּי. בְּבִקְשָׁה מִמֶּךָ, חוּם עַל נֶפֶשִׁי, אֵלֶיךָ מִרְדְּכִי הַצַּדִּיק, אֵל תִּתְּלָה אֶת-שִׁיבְתִּי עַל עֵץ. הֲרַנְנִי כְּמוֹ שֶׁתִּהְרַנְנִי, אֶת-יְרֵאָשִׁי תִסַּר בְּחֶרֶב הַמֶּלֶךְ, שְׂבֵה מוֹמְתִים כָּל-שָׂרֵי הַמִּדְּיוֹת.

הַתְּחִיל הֵמָּן צִיחַ וּבֹכָה, וְלֹא הָסָה מִרְדְּכִי אֲזַנּוֹ לוֹ. וּבִשְׂרָאָה הֵמָּן שָׂאִין דְּבָרָיו נִשְׁמָעִים הָרִים קוֹלוֹ בְּכִי וּבִלְלָה בְּאַמְצַע גִּזַּת הַבֵּיתָן. וְכֵן עָנָה וַאֲמַר: הָאֲזִינוּ לִי, עֲצִים וְנִטְעִים, שֶׁנִּשְׁתַּחֲוּ מִשְׁשֶׁת יָמֵי בְּרֵאשִׁית: בְּיַהֲמֻדָּתָא עוֹמֵד לְהַתְּלֹת עַל הָעֵץ!

הַתְּכַנְסוּ כֻלָּם לַעֲצָה וַאֲמְרוּ: מִי שֶׁהוּא גִבֹּה חֲמִשִּׁים אַמָּה וְיִתְּלָה הֵמָּן עַל רֹאשׁוֹ. הַנֶּפֶן אָמְרָה: קֶצֶרָה אֲנִי וְאֵינִי יָכֹלָה שִׁיתְּלָה עַל רֹאשִׁי, שְׁמַמְנִי לִזְקָחִים וְיִין לְנִסְכִּים. הַתְּאֵנָה אָמְרָה: אֲנִי יָכֹלָה שִׁיתְּלָה עַל רֹאשִׁי, שְׁמַמְנִי לִזְקָחִין לְכַבֻּדִּים וּמַמְנִי לְבָשׁוֹ אֶדָם וְחוֹת. הַצִּית אָמְרָה: אֲנִי יָכֹל שִׁיתְּלָה עַל רֹאשִׁי, שְׁמַמְנִי לִזְקָחִין שְׁמֵן לְמִנְהָרָה. אָמַר הַתְּמָר לִפְנֵי הַקְּרוֹשִׁי-בְּרוּךְ-הוּא: הִבֵּל יוֹדְעִים שֶׁהֵמָּן הִרְשַׁע בְּיָדְכֶם שֶׁל אֲנִי בְּיָדְכֶם שֶׁל עַמְלֶךָ – וְיִתְּלָה עַל רֹאשִׁי! עָנָה הַקְּרוֹשִׁי-בְּרוּךְ-הוּא: יִישֶׁר כַּחַד, לֹא יִתְּלָה עַל רֹאשְׁךָ, שְׂאֵתָה וּזֵן לְכַנְסָת צִיּוֹן הַרְצִיּוּתָהּ. אָמַר הָאֶתְרוֹג: אֲנִי יָכֹל שִׁיתְּלָה עַל רֹאשִׁי, שְׂאֵצִלִּי בָּאִים כָּל-הָעַמִּים כֻּלָּם לְקַחַת מִפְּרִי וְלִשְׁבֹּחַ לִפְנֵיךְ. פֶּתַח הַהֵרֶם וַאֲמַר: אֲנִי יָכֹל שִׁיתְּלָה עַל רֹאשִׁי, שְׂאוֹמְרִים עָלֶי שֶׁשֹּׁן וְשִׁמְחָה. וְעוֹד – שְׂאֵנִי שְׂתַּף עִם הָאֶתְרוֹג. צִיחַ הָאֶלּוֹן וַאֲמַר: אֲנִי יָכֹל שִׁיתְּלָה עַל רֹאשִׁי, שְׂדִבּוּרָה מִיָּקָת רִבְקָה קְבוּרָה תַּחְתִּי. קְרָאָה הָאֵלָה וַאֲמְרָה: אֲנִי יָכֹלָה שִׁיתְּלָה עַל רֹאשִׁי, שְׂאֵבְשָׁלוֹם בְּיָדְדוֹר נִתְּלָה בְּרֹאשִׁי. רְמוֹן אָמַר: אֲנִי יָכֹל שִׁיתְּלָה עַל רֹאשִׁי, שֶׁהַצַּדִּיקִים מְשׁוּלִים אֵלַי. שְׁמַעֲנִי – אָמַר הָאֶרֶז – תְּלוּ אֶת-הֵמָן עָלַי, עַל הָעֵץ שֶׁהִתְקַוָּן לְנֶפֶשׁוֹ. (תְּרַג'שׁ)

¹ תהלים ל"א, ט"ז. ² ט"ז, ט"ז. ³ חסד, י"ג. ⁴ ט"ז, ט"ז. ⁵ ט"ז, ט"ז.

נוליר – משרת. וכו' – מכיון בשוק. כו' – מונוטין – מטבע. כו' – לא תצלביני – לא תתלני. פתשנר – משנה למלך. ששון ושמחה – מזמורי הלל והודיה בחג הסוכות.

בית שני בבנינו ובעבודתו

א. המקדש בתפארתו.

א שני רבותינו: מי שלא ראה ירושלים בתפארתה לא ראה כרך נחמד מעולם; ומי שלא ראה בית-המקדש בבנינו לא ראה בנין מפאך מעולם. (סוכה נא:).

ב ארץ-ישראל טבורו של עולם, שיושבת באמצעיתו, וירושלים באמצע ארץ-ישראל, ובית-המקדש באמצע ירושלים, וההיכל באמצע בית-המקדש, והארון באמצע ההיכל, ואבן-השתיה לפני ההיכל, שממנה השתה העולם. (תהי"ק קדושים).

ג בית-הבחירה היה בנין בחלקו של בנימין. וכראש-תור יוצא מחלקו של בנימין לחלקו של יהודה, שנאמר: "ובין כתפיו שכן"¹. ומפני מה זכה בנימין שתשרה שכינה בחלקו? משל למלך, שבא אצל בניו לפרקים: כל-אחד ואחד אומר: אצלי הוא שורה. קטן שבכלם אמר: אפשר שמניח אבא אחי הגדולים ושורה אצלי? עמד והלך ופניו כבושות ונפשו ענומה. אמר המלך: ראיתם בני הקטן. שעמד ופניו כבושות ונפשו ענומה עליו? עכשיו מאכל ומשתה יהא משלכם, ולינתי אצלו. כך אמר הקדוש-ברוך-הוא: בית-הבחירה יהיה בחלקו של בנימין וקרבות - מפלי-השכטים.

דבר אחר: מפני מה זכה בנימין שתשרה שכינה בחלקו? שכל-השכטים היו במקירתו של יוסף ובנימין לא היה במקירתו של יוסף. אמר הקדוש-ברוך-הוא: אני אומר לאלו שיבנו בית-הבחירה? לא שיהיו מתפללים לפני ואני מתמלא עליהם רחמים! אני משרה שכינתי בחלקם. שלא היו רחמים על אחיהם.

דבר אחר: מפני מה זכה בנימין שתשרה שכינה בחלקו? משל למלך שהיו לו בנים הרבה, משהגדילו הלך כל-אחד ואחד ותפס את-מקומו. קטן שבכלם היה אביו אוהבו, אוכל ושותה עמו, נכנס - נשען עליו, יוצא - נשען עליו. כך בנימין הצדיק קטן של שכטים היה, והנה יעקב אוכל ושותה עמו, נשען עליו ויוצא. נשען עליו ונכנס. אמר הקדוש-ברוך-הוא: מקום שסמך צדיק זה נדיו - שם אני משרה שכינתי. וכך נאמר ויבין כתפיו שכן². (ילקיש דברים לג רמז התקנ"ז).

ה ההיכל צר מאחוריו ורחב מלפניו - ודומה לארי. (מדות ג').

¹ דברים ל"ג, יב.

(ב) וההיכל - כלו קדשי הקדשים. השתת - נוסד. ג) בית הבחירה - הבית הנבחר, בית המקדש. וכראש תור - בצורת משולש. אני אומר לאלו וגו' - לשון תימה. לא שיהיו מתפללים וגו' - כלו כלום בשביל כך שיהיו מתפללים שם וגו'. שתשרה - שתשכון, ותפס את מקומו - בנכסי אביו.

ח כל-השערים שהיו במקדש נשתנו להיות של זהב, חוץ משערי ניקנור, מפני שנעשו בהם נסים; ויש אומרים: מפני שנחשתם מצהבת היתה. ר' אליעזר בן-יעקב אומר: נחשת קלנתיא היתה, והיתה מאירה בשל זהב. ומה-נסים נעשו ללדתותיו של ניקנור? אמרו: בשהלך ניקנור להביא דלתות מאלכסנדריא של מצרים - בחזירתו עמד עליו נחשול שבים לטבעו. נטלו אתה מהם והטילוה לים - ועדין לא נח הים מוצפו. בקשו להטיל את-חברתה - עמד הוא וברכה, אמר להם: הטילוני עמה. מיד נח הים מוצפו. והיה מצטער על חברתה. כן שהי'עה לנמלה של עכו, היתה מכבצת ויוצאת מתחת דפני הספינה; ויש אומרים: בריה שבים בלעתה והקיאתה ליבשה. (יומא לח: ע"י).

י נפן של זהב היתה עומדת על פתחו של היכל, ומדלה על-גבי כלונסות, וכל-מי שהיה מתנדב עליה או נרנר או אשכול - מביא ותולה בה. אמר ר' אלעזר ברבי צדוק: מעשה היה ונמנו עליה שלש מאות פהנים לפנותה. ר' שמעון בן-נמליאל אומר משום ר' שמעון הסגן: פרכת עבירה טפה, ועל שבבים ושנים נירים נארגת ועל כל-נימא ונימא עשרים וארבעה חוטים; ארכה ארבעים אמה ורחבה עשרים אמה; ומשמנים ושתיים רבוא נעשית. ושתיים עושים בקל-שנה ושנה, ושלוש-מאות פהנים מטבילין אותה. אמר ר' יצחק בר נחמני אמר שמואל: דברו חכמים וכאן בלשון הקאי.

(תול' צ: חמ"ד כס')

י שני רבותינו: אבוב היה במקדש, חלק היה, דק היה, של קנה היה, ומימות משה היה: צנה המלך וצפורה זהב ולא היה קולו ערב כמות שהיה. נטלו את-צפוניו וחזרו קולו להיות ערב כמות שהיה. צלצל היה במקדש, של נחשת היה, מימות משה היה, והיה קולו ערב - ונפגם. שלחו חכמים והביאו אמנים מאלכסנדריא של מצרים ותקנוהו - ולא היה קולו ערב כמות שהיה. נטלו את-תקונו - וחזרו קולו להיות ערב כמות שהיה. מכתשת היתה במקדש, של נחשת היתה, ומימות משה היתה, והיתה מפשטת הבשמים - נפגמה. שלחו חכמים והביאו אמנים מאלכסנדריא של מצרים ותקנוה - ולא היתה מפשטת כמות שהיתה. נטלו את-תקונה ותורה לתחלתה. אלו כלים נשתירו ממקדש ראשון ונפגמו ולא עלתה להם ארוכה. (ערכ' י: תס')

י אמר שמואל: מנרפה היתה במקדש, עשרה נקבים היו בה, וכל-אחד ואחד מוציא עשרה מיני זמר; נמצאת כלה מוציאה מאה מיני זמר.

ה) נשתנו - כלו נשתנו ממה שהיו תחלה, חוץ משערי ניקנור - שנשארו כמו שהם, ולא שנום. שנעשו בהם נסים - כמפורש להלן, קלנתיא - שם מקום, קורנתני, נחשול - סער סנה נלים, וברכה - חבקה. לנמלה - לחופה. רפני - כחלי. ו) ומודלה - נתמכת על ידי הגבהת הענפים וסמיכתם על גבי סמוכות עץ. כלונסות - מוצת עץ. שלש מאות וגו' - כחמת טוכו משאת. לפנותה - ממקומה. נירים - כמין סבעות שהחוטים נסתחים דרך שם בשעת אריגתה. נויא: נימין, כלו חוטים עבים. ומשמונים וגו' - חוטים. ושתיים - פרכות. בלשון הבאי - בלשון גוזמא והפלגה, כלו הספר ג' מאות הוא לא חוקא. ז) אבוב - מין כלי זמר, חליל. צלצל - כלי שסמיע קול עיי' צלצל. ונפגם - נתקלקל קצת. מפשטת - תערוכת סממנים וצורפם קרוי פשום. ארוכה - רפואה ותקנה. ח) מנרפה - מין כלי זמר.

שנו: היא אמה, ונבוכה אמה, וקתא יוצא הימנה, ועשרה נקבים היו בה, כל-אחד מוציא מאה מיני ומר: נמצאת כלה מוציאה אלף מיני ומר. אמר רב נחמן בר יצחק: גומא שנו. (ערכ' י: יא.)

שתי לשכות היו במקדש, אחת לשכת-חשאיין ואחת לשכת-הכלים. לשכת-חשאיין ידא-חטא נותנים לתוכה בחשאי, ועניים בני שובים מתפרנסים מתוכה בחשאי: לשכת-הכלים – כל-מי שהוא מתנדב בלי וזרקו לתוכה. ואחת לשלשים יום הגזברים פותחים אותה, וכל-כלי שמצאו בו צרך לבקרה-בית – מניחין אותה, והשאר נמכרים, ודמיהם נוסלים לבקרה-בית. (שק' ח.)

אמר ר' פינחס משום רב הונא צפורא: מעין היוצא מבית קדשי-הקדשים, בתחלה דומה למרני-הגבים: כון שהגיע לפתח ההיכל נעשה כחוט של שתי: כון שהגיע לפתח האולם – נעשה כחוט של ערב: כון שהגיע לפתח העזרה – נעשה כפי פך קטן: מכאן ואילך היה מתגבר ועולה, עד שמגיע לפתח בית דוד. כון שהגיע לפתח בית דוד – נעשה כנחל שוטף, שבו רוחצין [טמאים לטהרתם]. (יומא עז: ע"א.)

ב. נניית הארון.

חמשה דברים היו בין מקדש ראשון למקדש שני, ואלו הם: ארון וכפרת וקריבים, אש ושיקניה ורוח-הקדש ואורים-ותמים.

משננו ארון, נגזרה עמו צנצנת המן וצלוחית שמן המשחה ומקלו של אהרן בשקריה ופרתיה וארנו ששגרו פלשתים דורון לאלהי ישראל. ומי נגזר? – יאשיהו מלך יהודה נגזר. מה ראה שנגזר? – מצא כתוב: "יולד ין אותך ואת-מלכך אשר תקים עליך אל נוי אשר לא ידעת ונז"ל¹, עמד ונגזר, והו שגמר: "ויאמר ללויים... תנו את-ארון הקדש בבית אשר בנה שלמה... אין לכם משא בבית²" – אמר להם: אם נולה היא עמכם לבבל אין אתם מחזירים אותו עוד למקומו, אלא עתה עברו את-יין אלהיכם ואת-עמו ישראל³. (יומא כא: נב: שק' פו.)

של-בית-דוד נמלא ושל-בית ר' חנניה סנן הפהגים היו משתתפים כנגד דיר-העצים: שכן מפרת בידם מאבותיהם, ששם הארון נגזר. (שק' ו.)

מעשה בבהן אחר, שהיה מתעסק, וראה רצפה משונה מחברותיה, בא והודיע את-חבריו – ולא הספיק לומר את-הדבר עד שיצאה נשמחו. וידעו בחיור ששם הארון נגזר. מה היה עשה? אמר ר' חלבו: מתעסק בקרדמו היה.

תנא דבי ר' ישמעאל: שני כהנים בעלי-מזמים היו מתליעים בעצים, ונשמטה קרדמו של אחד מהם ונפלה שם, ויצאה אש ואכלתו. (סם: יומא גר.)

¹ דברים כ"ח, לו. ² דברי הימים ב' ל"ה, ג. ³ שם שם, יב.

וקתא – קת, בית יד לאחיות. ט) חשאיין – סתרים. י) לקרני חנבים – דק כמורה. יא) משננו – נעלם. ששגרו – ששלחו. דורון – מנחה. "יולד ה' אותך וגו'" – ודאג שטא ינלה לבבל. יב) דיר העצים – חדר שהעצים מונחים שם. מסורת – כבלת. מתליעים – בוררים את העצים הכריאים מן הרקובים.

ג. כתר כהנה.

יד לשכתיגנות – שם היתה סנהדרי גדולה של ישראל יושבת ודנה את-הכהנה. וכהן שנמצא בו פסול – לובש שחורים ויוצא והולך לו; ושלל נמצא בו פסול, לובש לבנים ומתעטף לבנים, נכנס ומשמש עם אחיו הכהנים. ויוס-טוב היו עושים, שלא נמצא פסול בורעו של אהרן הכהן. וכך היו אימרים: ברוך המקום, ברוך הוא, שלא נמצא פסול בורעו של אהרן; וברוך הוא, שבחר באהרן ובניו, לעמד לשרת לפני יי' ובית קדש-הקדשים. (מדות ה')

טו. והבהן הגדול מאחיו¹ – למה נקרא שמו גדול? שהוא גדול בחמשה דברים: בניו, בכח, בעשר, בחכמה ובמראה.

מעשה בפניחם הסתת שמנהו כהן גדול, ויצאו אחיו הכהנים וראו אותו חוצב אבנים, ולא הניחוהו, ומלאו את-המחצב לפניו דיגרי וקב. ומנין שאם אין לו, אחיו הכהנים מגדלים אותו, – שנאמר: „והבהן הגדול מאחיו” – גדלו משל אחיו. (ירוש' יומא א: תנח"ק אמור).

ד. שמעון הצדיק.

טז שני רבותינו: ארבעים שנה, ששמש שמעון הצדיק, היה גורל עולה בימיו: מבאן ואילך, פעמים עולה בימיו, פעמים עולה בשמאל. והיה לשון של והורית מלבין: מבאן ואילך, פעמים מלבין, פעמים אינו מלבין. והיה נר מערכי דולק; מבאן ואילך, פעמים דולק, פעמים כבה. והיתה אש של מערכה מתנברת, ולא היו כהנים צריכים להביא עצים למערכה, חוץ משני גזירי עצים, כדי לקים מצות עצים: מבאן ואילך, תשש כחה של מערכה, פעמים מתנברת, פעמים אינה מתנברת. ולא היו כהנים נמנעים מלהביא עצים למערכה כל-היום כלו, ונשתלחה ברכה בעמר ובשתי הלחם ובכלחם הפנים. וכל-בהן שמגיעו כנית – יש איכלו וישבע ויש שבע ומותיר: מבאן ואילך, נשתלחה מארה בעמר ובשתי הלחם ובכלחם הפנים, וכל-בהן מגיעו כפול מצרי. הצנועים משכים את-ידיהם, והגרנרים נוטלים ואוכלים. ומעשה באחר, שנטל חלקו וחלק חברו, והיו קוראין אותו בן-חמץ עד יום מותו. (יומא לס: ע"י).

יז תניא, בעשרים וחמשה בטבת יום הר גריזים הוא. יום שבקשו כותים את-בית-אלהינו מאלפסנדרוס מוקדון להחריבו, ונתנו להם. באו והוריעו את-שמעון הצדיק. מה עשה? לבש בגדי כהנה ונתעטף בבגדי כהנה, ומקירי ישראל עמו, ואבקות של אור בידיהם. והיו מהלכים בלילה-לילה כלו, הללו מהלכים מצד זה והללו מהלכים מצד זה.¹ ויקרא כ"ה, י.

(יד) פסול – מצד עצמו או משפחתו. טו) בניו – כיופי, הסתת – חוצב ופוסל אבנים. טז) גורל עולה בימיו – גורל של שני שעירי יו"כ, אחד לה' ואחד לעזאזל; וכימי שמעון היה תמיד עולה, לה' בימיו, לשון של והורית מלבין – כשנשתלח השעיר לעזאזל היו קושרים לשון של זהורית (חבולת צמר אדום) על פתח האולם, וכשהלכין ידעו ישראל שנכחל להם והיו שמחים (ועיי' להלן בעבודת יו"כ). דולק – ואינו כבה לעולם, ונשתלחה ברכה – כימי שמעון, והגרנרים – הלוטמים אחרי האכילה. בן חמץ – חססן. יז) יום הר גריזים – יום שנחרב בו מקדשם של הכותים (השומרונים) בהר גריזים (כמפורש להלן בענין).

עד שעלה עמוד-השחר. כון שעלה עמוד-השחר אמר להם: מי הם הללו? אמרו לו: הללו יהודים. שמררו בד. כון שהגיע לאנטיפסטרס ורחת חמה ופגעי זה בזה. כון שראה את-שמעון הצדיק. ירד ממרכבתו והשתחוה לפניו. אמרו לו: מלך גדול כמותך. ישתחוה ליהודי זה? אמר להם: דמות דיוקנו של זה מנצחת לפני בבית-מלחמתי. אמר להם: למה באתם? אמרו לו: אפשר בית שמתפללין בו עליך ועל מלכותך שלא תהרב, יתעורר נזים להתריבו? אמר להם: מי הם הללו? אמרו לו: בותים הללו. שעומדים לפניך. אמר להם: הרי הם מסורים בידיכם. מיד נקבום בעקביהם ותלאום בנכבי סוסיהם. והיו מנררים אותם על הקוצים ועל הברקנים, עד שהגיעו להר גריונים. כון שהגיעו להר גריונים חרשוהו וזרעוהו כרשנים. בדרך שבקשו לעשות לבית-אלהינו - ואותו היום עשאוהו יום-טוב. (יומא סט: ע"ג.)

ה. מקדש חונו.

יח תניא, אותה שנה שמת בה שמעון הצדיק, אמר להם: שנה זו הוא מת. אמרו לו: מנין אתה יודע? אמר להם: כל-יום-הבפורים היה מזדמן לי זקן אחד לבוש לבנים ועטופ לבנים, נכנס עמי ויצא עמי: שנה זו נודמן לי זקן אחד לבוש שחורים ועטופ שחורים. נכנס עמי ולא יצא עמי. אחר הרגל חלה שבעת ימים ומת, ונמנעו אחיו הבהנים מלברך בשם.

בשעת פטירתו אמר להם: חונו בני ישמש תחתיו. נתקנא בו שמעי אחיו, שהיה גדול ממנו שתי שנים ומחצה. אמר לו: בא ואלמדך סדר-עבודה. הלביש באוהלי וחגרו בצלצול והעמידו אצל מובח. אמר להם לאחיו הבהנים: ראו מה-נדר זה וקנס לאהובתו - אותו היום שאשתמש בכהנה גדולה אלבש באונקלי שליכי ואחגר בצלצול שליכי. בקשו אחיו הבהנים להרגו, רץ מפניהם ורצו אחריו. הלך לאלכסנדריא של מצרים ובה שם מובח והעלה עליו לשם עבודת-הזרה. וכששמעו חכמים בדבר אמרו: מה-זה שלא ירד לה בך, היורד לה על אחת כמה וכמה: דברי ר' מאיר. אמר לו ר' יהודה: לא בך היה מעשה, אלא - לא קבל עליו חונו, שהיה שמעי אחיו גדול ממנו שתי שנים ומחצה. ואף-על-פי-כן נתקנא בו חונו בשמעי אחיו. אמר לו: בא ואלמדך סדר-עבודה. הלביש באונקלי וחגרו בצלצול והעמידו אצל המובח. אמר להם לאחיו הבהנים: ראו מה-נדר זה וקנס לאהובתו - אותו היום שאשתמש בכהנה גדולה אלבש באונקלי שליכי ואחגר בצלצול שליכי. בקשו אחיו הבהנים להרגו - סת להם כל-המארג. בקשו להרג את-חונו - רץ מפניהם ורצו אחריו. הלך לבית-המלך - ורצו אחריו, כל-הרואה אותו אומר: זה הוא, זה הוא! הלך לאלכסנדריא של מצרים ובה שם מובח והעלה עליו לשם שמם, שנאמר "ביום ההוא יהיה מובח לך בתוך ארץ מצרים"². וכששמעו חכמים בדבר אמרו: ומה-זה שברח ממנה בך, המבקש לרד לה על אחת כמה וכמה. (מנח' סט: יומא לט:.)

דמות דיוקנו - דמות צורתו, פרצוף פניו. כרשנים - מין זרעונים למאכל בהמה. (יח) היה מזדמן לי - בבית קדשי-קדשים כשעת עבודה. מלברך - את העם ברכת כהנים. בשם - בשם המפורש. ישמש תחתיו - בכהנה גדולה. באונקלי - כמין מעיל של נשים. בצלצול - כהגות של נשים. שליכי - שלך. שלא ירד לה - שלא הפסיק עדיין לשמש ככהונה. כך - קשה עליו הפרידה מן הגדולה עד שפרש לעבודה זרה כשדחתו, על אחת כמה וכמה - שאין לדחותו.

ו. דיופלוסטון של אלכסנדריא.

שנינו, ר' יהודה אומר: מי שלא ראה דיופלוסטון של אלכסנדריא של מצרים לא ראה בכבודם של ישראל. אמרו: במין בסילקי גדולה היתה, סטיו לפניו מסטיו: פעמים שהיו בה בפלים כיוצאי מצרים. ושבעים ואחת קתדראות של זהב היו בה. כנגד שבעים ואחד זקנים, וכל אחת ואחת אינה פחותה מעשרים ואחד רבוא בכרי זהב, ובימה של עץ באמצעיתה, וחזן הכנסת עומד עליה, והסודרים בידיו, וכן שהגיע לענות אמן, הלה מניף בסודרים — והם עונים אחריו אמן. ולא היו יושבים מקרבבים, אלא והבים בפני עצמם וכספים בפני עצמם ונפחים בפני עצמם וטרסיים בפני עצמם ונרדיים בפני עצמם. וכשאבסנאי או עני נכנס לשם, היה מכיר בעלי אמתו וקא ונשפל להם, ומשם פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו. (סוכה נא: תוס' ד.)

ו. משפחות-כהנים.

שני רבותינו: בית-גרמו היו בקיאים במעשה לחם-הפנים ולא רצו ללמד. שלחו חכמים והביאו אנשים מאלכסנדריא של מצרים, והיו יודעים לאפות כמותם ולא היו יודעים לרדות כמותם; שהללו מסיקים מבחון ואופים מבחון, והללו מסיקים מבפנים ואופים מבפנים — הללו פתם מתעפשת והללו אין פתם מתעפשת. כששמעו חכמים בדבר, אמרו: כל-מה-שברא הקדוש-ברוך-הוא בעולמו, לכבודו בראו — ותורו בית-גרמו למקומם. שלחו להם חכמים — ולא באו: כפלו להם שכרם — ובאו. בכל-יום היו נוטלים שנים-עשר מנה והיום עשרים וארבעה. ר' יהודה אומר: בכל-יום — עשרים וארבעה והיום ארבעים ושמונה. אמרו להם חכמים: מה ראיכם שלא ללמד? אמרו להם: יודעים היו בית-אבא, שבית-המקדש עתיד להרוב, שמה ילמד אדם שאינו מהן וילך ויעבר עבודה-זרה בקר.

ועל דבר זה מוזכרים אותם לשבח — שמעולם לא נמצאת פת נקיה ביד בניהם. שלא יאמרו: ממעשה להם הפנים הם נוזלים; לקום מה-שנאמר: "והייתם נקים מין ומישראל".¹ (יומא לח: ע"ג.)

שני רבותינו: בית-אבטינס היו בקיאים במעשה-ההקטרת, ולא רצו ללמד. שלחו חכמים והביאו אנשים מאלכסנדריא של מצרים, והיו יודעים לפטם כמותם ולא היו יודעים

¹ במדבר ל"ג, כג.

(ט) דיופלוסטון — בנין עשוי עמודים עמודים מכוונים זה כנגד זה כשתי שורות, בסילקי — אולם ובית ועד. סטיו לפניו מסטיו — אולם של עמודים כפול, זה בתוך זה; וי"ט: מקום מושב וסעוד לנאספים באולם, כסין יציעות. וחזן הכנסת — הקורא וסתפלל לפני הצבור. והסודרים — מספחות להניף בהן לקהל הרב לשם סימן, שיענו אמן אחרי ברכותיו. הלה — הלז, החזן. ולא היו יושבים מעורבים — הצבור לא היה יושב בערובי, אלא מקום סיוחד היה לכל בני אומנות אחת. זהבים... וכספים — צורפי זהב וכסף. וטרסיים — צורפי נחשת. ונרדיים — אורגים. וכשאבסנאי — אורח. (כ) בית גרמו — שם משפחת כהנים. ללמד — לאחרים. לרדות — להסיר את הפת מן התנור לאחר שנאפה. מברוען — התנורים בימיהם כך היו עשויים, שהדביקו את הפת בכחלי התנור מבפנים או גם סבחוץ. מתעפשת — מתקלקלת ונפגמת. כל מה שברא הקב"ה — כל מיני אומניות. שלחו להם חכמים — קודם שחזרו; ואולי תחת, וחזרו; ציל, יחזרו, וכן להלן. מנה — מאה זוז. שלא יאמרו — בני אדם. לפטם — לערבב את הסממנים והבשמים כסתונותם.

להעלות עשן כמותם: של הללו מתמר ועולה כמקל, ושל הללו מפציע לכאן ולכאן. יבששמו חכמים בדבר אמרו: כל-מה שבא הקדוש-ברוך-הוא לכבודו בראו – וחרו בית-אבטינם למקומם. שלחו להם חכמים – ולא באו: כפלו להם שכרם – ובאו. בכל-יום היו נוטלים שנים-עשר, והיום עשרים וארבעה. ר' יהודה אימר: בכל-יום – עשרים וארבעה, והיום ארבעים ושמונה. אמרו להם חכמים: מה ראיתם שלא ללמד? אמרו להם: יודעים היו בית-אבא שבית-המקדש עתיד לתרבו, ושמו ילמד אדם שאינו הגון וילד ויגבר עבודה-גרה בכך.

ועל דבר זה מוזכרים אותם לשבח – שמעולם לא יצאה בלה מבשמת מבתיהם: בשנושאים אשה ממקום אחר – מתנים עמה, שלא תתבשם, שלא יאמרו, ממעשה-הקטרת הן מתבשמות: לקנס מה-שנאמר: "והייתם נקים מן ומישראל"¹.

אמר ר' ישמעאל: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי אחד מבני כניהם. אמרתי לו: אבותיך בקשו להרבות כבודם ורצו למעט כבוד המקום: עכשו כבוד מקום במקומו ומעט כבודם.

אמר ר' עקיבא: סח לי ר' ישמעאל בן-לונה: פעם אחת יצאתי אני ואחד מבני-כניהם לשדה ללקט עשבים. ראיתי שבה ושחקי, אמרתי לו: מפני מה בבית? אמר לי: כבוד אבותי נזכרתי. – ומפני מה שחקת? אמר לי: שעתיד הקדוש-ברוך-הוא להתזויר לני. – ומה ראית שנוזקת? אמר לי: "מעלה-עשן" כנדי. – הראה לי. אמר לי: שבויה היא בדיניו, שאין מראין אותו לכל-אדם.

אמר ר' יוחנן בן-נורי: פעם אחת מצאתי זקן אחד ומגלת סמנים בידו. אמרתי לו: מאין אתה? אמר לי: מבית-אבטינם אני. – ומה בידך? אמר לי: מגלת-סמנים. – הראה לי. אמר לי: כל-זמן שבית-אבא היו קמים לא היו מוסרים אותה לכל-אדם, עכשו כרי היא לך והזהר בה. וכשבאתי וסחתי הדברים לפני ר' עקיבא, אמר לי: מעתה אסור לספר בנותם של אלו. (סו)

כב שש רבותינו: בן-קמצר לא רצה ללמד על מעשה הכתב. אמרו עליו, שהיה נוטל ארבעה קולמוסים בין חמש אצבעותיו, ואם היתה תבה של ארבע אותיות, היה כותבה בבת-אחת. אמרו לו: מה ראית שלא ללמד? כלם מצאו תשובה לדבריהם. בן-קמצר לא מצא תשובה לדבריו. על הראשונים נאמר: "וכר צדיק לברכה"², ועל בן-קמצר וחבריו נאמר: "שם רשעים ירקב"³. (סו)

גג האדם בן-לוי היה יודע פרק בשיר ולא רצה ללמד. תניא, כשהוא נותן קולו בנעימה מכנים גילו לתוך פיו ומניח אצבעו בין הנימין והיה מוציא בל-מיני זמר עד שהיו אחיו הכהנים נזקקים בבית-ראש לאחריהם. (שם: שהשיר ג)

¹ צמודר ל"ב, כב. ² משלי י"ז.

מתמר ועולה – עולה ישר וזקוף כתמר. מפציע וני – מתפצל ומתזרזר לצדדים. סח – סיפר. מעלה עשן – סין עשב, שכשנותנים אותו בקטורת, העשן עולה ומתמר כמקל. ומגלת סמנים – שכתובים בה שמות סיני סתם ושמוסם. מעתה – לאחר שבפרו את המגלה. (כג) קולמוסים – קנים סחודים שנותנים בהם. תיבה – מלה כתובה. (כג) גדלו – נוהג ידו. בין הנימין – בין חלוקת שער השפה נגד סחיצה החופם. נזקקים בבית-ראש – נרתעים ונופלים כבתי-אמת.

כד שני רבותינו: ארבע צוחות ציחה עזרה: ראשונה, צאי מכאן בני עלי, שטמאוי היכל יי! ועוד צוחה עזרה: צא מכאן יששכר איש כפר-ברקאי, שמכבד את-עצמו ומחלל קדשי שמים! שהיה כורך ידו בשיראים ועובר עבירה: ועוד צוחה עזרה: שאי שערם ראשיכם ויפנס ישמעאל בן-פיאבי, תלמידו של פינחס, וישמש בכהנה גדולה: ועוד צוחה עזרה: שאי שערם ראשיכם ויפנס יוחנן בן-ערבאי תלמידו של פינקאי, וימלא כרסו מקדשי שמים!

אמרו עליו, על יוחנן בן-ערבאי, שהיה אוכל בסעדתו שלש-מאות עגלים והיה שותה שלש-מאות גרבי יין ואוכל ארבעים סאה גזלות בקנוח סעדה. אמרו: כל-ימיו של יוחנן בן-ערבאי לא נמצא "נותר" במקדש.

משמת ר' ישמעאל בן-פיאבי בטל יין הבהנה.

מה עלתה לו ליששכר איש כפר-ברקאי? אמרו: מעשה וישבו המלך והמלכה, המלך אמר: הגדי משבח: המלכה אמרה: הכבש משבח. אמרו: מי יוכיח? – הנה גדול, שהיא מעלה קרבנות בכל-ייום. בא יששכר, הראה בידו: אם הגדי משבח – עלה לתמיד. אמר המלך: הואיל ואין עליו אימת המלך, יקטעו ימינו. נתן שחד וקטעו שמאלו. שמע המלך – וקטעו אף את-ימינו. אמר ר' יוסף: ברוך המקום, שקבל ממנו יששכר איש כפר-ברקאי עגשו בעולם הזה. (פס' נז: סוטה מט.)

כה שנינו, אבא שאול אמר: קורות של שקמה היו בדיחו, והיו בעלי ורעות נוטלים אותן בזרוע. עמדו בעלים והקדישון לשמים. עליהם נעל פיצא בהם אמר אבא שאול בן-בטיט משום אבא יוסף בן-חנין:

אוי לי מבית-ביתום, אוי לי מאלתם!

אוי לי מבית-חנין, אוי לי מלחישתם!

אוי לי מבית-קתרום, אוי לי מקולמוסם!

אוי לי מבית-ישמעאל בן-פיאבי, אוי לי מאירופם!

שהם כהנים גדולים, ובעניהם נזקרים וחתניהם אמרפלים ועבריהם חוכשים את-העם במקלות. (פס' נז.)

כו אמרו עליו על ר' ישמעאל בן-פיאבי, שעשתה לו אמו כתנת של מאה מנה ולובשה ועובר בה עבודת יחיד ומסרה לצבור.

אמרו עליו על ר' אליעזר בן-תרסום, שעשתה לו אמו כתנת משתי רבוא, ולא הניחיהו אחיו הכהנים ללבושה, מפני שראה כערם. (יומא לה.)

כז צוחה עזרה – צעק והכריז הקהל שבחצר המקדש כלפי כהנים, בשיראים – כמעטפות של משי, שלא תתלכלך ידו בעבודה, וזה מנהג בזיון בקדשים. שלש מאות עגלים וגוי' – לשון ציומא; כל' משתדל היה לאכול הרבה שלא יפסל הקרבן בנותר. גרבי יין – חביות יין, גזלות – בני יונה. בקנוח סעודה – מאכל בסוף סעודה קרוי קנוח סעודה. מה עלתה לו – כל' כמה נענש בכופו. הראה בידו – ואין זה דרך כבוד לפני המלך. יקטעו – יקצצו. כה) בעלי זרועות – בעלי אגרופים ותקפים, בעלים – בעלי השקמה. לשמים – לביהמיק, כיוצא בהם – הוסיף להם. אוי לי מבית וגוי' – כל אלו המנוים כאן משפחות כהנים תקפים הם ששלמו בזרוע והיה העם קובל עליהם. מאלתם – ממקל חובלים שלהם. מלחישתם – כמלשינות ולשון הרע שלהם. מקולמוסם – שכתבו כתבי שטנה וכדומה. גזברים – ממונים על כסף האוצר בבית-המקדש. אמרכלים – פקידים וסוכנים.

ז מששה בכניה של מרתא בת ביתוס, שהיה אחד מהם נוטל שתי ירכותיו בשתי אצבעותיו משור לקוח באלף דינרין, והיה מהלך עקב בצד נדל ומעלה אותן לנבי מנבת. (תוספ' יומא א')

ח אמר ר' יוחנן: מהו שנאמר: "וראת יי תוסף ימים ושנות רשעים תקצרנה"¹? — וראת יי תוסף ימים — זה מקדש ראשון, שעמד ארבע מאות ועשר שנים ולא שמשו בו אלא שנה עשר בהים גדולים; "ושנות רשעים תקצרנה" — זה מקדש שני, שעמד ארבע מאות ועשרים שנה ושמשו בו יותר משלש מאות בהים. צא מהם ארבעים שנה ששמש שמעון הצדיק ושמונים שנה ששמש יוחנן בהן גדול ועשר ששמש ישמעאל בן פאבי; ויש אומרים: אחת עשרה ששמש ר' אלעזר בן-תרסום — מכאן ואילך צא ותשוב כל-אחד לא הוציא שנתו.

אמר ר' יוחנן בתורתא: וכל-כך למה? — לפי שהיו לוקחים אותה ברמים, שאמר ר' אסא: תרקב של דינרים הכניסה לו מרתא בת ביתוס לנאי המלך עד שהעמיד ליהושע בן-נמלא בהן גדול. (יומא ט; ע"י).

ח. אלכסנדרוס מקדון

ט שני רבתינו: בשבאו בני אפריקי לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מקדון, אמרו לו: ארץ ישראל שלנו היא, שנאמר: "ארץ ישראל לנבלתיה"², וכנען אביהם של בני-אדם הללו היה. אמר להם נביהא בן-פסיסא (שוער הבית) לחכמים: תנו לי רשות ואלף ואדון עמהם לפני אלכסנדרוס מקדון; אם ינצחוני, אמרו: הדיוט שקנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם אמרו להם: תורת משה נצחתכם. נתנו לו רשות והלך ודן עמהם. אמר להם: מהיכן אתם מביאים דאיה? אמרו לו: מן התורה. אמר להם: אף אני לא אביא לכם דאיה אלא מן התורה, שנאמר: "ניאמר ארור כנען, עבד עבדים יהיה לאחיו"³ — עבד שקנה נכסים, עבד למי ונכסים למי? ולא עוד, אלא שהרי כמה שנים שלא עבדתוני. אמר להם אלכסנדרוס המלך: התוירו לו תשובה. אמרו לו: תנו לנו זמן שלשה ימים. נתן להם זמן, בדקו ולא מצאו תשובה. מיר ברחו והניחו שדותיהם בשהן זרועות וכרמיהם בשהם נטועים — ואותה שנה שביעית היתה. (סנה' צא; מג"ת ג').

י שוב פעם אחת באו בני מצרים לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מקדון, אמרו לו: הרי הוא אמר: "ניי נתן את-חן העם בעיני מצרים וישאלום"⁴, תנו לנו כסף וזהב שנשלחם ממנו. אמר נביהא בן-פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלף ואדון עמהם לפני אלכסנדרוס; אם ינצחוני, אמרו להם: הדיוט שקנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם, אמרו להם: תורת משה רבנו נצחתכם. נתנו לו רשות והלך ודן עמהם. אמר להם: מהיכן אתם

¹ משנאי יי, כז. ² במדבר ל"ד, ג. ³ זכאשית ט"ז, כה. ⁴ שמואל י"ב, לו.

(כח) צא מהם — הוצא מהם. לא הוציא שנתו — לא גמר שנתו בחייו. לוקחים איתה ברמים — קונים את הכהונה הגדולה בכסף. תרקב — שלשה קבים, מרת חצי סאה. כט) של בני אדם הללו — על עצמם הם אומרים כך. הדיוט — אדם בור, שאינו חכם. בדקו — נקשו. שביעית — שנת שמיטה.

מביאים ראיה? אמרו לו: מן התורה. אמר להם: אף אני לא אביא לכם ראיה אלא מן התורה. שנאמר: ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה¹. תנו לנו שכר עבודה של ששים רבוא ששעבדתם במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה. אמר להם אלכסנדרוס מקדון: החזירו לו תשובה. אמרו לו: תנו לנו זמן שלשה ימים. נתן להם זמן, בדרקו ולא מצאו תשובה. מיד הניחו שדוהיהם בשהן זרועות וכרמיהם בשהם נטועים וברחו – ואותה שנה שביעית היתה. (סו).

לא ושוב פעם אחת באו בני ישמעאל ובני קטורה לרדן עם ישראל לפני אלכסנדרוס מקדון. אמרו לו: ארץ כנען שלנו ושלכם. שנאמר: ואלה תלדת ישמעאל בן-אברהם². ונאמר: ואלה תולדת יצחק בן-אברהם³: (ועוד) נאמרו: כי את-העבר בן-השנואה יביר וט'⁴ – וישמעאל בדין שיטל פיישנים. אמר להם נביהא בן-פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלך וארדן עמכם לפני אלכסנדרוס: אם ינצחוני, אמרו: הדיוט שבנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם – אמרו להם: תורת משה רבנו נצחתכם. נתנו לו רשות והלך ורדן עמכם. אמר להם: מהיכן אתם מביאים ראיה? אמרו לו: מן התורה. אמר להם: אף אני לא אביא ראיה אלא מן התורה. שנאמר: ויתן אברהם את-בן-אשר לו ליצחק, ולבני הפיליזשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנת⁵ – אב שנתן אנטין לבניו בתיו ושנר זה מעל זה – בלוס יש לזה על זה בלוס? ויסתלקו משם בבשת פנים. (סו: ביר סא).

לב אלכסנדרוס מקדון בקש לעלות לירושלים. הלכו הבויתים ואמרו לו: הנה, שאינם מניחים אותך לבנס לבית קרשהקדשים שלהם. כון שהרניש נביעה בן-קיסם, הלך ועשה לו שתי אנפילאות ונתן בהן שתי אגנים טובות שוות שני רבאות של כסף, כון שהניע להרהרבות. אמר לו: ארדוני המלך! שלף מנעליד ונעל לך אלו שתי אנפילאות, שהרצפה חלקה, שלא תחליק רגליד. כון שהניע לבית קרשהקדשים אמר לו: עד כאן יש לנו רשות לבנס, מכאן ואילך אין לנו רשות לבנס. אמר לו: לכשאצא אני משנה לך אתי נביעתך. אמר לו: אם אתה עושה כן, רופא אמן תקרא ושכר הרבה תסול.

(ביר סא: ילק'ס חיי שרה כה).

לב עשרה דברים שאל אלכסנדרוס מקדון את-יוקני הנגב, אמר להם: מן השמים לארץ רחוק או ממזרח למערב? אמרו לו: ממזרח למערב. תדע, שהרי חמה במזרח הבל מסתכלין בה. חמה באמצע רקיע אין הבל מסתכלין בה. אמר להם: שמים נבראו תחלה או הארץ? אמרו לו: שמים נבראו תחלה. שנאמר: בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ⁶.

¹ שמות י"ב, ט. ² בראשית כ"ה, י"ב. ³ ס' ע"ס, י"ב. ⁴ דברים כ"ה, י"ז. ⁵ בראשית כ"ה, ט. ו. ⁶ בראשית א', ב.

(לא) אנטין – כמו לגטין, כלוי שסרי ירושה, דיתיקי. (לב) נביעה בן-קיסם – הוא גביהא בן-פסיסא. אנפילאות – בתי רגלים של לבדים, פוזמקאות; שאכור לבנס להר הבית במנעלים, והכין למלך אנפילאות חשובות כדי להכנס. נביעתך – נבנון וחטוסרת שעל גבך, שגביעה הית גבן. והמלך אשר לו דרך שחוק. (ג) מן השמים לארץ וט' – כלוי איזה רועק יותר. הבל מסתכלין – כשביל שהיא רחוקה ביותר.

אמר להם: אור נברא תחלה או חשך? אמרו לו: דבר זה אין לו פתרון.
(ויאמרו לו: חשך נברא תחלה, שנאמר: "והארץ היתה תהו ובהו וחשך"¹ -
ואתר-בד: "ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור"² ? בסבירים היו, שמא יבא לשאול מה-
למעלה ומהלמטה, מה-לפנים ומה-לאחור).

אמר להם: איזה חכם? אמרו לו: הרוצה את-הנולד.

אמר להם: איזה נבון? אמרו לו: הבוש את-יצרו.

אמר להם: איזה עשיר? אמרו לו: השמח בחלקו.

אמר להם: ומה-יעשה אדם ויתיה? אמרו לו: ימית עצמו.

- מה-יעשה אדם וימות? - ויתיה את-עצמו.

אמר להם: מה-יעשה אדם ויתקבל על הבריות? אמרו לו: ישנא מלכות ושלטון.

אמר להם: שלי טוב משלכם - יאחב מלכות ושלטון ויעשה טובה עם בני-אדם.

אמר להם: בים יפה לדרור או ביבשה? אמרו לו: ביבשה יפה לדרור, שקרי כל-

יורדי הים אין דעתם מתישבת עד שעולים ליבשה.

אמר להם: מי מכס חכם יותר? אמרו לו: כלנו שוים באחד, שכל-דבר שאמרתי

לנו פתרנו לך באחד. אמר להם: מה אתם מתריסים כנגדי? אמרו לו: השטן נצח. אמר

להם: אני הורנכם בגורת מלך. אמרו לו: השלטן ביד המלך ולא נאה שקר למלך. מיד

הלבישם בגדי ארזמן ונתן רביד זהב על צנאנם. (תמיד לא לב).

יד

פעם אחת אמר אלכסנדרוס מקדון לחבמיו: רוצה אני ללך למדינת אפריקא.

אמרו לו: אי אתה יכל ללך לשם, שמפסיקים הרי-חשך, אמר להם: שלא אלך אי-אפשר.

ואני שואל מכם אלא מה אעשה. אמרו לו: טל חמורים לבים שמהלכים באפלה והבא

פקעות של חבלים וקשור מצד זה, ובחזיתך תהא מחוץ בהם ותבא למקומך. עשה כך

והלך. הניע לקרטגני, מדינה שקלה נשים. בקש לעשות עמקן מלחמה. אמרו לו: אם

תהרג אותנו - יאמרו: נשים הרג: ואם נהרג אותך - יאמרו: מלך שהרגנוהו נשים. אמר

להן: הביאו לי לחם. הוציאו לו לחם של זהב ותפוחים ורמונים של זהב על שלחן של

זהב. אמר להן: וכי אוכלין זהב במדינתכן? אמרו לו: אם לחם היית מבקש, לא היה

לך לחם במקומך, שעמדת ובאת לבאן?

כשיצא משם כתב על שער המדינה: אני אלכסנדרוס מקדון [מלך] שוטה הייתי.

ער שבאתי למדינת קרטגני ולמדתי עצה מנשים. (שם לב: ויקר כז: תהי' אמור).

¹ בראשית א', 2. ² שם שם, ג.

מה לפנינו ונר - מה שהיה קודם הכריאה ומה שיהא בסוף; ואלו הם מן הדברים שאסור לדרוש
בהם. את הנולד - מראשית אחרית. ימית עצמו - כלו' לא יחנה הרבה מן העוה"ז. יחיה את
עצמו - יתענג בעוה"ז. ויתקבל - יהא רצוי. שלי - עצה שלי. ויעשה טובה עם בני אדם -
יעסוק בצרכי צבור. מתריסים כנגדי - מטילים דופי בראיתי; הרי אנו המרובים ואתם בדינו.
השטן נצח - כלומר, אין השלטן ראתה על אמתות יראתכם. ולא נאה שקר למלך - שהבטיח
שלא יעשה להם רע. לד) אי אפשר - שרוצה אני לילך חזקא. לובים - על שם מקומם.

לה הלך אלכסנדרוס מקדון משם אצל מלך מצרים. הראוהו הרבה כסף וזהב. אמר: לא לראות כספכם וזהבכם באתי, אלא לראות דיניכם. עד שהם יושבים באו שני בני אדם לדין לפני המלך. אמר אחד: אדוני המלך, הרבה לקחתי מאדם זה ונרפתי ונמצא מטמון בתוכה. ואמרתי לו: טל מטמון שלך; הרבה לקחתי, מטמון לא לקחתי. ואחד אמר: מה אתה מתירא וענוש נול - אף אני כך: התרבה וכלי-מה-שבבתוכה מכרתי לך - מתהום ארץ עד רום רקיע. קרא המלך לאחד מהם ואמר לו: יש לך בן זכר? אמר לו: הן. קרא לשני ואמר לו: יש לך בת? אמר לו: הן. אמר להם: ילכו וינשאו זו לזה ויהא המטמון לשניהם. התחיל אלכסנדרוס תמה. אמר לו: מה אתה תמה, וכי לא יפה דנתי? אמר לו: הן. אמר לו: אלו בא לפניך דין זה במדינתכם, מה היית עושה בו? אמר לו: הייתי חותך ראשו של זה וראשו של זה והמטמון יבר לבית המלך. אמר לו: ותמה מאירה לכם? אמר לו: הן. - ונשמים יורדים עליכם? - הן. אמר לו: שמא יש במדינתכם בהמה דקה? אמר לו: הן. אמר לו: תפח רוחו של אותו האיש! בזכות בהמה דקה החמה מאירה לכם והנשמים יורדים עליכם...

בחזירתו ישב אלכסנדרוס על מעון אחד ואכל לחם. היו בידו גלדנים מלוחים. שטפם במים ונפל בהם ריח טוב. אמר: משמע, מעון זה מנועדן בא. נטל מאותם הפנים ורחץ פניו. עלה עם המעון עד שהגיע לפתחו של נועדן. הגביה קולו: פתחי לי השער! אמרו לו: "זה השער לך, צדיקים יבאו בו".¹ אמר להם: אף אני מלך אני, חשוב אני, תנו לי דבר. נתנו לו גלגלת אחת.

בשחזור ולמקומן שנקל בנגדה בליפסא וזהב שבנידו ולא הכריעו. אמר להם לחקמים: מה זו? אמרו לו: גלגל עינו של בשר-יך הוא. שאינו שבע. אמר להם: ומצין שקבד הוא? אמר לו: טל קמץ עפר וכסהו. עשה כך - ימיד הכריע. (שם: שם).

ט. שעבוד יון ומרשיעי ברית

לו "גמר שקבד על עריהם"² - זו יון שהיתה מנמרת בגנותיה ואומרת לישראל: כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל. (ויקרא יג).

לו בימי מלכות יון הרשעה נזרו על ישראל, שכלמי שיש לו בריח בתוך ביתו יחקק עליו: "אין לי חלק ונחלה באלהי ישראל". מיד הלכו ישראל ועקרו בריחים שבבתיהם.

עוד נזרו, שכלמי שיש לו שור וכתב על קרנו: "אין לי חלק ונחלה באלהי ישראל". מיד הלכו ישראל ומברו שוריהם. (מד' לחנ')

¹ תהלים קי"ח, כ. ² ירמיה ס"ו.

לה) וגרפתיה - גרפתי ופניתי את אבני החורבה. תפח רוחו וגו' - לשון קללה כלפי אלכסנדר. בזכות בהמה דקה וגו' - שאחם אינכם ראויים לכך. גלדנים - דגים קטנים. עב המעין - בדרך שהמעין טקלה. ומיד הכריע - כלומר, אין תקנה לתאות אדם אלא כוסץ עפר של קבר. לו) מנמרת - גזרת גזרות משונות זו מזו; ויג; מעסרת.

לח

וַיֵּרָח אֶת־יָרִיחַ בְּנֵי־יֹדָבְכָהוּ¹ – כִּנּוּן יוֹסֵף מְשִׁיתָא וְקוּם אִישׁ צָרוּרֹת. יוֹסֵף מְשִׁיתָא – בְּשָׁעָה שֶׁבִקְשׁוּ שׁוֹנָאִים לְכַנֵּס לַהֲרִי־הַבִּית, אָמְרוּ: יָכֵנס מֵהֶם וּבָהֶם תַּחלֶּה, אָמְרוּ לוֹ: הַכֵּנֵם! וּמִה־שָּׂאתָה מוֹצִיא – שֶׁלֶף, נִכְנֵם וְהוֹצִיא מַעֲרָה שֶׁל זָהָב, אָמְרוּ לוֹ: אֵין דְּרָבּוֹ שֶׁל הַדְּיוֹט לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ, אֲלָא הַכֵּנֵם פֶּעַם שֵׁנִיָּה וּמִה־שָּׂאתָה מוֹצִיא – שֶׁלֶף, וְלֹא קָבַל עָלָיו.

אָמַר ר' פִּינְחָס: נָתַנוּ לוֹ מִכֶּם שְׁלֹשׁ שָׁנִים וְלֹא קָבַל עָלָיו, אָמַר: לֹא דִי שֶׁהִקְעַסְתִּי לְאַלְהֵי פֶּעַם אַחַת, אֲלָא שְׁאֲבָעִיסֵנוּ פֶּעַם שֵׁנִיָּה!

מָה עָשׂוֹ לוֹ? נָתַנוּ אוֹתוֹ בַּחֲמוּר שֶׁל חֲרָשִׁים וְהָיוּ מְסָרִים בּוֹ, וְהָיָה מַצּוֹחַ וְאָמַר: נִי! אוֹי אוֹי! שֶׁהִקְעַסְתִּי לְבוֹרְאִי.

יָקוּם אִישׁ צָרוּרֹת – הֵיכָה בֶן־אֲחִיתוֹ שֶׁל יוֹסֵי בֶן־יִצְחָר אִישׁ צָרָדָה, וְנִשְׁתַּמֵּד, יֵצֵאה הַצֹּרָה עַל יוֹסֵי בֶן־יִצְחָר לְצַלֵּב, הָיוּ טוֹעֲנִים לְפָנָיו הַקּוּרָה לְצַלֵּב, וְהָיָה יָקוּם רוֹכֵב עַל הַסּוּךְ בְּשִׁבְתּוֹ, אָמַר לוֹ: רֹאֵה סוּסִי שֶׁהִרְכִּיבֵנִי עָלָיו אֲדוּנִי וְרֹאֵה סוּסֶךָ שֶׁהִרְכִּיבֶךָ עָלָיו אֲדוּנֶךָ, אָמַר לוֹ ר' יוֹסֵי: אִם כֵּן לִמְכַּעֲסִיו, קָל־וְחֹמֶר לַעֲשִׂי רָצוֹנוֹ, אָמַר לוֹ: וְעוֹשֶׂה אֲדָם רָצוֹנוֹ יוֹתֵר מִמֶּךָ? אָמַר לוֹ: אִם לַעֲשִׂי רָצוֹנוֹ כֵּךְ, קָל־וְחֹמֶר לִמְכַּעֲסִיו, נִכְנֵם בּוֹ הַדָּבָר כֹּאֲדָם שֶׁל עֲבָדָא, הֵלֶךְ וְקָנָם בְּעַצְמוֹ אַרְבַּע מֵיתוֹת בֵּית־דִּין: סְקִילָה, שְׂרִפָּה, הֲרָג וְחֶנֶק, מָה עָשָׂה? הִבִּיא קוּרָה וְהִצִּיָּה בְּאֶרֶץ וְקָשָׁר בָּהּ נִימָא, וְעַד עַצִּים וְהִקְיָה עָלֵיהֶם גִּדָּר שֶׁל אֲבָנִים וְעָשָׂה מְדִירָה לְפָנֶיהָ, וְנָעַץ אֶת־הַחֶרֶב בְּאִמְצָעָהּ, וְהִצִּית אֶת־הָאֵשׁ תַּחַת הָעַצִּים מִתַּחַת הָאֲבָנִים וְנִתְלַה בְּקוּרָה וְנִחְנַק, וְנִפְסְקָה הַנִּימָא וְנִפְל לָאֵשׁ, וְקִדְמָתוֹ הַחֶרֶב וְנִהַפֵּךְ עָלָיו גִּדָּר שֶׁל אֲבָנִים – וְיֵצֵאה נִשְׁמָתוֹ וְקִבְלוּהוּ בַתְּשׁוּבָה, נִתְנַמֵּם יוֹסֵי בֶן־יִצְחָר וְרֹאֵה מִשְׁתוֹ שׁוֹרְחַת בְּאוֹר, וְאָמַר: רֹאֵי לְשָׁעָה קָלָה קָרְמִנִי זֶה לְגַד־עֲדָן, (בִּיד סה: שִׁיר יא.)

לס

מַעֲשֶׂה בְּמָרְסָם בַּת בַּלְגָּה, שֶׁהִמִּירָה דָּתָהּ וְהִלְכָה וְנִשְׁאֵת לְסַרְדִּיּוֹט אֶחָד מִשְׁל מַלְכוּת בֵּית יוֹן, כְּשֶׁנִּכְנְסוּ וָיָנִים לְהִיכַל הָיְתָה מְבַעֲטָת בְּסַגְלָהּ עַל־גִּבִּי הַמְּזוּבָּח וְאָמְרָה: לֹקוּם, לֹקוּם! עַד מָתִי אַתָּה מַכְלָה מְמוֹנֵם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וְאִי־אַתָּה עוֹמֵד לָהֶם בְּשַׁעַת דִּתְקָם! קִשְׁשָׁמְנוּ חֲקָמִים בְּדָבָר, קָבְעוּ אֶת־טַבְעֻתָּה וְסַחֲמוּ אֶת־חִלּוֹנָהּ, (סוּכָה נו: יְרוּש' סו.)

¹ צִנְחָשִׁית כ"ג, כז.

לח) מֵהֶם וּבָהֶם – אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל יִכְנֵם תַּחלָּה לְשַׁלּוֹחַ יָד בְּכָלִי בִיהִמִּיק, וְלֹא קָבַל עָלָיו – לֹא רָצָה לְהִכְנֵם עוֹד, נָתַנוּ לוֹ מִכֶּם וָגו' – כְּדִי שִׁיכְנֵם עוֹד פֶּעַם, בַּחֲמוּר שֶׁל חֲרָשִׁין – גּוֹלָם שֶׁל עֵץ בֶּן אַרְבַּע רְגָלִים שֶׁטִּשְׁתְּבִישִׁין בּוֹ הַחֲרָשִׁים לְנִסּוֹר עֲצִים, וְנִשְׁתַּמֵּד – הַסִּיר אֶת דָּתוֹ, לְצַלֵּבּוֹ – לְתוֹלוֹתוֹ, סוּסֶךָ שֶׁהִרְכִּיבְךָ וָגו' – כְּלוֹי הַקּוּרָה שֶׁאַתָּה נוֹשֵׂא לְתַחלּוֹת עֲלֵיהָ, אִם כֵּן לִמְכַּעֲסִיו – אִם כָּל כֵּךְ טוֹבָה עוֹשֶׂה הַקְּבִיָּה לְרִשְׁעִים הַמְכַּעֲסִים אוֹתוֹ, וְעוֹשֶׂה אֲדָם וָגו' – וְכִי יֵשׁ אֲדָם שֶׁעָשָׂה רָצוֹנוֹ יוֹתֵר מִמֶּךָ וְרֹאֵה מָה פָּרַע לָךְ, אִם לַעֲשִׂי רָצוֹנוֹ כֵּךְ – אִם כָּל כֵּךְ רָעָה מְגִיעַ לַעֲשִׂי רָצוֹנוֹ, נִכְנֵם בּוֹ וָגו' – דְּבָרֵי ר' יוֹסִי נִכְנְסוּ לָבוֹ שֶׁל יָקוּם כֹּאֲדָם שֶׁל נָחַשׁ שְׂבוּעֵר וְנִתְחַרַּט עַל מַעֲשָׂיו, נִימָא – חִבְלָה, לֵס) בְּמָרִים בַּת בַּלְגָּה – מִמְשַׁפַּחַת כְּהֵנִי הַמְּסַמְרוֹת, לְסַרְדִּיּוֹט – לִשְׂר צִבָּא, כְּשֶׁנִּכְנְסוּ וָגו' – בִּיסִי הַחֲשׂוֹנוֹאִים, לֹקוּם – זָאֵב כְּלָשׁוֹן יוֹנִית, מַכְלָה מְמוֹנֵם – עַל־יְדֵי קִרְכְּנוֹת, טַבְעֻתָּה... חִלּוֹנָה – כָּל אֶחָד מִכִּיד מִשְׁמֵרוֹת הָיוּ לוֹ טַבְעוֹת וְחִלּוֹנוֹ שֶׁלֹּו כְּבִית הַמַּסְתַּכְחִים שֶׁהָיוּ מִשְׁתַּמֵּשִׁים בָּהֶם בַּעֲבוּרָה; הַטַּבְעוֹת – לְהִכְנִים לְחוּכָה רֹאשׁ הַבְּהֵמָה הַשְׁחוּטָה, הַחֲלוֹן – לְהַנִּיחַ כַּח מְכִינִים, וּמִשְׁמֵרַת בַּלְגָּה נִקְנֵם עָלֶיהָ שֶׁתִּשְׁמַשׁ כְּשֶׁל אַחֲרִים, וְגִנְאִי הוּא לָהּ.

י. אם הבנים

כ. כי עליך הִרְנֵנוּ כֹּל-הַיּוֹם נִחְשְׁבֵנוּ כְּצֹאן טִבְחָה¹ — אָמַר ר' יְהוּדָה: זֶה אִשָּׁה וְשִׁבְעָה כְּנִיָּה. מַעֲשֵׂה כְמָרִים בַּת תַּנְחוּם שְׁנִשְׁבִּית הָא וְשִׁבְעָה כְּנִיָּה. נִסְלוּם וְנִתְּנוּם לַפְּנִים מִשְׁכָּבָה קִנְיָנִים. הֵבִיאוּ אֶת-הָרָאשִׁין לִפְנֵי הַקִּיסָר, אָמְרוּ לוֹ: הַשְׁתַּחֲוֶה לְצִלָּם. אָמַר לָהֶם: כְּתוּב בַּתּוֹרָה: „אֲנֹכִי יְיָ אֱלֹהֶיךָ”². הוֹצִיאוּהוּ וְהִרְנוּהוּ. הֵבִיאוּ אֶת-הַשְּׁנִי לִפְנֵי הַקִּיסָר, אָמְרוּ לוֹ: הַשְׁתַּחֲוֶה לְצִלָּם. אָמַר לָהֶם: כְּתוּב בַּתּוֹרָה: „לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי”³. הוֹצִיאוּהוּ וְהִרְנוּהוּ. הֵבִיאוּ אֶת-הַשְּׁלִישִׁי וְאָמְרוּ לוֹ: הַשְׁתַּחֲוֶה לְצִלָּם. אָמַר לָהֶם: כְּתוּב בַּתּוֹרָה: „לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָאֵל אֲחֵר”⁴. הוֹצִיאוּהוּ וְהִרְנוּהוּ. הֵבִיאוּ אֶת-הַרְבִּיעִי, אָמְרוּ לוֹ: הַשְׁתַּחֲוֶה לְצִלָּם. אָמַר לָהֶם: כְּתוּב בַּתּוֹרָה: „זָכַרְתָּ לֵאלֹהִים יְחִרָם”⁵. הוֹצִיאוּהוּ וְהִרְנוּהוּ. הֵבִיאוּ אֶת-הַחֲמִישִׁי, אָמְרוּ לוֹ: הַשְׁתַּחֲוֶה לְצִלָּם. אָמַר לָהֶם: כְּתוּב בַּתּוֹרָה: „שָׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד”⁶. הוֹצִיאוּהוּ וְהִרְנוּהוּ. הֵבִיאוּ אֶת-הַשְּׁשִׁי, אָמְרוּ לוֹ: הַשְׁתַּחֲוֶה לְצִלָּם. אָמַר לָהֶם: כְּתוּב בַּתּוֹרָה: „וַיִּדְעָתָה הַיּוֹם וְהַשַּׁבָּת אֵל לִבְדָּד כִּי יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים בְּשֵׁמִים מְמַעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד”⁷. הוֹצִיאוּהוּ וְהִרְנוּהוּ. הֵבִיאוּ אֶת-הַשְּׁבִיעִי, קָטָן שֶׁבְּכָלֶם. אָמַר לוֹ הַקִּיסָר: בְּנִי, הַשְׁתַּחֲוֶה לְצִלָּם. אָמַר לוֹ: חֵם וְשָׁלוֹם! אָמַר לוֹ: לָמָּה? אָמַר לוֹ שֶׁכֵּן כְּתוּב בַּתּוֹרָתִי: „אֲתִיִּן הָאִמְרָת הַיּוֹם... וַיִּן הָאִמְרָת הַיּוֹם”⁸ — כִּבְר נִשְׁכַּעְנוּ לְהַקְרוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא. שָׁאִין אֲנִי מַעֲבִירִים אוֹתוֹ בְּאֵל אֲחֵר, וְאֵף הוּא נִשְׁבַּע לָנוּ שְׁאִין הוּא מַעֲבִיר אוֹתִנִי בְּאֵמָה אֲחֵרָת. אָמַר לוֹ הַקִּיסָר: אֲחִיד עָבְדִּי וְיָמִים וְשָׁבָעִי הַיּוֹם וְרָאִי מִיָּדָה: וְאֵתָה הָיוֹן, לֹא עָבְדָהּ יָמִים וְלֹא עָבְדָהּ הַיּוֹם וְלֹא רָאִיתָ טוֹב בְּעוֹלָם — הַשְׁתַּחֲוֶה לְצִלָּם. אָמַר לוֹ: כְּתוּב בַּתּוֹרָתִי: „יְיָ יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וָעֶד”⁹, וְאֹמַר: „יְיָ מִלֵּךְ עוֹלָם וְעַד אֲבָדוֹ נֵיִם מֵאֲרָצוֹ”¹⁰ — אֲחֵם בְּטָלִים וּמַלְכוּתָם בְּטָלָה, אֲבָל הַקְרוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא חַי וְקַיִם לְעוֹלָם. אָמַר לוֹ הַקִּיסָר: רָאִה, אֲחִיד הַרוֹגִים לִפְנֵיךָ, הִרְיִי מִשְׁלִיד שִׁבְעָתִי לְאָרֶץ לִפְנֵי הַצֶּלֶם וְהַגְבִּיהֶנָּה, בְּדִי שִׁיֵּאֲמְרוּ: שָׁמַע לְקִיל הַקִּיסָר. אָמַר לוֹ: אוֹי לְךָ, קִיסָר! אוֹי לְךָ, קִיסָר! עַל כְּבוֹד עֲצָמְךָ כָּךְ, עַל כְּבוֹד הַקְרוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא עַל אַחַת בָּמָה וּבָמָה. הוֹצִיאוּהוּ לְהִרְנוֹ, אָמְרָה לָהֶם אֲמֹ: תֵּנוּ לִי אֶת-בְּנֵי וְאֶשְׁקֶנּוּ. נִתְּנוּהוּ לָהּ. אָמְרָה לוֹ לְקִיסָר: בְּחִנִּי רָאשֵׁךְ, קִיסָרוֹ הִרְנִי תַחֲלָה וְאַחֲרֵיכֶךְ הִרְנֵהוּ. אָמַר לָהּ: אֲנִי שׁוֹמֵעַ לְךָ, מִפְּנֵי שֶׁכְּתוּב בַּתּוֹרָתָם: „אוֹתוֹ וְאֶת-בְּנָיו לֹא תִשְׁחָטוּ כִּיֹּם אֶחָד”¹¹. אָמְרָה לוֹ: רָשַׁע, כִּבְר קִנְיָתָ כֹּל-הַמִּצּוֹת וְלֹא נִשְׁאָר לְךָ אֵלָּא זֶה בְּלִבְדָּה. מִיֵּד צִוִּה הַקִּיסָר לְהִרְנוֹ אֶת-בְּנָהּ. נִפְלָה אֲמֹ עָלָיו וְהִיתָה מִחֲבַקְתּוֹ וּמִנִּשְׁקָתוֹ וְאִמְרָה: בְּנִי, לְךָ אֲצִל אֲבִירָם אֲבִיד וְאָמַר לוֹ: כָּךְ אָמְרָה אֲמִי: אֵל תּוֹנֵם דֹּעֵתְךָ עָלֶיךָ, אַתָּה עֹמֶרֶת מִזִּבְחַת אֶחָד וְאֲנִי עֹמֶרֶת מִזִּבְחָת. אַתָּה — נִסְיוֹן, וְאֲנִי — מַעֲשֵׂה! עַד שֶׁהִיתָה מִחֲבַקְתּוֹ וּמִנִּשְׁקָתוֹ הִרְנוּהוּ עָלֶיךָ, אַף הִיא עָלְתָה לְקִי וּנִפְלָה וְנִתְּתָה. יֵצֵאָה בְּתִיקוּל וְאִמְרָה: אִם הַבָּנִים שִׁמְחָה¹². (גִּיסָן 11; אִיכָר א; שֵׁם שִׁבָּי.)

יא. בית חשמונאים

בִּיר מִי מַלְכוּת יוֹן נִפְלְטָה? בִּיר בְּנֵי חֲשִׁמּוֹנָאִי, שְׁדָם מִשָּׁל לָנוּ. לֹא כִנְגֵד מַלְכוּת יוֹן: זֶה שִׁבְט שְׁלִישִׁי וְזֶה מַלְכוּת שְׁלִישִׁי, זֶה אוֹתוֹתָיו מִשְׁלִשִׁין

1 חֲלָלִים מִיָּד, כֹּהֵן 2 שְׁמוֹת כִּי, 3 שֵׁם שֵׁם, 4 שֵׁם לִיָּהּ, 5 שֵׁם כִּיָּהּ, 6 דְּנִרִים וְ, 7 8 שֵׁם דָּל, 9 שֵׁם כִּיָּהּ, 10 חֲלָלִי יָד, 11 וְיָקִי כִיָּהּ, כֹּהֵן 12 חֲלָלִי קִיָּהּ עַל

(ט) קִנְקִלִין — חֲדָרִים טַעֲשָׁה שִׁכְנָה. עַל כְּבוֹד עֲצָמְךָ כָּךְ — אַתָּה חָרַד כָּל כָּךְ. אַתָּה נִסְיוֹן — אַתָּה רַק נִתְּנִים וְלֹא בָאת לִירִי טַעֲשָׁה. וְאֲנִי מַעֲשָׂה — אֲנִי הַקְרִבְתִּי אֶת בְּנֵי נִמְעָשָׁה. (כא) וְזֶה מַלְכוּת שְׁלִישִׁי — יוֹן הִיא שְׁלִישִׁית (כְּבֵל, פֶּרֶס יוֹן). מִשְׁוֹלִשִׁין — לֹא שִׁשְׁלֹשׁ אוֹתוֹת, וְכֵן יוֹן.

וְזוֹ אוֹתִיּוֹתֶיהָ מִשְׁלֵשִׁין, אֵלּוּ תוֹקְעֵי חֲצוֹצְרוֹת וְאֵלּוּ תוֹקְעֵי קְרָנוֹת וְסוֹלֶפִּירִים, אֵלּוּ לֹבְשֵׁי כֹבָעִים וְאֵלּוּ לֹבְשֵׁי קִיסִים, אֵלּוּ לֹבְשֵׁי מַכְנָסִים וְאֵלּוּ לֹבְשֵׁי פַמְלָנָא, אֵלּוּ מוֹעֲטִין בְּאוֹכְלוֹסִין וְאֵלּוּ מְרַבִּים בְּאוֹכְלוֹסִין – כָּאֵלּוּ מְרַבִּים וְנִפְלוּ בְּיַד מוֹעֲטִין. (בִּר צט.)

בְּעֶשְׂרִים וּשְׁלֹשָׁה בָּאִיר יָצְאוּ בְּנֵי חֲקֵרָא מִירוּשָׁלַיִם, שֶׁהָיוּ מַצְרִים לִבְנֵי יְרוּשָׁלַיִם, וְלֹא הָיוּ יִשְׂרָאֵל וְכָלִים לַעֲזָאֵת וּלְכוּא מִפְּנֵיהֶם בַּיּוֹם, אֵלֶּא כִּלְיָהּ, וּכְשֶׁנִּבְרָה [יֵר] בֵּית חֲשִׁמוֹנָאִי הִגְלוּ אוֹתָם מִשָּׁם. וְאוֹתוֹ הַיּוֹם שֶׁעָקְרוּם עֲשָׂאוּהוּ יוֹס־טוֹב.

בְּעֶשְׂרִים וּשְׁבַע בָּאִיר נָטְלוּ הָעֲטֻרוֹת מִיְהוּדָה וּמִירוּשָׁלַיִם, שְׁבִימֵי מַלְכוּת יוֹן הָיוּ מְבִיאִים עֲטֻרוֹת שֶׁל זָרָד וְתוֹלִים אוֹתָן עַל פֶּתְחֵי בְּמֵי עֲבוּדָה וְרָה שֶׁלָּהֶם וְעַל פֶּתְחֵי הַתְּחִינּוֹת וְעַל פֶּתְחֵי הַחֲצֻרוֹת, וְשָׂרִים בָּשִׂיר לַעֲבוּדָה וְרָה, וְכוֹתָבִים עַל מַצְחוֹ שֶׁל שׂוֹר וְעַל מַצְחוֹ שֶׁל חֲמוֹר שֶׁאֵין לְבַעֲלֵיהֶם חֶלֶק בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. וּכְשֶׁנִּבְרָה יֵר בֵּית חֲשִׁמוֹנָאִי כְּשֶׁלּוֹם יוֹם שֶׁכְּשֶׁלּוֹם עֲשָׂאוּהוּ יוֹס־טוֹב.

בְּשֶׁבַע עֶשֶׂר בְּסִין כְּבִישַׁת מִגְדַּל שׂוֹר, זֶה נִקְרִי בֵּת אֲדוֹם, שֶׁהָיָה יוֹשְׁבֵת בֵּין הַחֹלּוֹת, וְהָיָה הֵתֶּה לְיִשְׂרָאֵל יְתֵד רָעָה בִּימֵי יוֹנִים, וּכְשֶׁנִּבְרָה יֵר בֵּית חֲשִׁמוֹנָאִי כְּכֹשֶׁם וְהוֹצִיאוּם מִשָּׁם וְהוֹשִׁיבוּ יִשְׂרָאֵל בְּתוֹכָהּ, וְאוֹתוֹ הַיּוֹם שֶׁכְּבִשְׁוֹהוּ עֲשָׂאוּהוּ יוֹס־טוֹב.

בְּחֲמִשָּׁה עֶשֶׂר בְּסִין וּבְשֶׁשֶׁה עֶשֶׂר בּוֹ גָּלוּ אֲנָשֵׁי בֵּית שָׁאן וְאֲנָשֵׁי בִקְעָתָא, וְאַף הֵם הָיוּ יְתֵד רָעָה לְיִשְׂרָאֵל בִּימֵי יוֹנִים כְּלָפִי הָעֲרָבִים, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא נִתְחַיְבוּ לְכִית בְּרָאשֵׁיהָ וְלֹא הִגְלוּ אוֹתָם לֹא יְהוֹשֻׁעַ בֶּרֶטָן וְלֹא דוֹר מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל. וְכֵן שֶׁנִּתְחַיְבוּ לָלוֹת נִבְרָה יְרֵם שֶׁל בֵּית חֲשִׁמוֹנָאִי וְהִגְלוּ אוֹתָם, וְאוֹתוֹ הַיּוֹם עֲשָׂאוּהוּ יוֹס־טוֹב. (מִנִּי תַעֲנִי ב, ג.)

כְּשֶׁנִּכְנְסוּ יוֹנִים לְהִיבֵל טִמְאֵי כְּלֵי־הַשָּׁמַיִם שֶׁבְּתִיכָל, וּכְשֶׁנִּבְרָה מַלְכוּת בֵּית חֲשִׁמוֹנָאִים וְנִצְחוּם, בְּדָקִי וְלֹא מִצָּאוּ אֵלָּא פֶּד אַחֵר שֶׁל שָׁמֶן, שֶׁהָיָה מִנֵּה בְּחוֹתְמוֹ שֶׁל כֶּהֱן גְּדוֹל וְלֹא הָיָה בּוֹ אֵלֶּא לְהַדְלִיק יוֹם אֶחָד. נִעֲשֶׂה בּוֹ גַּם וְהַדְלִיקוּ מִמֶּנּוּ שָׁמֶנָה יָמִים, לְשָׁנָה אַחֶרֶת קִבְעוּם וְעֲשָׂאוּ יָמִים טוֹבִים בְּהִלָּל וּבְהוֹדָאָה. (שֵׁנִת נא:)

תִּנְיָא, נִיקְנוֹר אַחֵר מֵאַפְרָכֵי יוֹנִים הָיָה, וּבְכִלְיֹם יוֹם הָיָה מִנִּיף יְדוֹ עַל יְהוּדָה וּירוּשָׁלַיִם וְאַמְרֵ: אֵימְתִי תַּשֵּׁל בְּיָדִי וְאַרְמָסָנָה. וּכְשֶׁנִּבְרָה מַלְכוּת בֵּית־חֲשִׁמוֹנָאִי וְנִצְחוּם, קִצְצוּ בִּהְנוֹת דָּרִי וְנִגְלִיו וְתַלְאוּן בְּשַׁעְרֵי יְרוּשָׁלַיִם וְאַמְרֵ: פֶּה שֶׁהָיָה מְדַבֵּר בְּנֹאֶה וְנָדִים שֶׁהָיוּ מְנִיפּוֹת עַל יְהוּדָה וּירוּשָׁלַיִם – תַּעֲשֶׂה בָהֶם נִקְמָה. (תַּעֲנִי יח:)

לִפֶּה מְדַלְּקִין נְרוֹת בְּחִנְכָּה? בְּשַׁעָה שֶׁנִּצְחָה בְּנֵי שֶׁל חֲשִׁמוֹנָאִי וְנִכְנְסוּ לְבֵית־הַמִּקְדָּשׁ, מִצָּאוּ שָׁם שָׁמֶנָה שְׁפִירִים שֶׁל כְּרֹנֶל, וְקִבְעוּ אוֹתָם, וְהַדְלִיקוּ בְּתוֹכָם נְרוֹת. (פְּסִיק')

כְּתוּב בְּמִגְלַת תַּעֲנִית: בְּשֶׁלֶשָׁה כְּתֻשֵׁי כְּשֶׁלָּה אֲזַכְרָה מִשְׁטָרוֹת, שֶׁפַּעַם אַחַת נִזְרָה

טו

תוֹקְעֵי הַחֲצוֹצְרוֹת – הַלּוֹים בְּמִקְדָּשׁ, וְסוֹלֶפִּירִים – מִיְנֵי חֲצוֹצְרוֹת בְּמַלְחָמָה, כּוֹבָעִים – מִגְבָּעוֹת שֶׁל כְּהֻנָּה, קִיסִים – סִין כּוֹבָעִים שֶׁל אֲנָשֵׁי מַלְחָמָה, פַּמְלָנָא – כַּעֲזֵי מַכְנָסִים שֶׁל אֲנָשֵׁי מַלְחָמָה. (מב) חֲקֵרָא – מַצֹּרֶה, וְהָיָה לְדַעַת הַתּוֹם לְמִגְלַת תַּעֲנִית, מַצֹּרֶת צִיּוֹן, שֶׁנִּתְבַּצְרוּ בָּהּ הַיּוֹנִים, כְּתוּב בְּחֻשְׁמִי א' י"ג, ג'–נא, הִגְלוּ אוֹתָם מִשָּׁם – כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר שֶׁם שֶׁם נב: וַיִּגְרָשׁוּם מֵעַל הַמַּצֹּרֶת וּגִי. עֲשָׂאוּהוּ יוֹס־ט – כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר שֶׁם שֶׁם נד: וַיֵּצֵא שְׁמַעוֹן לְחוּג אֶת הַיּוֹם הַזֶּה שָׁנָה בִּשְׁנָה, יְתֵד רָעָה – כְּלוֹמֵר, מִכְשׁוֹל וּמוֹקֵשׁ, כְּלָפִי הָעֲרָבִים – כְּלָי, בְּצַד הָעֲרָבִים. (מג) כְּשֶׁנִּכְנְסוּ יוֹנִים – בִּימֵי אֲנְטוֹיֹכוֹס, בְּחוֹתְמוֹ שֶׁל כֶּהֱן – וַיִּדְעוּ בּוֹ בִּירוֹר שֶׁלֹּא נִטְמָא עַל יְדֵי מַגַּע הַיּוֹנִים, קִבְעוּם יוֹס־ט – שְׁמוֹנֶת יָמֵי תְּנוּכָה. (מד) מֵאַפְרָכֵי יוֹנִים – מִן שְׂרֵי הַיּוֹנִים. (מה) שְׁפוּדִים – בְּדֵי כְּרֹנֶל מִחוּדְרִים. (מו) אֲזַכְרָה – שֶׁם שְׁמִים כְּמִפּוֹרֶשׁ בְּכַתּוּב.

בית שני בבנינו ובעבודתו

מלכות יון הרשעה נזרה על ישראל, שלא להזכיר שם שמים על פיהם, וכשנברה מלכות בית-חשמונאים ונצחום התקינו שיהיו מזכירים שם שמים ואפלו בשטרות, וכך היו מונים בשנת כך וכך ליוחנן כהן גדול שהוא כהן לאל עליון, וכששמעו חכמים בדבר אמרו: למחר פורע זה את-חובו ונמצא שטר מטל באשפה – ובטלום, ואותו יום עשאורו יוסף טוב. (מג' תענ' יא.)

תניא, מעשה בינאי המלך, שהלך לכיחלית שבמדבר, וכבש שם ששים כרכים, ובחזירתו היה שמח שמחה גדולה. שלח וקרא לכל-חכמי ישראל, אמר להם: אביתנו היו אוכלים מלוחים בזמן שהיו עסוקים בכנן בית-המקדש, אף אנו נאכל מלוחים, ובר לאבותינו. והעלו מלוחים על שלחנות של זהב ואכלו. היה שם אחד, איש לץ, לב רע ובלגלג, ואלעזר בן-פועירא שמו, ניאמר אלעזר בן-פועירא לינאי המלך: גאי המלך! לבם של פרושים עליך!

– ומה אעשה?

– הקם להם בציץ שבין עיניך.

הקים להם בציץ שבין עיניו. היה שם נזון אחד, ויהודה בן-גדידה שמו, ניאמר יהודה בן-גדידה לינאי המלך: גאי המלך! רב לך כתר מלכות: הנח כתר כהנה לנרעו של אהרן! – שהיו אומרים: אמו נשבת במודעים, ויבקש הדבר ולא נמצא: ויבדלו חכמי ישראל בזעם.

ניאמר אלעזר בן-פועירא לינאי המלך: גאי המלך! הרינו שבישראל כך הוא דינו, ואתה מלך וכהן גדול – כך הוא דינך?

– ומה אעשה?

– אם אתה שומע לעצתי, רמסם!

– ותורה מה-תהא עליה?

– הרי כריכה ומנחת בחרן-וית, כל-הרוצה ללמד יבא וילמד.

מיד ותוצץ הרקע עלידי אלעזר בן-פועירא, ויהרגו כל-חכמי ישראל. והנה העולם משתומם עד שבא שמעון בן-שטח והחזיר את-התורה לישנה. (קיד' סו"י ע"א.)

אמרו: כשחלה לינאי המלך שלח ותפס שבועים וזקנים מוקני ישראל, נטלים וחבשם בבית-האסורים, ואמר לו לשר בית-האסורים: אם מתי הרגו את-הזקנים הללו, ועד שישאל שמחים לי ידו על רבותם. אמרו: אשה טובה היתה לו לינאי המלך ושלמינין שמה, וכשמח סלקה טבעתי מעל ידו ושלחה לשר בית-האסורים, אמרה לו: רבך בתלום תתיר אותם הזקנים. התירם והלכו לבתיהם. ואחר-כך אמרה: מת לינאי המלך, ואותו היום שמת לינאי המלך עשאורו יוסף טוב. (מג' תענ' יא.)

בעשרים ושמונה בטבת נתשבה כנסיה על הדין, מפני שבשהיו צדוקים יושבים

מוטל באשפה – עם שם שמים שבו. (זו) בינאי המלך – הוא אלכסנדר ינאי פניו חשמונאים. מלוחים – מיני עשבים שמעמם מלוח. לבם של פרושים עליך – לרעה, שהם פוסלים אותך מן הכהונה, כמפורש לחלו, הקם להם בציץ – כלוי תן הציץ בין עיניך ועל כרחך יעסודו מפניך ויודו ככהונתך, נשבת במודעין – ובן השבוע פסול לכהונה, ולא נמצא – שנסבית. כך הוא דינך? – ולא תענשם על דבתם? רמסם – הרגם. ותוצץ – צטתה. משתומם – שומם ויתוה בלא תורה. (מח) אם מתי – אם אמות. סלקה – הסירה. רבך בחלום וטי – כלוי אדונך המלך ראה חלום וצוה להחיר את הזקנים.

בסנהדרין שלהם — ינאי המלך ושלמונין המלכה יושבת אצלו, ולא אחד מישראל יושב עמם. חוץ משמעון בן-שטח. והיו שואלים תשובות והלכות ולא היו יודעים להביא ראיה מן התורה. אמר להם שמעון בן-שטח: כל-מי שהוא יודע להביא ראיה מן התורה יהא ראוי לשב בסנהדרין. פעם אחת נפל דבר של מעשה ביניהם ולא היו יודעים להביא ראיה מן התורה. חוץ מן אחר שהיה מפטט כנדרו. אמר לו: תן לי זמן ולמחר אני משיבך. נתן לו זמן. הלך וישב לו בינו לבין עצמו. כון שראה שלא היה יודע להביא ראיה מן התורה למחר נתכניש מלכוא ומלשב בסנהדרין ודולה. והעמיד שמעון בן-שטח אחד מן התלמידים והושיבו במקומו. אמר להם: אין פוחתין בסנהדרין של שבעים ואחד, וכך היה עושה ולהם בכל-יום ויום. עד שנשתלקו כלם. וישבה סנהדרין על דעתו. ואותו היום שנשתלקה סנהדרין של צדוקים וישבה סנהדרין של ישראל — עשאוהו יום-טוב. (שם י.)

שני רבותינו: בשצרו מלכי בית-חשמונאי זה על זה, היה הורקנוס מבחץ וארסטובולוס מבפנים, ובכל-יום היו משלשלים להם דינרים בקפה והיו מעלין להם תמידים. היה שם וכן אחר, שהיה מכיר בחכמת יונית: לעו להם בחכמת יונית. אמר להם: כל-זמן שעוסקים בעבודה, אין נמקרים בידכם. למחר שלשלו להם דינרים בקפה והעלו להם חזיר. כון שהגיע לחצי החומה, נעץ צפרניו בחומה ונודעוזה ארץ-ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. באותה שעה אמרו: ארור אדם שיעדל חזירים וארור אדם שילמד את-בנו חכמת יונית. (סוטה מס: ב"ק פב:)

יב. בנין הורדוס

הורדוס — עבד של בית-חשמונאים היה. נתן עיניו באותה תינוקת של בית-חשמונאים. פעם אחת שמע בתיקול שמכרות ואומרת: כל-עבד שימרר עכשו — יצליח. עמד והרג את-כל-בית אדוניו ולא שיר אלא אותה תינוקת בלבד. כשראתה אותה תינוקת שהוא מבקש לשא אותה — עלתה לגג והכריזה ואמרה: כל-מי שיבא ויאמר מבית-חשמונאים אני בא — עבד הוא, שלא נשתירה מהם אלא תינוקת אחת, ואותה תינוקת נפלה מן הגג לארץ. נפלה ומתה. שמנה בדבש שבע שנים, כדי שיאמרו: בתי-מלך נשא. אמר: מי דורש "מקרב אחיד תשים עליך מלך" ¹ — חכמים. עמד והרג את-כל-החכמים ולא שיר אלא בבא בן-בוטא לטל ממנו עצה: עטר אותו עטרה של עלוקות ונער את-עיניו.

¹ דברים י"ז, עו.

מפטט — בדברי ויכוחים. על דעתו — כרצונו של ר"ש בן שטח. (ג) הורקנוס מבחץ — מחוץ להומת ירושלים (הורקנוס וארסטובולוס אחים היו מבית חשמונאי, ורבו על המלוכה, ובאו חיל עם זר לעזור להורקנוס וצרו על ירושלים). היו משלשלים להם — אלו שנפנים היו מורידים בחבל לאלו שמבחוץ. תמידים — כבשים לקרבן חסיד, שבימי המצור כלו הצאן מן העיר. וכן אחד — יהודי. מכיר בחכמת יונית — וידע לדבר עם הגויים. לעו — דבור בלשון זרה קרוי לעיוה. בעבודה — בעבודת בית המקדש. צפרניו — ראשי טלפיו. ארבע מאות פרסה — לשון נוסמא; כלוי כל ארץ ישראל. (נא) נתן עיניו וניי — לישא אותה. תינוקת — ילדה.

פסם אחת בא הורדוס וישב לפניו ואמר לו: ראית עבד רע זה מדו עושה? אמר לו: מה אעשה לו?

— תללנו!

— נאמר: גם במדעך מלך אל תקלל¹.

— זה אינו מלך.

— ולא יהא אלא עשיר, ונאמר: ובהדרי משכבך אל תקלל עשיר¹.

— ודרי נאמר, ונשיא כעמך לא תאר² — בעושה מעשה עמך, וזה אינו עושה מעשה עמך.

— מתירא אני, שמא ישמע אדם וילך ויודיענו.

— דרי אין כאן אדם שילך ויאמר לו, אלא אני נאמר.

— עוף השמים וילך את-הקול³.

אמר לו הורדוס: אני הוא. אלמלי נדעתי שהחכמים והירים כל-כך לא הייתי הורנם; עכשו מה-תקנתו של אדם כמותי?

אמר לו בבא בן-בוטא: הוא כבה אורו של עולם, שנאמר: כי טר מצה ותורה אור⁴ — ילך ויעשק באורו של עולם, שנאמר: ונהרו אליו כל-הגוים⁵. ויש אימרים: כך אמר לו: הוא סמא עינו של עולם — ילך ויעשק בעינו של עולם.

אמר לו הורדוס: מתירא אני מפני המלכות. אמר לו: שגר שליח לרומי, ילך שנה וישהה שנה ויתור שנה — ובינתים תסתר ותבנה. עשה כך. שלחו לו מרומי: אם לא סתרת אל הסתר, אם סתרת — אל תבנה; אם סתרת ובינת — עבד רע, לא תסתר שעשין נמלכין? אם כל-יונה עליך — דרי ספרד כאן: לא מלך ולא בן-מלך — הורדוס העבד נעשה בן-חורין.

כשהיו עוסקים בבנין בית-המקדש בימי הורדוס, היו יורדים נשמים בקילה. למחר נשבה הרוח ונתפזרו העצים ורחה החמה, ויצאו העם למלאכתם — וירעו שמלאכת שמים בידיהם.

אמרו: מי שלא ראה בנין הורדוס — לא ראה בנין נאה מימיו. במה בנאו? אמר רבה: באבני שיש ומרמר; ויש אימרים: באבני כחל, שיש ומרמר; מוציא שפה ומכניס שפה, כדי שיקבלו את-הסיד. בקש לצפותם זהב — אמרו לו חכמים: הנה, כך יפה יותר, שנראין כגלי הים. (בבב ג ד; חגיגה כג.)

¹ קהלת י"א, כ. ² שמואל ב"ב, כז. ³ קהלת י"א, כ. ⁴ משלי י"א, כג. ⁵ ישעיה ב"א, כ.

עבד רע זה — כל' הורדוס, והוא נתבון להכשילו בדבור רע כלפי הורדוס. באירו של עולם — כל' בבנין ביהמ"ק, סמא — עור את בן-בוטא. מפני המלכות — של רומי, שלא יניחוהו לבנות. שגר — שלח. תסתר — תהרוס את הבנין הישן. אם כלי וינך עליך — שאתה מלך ואיש מלכות. ספרד כאן — ספר יהוסף שלך, וידענו שעלית מעבודות לגדולה. שיש ומרמר — מיני אבנים חלקות ובעלות גוונים ירוקות ולבנות. מוציא שפה ונוי — אכן אחת יוצאת קצת בשפתה ואחת נכנסת, כדי שיהא בית-דאחיה לסיד. כך — בלא צפוי. שנראין — אבני השיש.

יג. העבודה בבית-המקדש

נג עד שלא נבנה בית-המקדש היה העולם עומד על תרנום של שתי רגלים. משנבנה בית-המקדש נתבסס העולם ועמד ב'שובו. (תנח' תרומה)

נג. "איש איש מבית ישראל אשר ישחט" ונ¹ - ר' פינחס בשם ר' לוי אמר: משל לבן-מלך שנס לבו עליו והיה למד לאכול בשר נבלות וטרפות. אמר המלך: זה יהיה תדיר על שלחני ומעצמו הוא נדור. כך לפי שהיו ישראל להוטים אחר עבודה-זרה במצרים והיו מביאים קרבניהם לשעירים, שנאמר: "ולא יזבחו עוד את-זבניהם לשעירים"², ואין שעירים אלו אלא שדים, שנאמר: "יזבחו לשדים"³, והיו מקריבים קרבניהם באסור בקמה, ופרעניות באות עליהם, אמר הקדוש-ברוך-הוא: יהיו מקריבין לפני בכל-עת קרבנותיהם באהל-מועד ויהיו נפרשים מעבודה-זרה והם נצילים. (ויק' כג.)

נד. תניא. אמר ר' שמעון בן-עזאי: בא וראה מה-נאמר בפרשת קרבנות. שלא נאמר בהם לא אל ולא אלהים, אלא יי, שלא לתן פתח-זיפה לבעל-דין לחלק. נאמר בשור הגם: "אשה רית ניחח"⁴, ובעוף הדק: "אשה רית ניחח"⁵, ובמנחה "אשה רית ניחח"⁶, לומר לך: אחד המרבה ואחד הממעיט, וכלקר שזבן את-לבו לשמים. - ושמן תאמר לאכילה הוא צריך, תלמוד לומר: "אם ארעב לא אמר לך... האוכל בשר אכירים" ונ⁷ - לא אמרתי לכם וזבחו כדי שתאמרו: אעשה רצוני ונעשה רצוני, - לא לרצוני אתם וזבחתם, אלא לרצונכם אתם וזבחתם. שנאמר: "לרצונכם תזבחו"⁸. (מנח' קי.)

נה. אמר רבא: ר' יוסף היה בודקנו: מהן שחוטף מתנות - מחבב מצוה הוא או מולול במצוה? אמרתי לו: "ונתן"⁹ - ולא שיטל מעצמו. אמר אביי: מתחלה הייתי חושף מתנות. אמרתי מחבב מצוה אני: כון ששמעתי וז: "ונתן" - ולא שיטל מעצמו, שוב אני חושף, אבל הייתי אומר: תנו לי: וכן ששמעתי וז ששינינו: "ונתן אחרי הקציע"¹⁰ - ר' מאיר אומר: בני שמאל חלקם שאלו בסיהם - שוב לא הייתי אומר, אלא אם נתנו לי נטלתי: וכן ששמעתי וז ששינינו: הצנועים מושכים את-ידיהם והגרגרנים חולקים - אף אני איני נוטל, חוץ מערב יום-הכפורים, כדי להתווק עצמי בהן. (חול' קג.)

נו. להניט בעבודתם ולזום בדוכנם וישראל במעמדם, כשהם נפטרים, לא היו מתוירים את-פניהם והולכים, אלא מצדדים פניהם והולכים. (יומא נג.)

¹ ויקרא י"ג, ג. ² שם שם, ז. ³ דברים ל"ב, יז. ⁴ ויקרא ל"א, ע. ⁵ שם שם, יז. ⁶ שם נ"ג, ג. ⁷ תהלים נ"ג, יב - יג. ⁸ ויקרא י"ט, ה. ⁹ דברים י"ח, ג. ¹⁰ שמואל א' ח"ג, ב.

נד) תרנום - כסא. של שתי רגלים - שהרי העולם עומד על שלשה דברים, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, וכשאין ביהמ"ק אין עבודה. נתבסם - נתחזק ונתיסד על בסיסו ומכונו. נג) שנס לבו עליו - הולך בשרירות לבו. והיה למד - היה רגיל. תדיר - תמיד. להוטים - שטופים ופרוצים. נד) שלא ליתן וגו' - שלא יאמרו הרכה רשויות הן: לזה עולה, לזה מנחה וכו', אלא הכל לאל אחד. נה) היה בודקנו - היה מנסה אותנו בשאלות. מולול - מבוה ומקיל. מושכים את ידיהם - מסתנות כהונה. והגרגרנים - הרעבתנים, הלהוטים אתי אכילה. להתווק עצמי בהן - להעמיד את עצמי בחזקת כהן. נו) מצדדים פניהם - ררך כבוד, כיוצא מלפני המלך.

נז משמר היוצא [מבית-המקדש] אומר למשמר הנכנס: מי ששכן את-שמו בבית הזה – הוא ישכון ביניכם אהבה ואתה ושלום ורעות. (בר' יב.)

נח אמר ר' אלעזר: אלו שבעים פרים כנגד מי? כנגד שבעים אמות פ' יחיד למה? – כנגד אמה יחידה. משל למלך בשר-ורם, שאמר לעבדיו: עשו לי סעדה גדולה. ליום אחרון אמר לאי-הבו: עשה לי סעדה קטנה, כדי שאהנה ממך. אמר ר' יוחנן: אוי להם לאמות-העולם שאכדו ואין יודעין מה-שאכדו: בזמן שבית-המקדש קים מוכח מכפר עליהם, ועכשו – גי מכפר עליהם? (סוכה נה:).

נס אמר ר' יהודה בר סימון: עשר בהמות [טהורות] מכרתי לך, שלש ברשותך ושבע אינן ברשותך: שלש ברשותך: שור, פֶּשֶׁב וְעֹז, ושבע אינן ברשותך: איל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו ונמר. לא הטרחתי עליכם ולא אמרתי לכם לעלות בהרים ולהתיגע בפערים להביא לפני קרבן מאלו שאינן ברשותך, אלא מאלו שבברשותך, הגדלות על אבוסך.

ר' יהודה בר סימון בשם ר' יוסי בר יהוראי אמר: שור נדרף מפני ארי, כבש מפני זאב, עז מפני נמר. אמר הקדוש-ברוך-הוא: לא תביאו לפני מן הרוצחים, אלא מן הנדרפים. (תנח"ק אמור: ויקר' כו.)

ס אמר ר' יצחק: מפני מה נשתנה מנחה שנאמר בה "נפש"¹? אמר הקדוש-ברוך-הוא: מי ירבו להביא מנחה – עני, מעלה אני עליו כאלו הקריב נפשו לפני. ואמר ר' יצחק: מה-נשתנה מנחה שנאמרו בה חמשה מיני טעון הללו? משל למלך בשר-ורם שעשה לו אי-הבו סעדה, ויודע בו שהוא עני, אמר לו: עשה לי מן חמשה מיני טעון, כדי שאהנה ממך. (מנח' קד:).

סא אנריפס המלך בקש להקריב ביום אחד אלף עולות. שלח ואמר לכהן גדול: אל יקריב אדם היום חוץ ממני. בא עני אחד ובקדו שתי תורים. אמר לכהן: הקרב את-אלו. אמר לו: המלך צוני ואמר לי – אל יקריב אדם היום חוץ ממני. אמר לו: אדוני כהן גדול, ארבעה אני צר בקליות ואני מקריב שנים ומתפרנס משנים, אם אי אתה מקריבם אתה חותך פרנסתי. נטלם והקריבם. נראה לו לאנריפס בחלום: קרבן של עני קרמך. שלח ואמר לכהן גדול: לא כך צויתך – אל יקריב אדם היום חוץ ממני? אמר לו: אדוני המלך, בא עני אחד ובקדו שתי תורים. אמר לי: הקרב את-אלו. אמרתי לו: המלך צוני – אל יקריב אדם היום חוץ ממני. אמר: ארבעה אני צר בקליות ואני מקריב שנים ומתפרנס משנים, אם אי אתה מקריבם אתה חותך את-פרנסתי – לא היה לי להקריבם? אמר לו: יפה עשית כל-מה-שעשית.

מעשה באשה אחת שהביאה קמץ של סלת, והיה בהן מבזה עליה ואמר: ראוי

¹ ויקרא כ' ח.

(נח) שבעים פרים – שמקריבים בחג הסוכות חוץ משל יום השמיני. כנגד שבעים אומות – לכפר עליהן, שירדו גשמים בכל העולם. פר יחיד – של היום השמיני. אומה יחידה – ישראל. (נח) ברשותך – בהמות ביתיות. אינן ברשותך – סדבריות. (ס) חמשה מיני טעון – חמשה דרכי הקטרה ואפייה: סולת, מחבת, מרחשת, חלות וריקין. (סא) אתה חותך – אתה מפסיק. גי'א: חותך.

מה הן מקריבותו מהדבקה לאכלא? מהדבקה להקריב? נראה לכהן כחלום: אל תבנה עליה. כאלו נפשה הקריבה. (ויקרא ג').

סב אלו הן מעמדות? – לפי שנאמר: „צו את בני ישראל ואמרת אליהם את-קרבני לחמי”¹ – וכי היאך קרבני של אדם קרב והוא אינו עומד על נביו? התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות, על כל-משמר ומשמר היה מעמד בירושלים של כהנים, של לויים ושל ישראלים. הגיע זמן המשמר לעלות, כהנים ולויים עולים לירושלים וישראל שבאותו משמר מתבקנים לעריהם וקוראין במעשה בראשית. ביום הראשון – בראשית ויהי רקיע, בשני – יהי רקיע ויקווי המים, בשלישי – יקווי המים ויהי מאורות: ברביעי – יהי מאורות וישרצו המים, בחמשי – ישרצו המים ותיצא הארץ, בששי – תוצא הארץ, ויכלו השמים. פרשה גדולה קורין אותה בשנים והקטנה בחייד – בשחרית ובמוסף: ובמנחה נקנסין וקורין על פיהם בקורין את-שמוע, ערב שבת במנחה לא היו נקנסין, מפני קבוד השבת.

שני רבותינו: עשרים וארבעה משמרות בארץ-ישראל... הגיע זמן המשמר לעלות – חצי המשמר היה עולה מארץ-ישראל לירושלים וחצי המשמר היה עולה לירחו, כדי שישקפו מים ומזון לאחיהם שבירושלים.

ארבעה משמרות עלו מן הגולה, ואלו הם: ידעיה, חרם, פשחור ואמר. עמדו נביאים שביניהם וחלקום והעמידום על עשרים וארבעה, כללום ונתנום בקלפי, בא ידעיה ונטל חלקו וחלק חבריו ששה, בא חרם ונטל חלקו וחלק חבריו ששה, וכן פשחור וכן אמר. וכן התנו נביאים שביניהם, שאפלו יהויריב ראש משמרת עולה – לא ידחה ידעיה ממקומו, אלא ידעיה עקר ויהויריב טפל לו.

אנשי המעמד היו מתעניין ארבעה ימים בשבוע, מיום שני ועד יום חמשי: ולא היו מתעניין ערב שבת מפני קבוד השבת, ולא באחד בשבת, כדי שלא יצאו ממנוחה וענו לניעה ותענית וימיתו: דבר אחר: מפני הגוים, שלא יאמרו: על שאנו שמחים בראשון כם מתעניין בו, אבל אמרו חכמים: בזמן המעמדות לא היו חוששין לאיבת הגוים.

שני רבותינו: אנשי משמר היו מתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון, ואנשי מעמד נקנסין לבית-הבנסת ויושבין ארבע תעניות בשבת: בשני בשבת, בשלישי, ברביעי

¹ צמדצר כ"ח, ב.

(סב) נביאים הראשונים – שמואל ודוד. עשרים וארבעה משמרות – המנויים בדהיי א' כ"ד, כ"ה. וישראל שבאותו משמר – חוץ סאנשי מעמד אלו שבירושלים, שנחלקו ישראל לכ"ד מעמדות לעריהם כנגד כ"ד משמרות, בראשית ויהי רקיע וגו' – שמים שמים פרשיות לכל יום, שכל אחת בפני עצמה פסוקיה מועטים ואין בה כדי שלשה קרואים. פרשה גדולה – זו מן השתים שפסוקיה מרובים משל חברתה. על פיהם – בעלי-פה, כל אחד בפני עצמו. עלו מן הגולה – בבית שני, והשאר לא עלו. כללום וגו' – כלו כתבו כ"ד שמות ככ"ד פתקין של קלף ובללום בקלפי (בכלי שמטילים בו טרולות). וחלק חבריו – חלק חמשת חבריו, וראשון ראשון שיצא בגורל – שבת משמרתו קודמת. יהויריב – שהיה הראשון למשמרות בבית ראשון (דהייא כ"ד, ז). לא ידחה ידעיה – הואיל ולא עלה יהויריב תחלה ידחה הוא לאחרונה, לפי ששם המשמרות של ידעיה, ואת אלו של ידעיה ושעמו עושין אותם חמשה, שלא להרבות במשמרות, שמחים בראשון – שהוא יום חג לגוים.

ובחמשי. בשני על יורדי הים, בשלשי על הולכי המדבריות, ברביעי על אסכרה שלא תפול בתינוקות, בחמשי על עבדות ומיניקות, עבדות שלא יפילו ומיניקות שניניקו את-בניהן. (תענ' כו - כח; סופר' יז; ע"י).

יד. נסים בבית-המקדש

עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית-המקדש: לא הפילה אשה מריח בשר-הקדש, ולא הסריח בשר-הקדש מעולם, ולא נראה ובוב בבית-המטבחים, ולא ארעה טמאה לכהן גדול ביום-הכפורים, ולא כבו הנשמים אש של עצי המערכה, ולא נצחה הרוח את-עמוד העשן, ולא נמצא פסול בעמך ובשתי-הלחם ובלחם-הפנים, עומדים צפופים ומשתתפים רוחים, ולא הויק נחש ועקרב בירושלים מעולם, ולא אמר אדם לחברו: צר לי המקום שאלין בירושלים. (אבות ה').

עומדים צפופים ומשתתפים רוחים - אמר ר' אחא: ארבע אמות לכל-אחד, אמה מכל-צד, כרי שלא יהא אדם שומע תפלתו של חברו. (ביר ה').

תניא, חמשה דברים נאמרו באש של מערכה: רבוצה כארי, וברה כחמה, ויש בה ממש, ואוכלת לחים כיבשים, ואינה מעלה עשן. רבוצה כארי - ודחניא: אמר ר' חנינא סנן הבהנים: אני ראיתה ורבוצה ככלב? - כאן במקדש ראשון, כאן במקדש שני. (יומא כא:).

אמר רבה בר-ר' חנה: מירושלים לירחו עשרה פרסאות. וציר דלתות התיכל נשמע בשמנה תחומי שבת: עזים שבירחו היו מתעטשות מריח הקטרת: נשים שבירחו אינן צריכות להתבשם מריח הקטרת: פלה שבירושלים אינה צריכה להתקטש מריח הקטרת. (שם לס:).

טו. כהנים וריוח

איש הרהבית היה מחזר על כל-משמר ומשמר ואבקות דולקות לפניו, וכל-משמר שאינו עומד ואומר לו: "איש הרהבית, שלום עליך!" נכר שהוא ישן, - חובטו במקלו, ורשות היתה לו לשרף את-כסותו. והם אומרים: "מה-קול בעזרה?" - קול בן-לוי לוקה ובגדיו נשרפים, שישן לו על המשמר. ר' אליעזר בן-עקב אומר: פעם אחת מצאו את-אחי-אמי ישן, ושרפו את-כסותו. (תמיד כז, כח).

אסכרה - מחלת הגרון שהילדים חולים בה ביחוד. (סג) לא הפילה אשה - את הולד שבמעיה. ולא נצחה הרוח וגו' - הרוח לא ערכב את עמוד העשן של המערכת, שהיה עולה זקוף במקל. עומדים צפופים וגו' - אנשי הצבור היו עומדים דחוקים בביהמ"ק, וכשהשתהוו נעשה ריח לכלם. ולא אמר וגו' - אף-על-פי שהיו מתכנסין שם עם רב. לחים - עצים לחים. (סו) וציר דלתות התיכל - קול הציר בשעת פתיחת השער. תחומי שבת - תחום שבת הוא אלפים אמה. להתקטש - להתהדר בבשמים. (סו) איש דר הבית - הממונה על הר הבית וביהמ"ק. מחזר - מובט. על כל משמר - של טשורות הכהנים הקבועים בביהמ"ק. חובטו - הממונה תובט את הישן. והם אומרים - שאר הכהנים שהגיע להם קול הרעש אומרים זה לזה.

סח בראשונה כל-מי שרוצה לתרום את-המזבח - תורם, ובזמן שהם מרבים - רצים ועולים בכבש, כל-הקורם את-חברו בארבע אמות וזה. מעשה שהיו שניהם שוים, ורצים ועולים בכבש, ורחף אחד מהם את-חברו - ונפל ונשברה רגלו, וכן שראי בית-דין שבאין לידי סכנה, התקינו, שלא יהו תורמין את-המזבח אלא בפיס. שני רבותינו: מעשה בשני כהנים שהיו שניהם שוים ורצים ועולים בכבש. קדם אחד מהם לתוך ארבע אמות של חברו. נטל סבין ותקע לו בלבו. עמר ב' צדוק על מעלות האולם ואמר: אחינו בית ישראל, שמעו! הרי הוא אומר: כי ימצא חלל באדמת... ויצאו וקניד ושפטיד¹ - אנו על מי להביא עולה ערופה, על העיר או על העורות? נעו כל-העם בכבדה. בא אביו של תינוק ומצאו כשהוא מפרפר, אמר: הרי הוא כפרתכם, נצנן בני מפרפר ולא נטמא סבין... - ללמדך שקשה עליהם טבחת כלים יותר משפיכות דמים. (יומא נב - נג)

פז. קרבן פסח

סח הפסח נשחט בשלש כחות. נכנסה כת ראשונה, נתמלאה העורה - נעלו דלתות העורה. תקעו הריעו ותקעו. הכהנים עומדים שורות-שורות וביניהם בוכי-קסף ובוכי-זהב. שורה שכלה קסף - קסף, ושורה שכלה זהב - זהב; לא היו מערבבים. ולא היו לבובים שולים, שפא יציתם ויקרש הדם. שחט ישראל וקבל הבהן (את-הדם), נותנו לחברו וחברו לחברו. מקבל את-המלא ומחזיר את-הריקן. בהן הקרוב אצל המזבח וזרקו וזיקה אחת כנגד היסוד. יצתה כת ראשונה ונכנסה כת שניה. יצתה שניה - נכנסה שלישית. כמעשה הראשונה כך מעשה השניה והשלישית. קראו את-ההלל². אם נמרו - שנו, ואם שנו - שלשו. אף-על-פי שלא שלשו מימיהם. ר' יהודה אומר: מימיהם של פת שלישית לא הוציאו ל-אהבתי כי ישמע וי³, מפני שעמה מעמין. ביצר תולין ומפשיטין? אינקליות של ברזל היו קבועין בכתלים ובעמודים, שבהן תולין ומפשיטין. וכל-מי שאין לו מקום לתלות ולהפשיט - מקלות דקים חלקים היו שם מניח על כתפו ועל כתף חברו ותולה ומפשיט.

¹ דברים כ"א, ח - ט. ² ספלים קע"ז, ח. ³

סח לתרום - להרים את הדשן הנצבר שם, שתרומת הדשן מצותה בכל יום, בכבש - במעלת המזבח. שניהם - שני כהנים מתחרים ורצים לזכות בתרומת הדשן. בפיס - בגורל. על העורות - על הכהנים שבחצרות ביהמ"ק, מפרפר ולא נטמא ונוי - שאין סטסא אלא מת נמור. סט) בשלש כחות - מפני שהפסחים מרובים ואין העורה מחזקת כלם בכת אחת, לפיכך הם נשחטים בשלש כחות. בוכי - כפות. לא היו מעורבים - בוכי כסף וזהב בשורה אחת. שולים - רחבים. ויקרש - יקפא, וקבל הבהן את הדם - לבויד שנידו. מחזיר את הריקן - שנידו לזה שנתן לו את המלא, וכן כלם, כדי שלא ישאר אחד שעה מועפת בלי בויך ויתעכב העבודה. וזרקו - מזה את הדם כדיון, כנגד היסוד - של המזבח. קראו את ההלל - בשעת שחיטה. אם נמרו - את ההלל לפני גמר שחיטת כל הפסחים של אותה כחה. תולין ומפשיטין - את הפסחים. אינקליות - וויס.

קרעו והוציא את-אמוריו, נתנם ברגלם והקטירם על-גבי המזבח. יצתה בת ראשונה וישבה לה בדרהבית, שניה בחל והשלישית במקומה עומדת. חשכה יצאו וצלו את פסחיהן. (פס' סד:.)

ע שני רבותינו: מעולם לא נתמעך אדם בעורה, חוץ מפסח אחד שהיה בימי הלל, ונתמעך בו זמן אחד, והיו קוראין אותו "פסח מעובין".
פעם אחת בקש אגריפס המלך לתן עיניו באיכלוסי ישראל. אמר לו לכהן גדול: תן עיניך בפסחים, נטל פליה מקל-אחד ואחד, ונמצא שם ששים רבוא זונות פליות, בפלים כיוצאי מצרים, חוץ משמא ושהיה בדרך רחוקה. ואין לך דל-פסח ופסח שלא נמנו עליה יותר מעשרה בני-אדם. והיו קורין אותו "פסח מעובין". (סם: ע"י.)

עא מעשה בנכרי אחד שהיה עולה ואוכל פסחים בירושלים. בא לפני ר' יהודה בן בתרא. אמר לו: נאמר: "כל-בן-נכר לא יאכל בו"¹, ונאמר: "וכל-עַרְל לא יאכל בו"² – ואני דרי אוכל מן היפה שבפנה! אמר לו ר' יהודה בן-בתרא: ומאליה הלעיטוך? אמר לו: לא. אמר לו: כשתעלה לשם אמר להם: הלעיטוני מן האליה. כשעלה לשם אמר להם: מאליה הלעיטוני. אמרו לו: מה אתה אומר? אליה לנבזה עולה! אמרו לו: מי אמר לך כך? אמר להם: ר' יהודה בן-בתרא אמר לי. אמרו: מה-נה לפנינו? ברכי אחריו ומצאיתו שנקרי הוא – ונהנינו.
שאלו לו לר' יהודה בן-בתרא: שלום לך, ר' יהודה בן-בתרא. שאתה בנציבין – ומצודתך פרוסה בירושלים. (סם ג: ע"י.)

יו. העמר

בצד עושין [את-העמר]? שלוחי בית-דין יוצאים מערב יום-טוב ועושין אותו בריכות במחבר לקרקע, כדי שיהא נוח לקצר, וכל-העירות הסמוכות לשם מתבסות לשם, כדי שיהא נקצר בעסק גדול. כון שחשכה אימר להם [הקוצר]: בא השמש? אימרון: הן. בא השמש? אימרון: הן. מנל זה? אימרון: הן. קפה וזו? אימרון: הן. קפה וזו? אימרון: הן. בשבת אימר להם: שבת וזו? אימרון: הן. שבת וזו? אימרון: הן. אקצר? והם אימרים לו: קצור. שלש פעמים על פל-דבר ודברי, והם

¹ שמו"ט י"ב, מג. ² ט"ז ט"ז, נח.

קרעו – את קרבן הפסח. אמריו – כל המקור מן הקרבן על גבי המזבח קרוי "אמוריו". בחל – גדר לפניו מן הסורג בהר הבית. (ע) לא נתמעך אדם – אעפ"י שהדוחק מרובה. ליתן עיניו באוכלוסי ישראל – לידע מספרם של קהל ישראל. תן עיניך – למנות בספרם. חוץ משמא וגוי – שאינם מקריבין את הפסח בזמנו. מעובין – מלשון עבה, כליו מרובה באוכלוסין. עא) בנכרי – שאסור באכילת פסח. שהיה עולה ואוכל – שלא ידעו בו שהוא נכרי ונתנו לו מן הפסח. ומאליה – מחלב הזבח של כנשים שמנים. אליה לנבזה עולה – עולה על גבי המזבח לשמים ואינה נאכלת. בנציבין – יושב בעיר נציבין. ומצודתך – רשתך. (עב) בריכות – אגודות. במחבר לקרקע – בעודו בקמה. בעסק גדול – בפרטם וברוב עם. מנל זה – כליו במנל זה אקצור התבואה.

אומרים לו: הן, הן, הן. כל-כך למה? מפני הביתוסים, שהיו אומרים אין קצירת העמר במוצאי יום-טוב.

קצירתו ונתנוהו בקפות, הביאוהו לעננה. היו מהבהבין אותו באור, נתנוהו לאבוב, ואבוב היה מקנה, כדי שיהא האור שולט בכלו. שטחיהו בעננה והרוח מנשבת בו. נתנוהו ברחים של גרסות והוציאו ממנו עשרון, שהוא מנפה בשלש-עשרה נפה [נקרב]. משקרב העמר — יוצאין ומוציאין שוקי ירושלים שהם מלאים קמח וקלי.

(מנח' ו: פס' י)

מצות העמר להביא מן הקרוב. לא בכר הקרוב לירושלים מביאין אותו מכל-מקום. פגם אחת הניע [ומן] העמר ולא היו יודעין מהיכן יש להביא עמר. הכריזו ועל הדבר]. בא חרש אחד ונתן ידו אחת על הגג וידו אחת על הצרף. אמר ואחר מחכמי ישראל: יש מקום ששמו צריפין-גנות או גנות-צריפין? בדקו וימצאו [והביאו משם]. ובשקשו להביא שתי הלחם לא היו יודעין מהיכן לטול. הכריזו ועל הדבר]. בא חרש אחד ונתן ידו אחת על עינו וידו אחת על הסוכר. אמר ואחר מחכמי ישראל: יש מקום ששמו עין סוכר או סוכר עין? בדקו וימצאו [והביאו משם]. (שם פס')

יח. הבאת בכורים

ביצר מפרשין הבכורים? יורד אדם בתוך שדהו, ורואה תאנה שבבירה, אשכול שבבירה, רמון שבבירה — קושרו בגמי ואומר: הרי אלו בכורים. ורבי שמעון אומר: אף-על-פי-כן חזיר וקורא אותם בכורים מאחר שיתלשו מן הקרקע. ביצר מעלין את-הבכורים? כל-העירות שבמעמד מתבטלות לעירו של מעמד ולגין ברחובה של עיר, ולא היו נכנסין לבתים. ולמשבים היה הממנה אומר: קומי ונעלה ציון אל בית יי' אלהינו.

הקרובים היו מביאים תאנים וענבים, והרחוקים מביאים גרירות וצמוקים. והשור הולך לפניהם. וקרניו מצפות והב, ועטרה של ג'ת בראשו, והחליל מכה לפניו. עד שמגיעים קרוב לירושלים. הגיעו קרוב לירושלים, שלחו לפניו, ועשרו את-בכוריהם:

הביתוסים — נת ידועה בימיהם שכפרו בחורה שבעל-פה ונקבלת חכמים. אין קצירת וגו' — שהם מפרטים מ.מחרת השבת האכזר בעומר על יום הראשון בשבוע. מהבהבין אותו באור — חורכין וקולין אותו באש. לאבוב — מין קנה ברזל נקוב שקולין בו שבלים. גרסות — שנותנים את הגרעינים וכותנים אותם מחינה גסה. מנופה — מנוקה יפה בנפה. שהם מלאים וגו' — השוקים מתמלאים קמח מן התנואה החדשה, שאמורים כה לפני הקרבת העומר. (עג) חרש — חרש-אלם. הצריף — מין מוכה רחבה מלמטה וצרה מלמעלה, סמוכה כותל וכדומה. הסוכר — סוכר ופחיתים שהדיגים עושים כנהר כדי לצוד דגים. (עד) שבבירה — ואפילו לא נגמר הפרי. הרי אלו בכורים — ואין צריך לקרוא עוד שם אחרי לקיחתם. שבמעמד — כל ישראל נחלקו לכיד מעמדות, שהיו מתפללים בעריהם בשעת הקרבת התמידים בביהמ"ק. לעירו של מעמד — מקום מושני של ראש המעמד. ולמשכים — בהשכמה. הממונה — ראש השיירה. גרירות וצמוקים — תאנים וענבים יבשים, שלא יתעפשו בדרך. והשור — לקרנן שלמים. שלחו לפניו — להודיע ביורשלים שהם באים. ועטרו — וקשטו אותם.

הפחות והסגנים והגזברים יוצאים לקראתם: לפי כבוד הנכנסים היו יוצאים. וכל-בעל-אמנות שכירושלים עומדים לפנים ושואלים בשלומם: אחינו, אנשי מקום פלוני, בואכם לשלום!

החליל מכה לפניהם עד שמגיעים להר-הבית. הגיעו להר-הבית, אפלו אנרפם המלך נוטל הסל על כתפו ונכנס, עד שמגיע לעזרה. הגיע לעזרה – ודברו הלנים בשיר: ארומקד יי כי דליתני ולא שמחת איכי לי¹.

הגזלות שעל גבי הסלים היו עולות, ומה-שבתךם נותנים לכהנים.

עידהו הסל על כתפו קורא מהנחתי היום לך אלהיך² עד שנומר כל-הפרשה. ב' יהודה אומר: עד. ארמי אבד אבי³; הגיע לארמי אבד אבי מוריר הסל מעל כתפו ואוחזו בשפתותיו, ובהן מניח ידו תחתיו ומניפו, וקורא מארמי אבד אבי עד שהוא נומר כל-הפרשה, ומניחו בצד המזבח, והשתחוה ויצא.

בראשונה, כלמי שידע לקרוא קורא, ומי שאינו יודע לקרוא מקרין אותו. נקעו מלהביא: התקינו שיהו מקרין אתמי שהוא יודע ואתמי שאינו יודע.

העשירים היו מביאים את-הכפורים בקלות של כסף ושל זהב, והעניים מביאים אותם בסלי-נצרים של ערבה קלופה. הסלים והכפורים נותנים לכהנים. (נכר ג' ע"י).

יט. עבודת יום-הכפורים

שבעת ימים קדם יום-הכפורים מפרישין בהן גדול מביתו ללשכת פלהרין ומתקנין לו בהן אחר תחתיו, שמא יארע בו פסול.

מכרו לו זקנים מוקני בית-דין וקורין לפניו בסדר היום ואומרים לו: אישי בהן גדול! קרא אתה בפד, שמא שכחת אי שמא לא למדת.

ערב יום-הכפורים שחרית מעמידין אותו בשער המזרח ומעבירין לפניו פרים ואילים ובקשים. כדי שיהא מכיר ורגיל בעבודה.

כל-שבעת הימים לא היו מונעים ממנו מאכל ומשתה. ערב יום-הכפורים עם חשכה לא היו מניחין אותו לאכל הרבה. מפני שהמאכל מביא את-השנה.

מסרוהו זקני בית-דין לזקני כהנה, והעלוהו לעלית בית-אבטינס. השביעוהו –

¹ סהלים ל', ג. ² דברים כ"ה, ג. ³ שם שם, ה.

הפחות והסגנים – שרי כהנים ולוויים. לפי כבוד הנכנסים – אם אלו שמעלים את הנכנסים חשובים הרבה חלקו להם כבוד כרובת. עומדים לפניהם – כשעוברים בעיר. החליל מכה – בעל החליל מקיש באצבעותיו ומנגן בחליל. הגזלות – יונים כפותות שהביאו עמם עיני הסלים. היו עולות – למזבח. בשפתותיו של הסל, לקרות – את הפרשה כלשונה. מקרין – מקריאים לפניו. נמנעו מלהביא – אלו שאינם יודעים לקרוא היו מתבישים. בקלות – מיני סלים. נצרים – ענפים קלועים. ערבה קלופה – ערבי נחל סוצולים. עה) מפרישין – מבדילים. לשכת פלהרין – לשכת פקידים ושוטרים נבדקת. ומהקנייב – סבניב. פכיל – טומאה וכדומה. בסדר היום – פרשת יום הכפורים ועבודתו, כדי שילמד סדר העבודה. אישי – אדוני. בית-אבטינס – משפחת כהנים שהיו עושים את הקטורת. השביעוהו – שינהג בסדר העבודה כפרושים ולא כצדוקים.

ונפטרנו והלכנו להם. ואומרים לו: אישי כהן-גדול! אנו שלוחי בית-דין ואתה שליחנו ושלוח בית-דין. משביעים אנו עליך במי ששכן שמו בבית הנה, שלא תשנה דבר מכל-מה שאמרנו לך. הוא פורש ובוכה והם פורשים ובוכים.

אם היה חכם - הורש, ואם לאו - תלמיד-חכמים דורשים לפניו. אם רגיל לקרות - קורא, ואם לאו - קורין לפניו. ובמה קורין לפניו? באיוב ובקצורא ובדברי-הימים. ובריה בן-קבוטל אומר: פעמים הרבה קריתי לפניו בדניאל.

בקש להתנמנם - פרחי כהנה מבין לפניו באצבע צרדה ואומרים לפניו: אישי כהן-גדול! עמוד והפג אחת על הרצפה. ומעסיקין אותו עד שניגז זמן השחיטה.

(מיקרי ירושלים לא היו יונים כל-הלילה. כדי שישמע כהן-גדול קול הברה ולא תהא שנה חוטפת).

אמר להם המנהג: צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה. אם הגיע - הרוצה אומר: ברקאי! מתא בן-שמעאל אומר: האיר פני כל-המזרח שבחברון? והוא אומר: הן. ולמה הצרכי לך? שפעם אחת עלה מאור הלכנה ודמו שהאיר המזרח ושחמו את-התמיד - ודוציאוהו לבית-השרפה.

הורידו כהן-גדול לבית-הטבילה. חמש טבילות נעשרה קדושים טובל כהן-גדול ומקדש בו ביום.

פרסו קדין של בוצ בינו לבין העם. פשט, ירד וטבל, עלה ונסתפן. הביאו לו בגדי זהב ולבש וקדש ידיו ורגליו. הביאו לו את-התמיד, קרצו ומרק אתר שחיטה על ידו. קבל את-הדם וזרקו. וכןם להקטיר קטרת של שחר ולהטיב את-הנרות - - - אם היה כהן-גדול זקן או אספנים - מחמין לו חמין ומטילין לתוך הצוננים כדי שתפוג צונתם.

הביאיה לבית-פורה - ובקדש היתה - פרסו קדין של בוצ בינו לבין העם. קדש ידיו ורגליו ופשט, ירד וטבל, עלה ונסתפן. והביאו לו בגדי לבן ולבש וקדש ידיו ורגליו. בשחר היה לובש פלוסין של שמונה עשר מנה ובין-הערבים - הקדין של שנים עשר מנה. אלו משל צבור, ואם רצה להוסיף - מוסיף משלו.

בא לו אצל פרו. ופרו היה עומד בין האולם ולמזבחה, ראשו לדרום ופניו למערב. והנהן עומד במזרח ופניו למערב, וסימך שתי ידיו עליו ומתנדדה. וקד היה אומר: אָנָּה הַשֵּׁם, עֲוִיתִי, פָּשַׁעְתִּי, הִקָּאֲתִי לִפְנֵיךְ אֲנִי וּבֵיתִי; אָנָּה הַשֵּׁם, כִּפְר־נָא לַעֲוֹנוֹת וּלְפִשְׁעֵים

הוא פורש ובוכה - שחשדוהו לצדוקי, והם פורשים ובוכים - על שחשדוהו, ואולי כשר הוא דורש - כתורה כליל ויכ, שלא יושן, באיוב וגו' - שמושכים את הלב, פרחי כהונה - צעירי הכהנים. באצבע צרדה - באצבע אמצעית; שמשמיטין אותה בכה מעל האגודל לתוך הכף והיא משמעת קול לזיווה. והפג אחת על הרצפה - כליו הפג את השינה עיי קידה אחת או עיי קצת הליכה על הרצפה, שהיא של שיש וצוננת. ומעסיקין אותו - בדברים. קול הברה - קול הכהן. זמן השחיטה - של התמיד של שחרית. צאו וראו - בעבוד השחר. ברקאי - הבריק השחר. פשט - את בגדיו. ונסתפן - נתקנח מן המים. קרצו - שחכו ברוב פמנים. ומרק אחד וגו' - כהן אתר התמיד לו גמר את השחיטה. וזרקו - על המזבחה. אספנים - טענה וחלוט. ומטילין לתוך הצוננים - שופכין את החמין לתוך המים הקרים של המקוה. בית-פרוה - שם לשכה במקדש. פלוסין - בוצ דק. הנדיון - בוצ מארץ הדן. משל צבור - בכסף הצבור. להוסיף - בגדים יקרים מאלו. פרו - פר שמביא משלו לקרבן ביום זה. אָנָּה הַשֵּׁם - היה קורא שם המפורש בכתבו.

ולחטאים, שעויתי ושפשעתי ושהטאתי לפניך אני וביתי, ככתוב בתורת משה עבדך: "כי ביום הנה יכפר עליכם וגו'".¹ והם עונים אחריו: "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". בא לו למורה העורה לצפון המזבח, הסגן מימינו וראש בית-אב משמאלו, ושם שני שעירים, וקלפי היתה שם — ובה שני נרלות. (של אשכרוס היו ועשאים כן-נמלא של זהב, והיו מוכרין אותו לשבח).

סרף בקלפי והעלה שני נרלות, אחד כתוב עליו "לוי" ואחר כתוב עליו "לענאול". הסגן כימינו וראש בית-אב כשמאלו, אם של שם עלה כימינו — הסגן אומר לו: אישי כהן-גדול, הנכה ימנך! ואם של שם עלה כשמאלו — ראש בית-אב אומר לו: אישי כהן-גדול, הנכה שמאלך! נתנו על שני השעירים ואומר: לוי! והם עונים אחריו: "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

קשר לשון של והורית בראש שער המשתלח, והעמידו כנגד בית-שלומו, ולנשחט כנגד בית-שחיטתו. בא לו אצל פרו שני וסומך שתי ידיו עליו ומתנדה. וכך היה אימר: אנא השם, עויתי, פשעתי, הטאתי לפניך אני וביתי ובני אהרן עם קדושה, אנא השם, כפר-נא לעוונות ולפשעים ולחטאים, שעויתי ושפשעתי ושהטאתי לפניך אני וביתי ובני אהרן עם קדושה. ככתוב בתורת משה עבדך: "כי ביום הנה יכפר עליכם" וגו'. והם עונים אחריו: "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

שחטו קבל במזרק אחד-דמי, נתנו למי שהוא ממרס בו על הרבד הרביעי שבהיכל, כדי שלא יקרש. ושל את-המחטה ועלה לראש המזבח ופנה נחלים אילך ואילך, וחתה מן המעבולות הפנימיות ויבד והניחה על הרבד הרביעי שבשערה. וכל-יום היה חותה בשל כסף ומערה בתוך של זהב, והיום חותה בשל זהב ובה היה מבנים. — — — בקליות היה זהב ורק והיום אדם. — — —

הוציאו לו את-הכסף ואת-המחטה וחפן מלא חפניו ונתן לתוך הכף, הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטניו. וכך היתה מדרתה, נטל את-המחטה כימינו ואת-הכסף כשמאלו, היה מהלך בהיכל עד שהגיע לבין שתי הפרכות הפכדילות בין הקדש ובין קדש-הקדשים וביניהן אמה, החיצונה היתה פרושה מן הדרום והפנימית מן הצפון. מהלך ביניהן עד שמגיע לצפון, הגיע לצפון — הופך פניו לדרום, מהלך כשמאלו עם הפרכת עד שהוא מגיע לארון. הגיע לארון — נתן את-המחטה בין שני הכדים, צבר את-הקטרת על גבי הנחלים ונתמלא כל-הבית כלו עשן, יצא ובא לו בדרך בית-הכניסו ומתפלל תפלה קצרה בבית-החיצון, ולא היה מאריך בתפלתו, כדי שלא להבעית את-ישראל.

(משגשג הארון — אבן היתה שם מימות נביאים ראשונים, ו"שתיה" היתה נקראת ובוהה מן הארץ שלש אצבעות, ועליה היה נותן).

¹ ויקרא ט"ז, ל.

אשכרוס — מין עץ (נוקס). כן-נמלא — שם כהן גדול עשיר. לשון של והורית — חושי צמר אדום, בית שלוחו — שער שהוא יוצא דרך שם להשתלח ליצואול, שניה — פנים שניות, ממרס — מנענע ומנודד, הרבד הרביעי — שורה רביעית שכאבני הרצפה, יקרש — יקפא, המעבולות — המאכלות ושרופות היטב, שלא יהא שום אור מעשן, חותה בשל כסף — שלא להפסיד את של זהב, ומערה — שופך את הנחלים, וחפן — לקח מלוא חפניו מן הקטורות, וכך היתה מדרתה — הכף היתה כמדת חפניו, פרושה — שפתה שכדרום כפולה לאחוריה לצד חוץ וקבורה ואחוחה בקרם זהב, שלא להבעית את ישראל — שלא יאמרו מה הוא.

עבודת יום-הכפורים

רמא

נטל את-הדם ממי שהיה מקרם בו, נכנס למקום שנכנס, ועמד במקום שעמד — והנה ממנו אחת למעלה ושבע למטה, ולא היה מתכונן להזות לא למעלה ולא למטה אלא כמצליף. וכך היה מונה: אחת, אחת ואחת, אחת ושנים, אחת ושלש, אחת וארבע, אחת וחמש, אחת ושש, אחת ושבע. יצא והניחו על כן הזהב שבהיכל.

הביאו לו את-השעיר, שחטו וקבלו במזרק את-דמו. נכנס למקום שנכנס ועמד במקום שעמד והנה ממנו אחת למעלה ושבע למטה — — — כמצליף, — — — יצא והניחו על כן הזהב השני שהיה בהיכל. — — —

בא לו אצל שעיר המשתלח, וסומך שתי ידיו עליו ומתנודה. וכך היה אומר: אָנָּה הָשֵׁם, עֲוֹן פְּשָׁעוֹ, חַטָּאוֹ לַפָּנִיךָ עָמַד בֵּית יִשְׂרָאֵל; אָנָּה בָּשָׂם, כִּפְרֹנָה לַעֲוֹנוֹת וּלְפָשָׁעִים וּלְחַטָּאִים. שְׁעִיו וּשְׁפָשָׁעוֹ וּשְׁחָטָאוֹ לַפָּנִיךָ עָמַד בֵּית יִשְׂרָאֵל, כְּכַתוּב בַּתּוֹרָה מִשֶּׁה עֲבָדְךָ: כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר וְגו'. והבהנים והעם העומדים בעזרה, כשהיו שומעים שם-המפרש שהוא יוצא מפי כהן-גדול, היו כורעים ומשתחווים ונופלים על פניהם ואומרים: כְּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד.

מסרו למי שהיה מוליכו, וכבש עשו לו, מפני הקבלים, שהיו מתלשים בשערו ואומרים לו: טל וצא, טל וצא

מנקרי ירושלים היו מלזים אותו עד סבה הראשונה. עשר סבות מירושלים ועד צוק תשעים רים, על כל-סבה וסבה אומרים לו: הרי מוזן והרי מים, ומלזין אותו מסבה לסבה, חוץ מאחרונה שבהן, שאינו מגיע עמו לצוק, אלא עומד מרחוק ורואה את-מעשיו.

מה היה עושה? חולק לשון של זהרית, חציו קשר בסלע וחציו קשר בין קרניו ודחפו לאחוריו והוא מתגלגל ויורד, ולא היה מגיע לחצי ההר עד שנגעשה אברים-אברים. בָּא וְיָשֵׁב לוֹ תַּחַת סִבָּה אַחֲרֹנָה עַד שֶׁתַּחֲשֹׁד.

בָּא לוֹ [וכהן-גדול] אֶצֶל פֶּר וְשַׁעִיר הַנִּזְרָפִים וְהַקְטִירָם — — — אָמְרוּ לוֹ לַכֹּהֵן-גָּדוֹל: הִנֵּה שְׁעִיר לַמִּדְבָּר.

ומנין היו יודעין שהגיע שעיר למדבר? דרכיות היו עושין ומניפין בסודרים ויודעין שהגיע שעיר למדבר. — — —

בָּא לוֹ כַּהֵן-גָּדוֹל לַקְרוֹת [בתורה]. אִם רָצָה לַקְרוֹת בְּכַנִּי בּוֹץ קוֹרָא, וְאִם לֹא קוֹרָא בַּאֲצִטְלִית לִבָּן מִשְׁלֹו, חֲזַז-הַכִּנְסָה נוֹטֵל סֵפֶר תּוֹרָה וְנוֹתְנוֹ לְרֹאשׁ-הַכִּנְסָה וְרֹאשׁ-הַכִּנְסָה נוֹתְנוֹ לְסֵנָן וְהִסָּנָן נוֹתְנוֹ לַכֹּהֵן-גָּדוֹל וְכַהֵן-גָּדוֹל עוֹמֵד וּמַקְבֵּל וְקוֹרָא „אַחֲרֵי-מוֹת” [ואף בעשור]. וְנוֹלֵל סֵפֶר-תּוֹרָה וּמַעִיחוֹ בְּתִיקוֹ וְאֹמֵר: יוֹתֵר מִמֶּה שֶׁקִּרְאָתִי לַפְּנִיכָם כְּתוּב בָּאֵן. — — —

הביאו לוֹ בְּנֵי-זֶהָב וְלָבָשׁ וְקִדָּשׁ יָדָיו וְנִלְיוּ וַיֵּצֵא וַעֲשֶׂה אֶת-אֵילֹו וְאֶת-אֵיל הָעֵם. — — —

קִדָּשׁ וְשָׁבֵל. הִבִּיאוּ לוֹ בְּנֵי לִבָּן וְלָבָשׁ וְקִדָּשׁ יָדָיו וְנִלְיוּ. נִכְנָס לְהוֹצִיא אֶת-הַכֹּהֵן

למקום שנכנס — לקדש-הקדושים. כמצליף — כמלקה בשבט. למי שהיה מוליכו — לשלוח שהיה מוליכו לעזאזל, וכבש — טסלה, גשר, טול וצא — שלא ישהה העונות, צוק — ראשו של הר עזאזל, רים — שם מדה, וצי רים הם ייב מיל. בין קרניו — של השעיר, דרכיות — בנינים גבוהים לזכורים בצדי הדרכים. בא לו כינ — לעזרה, באצטלית — לבוש, כמין חלוק, לבן — של ששתן, אחרי מות גוי — פרשות יוה"כ, קדש — ידיו ורגליו במים. להוציא את הכהן וגו' — מן ההיכל.

ואת־המחנה. קדש ושבֹל, הביאו לוֹ בְּגָדֵי זָהָב וְלִבְשׁ וְקִדָּשׁ וְיָדָיו וְרַגְלָיו וְנִכְנָם לְהַקְטִיר
קִמְרַת שֶׁל בֵּין־הָעֲרֻבִים וְלִהְיוֹתִיב אֶת־הַנְּרוֹת, וְקִדָּשׁ יָדָיו וְרַגְלָיו וּפְשֵׁט.
הִבְיֹא לוֹ בְּגָדֵי עֲצָמוֹ וְלִבְשׁ, וּמִלִּין אִתּוֹ עַד בֵּיתוֹ. וְיוֹם־טוֹב הָיָה עוֹשֶׂה לְאַהֲבָיו
בְּשִׁעָה שֶׁיֵּצֵא בְּשָׁלוֹם מִן הַקֶּדֶשׁ. (יומא א – ז).

עו ר' סימון בשם ר' יהושע אָמַר: מִפְּנֵי מָה אֵין כְּהֵנְדֹּל נִכְנָם בְּבִגְדֵי זָהָב? אֵלֹא
אֵין קִטְנוֹר נַעֲשֶׂה סְנוּר, כְּדִי שְׁלֹא לִתֵּן פִּתְחוֹן־פֶּה לְשָׁטָן לְקַטְרֵן וְלֹאמַר: אֲתָמוֹל עָשִׂי
לָהֶם אֱלֹהֵי־זָהָב וְהַיּוֹם הֵם מִבְּקָשִׁים לְשִׁמֵּשׁ בְּבִגְדֵי זָהָב.

ר' יהושע דִּסְכֵּנִין בִּשְׁם ר' לוי אָמַר: בְּשִׁבּוֹל לְחַיִּים עַל מַמּוֹנִים שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

(ויק'ר כג)

עו שְׁנֵי רְבוּתֵינוּ: בְּרֵאשׁוֹנָה הָיוּ קוֹשְׁרִין לְשׁוֹן שֶׁל זְהוּרִית עַל פֶּתַח אֵילָם מִבְּחוּץ;
הַלְבִּין – הָיוּ שִׁמְחִין, לֹא הַלְבִּין – הָיוּ עֲצָבִין וּמִתְבַּשְּׂיִין. הַתְּקִינוּ שֶׁהָיוּ קוֹשְׁרִין אוֹתוֹ עַל
פֶּתַח אֵילָם מִבְּפָנִים; וְעַד הָיוּ מְצִיצִין וְרוֹאִין: הַלְבִּין – הָיוּ שִׁמְחִין, לֹא הַלְבִּין – הָיוּ
עֲצָבִין וּמִתְבַּשְּׂיִין. הַתְּקִינוּ שֶׁהָיוּ קוֹשְׁרִין אוֹתוֹ כְּסֹלֶעַ וְחִצִּיו בֵּין הָרַגְלִי שֶׁל שְׁעִיר
הַמִּשְׁחָלָה. אָמַר ר' נָחוֹם בַּר שָׁפָא מִשֵּׁם ר' אֶלְעָזָר הַקָּפָר: בְּרֵאשׁוֹנָה הָיוּ קוֹשְׁרִין לְשׁוֹן
שֶׁל זְהוּרִית עַל פֶּתַח אֵילָם מִבְּפָנִים, כֵּן שֶׁהָיָה שְׁעִיר לְמִדְבָּר, הָיָה מִלְבִּין וְיָדְעוּ שֶׁנַּעֲשֶׂה
מִצְוָתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: אִם יִהְיֶה הַטֹּאֲכִים בְּשָׁנִים, בְּשִׁלְג וְלִבְיָנוּ¹. (יומא סז: ע"י).

עו שְׁנֵי רְבוּתֵינוּ: מַעֲשֶׂה בְּכֵהֵנְדֹּל אַחֵר שֶׁהָאִידִךְ בְּתַפְלָתוֹ, וְנִמְנוּ אֲחֵי הַכֹּהֲנִים לְכַנֵּם
אֲהָרִיו. הִתְחִילוּ הֵם נִכְנָסִים וְהוּא יוֹצֵא. אָמְרוּ לוֹ: מִפְּנֵי מָה הָאִרְכַּת בְּתַפְלָתְךָ? אָמַר לָהֶם:
קָשָׁה בְּעֵינֵיכֶם, שֶׁהִתְפַּלַּלְתִּי עֲלֵיכֶם וְעַל בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ שְׁלֹא יִהְיֶה! אָמְרוּ לוֹ: אַל תְּהֵא רַגְלִי
לַעֲשׂוֹת כֵּן, שֶׁהָיָה שְׁנֵינוּ: לֹא הָיָה מֵאִידִךְ בְּתַפְלָתוֹ, כְּדִי שְׁלֹא לִהְבֵּעִת אֶת־יִשְׂרָאֵל.

(שם נג:)

עו שְׁנֵי רְבוּתֵינוּ: מַעֲשֶׂה בְּצִדּוּקִי אֶחָד שֶׁתִּקֵּן מִבְּחוּץ וְהִכְנִים לְפָנִים. בִּיצִיאָתוֹ הָיָה
שִׁמְחָה שִׁמְחָה גְּדוֹלָה. פָּנָע בּוֹ אָבִיו, אָמַר לוֹ: בְּנִי, אֶת־עַלְפִי שְׁצִדּוּקִים אֲנִי – מִתְקַרְאִים
אֲנִי מִן הַפְּרוּשִׁים. אָמַר לוֹ: כְּלִי־מִי הֵיטִי מִצְטָרַר עַל הַמִּקְרָא הַזֶּה: "כִּי בָעֵן אֲרָאָה עַל
הַכְּפָרָה"², אֲמַרְתִּי: מִתִּי יָבֵא לִידִי וְאֶקְרָמוּ; עָכְשׁוּ שָׂבָא לִידִי – לֹא אֶקְרָמוּ? אָמְרוּ: לֹא
הָיוּ יָמִים מוֹעֲטִים עַד שִׁמְחָה וְהוֹשֵׁל בְּאַשְׁפָּה וְהָיוּ תוֹלָעִים יוֹצְאוֹת מִחֶסְמוֹ; וְיֵשׁ אוֹמְרִים:
בִּיצִיאָתוֹ נָתַן, שֶׁשֶּׁנָּה ר' תָּנָא: כִּמֵּין קוֹל נִשְׁמַע בְּעוֹרָה, שָׂבָא מֵלֶאךָ וְחִבְטוּ עַל פָּנָיו,
וְנִכְנָסוּ אֲחֵי הַכֹּהֲנִים וּמִצְאוּ כִּכָּר רָגֵל עַל בֵּין כְּתֻפִּי, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְנִלְיָהֶם רָגֵל יִשְׂרָאֵל וְכָף
רַגְלֵיהֶם כִּכָּר רָגֵל עַל"³. (יומא יט: ע"י).

¹ יִשְׁעִים לֵאמֹר, יֵת. ² וִיקְרָא ע"י, ב. ³ יִסְתַּחֵל לֵאמֹר, ג.

עו אֵין כְּהֵנְ נִכְנָם – לִשְׁמֵשׁ כִּוְהִיכ בְּבֵית קִדְשִׁיקְדִּישִׁים. בְּבִגְדֵי זָהָב – אֵלֹא בְּבִגְדֵי
לְבָן. קִטְנוֹר – מִשְׁטָן. סְנוּר – מִלִּין. לְחַיִּים עַל מַמּוֹנִים וְגו' – שֶׁהִבְגִּידִם בְּאִים מִשֵּׁל צְבוּר.
עו שֶׁהָאִידִךְ בְּתַפְלָתוֹ – כְּשֶׁנִּכְנָם לְקִדְשִׁיקְדִּישִׁים, וְנִמְנוּ – הִחְלִיטוּ, לְכַנֵּם אַחֲרָיו – שְׂמָא מֵת
וְיוֹצִיאָהוּ. עו בְּצִדּוּקִי – כֵּהן מִכַּת הַצִּדּוּקִים, הַחֹלְקִים עַל הַפְּרוּשִׁים וְעַל קְבֻלָּתָם. שֶׁתִּקֵּן מִבְּחוּץ
וְגו' – הָיָה מִתֵּקֵן אֶת הַקְּבוּרָה וּמִכֵּין הַכֵּל מִחוּץ לְקַחֵק וּמִכֵּינִים לְפָנִים כְּשֶׁהִכֵּל מִתּוֹקֵן, שְׁלֹא כִדְעָה
הַפְּרוּשִׁים, שְׂאוֹמְרִים שֶׁצִּדִּיקִין לִתֵּקֵן מִבְּפָנִים. כִּי בָעֵן וְגו' – כְּלוֹי בָעֵן הָעֵשֶׂן שֶׁל הַקְּבוּרָה, וּמִכָּאן
לְמַדוֹ הַצִּדּוּקִים שִׁישׁ לִתֵּקֵן מִבְּחוּץ, וְהַפְּרוּשִׁים מִפְּרָשִׁים, בְּעֵנִי – בַּעַב הָעֵנִי.

אמר עליו של ר' ישמעאל בן קמחית: פעם אחת יצא וספר עם מלך הערבים ונתנה צנורא מפיו על בנדריו ושמאנתו. נכנס ושכב אחיו ושמש תחתיו - וראתה אדם שני בניה כהנים גדולים ביום אחר.

שני רבותינו: שבעה בנים היו לה לקמחית וכלם שמשו בכהנה גדולה. אמרו לה חכמים: מה עשית שזכית לקר? אמרה להם: מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערי ואמרי חלוקי. אמרו לה: הרבה נשים עשו כך ולא הועילו: כל הקמחים - קמח, וקמח של קמחית - סלת. (שם מו: פסיק' כז: ויקר כ).

שני רבותינו: מעשה בכהן־גדול אחד שיצא מבית־המקדש. היו כל־העם הולכים אחריו. כשראו ששמעה ואבטליון באים הניחו אותו והלכו אחר שמעה ואבטליון. לבסוף באו שמעה ואבטליון לפטר מלפני הבהן־גדול. אמר להם: יבאו בני עממים לשלום. אמרו לו: יבאו לשלום בני עממים. שעושים מעשה אהרן, ואל יבאו לשלום בני אהרן, שאינם עושים מעשה אהרן. (יומא עא: ע"י).

ב. נטילת לולב

מצות לולב כיצד? יום־טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת, מוליכין את־לולביהם לתר־הבית, והחוננים מקבלים מהם וסודרים אותם על גב האצטבא, והוקנים מניחים את־שללם בלשכה. ומלמדים אותם לומר: בלמי שפניע לולבי לידו - הרי הוא לו במתנה. למחר משכימים ובאים, והחוננים וורקים אותם לפניהם, והם מחטפים ומכים איש את־חברו. וכשראו בית־דין שבאו לירי סכנה, התקינו שיהא כל־אחד ואחד נוטל בביתו.

מצות ערבה כיצד? מקום היה למטה מירושלים ונקרא מוצא, ויורדין לשם ומלקטין משם מרביות של ערבה ובאין וזוקפין אותן בצדי המזבח, וראשיהן כפופים על־גבי המזבח. תקעו והריעו ותקעו. בכל־יום מקיפים את־המזבח פעם אחת ואימרים: אֵאָא וְיִשְׁעִיהֶנָּא, אֵאָא וְיִצְלִיחֶהֲנָא¹, ואותו היום מקיפים את־המזבח שבע פעמים. בשעת פטירתם מה הם אומרים? יפי לך, מזבח! יפי לך, מזבח!

כמעשהו בחל כך מעשהו בשבת, אלא שהיו מלקטין אותן מערב־לשבת ומניחין אותן בגניות של זהב, כדי שלא יכמשו. ר' יוחנן בן־ברוקא אומר: חריות של דקל היו

¹ תהלים קי"ח, כט.

פ) פעם אחת - יום־הכפורים היה, ונתנה - נזרקה וניזתה מפיו. צנורא - ניצוצות של רוק. קלעי שערי - מחלפות ראשי הקלועות. כל הקמחים וגוי - משל הוא: כל הקמחים - כל הנשים בניהן פשוטים, וקמח של קמחית - בניה שלה - סלת, כלומר מוכנים וברורים. פא) בני עממים - שמעיה ואבטליון שהם מבני הגרים. מעשה אהרן - שהיה אוהב שלום. פכ) מוליכין את לולביהם - מערב שבת, מפני שאסור לטלטל בשבת, והחוננים - המשמשים. האצטבא - כמין כסאות ומדרגות חצובות בהר הבית למושב בני אדם. והוקנים מניחים... בלשכה - כדי למנעם מן הדחק למחר, כשיבאו ליטול לולביהם בחזרה. ומלמדים אותם - את הקלל. כל מי... במתנה - שהיו למחר כשיבאו ליטול לולביהם בחזרה - יטול כל אחד זה שיבוא לידו, אפילו של אחר, ואין יוצאין ידי מצוה אלא כלולב משלו. וורקים אותם - הלולים. מורביות - ענפים. כמעשהו - של ענין הערבה. מערב שבת - שאסור ללקט ולטלטל בשבת. בנייות - צננות של מים. שלא יכמשו - שלא יכלו. חריות של דקל - ענפי תמר.

מביאין, וחובשין אותן בקרקע בצדי המזבח, ואותו היום נקרא [יום] תבואת תריות. מיד
התינוקות שומעים את-לולביהם ואוכלים אתרוניהם. (מנח"מ פ' ד')

כא. נסוך-המים

25 נסוך המים כיצד? צלחית של זהב מחונקת שלשה לנים היה ממלא מן השלה.
הגיעו לשער-המים - תקעו ותרעו ותקעו. עלה בכבש ופנה לשמאלו. שני ספלים של
בסוף היו שם (ר' יהודה אומר: של סיד היו, אלא שהיו משתרים פניהם מפני הין).
ומנקבים כמין שני חטמים דקים, אחד מעבה ואחר דק, כדי שיהיו שניהם כלים בבת
אחת. מערכי של מים, מורחי של יין - - - ולמנסך אומרים לו: הגבה ירך! שפעם
אחת נסך אחד על גבי רנליו ורגמיהו כל-העם באתרוניהם.

במעשהו בחל כך מעשהו בשבת, אלא שהיה ממלא מערב שבת חבית של זהב
שאינה מקדשת מן השלל ומניחה בלשכה. נשפכה [או] נתגלתה - היה ממלא מן הכיור,
שהגין והמים מגלין פסולין לגבי מזבח. (שם).

26 שני רבותינו: מעשה בצדוקי אחד שנסך על גבי רנליו ורגמיהו כל-העם באתרוניהם.
ואותו היום נפגמה קרן המזבח והביאו בול של מלח וסתמיהו, לא מפני שהכשר לעבודה,
אלא מפני שלא נראה מזבח פגום: שקל-מזבח, שאין לו לא כבש ולא קרן ולא יסוד
ולא רבוע - פסול לעבודה. (שם מה, סא).

כב. שמחת בית-השאובה

27 מי שלא ראה שמחת בית-השאובה לא ראה שמחה מימיו.
במוצאי יום-טוב הראשון של חג היו יורדין לעזרת-נשים ומתקנין שם תקון גדול.
ומגורות של זהב היו שם וארבעה ספלים של זהב בראשיהם, וארבעה סלמות לכל-אחד
ואחד, וארבעה ילדים מפרסי-קהנה ובידיהם בדים של שמן של מאה ועשרים לנ, שהם
מסילים לכל-ספל וספל.

28 נסוך המים - שכל יום היו מנסכים ע"ג המזבח בקרבנות תמיד יין, ובחג הסוכות -
היו מנסכים גם מים, היה ממלא - הכהן, השלוח - מעין פסוק לירושלים. בכבש - מעלה
שעולים בה למזבח, ושני ספלים - אחד ליין ואחר למים. היו שם - על המזבח. כמין שני
חוטמין וגו' - כלומר, כל ספל דר כמין חוטם כנוקב יוצא כסנו, ודרך בו מקלח המטקה על
המזבח, אחד מעובה וגו' - דר של אחד, של יין, עבה ונקב שלו גדול, ושל השני, זה של מים,
דק, כמפורש בסמוך, כדי שיהיו שניהם כלים בבת אחת - כלו המים מסתרים לקלח מן היין
ולפיכך דר שלהם דק, שלא יכלה קלוחם קודם היין, מערבי... מורחי - ספל מערכי וספל מורחי.
הגבה ירך - שיהו הכל רואים שהוא מנסך על המזבח, נסך אחד - כהן צדוקי, שהצדוקים לא
היו מודים בנסוך המים. (פד) נפגמה - נפחתה ונשברה. בול של מלח - גוש מלח, וסתמיהו -
את הפגם. (פה) בית השאובה - כשהיו שואבים מים לנסוך המים, היו יורדים - הכהנים
והלויים, תקון גדול - עושים סדרים והכנות, מניחים קרשים על גבי יזוי הכתלים למעמד בני
אדם, וכדומה, שלא יגדל הרחק, היו שם - בעזרה. כדים של שמן - להדלקה.

מבלאי מקנסי להנים ומהמיניהם היו מפקיעין [פתילות] ובהן היו מרליקים. ולא היה חצר בירושלים, שאינה מאירה מאור בית-השאובה. חסידים ואנשי מעשה היו מרקדים לפני העם באבקות של אור שבדיהם, והיו אומרים לפניהם דברי שירות ותשבחות, והלויים בכנורות ובנבלים ובמצלתים ובחצוצרות ובכלי שיר בלא מספר על חמש עשרה מעלות. היודרות מעורת ישראל לעזרת נשים (בנגד חמש עשרה. שיר המעלות שבתהלים). שעליהן לויים עומדים בכלי שיר ואומרים שיר. ועמדו שני להנים בשער העליון. שיודר מעזרת-ישראל לעזרת-נשים, ושתי חצוצרות בידיהם. קרא הנבר - תקעו והריעו ותקעו. הניעו למעלה העשירות - תקעו והריעו ותקעו. הניעו לשער היוצא ממזרח, הפכו פניהם למערב ואמרו: אבותינו שהיו במקום הזה, אתריהם אל היכל יי' ופניהם קדמה והמה משתחוויתם קדמה לשמש¹ - ואנו ליה ענינו. ר' יהודה אומר: היו שונים ואומרים: אנו ליה, ליה ענינו. כשהיו נפטרים זה מזה מה היו אומרים זה לזה? - יברכך יי' מצוין וראה במוכ ירושלים כל ימי חיך וראה בנים לבניך, שלום על ישראל². (סוכה ה' חוס' סו.)

פו אמרו עליו על הלל הנזק: כשהיה שמת בשמחת בית-השאובה אמר בן: אם אני כאן - הכל כאן ואם אין אני כאן - מי כאן? למקום שאני אהב - שם נגלי מוליכות אותי. ואף הקדוש-ברוך-הוא אומר: אם אתה תבוא אל ביתי - אני אבוא לביתך, ואם אתה לא תבוא אל ביתי - אני לא אבוא אל ביתך³. שנאמר: בכל-המקום אשר אנכיר את-שמי אבוא אליך וברכתך⁴. (סוכה ג' ע"א)

פז שני רבותינו: יש מהם אומרים: אשרי ילדותנו שלא בישה את-זקנותנו - אלו חסידים ואנשי-מעשה. ויש מהם אומרים: אשרי זקנותנו שכפרה על ילדותנו - אלו בעלי-תשובה. אלו ואלו אומרים: אשרי מי שלא חטא; ומי חטא - ישוב וימחל לו. (סו: סו.)

פח אמרו עליו על ר' שמעון בן-נמליאל: כשהיה שמת שמחת בית-השאובה, היה נוטל שמנה אבקות של אור בידו אחת וזורקן כלפי מעלה, וזרק אחת ומקבל אחת, ואין אחת מהן נוגעת בחברתה. וכשהוא משתחנה נועץ שני אנדליו בארץ ושוחה ונושק את-הרצפה וזוקף, מה שאין כל-בריה וכלה לעשות בן: - וזו היא קדה. (סו: סו.)

פט אמר ר' יהושע בן-חנניא: כל-ימים של שמחת בית-השאובה לא היו טועמים טעם שנה כל-עקר. ביצרז שעה ראשונה - תמיד של שחר, משם לתפלה, משם לקרבן מיספא, משם לתפלת המוספים, משם לבית-המדרש, משם לאכילה ושתייה, משם לתפלת המנחה, משם לתמיד של בין-הערבים - מקאן ואילך לשמחת בית-השאובה. (סו: ירוש')

¹ יחזקאל מ', פז. ² תהלים קכ"ח, ס-ו. ³ שמו"ח כ', כד.

מבלאי - מן הישנים והבלויים, ומהמיניהם - מאבנשיהם. מפקיעין - מוציאים חוטים לפתילות. ואנשי מעשה - רודפי מצוה. הנבר - התרגול. פו) אם אני כאן וגו' - נחנן לזרז את העם שיעלו לשמחת בית-השאובה, שכל יחיד יראה את עצמו כאלו הוא הכל. פז) שלא בישה - במעשים רעים. ישוב - יעשה תשובה. פח) נועץ - חוקע, אנדליו - בהונות ידיו.

בג. פרשת-המלך

3 מוצאי יום-טוב הראשון של חג בשמיני במוצאי-שביעית עושין לו [למלך] בימה של עץ בעורה והוא יושב עליה. חג הכנסת נוטל ספר-התורה ונותנה לראש הכנסת וראש הכנסת נותנה לסגן והסגן נותנה לכהן-גדול וכהן-גדול נותנה למלך - והמלך עומד ומקבל וקורא יושב. אנרפם המלך עמד וקבל וקרא עומד - ושכחוהו חקמים. וקשהניע ללא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיד הוא¹, ולנו ענינו דמעות. אמרו לו: אל תתירא. אנרפם, אחינו אתה, אחינו אתה! שנו משום ר' נתן: באותה שעה נתחילו שונאי ישראל בליה. מפני שהחניפו לו לאנרפם המלך. (סוטה מא; ע"י).

בד. שמיני-עצרת ומוצאי-החג

3א ביום השמיני עצרת תהיה לכם² - וזה שאמר הכתוב: "תחת אהבתי ישטניו ואני תפלה"³. אתה מוצא כהן, ישראל מקריבים שבעים פרים על שבעים אמות. לפיכך היו צריכין להיות אהבין אותנו: לא דין שאין אהבין אותנו, אלא עיר שונאין אותנו. לפיכך אמר להם הקדוש-ברוך-הוא: שבעת ימי החג היתם מקריבים לפני קרבנות על אמות-העולם, אבל עקשו הקריבו על עצמכם - "ביום השמיני עצרת תהיה לכם". והקרבנות עלה... פה אחד איל אחד⁴ - משל למלך, שעשה קעדה שבעה ימים, וזמן כל-בני המדינה בשבעת ימי המשתה. כן שעברו שבעת ימי המשתה, אמר לאהבו: כבר יצאנו ידי בני המדינה, נלנול אני ואתה במה שתמצא, לישראל בשר, או רנ, או ירק. כך אמר הקדוש-ברוך-הוא לישראל: כל-הקרבנות שהקרבנתם בשבעת ימי החג - על אמות-העולם היתם מקריבים, אבל "ביום השמיני עצרת תהיה לכם"² - נלנלו במה שאתם מוצאים, בפר אחד ואיל אחד. (תהי"ק פנחס).

3ב אמר ר' יצחק בר אבדימי: מוצאי יום-טוב האחרון של חג הפל צופים לעשן המערכה: נוטה כלפי צפון - עניים שמחים ובעלי-בתים עצבים, מפני שנשמי שנה מרבים ופרות מרקיבים: נוטה כלפי דרום - עניים עצבים ובעלי-בתים שמחים, מפני שנשמי שנה מועטים ופרות משתמדים: נוטה כלפי מזרח - הכל שמחים: נוטה כלפי מערב - הכל עצבים. (ב"ר קמו; יומא כא:).

כה. עליה לרגל

3ג דרש רבא: מהו שנאמר: "מה יפו פעמך בנעלים"⁵ - במה נאות רגליהם של ישראל בשעה שעולים לרגל. (תגיגה ג:).

1 דברים י"ג, טו, 2 במדבר כ"ט, לה, 3 סהלים ק"ט, ד, 4 במדבר כ"ט, לו, 5 סיר השירים ז', ג.

6 ולנו ענינו דמעות - שהיה מזרעו של הורדוס האדומי. צא נלנלו - ענינו אכילה קלה.

צד ולא יחמד איש את-אֶרְצָךָ בעלתֶךָ ונ'¹ – מלמד שתהא פֶּתַח רועה באפר ואין חיה מוֹקֶתָה: תרגלך מנִקֶּת באשפה ואין חלדה מוֹקֶתָה.

מעשה באחד ששכח לנעול דלתו ביתו ועלה לפעמ־רגלים. וכשבא מצא נחש קשור בשבעות דלתותיו.

שוב מעשה באחד ששכח ולא הכניס תרגליו לתוך ביתו ועלה לפעמ־רגלים. ובא ומצא התולות מִקְרָעוֹת לפניו.

שוב מעשה באחד ששכח ולא הכניס כרי של חטיו לתוך ביתו ועלה לרגל. וכשבא מצא אֲרִיזוֹת מקיפים לחטים.

ומעשה בשני אחים עשירים שהיו באשקלון. והיו להם שכנים רעים מאמות-העולם. והיו אומרים: אימתי נעלו היהודים הללו להתפלל בירושלים ואנו נכנסים ומקפחים את פניהם ונטלים כל-מה-שנש להם. הניע זמן ונעלו האחים. זמן להם הקדוש-ברוך-הוא מלאכים בדמותם והיו נכנסים ויוצאים בתוך בתיהם. כשבאו האחים מירושלים, שלחו לשכניהם דורונות מכל-מה-שהביאו עמם מירושלים. אמרו להם השכנים: היכן הייתם? אמרו להם: בירושלים. – "אימתי עליהם?" – ביום פלוני. – "ואימתי באתם?" – ביום פלוני. – "ואתמי הנחתם בתוך ביתכם?" – לא הנחנו שום אדם. אמרו: ברוך אלהי היהודים, שלא עזבם ולא יעזבם לעולם. (פסח' ה': ירוש' פאה פ"ג, ה"ו; שהש"ר ז).

צח אמר ר' יצחק: מפני מה אין פרות נזוסר בירושלים? כרי שלא יהו עולי רגלים אומרים: אלמלי לא עלינו אלא לאכול פרות נזוסר דינו – ונמצאת עליה שלא לשמה. ביוצא בו אמר ר' דוסתאי בר' נאי: מפני מה אין חמ־טבריא בירושלים? כרי שלא יהו עולי-רגלים אומרים: אלמלי לא עלינו אלא לרחוץ בחמ־טבריא דינו – ונמצאת עליה שלא לשמה. (פסח' ח:).

כו. עליה בשעת הגזירה

צו אמרו: פעם אחת נזרה המלכות נזרה על ישראל, שלא יביאו בכורים לירושלים: והשיבו פרוסדאות על הדרכים, בדרך שהשיב ירבעם בן-נבט שלא יעלו ישראל לרגל. מה עשו כשרים וירא-טא שבאותו הדור? – הביאו סלי בכורים וחפום בקציעות ונטלום והעלי על כתפיהם, כן שהניעו אצל פרוסדאות. אמרו להם: להיכן אתם הולכים? אומרים להם: לעשות שני עגולי רכלה במכתשת שלפנינו ובגלי שעל כתפינו: כן שעברו מהם עטרום בסלים והביאום לירושלים. והם הם בני נזב־עלי וקוצעי קציעות.

¹ טעום ל"ה, כד.

צד באפר – כשדה מרעה. חולדה – מין שרץ מזיק תרגומים (וויזל). כרי של חטיו – גל של חטים. צה) פרות נזוסר – פרות הבאים מסביבות ים כנרת, והם מתוקים ומשובחים ביותר. שלא לשמה – שלא לשם מצוה, אלא לשם הנאה. צו) והשיבו פרוסדאות – המלכות הושיבה משמרות קבועים למנוע את העם מעליה לרגל. וחפום בקציעות – כמו את הסלים מלמעלה בתאנים כתושות ויכשות של דכלה (דכלה – זוהי כבר עגול של תאנים כתושות ודבוקות ביחד, ושמן של התאנים הכתושות, קציעות) ודרך מלאכה זו להעשות במכתשת ובעלי (עליונה של מכתשת), ונחכנו הכשרים לגנוב בכך דעתם של השומרים. ועל שם מעשיהם נקראו בני גונבי עלי וגו'.

פסעם אחת נורה המלכות נורה על ישראל, שלא יביאו עצים למערכה, והשיבו פרוסדאות על הדרכים. כדרך שהשיב ירקעם בן-נבט, שלא יעלו ישראל לרגל. מה עשו בשרים וינא-חמא שבאותו הדור? – הביאו נזירי עצים ועשאו סלמות והניחו על כתפיהם והלכו להם. וכן שהניעו אצל פרוסדאות אמרו להם: להיכן אתם הולכים? אמרו: להביא נזילות משוכד שלפנינו בסלמות שעל כתפיה. בון שעברו מהם – פרוקים והביאים לירושלים.

והם הם בני סלמאי התוצתי.

עליהם ועל פיוצא בהם נאמר: "זכר צדיק לברכה"¹, ועל ירקעם בן-נבט וזכריו נאמר: "ושם רשעים ירקב"¹. (תעני' כח: ע"א)

בַּעֲשָׂרִים וּשְׁנַיִם בְּשָׁבָט בְּמִלְהָ הָעֲבוּדָה, שָׁאֵמַר הַשּׁוֹנָא לְהַבִּיא לְהִיכָל, וְאִין לְהַסְפִּיד בּוֹ.

יום ששלח נסקלגס את-העלמים להעמידם בהיכל, ובאה השמועה לירושלים ערב יום-טוב הראשון של חג. אמר להם שמעון הצדיק: עשו מועדיכם בשמחה, שאין אחד מכל-הדברים ששמעתם יקום, כי מי ששכן שכנתו בבית הנה, בשם שעשה נסים לאבותינו בכל-דור ודור כך יעשה לנו נסים בזמן הנה. מיד שמע קול מבית קדשי-הקדשים שהוא אומר: "בבית עבדך דאמר סנאה להיתא להיכלא – אקמיל נסקלגס ובטלו נזרותיו" (במילה העבודה שאמר השונא להביא להיכל – נהרג נסקלגס ובטלו נזרותיו). וכתבו אותה שעה וכנו. וכן שראה שהיו ממששין ובאין, אמר להם: צאו וקדמו לפניכם. וכשנודע להם הדבר יצאו לפניו כל-גדולי ישראל, אמרו: נמות כלנו ולא תהא לנו כזאת. היו צועקים ומתחננים לשלוח. אמר להם השליח: עד שאתם צועקים ומתחננים לשלוח, התחננו וצעקו לאלהיכם שבשמים להושיע אתכם. בון שהניע לברכין ראה בני אדם שהם מקדימין אותו מכל-כרך וכרך. בון שראה אותם היה מתמיה, אמר: כמה מרבין אלו! אמרו לו המסורות: אלו הן היהודים שהקדימו לפניך מכל-כרך וכרך. בון שניקם לדרך ראה בני אדם שהיו מטלים בשוקים על השק ועל האפר. לא הניע לאנטיפטרוס עד שבאת לו אגרת שנהרג נסקלגס ובטלו נזרותיו. מיד נטלו את-העלמים ונזררו אותם. נאותו היום עשאוהו יום-טוב. (מג' תעני' יא.)

כו. חקמתם של בני ירושלים

צח "רבתי בנוים"² – והלא כבר נאמר: "רבתי עם"², ומה-תלמוד לומר "רבתי בנוים"? אלא רבתי בדעות. ר' הונא בשם ר' יוסי: בכל-מקום שהיה אחד מבני ירושלים הולך למדינה היו מציעין לו קתדרא לשב עליה, בשביל לשמוע חקמתו.

¹ משלי י"א, ז. ² איכה ח', ח.

משוכד – ארובת יונים ועולים אליה כסולם. והביאום לירושלים – ושכרם להיות עצים למערכת. צח) העבודה – עבודה זרה. השונא – כמפורש בסמוך. להיכל – לביהמ"ק. להספיד – את המת. נסקלגס – הוא גאיוס קאליגול, וכל הענין מפורש בפרושות בספר יוסף בן מתתיהו ב', יא. של חג – הסכות. וכנו – שנהרג ממש באותה שעה שיצאת בת קול. שראה ונוי – שראה שמעון הצדיק ששלח המלך והעלמים קרובים לבוא. וקדמו לפניו – כמפורש בסמוך. המסורות – המלשינים. צח) קתדרא – כסא לחכמים.

חכמתם של בני ירושלים

רמט

אחר מירושלים הלך למדינה. הגיע ומנו למות. קרא בעל-הבית והפקיד בידו
ממונו ואמר לו: אם יבוא בני מירושלים ויעשה לך שלשה דברי חכמה תחלו ממוני.
ואם לאו – אל תתן לו. מת אותו האיש ונפטר לבית-עולמו. לאחר ימים בא בנו. עשו
ביניהם (בני אותה העיר). שלא יהא אחר מהם מראה בית חברו לאכסנאי. כון שהגיע
לשער העיר ראה אחר שהיה עטון משאוי של עצים. אמר לו: מוכר אתה משאוי זה של
עצים? אמר לו: הן. אמר לו: טל דמיהם והולך אותם אצל פלוני. נטל דמיהם והוליד
אותם אצל פלוני. היה מהלך ונה מהלך אחריו. עד שהגיעו לחצר של אותו בעל-הבית.
אמר: אי, פלוני, בא וטל משאוי של עצים. אמר לו: וכי אמרתי לך שתביא לי משאוי
של עצים? אמר לו: הן. לא אתה אמרת לי. אלא אותו האיש שבא אחריו: שלו הם.
מיר פתח לו ביתו ונתנו שלום זה לזה.

הרי דבר אחר.

אמר לו בעל-הבית: מי אתה? אמר לו: אני הוא בנו של אותו האיש שמת אצלך.
הבנים ויעשה לו סעודה. והיו לו לבעל-הבית שני בנים ושתי בנות. כשהגיעה שעת
הסעודה הביא לפניו בסעודה חמש פרניות בתבשיל. כשהתחילו לאכול אמר לו בעל-הבית:
טל וחלק. אמר לו: לא שלי הוא. אמר לו: רצוני שתהא נוטל ומחלק. נטל וחלק ונתן
פרנית בין האיש ואשתו. נטל פרנית שניה ונתן בין שני הבנים. ונטל השלישית ונתן בין
שתי הבנות. נטל שתי פרניות ונתן לפניו. אכלו ולא אמרו לו כלום.

הרי דבר שני.

לעת ערב הביא תרנגולת פטומה בסעודה. אמר לו: טל חלק. אמר לו: לא שלי
היא. אמר לו: טל וחלק ברצוני. נטל וחלק. ונתן הראש לפני האיש. נטל בני-מעם ונתן
לפני האשה. נטל שתי הנרכים ונתן לשני הבנים. ונטל שתי הנפוסים ונתן לשתי הבנות.
נטל את-הנוף כלו ונתן לפניו.

הרי דבר שלישי.

אמר לו בעל-הבית: וכי כך מחלקין במקומכם? חלקת פסע ראשונה ולא אמרתי
לך כלום. ועכשו אתה עושה כך? אמר לו: ולא אמרתי לך: לא שלי הוא? ואף-על-
פי-כן מה'שחלקתי ופה חלקתי. פסע ראשונה הביאו לפני חמש פרניות בסעודה. אתה
ואשתך ופרנית – הרי שלשה, ושני בנים ופרנית – הרי שלשה, ושתי בנות ופרנית –
הרי שלשה, אני ושתי פרניות – הרי שלשה. כלום נטלתי דבר מחלקכם? עכשו הביאו
תרנגולת. נטלתי את-הראש ונתתי לך, שאתה ראש הבית. נטלתי בני-מעם ונתתי לאשתך.
שהבנים יוצאים ממערה. נטלתי שתי הנרכים ונתתי לבנים, שהם עמודי הבית. נטלתי שתי
הנפוסים ונתתי לבנותיך. שלמחר יצאו ויפרחו מביתך וילכו להן לבעליהן. נטלתי לעצמי
ספינה זו, שבספינה באתי ובספינה אני הולך. עמד ותן-לי ממוני. שהפקיד אבא אצלך.
ואלך.

מיר נתן לו כל-ממונו והלך לו לשלום. (איכר א)

בעל הבית – זה שנתארך הירושלמי אצלו. לאכסנאי – לאורח. משאוי – משא, חבולה.
דמיהם – מחירם. פלוני – בעל הבית. הרי דבר אחד – של חכמה, שנודע לו ייל ידי ערסו
מקום ביתו של בעל הבית. פרניות – אפרוחים של תרנגולת. לא שלי הוא – לא דרך-ארץ היא.
שיהא אורח מחלק בסעודה. פמימה – אכוסה. ספינה זו – גוף התרנגולת הדומה לספינה.

שני רבותינו: מעשה בשני בני-אדם שנשבו בטר הפרמל והיה שבאי מהלך אחריהם. אמר אחד מהם לתברו: נמל שמהלך לפנינו סומא באחת מעיניו וטעון שתי נודות, אחת של יין ואחת של שמן, ושני בני-אדם המנהיגים אותה - אחד ישראל ואחד נכרי. אמר להם שבאי: עם קשה-עורף, מאין אתם יודעים? אמרו לו: נמל מעשבים שלפניו, מצד שרואה, אוכל, מצד שאינו רואה אינו אוכל; וטעון שתי נודות, אחת של יין ואחת של שמן - של יין מטפטף ושוקע ושל שמן מטפטף וצף; ושני בני-אדם המנהיגים אותו, אחד נכרי ואחד ישראל - נכרי נפנה לדרך וישראל נפנה לצדדים. רבה אחריהם ומצא כדבריהם. בא וישקם על ראשם והביאם לביתו, ועשה להם סעודה גדולה, והיה מרקד לפניהם ואמר: ברוך שבחר בורעו של אברהם ונתן להם מחבמתו, ובכל-מקום שהם הולכים נעשים שרים לאדוניהם. ופטרים והלכו לבתיהם לשלום. (סנה' קד-)

מעשה בנכרי אחד ששבה שני תינוקות מארץ-ישראל והיו רצים לפני סוסו. כשהגיע לפתחו של רומי אמר אחד לתברו: מריח אני קפלוטות שביהודה שמבשלים בקררה של כפר-חניה. קעס עליהם רבם, אמר להם: אלהיכם לא כל לסבל אתכם - ואני אסבל אתכם! עד שהוא מקללם בא פרלמנטר של מלך. אמר לו הנכרי: מאין באת? אמר לו: מארץ יהודה באתי היום. אמר לו: אפשר מארץ יהודה באת היום, מהלך ארבע מאות פרסה? אמר לו: רוח נשבה לספינה ובאתי היום, ואם אין אתה מאמיני ראה קפלוטות שבארץ יהודה שמבשלים בקררה ועדין לא טעמתי מהם כלום. נכנס רבם לתוך ביתו. עמדה אמו ושחטה טלה ועשתה לבנה מיני תבשילים ופתחה לו חבית של יין. היה מסב בסעודה ואותם התינוקות עומדים עליו. אמר אחד מהם לחברו: ראה ריח בשר זה פריח בלב וריח היין פריח המת. (שמע הנכרי) ואמר לאמו: מה-טיבו של בשר זה? אמרה לו: היתה אצלי רחלה וילדה כבש, וכן שילדה מתה, והיתה הכלבה שלנו מנקתו עד שגדל, ועכשיו שחשתי ואתה סוער אותו. אמר לה: ומה-טיבו של יין זה? אמרה לו: זה היין מאותו הברם שמשויף על קברו של אביד, ואין בכל-הברמים שהניח לך אביד מוציא יין טוב כמותי, ומלאתי לך חבית מאותו ברם וקטמתי וחתמתי אותה ואמרתי: איני פותחת אלא כשיבוא בני; ועכשיו כשראיתיך שמחתי שמחה גדולה ופתחתי את-החבית. מיד אכל ושתה ושמה באותם התינוקות שהביא עמו. לאחר שאכל ושתה עמד ורקד. אמר אחד מהם לחברו: ראה רגלי אדונינו דומות לרגלי מומס - אמו ונתה עם ומרדקד וילדה את-זה. כון ששמע אותו האיש כך נסל סוף בידו והלך אצל אמו, אמר לה: בן מי אני? אמרה לו: בני, בנו של אביד אתה. אמר לה: אם אי את אומרת לי אמת הריני הורגך. אמרה לו: בני, אל תהרגני ואני אומרת לך אמת: אביד לא היה מוליך, והייתי מתיראת שלא יטלו הקרובים ממני. פעם אחת הביא אביד ומרדקד והיה קולו ערב, נתעברתי ממנו וילדתי אותו. וכי לא יפה עשיתי שהבאתיך לכל-העשר הנה? כון ששמע כך אמר: הבאתי לי מוציאי ננתי לבין הבריות.

צט) שבאי - זה שלח אותם בשבי. סומא - עור. וטעון - עמוס. מטפטף ושוקע - נוטף מן הנוד ושוקע בקרקע. וצף - למעלה, מחמת השמנונית. נפנה - לעשות צרכיו. ק) קפלוטות - סין ירק (לויך). פרלמנטר - שליח המלך. מומס - מרקד וליצן בקרקאות. ממוני - בירושה אחרי מות האב. מוציאי ננתי - מודיעי קלו: •

יצא אליהם ואמר להם: לכו לכם לשלום, איני כדאי להשתמש בכמותכם. נתן להם כל-מיני מאכל וצידה לדרך ולנה אותם, וחזר לביתו – וקד נתקדרה דעתו עליו.

(איכ"ר א: ילק"ס).

קא אחד מירושלים הלך אצל תגר באתינס, בא ונתארח בחנות. מצא בני-אדם יושבים ושותים יין. משאכל ושתה בקש לישון שם. אמרו לו: עשינו בינינו, שלא נקבל בן-אדם אכסנאי, אלא עד שיקפץ שלש קפיצות. אמר להם: וכי יודע אני היאך אתם קופצים, אלא נעמד אחד מהם ויעשה לפני ואעשה אחריו כמותי. עמד אחד מהם וקפץ אחת ונמצא באמצע החנות, קפץ אחרת ונמצא על פתח החנות, קפץ אחרת ונמצא מבחוץ. עמד וקטר הדלת בפניו, אמר להם: חייכם, מהשקשקשתם לעשות לי עשיתי לכם. (איכ"ר א)

קב אחד מאתינס בא לירושלים. מצא תינוק אחד ונתן לו פרושות, אמר לו: לך ונמצא והבא לי מהשאכל ואשבע ואותיר ואטול לדרך. הלך התינוק והביא לו מלת. אמר לו: מלת אמרתי לך שתביא לי? אמר לו: ולא בן אמרת לי? לך והבא לי מהשאכל ואשבע ואותיר ואטול לדרך? חיד, שיש בזה שתאכל ותשבע ותיתיר ותטול לדרך. (שם).

קג אחד מאתינס בא לירושלים. מצא מדוכה שבורה. נטלה והביאה לחיט. אמר לו: תפזר לי מדוכה שבורה זו. הוציא החיט אליו מלוא קמח חל, אמר לו: שזור לי חושים ואני אתפזרה. (שם).

קד אחד מאתינס בא לירושלים. מצא תינוק אחד ונתן לו פרושות, אמר לו: לך והבא ביצים ובינות. כשבא אמר לו: הראני איזוהי גבינה של עז לבנה ואיזוהי של עז שחורה? אמר לו התינוק: אתה אדם נקן, הראני אתה איזוהי ביצה של תרנגולת לבנה ואיזוהי של שחורה. (שם).

קה אחד מאתינס בא לירושלים ונכנס לבית-הספר. מצאם לתינוקות שיושבים שם ורבים אין אצלם. היה הוא שואלם והם משיבים. אמרו לו: בא ונעשה בינינו, שכל-השואל שאלה ונניח את-חברו – יטול כליו ממנו. אמר להם: הן. אמרו לו: אמר אתה, שאדם נקן אתה. אמר: אתם, שבני המקום אתם, קודמים לי. אמרו לו: דבר זה מהו: תשעה יוצאים ושמנה נכנסים ושנים מונים ואחד שותה ועשרים וארבעה משמשים. לא היה יכל להשיב, ונטלו ממנו כליו. בא אצל ר' יוחנן רבם, אמר לו: אי רבי! כל-אותה רעה גדולה יש אצלכם, כשבא אדם אורח לביניכם אתם נושלים כליו? אמר לו: שמה שאלוהי ולא יכלת להשיב? אמר לו: הן. – ומה-שאלוהי? אמר לו: כך וקד. אמר לו: בני, תשעה יוצאים – אלו תשעה ירחי לרה, ושמנה נכנסים – שמנה ימי מילה, ושנים מונים – אלו שני ימים. ואחד שותה – התינוק שגולד, ועשרים וארבעה משמשים – עשרים וארבעה ירחי וניקה. מיד בא והשיב להם ונטל כליו, וקראו עליו: "לולא חרשתם בעגלתי, לא מצאתם חידתי".¹ (שם).

קו אחד מאתינס הלך לירושלים והיה מלגלג הרבה באנשי ירושלים. אמרו: מי ילך ויביאנו אצלנו? אמר אחד: אני אלך ואביאנו כשראשו מגלגל. הלך הירושלמי לאתינס

¹ טופטים י"ז, י"ח.

איני כדאי – איני ראוי. קא) באתינס – עיר במדינת יוון. עד שיקפץ שלש קפיצות – מן החנות לחוץ; ונתכוננו להוציאו להוץ, שלא ילך עמם, מפני הדחק. קו) מי ילך – לאתינס.

ונתארח אצל אותו האיש. למחר יצא: שניהם לטיל בשוק ונפסק לו סנדליו אחר. אמר לאמן: הילך טריסים זה – וגעשה לי סנדל זה. אמר לו אותו האיש: וכי כל-כך יקרים סנדלים אצלכם? אמר לו: הן. אמר לו: בכמה דנרים? אמר לו: בתשעה או בעשרה דנרים; וכשהם בוול – בשבעה או בשמנה דנרים. אמר לו: אם אבא אצלכם בסחורה זו והיא נמכרת? אמר לו: הן, אלא שלא תבנס למדינה שלא מדעתי. הלך ונקח סנדלים ויגלה לירושלים וישב בשער העיר. שלח אחרי הירושלמי ובא. כון שבא אמר לו: עשינו בינינו, שלא יבנס אדם למכור סחורתו אלא אם כן ראשו מנלח ופניו מפחמות. אמר לו: ומה-אכפת לי אם אנלח ראשי, ובלבד שאמכר סחורתי. כשנלח ראשו נטלו והושיבו באמצע השוק. וכשהיה אדם בא לקח ממנו סנדלים, אמר לו: וזו סנדלים זה בכמה? אמר לו: בעשרה או בתשעה. אבל אני פוחת משמנה דנרים. וכששמע הלוקח כך היה טופח לו בסנדל על ראשו, והולך לו ואינו לוקח. אמר לו אותו האיש לירושלמי: כלום עשיתי לך רעה כשהיית במקומי? אמר לו: מכאן ואילך אל תלנלנ באנשי ירושלים. (סו)

מעשה היה שנצטרכו ישראל לפרה אדמה ולא היו מוצאים אחר-כך מצאו אותה אצל נוי אחר. הלכו ואמרו לו: מחר לנו את-הפרה שישלך. אמר להם: תנו את-דמיה וטלו אותה. – וכמה הם דמיה? – ארבעה זהובים. אמרו לו: אנו נותנים. עד שהם הלכים להביא את-הדמים הרגיש אותו הגוי להיקן הם צריכים את-הפרה. וכן שבאו והביאו את-דמיה, אמר להם: איני מוכרה לכם. אמרו לו: שמא להוסיף על דמיה אתה מבקש? והרין אני נותנים לך כל-מה-שתבקש. ואותי רשע כל-שהיה ראה אותם דחוקים היה מעלה עליהם. אמרו לו: טל לך חמשה זהובים – לא היה מבקש. – טל עשרה, עשרים, ושלשים, חמשים. מאה – לא היה מבקש. עד שהגיעו לאלף – וקבל עליו לתת להם באלף זהובים. והתנו עמו והלכו להביא לו הזהובים.

מה עשה אותו הרשע? אמר לנוי אחר חבריו: בא וראה היאך אני משחק ביהודים הללו! כלום הם מבקשים אותה ונותנים לי כל-הדמים. אלא מפני שלא עלה עליה על: הריני נוטל את-העל ונותנו עליה, ומשחק אני בהם ונוטל את-ממונם. וכך עשה: נוטל את-העל ונתן עליה כל-הקילה. וזו סמנה של פרה שלא עלה עליה על: שתי שערות יש בצנארה במקום שהעל נתון, וכל-זמן שלא עלה עליה על שתי השערות וקופות הן: נתן עליה על – מיד הן נכפפות. ועוד סמן אחר יש בה: עד שלא עלה עליה על עיניה שיות: עלה עליה על – עיניה מפלבלות והיא מסתכלת בעל.

כון שבאו לטל את-הפרה ממנו וכל-אותו הורב בידם – מיד נכנס והעביר את-העל מעל הפרה והוציאה להם. כון שהוציאה להם התחילו מסתכלים בה ורואים איתן שתי השערות שנכפפו והעניים שמפלבלות מן העל. אמרו לו: טל את-פרתך, אין אני צריכים לה. ואטלו בהם אין אני נוטלים ממך.

כון שראה אותו רשע שהחזירו לו פרתו ויצא ריקם מכל-אותו הורב – אותו הפה שאמר: "אני משחק בהם", התחיל אומר: "ברוך שבחר באמה זו!" – ונכנס לו לתוך ביתו ותלה חבל וחנק עצמו. (פסיק' יד; תהי' חקת)

(קו) מריבים – שם מטבע, ובשכיל תקון סנדל דמיה מרובים. מפחמות – שחורות כפחם. ומה איכפת – מה בכך. טופח – מכה. (קו) דמיה – שויה. דחוקים – נצרכים ביותר לדבר. מעלה עליהם – את המחיר. מפלבלות – מרפרפות וסתבלבלות.

קח מעשה בר' יהושע שהיה מהלך בדרך ומצא תינוק אחר ובירדו בלי מבסה. אמר לו: מה-בדרך מבסה בכלי זה? אמר: אלו היתה אמא רוצה שתדע מה-שיש עמי לא היתה אומרת לי: "כסרו"...
 כון שוכנס לעיר מצא תינוקת עומדת וממלאה מן העין. אמר לה: השקיני מים. אמרה לו: לך ולחמורך.
 כון ששתה ופקה ללך אמר לה: בתי, עשית כמעשה רבקה. אמרה לו: אני עשיתי כמעשה רבקה - ואתה לא עשית כמעשה אליעזר. (איכ"ר א.)

חרבן בית-שני והארץ

א. קדם החרבן

א שני רבותינו: ארבעים שנה קדם חרבן-הבית לא היה גורל עולה בימיו, ולא היה לשון של זהירות מלבין, ולא היה נר מערכי דולק, והיו דלחית ההיכל נפתחות מאליהן, עד שגער בהן ר' יוחנן בן-זכאי ואמר: היכל, היכל! מפני מה אתה מבקעת עצמך? יודע אני כהן, שסופך עתיד לחרב, וכבר נתנפא עליך זכריה בן עדוי: פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארניך¹. (יומא לט:).

ב. על מה חרבה הארץ?

ב אמר ר' יוחנן: מהו שנאמר: "אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו ופול ברעה"² — על קמצא וברקמצא חרבה ירושלים, על תרנגול ותרנגולת חרב הריהמלך, על יתד של מרכבה חרבה ביתר.

על קמצא וברקמצא חרבה ירושלים. —

מעשה באדם שהיה אוהבו קמצא ושונאו ברקמצא. עשה סעודה. אמר לשמשו: לך והבא לי קמצא. הלך והביא לו את-ברקמצא. בא [בשל-הסעודה] ומצאו [לברקמצא] יושב. אמר לו: דברי שונא אתה לי, ומה-לך כאן? עמד וצא! אמר לו: הואיל ובאתי — הניחתי, ואמן לך דמי כל-מה-שאכל ואשתה. אמר לו: לא. — "אתן לך דמי חצי סעדתך..." — לא! — "אתן לך דמי כל-סעדתך" — לא! תפסו בידו, העמידו והוציאו. אמר ברקמצא: הואיל וישבו חקמים ולא מחו בו — מכלל שנות להם — אלך ואלשין עליהם לפני המלך. בא ואמר לו לקיסר: מרדו בך היהודים... אמר לו [הקיסר]: — מי יאמר?... אמר לו: שלח להם קרבן ותראה אם יקריבוהו.

¹ זכריה י"ח, ח. ² משלי כ"ח, יד.

א) גורל עולה בימיו — הגורל של השעיר להי, הקרב ביום כפור. ועיי' למעלה פרק ז', יט. לשון של זהירות — חבולת צמר אדום, שהיו קושרים בפתח האולם ביו"כ בשעת שלוו השעיר לעזאזל. ועיי' שם. נר מערכי — של המנוחה, שדרכו להיות דולק תדיר. וכל אלו הסימנים באו לרמז ולאות, שהתורבן קרוב לבוא. מבקעת — מפחיד. ב) על קמצא וגוי' — כל אלו מפורשים למטה בענין. קמצא וברקמצא — שמות אנשים הם. והוציאו — סן הבית. מחו — עכבו, התנגדו. מכלל — משמע.

הלך ושלח בידו ענל משלש. בהליכתו הטיל בו בר-קמצא מום בניב-שפתים, ויש אומרים – בדוקין שבשנין, מקום שלנו הרי הוא מום ול' הם אינו מום. אמרו חכמים להקריבו, משום שלום מלכות: אמר להם ר' זכריה בן-אבקילום: 'אמרו, בשלי-ממים קרבים למנחת. אמרו להרג את-בר-קמצא, שלא ילך ויספר למלך. אמר להם ר' זכריה: 'אמרו: מטיל מום בקרשים – ירגנו.

(אמר ר' יוחנן: ענותנותו של ר' זכריה בן-אבקילום החריבה את-ביתנו ושרפה את-היכלנו והגלתנו מארצנו).

עלה עליהם נירון-קיסר. כשהגיע [לירושלים] זרק חץ למזרח – נחור ונפל בירושלים; למערב – חור ונפל בירושלים, וכן לארבע רוחות העולם.

אמר נירון-קיסר לתינוק: פסוק לי פסוקך. אמר לו: "נתת את-ננקמתי באדם ביד עמי ישראל"¹ – אמר נירון-קיסר: הקדוש-ברוך-הוא מבקש להחריב ביתו ואומר לקנח ידו ב... ברח והלך ונתגבר, וממנו יצא ר' מאיר.

עלה עליהם אספסינוס-קיסר, בא וצר על ירושלים שלש שנים. היו שם שלשה עשרים: נקדימון בן-נוריון ובר-פלגא-שבוע ובר-ציצית-הכסת. (נקדימון בן-נוריון – שנקרה לו חמה בעברו: "בן-פלגא-שבוע" – שקליהנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב יוצא כשהוא שבע: "בן-ציצית-הכסת" – שהיתה ציצתו נגרת על גבי כסתות). אחד אמר: אני אפרנס [גל-בני העיר] בחטים ושעירים, ואחר אמר – בגין ובמלח ובשמן, ואחר אמר – בעצים (שבחו חכמים את-בעל-העצים, שהיה ר' חסדא אומר: איצר אחד של חטים טעון ששים אוצרות של עצים בגדו). פתחו את-אוצרותיהם ונמצא בידם כדי פרנסת עשרים שנה ואחת. היו שם בריונים. אמרו להם חכמים: נצא ונעשה שלום עם [הרומים]: לא הניחום, ואמרו להם: נצא ונעשה מלחמה עמדם. אמרו להם חכמים: לא יעלה בידנו כלום. עמרו [הבריונים] ושרפו אותם האוצרות של חטים ושעורים – ונבר הרעב בעיר.

מרתא בת-ביתוס – העשרה שבירושלים היתה. שגרה שלית [לשוק] ואמרה לו: לך והבא לי סלת. עד שהלך נמכרה הסלת. בא ואמר לה: סלת אין, פת נקיה יש. אמרה לו: לך הבא. עד שהלך נמכרה אף זו. בא ואמר לה: פת נקיה אין, פת קיבר יש. אמרה לו: לך הבא. עד שהלך נמכרה אף זו. בא ואמר לה: פת קיבר אין, קמח שעירים יש. אמרה לו: לך הבא. עד שהלך נמכר אף זו. חלצה נעליה ואמרה: אצא ואראה. שמא אמצא דבר לאכול. נטפלו גללים ברנלה ומתה. קרא עליה ר' יוחנן בן-נבאי:

¹ יחזקאל כ"ט, יד.

הטיל – הפיל, נתן. בניב שפתים – כשפה העליונה. בדוקין שבשנין – בקרום העליון של העין. שלנו – ליהודים, ולדם – לנכרים. משום – בשביל. נירון – שם מלך רומי (נירוס). פסוק לי פסוקך – אמור לי איזה מקרא למדת היום בבית-הספר. לקנח ידו בי – כלו' לתת את העונש עלי. אספסינוס – אביו של טיטוס (וועספאמיאן). שנקרה ונוי – שזרחה לו חמה; שפעם אחת השאילה שר אחד בארות מים כשכיל עולי רגלים וקבע לו זמן פרעון. כתנאי שאם יגיע הזמן ונקדימון לא יפרע – ישיב לו כוזה. ביום האחרון ירדו גשמים עם שקיעת החמה ונעשה נס והציצה החטה אחרי שנתמלאו הנורות, ובכך נפטר מן הקנם. ציצתו נגרת ונוי – כשיצא מביתו היו מציעין תחתיו כסתות כהליכתו וציציות בגדיו נגרות על גבי הכסתות. טעון – צריך לאפותו. בריונים – פריצים. פת קיבר – פת גרועה ופחותה. נטפלו – דבקו.

הרבה בד והענה אשר לא נסתה כף רגלה הצג על הארץ מהתענ ומרד¹. ונש אימרים: גרונת של ר' צדוק ומצאה ואכלה ונאנסה ומתה. ובשעת מיתתה הוציאה כל-כספה וזהבה וזרקתם לשוק, אמרה: אלו למה לי? ונהו שנאמר: "כסף בחוצות ושליו" ונו².

גרונת של ר' צדוק מהו? ר' צדוק ישב ארבעים שנה בתענית, שלא תחרב ירושלים. [הכחיש] וכל-מה שאכל היה נראה מבחוץ. כשבא להברות עצמו הביאו לו גרונות והיה מוצץ מימיהן וזרקן.

יצא ר' יוחנן בן-נכאי לטיל בשוק, ראה את-אנשי ירושלים ששולקין תבן ושותין מימיו. אמר: בני-אדם ששולקין תבן ושותין מימיו כלים לעמד בחילותיו של אספסגוס? אין תקנה אלא שאצא מן העיר.

אבא-סיקרא בן-בטיה, ראש בריוני ירושלים, - בן אחותו של ר' יוחנן בן-נכאי היה. שלח לו ר' יוחנן בן-נכאי: בא אצלי בצנעא. בא. אמר לו ר' יוחנן: עד מתי אתם עושים כך וממיתים את-כל-העולם ברעב? אמר לו: מה אעשה? אם אמר להם דבר נהרני. אמר לו ר' יוחנן: ראה לי תקנה שאצא מכאן. אפשר שתבא הצלה מועטת. אמר לו אבא-סיקרא: עשינו בינינו שלא יצא אדם מכאן אלא אם בן הוא מת. אמר ר' יוחנן: הוציאני בקומות מת. אמר בן-בטיה: עשה עצמך חולה ויבאו הכל לבקרך, והבא דבר של סרחון והנח אצלך, ויהיו אומרים: "מת ר' יוחנן!" ויבנו תלמידך [וישאו את-ארוך], ובני אדם אחרים לא ישאוהו, כדי שלא ירנישו בנוסף שהוא קל, - שהרי הכל יודעים שהחי קל מן המת.

עשה ר' יוחנן בד. שלח וקרא לתלמידיו ר' אליעזר ור' יהושע. אמר להם: בני! עמדו והוציאוני מכאן. עשו לי ארון ואשכב בתוכו. אחו ר' אליעזר מראשו ור' יהושע מרגליו. היו מוליכים אותו עד שקיעת החמה, עד שהגיעו אצל שערי ירושלים. אמרו להם השוערים: מי הוא זה? אמרו להם: מת הוא. וכי אין אתם יודעים שאין מליצין את-הפת בירושלים? בקשו [הבריונים] לדקר בנופו של המת: אמר להם [אבא-סיקרא]: יאמרו: רבם דקרו! בקשו לרחפו - אמר להם: יאמרו: רבם דחפו! - פתחו לו השער ויצא.

היו מוליכים אותו עד שהגיעו אצל אספסגוס. פתחו הארון ועמד לפניו. אמר לו: שלום עליך, המלך! שלום עליך, המלך! אמר לו אספסגוס: חיב אתה שתי מיתות, אחת, שאתה קורא לי מלך, ואני אני מלך; ועוד, אם מלך אני - עד עכשו מפני מה לא באת אצלי? אמר לו ר' יוחנן: שאמרת: "לא מלך אני" - באמת מלך אתה. שאלמלא היית מלך לא נמסרה ירושלים בידך, שנאמר: "והלכנון באדיר פול"³ - ואין אדיר אלא מלך; ושאמרת: "אם מלך אני - מפני מה לא באת אצלי עד עכשו?" - בריונים שבנו לא הניחוני. אמר לו אספסגוס: אלו חבית של דבש ודרכון ברוך עליה - לא היו שוכרין את-החבית בשביל דרכון? - שתק ר' יוחנן.

[קרא עליו ר' יוסף - נש אומרים ר' עקיבא: - משיב חקמים אחר ונדעתם יסבל⁴ - היה צריך לומר לו: נוטלין צבת ומסלקין את-הדרכון וזורנין אותו ואת-החבית מניחין].

1 דברים כ"ט, נו. 2 יחזקאל ז', יט. 3 ישעיה י"ג, לד. 4 סס מ"ד, כט.

גרונת - תאנה יבשה. ונאנסה - כלו וחלתה. הכחיש - נעשה רזה. נראה מבחוץ - מחמת רזון נראה טאכלו דרך עור גרונו הדק. ששולקין - שסבשלין, בצנעא - בלאט, נסתה, חבית - כד גדולה של עץ. ודרכון - נחש (דראקון). צבת - בלקחים. ומסלקין - מסירים.

[יש אומרים]: ארבעה דוכסים היו באותו מעמד: דוכס של ערביים, פנגר שמו, דוכס של אפריקא, דוכס של אלכסנדריא ודוכס של פלסטיני. התחילו מושליו משלות לפני ר' יוחנן בן-זכאי: חבית שקנן נחש בתוכה - כיצד עושין לו? אמר להם: מביאין חובר וחוברין את-הנחש ומניחין את-החבית. אמר פנגר: הורגין את-הנחש ושוברין את-החבית. - "מגדל שקנן בו נחש - כיצד עושין?" - אמר להם: מביאין חובר וחוברין את-הנחש ומניחין את-המגדל. - אמר פנגר: הורגין את-הנחש ושוברין את-המגדל. אמר ר' יוחנן בן-זכאי לפנגר: כל-השכנים שעושים רעה - לעצמם עושים. לא דרך שאין אתה מלמד סגנון-רא, אלא שאתה מלמד עלינו קטנון-רא. אמר לו: טובתכם אני דורש. שכל-זמן שפית זה קדם המלכיות מתגרות בכם: נחרב הבית הזה - אין המלכיות מתגרות בכם. אמר לו ר' יוחנן: הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות.

בתוך כך בא שליח מרומי ואמר לאספסינוס: עמוד, שמת הקיסר ונמנו גדולי רומי להשיבך בראש. היה אספסינוס נעיל נעל אחת, בא לנעול את-השנייה - ולא נכנסה רגלו, בא לחלץ את-הראשונה - ולא יצאה רגלו. אמר אספסינוס: זו מהי? אמר לו ר' יוחנן: אל תצטער - שמועה טובה באה לך, שנאמר: "שמועה טובה תדשן עצם"¹ - אמר-תקנתי? כי-אז אדם שאין דעתך נוחה הימנו ונעביריהו לפניך, שנאמר: "ורוח נכאה תצבש-נרם"². עשה כך ונכנסה רגלו. אמר לו: ומאחר שתכמים אהם כל-כך - עד עכשו מפני מה לא באהם לפני? אמר לו: ולא אמרתי לך? אמר לו: אף אני אמרתי לך. אמר לו אספסינוס לר' יוחנן: אני הולך מכאן ואשלח אדם אחר [ובקומי]: אלא בקש ממני יביר ואמן לך. אמר לו ר' יוחנן: תו-לי יבנה ותכמיה ושלשלת של רבן גמליאל ורופאים שירפאו את-ך צדוק.

[קרא עליו רב יוסף - ויש אומרים ר' עקיבא - : "משיב חכמים אחר ודעתם יסכל"³. היה צריך לומר לו, שניית את-ירושלים פעם זו. ור' יוחנן סבר, שמא זו לא עשה לו אספסינוס, ולא תהא אפלו הצלה מועטת].

[יש אומרים: כך השיב ר' יוחנן בן-זכאי לאספסינוס]: מבקש אני שניית למדינה זו? אמר לו: כלום לך המליכוי בני רומי שאניח למדינה זו? שאני דבר אחר ואשנוג. אמר לו: הנח לשער המערב, הפונה ללד, וכל-מי שיצא עד ארבע שעות ינצל. משנבקשה העיר אמר אספסינוס לר' יוחנן בן-זכאי: אם יש לך אוהב או קרוב קעיר שלח והוציאהו עד שלא יכנסו אוכלוסין שלי. שלח את-ך אליעזר ור' יהושע להוציא את-ך צדוק, הלכו ומצאוהו בפתח השער. בשבא עמד ר' יוחנן בן-זכאי לפניו. אמר לו אספסינוס: לפני זקן כושל זה אתה עומד? אמר לו: חיד, אלו היה קעיר עוד אחד במותו, ואוכלוסין שלך מרבים בפלים - לא היית נבל לכבשה. אמר לו: כמה כחוז? אמר לו: שאוכל נמוזו אחד ושונה עליו מאה פרקים. אמר לו: ולמה קחש כל-כך? אמר

1 עשלי ט"ו, ל. 2 סס י"ז, כב. 3 יעסיה ת"ד, כה.

דוכסים - נסיכים, חובר - חובר חברים, מלחש נחשים. כל השכנים וגו' - הערבים שכנים של איי הם. הלב יודע וגו' - משל הוא, לנו של אדם יודע אם הוא נוטל זמורות מן העץ בשביל עקל (מין כלי שמוש בנית הבד עשוי מזמורות) או לעקלקלות (ולשון נופל על לשון היא, ונאמר במקומו לענין העבודה בשנת השמיטה); כלוי אם כוננו לחקן או לקלקל, יבנה - שם עיר של חכמים סמוכה לירושלים. ושלשלת של רבן גמליאל - טשפתח הנשיאים. נמוזו - תאנת הבר, של שקמה, כלוי דבר מועט.

לו: מחמת צימות ותעניות. שלח והביא רופאים והיו מאכילין אותו קמעא-קמעא ומשקין אותו קמעא-קמעא עד שחזר עליו נופו. אמר לו אלעזר בנו: אבא, תן להם שכרם בעולם הזה, שלא תהא להם עמך וכות בעולם הבא. — נתן להם חשבון אצבעות וקנה משקל בשכבש את-העיר חלק ארבע חומותיה לארבעה דוכסין, ועלה השער המערבי לפנור. ונזרו מן השמים שלא יחרב לעולם. למה? ששכינה במערב. הללו התריבו שלהם והוא לא התריב את-שלו. שלח אספסגוס והביאו, אמר לו: למה לא התרבת את-שלקי. אמר לו: תייד, לשכתה של מלכות עשיתי, שאלו התרבתיו לא היו הבריות יודעין מה התרבת. עכשו יראו הבריות ויאמרו: ראו כחו של אספסגוס מה התריב! אמר לו: יפה עשיתי, אלא בשביל שעברת על מצותי עלה לראש הגג והפיל עצמד, אם תחיה — תחיה, ואם תמות — תמות. עלה והפיל עצמו ומת. ופנעה בו קללה של ר' יוחנן בן-זכאי.

הלך אספסגוס ושלח את-טיטוס הרשע. בא טיטוס עמד ואמר: „אי אלהימו צור חסיו בוי“¹ — מה עשה? תפס זונה בידו ונכנס לבית קדשי-הקדשים והציע ספר-תורה ועבר עליה עברה, ונטל סוף ונדר את-הפרכתו, ונעשה גם והיה דם מבצבץ ויוצא — וכסבור הרג את-עצמו. התחיל מקרף ומנדרף כלפי מעלה ואמר: אינו דומה מי שעושה מלחמה עם המלך במדבר ונוצחו למי שעושה מלחמה עם המלך בפלשתינ שלו ונוצחו. (אמר אבא חנון: מי כמוד חסין יהי?² — מי כמוד חסין וקשה, שאתה שומע נאיצו ונדרפו של אותו רשע ושותק. של ר' ישמעאל שנו: „מי כמוד בא לם וי“³ — מי כמוד „באלמים“)

נטל טיטוס את-הפרכת נעשאה במין גרנותני, והביא כל-כלים שבמקדש והניחם בה, ונתנם בספינה, ללך ולהשתבח בעירו. עמד עליו נחשול שבין לטבעו. אמר: כמדמה אני שאלהיהם של אלו — אין גבורתו אלא במים. בא פרעה — טבעו במים, בא סיסרא — טבעו במים, אף אני, כשהייתי בתוך ביתו וברשותי לא היה יכול לעמד בי, ועכשו לכאן קדמני ועמד עלי לטבעני במים. אם גבור הוא, יעלה ליבשה ויעשה עמי מלחמה. יצתה בת-קול ואמרה לו: רשע בן-רשע בן-בנו של עשו הרשע! בריה קלה יש לי בעולמי, ויתוש שמה, עלה ליבשה ותעשה עמה מלחמה. עלה ליבשה, כשהניע לרומי יצאו כל-בני רומי וקלסורו: כובש הברברין מיד הסיקי לו את-המרחק ונכנס ורחק. כשיצא מונו לו כוס יין, בא יתוש ונכנס בחטמו ונקר במחו שבע שנים.

פעם אחת עבר על פתחו של נפח, שמע קול קרנוס — ונשתחק היתוש. אמר טיטוס: „יש תקנה“ — הביאו לו נפח בכל-יום והבה לפניו לבקרנוס. לנפח נכרי נתן ארבעה וזוים ליום, לישראל — אמר: דיד, שאתה רואה בשונאך, עד שלשים יום עשה כן: מכאן ואילך — בן שדש — דש!

(שנינו, אמר ר' פינחס בן-גרוקא: אני הייתי בין גדולי רומי, וכשמת פצעו את-

¹ דברים ל"ב, לו. ² תהלים נ"ט, ט. ³ שמואל ט"ו, יא.

חשבון גני — תחבולה ידועה לחשב חשבונות באצבעות ולשקול כקנה. קללה — האמורה למעלה. טיטוס — בנו של אספסגוס. סוף — חרב. ונדר — חתך ודקר. מבצבץ — נוצץ ומטפטף. הרג את עצמו — כנוי בלשון של כבוד כלפי מעלה. באלמים — שרואה ושותק. גרנותני — סל. נחשול — סערת ים. יתוש — מין זנב דק. קרנוס — פטיש. בן שדש דש — כיון שנחרגל חיתוש בקול הפטיש שוב לא הוקל הסכאוב על ידי כך. וכשמת — טיטוס, פצעו — חתכו ופתחו.

מחו ומצאו בו בצפור-דרור משקל שני סלעים. אמר אביי: מקבלנו. פיו של נחשת וצפורניו של ברזל.

בשעת מיתתו של טיטוס ציה: שרפוני ופזרו את-אפרי על שבעה ימים. כרי שלא ימצאני אלהי היהודים ונעמדני ברין.

אונקלוס בר קלוניקוס בן-אחותו של טיטוס היה. בקש להתנער. הלך והעלה את-טיטוס באוג. אמר לו: מי חשוב בעולם ההוא? אמר לו: ישראל. — מהו להדבק בהם? אמר לו: מצותיהם מרבות ואי-אפשר לעמד בהן. לך והתנער בהם בעולם-הנה ותעשה עליהם ראש. שנאמר: ¹היו צריה לראש¹ — כל-המצר לישראל נעשה ראש. אמר לו: דינק במה? אמר לו: במה שגורתי על עצמי: בכל-יום יום צוברים את-אפרי, ודנים שורפים אותי ומפזרים את-אפרי על שבעה ימים.

הלך והעלה את-בלעם באוב. אמר לו: מי חשוב בעולם ההוא? אמר לו: ישראל. — מהו להדבק בהם? אמר לו: לא תדרש שלומם וטובתם כל-הימים². הלך והעלה ישו באוב. אמר לו: מי חשוב בעולם ההוא? אמר לו: ישראל! — מהו להדבק בהם? אמר לו: טובתם דרש. רעתם אל תדרש: כל-הנוגע בהם כאלו נוגע בקבת עינו.

בא וראה. מה בין פושעי ישראל לנביאי אמות-העולם!

שנינו. אמר ר' אלעזר: בא וראה. כמה גדול כחה של בושה: שהרי סיע הקדושי-ברוך-הוא את-בר-קמצא והחריב את-ביתו ושרף את-היכלו. (גסין נה-נו; ביר ב; איכר א; אדר"ג ד, שם ו; ויקר כב; קהיר ה.)

מעשה באדם אחר שנתן עינו באשת רבו ושוליא של נגר היה. פעם אחת נצרך רבו ללות. אמר לו: שגר אשתך אצלי ואלונה. שגר אשתו אצלו, שהתה עמו שלשה ימים. קדם ובא אצלו. אמר לו: אשתי, ששלחתי לך, היכן היא? אמר לו: אני פטרתיה לאלתר, ושמעתי שהתינוקות התעללו בה בדרך. אמר לו: ומה אעשה? אמר לו: אם אתה שומע לעצתי — נרשנה. אמר לו: כתבתה מרבה. אמר לו: אני אלוך ותן-לה כתבתה. עמד זה ונרשנה. הלך הוא ונשאה. כון שהגיע זמנו ולא היה לו לפרע. אמר לו: בא נעשה עמי בחיבד. והיו הם יושבים ואוכלים ושותים — והוא היה עומד ומשקה להם. והיו דמעות נושרות מעינו ונפלות בכוסותיהם — ועל אותה שעה נחתם ונרדין.

(גסין נח.)

מקדש ראשון מפני מה תרבו? מפני שלשה דברים שהיו בו: עבודה-זרה ונלווי-עריות ושפיכות דמים. אבל מקדש שני, שהיו עוסקין בתורה ובמצות ובמילות-חסדים. מפני מה תרבו? מפני שהתה בו שנאת חנם. ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות: עבודה-זרה ונלווי-עריות ושפיכות דמים. (יומא ס.)

¹ איכס ח', ה. ² דברים כ"ג, ז.

מקבלנו — קבלת חכמים בידינו. פיו — של היתוש. ישו — הנוצרי. כחה של בושה — על הלבנת פני אדם. סיע — עור. ג' רבו — בעליו. ושוליא — תלמידו של אומן. נגר — חרש עץ. שגר — שלח. פטרתיה לאלתר — שלחתיה תיכף. כתבתה — כתב התחינות שאדם נותן לאשתו בשעת נשואים. נחתם גזר דין — על בית-המקדש שיחריב.

ה. על תרנגול ותרנגולת חרב הר-המלך¹ —

וזהנים היו בשניצאו חתן וכלה, הוציאו לפניהם תרנגול ותרנגולת, כלומר, שרו ורבו בתרנגולים. פעם אחת עבר לגיון של רומיים ונטלו [את-התרנגול ואת-התרנגולת מלפני החפזה]. נפלו על הרומיים והכנסו. באו ואמרו למיסר: מרדו בך היהודים. עלה עליהם המלך. היה בין היהודים אדם אחד בר-דרומי, שהיה קופץ מיל והורג ברומיים. נטל המלך בתרו והניחו על גבי קרקע. אמר: רבוננו-של-עולם! אם נוח לך, אל תמסרני, אותי ומלכותי, בידו של אדם אחד. הכשילו פיו לבר-דרומי ואמר: הלא אתה אלהים ונחתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו². נכנס לבית-הכסא. בא דרקון ושמש כרכשתו — נמת. אמר המלך: הואיל ונעשה לי נס — אניחם פעם זו. הניחם והלך לו. מיד קפצו ואכלו ושתו והדליקו נרות, עד שיראה חותם הטבעת ברחוק מיל. אמר המלך: שמחים ומשחקים בי היהודים — חור ובא עליהם. אמר ר' אסי: שלש-מאות אלף שולפי חרב נכנסו להר-המלך, וחרנו בה שלשה ימים ושלשה לילות, ומצד זה שמחה ומחולות — ולא ידעו אלו באלו.

ב. ל. ע. ארני ולא חמל את כל-נאות נעקב³ — אמר ר' יוחנן: אלו ששים רבוא עזרות שהיו לו לגויי המלך, וכל-אחת ואחת היו בה ביוצאי מצרים. אמר עילא: אני ראיתי אותו מקום ואפלו ששים רבוא קנים אינו מתווק. אמר מין אחד לר' חנינא: משקרים אתם! אמר לו ר' חנינא: „ארץ... צבי“⁴ נאמר בה, מה-צבי זה אין עורו מתווק את-בשרו אף ארץ-ישראל, בזמן שיושבין עליה — נחתה, ובזמן שאין יושבין עליה — נמדדה. (גסין נז)

אמרו: כשבקש טרניוס להרג את-הלליוס ופפוס אחיו בלודקא, אמר להם: אם מעמו של חנניה מישאל ועזריה אתם, יבא אלהיכם ויצילכם מידו בדרך שהציל את-חנניה מישאל ועזריה מיד נבוכדנאצר. אמרו לו: חנניה מישאל ועזריה צדיקים נמרים היו, וראויים היו לעשות להם נס, ונבוכדנאצר מלך הגוץ היה, וראוי לעשות נס על ידו — ואותו רשע הדיוט הוא ואינו ראוי לעשות נס על ידו, ואני נתחנכנו כלנו למקום, ואם אין אתה הורגנו, הרבה הורגים יש לו למקום. הרבה דבים יש, הרבה אריות יש, הרבה נמרים יש, שפונעים בנו והורגים אותנו, ולא מסרנו הקדוש-ברוך-הוא בידך, אלא שעתיד לפרע דמנו מידך. אף-על-פי-כן הרגם מיד. אמרו: לא זו משם עד שבאה דיופלי מרומי ופצעו את-מחו בני-רים. (תעני יח:).

טרניוס שחיק-עצמות ילדה אשתו בליל תשעה באב והיו היהודים אכלים. ומה התינוק בתנבה. אמרו אלו לאלו: מה-נעשה — גדליק או לא גדליק? אמרו: גדליק ויבוא עלינו מה-שיבוא. גדליקו. הלכו והלשינו לפני אשתו של טרניוס. אמרו: היהודים הללו — בשנולר לך בן היו מתאבלים ובשמת התינוק הדליקו נרות. שלחה וכתבה לבתלה: עד שאתה כובש ברגרים — בא ובבוש את-היהודים הללו שמרדו בך. ירד לספינה ושער

1 תהלים ק, יב. 2 חזקה ז, ג. 3 ירמיה ג, יט.

ה) הלא אתה אלהים וגוי — כלומר, אין לנו צורך בעזרתך. דרקון — נחש. כרכשתו — המעי תחתון שלו. מצד זה — של העיר. ולא ידעו וגוי — מפני גודל מדת העיר ורחוקה-מקום. אין עורו וגוי — לאחר הפשטה עור הצבי טצטמק ומתכוין. רוחה — רחבה. נמדדה — צטוקה ומכווצת. ו) טרניוס — מלך רומי לפני אדרינוס. לוליוס ופפוס — שני גבורי ישראל היו. דיופלי — זוג שליחים. בגוירים — של עץ. ז) שחיק עצמות — לשון קללה: חשקנה עצמותיו. ברברים — עמים נכרים.

בעצמו שיבוא בעשרה ימים – והוליכו הרוח ובא בחמשה ימים. נכנס [לבית-המדרש] ומצאם שיושבים ועוסקים במקרא זה: „ישא יי עליך ווי מרחק... כאשר יראה הנשר“¹. – אמר להם: אני הוא הנשר, שהייתי סבור לבוא אצלכם בעשרה ימים והוליכני הרוח בחמשה. הקיפום לגיונותיו והרגום. אמר לנשים: השמעו לגיונותי, ואם לאו אני עושה לכן בדרך שעשיתי לבעליכן. אמרו לו: עשה כנשים כמו שעשית בנברים. מיד הקיפון לגיונותיו והרגון, ונתערבו דמים של אלו בדמים של אלו, והיה הדם בוקע והולך עד שהגיעו לקפרים הנהר. ויום הקדש צנתה ואומרת: „על אלה אני בוכה“². (איכר א; שם ש"ב: ירוש' כוכה ה.)

ג. על יתר של מרבה חרבה ביתר –

והנים היו בשנולד תינוק שחלו ארו, תינוקת – שחלו ששה. ובשעת נשואים היו קוצצים את-האילנות ונשאום חפה. פעם אחת עברה בתי-הקיסר ונשברה יתר במרפכתה. קצצי [עבדיה] ארו ותקנותיו למרפכתו. באו [היהודים] ונפלו עליהם והכום. הלכו [הרומים] ואמרו לקיסר: מרדו בך היהודים. עלה עליהם. אמר ר' יוחנן: שמנים אלה תיקעי קרנות היו צרים על ביתר והיה שם בן-כוזיבא, והיו לו מאתים אלה מקטע-אצבע. שלחו לו חכמים: עד מתי אתה עושה את-ישראל בעלי-מומים? אמר להם: והיאך יבדקו? אמרו לו: כל-מי שאינו רוכב על סוס ועוקר ארו מלבנון אל יתב באסטרטא שלך. והיו לו מאתים אלה בך ומאתים אלה בך. והיה ארריגוס שולח עליהם נסית והם יוצאים והורגים בהם. אמרו: אין תקנה לדבר אלא אם כן נביא את-עטרתו של ארריגוס ונתן בראשו ונעשנו מלך. פעם אחת כשיצאו למלחמה פגע בהם גן אחר. אמר להם: אלהיכם בסערכם. הכשילם פיהם ואמרו לו: לא יסעד ולא יסבור. הלא אתה אלהים ונתתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו?³ ומה-היה לחו של בן-כוזיבא? היה מקבל אבני בלסטרא באחת מארבותיו וזרקן והרג בהן כמה נפשות. ובקשרא אותו ר' עקיבא היה אומר: „דרך בוקב מעקב“⁴ – דרך בוזיבא מעקב, והו מלך המשיח. אמר לו ר' יוחנן בן-תורתא: עקיבא, געלו עשבים בלחיד גערן בך דוד אינו בא.

שלוש שנים ומחצה הקיף ארריגוס קיסר על ביתר. והיה שם ר' אלעזר המודעי עסוק בשקו ובתעניתו, ובכל-יום נים היה מתפלל ואומר: רבוננו-של-עולם, אל תשב בדן היום, אל תשב בדן היום! לבסוף נתן ארריגוס דעתו לחזור. בא כותי אחר ואמר לו: אדוני, כל-זמן שתרנולת זו מתנענעת באפר אי-אתה כובשה: אלא התמן לי, ואני אעשה לך שתכבשנה היום. מיד נכנס לביתר בשער העיר ומצאו לר' אלעזר שהיה עומד

1 דברים כ"ט, מע. 2 חיכה ח' ע"ז. 3 תהלים ס"ו, יב. 4 במדבר כ"ד, יז.

ח) נמעו – אבות הילד. בן כוזיבא – הוא בר כוכבא, וקראי לו בן-כוזיבא, מלשון כוז, על שם סופו; ויי"ט, שנקרא כך על שם עיר מולדתו. כוזיבא, וכנוהו לשבח „בר-כוכבא“ על שם „דרך כוכב מעקב“. מקוטעי אצבע – גבורים שהיה מנסה את כחם עליהם זה שקטע בהונותיהם, יבדקו – אם בעלי גבורה הם. „שאינו רוכב וגו' – כלומר, מי שאינו עוקר ארו בשעת רכיבה. באסטרטא – בחיל חצבא במחנה. לא יסעד וגו' – אל יעזור (אלהים) ואל יסגף ויצער; כלומר, אל יתערב כלל במלחמתנו ותושיע לנו ידנו. אבני בליסטרא – אבני קלע, תרנולת זו – הכונה לר' אלעזר, מתנענעת – מתגלגלת ומקרקרת; כלו מתפלש הוא באפר ומתפלל.

ומתפלל. עשה את-עצמו כאלו לוחש באזנו. הלכו ואמרו לבן-בוזיקא: הודך ר' אלעזר מבקש למסר מדינה זו ליד אדר'ינוס. שלח והביאו אצלו אותו כותי. אמר לו: מה אמרת לר' אלעזר ומה אמר לך? אמר לו הכותי: אם אמר לך - יהרגני המלך, ואם לא אמר לך - אתה תהרגני, מושב שאתרני את-עצמי ולא יתפרסמו מבחורין של מלכות. היה בן-בוזיקא סבור ברעתו שבקש ר' אלעזר למסר את-המדינה. שלח בן-בוזיקא והביאו לר' אלעזר אצלו. אמר לו: מה אמר לך אותו כותי? אמר לו: איני יודע מה ללחש לי באזני, היותי עימר בתפלה ולא שמעתי כלום. ומה אמרת לו? אמר לו: לא כלום. נתמלא בן-בוזיקא כעס, בעט בו ברגלו בעיטה אחת ונהרגו. יצתה בת-קול ואמרה: הוי רעי האליל עובי הצאן, חרב על ורועו ועל עין ימינו¹: אמרה לו: אתה שכרת ורועם של ישראל וסמית את-עין ימינם, לפיכך: "ורעו של אותו האיש - יבוש תיבש עין ימינו כהה תכהה"¹. מיד גרמו העונות ונלכדה ביתר ונהרג בן-בוזיקא.

הביאו ראשו אצל אדר'ינוס. אמר: מי הרגו לזה? אמר לו כותי אחד: אני הרגתי. אמר לו: לך והביאהו אצלי. הלך והביאו, ומצאו נחש פרוך על צי'ארו. אמר אדר'ינוס: אלולא אלהים הרגו לזה מי היה יכול להרגו!

נכנסו שמנים אלף קרני מלחמה לכרך ביתר והיו הורגים בה אנשים נשים וטף, עד שיצא דמם מן הפתחים ומן הסככות ומן הצנורות, והיה הסוס שוקע בדם עד חטמו. והיה הדם מגלגל אבנים של ארבעים סאה, והולך בים ארבעה מילין. שמא תאמר, שקרובה [ביתר לים] - רחוקה היתה מן הים מיל. וכרם גדול היה לו לאדר'ינוס שמנה עשר מיל על שמנה-עשר מיל, כמן שבריא לצפודי, והקיפו גדר מהרועי ביתר במלא קומה ובפשוט ידים. וגור עליהם שלא יקברו, עד שעמד מלך אתר וגור עליהם וקברום. תניא, ר' אליעזר הגדול אומר: שני נחלים יש בבקעת ידים, אחד מושך אילך ואחד מושך אילך. ושערו חכמים שני חלקים מים ואחד דם.

שני: שבע שנים בצרו אמות-העולם את-כרמיהן מדמים של ישראל בלא זבל. אמרו משום רבן שמעון בן-גמליאל: חמש מאות בתי-סופרים היו בכרך ביתר והקטן שבהם אין פחות מחמש מאות תינוקות של בית-רבן: והיו אומרים: אם יבואו השונאים עלינו, במכתובים הללו אני יוצאים עליהם ומנקרים את-עיניהם. וכשגרמו העונות ונקברו האויבים וילכדום - כרכום בספריהם והציתום באש.

אמר ר' יוחנן: שלש-מאות מחי תנוקות נמצאו על אבן אחת.

ר' אפי אמר: ארבעה קבין מה נמצאו על אבן אחת.

(איכ"ר ב, ירוש' תע"ד ד, גסין גז-נח: איכ"ר ב הוצ' ש"ב)

ג. רשעת אדר'ינוס

יהודי אחד עבר לפני אדר'ינוס ושאל בשלומו. אמר לו: מי אתה? אמר לו: יהודי. אמר לו: וכי יש יהודי עובר לפני אדר'ינוס ושואל בשלומו? אמר: לכו והתיוו את

¹ זכריה י"א, יז.

מסתורין - סודות. קרני מלחמה - ראשי גייסות תוקעי קרן ומתאספים אליהם אנשי הצבא. בבקעת ידים - שם מקום. מושך אילך - שוטף לצד זה. ואחד דם - מהרועי ביתר. זבל - דומן שמדשנים בו השדה. במכתובים - במקלות דקים שכראים בהם לתינוקות כספרים. (ו) והתיוו - וחתכו בחרב.

ראשון עבר יהודי אחר, ראה מה-שנעשה בראשון ולא שאל בשלום. אמר לו אדרינוס: מי אתה? אמר לו: יהודי. אמר לו: וכי יש יהודי עובר לפני אדרינוס ואינו שואל בשלום? אמר: לכו והתוודעו את-ראשו! אמרו לו סנקליטון שלו: אין אנו יודעים מה אלו המעשים שאתה עושה: מי ששואל בשלוםך - נהרג. מי שאינו שואל בשלוםך - נהרג! אמר להם: ואתם רוצים לי-עצמי היאך אני צריך להרג בשונאי?

ורו-ההקדש צנתת ואומרת: "ראיתה יי עתה... כל-נקמתם כל-מחשבתם לי-¹.

(איכר ג)

אדרינוס שחיק-עצמית הושיב שלש משמורות: אחת בחמת ואחת בכפר לקטאי ואחת בבית-לחם-יהודה. אמר: מי שיברח מכאן יהא נצור כאן ומי שיברח מכאן יהא נצור כאן. הוציא כרוזים והיו מכריזים ואומרים: כל-מקום שיהודי שמן שם יצא והמלך יעשה לו טבה. אלו שהבינו לא יצאו ואלו שלא הבינו היו יוצאים ונצודים. והיו שנאמר: "יהי אפרים בונה פתח אין לב, מצרים קראו אשיר הלכו".² נתכנסו כלם לבקעת בית-רמון. אמר אדרינוס לשר-צבא שלו: עד שאני איכל קרן גלוסקא זו ונרד מרגלת זו אבקש אחר מהם עומד על רגליו ולא אמצא. מיד הקיפים לגיונותיו ונהרגם. והנה הדם בוקע והולך עד שהגיע לקפרים הנהר.

אלו שנשחררו סמוגים [במערות] היו יוצאים בלילה והולכים לריח מתיקה ומביאים מהם ואוכלים. בכל-יום היה יוצא אחד מהם ומביא. פעם אחת יצא בחור אחד מהם ומצא את-אביו הרגום. נטלו וטמנו ונתן עליו סמן. נכנס ואמר להם: לא מצאתי כלום. אמרו: ילד אחר. יצא אחר והלך לריחו של אותו הרגום ומצאו והביאו. משאכלו אמרו לו: מהיכן הבאת הרגום זה? אמר להם: מן-ית פלוגית. אמר לו אותו בחור: ומה-סמן הנה נתן עליך? אמר לו: סמן פלוגי. אמר: איי לו לאותו האיש, שאכל מבשר אביו.

(שם א: שם ט"ב)

ד. בני ציון היקרים

י"א מעשה בדואן בן-יוסף, שהניחו אביו בן קטן לאמו. בכל-יום היתה אמו מודדתו בשפחים ונותנת משקלו והב לבית-המקדש, ובשנבר אינב שבתו ואכלתו. ועליה קונן ירמיה: "אם תאכלנה נשים פרים עללי טפחים".³ משיבה רו-ההקדש ואומרת: אם יהרג במקדש אדני כהן ונביא".⁴ (יומא לח: ע"ג).

י"ב מעשה בארבע מאות ילדים וילדות שנשבו לקלון. הנישו בעצמם למה הם מתבקשים. אמרו: אם אנו טובעים בים אנו באים לחיי העולם-הבא? דרש להם הגדול שבהם: "אמר אדני מבשן אשיב, אשיב ממצלות ים".⁴: "מבשן אשיב" - מביין שני אררה. "אשיב ממצלות ים" - אלו שטובעים בים. כן ששמעו ילדות כך קפצו קלן ונפלו לתוך הים. נשאו ילדים קל-נהמר בעצמם ואמרו: מה הקלל, שנדרן לכך - כך, אנו

¹ חכים ג', נט-ס. ² הושע ז', יח. ³ חכיה ז', כ. ⁴ סכלים ס"ח, כג.

סנקליטון - שרי המועצה. (י) שחיק עצמות - לשון קללה היא לרשע ערוץ שמת, כלו' תשחקנה עצמותיו ואל יהי זכר לו. שהבינו - שהבינו כונתו של אדרינוס לגנוב דעתם של היהודים, שיצאו ויהרגם. קרן גלוסקא - קצה העוגה, פרוסה קטנה. לאותו האיש - כלו' אוי לי. (יא) אם ידרג ותר - כלו' עונש היא לכם על דמו של זכריה שנהרג במקדש. (יב) לקלון - לזנות. שרברן לכך - להוציאן לקלון.

שאין דרכנו לכך – על אחת כמה וכמה. אף הם קפצו לתוך הים. ועליהם הכתיב אומר:
כי עליד הרגני כל-היום נחשכנו כצאן שבהה¹. (גטין נז:)

יג מעשה בבנו ובבתו של ר' ישמעאל בן-אלישע שנשבו לשני ארונים. לנמים נודנו
שניהם במקום אחר. זה אומר: ישלי עבר, שאין בפיזי בכל-העולם; וזה אומר: ישלי
שפחה, שאין בכל-העולם כלו בפיזה. אמרו: בא ונשיאם זה לזה ונחלק בולדות. הכניסום
לחרר. זה יושב בקרנונית וזה יושבת בקרנונית וזה יושב בקרנונית וזה יושב בקרנונית – אני כהן בן-כהנים
נזולים אשא שפחה! וזאת אימרת: אני כהנת בת כהנים נזולים אשא לעבר! – ויבנו
כל-הלילה. בן שעלה עמוד-השחר הבירו זה את-זה ונפלו זה על זה ונעו בבכיה. עד
שצאה נשמתם. ועליהם קונן ירמיה: "על אלה אני בוכה עיני עיני ירדה מים"². (שם נח:).

יד מעשה באשה אחת וצפנת בת פניאל שמה – (צפנת) – שהכל ציפין בפיזה;
"בת פניאל" – בתו של כהן-נזול, ששמש לפני ולפנים) – שנתעלל בה שבאי כל-הלילה.
למחר הלבישה שכעה חלוקים והוציאה למכרה. בא אדם שהיה מכער ביותר. אמר לו:
הראני את-פיזה. אמר לו: ריקא, אם אתה רוצה לקח קח. שאין בפיזה בכל-העולם כלו.
אמר לו: אף-על-פי-כן. הפשיטה ששה חלוקים, ושביעי קרעתו ונתפלשה באפר. אמרה
לפניו: רבנו-של-עולם, אם עלינו לא חסת – על קדשת שמך הנבחר למה לא תחוס?
ועליה קונן ירמיה: "בת עמי חגרי שק והתפלשי באפר... כי פתאם בא השחר עלינו"³.
עליה לא נאמר אלא "עלינו" – כביכול, עלי ועלד בא שודר. (שם).

טו מעשה בריבה אחת, שנשכית היא ועשר שפחותיה, ונטלה נכרי אחר, והיתה
מתגדלת ובאה בתוך ביתו. יום אחד נתן לה כדה ואמר לה: צאי והביאי לי מים. עמדה
אחת משפחותיה ונטלתו ממנה. אמר לה: מהו? אמרה לו: חני ראשך, אדוני, אני הייתי
מחמש מאות שפחות של אמה של ריבה זו. בן ששמע את-דבריה שגרה בתחורין, היא
ועשר שפחותיה.

שוב מעשה בריבה אחת שנשכית, ונטלה נכרי אחר, והיתה מתגדלת ובאה בתוך
ביתו. בא לו בעל-החלום ואמר לו: הוצא ריבה זו מתוך ביתך. אמרה לו אשתו: אל
תוציאה. שוב בא לו בעל-החלום ואמר לו: אם אין אתה מוציאה הריני הורגך. עמד
והוציאה. והיה מהלך אחריה, אמר: אלך ואראה מה-יהא בסופה של ריבה זו. כשהיא
הולכת בדרך צמאה וירדה לשתי מים מן המעין. בן שהניחה ידה על הבתל יצא עליה
נחש ונשכה ומתה, והיתה צפה על פני המים. נרד ונטלה והעלה וקברה. בא ואמר
לאשתו: עם זה שאתה רואה, לא כעס עליהם אלא אביהם שבשמים. (אדר"ג ח:)

טז תנא, אמרו עליו על נקדימין בן-גוריון, כשהיה יוצא מביתו לבית-המדרש, כלי-
מילת היו מציעין תחתיו, ובאו עניים ומקפלים אותם מאחוריו.
ומעשה בביתו של נקדימין בן-גוריון שפסקו לה חכמים ארבע מאות ודוכים לקפה
של כשמים לבזבזים. אמרה להם: כך תפסקו לבנותיכם! וענו אחריה "אמן".

1 תהלים מ"ד, כג. 2 חזקה ח"י, עז. 3 ירמיה וי, כז.

יד) חלוקים – מלוכשים כעין כתנות. טו) בריבה – נערה. בעל החלום – מלאך
החלומות. טז) כלי מילת – בגדי משי. ומקפלים וגו' – כלומר, נוטלים לעצמם. שפסקו –
שקצנו לה מדמי היורשים כשמת בעלה. לבזבזים – לצורך יום אחר. כך תפסקו וגו' – שהיתה
הקצבה סעטה בעיניה והתרעמה.

ומעשה בכלתו שפסקו לה חכמים סאתים וזן לציקו קדרה מערב־שבת לערב־שבת. אמרה להם: כך תפסקו לבנותיכם! ולא ענו אחריה. אמר: ששומרת יכם היתה. אמר ר' אלעזר בר' צדוק: אראה בנחמה, אם לא ראיתי את־בתו של נקדימון בן־גוריון שהיתה מלמדת שערים מבין טלפי סיסים בעכו. קראתי עליה מקרא זה: "אם לא תרעי לך הנה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את־גדי־היד" ¹ – אל תקרא "גדי־היד" אלא "גוי־היד".

ומעשה בר' יוחנן בן־נפאי שהיה רוכב על החמור והיה יוצא מירושלים, והיו תלמידיו מהלכים אחריו. ראה ריבה אחת שהיתה מלמדת שעורים מבין גללי בהמתם של ערביים. כון שראתה אותו נתעטפה בשערה ועמדה לפניו. אמרה לו: רבי, פרנסני. אמר לה: בתי, מי את? שתקה. שוב אמר לה: מי את? אמרה לו: בת נקדימון בן־גוריון אני. אמר לה: בתי, ממון של בית אביך היכן הלך? אמרה לו: רבי, לא קד מושלים משל בירושלים: "מלח ממון חסר" (יש אומרים: "חסר")? – ושל חמיד היכן הוא? אמרה לו: רבי, בא זה ואבד את־זה. אמרה לו: רבי, וכור אתה בשחתמת על כתבתו? אמר להם לתלמידיו: וכור אני, בשחתמתי על כתבתה של זו, הניתי קורא בה אלה אלפים דינרי זהב מבית־אביה, חוץ משל חמיה...

בכה ר' יוחנן בן־נפאי ואמר: אשריכם, ישראל, בזמן שעושים רצונו של מקום אין בל־אמה ולשון שולמית בהם, ובזמן שאין עושים רצונו של מקום – מוסרם ביד אמה שפלה; ולא ביד אמה שפלה, אלא ביד בהמתם של אמה שפלה. (כת' סה–סז: אדר"ג יז)

ה. הקדוש־ברוך־הוא מתאבל

אמרו משום ר' יהושע בן־לוי: קרא הקדוש־ברוך־הוא למלאכי־השרת, אמר להם: מלך בשר־ודם בשמת לו מת והוא מתאבל, מה־דרךו לעשות? אמרו לו: תולה שק על פתחו, אמר להם: אף אני כך אני עושה. והו שנאמר: "אלכיש שמים קדרות ושק אשים בסותם" ².

– מלך בשר־ודם מה־דרךו לעשות [עור]? אמרו לו: מכבה את־הפנסים. אמר להם: כך אני עושה. והו שנאמר:

שמש וירח קדרו ולכבים אספו נגהם ³.

– מלך בשר־ודם מה־דרךו לעשות [עור]? – תולד יתה.

– כך אני עושה, שנאמר:

וְיָ בְסוּפָהּ וּבְשַׁעֲרָהּ דָּרְכוּ וְעָנָה אֶבֶק בְּלִי ⁴.

– מלך בשר ודם מה־דרךו לעשות [עור]? – מבוע פרפורא שלו.

¹ סיר־הטיים ח"ג, ט. ² ישעיה כ"ג, ג. ³ יואל ד', ט. ⁴ נחום ח"ג, ג.

לציקו קדרה – לחבל את התכשולים. ששומרת יכם – שמת בעלה בלא בנים, והיה היכם קטן, והמתנה עד שיגדל. אראה בנחמה – לשון שבועה. טלפי – פרסות. נוי־היד – טפך. מלח ממון חסר – הממון חסר מלח, כלוי אין מלח לממון שיקיבתו, כשם שהמלח מקיים את הבשר. פ"א: מלח ובמון הולכים וחסרים ומתסמסמים מאליהם. חסר – המלח המקיים את הממון הוא החסד והצדקה שעושים בו. (יו) הפנסים – מנורות למאור, עששיות. מבוע פורפורא – קרע אדרת הארגמן, לבוש מלכות שלו.

— כך אני עושה. שנאמר:

— עשה יי אשר נאם בצע אמרתו¹.

— מלך בשר-ודם מה-דרבו לעשות [עיר]? — יושב ודומם.

— כך אני עושה. שנאמר:

— יושב בדרך וידם כי נטל עליו². (איכר א.)

יח במסתרים תבכה נפשי מפני נהי³ — מהו. במסתרים? אמר ר' שמואל בר אביןא

משמו של רב: מקום נש לו להקדוש-ברוך-הוא שבוכה בו, ומסתרים שמו. ומתי משני

נהי? אמר רב שמואל בר יצחק: מפני נאותם של ישראל, שנפלה מהם ונתנה לנוים.

ר' שמואל בר נחמני אמר: מפני נאותה של מלכות שמים שנפלה.

והרמז תרמז ותרד עיני דמעה כי נשבה עדר יי³ — אמר ר' אלעזר:

שלש דמעות הללו למה? אחת של מקדש ראשון, ואחת של מקדש שני, ואחת של ישראל

שנלו ממקומם. (נחי ה:)

יט אמר רב אחא: לעולם אין השכינה וזה מבתל מערכי של בית-המקדש. שנאמר:

הנה זה עומד אתר בית לנו⁴. (תנח"ק שמות.)

ו. מנחם

ביום שתרב בית-המקדש נולד הגואל.

משעה באדם אחד שהיה עומד וחורש, נעתה פרתו. עבר עליו ערכי אחד ושמע

קולה. אמר לו: מי אתה? אמר לו: יהודי אני. אמר לו הערבי: יהודי, יהודי! התר

פרתך והתר מהרשתך. — למה? אמר לו: מפני שבית-המקדש של היהודים הרב. — מנין

אתה יודע? אמר לו: מתוך נעית פרתך. בינתיים נעתה הפרה פעם שניה. אמר לו

הערבי: יהודי, יהודי! אשר פרתך ואשר מחרשתך, שרבי נולד משיח, משיעם של ישראל.

אמר לו: מה-שמו? — מנחם שמו. — ואכיו מה-שמו? — חזקיה. אמר לו: והיכן הוא

שורה? אמר לו הערבי: בבית ערבא של בית-לחם-יהודה. הלך אותו האיש ומכר פרתו

ומכר מחרשתו ונעשה מוכר-לכדים ולתינוקות. התחיל נכנס ויוצא ממדינה למדינה ומעיר

לעיר, עד שהגיע לשם. באו נשים מכל-הכפרים לקח אצלו לכדים ואותה האשה, אמו

של מנחם, לא לקחה אצלו. שמע קולן של הנשים אומרות: אמו של מנחם, אמו של

מנחם! באי וקחי לכדים לבנה. אמרה: הלואי שיתקנו שונאיהם של ישראל. אמרו לה:

למה? אמרה להן: ביום שנולד הרב בית-המקדש. אמר לה: מבטחני שלגנליו הרב

ולגנליו הוא עתיד להבנות. אמרה לו: אין לי מעות. אמר לה: מה אכפת לי, באי וטלי

לבנה, ולאחר ימים אני בא לביתך ואת פורעת לי. לאחר ימים בא לאותה העיר. אמר:

אלך ואראה אותו תינוק מה-פעשיו. בא אצלה, אמר לה: תינוק שלך מה-פעשיו? אמרה

לו: משעה שראיתיני באו רוחות וסערות וחספוני מדי, נשאורו והלכו להם.

והנה שנאמר: כי רחק ממני מנחם משיב נפשו⁵ (ירוש' ברכ' פ"ב: איכר א.)

פיר פניא.)

¹ איכס צ"י, י"ג. ² סס ג"י, כ"ה. ³ ירמיה י"ג, י"ג. ⁴ סירי-השירים צ"י, ט. ⁵ איכס א"י, ע"ז.

בצע אמרתו — דרש. בצעי מל' בזיעה וקריעה ו"אמרה" — שפת בגד וחלוק בארמית. (כ) לכדים — צמר סכובש (פילק), מה אכפת לי — כלוי אינני דואג לכך.

ו. אבלי ציון

כא שני רבותינו: בשהרב הכית בשניה רבו פרושים בישראל, שלא לאכל בשר ושלא לשתות יין. נטפל להם ר' יהושע, אמר להם: בני, מפני מה אין אתם אוכלים בשר ואין אתם שותים יין? אמרו לו: נאכל בשר שממנו מקריבין על גבי המזבח, ועכשו בטל? ונשתה יין שממנו מנסכים על גבי המזבח, ועכשו בטל? אמר להם: אם כן, להם לא נאכל, שכבר בטלו מנחות.

— אפשר בפרות...

— פרות לא נאכל, שכבר בטלו בכורים.

— אפשר בפרות אחרים...

— מים לא נשתה, שכבר בטל נסודי-המים. שתקו. אמר להם: בני, באו ואמר לכם: שלא להתאבל כל-עקר אי-אפשר, שכבר נזרה נזרה: ולהתאבל יותר מדאי אי-אפשר, שאין נזרין נזרה על הצבור אלא אם כן רב הצבור, וכלים לעמד בה. אלא כך אמרו חכמים: קד אדם את-ביתו בסיד ומשיר בו דבר מועט: עושה אדם כל-צרכי סעדה ומשיר בה דבר מועט: ועושה אשה כל-תכשיטיה ומשרת דבר מועט, שנאמר: "אם אשכחך ירושלם... תרפק לשוני לחכי" וכו'.¹ וכל-המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה, שנאמר: "שמחו את-ירושלם... שישו אתה משוש כל-המתאבלים עליה".²

תנא, אמר ר' ישמעאל בן-אלישע: מיום שחרב בית-המקדש דין הוא שנזר על עצמנו שלא לאכל בשר ולא לשתות יין, אלא שאין נזרין נזרה על הצבור אלא אם כן רב הצבור וכלים לעמד בה. ומיום שפשטה מלכות הגוים שנזרת עלינו נזרות קשות ומבטלת ממנו תורה ומצות ואין מנחת אותנו לכנס לשביעיהבן, ויש אומרים: לישוב-הבן, דין הוא שנזר על עצמנו שלא לשא אשה ולהוליד בנים, ונמצא נרש של אברהם אבינו בלה מאליו: אלא הנה להם לישראל: מוטב שיהיו שוננים ואל יהיו מזידים. (בבב ס: ע"ה)

כב ר' עקיבא אומר: כל-העושה מלאכה בתשעה-באב אינו רואה סמן ברכה לעולם. וחכמים אומרים: כל-העושה מלאכה בתשעה-באב ואינו מתאבל על ירושלים אינו רואה בשמחתה, שנאמר: "שמחו את-ירושלם... שישו אתה משוש כל-המתאבלים עליה".² מכאן אמרו: כל-המתאבל על ירושלים — זוכה ורואה בשמחתה, ושאינו מתאבל על ירושלים — אינו רואה בשמחתה. (תענ' ל:)

כג "בכה תבכה"³ — בוכה ומבכה הקדוש-ברוך-הוא עמה: בוכה ומבכה מלאכי-השדת עמה: בוכה ומבכה שמים וארץ עמה: בוכה ומבכה דרים ונקעות עמה. (איכר א.)

כד "בכה תבכה בלילה"⁴ — שתי בקיות הללו למה? אמר רבה אמר ר' יוחנן: אחד על מקדש ראשון ואחד על מקדש שני. "בלילה"³ — על עסקי לילה, שנאמר: "נתשא כל-העדה ויתנו את-קולם ויבכו העם בלילה הרוא".⁴ אמר הקדוש-ברוך-הוא לישראל: אתם בכותם בכיה של חנם ואני אקבע לכם בכיה לדורות: דבר-אחר: "בלילה" — שכל-

¹ סהלים קל"ז, ה-ו. ² ישעיה ק"ה, י. ³ חזק 3, ז. ⁴ במדבר י"ד, ח.

(כא) פרושים — נזירי בשר ויין, נטפל — עמד עליהם להשיכם מדעתם. בפירות אחרים — שאין מביאים מהם בכורים. דבר מועט — לסמן אכלות וזכר לחורבן. לשבוע הבן — לברית סילה. לישוב הבן — לפדיון הבן.

הבוכה בלילה קולו נשמע. דבר-אחר: "בלילה" – שכל-הבוכה בלילה בוכים ומולות בוכים עמו. דבר-אחר: "בלילה" – שכל-הבוכה בלילה, השומע קולו בוכה כנגדו. מעשה באשה אחת, שכנתו של רבן נמליאל, שמת בנה, והיתה בוכה עליו בלילה. שמע רבן נמליאל קולה ונוכר חרבן בית-המקדש, ובכה כנגדה, עד שנשרו ריסי עיניו. למחר הכירו בו תלמידיו, עמדו והוציאוה משכנתו. (סנה' קד; איכר א.)

כח רבי היה נוטל ספר קינות וקרא בו. כשהגיע למקרא זה: "השליך משמים ארץ הפארת ישראל"¹ – נשטט [הספר] מידו. אמר: מענ נבית לביר עמק... (חגי ה:).

אמר רב: אנה שוכרת חצי גופו של אדם.

ישראל ונכרי היו מהלכים בדרך בזה. לא הגיע הנכרי ללך עם הישראלי. הנכרי לו חרבן בית-המקדש – ונתאחז, ואח-על-פייכן לא הגיע הנכרי עמו. אמר לו: ולא אמרתם: אנה שוכרת חצי גופו של אדם? אמר לו: כמה דברים אמורים? – ברבר חדש. אבל זה, שאנו רגילים בו – לא, שהקריאות אומרים: "למדת שכול אינה נבעתת". (כח' סב.)

כז "וכל-שיח השדה"² – כל-שיחתן של בריות אינה אלא על הארץ: עשתה הארץ? לא עשתה? וכל-תפלתן של בריות אינה אלא על הארץ: רבוני, תעשה הארץ? רבוני, תצליח הארץ? וכל-תפלתם של ישראל אינה אלא על בית-המקדש: רבוננו-של-עולם, יבנה בית-המקדש! רבוננו-של-עולם, מתי יבנה בית-המקדש? (ביר יג.)

כח אמר רב חסדא: "בה אמר אדני אלהים הסיר המצנפת והרים העטרה, ואת לא ואת. השפלה הגבה והגבה השפיל"³ – וכי מה ענין מצנפת אצל עטרה? אלא לומר לך: בזמן שהמצנפת בראש כהן-גדול – עטרה בראש כל-אדם; נסתלקה מצנפת מראש כהן-גדול – נסתלקה עטרה מראש כל-אדם. (גטין ז:).

ה. מיום שחרב בית-המקדש

כט מיום שחרב בית-המקדש אין שחוק לפני הקדוש-ברוך-הוא ולא נראה רקיע בטירתו.

אמר ר' אבון: מיום שחרב בית-המקדש נפסקה חומת-ברזל בין ישראל ובין אביהם שבשמים.

ר' פינחס בן-יאיר אומר: מיום שחרב בית-המקדש בושו חכמים ובני חורין וקפו ראשם ונדלדלו אנשי מעשה, ונכרו בעלי דורע ובעלי לשון, ואין דורש ואין מבקש ואין שואל. על מי יש לנו להשען? על אבינו שבשמים.

¹ איכה ג, ה. ² בראשית ג, ה. ³ יחזקאל כ"ח, לה.

כז לא הגיע – שהיהודי כהר כמנו ללכת. למדת שכול וגו' – מי שחיא למודה במיתת בנים אינה מתיראת עוד; והנמשל, המתרגל בצערו אינו הושש לו עוד. כז וכל שיח וגו' – דרש, שיחי לשון שיחה ותפלה. על ביהמ"ק – שנאמר בו, ציון שדה תהרש' (ירמיה כ"ו, יח). כח נסתלקה עטרה וגו' – שגזרו על עטרות חתנים לסימן אבלות על חרבן הבית. כט חורין – תלמיד חכמים. ונדלדלו – נתמעשו וכלו. אנשי מעשה – עמקני צבור ובעלי מעשים טובים. ואין דורש – לתורה.

ר' אליעזר הגדול אומר: מיום שחרב בית-המקדש התחילו חכמים להיות כסופרים, כסופרים כחוננים, וחוננים כחלמידים, וחלמידים כעמית-הארץ, ועמית-הארץ חלכים ומדלדלים, אין דורש ואין מבקש. על מי יש לנו להשען? על אבינו שבשמים.
רבן שמעון בן-גמליאל אומר משום ר' יהושע: מיום שחרב בית-המקדש אין יום שאין בו קללה.

אמר רבא: וכל-יום ויום מרבה קללתו משל דברו. (בר' לב, מט; ע"ז לג; סוטה מה, מה, מט.)

אמר ר' ירמיה בן-אלעזר: מיום שחרב בית-המקדש דין לעולם שישתמש בשתי אותיות, שנאמר: "בל הנשמה תהלל יי"ה".¹ (עירי יח.)

ט. תנחומים

לא. שלם, ישלם המבקר את-הבערה² – אמר הקדוש-ברוך-הוא: עלי לשלם את-הבערה שהבערתי: אני הצתי אש בציון, שנאמר: "ניצת-אש בציון ותאכל יסדתי"³, ואני עתיד לבנותה באש, שנאמר: "ואני אהיה לה נאם יי" חיות אש סכים ולכבוד אהיה בתוכה"⁴. (בק' סו.)

לב. רבן גמליאל ור' אליעזר בן עזריה ור' יהושע ור' עקיבא היו מהלכים בדרך ושמעו קול המונה של רומי מפלטיא ברחוק מאד ועשרים מיל. התחילו הם בוכים ור' עקיבא משחק. אמרו לו: מפני מה אתה משחק? אמר להם: ואתם מפני מה אתם בוכים? אמרו לו: הגוים הללו שמשחתים לעצבים ומקטרים לאילילים וישיבים בטח והשקט, ואנו – בית-הרום הנלי אלהינו שרוף באש, ולא נבכה? אמר להם: לכך אני משחק – ומה-לעוברי רצונו כך, לעושי רצונו על אחת כמה וכמה.

שוב פעם אחת היו עולים לירושלים, כון שהגיעו להר-הצופים קרעו בגדיהם. כון שהגיעו להר-הבית ראו שועל שיצא מבית קרשי-הקדשים, התחילו הם בוכים ור' עקיבא משחק. אמרו לו: מפני מה אתה משחק? אמר להם: מפני מה אתם בוכים? אמרו לו: מקום שקתוב בו: "והנר הקרב יומת"⁵, עכשו שועלים הלכו בו – ולא נבכה? אמר להם: לכך אני משחק, שנאמר: "ואעידה לי עדים נאמנים את-אוריה הכהן ואת-זכריה בן זכריה"⁶ – וכי מה ענין אוריה אצל זכריה, והלא אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני? אלא הלה הכתוב נביאתו של זכריה בנביאתו של אוריה, באוריה נאמר: "לכן בגללכם ציון שדה תהרש וירושלם ציון תהיה והר-הבית לבמות יער"⁷; בזכריה נאמר: "עור ישובו זקנים ונקות כרחבות ירושלם"⁸. עד שלא נתקומה נביאתו של אוריה הייתי מתנא שלא תתקם נביאתו של זכריה, עכשו שנתקמה נביאתו של אוריה, בירוע שנביאתו של זכריה מתקמת, ובלשון הזה אמרו לו: עקיבא, נתמתנו! עקיבא, נתמתנו! (מכות כד, ע"ז; ספרי עקב.)

¹ ספלים ק"ה, ו. ² סמות כ"ז, ה. ³ חכס ד', יח. ⁴ זכריה ב', ע. ⁵ צמדנכ ח', כח. ⁶ ישעיה ח', ז. ⁷ מיקס ג', יב. ⁸ זכריה ח', ז.

סופרים... וחוננים – מלמדי תינוקת ומשמשיהם. (לב) קול המונה מפלטיא – רעש השוק. רצונו – של הקביה.